

Вељко Ђурић Мишина
ВИКЕНТИЈЕ ПРОДАНОВ: ПАТРИЈАРХ У РЂАВОМ ВРЕМЕНУ

Ауторово издање

Књигу препоручују

проф. др протојереј-ставрофор Радомир В. Поповић
проф. др Љубомир Димић
др Радован Пилиповић

Графичко решење

Здравко Мирчета

Редактура

Петар Б. Поповић

Лектура и коректура

Драгана Јовановић

Тираж

200

© Сва права аутора

Вељко Ђурић Мишина

ВИКЕНТИЈЕ ПРОДАНОВ
ПАТРИЈАРХ У РЂАВОМ ВРЕМЕНУ

Београд, о Васкрсу 2018.

*Кад је отпор узалудан,
слабост се тужи,
лудост се буну,
подлост подилази и ласка,
а само мудрост ћути и трпи.
(Народна мудрост)*

Лени, унуци

Предговор

Српска православна црква – појам „Црква“ подразумева свештенство, верни народ и богослужбене објекте – представља један од битних цивилизацијских чинилаца у историји српског народа, у његовом уздизању и падању, јер је она, у историјском смислу, дубоко уткана у његово цивилизацијско ткиво. До сада још није написана озбиљнија синтеза њене историје, уколико не рачунамо неколико уџбеника за богословије. Постоје, додуше, бројни текстови о појединим периодима живота Цркве и архијерејима који у одређеном контексту ипак третирају само извесне теме. Судбина Српске православне цркве ни у новој, комунистичкој Југославији, држави која је зачета у оружаном револуцији у Другом светском рату (1941–1945) и доживела болан распад у периоду 1991–1995. година, још није била тема ширих историографских пројеката.

Живот Цркве после 1945. године, у готово сваком њеном делу, зависио је од државне управе. С друге стране, међутим, политички, идеолошки, социјални и економски развој југословенске државе није могао занемарити религијску компоненту.

Главни разлози изостанка писаних радова о новијој историји Српске православне цркве могу се потражити у доскорашњем политичком, атеистичком систему што се одразило и на историографију, из чега је унеколико проистекла и недовољна заинтересованост више јерархије Цркве за проучавање и вредновање прошлости, мада не треба занемарити и затвореност институција у којима је похрањена релевантна грађа. Непостојање стручних и научних анализа о том периоду може се стога, делимично, „правдати“ и политичком и идеолошком снагом комунистичког система.

Историографска истраживања нису нимало лака, нити једноставна, из много разлога. Кључни је, свакако, отежан приступ релевантној историографској грађи. Наиме, најважнији делови документације виших органа Цркве, углавном нису приступачни, док је тек мањи део обелодањен, у разним формама, углавном у службеним гласилима. Имајући у виду функционисање државног апарата у комунистичком периоду, разумљиво је да су за недостатак архивске грађе „заслужне“ разне државне службе: Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ), Управа за државну безбедност (УДБ) и војна Контраобавештајна служба (КОС), које су просто отимале црквену документацију. Томе треба додати и чињеницу да у

појединим ситуацијама ни црквени великодостојници, нити државни и партијски чиновници нису за собом остављали никакве писане трагове.

Припремајући овај рукопис истраживао сам грађу у Архиву Светог архијерејског синода Српске православне цркве, у Архиву Србије и Архиву Југославије. У делу се позивам на више од 50 књига и стотинак научних чланака. Посебно ми је користило „подсећање“ на грађу из мог троделног рада *Летопис Српске православне цркве 1946–1958. године – Време патријарха Гаврила (1946–1958) и патријарха Викентија 1950–1958*, Книн–Београд, 2000–2002; као и зборник *Српска православна црква 1920–1970* (Београд, 1971), нарочито у делу који се тиче периода првосвештеничке службе патријарха Викентија Проданова 1950–1958, иако садржи само текстове о, на први поглед, споредним областима историје Цркве као што су изградња објеката, монаштво, ризнице, библиотеке итд. Треба поменути и радове Ђоке Слијепчевића *Историја Српске православне цркве* (1–3, Београд, 1991) и Радмиле Радић *Verot protiv vere* (Београд, 1995) и *Држава и верске заједнице 1945–1970* (1–2, Београд, 2002).

Остварио сам увид у стотине и стотине оригиналних докумената са аутентичним и веродостојним чињеницама о људима и догађајима.

Истраживање и писање ове књиге потрајало је око две године. Колико успешно просудиће читаоци!

Разматрање тако комплексне теме, као што је биографија првосвештеника Српске православне цркве, и припрема рукописа за штампу захтевају и новца и времена. Ја новца нисам имао, што је у складу са искуствима мојих претходника на сличном послу. Тако су и угледни теолог и историчар др Ђоко Слијепчевић и правник и историчар Лазо М. Костић готово у свакој својој књизи били „принуђени“ да се захваљују појединцима добре воље који су помогли да њихови рукописи угледају светлост данс у форми књиге.

Међу онима који би без по муке могли материјално подржати моје истраживање, нисам наишао на такве појединце добре воље. Ипак, захвалан сам неким другим људима – Његовом преосвештенству епископу канадском господину Георгију Ђокићу, проти Радивоју Панићу и господину Милану Пешуту – који су показали разумевање за оно што радим и подржали ме у оквирима својих могућности.

Објашњење

Комунисти би се у обликовању свог, новог света често позабавили мењањем старих назива новим. Суштина је остајала иста, само је форма промењена. Тако су, на пример, уместо Министарства вера створили Државну комисију за верска питања. Када је 1953. године југословенска држава постала федерација, тј. савез република (или тачније држава), почео се користити, у духу времена и политичких околности, и назив Савезна комисија за верска питања. Када је реч о одређеној републичкој, тј. земаљској комисији, користио сам термин „србијанска Комисија за верске послове“ (или комисија неке друге републике).

Због могућег неразумевања избегавао сам скраћенице и наводио пуне називе. Изузетак су називи институција – Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод“, који се најчешће наводе само као Сабор, односно Синод.

Мислим да треба напоменути да су сва документа настала у било ком делу Српске православне цркве, као и знатан део докумената у србијанској Комисији за верске послове до којих сам успео да дођем, исписана ћирилицом. Она из Државне, то јест Савезне комисије за верска питања (осим писама Синоду из првих година патријаршке службе Викентијеве), као и Државног касније Савезног министарства иностраних послова и Државног касније Савезног министарства унутрашњих послова, хрватске и босанскохерцеговачке комисије за верске послове, писана су латиницом.

І ПОГЛАВЉЕ

ИСТОРИЈСКИ ОКВИР

А. Међународне прилике

Коалиција Сједињених Америчких Држава (САД), Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР) и Велике Британије, створена у борби против Немачке, Италије и Јапана у Другом светском рату, није надживела капитулацију Немачке (9. маја) и Јапана (2. септембра 1945. године). Основни разлози, са историјске тачке гледишта, били су сукоб интереса, бројне противуречности, међусобно неповерење итд.

После рата, по војној, економској и политичкој моћи, издвојиле су се две државе, Сједињене Америчке Државе и Савез Совјетских Социјалистичких Република. Велика Британија је на неки начин била скрајнута, јер се њено колонијално царство, које се простирало на више континента, распало. Сједињене Америчке Државе су пружиле огромну ратну и другу врсту помоћи Великој Британији, покушавајући да се наметну као врховни арбитар на европским просторима.

Моћ Совјетског Савеза одразила се на завршницу рата у источној Европи и на Балкану, а самим тим и на друштвено-политичка уређења држава на тим просторима. На ту моћ нису благонаклоно гледале Сједињене Америчке Државе и Велика Британија, па је председник британске Владе, Винстон Черчил преузео улогу „бранитеља“ Запада од комунистичке диктатуре. Своју доктрину образложио је марта 1946, најавивши „крсташки рат“ против комунизма.

Амерички продор у Европу манифестовао се и кроз такозвани Маршалов план (назван по презимену америчког генерала Џорџа Маршала), обнове Западне Европе, али не и других области континента.

Убрзо је свет подељен на два блока. По совјетском тумачењу, истини је био антиимперијалистички и демократски, а западни империјалистички и антидемократски. Европа је постала поље латентног сукоба. На Западу је 1949. године створен војни савез – Северноатлантски савез (НАТО) а Исток је на то одговорио истом мером шест године касније, 1955, стварањем блока Варшавски уговор!

Приближавање руководства нове Југославије Совјетском Савезу наишло је на неразумеваше на Западу, чак и непријатељство. Склапање совјетско-југословенског споразума 1945. протумачено је као знак да Југославија напушта политику уравнотежених односа са свим државама.

Сукоб супротстављених интереса западних држава и Југославије избио је у мају 1945. године с такозваном Тршћанском кризом. Амери-

ка је дала до знања да је не интересује превише прокламовано начело права народа на самоопредељење и да, најједноставније речено, питање граница на западу Балкана није само југословенско-италијанско питање. Сукоб са Западом продубљивао се и због њиховог прихватања југословенских ратних колаборациониста, омогућавања њихових активности, задржавања златног и девизног депозита Краљевине Југославије у америчким банкама итд. У новонасталим околностима, Југославија није добила очекивану подршку Совјетског Савеза а сукоб са Сједињеним Америчким Државама поприма нову димензију после хватања, суђења и стрељања генерала Драгољуба – Драже Михаиловића, 1946. године у Београду.

Када су 1947. године Сједињене Америчке Државе припремиле план економске и других форми обнове Европе од ратних страдања, (Маршалов план) југословенска влада је јула 1947. одбила да прихвати понуђену помоћ. Тако је претходно поступило и руководство Совјетског Савеза образложивши тај поступак могућношћу страног мешања у унутрашње ствари. За Запад је то значило да је Југославија постала део источног, совјетског блока.

Совјетски Савез је из Другог светског рата изашао као велика и моћна сила и без његовог учешћа више се није могло решавати готово ниједно значајније питање у свету.

Уместо некадашње Комунистичке интернационале (Коминтерне), расформиране 1943, совјетска Свесавезна комунистичка партија (бољшевика) руководила је комунистичким покретом у свету. Комунистичка партија Југославије, као послушник Коминтерне, драговољно је спроводила совјетски државни модел у сваком делу, што је подразумевало, између осталог, и совјетски однос према религији. У том контексту било је видљиво и својеврсно југословенско зближавање са Албанијом, Бугарском, Румунијом и Мађарском.

Стварање нове Комунистичке интернационале тј. Коминтерне под именом Комунистички информациони биро (Коминформ), септембра 1947. у Пољској, на Западу је дочекано као потврда тезе да је Југославија окренула леђа самосталности, да је постала совјетски сателит и интегрисала се у совјетски политичко-економски систем. Тих месеци америчким грађанима уручивани су пасоши са изричитим напоменом да не важе за Југославију! Америчко подозрење према Југославији постало је још јаче када је донета одлука да седиште Коминформа буде у Београду.

Коминформ није била светска организација попут Коминтерне. Осим комунистичких партија земаља које је совјетска Црвена армија ослободила од Немаца, у том савезу су биле још и комунистичке партије Француске и Италије. Коминформ је представљао својеврстан одговор на Маршалов план, а совјетски вођа Јосиф Висарионович Џугашвили звани Стаљин желео је да оствари контролу над комунистичким партија-

ма на Западу ради манипулисања акцијама које би утицале на политичке прилике у тим државама.

Први знаци нерасположења Џугашвилија према Југославији изашли су на видело за време једномесечне посете Москви, јануара 1948, југословенске државне делегације коју је предводио високи политички функционер Милован Ђилас. Убрзо потом, тачније 8. фебруара, у Москву је стигао још један југословенски званичник – Едвард Кардељ. Приликом једног југословенско-бугарског састанка, у присуству Стаљина, Андреја Александровича Жданова, Михаила Андрејевича Суслова и Георгија Максимилијановича Маљенкова, Вјачеслав Михаилович Молотов напао је њихове идеје о федерацији источноевропских и балканских држава а сам Џугашвили је поред осталог критиковао југословенску војну помоћ Албанији. Сукоб је отворен оног момента када је Молотов, у ноћи од 11. на 12. фебруар 1948, захтевао од Кардеља да потпише текст споразума о свим обавезујућем узајамном консултовању двеју земаља о спољнополитичким питањима, што је овај одбио.

На седници Политбироа Комунистичке партије Југославије, одржаној 1. марта 1948, констатовано је да се односима са Совјетским Савезом кренуло у раскорак. Следећих месеци они су се само даље погоршавали: Совјети су, примера ради, 20. марта повукли из Југославије своје стручњаке, 27. марта Централни комитет Свесавезне комунистичке партије интернационализовао је питање односа са Југославијом, због опречних ставова њеног руководства према Совјетском Савезу, југословенски званичник Сретен Жујовић је анатемисан, а Андрија Хебранг под неразјашњеним околностима убијен, уследило је изостављање позива југословенском партијском руководству да учествује на састанку Коминформа у Букурешту 20. маја, да би потом Коминформ 23. јуна 1948. усвојио Резолуцију о стању у Комунистичкој партији Југославије у којој је руководство у Београду оптужено за антисовјетску политику, дискредитовање Црвене армије и изједначавање совјетске спољне политике са политиком западних земаља. Комунистичка партија Југославије, укратко речено, окарактерисана је као секташко-бирокупатска организација, без унутрашње демократије и изборности.

Одговор из Београда, заједно са резолуцијом Коминформа, објављен је у свим југословенским новинама 29. јуна 1948. године.

Пети конгрес Комунистичке партије Југославије одржан је 21. јула, 20 година после Дрезденског. Тада је Партија према званичним подацима имала 468.175 чланова и 51.612 кандидата за чланство. Конгресу је присуствовало 2.344 делегата, од који само 106 њих није учествовало у рату. Конгрес је подржао партијску линију као одбрану независности Југославије и одбацио критику руководства Коминформа. Вођство Партије је добило плебисцитарну подршку. Усвојен је партијски програм и прихваћена резолуција о односима према Коминформу.

До краја исте године, после тог савезног, организовани су републички конгреси и конференције, као и конгрес Савеза комунистичке омладине Југославије.

Југославија, дојучерашњи најближи савезник Совјетског Савеза, преко ноћи је постала објект немишљеног политичког и пропагандног притиска, не само из Москве.

Објављивање резолуције Коминформа и одговора Југославије одјекнуло је међу обичним светом као гром из ведрога неба. Култ Стаљина био је и даље врло јак у Југославији, о чему сведочи и податак да је и сам вођа југословенских комуниста Јосип Броз Тито, Пети конгрес Комунистичке партије Југославије завршио ускликом: „Живио друг Стаљин!“

Политбиро Комунистичке партије Југославије се у данима и месецима који су уследили припремио за обрачун са свима онима који не буду следили њихову линију. Ради тога формиран је својеврстан логор на јадранском Голом отоку, који ће, како се касније испоставило, постати једна од најстрашнијих казнионица које је људски ум смислио. Никад није утврђен тачан број осуђеника који су кроз њега прошли, али се зна да је међу њима било највише Срба! Према неким истраживањима, најмање 50.000 људи изјаснило се против тадашње политике југословенског партијског руководства!

Крајња неизвесност наступила је половином августа 1949. године, када је совјетска влада затражила од југословенске да пусти све ухапшене совјетске држављане на слободу. Захтев је био злосутно ултимативног тона: у случају да југословенске власти то не учине, совјетска страна ће посегнути и за другачијим средствима!

Тада се Управа државне безбедности побринула за још драстичније „чување“ југословенске државе: уз насиље, фалсификовање доказа, монтиране оптужбе и слично.

Друга резолуција Коминформа, донета новембра 1949. на састанку у Будимпешти, појачала је притисак на Југославију, која је оптужена за фашизам и против ње је поведен и економски рат. Било је то још у време интензивне размене са Совјетским Савезом, у току реализације петогодишњег плана изградње, па се Југославија нашла у прилично незавидној ситуацији. Све околне земље биле су према њој непријатељски расположене, а посебно су страдали припадници југословенских народа који су као мањина живели у тим државама. Најгоре су према доступним подацима прошли Срби у Румунији, јер је у делти Дунава страдало најмање десетак хиљада њих.

Совјетски пројекти предвиђали су чак и напад на Југославију у јесен 1950: према помно припремљеном плану, прво би у поход кренуле армије Мађарске, Румуније и Бугарске, у случају интервенције Запада, придружила би им се и Црвена армија! Исте године, узгред буди речено, Стаљин је планирао да Северна Кореја покори Јужну! Када су Амери-

канци интервенисали на том подручју, Стаљин је очито претпоставио да би Сједињене Америчке Државе ради својих интереса могле интервенисати чак и на Балкану! Стога се совјетски вођа клонио сукоба са Америком. Али, онај са Брозом наставио је до смрти, само на други начин! Коначно, кад се све сабере, могло би се закључити да је Стаљин изгубио тај необјављени рат против Броза.

Американци су испрва на сукоб Совјетског Савеза и Југославије гледали као на неспоразум у комунистичкој породици. Но, као што се видело, то не значи да за њега нису били заинтересовани. Напротив! То је врло очито у исказу генерала Маршала који је закључио да Сједињене Америчке Државе имају интерес да Броза подрже, јер он може бити ерозивни и дезинтеграциони чинилац у совјетској сфери. То је, у датом контексту, на извештајан начин и одредило потоњу америчку спољну политику према простору Југославије, али и југословенску! Од тада, на име, почиње значајнија америчка помоћ Југославији, испрва у храни, а напослетку у војној опреми.

Југославија је, међутим, и после 1948. године остала комунистичка земља. Материјалну помоћ, осим Американаца, почели су да јој пружају и Британци. У међувремену, Југославија је склопила многе трговинске уговоре и тако је почео пробој из економске и политичке блокада са Истока; Југославија се окренула ка Западу!

Врхунац западне подршке Југославији била је спремност исказана у изјави америчког министра спољних послова Дина Ачесона, 14. фебруара 1951, да ће Америка бранити Југославију од евентуалне агресије и оружјем. Готово истоветна порука стигла је и из Велике Британије и Француске.

У таквим околностима југословенска власт је попустила стеге у разним сферама живота, па тако и у односима са верским заједницама.

Прве дипломатске посете са Запада почеле су у лето 1951, после приватне посете Милована Ђиласа Великој Британији почетком исте године. Те године, Запад је ставио Југославију пред свршен чин поводом територијалног спора са Италијом – додељивањем Трста и околине италијанској држави. Криза је претходно кулминирала укопавањем војних јединица са обе стране. Коначно је проблем разрешен споразумом потписаним 5. октобра 1954. године у Лондону: Слободна територија Трст подељена је између две државе али тако да су Италији припали најважнији делови. Следеће године одређене су напакон и спорне границе са Аустријом: аустријски Државни уговор потписали су представници четири силе – Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Француске и Совјетског Савеза.

Британски министар спољних послова Антони Идн посетио је Југославију 17–23. септембра 1952, да би потом Јосип Броз боравио у Великој Британији 16–21. марта 1953. године. То путовање било је први из-

лазак из земље југословенског комунистичког вође од 1947, а остварено је непосредно после Стаљинове смрти и новог заоштравања односа Југославије са Ватиканом поводом осуђујуће пресуде загребачком надбискупу Алојзију Степинцу. Криза односа са Ватиканом одударала је од опште линије југословенске политике отварања ка Западу, а почела је крајем децембра 1952. нотом предатом Апостолској нунцијатури у Београду.

Југославија, Грчка и Турска склопиле су фебруара 1953. споразум о пријатељству и сарадњи, а у новембру је у Београду потписана допуна тог документа. Следећи корак представљао је споразум на Бледу, у југословенској републици Словенији, који је предвиђао успостављање Балканске саветодавне скупштине те три државе. А Грчка и Турска – ваље са подсетити – биле су чланице Атлантског савеза! Балкански споразум изгубио је на значају после турско-грчког сукоба око Кипра.

Стаљинова смрт 5. марта 1953. године отворила је прилику за побољшање односа са Совјетским Савезом. Нормализовање међудржавних односа почело је разменом амбасадора, потом је уследило успостављање и економских, културних и других веза.

До извињења совјетских руководилаца Југославији дошло је 29. новембра 1953. у Москви, у југословенској амбасади, када су Стаљинови наследници Никита Сергејевич Хрушчов, Георгије Масимилијанович Маљенков, Николај Александрович Булгањин и Анастас Иванович Микојан наздравили Јосипу Брозу и југословенској Комунистичкој партији.

Закључак америчких анализа обнављања југословенско-совјетских односа био је да ће то допринети смиривању тензија на светској сцени.

Нормализација југословенско-совјетских односа потврђена је посетом Београду 3. јуна 1955. совјетске делегације на највишем нивоу, у којој су били Хрушчов, генерални секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза, Булгањин, председник владе, Микојан, први потпредседник владе, Андреј Андрејевич Громико, први заменик министра иностраних послова и други званичници. Посета је завршена потписивањем Београдске декларације о међусобном поштовању две државе.

Коначно, Двадесети конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза, одржан фебруара 1956, покренуо је дестаљинизацију, која се огледала у готово свим сферама живота, па тако и односима са Југославијом.

Броз је узвратио Совјетима посету почетком јуна 1956. године. Том приликом потписан је документ о односима две партије – Московска декларација.

Б. Унутрашње прилике

Комунистичка партија Југославије спровела је кроз рат 1941–1945. револуцију. Промену друштвеног система најавила је стварањем народ-

ноослободилачких одбора, основних органа нове власти.

На Трећем заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) одржаном у Београду 7–10. августа 1945, новоуспостављени режим озваничио је смену власти, укинута је монархија и проглашена република. Избори за Уставотворну скупштину одржани су 11. новембра 1945, и на њима је, према званичним подацима, учествовало 7.432.469 од уписаних 8.383.455 бирача, то јест 88,66%, а листа Народног фронта је добила 6.725.047 гласова.

Уставотворна скупштина је потом 29. новембра 1945. усвојила Декларација о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије, што је био први уставотворни акт. Југославија је дефинисана као савезна народна држава републиканског типа, заједница равноправних народа. Укинута је монархија, забрањен је повратак династији Карађорђевић у земљу, а члановима краљевске породице одузета су сва права.

Први су новоформирану државу признали Британци, 22. децембра 1945, потом су то, сутрадан, учинили Американци.

Комунистичка партија озаконила је своју власт 31. јануара 1946, проглашењем Устава. Југославија је тако постала партијска држава, додуше, у приличној мери федерализована, с републичким границама, које су, без сумње, стваране, углавном, без историјских основа, на штету већинског српског народа.

Југословенска федерација заснивала се на принципу двојне државности: држава је једна целина, али је састављена од шест република (Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Македоније), једино је Србија, као федерална јединица, била подељена на делове (централни део од 16 округа и области града Београда, уз Аутономну Покрајину Војводину и Аутономну Косовскометохијску област).

Државност појединих република изражавала се уставно у више видова. Републике су имале територије, спољне државне ознаке (грбове, заставе), проглашавале су своје законе, планове и буџете. Другим речима, имале су немали суверенитет, ограничен само у мери у којој је то право, бар на папиру, припадало савезној држави.

Прва Савезна влада проглашена је 1. фебруара 1946. године Јосип Броз, као неприкосновени вођа, био је мандатор, први председник и министар народне одбране.

Управљало се по револуционарном принципу Партије, без осећаја за правне и политичке традиције народа, без ослањања на властите законе, што је за последицу имало недостатак слободе човека уопште.

Једнопартијски револуционарни систем у стварности је представљао диктатуру Комунистичке партије, као тобожње авангарде радничке класе, скривену под обландом крилатице такозване диктатуре пролетаријата.

Комунистичка партија Југославије имала је водећу улогу у друштву,

како у војсци, тако и у економији, у најкраћем – у свим сферама друштва. Главнину чланства чинили су сељаци, а руководећег кадра студенти, ђаци и радници.

Партија је била организована по територијалним јединицама. Комунисти, по својој идеологији, требало је да буду носиоци напретка у свим областима живота, али су њихове активности често ишле из крајности у крајност.

Идеолошки рад у Партији претпостављао је зацртани совјетски пут. Југославија је била преплављена свим и свачим са Истока. После разлаза са Совјетским Савезом дошло је до знатног политичког отрежњења, али се није одступало од трасираног пута у социјализам. Од тада, уместо Стаљинових, свуда су качене Брозове слике!

Партија је у страху од идеолошких скретања иницирала разне видове антисекташке борбе, међу којима су се издвајали просветитељски планови о поправљању, придобијању и преваспитању људи.

Нови период изградње земље заснивао се на неколике претпоставки: санирање ратних разарања, нормализација привредног живота, уставноправна стабилизација, међународно учвршћивање државе после закључених мировних уговора, уз процес национализације. У свему томе важно место припадало је пропагандно-политичком раду.

Идеолошки рад проводио се на свим пољима од индивидуалног до колективног: кроз партијске школе, кружоке, курсеве, семинаре при комитетима. Основне теме проучавања биле су лењинизам, народноослободилачка борба и нови живот државе.

Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ), на подстицај Комунистичке партије, радио је на ангажовању целокупне омладине, јер су према партијском учењу, скојевци представљали друштвену елиту.

Војно руководство се такође идеолошки образовало путем курсева и партијских школа. Међу комунистима у војсци, официри су пропорционално чинили 85% партијског кадра, док је остало чланство било из редова војника. Ваља подсетити да је монолитност Армије била последица одговарајућег распоређивања руководећег кадра израслог из рата, иако је и то прилично промењено после 1948. године, јер је велики број високих официра због подршке совјетском моделу завршио на Голом отоку!

Партија је, дакле, била светиња, а одбрана, како се говорило, тековина Народноослободилачке борбе неприкосновена водиља, а самим тим и линија изградње земље.

Комунистичка партија имала је, како се да закључити, огромну моћ, иако формално није споменута у првом Уставу, проглашеном 1. фебруара 1946. године.

Основна организациона вертикала Партије сводила се на руковођење из једног центра. Власт у држави била је концентрисана у рукама Политичког бироа Комунистичке партије Југославије, на чијем врху је

био Јосип Броз Тито, генерални секретар. Објективно сагледавајући тадашње околности, далеко испод и иза њега били су Едвард Кардељ Бевц, Александар Ранковић Марко и Милован Ђилас Ђидо.

Сва битна питања решавана су на партијским седницама, одлуке су потом прослеђиване на ниво државних органа, друштвено-политичких организација и војске, у којима су, опет, комунисти имали прву и последњу реч.

Партија је спроводила своју моћ по вертикали: од државног врха до најмањих локалних органа власти, сва тела су била састављена од партијских кадрова, који су своју контролу остваривали директним интервенцијама у свим сегментима живота. Партијска контрола ишла је и преко Народног фронта и других масовних организација створених за борце, децу, омладину, жене, касније чак и свештенике. Партија је уз то основала Одељење за заштиту народа (ОЗН или Озна) и Управу државне безбедности (УДБ или Удба) тј. тајну милицију. Озна и касније Удба су се бринуле за остваривање политике Партије. Обе организације биле су у ствари истражни органи за одређене врсте кривичних дела. На основу њихових препорука јавни тужиоци су подизали оптужнице, а суду је преостајао само технички део посла: претрес и пресуда!

Тако су партијска и државна власт срасле у исто тело. Југославија је била, просто речено, партијска држава!

И Партија је организационо деловала по вертикали: централни, покрајински, обласни, срески, месни и општински комитети. Све иницијативе потицале су од Броза или његових најближих послушника, Политбиро је озваничавао ту политику, државни апарат је спроводио.

Народни фронт Југославије (НФЈ) служио је као параван монолитности. И у њему је прву и последњу реч имала Партија, која је била његов оснивач, руководилац и инспиратор. Обухватао је масовне организације као што су Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ), Антифашистички фронт жена (АФЖ), Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ), задруге, удружења итд. Председник Народног фронта Југославије био је дакако Јосип Броз, док је његову ударну снагу представљало језгро сачињено од чланова Савеза комунистичке омладине Југославије.

Под партијском капом су, сходно таквом уређењу, формирани и синдикати, организације свих запослених, квалификованих и неквалификованих, интелектуалних и физичких радника.

Уз Комунистичку партију, политичке опозиције у правом смислу те речи и није било. Једина организована снага која се, колико-толико, могла супроставити таквој комунистичкој држави – ма како то парадоксално звучало – била је Римокатоличка црква и то захваљујући томе што је била устројена као светска организација са седиштем у Ватикану. Но, таква „правила“ нису важила и за Српску православну цркву.

Узгред, сукоби државе и Цркве били су карактеристични за све комунистичке земље, првенствено за Пољску и Мађарску.

Према попису становништва из 1948. године у Југославији је живело 15,772.000 становника. Од тога је Срба било 6,547.117, Хрвата 3,784.353, Словенаца 1,415.432, Македонаца 810.1236, Црногораца 425.703. Од националних мањина најбројнији су били Албанци – 750.431, потом Мађари – 496.492 итд. Становници исламске вероисповести пописивани су као „неопредељени муслимани“, а било их је 808.921. (Три године касније, 1951, пописивани су као „неопредељени Југословени“, а 1961. као „Муслимани у смислу народности“).

Крајем 1949. године југословенски партијски врх покренуо је нову идеолошку политику у готово свим сегментима живота која ће довести до масовне бирократизације, заостравања колективизације и откупа, а добровољну мобилизацију претворити у принудну итд.

У оквиру нових праваца развоја најављене су и мере за јачање правосуђа чиме је требало повратити значај судства после периода несудислог прокламовања парола да социјалистичкој правди нису потребни никакви судови. Но, та намера, лепо замишљена, у стварности се показала погубном. Уместо најављеног независног судства, сваки партијски функционер и те како је могао да утиче на истрагу или пресуду.

У околностима сурове стварности, југословенско руководство одлучило се јуна 1950. на реализацију још једног политичког експеримента. Био је то пројекат о самоуправљању, које је породило радничке савете, такозване органе са ограниченом самосталношћу. Испоставило се, међутим, да раднички савети нису заменили државу у управљању него је, напротив, држава преко њих контролисала предузећа! Радничко самоуправљање начелно је негирало државни утицај у руковођењу предузећима, али је живот и даље потврђивао да је управљање такозваног непосредног произвођача било такорећи симболично или готово безначајно.

Увођењем самоуправљања 1952. промовисано је и нови привредни систем, који је до свог „нестајања“ 1954. године, познато је, нудио само поразне резултате.

И поред тога, све тадашње промене у Југославији подржане су на Шестом конгресу Партије, одржаном у Загребу од 2. до 7. новембра 1952. године. Конгрес је пружио путоказ новим променама у држави. На том партијском скупу промењено је име Комунистичке партије Југославије у Савез комуниста Југославије! Тада је, само наизглед, одбачена руководећа улога Партије као непосредног оперативног руководиоца и наредбодавца у друштвеном животу и прокламовано је да је Савез комуниста Југославије основна идејно-политичка снага друштва са промењеним начином и стилем рада.

У складу с тим најављеним променама у држави, и Народни фронт Југославије променио је, на свом Четвртом конгресу, име у Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ). Његови чланови ће постати сви који прихватају следеће опште циљеве: социјализам, независност земље, демократизам у развоју друштва. Такође, и Антифашистички фронт жена преименован је у Савез женских друштава.

Поменути заокрети у привреди довели су и до напуштања система колективизације и стварања наизглед лабавијих услова привређивања на селу. У стварности, то је била још једна за сељака прилично неповољна аграрна реформа, јер је максимални сељачки посед смањен на 10 хектара земљишта.

Промена привредног система иницирала је неминовно и промену државног. Писање новог Устава почело је већ 1951. а завршено његовим усвајањем средином јануара 1953. године. Федеративна република, а не федерација република, братство и јединство, уз социјалистички патриотизам представљали су главне постулате новог Устава, тј. Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије, како је гласило пуно име државе. После проглашења савезног Уставног закона и републике су прогласиле своје, републичке уставне законе.

По новом Уставу, уведена је функција председника републике, која је, наравно, припала Јосипу Брозу. По истом закону реорганизована је Народна скупштина.

Промене у државном и партијском систему, које су се у суштини сводиле само на промену терминологије кад је реч о називима институција, одразиле су се ипак на све поре живота. Првенствено због својеврсног смиривања међународне политичке ситуације, па су и у Југославији, у међувремену, почеле да се спроводе разне реформе и унутрашње промене. А све то, као што ће се видети, осетила је и Српска православна црква.

Основну карактеристику односа послератне државе Југославије према Српској православној цркви чинила је – слободно се може тако рећи – отворена нетрпељивост. Сукоби власти и јерархије избијали су из више разлога, а први и најзначајнији проистакао је из комунистичког негативног поимања религије уопште. Други, не мање значајан разлог, треба потражити у чињеници да знатан број нижег православног свештенства, у протеклом рату, није био на партизанској страни. У току самог рата то је комунистима пружио повод за покретање нечувених напада на Српску православну цркву који су по правилу завршавали катастрофално по Цркву у сваком погледу, што се наставило и у првој послератној деценији.

У том периоду нарочито, за разлику од Римокатоличке цркве, иза које су стајале западноевропске државе и моћна, светска организација, са седиштем у Ватикану, Српска православна црква практично иза себе није имала никога!

Знатан број православних архијереја, од првих послератних дана, на основу искуства из рата, био је прилично непријатељски расположен према новим властима и отворено је исказивао своје незадовољство и нетрпељивост према носиоцима те власти. С друге стране, и власт је на све то веома често реаговала врло сурово.

Српска православна црква већ средином 1945. године била је, благо речено, усамљена, материјално упропашћена, са огромним губицима, у Независној Држави Хрватској нарочито, чему треба додати и страдање многих свештеника у грађанском рату на другим југословенским просторима, пошто су они у Србији били претежно на страни снага генерала Михаиловића и такозваних српских колаборациониста, а знатно мање на комунистичкој, то јест партизанској.

Српска православна црква се суочила са неколико удара Партије, или боље рећи државе, којима није била у стању да се одупре. Држава је своју политику спроводила стварањем свештеничких удружења, додељивањем разних врста помоћи „изабраним“ свештеницима итд. Српска православна црква била је посебно погођена формирањем нове псеудо-црквене организације у Народној Републици Македонији и покушајима да са такве заједнице формирају и у Црној Гори, Босни и Херцеговини, па чак и у Војводини.

Комунистичка револуција изменила је у корену дотадашњи однос Цркве и државе. Суштину новонасталог односа представљало је одвајање Цркве од државе. Један од основних идеолошких принципа таквог односа подразумевао је прихватање марксистичко-лењинистичког учења да је религија друштвена појава у тесној вези с током историјског развитка и да представља оруђе експлоататора у изабљивању потлачених народа и неслободних људи. Уопште, комунисти су у том контексту обећавали потпуно ослобађање личности од, како су истицали, верских предрасуда! Такав државни однос према Цркви одражавао је у ствари реалну слику снага: комунисти су били ратни победници из чега су прозилазила и сва остала њихова права; Црква је званично одвојена од државе; истовремено је потврђена тобожња слобода савести и вероисповести; забрањена је злоупотреба верских заједница и вере у политичке сврхе; сви грађани су, како је прокламовано, једнаки пред законом без обзира на своје национално, социјално, расно и верско порекло.

Верским заједницама је, међутим, била намењена друштвена маргина у сваком погледу. Државна власт ступала је у контакт са црквеним заједницама само у мери у којој су јој оне, тог момента, биле потребне и корисне.

Верске заједнице су – што се нарочито односило на Српску православну цркву – биле посебно погођене Законом о аграрној реформи и колонизацији, проглашеним 23. августа 1945. године, то јест пре сазиња Уставотворне скупштине. По одредбама тог закона, одузимају се сви „земљишни поседи цркава, манастира, верских установа и свих врста задужбина, световних и верских“.

Према тврдњама Патријаршије, на територији Југославије, Српској православној цркви одузето је око 70.000 хектара земље и шума. Од тога само на територији Србије, укључујући покрајину Војводину и Косовскометохијску област, Српској православној цркви одузето је 35.609 хектара, а остављено јој је тек 1.588 хектара!

Други удар уследио је национализацијом, којом је Цркви додатно одузето око 1.180 црквених објеката помоћне намене, уз обавезу – како је стајало у списима – државе да одговарајућу накнаду исплати у наредних 50 година. То је знатно умањило материјалну и финансијску репродуктивну самосталност црквених заједница и учинило их у том погледу готово потпуно зависним од државе. Незнатно побољшање њиховог положаја уследило је после доношења Уредбе о социјалном осигурању свештенства проглашене 1952. године.

До Другога светског рата, контрола над верским заједницама у Краљевини Југославији била је у домену Министарства правде. У ратним годинама, на територији Независне Државе Хрватске постојало је Министарство богоштовља, док су на подручју војноокупационог заповедника Србије, под владом генерала Милана Недића, верски послови били су у надлежности Министарства просвете.

Комунистичка власт у вези са религијским питањем створила је нову институцију: 21. августа 1945. проглашена је Државна комисија за верска питања при Председништву Министарског савета Демократске Федеративне Југославије. У републикама су сходно томе створене земаљске комисије за верске послове, а у срезовима среске. Сви чланови тих комисија били су, подразумева се, људи од поверења виших партијских инстанци!

Државна комисија за верска питања почела је формално да функционише тек крајем 1948, стварно је то уследило још касније, од 18. марта 1949. године.

Први председник Комисије био је генерал Љубодраг Ђурић, секретар Павле Павловић, али се прави почетак рада везује за постављење Милоја Дилпарића за новог председника и свештеника Ђорђија Калезића за секретара, крајем 1948. године. За референта за Српску православну цркву именован је др Никола Вукчевић.

Промена у руководству Комисије уследила је априла 1951: од тада је председник Мирко Ђуковић, Дилпарић је постављен за секретара. Две године касније, јуна 1953, нови председник ће бити Добривоје – Боби

Радосављевић, а Дилпарић остаје и даље секретар.

Закон о правном положају верских заједница, усвојен 22. маја у Савезној народној скупштини, ступио је на снагу 4. јуна 1953. године. Том приликом је проглашена и нова Уредба о Савезној комисији за верска питања.

Верске комисије биле су такође организоване по вертикалном принципу, што је подразумевало да све републичке комисије шаљу Државној касније Савезној комисији за верска питања редовне извештаје о раду, и то тромесечно. Државна комисија за верска питања доносила је смернице и директиве за рад републичких комисија и свештеничких удружења. У њеном домену било је да обезбеди признавање Савеза удружења православног свештенства и решавање црквеног проблема у Македонији. То је нарочито дошло до изражаја по именовању Добривоја Радосављевића за председника.

До првих година шесте деценије XX века свештеници су се поводом својих проблема обраћали републичким комисијама за верске послове посредством надлежних архијереја, а после посредством свештеничких удружења, када су архијереји практично били елиминисани из тог процеса.

Државна комисија за верске послове, то јест њен председник, и Савез удружења православног свештенства имали су одлучујућу улогу у избору новог патријарха на Сабору јула 1950. године. Од тада се успоставља пракса редовних контаката патријарха и државних власти о питањима од обостраног интереса, од оних, наоко простих, попут примања материјалне помоћи па све до избора нових архијереја.

Од тог времена па све до слома комунистичког режима и јужнословенске државе, државна власт је била врло добро информисана о свим збивањима у Синоду, Сабору, Патријаршији и другим органима црквене хијерархије. (По неким индицијама, први прислушни уређај у тадашњој Југославији добијен из Америке 1953. постављен је управо у Патријаршији ради снимања седница Сабора!)

Значајну „прекретницу“ у историји односа комунистичких власти у Југославији и верских заједница означило је проглашење Закона о положају верских заједница 22. маја 1953. који је под контролу државе практично стављао све што се у тим заједницама дешавало. Доношење тог закона, разумљиво, није могло проћи без потешкоћа. Најтврђе се против усвајања тог акта изјашњавала Римокатоличка црква. Неке примедбе Српске православне цркве уважене су у другом нацрту закона, али ни тада Црква није добила оно што је тражила, већ само извесну легалну основу за могућ протест у случају угрожавања њених права. Додуше, треба признати да су после неколико година права Цркве почела донекле да се поштују што је представљао знатан помак у односу на ранија времена!

II ПОГЛАВЉЕ

ЕПИСКОП

2.1. Биографија

Прва званична биографија Викентија Проданова објављена је после његовог избора и устоличења на трон првосвештеника Српске православне цркве: *Гласник Српске Православне Цркве*, бр. 7-8-9/1950, стр. 95-98.

Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије родио се 10/23. августа 1890. год., у Бачком Петровом Селу, у честитој и вредној занатлијској породици, од оца Ђорђа Проданова и мајке Јелене, рођене Мисић. На крштењу добио је име Витомир.

Као једино чедо својих ретко нежних родитеља мали Витомир је растао у дому њиховом и ту на првом кораку у живот добио је основе свом даљем васпитавању и школовању. Од оца и мајке понео је: побожност, љубав према српству и Православљу, поштење и ретку нежност. Побожност и љубав према Српству и Православљу показао је тиме што се одао свештеномонашком животу. А своје поштовање и нежност доказао је као ретко добар син према својој мајци, која је недавно умрла. У родитељском дому, као што је то било скоро у свакој честитој српској кући у Војводини, заволео је и књигу, јер није било вечери а ни часка слободног времена, а да се није у српским православним домовима Војводине читало понешто из наше националне историје, или, пак, путем народних песама или причања величало јунаштво наших славних предака. А то је и очувало бодар дух

српског народа у Војводини!

Основну школу мали Витомир свршио је у свом родном месту. Још као ђак основне школе показао је солидне и изванредне интелектуалне квалитете. Жељан знања, а и родитељи његови схватајући потребу интелектуалног усавршавања свог сина, уписује се у Српску православну велику гимназију у Новом Саду, коју завршава с положеним вишим течајним испитом 1909. године. Да би послужио свом народу у Војводини, коме су једина и национална и културна жижа били Црква и школа, по завршеној гимназији свршени матурант Витомир Проданов уписује се у Српску православну богословију у Сремским Карловцима, коју завршава 1912/13. године.

Када је богослов Витомир Проданов завршио богословске науке ускоро је избио и Први светски рат. И свршени богослов био је неко време и привремени учитељ у свом родном месту.

ПРИМАЊЕ МОНАШКОГ ЧИНА

Блаженоупокојени Епископ темišварски Др. Георгије Летић поставља свршеног богослова Витомира Про-

данова 1. јуна 1917. год., за конзисторијалног подбележника епархијске управе темишварске. Исте године као подбележник епархијске управе темишварске примио је монашки постриг у манастиру Бездину. У монаштву добио је име Викентије, 12. септембра (30. августа) 1917. год., монах Викентије рукоположен је у Темишвару од Блаженопочившег Епископа Др. Георгија Летића у чин јерођакона. Јерођакон Викентије примљен је одмах у статус придворног монаштва бив. Митрополије карловачке. Као конзисторијални подбележник епархије темишварске јерођакон Викентије остао је до 1. октобра 1919. год., када је Темишвар и један део темишварске епархије припао, по свршетку Светског рата, тадашњој Краљевини Румунији.

Тада јерођакон Викентије прелази у бачку епархију и ту обнавља дужност конзисторијалног подбележника епархијске управе бачке од 1 октобра 1919. год., до 1. фебруара 1921. год. Те исте године јерођакон Викентије добија и чин протођакона.

Протођакон Викентије 1921. год. прелази у Сремске Карловце. Ту, у Сремским Карловцима, од 1. фебруара 1921. год., до 1. октобра 1932. год., налази се на положају тајника Управног одбора манастира Митрополије Карловачке. Протођакон Викентије, као ревностан и угледан виши црквено-јерархијски службеник, рукопродуведен је 1923. год., у чин патријаршијског архиђакона.

АРХИЋАКОН ВИКЕНТИЈЕ СВРШАВА ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Љубав према науци и непрестано живо интересовање према књижи није никада напуштало Његову Светост Патријарха Г. Викентија. Најбољи доказ је тај, што је као архиђакон свр-

шио филозофски факултет Београдског универзитета 1929. год. Дипломирао је на XIV групи: историја Срба, општа историја и историја Византије и етнологија.

Архиђакон Викентије рукоположен је у чин презвитера 18. новембра (26. октобра) 1929. год. Исте године 20. новембра (28. октобра) рукопродуведен је у чин архимандрита.

АРХИМАНДРИТ ВИКЕНТИЈЕ ГЛАВНИ СЕКРЕТАР СВ. АРХИЈЕРЕЈСКОГ САБОРА И СИНОДА

Ценећи запажене способности и интелектуалне и духовне, архимандрита Викентија, а уз то добро познатог као врло вештог административца, Св. Архијерејски Синод бира га 1932. год. за главног секретара Сабора и Синода, мада је било више кандидата, по расписаном конкурсy.

АРХИМАНДРИТ ВИКЕНТИЈЕ ИЗАБРАН ЗА ЕПИСКОПА-ВИКАРА МАРЧАНСКОГ

Као главни секретар Св. Архијерејског Сабора и Синода архимандрит Викентије показао је веома велике организаторске способности и истакао се као необично велики зналац административно-црквених и грађанско-правних прописа. Канцеларију Св. Синода тако је организовао, да су експедитивност у пословима и прецизност у разради свих одлука и предмета за његово време, били на завидној висини. Осим тога, као шеф канцеларије архимандрит Викентије према свом подручном особљу био је веома правичан и веома приступачан разложима и потребама сваког свог чиновника и служитеља. Због таквих квалитета сви су га много ценили.

И на подручју главног секретара Св. Архијерејског Сабора и Синода архимандрита Викентија затекао је,

дана 21/8. јуна 1936. год., избор за викара Његове Светости Патријарха Српског – тада Блажене памјати Патријарха Варнаве – с титулом Епископ марчански. Новоизабрани Епископ-викар марчански г. Викентије хиротонисан је на св. Архистратига Михаила исте године у београдској Саборној цркви. Као Епископ-викар остао је на положају главног секретара Св. Архијерејског Синода до јуна 1938. године.

РАД НА СПРОВОЂЕЊУ У ЖИВОТ НОВОГ ЦРКВЕНОГ ЗАКОНОДАВ- СТВА

На положају главног секретара Св. Архијерејског Синода Преосвећеног г. Викентија запао је тежак и огроман посао: спровођење у живот нових уредаба и новог црквеног законодавства од 1936. год. Захваљујући само изванредној способности Преосвештеносг г. Викентија, преко кога је цела реорганизација црквеног устројства имала да прође, као главног секретара Св. Архијерејског Синода, за врло кратко време и на опште изненађење свих скептика у том смислу, цело црквено законодавство, почело је да функционише беспрекорно. То је један изванредан успех, за који највећи део заслуга има тадашњи Епископ-викар г. Викентије а садашњи Патријарх Српске Цркве.

У време секретарства Преосвештеносг г. Викентија пада и конкордатско питање. И у том питању ретком сналажљивошћу Преосвећеног г. Викентија у овако пресудним и деликатним ситуацијама многа питања су повољно решена и упућена оним правцем који је био најопортунији по нашу Цркву. Дао је и неколико врло лепих штампаних прилога поводом конкордатског питања, у којима се огледа добро познавање целог про-

блема и свестрано обухватање овог тако важног питања по наше црквене и националне интересе.

ПРЕОСВЕЋЕНИ Г. ВИКЕНТИЈЕ КАО ВИКАР У СРЕМСКИМ КАР- ЛОВЦИМА

Као Епископ-викар Преосвећени г. Викентије остао је на положају главног секретара Св. Архијерејског Синода до јуна 1938. год., када је, одлуком Св. Архијерејског Сабора из 1938. год. одласком викарног Епископа Блаженопокојног Платона из Срем. Карловаца за охридско-битолску епархију, одложен избор викара у Срем. Карловцима и овлашћен Његова Светост Патријарх Блажене успомене Гаврило, да пошаље привремено, за случај потребе, Преосвећеног викарног Епископа марчанског г. Викентија у Срем. Карловце. И августа исте године, одлуком Св. Архијерејског Синода поверена је привремено дужност викарног Епископа у Срем. Карловцима Преосвештеном г. Викентију, главном секретару Св. Архијерејског Синода.

ИЗБОР ЗА ЕПИСКОПА ЗЛЕТОВСКО-СТРУМИЧКОГ

Његово Преосвештенство г. Викентије остаје у Срем. Карловцима све до свога избора за Епископа злетовско-струмичке епархије 1939. године. Ускоро по своме избору одлази у седиште своје епархије – Штип и остаје у њему све до капитулације бив. Југославије 1941. године.

Као Епископ злетовско-струмички Преосвећени г. Викентије показао је задивљујућу сналажљивост и у овој средини, тако да је уживао обострани ауторитет и симпатије – и свештенства и народа, мада се с извесном скепсом гледало на то, да ће се тешко снаћи у оним крајевима. Али широка

култура Преосвештеног г. Викентија и добро знање наше историје, као квалификованог стручњака, у многome су припомогли срећном решењу често компликованих питања и проблема.

ПРЕОСВЕШТЕНИ Г. ВИКЕНТИЈЕ АДМИНИСТРАТОР ОХРИДСКО- БИТОЉСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Као епископ злетовско-струмички Преосвећени г. Викентије, одласком Блаженоупокојеног Епископа Платона 1940. год. за бањалучку епархију, постављен је од Св. Архијерејског Синода за администратора охридско-битољске епархије. И ту дужност је обнашао све до капитулације бив. Југославије.

ПРЕОСВЕЋЕНИ Г. ВИКЕНТИЈЕ ЗАМЕНИК ЕПИСКОПА ЖИЧКОГ

По капитулацији бив. Југославије Његово Преосвештенство Епископ злетовско-струмички г. Викентије, морао је да напусти Штип и дошао је у Београд. Када је Преосвећени Епископ жички г. Николај конфиниран од стране окупатора, Преосвештени г. Викентије постављен је јула 1941. год., за заменика епископа жичког. Том епархијом администрирао је све до 1947. год., када је разрешен те дужности. Чим се, за време окупације, указала за то повољна прилика Преосвештени г. Викентије одлази у жичку епархију и у њој остаје све до разрешења од те дужности. Својим тактом и приступачношћу, као и мудрим решавањем сваког питања стекао је врло велике симпатије и код свештенства и код народа ове епархије нарочито посећивањем парохија.

АДМИНИСТРАТОР СРЕМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Св. Архијерејски Сабор 1947. год., формирао је неколико нових епархи-

ја, међу којима и сремску епархију. На том Сабору решено је, да се Преосвештеном Епископу злетовско-струмичком г. Викентију повери администрирање сремске епархије.

Ту је, тек, његово Преосвештенство г. Викентије показао све своје способности, пошто је требало савим изнова организовати потпуно разорен црквени живот у овој епархији. На велико задовољство свију, Преосвећени г. Викентије врло брзо васпоставља и организује црквени живот у сремској епархији.

ПРЕОСВЕШТЕНИ Г. ВИКЕНТИЈЕ РЕДОВАН ЧЛАН Св. АРХИЈЕРЕЈ- СКОГ СИНОДА

Његово Преосвештенство г. Викентије изабран је на Св. Архијерејском сабору 1947. год., за редовног члана Св. Архијерејског Синода, на коме је положају остао све до свога избора за Патријарха српског.

Његова Светост Патријарх Српски Г. Викентије, мада је провео свој живот све до избора за епархијског епископа, као виши административни службеник Српске Православне Цркве, није никада заборављао ни науку, ни књигу. Поред огромних послова, које је свршавао нарочито као главни секретар Св. Архијерејског Синода, пошто је био баш у најтежем периоду савремене историје наше Цркве, радио је и на научном пољу. Још као архиђакон био је један од оснивача Војвођанског историјског друштва и један од покретача врло угледног часописа Гласник Историјског друштва у Новом Саду. А као архимандрит био је неко време и одговорни уредник овог часописа и члан Редакционог одбора.

Његова Светост Патријарх Г. Викентије дао је недавно врло леп прилог нашој науци и историји наше Цр-

кве и народа, а који је врло повољно примљен од стручњака, чланак Црква у Буну у Гласнику Српске Православне Цркве посвећеном Српском народном покрету у Војводини 1848. год., а који је број и изашао под редакцијом Његове Светости.

*

Тако је текао живот Његове светости Патријарха Српског Господина Викентија у непрестаном раду у два правца: на административном пољу наше Цркве и на расветљавању мно-

гих питања и проблема из историје наше Цркве и нашег народа. Таленат свој корисно је употребио. Није га закопао, већ га је употребио: на славу Божју, на корист Српска Православне Цркве и на добро народа и Отаџбине наше.

Нека Свеблагословни Господ подржи на многаја љета нашег кормилара Његову Светост Патријарха Српског Господина Викентија.

Слава Тебје, Богу благодатељу нашему!“

Тешко је разумети зашто су потоњи састављачи биографија грешили у појединим чињеницама.

Тако, на пример, Сава, епископ шумадијски у два текста спомињући датум рођења патријарха Викентија наводи различите дане. У *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, стоји 10/24. август, док у тексту „Епархије и епископи“ у споменици *Српска православна црква 1920-1970*, пише 23. август.

Божидар Ковачевић је у тексту „Српски патријарси последњих педесет године“, објављеном у споменици *Српска православна црква 1920-1970*, навео да је Викентије био и епископ сремски, што није тачно!

Патријарх Варнава Росић (1930–1937)

ДВОСТРУКА СВЕЧАНОСТ У БЕОГРАДСКОЈ САБОРНОЈ ЦРКВИ

Српска православна црква добила је новог епископа

Нови викарни епископ г. Викентије Проданов добио је историску титулу марчанског епископа

Јуче је београдска Саборна црква славила своју црквену славу. А за време свечане архијерејске службе извршено је посвећење (хиротонија) за епископа г. Викентија Проданова, секретара Светог синода. Тако је Саборна црква имала јуче двоструку свечаност, којој су присуствовали до краја многи побожни Београђани.

Прексидио је у Саборној цркви био до бденије, на коме је извршено „за речење“ („вечера љубави“), на коме су поред новог епископа узели учешћа Њ. Св. Патријарх и четири архијереја.

На јучерашњој свечаној литургији служили су Њ. Св. Патријарх, четири архијереја, нови епископ и два наеста свештеника. Пре литургије нови епископ је положио заклетву за исповедањем вере. Посвећење је извр-

шио Патријархији ручак у част новог епископа, на коме су поред архијереја и познатих свештеника били претседник Народне скупштине г. Стеван Ђирић и други гости.

Нови епископ и његова титула

Нови епископ-викар г. Викентије Проданов рођен је 1899 године у Бачком Петровом Саду. Свршио је гимназију у Новом Саду, богословију у Сремским Карловцима и филозофију (историску групу) у Београду. Замонашио се 1917 године у манастиру Бездину. Био је препреставио у црквеној административној служби: прво у Темнишвару, као конвентуални подбележник, а после евакуације Темнишвара у Новом Саду; после тога био је 11 и по година секретар централне манастирске управе.

Њ. Св. ПАТРИЈАРХ ОБРАЋА СЕ НОВОМ ЕПИСКОПУ

Патријарх Гаврило Дожић (1938–1950)

2.2. Викарни епископ

На седници Светог архијерејског сабору 8/21. јуна 1936. архимандрит Викентије Проданов, главни секретар Сабора и Синода, изабран је за патријарховог викара са титулом епископа марчанског.¹

Наречење је обављено у суботу 20, а посвећење (хиротонија) у недељу 21. новембра, на празник Светог архистратига Михаила, то јест на славу београдске Саборне цркве.²

Тешко је бројати које је све делатности викар обављао уз патријарха, јер је веома мало тога остало забележено у службеном гласилу. Али, када је реч о уобичајеним обавезама викара, објављено је, на пример, да је епископ Викентије био уз патријарха Варнаву и још пет-шест архијереја на прослави рођендана краља Петра II Карађорђевића 6. септембра 1936, најпре на дефилеу војске на Бањици, а потом на богослужењу у Саборној цркви.³

После смрти патријарха Варнаве 24. јула 1937. и стишавања Конкордатске кризе, кнезу Павлу Карађорђевићу и председнику Владе Милану Стојадиновићу наметала се потреба измирења са архијерејима. Иако је већина на преговоре о Конкордату гледала као да се воде за добробит државе и Цркве, ваља подсетити да је епископ жички Николај био међу реткима који је остао доследан свом ставу о неприхватању конкордата, а самим тим и одбојном држању према државним званичницима који су заговарали усвајање тог документа. Тада су истовремено започели и разговори о тројици кандидата за новог патријарха. Мада су међу архијерејима спомињана имена епископа жичког Николаја Велимировића, будимског Георгија Зубковића и бачког Иринеја Ћирића, кнез и влада били су против епископа Николаја, док кандидатура епископа Иринеја није била по вољи његовом брату Стевану, тадашњем председнику Скупштине.

Контакте кнеза са архијерејима тим поводом уговорио је Милан Аћимовић, председник града Београда, посредством викарног епископа

¹ *Гласник...*, 16-17/1936, стр. 319.

² *Политика*, 22. новембар 1936, стр. 13. Необично је да те свечаности нису праћене у патријаршијиним гласилу.

³ *Гласник...*, 24-25/1936, стр. 562.

Викентија, који му је био лични пријатељ. У тим разговорима поменут је митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић као умерени великодостојник који би могао допринети помирењу државних званичника и архијереја. Ускоро је организовано неколико тајних састанака кнеза са појединим архијерејима (епископом шабачко-ваљевским Симеоном, епископом викарним Викентијем, митрополитом загребачким Доситејем) и договорено је да кандидат буде митрополит Гаврило. Познато је да је то учињено на препоруку епископа Викентија. Потом је уследило оно што је познато – на Изборном сабору 21. фебруара 1938. митрополит Гаврило је добио највише гласова па су га краљевски намесници именовали за новог патријарха!¹

Епископ Викентије учествовао је 29. јануара 1939. у Сремским Карловцима са патријархом Гаврилом и митрополитом Јосифом у посвећењу новоизабраног викарног епископа сремског Валеријана Прибићевића.²

¹ Приватна архива – Досије патријарха Гаврила; Радмила Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић) 1881–1950*, Београд, 2011, стр. 313-314 (у даљем тексту: Р. Радић, *Живот у временима...*).

² Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси. од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996, стр. 48-49(у даљем тексту: Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси..*).

2.3. Епископ злетовско-струмички

Бугарске окупационе власти протерале су почетком маја 1941. митрополита скопског Јосифа и епископа злетовско-струмичког Викентија на Војноокупациону територију Србија, одакле су на крају стигли у Београд.

После интернације епископа жичког Николаја, Синод је, поштујући његову жељу, одредио да том епархијом администрира епископ злетовско-струмички Викентије (који је ту дужност обављао до Сабора 1947. године).¹

На помену изгинулим припадницима јединица Димитрија Љотића и четницима 20. септембра 1943. у Саборној цркви у Београду чинодејствовали су епископ викарни Арсеније и још 12 свештеника. Међу окупљеним народом и званицама били су, осим осталих, председник владе генерал Милан Недић и други представници власти, митрополит Јосиф, епископи Нектарије и Викентије и други.²

Министарство унутрашњих послова Демократске Федеративне Југославије 17. марта 1945. забранило је митрополиту скопском Јосифу и епископу злетовско-струмичком Викентију и свештеницима тих епархија повратак на територију с које су раније протерани.³

Када су комунистичке власти 6. марта 1947. организовале састанак свештенослужитеља Епархије жичке са којег је упућен телеграм патријарху Гаврилу, он је затражио од епископа Викентија, који је адми-

1 Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси...*, стр. 79.

2 *Гласник...*, 11-12/1943, стр. 91.

3 АСин, Записници, Син. бр. 401/зап. 137 од 19. марта 1945. године. Дозволе за путовање одбило је да изда надлежно Министарство унутрашњих послова Југославије, а забране је потписао тадашњи министар Владимир Зечевић. Решење Бр. 173/а од 17. марта 1945. године – АСин, МПЦ 1943-1950, нерегистровано.

нистрирао том епархијом (јер је њен архијереј Николај био одсутан), да му достави више информација о том скупу.¹

На првом послератном редовном заседању Сабора, одржаном од 24. априла до 21. маја 1947. године, донете су одлуке о премештајима и изборима нових архијереја. Епископ злетовско-струмички Викентије одређен је за администратора обновљене Епархије сремске.²

Како се епископ жички Николај није вратио из заточеништва у Немачкој у своју епархију, Сабор је одлучио да уместо њега администрира епископ злетовско-струмички Викентије.³

Патријарх Гаврило и епископи злетовско-струмички Викентије и зворничко-тузлански Нектарије у београдској Саборној цркви на Преображење 1947. године хиротонисали су (посветили) новоизабраног викарног епископа хвостанског Варнаву Насића.⁴

Тешко је утврдити када су и на који начин државне власти покушале да се „приближе“ епископу злетовско-струмичком Викентију. Мада можда и не илуструје успостављање такве „блискости“, вредна је помена једна епизода из живота тог архијереја.

Председник Извршног одбора Народног одбора града Београда дао је 11. новембра 1947. извесну помоћ епископу Викентију и то на телефонску препоруку проте Милана Д. Смиљанића, председника србијанске Комисије за верске послове. Радило се, конкретно, о гвозденом кревету, јоргану, ћебету и постељини уз образложење да епископ одлази у Епархију сремску, то јест у град Сремске Карловце где су усташе 1941. године разграбиле све драгоцености, али и друге мање вредне ствари из епископског двора. „Комисији је част препоручити Вам да би му се требало изаћи у сусрет пошто је Епископ Викентије један од најнапреднијих епископа.“⁵

Епископ Викентије је, заједно са патријархом Гаврилом и митрополитом црногорско-приморским Арсенијем, учествовао у посвећењу

1 Гласник..., 5/1947, стр. 159.

2 Гласник..., 7-8/1947, стр. 226.

3 Архив Синода, Записници, Син. бр. 1706/зап. 413 од 29/16. маја 1947.

4 Гласник..., 7-8/1947, стр. 248.

5 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 675 од 11. новембра 1947, Извршном одбору Народног Одбора града Београда – АС, 21, 7.

новоизабраног епископа викара Емилијана 17/4. јула 1949. године у Саборној цркви у Београду.

Због бројних проблема с којима се Црква суочавала у претходној години, патријарх Гаврило је средином фебруара 1950. упутио епископа злетовско-струмичког Викентија и секретара Душана Дожића у Државну комисију за верска питања. Том приликом договорен је састанак у Патријаршији, па су се 2. марта с једне стране нашли патријарх и епископи злетовско-струмички Викентије, шумадијски Валеријан и рашко-призенски Владимир, а с друге Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања, и др Никола Вукчевић, сарадник Комисије.¹

¹ Службена белешка Милоја Дилпарића – АЈ, 144, 3-61.

III ПОГЛАВЉЕ

ПАТРИЈАРХ

3.1. Избор и устоличење

После смрти патријарха Гаврила Дожића 7. маја 1950. патријаршки престо је остао упражњен. Синод је 12. маја сазвао ванредни Сабор за 7. јун, а Изборни сабор за 10. јун у Саборном храму у Београду.¹

Нови патријарх је требало да буде биран по Уставу из 1947. године, чији члан 43. наводи: „Избор Патријарха врши Изборни сабор између тројице кандидата, које предложи Свети архијерејски сабор Српске православне Цркве, у седници на којој је присутно најмање 2/3 епархијских Архијереја, под претседништвом најстаријег члана Сабора, Митрополита, односно ако овога нема, најстаријег Епископа, члана Светог архијерејског сабора. Имена тројице предложених кандидата саопштава Изборном сабору писменим путем Свети архијерејски синод.“

Следећи, члан 44 одређивао је ко су чланови Изборног сабора: сви епархијски и викарни архијереји, декан Богословског факултета, ректори богословија (призренске и београдске), управник Монашке школе, председник Главног савеза епархијских свештеничких удружења, архијерејски намесници градова Београда, Скопља, Цетиња, Загреба, Сарајева, Пећи и Сремских Карловаца, настојатељи манастира Жича, Студеница, Високи Дечани, Пећка патријаршија, Свети Наум, Милешева, Острог, Крушедол и Крка, сви чланови Патријаршијског управног одбора и сви председници епархијских савета уколико нису чланови Патријаршијског управног одбора.

Мада је Устав био јасан по питању чланова Изборног сабора, држава је иницирала да у договорима чланова Синода и Савеза удружења православног свештенства о избору новог првосвештеника учествују и председник тог удружења и представници свештенства из Македоније.

Познато је такође да државна власт није дозволила упућивање позива ни за ванредни нити за Изборни сабор епископима америчко-канадском Дионисију, жичком Николају, далматинском Иринеју и будимском Георгију.

За избор новог патријарха припремали су се и архијереји и државна власт.² А државна власт је, што на овај, што на онај начин, свакако

1 Писмо Синода, бр. 1182/зап. 358 од 12 маја/29. априла 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53; Писмо Синода, бр. 1182/зап. 358 од 12. маја/29. априла, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 396/50 од 20. маја 1950, Председништву србијанске владе – АС, 21, 11.

2 Radmila Radić, „Избор patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku“, *Istorija 20.*

желела да узме учешћа у тим активностима, па и самом одабиру кандидата. Тако је, на пример, Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања, у Патријаршији 8. маја у директном разговору нагласио митрополиту црногорско-приморском Арсенију и епископима рашко-призренском Владимиру, шумадијском Валеријану и злетовско-струмичком Викентију да епископи америчко-канадски Дионисије, жички Николај, далматински Иринеј и браничевски Венијамин никако не би смели да уђу у ужи избор за новог патријарха.¹

Државна власт је и преко појединих чланова Савеза удружења православног свештенства покушавала да врши извештајан притисак на архијереје. Ратко Јелић и Крстан Бијељак, предводници свештеничког удружења, 29. маја су у Патријаршији разговарали са епископима Никанором и Висарионом с циљем да, оскористивши несугласице међу архијерејима, сазнају нешто више о могућим кандидатима. На крају су, како је то остало записано, начинили белешку: „Из свега се може закључити да сви они само мисле на себе да ли ће бити изабран за патријарха, а све друго им је споредно. У жељи да постану патријарси сваки би хтио показати највећим пријатељем и Државе и Савеза, а какав би сутра заузели став, то је тешко пророковати.“² Истога дана је и Илија Ђук, такође један од челника свештеничког удружења, стигао у Патријаршију и разговарао са митрополитом Арсенијем. Према Ђуковом извештају, митрополит је себе препоручивао за новог првосвештеника.³

На састанку Главног одбора Савеза удружења православног свештенства 6. јуна је предложено да се кандидују митрополити загребачки Дамаскин, црногорско-приморски Арсеније и епископ злетовско-струмички Викентије. Сутрадан је гласило Удружења *Весник* објавило текст „Какав треба да буде лик будућег патријарха Српске православне цркве“, у коме је наглашено да би нови првосвештеник требало да регулише односе државе и Цркве. Наведена су истовремено имена свих архијереја који, како је речено, имају услове за избор (најмање пет година службе у епархији), али и оних који према мишљењу аутора чланка не успуњавају услове (епископи шумадијски Валеријан, бањалучки Василије, банатски Висарион, пакрачки Емилијан, горњокарловачки Никанор, будимљанско-полимски Макарије, браничевски Хризостом, америчко-канадски Дионисије, жички Николај и далматински Иринеј). На крају текста наведени су бројеви београдског дневника *Ново време*, који је излазио у периоду 1941–1944. година, са чланцима о понашању поје-

veka, бр. 1, Београд, 2009, стр. 17-36.

1 Службена белешка о разговорима – АЈ, 144, 3-61. *Весник*, гласило Савеза удружења православног свештенства нешто касније наводи исте архијереје као неподобне – *Весник*, 7. јун 1950.

2 Службене белешке Ратка Јелића – АЈ, 144, 3-63.

3 Службена белешка о разговорима – АЈ, 144, 3-61 и 3-63.

диних архијереја за време рата. У истом тексту највише је критикован митрополит скопљански Јосиф.¹ Намера је очито била да се и на тај начин јавно мњење „припреми“ на избор.

Државне власти су, посве разумљиво, желеле да нови патријарх буде особа која ће им у сваком погледу бити лојална. Стога су предузели све да предупредe њих неповољан исход гласања. Тако је генерал Митар Бакић, очито с тим у вези, провео неколико сати у Патријаршији разговарајући са архијерејима. У Патријаршију су долазили и још неки виши службеници Министарства унутрашњих послова.² Нарочито активну улогу тих дана имао је рашчињени свештеник Војислав Гаџиновић³ (кога је својевремено митрополит Јосиф рукоположио у чин свештеника, иако није имао свршену богословију).

Данас готово и није могуће знати како је текао Сабор архијереја на коме су одређена тројица кандидата за новог патријарха. Према једној верзији, неко из Патријаршије дојавио је Управи државне безбедности имена тројице архијереја, па су челници службе одмах реаговали одлучивши да свим свештеницима нареде да бојкотују седницу Изборног сабора.⁴

На седници Главног одбора Савеза удружења православног свештенства 9. јуна пронеле су се незваничне информације о архијерејима које је Сабор изабрао на тројној листи. (Кружиле су две приче: по првој кандидати су наводно били митрополит Арсеније и епископи будимски Георгије и Нектарије, а по другој поред митрополита Арсенија и Јосифа кандидат је био и епископ Јован.⁵)

Ратко Јелић је нагласио да митрополит Арсеније није по вољи ни Савезу, нити влади, додавши да се треба спремити за бојкотовање седнице Изборног савеза. Наредног дана, свештеници су разговарали са цивилним лицима, члановима Изборног сабора и, према сведочењима, убеђивали их у аргументованост својих ставове о новом патријарху. При

¹ *Весник*, 7. јун 1950.

² Службена белешка – АЈ, 144, 3-63.

³ Вељко Ђурић Мишина, „Случај свештеника Војислава Гаџиновића“, *Прилози за историју Српске православне цркве*, 1, Лепосавић, 2006, стр. 197-246. О Владимиру Гаџиновићу и избору патријарха 1950. године видети у: Ристо Грђић, *Успомене*, Ваљево–Београд, 2002, стр. 339 (у даљем тексту: Р. Грђић, н. д.).

⁴ Дуга, бр. 6 од 19. фебруара 1988; Радмила Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић) 1881–1950*, Београд, 2011, стр. 570.

⁵ Р. Радић, *Вером...*, стр. 266; Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 318; Драгољуб Р. Животиновић, *Српска православна црква и нова власт 1944–1950*, стр. 162-163; Ристо Грђић је записао да је митрополит Јосиф повукао кандидатуру увидевши да је држава против њега – Р. Грђић, н. д., стр. 339; Д. Г. Вурдеља је тврдио да су архијереји желели митрополита Нектарија за патријарха, наводно је под притиском власти из Сарајева повукао кандидатуру, а наводно је против кандидовања епископа Викентија био митрополит Јосиф – Драгољуб Г. Вурдеља, *Обезглављена српска црква*, I, Трст, 1964, стр. 126-127.

крају седнице, Јелић је саопштио да је влада преговарала са архијерејима па је предложено да се позове генерални секретар владе генерал Љубодраг Ђурић како би и препричао ток разговора. Он је изнео ставове владе што је имало утицаја на одлуку свештеника да не оду на Изборни сабор. Једино је игуман Платон из манастира Студенице кренуо на тај скуп, али на њега није стигао, пошто је Саборна црква већ била затворена.¹

У Саборну цркву 10. јуна ушло је само 27 чланова Изборног сабора од 73 колико их је укупно бројао.² Број присутних није задовољавао прописе црквеног Устава, па је цео процес морао бити поновљен.

Неколико дана касније, Синод је примио делегацију свештеничког Савеза и том приликом су архијереји схватили да ће се и свештенство питати око новог патријарха.

Тих дана Јелић је писао Државној комисији за верска питања да би свима цивилним лицима која учествују на Изборном сабору требало сугерисати да гласају за епископа Викентија, предложивши да то учине представници државних власти послуживши се претњом или лепим речима. „Свакоме рећи да већ знамо колико гласова има Викентије и да ћемо знати гдје ће ко гласати. У агитацији употребити ону изјаву друга Ђурића, да је Влади интерес да православна црква буде јака са патријархом који ће успоставити сарадњу са властима, и који неће бити подршка реакционарној католичкој цркви“, писао је Јелић. Потом је затражио да учесницима буду обезбеђени добар хотел и ресторан са храном и пићем, а на самом крају је навео кога би требало заплашити или ухапсити. Закључио је белешку претпоставком да ће архијереји опет покушавати да „изманевришу“ са кандидатима, уз констатацију да им треба дати до знања да ће остати у мањини и то већој него прошли пут, ако се одупру избору кандидата које су им власти предложили.³

Тих дана је неко из руководства Савеза удружења православног свештенства сачинио одговарајући текст и понудио га Дилпарићу на читање и, евентуално, за објављивање. У тексту су, наиме, хваљена свеште-

1 Службене белешке Ратка Јелића Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-63.

2 Ту седницу не спомиње црквена периодика тога времена – *Гласник...*, 7-8-9/1950, стр. 89-93. Изборни сабор чинили су сви архијереји, седам архијерејским намесника, девет настојатеља манастира, девет чланова Патријаршијског управног одбора и 23 потпредседника епархијских савета, као и петорица свештеника из Македоније (Нестор Поповски, Борис Станковски као настојатељ манастира Свети Наум, Цветко Крстевски, Климе Малески и Ђорђе Ангелковски уместо архијерејског намесника града Скопља), укупно 73 члана – АЈ, 144, 3-63.

3 Службене белешке Ратка Јелића Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-63.

ничка удружења и њихов рад на решавању проблема у Српској православној цркви. Следило је неколико реченица о протеклом неуспешном Изборном сабору, а на самом почетку негирана је одговорност свештеника чланова тог Сабора и кривица пребачена на „једну клику у Светом архијерејском сабору предвођену митрополитом Јосифом“. Он је, каже се у наставку, унео забуну међу архијереје тако што је на листу кандидата ставио једног страног држављанина и једног сарадника окупатора. То је, према објашњењу аутора чланка, резултирало бојкотом седнице и саопштењем Савеза удружења православног свештенства против митрополита Јосифа исписаном речима какве се до тада нису користиле.¹

Руководство свештеничког удружења позвало је своје чланове на договор око припрема закључака за састанак заказан за 27. јун.²

Свим активностима које је требало да допринесу избору „подобног“ архијереја за новог патријарха руководио је високи функционер Министарства унутрашњих послова Слободан Пенезић Крцун.³

Државни службеници разговарали су са појединим архијерејима, али није могуће реконструисати како су своја спроводили убеђивања. Постоје сведочења да се нису либили ни отворених претњи. Једини сачувани документи о томе могле би бити службене белешке у Министарству унутрашњих послова, али истраживачима није допуштен увид у њих!

Другом ванредном Сабору архијереја 30. јула нису присуствовали митрополит скопски Јосиф, јер је ухапшен 22. јуна без писане оптужбе⁴, епископи будимљанско-полимски Макарије и будимски Георгије због болести али се зна да су они овлашћења за гласање у њихово име дали митрополиту Арсенију. Такође, Сабору нису присуствовали ни епископи америчко-канадски Дионисије, далматински Иринеј и жички Николај. Међу предложеним кандидатима највише гласова добили су митрополити Дамаскин и Арсеније и епископ Викентије.⁵

На Изборном сабору 1. јула, после тајног гласања, у коме је уче-

1 Текст „Кома иде у рачун да Српска православна црква нађе свој пут“ – АЈ, 144, 3-63; Милоје Дилпарић је на маргини записао: „Ово је добро!“

2 Писмо Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 3-63. Писмо су потписали секретар Ратко Јелић и председник Витомир Видаковић.

3 Белешка о Сабору – АЈ, 144, 3-63.

4 Предраг Пузовић, „Хапшење и смрт митрополита Јосифа“, *Српска православна црква – Прилози за историју* 2, Београд, 2000, стр. 150-167 (у даљем тексту: П. Пузовић, *Хапшење и ...*).

5 *Гласник...*, 7-8-9/1950, стр. 87; Р. Грђић, н. д, стр. 339-340. Судбина митрополита Јосиф се не помиње у *Гласнику*.

ствовало 59 чланова тог тела (од укупно 73) плус два овлашћења која су за гласање у њиховом одсуству дали епископи¹ будимски и будимљанско-полимски, епископ Викентије је добио 33 (наводно, од тога само један од архијереја и то од епископа Владимира²), митрополит Арсеније 25 а митрополит Дамаскин два гласа. Када се сабере то је 60 гласова, значи да је недостајао један глас!).³ Тако је Српска православна црква добила новог патријарха у личности епископа злетовско-струмичког Викентија Проданова.⁴

Устоличење новог првосвештеника обављено је 2. јула у Саборној цркви у Београду. Том свечаном чину присуствовало је десетак високих државних службеника: генерални секретар Савезне владе генерал Љубодраг Ђурић, министри Тодор Вујасиновић и Влада Зечевић, Владу Србије представљали су министри Милош Минић и Драгослав Мутаповић, Државну комисију за верска питања Милоје Дилпарић, председник, а србијанску Комисије за верске послове прота Милан Д. Смиљанић, председник. Дакако, били су ту и страни дипломатски представници.

Митрополит Арсеније је новоизабраном патријарху предао панагију и жезло одржавши пригодан говор, а потом су митрополит Дамаскин и епископ Владимир увели првосвештеника у трон, чиме је чин устоличења завршен. Нови поглавар Српске православне цркве изговорио је своју прву првосвештеничку беседу: „Мој програм је: Господ Исус Христос. Верујем да овај програм обухвата све. У овом програму је садржана: Црква, Отаџбина, народ, власт, однос са државом и појединцима. У овом кратком програму садржан је цео живот човечији од колевке до гробља. То је веома стари програм, али није застарео, нити ће застарети, јер 'Исус Христос јуче је и данас онај исти и ва вијек' (Јевр. 13, 8). По томе програму ћу се владати и по томе програму поступати и уверен сам да нећу погрешити.“

На свечаном ручку у Патријаршији прву здравицу одржао је митрополит Дамаскин, а патријарх је одговорио пригодним речима. У току ручка скупу се обратио и Љубодраг Ђурић, прота Нестор Поповски пренео је поздраве македонског Удружења православног свештенства, док је прота Витомир Видаковић, председник Савеза удружења православног свештенства, беседио у име своје сабраће.⁵

1 Тешко је утврдити коме су епископи америчко-канадски Дионисије, далматински Иринеј и жички Николај дали своја овлашћења. По свему судећи, дали су их митрополиту Јосифу и епископу Макарију!

2 Д. Г. Вурдеља, н. д, 1, стр. 127.

3 *Гласник...*, 6/1950, стр. 86.

4 После избора, одговарајући на захтев старијих архијереја да као нови првосвештеник не учини ништа на штету Српској православној цркви, он се закleo да ће то испунити – Д. Г. Вурдеља, н. д, 1, стр. 127.

5 *Гласник...*, 7-8-9/1950, стр. 89-95; *Борба*, 3. јула 1950.

По вековном обичају, новоизабрани патријарх је упутио „мирно писмо“ првосвештеницима других православних цркава.

Комунистичка власт није дозволила патријарху Викентију устоличење у Пећкој патријаршији.¹ Нема доступних докумената који би разјаснили зашто је тако одлучено, па остају само разне претпоставке.²

1 „Освештану традицију продужили су и српски патријарси обновљене Пећке патријаршије: Димитрије, Варнава и Гаврило. То исто учинио би и Патријарх Викентије – да га смрт није претекла.” – *Гласник..*, 6/1960, стр. 134; *Гласник..*, 9/1958, стр. 174.

2 Наводно је власт тражила признавање такозване Македонске православне цркве, што је патријарх одбио – Dragoljub G. Vurdelja, *Obezglavljena srpska crkva*, II, Trst, 1964, стр. 80.

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

ЧЕКОВНИ РАЧУН БРОЈ 101-903.303

ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

БРОЈ 7-8-9

БЕОГРАД, 1 СЕПТЕМБРА (19 АВГУСТА) 1950 ГОД.

ГОДИНА XXXI

„Гласник“ излази сваког првог у месецу. Годишња је претплата: за Југославију 180 дина, за иностранство 250 дина, а за студенте и богослове 100 дина; претплата се полаже унапред, најмање за 1/2 године. Црквена надлешта, заводи и устнове дужни су доставити претплату за целу годину унапред, и то најкаже за 15 дана по ступању на снагу њиховог буџета. За службене и приватне огласе плаћа се према олуци Св. Арх. Синода Бр. 2414/за 1 573 од 15/2—XII 1945 год. Претплата и новац за огласе шаљу се искључиво на чековни рачун број 101-903.303 Администрацији „Гласника“ Београд. Рукописи се шаљу Светом Архијерејском Синоду за „Гласник“. Они се не враћају. Уредништво и администрација „Гласника“ налазе се у згради Патријаршије. Поједини бројеви продају се по 15 дина, а за раније године по 10 дина. Телефон уредништва и администрације 20-547.

TANJU

Његова Светост Патријарх Српски Ј. Вукосављевић

ПОМОЗИ НАМ, БОЖЕ, И ОТСАДА КАО И ДО САДА!

Ненадна смрт Блажене памјати Патријарха Српског Гаврила смути срца и Архијереја, и свештенства и пастве. Опечалени и ожалошћени сви се запитаху у неком страху и блудњи: „Зашто нас Господ на тако страхан начин посети?“ Није ли због греха наших?

Али, Промисао Божји, који зна зашто је то тако морало бити, није дуго оставио своју миљеницу Српску Православну Цркву без поглавара. Дана 1 јула (19 јуна) 1950 године — Промислу Божјом — извољењем Светога Духа, — древни престо Српских Патријараха озарен је опет у свом сјају своје и објављено је васколиким чедима наше Цркве, да се на Патријаршки престо успео mudar и сигуран кормилар. Жребја је пала на **Његово Преосвештенство Епископа злетовско-струмичког и администратора сремске епархије г. Викентија**. Првојерарх изванредних духовних и душевних квалитета, високе интелигенције, широке културе и пун свестраног разумевања за потребе и Цркве и пастве своје.

И тога дана, 1 јула (19 јуна) 1950 год., испунило се обећање Свевишњег Бога, прорицања пророка и молитве праведника: „Срела се милост и истина, загрлили су се правда и мир.“ Попуни се престо Српских Патријараха. Успе се на Патријаршки трон син питоме и плодне Војводине; син равне Бачке. Васпитаник Карловачке митрополије и њен дугогодишњи службеник. Такт и мудрост великих јерараха Карловачке митрополије и претшаственика на Светосавском престоу сједињени су у нашем Патријарху Викентију!

Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије био је целог свог живота скроман и предано је делао у Вертограду Господњем, „Зато Бог њега и повиси...“ (Филипљ., 2, 9) „на престо Српских Патријараха!“

После страха и блудње, дана 1 јула (19 јуна) 1950 год., у срцима српским православним све је оживело и процветало; неко пролеће је наступило. У срцима и душама свеколиких синова и кћери наше Цркве настало је дивно, сунчано пролеће, после тмурне и сурове зиме. Овај догађај донео је нову наду, код верних чедна наше Цркве, на нов и срећнији и у сваком погледу успешнији живот Српске Православне Цркве. Ваљда није било кутка широм наше Отаџбине а да није допрло глас у сваки српски православни дом о избору новог Патријарха Српског — **Његове Светости Господина Викентија**.

А, са врхова богоспасајемог Патријаршког трона, чује се глас упућен Архиепископима, пастирима и пастви Светосавске Српске Цркве: „Једну љубав имајте, будите једнодушни и једномислени. Ништа не чините у пркос, или за празну славу; него смиреносту чините један другог већ од себе. Не старајте се сваки за себе, него и за друге, како би тако радећи били права деца Божија без мане.“ (Филипљ., 2, 2—4, 15).

Па, као што је Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије у својој првој речи, после свога избора, упућеној свеколикој пастви Српске Цркве рекао: „Помози ми, Боже, и отсада као и до сада!“ — и, нека нам буде Господар и Дародавац свију добара на помоћи и отсада као и до сада!

Верна чедна, Српске Православне Цркве, уз благодарствене молитве упућене Господу на успешном избору Српског Патријарха у личности Његове Светости Господина Викентија, као из једног срца и грла кличу свом новом Патријарху Викентију:

Нека је благословен онај који долази у име Господње!

Избор новог Патријарха Српске Православне Цркве

У суботу 1 јула (19 јуна) 1950 год., обављен је избор четвртог Патријарха уједињене Српске Православне Цркве.

Отачествени Архијереји, чланови клира и претставници српског православног народа нашли су као најдостојнијег у личности Његовог Преосвештенства Епископа злетовско-струмичког и администратора сремске епархије г. Викен-

тија и изабраше га за Патријарха Српске Православне Цркве.

СЕДНИЦА СВ. АРХИЈЕРЕЈСКОГ САБОРА

У петак 30 јуна 1950 год., Св. Архијерејски Сабор одржао је своју редовну седницу, сходно прописима чл. 43 Устава Српске Православне

Прва архипастирска беседа

3.2. Патријаршка служба

Патријарх српски Викентије руководио је седницама Синода и Сабора, потписивао службена акта тих тела, Патријаршијског управног одбора, Епархијског управног одбора Архиепископије београдско-карловачке, хиротонисао и устоличавао новоизабране епископе, дочекивао првосвештенике и делегације других православних цркава и протестантских заједница и и с њима размењивао писма и честитке, дочекивао председнике влада Југославије и Србије и поједине министре, узвраћао им посете, освештавао разне објекте, обзнањивао божићне и васкршње посланице, чинодејствовао у храмовима и изван њих и предводио литије, присуствовао рођенданима председника Републике и крсним славама појединих архијереја, ишао у канонске посете, славио значајне годишњице, предводио разна богослужења, приређивао свечане ручкове...

Готово је немогуће реконструисати у потпуности живот и рад патријарха Викентија, првосвештеника Српске православне цркве у периоду 1950–1958. и начинити тачан попис његових богослужења, посета и пријема, али и других активности. Најпре, није познато да ли је за време његова архипастирства вођен икакав дневник у Патријаршији. Друго, у *Гласнику* се спорадично појављује тек понека штура вест о патријарховим активностима, а било је и неких посета и разговора са бројним личностима о којима није ништа објављено. Нема такође готово ниједне информације о темама званичних сусрета патријарха са члановима Државне то јест Савезне и србијанске Комисије за верска питања осим саопштавања чињенице да су ти састанци одржани.

Додуше, о посетама патријарха Викентија и његових сарадника некој од помесних православних цркава или доласку страних делегација тих цркви у посету Српској православној написан је низ опширних текстова, али без битнијих чињеница.

Доступна архивска грађа о патријарху Викентију је разнолика. Она, међутим, која је најинтересантнија, недоступна је истраживачима и историчарима и налази се у Министарству унутрашњих послова, то јест у Безбедоносноинформативној агенцији. Стога се морамо задовољити оним што се тренутно може пронаћи у архивама разних комисија која се чувају у Архиву Југославије и Архиву Србије (као и понеким докумен-

том из архива Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе и Македоније).

Још пре избора новог првосвештеника, архијереји су се суочили с проблемом заоставштине упокојеног патријарха Гаврила. На дан његовог упокојења, Синод је образовао комисију за заоставштину у којој су били епископи злетовско-струмички Викентије и рашко-призренски Владимир, директор канцеларије Патријаршије Ристо Грђић¹ и представници Црквеног суда Архиепископије београдско-карловачке. Комисија је пописала заоставштину, златнике, готовину у динарима и девизама и улоге на штедним књижицама. Новац је расподељен на три дела: за задовољавање потреба Цркве, Архиепископије и рођака. Уз то, пописани су панагија, напрсни крст, табакера, патријархова библиотека, који по законима Цркве нису били предмет имовинске расподеле.

Спор поводом заоставине настао је заправо када су рођаци патријарха Гаврила, сматрајући се оштећеним, покренули судски поступак око утврђивања њихових права на наследство, па је Српска православна црква 1953. у том поступку ангажовала адвоката. Нешто касније у Савезној комисији за верска питања новоизабраном патријарху је саветовано да се Патријаршија некако нагоди са другом страном, али је став Синода био да Црква не треба да се повлачи из судског поступка поготово зато што патријарх Гаврило није оставио тестамент. Процес се развукао и наредних година, а 1957. Други срески суд је донео пресуду да је Синод правилно поступио у расподели заоставштине, па је и рођаци покојног патријарха упутио на грађанску парницу. После уложене жалбе, Окружни суд је потврдио решење. (Наследници су се жалили још неколико пута, па је спор почетком 1959. стигао и до Врховног суда Србије. Расправа око заоставине патријарха Гаврила напокон је окончана после више од четири деценије и низа разних процеса).²

Патријарх Викентије је присуствовао литургијама на славама београдских храмова. Тако је слава Саборне цркве у Београду Свети Архистратиг Михаило 21. новембра 1950. обележена веома свечано, јер је литургију служио патријарх уз саслужење епископа рашко-призренског Владимира и будимљанско-полимског Макарија, осморице свештеника и двојице ђаконa. После литургије патријарх је обавио резање славског колача.³

Патријарх је уобичавао да на Бадњи дан посети неколико београд-

1 Ристо Грђић, *Успомене*, Ваљево–Београд, 2002, стр. 339 (у даљем тексту: Р. Грђић, н. д.).

2 Архив Синода, Досије патријарха Гаврила.

3 *Гласник...*, 10-11-12/1950, стр. 150.

ских цркава. Тако је, на пример, уочи освећења и уношења бадњака посетио храмове Светог Александра Невског, Покрова Пресвете Богородице, Светог Марка и Саборну цркву.¹

„Његова Светост Патријарх српски Г. Викентије недељом и празничним данима редовно посећује богослужења у београдским црквама. Он на лицу места посматра верски живот верника и рад свештенства. Све што је добро он похваљује и истиче за пример, а што није како треба тражи да се исправи. Марљивост свештенства у служењу и проповедању осећа се приметно.“²

Патријарх је традиционално сваке године служио помен на гробу Незнаног јунака на Авали. Уместо њега 1952. су то учинили епископи викарни Герман и будимски Хризостом.³ (Претходне године било је другачије: на Ђурђевдан, 6 маја, патријарх Викентије и епископи бањалучки Василије и банатски Висарион, референт Синода протојереј Хранислав Ђорић и протођакон Стеван Ластавица дошли су после подне на Авалу. Патријарх је одржао помен пред многобројним народом.⁴)

Патријарх Викентије био је, после литургије на Митровдан, гост на слави код Ристе Грђића (што ће уобичавати и свих наредних година).⁵

Присуство на наречењу и учешће у посвећењу (хиротонији) спадало је такође у патријархове обавезе. Први новоизабрани архијереј кога је посветио био је епископ захумско-херцеговачки Лонгин Томић – 1. јула 1951. године у београдској Саборној цркви. Претходне вечери обављено је наречење.⁶

И устоличење новоизабраног и посвећеног архијереја спадало је такође међу првосвештеникове обавезе. Први кога је устоличио био је епископ сремски Никанор Илић – 9. септембра 1951. у Сремским Карловцима.⁷

Тешко је утврдити зашто патријарх Викентије није одлазио у вишедневне канонске посете по Југославији као што је то својевремено чинио патријарх Варнава 1930–1937. године. Забележено је, додуше, да је крајем марта и почетком априла 1958. боравио у Македонији и то као администратор тамошњих епархија али по диктату државних власти.

Мада нема много доступних детаља о служби првосвештеника,

1 Гласник..., 1/1952, стр. 23.

2 Гласник..., 1/1958, стр. 21.

3 Гласник..., 5/1952, стр. 118.

4 Гласник..., 4-5-6/1951, стр. 45.

5 Р. Грђић, н. д, стр. 381.

6 Гласник..., 4-5-6/1951, стр. 139.

7 Гласник..., 10/1951, стр. 130.

може се у овом случају покушати грубо реконструисати како му је, на пример, протекла 1950. година:

Први посетиоци новоизабраног патријарха 3. јула 1950. били су професори Богословског факултета, потом су дошли чланови Главног одбора Савеза удружења православног свештенства.¹

Прву литургију као патријарх служио је већ на Ивањдан 7. јула 1950. у Придворној капели у Патријаршији, у присуству свих архијереја који су учествовали на управо завршеном Сабору.²

Први помен који је служио као патријарх био је 23. јула 1950. на гробу патријарха Варнаве у малом храму Светог Саве на Врачару.³ (Патријарх је служио помене и патријарсима Димитрију и Варнави, а свако такво богослужење било је забележено у *Гласнику*.)

Синод је заказао полугодишњи парастос патријарху Гаврилу.⁴ Како би што више људи за то сазнало, Патријаршија је замолила Државну комисију за верска питања да помогне да оглас о парастосу буде објављен у дневном листу *Политика* 11. и 12. новембра. То је и учињено.⁵

Први пут после избора за патријарха Српске православне цркве нови првосвештеник је 30. септембра 1950. посетио родно место (Бачко Петрово Село).⁶

Патријаршијски *Гласник* објавио је и следећу вест: „Капела при Општој државној болници у Београду слави св. Врачеве Кузму и Дамјана, 14. новембра. Ове године бележи у своме летопису одиста ретку славу! Посетио је славу Његова Светост Патријарх Српски Г. Викентије...”⁷

Први високи страни дипломата који је стигао у Патријаршију био је извесни представник Амбасаде Сједињених Америчких Држава – било је то почетком децембра 1950. године Американац је о разговору са патријархом Викентијем у опширном писму обавестио своје надлежне. Према том извештају, патријарх жали због изјава епископа америчко-канадског Дионисија америчкој штампи у којима критикује југословенску власт, додавши да и поред тога није намеравао да га позове у Патријаршију или покрене поступак за његову смену. Захвалио се, како се на-

1 *Гласник*..., 7-8-9/1950, стр. 106.

2 *Гласник*..., 7-8-9/1950, стр. 105.

3 *Гласник*..., 7-8-9/1950, стр. 106.

4 Одлука Синода, Син. бр. 2604/зап. 840 од 25. октобра 1950. О томе су јавили, писмом бр. 176 од 11. новембра, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53; *Гласник*..., 10-11-12/1950, стр. 132-133.

5 У писму су нагласила да знају како такве огласе *Политика* не објављује али су ипак молили с обзиром на то да се „ради о Блаженопочившем Патријарху Српске Цркве“. Писмо Патријаршије, Кабинет бр. 175 од октобра 1950. године; Писмо Државне комисије за верска питања *Политици* – АЈ, 144, 2-53.

6 *Гласник*..., 7-8-9/1950, стр. 111.

7 *Гласник*..., 10-11-12/1950, стр. 149.

води, америчкој влади на помоћи у храни и изразио жељу да обнови односе са цариградском Патријаршијом, одакле су му, рекао је, поводом избора стигле честитке од патријарха Атинагоре.¹

Прво писмо Синода упућено председнику владе Јосипу Брозу које је потписао патријарх Викентије датира од 14. децембра 1950. године.² У архивама нема докумената која би указивала на одговор. Ни на писмо Брозу од 3. јануара 1952. које је патријарх упутио посредством Државне комисије за верска питања, није било одговора мада се зна да је стигло у Председништво.³

Своју крсну славу Светог оца Николаја 19. децембра, патријарх је први пут као првосвештеник обележио у Патријаршији, после литургије у Саборној цркви.⁴

Први страни амбасадор у Београду који је дошао код новоизабраног првосвештеника у Патријаршију био је британски дипломата Чарлс Пик – стигао је 23. децембра 1950. у пратњи једног свештеника Англиканске цркве.⁵ Наредних година долазили су код патријарха Викентија и потоњи британски амбасадори као и дипломатски представници других држава.

Патријарх Викентије је годишње служио десетак литургија и приближно толико бденија што је *Гласник* бележио. Тако је, на пример, служио литургије поводом следећих празника:

Прву литургију у 1951. години служио је на Божић у Саборној цркви у Београду. Наредног дана посећивао је београдске храмове.⁶

Богослужење је одржао и на празник Светог Саве.⁷ Увече би одлазио на прославу у част заштитника Богословског факултета.⁸

У Патријаршијској капели посвећеној Светом Симеону Мироточивом, који се слави 26/13. фебруара, патријарх је 1952. служио литургију уз саслужење десетак свештеника. „На литургији рукоположен је у чин јерођакон монах Јован (Велимировић), професор и старешина Богословије Св. Саве у манастиру Раковица. Мешовити хор храма Покрова Пресвете Богородице под управом г. Виктора Шчербакова певао је на

1 Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 167-169.

2 Писмо Синода, К.Син. бр. 2702/зап. 844 из 1950 од 2/14. новембра 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

3 Писмо Синода, од 3. јануара 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

4 *Гласник...*, 10-11-12/1950, стр. 146.

5 *Гласник...*, 10-11-12/1950, стр. 147.

6 *Гласник...*, 1/1952, стр. 23.

7 *Гласник...*, 1/1952, стр. 248.

8 *Гласник...*, 1-2/1956, стр. 41.

служби Божијој. После св. Литургије био је приређен пријем код Његове Светости Патријарха и свечани ручак у згради Патријаршије, на коме су присуствовали Г. Г. Архијереји, претседници Верских комисија Г. Г. Ђуковић, Дилпарић и Смиљанић, новопроизведени протојереји, нови јерођакон Јован и друге званице.¹

Патријарх је исте године служио литургију и на Цвети и на Васкрс.² На Видовдан је служио у цркви Светог кнеза Лазара на Булбудеру у Београду. „На литургији је Његова Светост Патријарх рукоположио у чин јерођакона монаха Владислава (Митровића – примедба аутора), професора Богословије Св. Саве у м-ру Раковица.“³

Капела на Калемегдану у Београду слави 27/14. октобра 1952. Свету Параскеву. Литургију је служио патријарх, и том приликом произвео је у чин архимандрита Данила Цветкова, пароха храма Светог Саве у Бечу.⁴

На своју крсну славу Светог Николаја, патријарх је служио литургију у београдској Саборној цркви.⁵

Како је готово немогуће саставити дневник патријаршких служби наредних година, у наставку следи преглед значајнијих активности.

Цариградски патријарх Атинагора писао је 12. фебруара 1951. патријарху Викентију подсетивши га на раније покушаје организовања сабора свих православних цркава, планираног још за 29. јуна 1932, поводом 1600. годишњице Првог никејског сабора. Том приликом обновио је ту идеју.⁶ О садржају тог писма разговарали су касније патријарх Викентије и Милоје Дилпарић, али детаљи нису познати.⁷

Код патријарха су долазили разни званичници, а он им је посете углавном узвраћао ако су гости били из Београда или на служби у југословенској престоници. Тако га је 5. априла 1951. посетио француски амбасадор. Разговору је присуствовао епископ Герман. Амбасадор се распитивао за митрополита Јосифа и услове његове интернације.⁸ Амба-

1 Гласник..., 3/1952, стр. 79.

2 Гласник..., 5/1952, стр. 118.

3 Гласник..., 7-8/1952, стр. 191.

4 Гласник..., 11-12/1952, стр. 263.

5 Гласник..., 1/1953, стр. 15.

6 Писмо патријарха Викентија, бр. 36 од 16. јануара 1951. године – АЈ, 144, 5-90.

7 Белешка о разговорима патријарха Викентија и Милоја Дилпарића – АЈ, 144, 5-90.

8 Патријарх је 16. априла 1951. својеручно написао белешку (зеленим мастилом) Милоју Дилпарићу о разговорима и молио га да папир, после читања, врати. Но, Дилпарић то није учинио јер се оригинал налази у предмету – АЈ, 144, 5-90.

садор Грчке Филон Фила посетио је патријарха 21. марта 1955. године.¹ (Наредних година долазили су и потоњи амбасадори те земље.)

Томас Норман, бивши кандидат за председника Сједињених Америчких Држава, посетио је патријарха Викентија 19. априла 1951. године.²

На Богословском факултету Лазар Милин је бранио докторску дисертацију 2. децембра 1952. Био је то десети докторат одбрањен за 30 година постојања те установе, а први после њеног удаљења из састава Београдског универзитета и формирања те високошколске установе под окриљем Српске православне цркве. Међу угледним званицама био је и патријарх Викентије.³

Протојереј др Радослав Грујић, професор Универзитета и члан Српске академије наука, умро је 23. маја 1955. године на Хвару, а сахрањен је 1. јуна у Београду. Опело је држао патријарх Викентије са 12 свештеника и два ђаконa у цркви Светог Николе на Новом гробљу. Међу присутним била су и неколицина архијереја.⁴

Поводом смрти енглеског краља Џорџа VI патријарх Викентије упутио је телеграм саучешћа кентерберијском надбискупу и првосвештенику Англиканске цркве Френсису Џефрију Фишеру. Помен краљу је служен у Саборној цркви у Београду, чинодејствовао је епископ Герман, а међу присутним народом били су и великодостојници Српске православне цркве, патријарх и епископи Макарије, Никанор, Василије, Хризостом, Висарион, Герман и Доситеј, потом амбасадори Велике Британије Ајвор Малет и Канаде Џемс Скот Мекдоналдс. Парастос је служен 19. фебруара 1952. у манастиру Ваведење.⁵

Патријарх је упутио надбискупу кентерберијском и саучешће поводом смрти гибралтарског бискупа Сесила Дагласа Хоенија.⁶

Кентерберијски надбискуп беседио је 10. децембра 1952. на једном састанку хришћана и Јевреја, поменувши том приликом и Српску православну цркву и њене проблеме са југословенским комунистичким власти-

1 Гласник..., 3-4/1955, стр. 54.

2 Писмо патријарха Викентија Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 5-90.

3 Гласник..., 1/1953, стр. 15.

4 Гласник..., 6/1955, стр. 104-106.

5 Гласник..., 2/1952, стр. 52. Кентерберијски надбискуп је захвалио на саучешћу – Гласник, 2/1952, стр. 54.

6 Писмо Синода, бр. 1312/зап. 359 од 9. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

ма. Патријарх Викентије је на то реаговао 16. децембра тражећи да дневне новине *Политика* и *Борба* објаве његов деманти, што је и учињено.¹

Када је Рандолф Черчил, син некадашњег председника владе Велике Британије Винстона Черчила, објавио 1952. једно писмо у лондонском листу *Дејли телеграф*, поменувши у негативном контексту Српску православну цркву, југословенска амбасада у Лондону известила је о томе Министарство иностраних послова. Оно је поручило да треба одмах адекватно реаговати инсистирајући да у формулацији одговора користе пуни текст изјаве патријарха Викентија коју је дао Танјугу а односила се на положај Српске православне цркве.²

Представници виших органа државних власти повремено су долазили у Патријаршији да разговарају с патријархом и другим архијерејима. Најчешће су то били званичници из Савезне и србијанске комисије за верске послове. У Патријаршију је долазио и генерал Љубодраг Ђурић, генерални секретар Председништва владе. Он је, примера ради, са патријархом 18. маја 1951. разговарао, како је остало неодређено записано, о даљој сарадњи од обостраног интереса.³

Државне власти позивале су првосвештенике признатих верских заједница на свечане пријеме поводом значајнијих празника. Тако је 25. маја 1955. на Дан младости патријарх са епископом викарним Доситејем присуствовао пријему код Јосипа Броза у Савезном извршном већу. (На пријему истим поводом био је и следеће године.)⁴ Патријархово присуство забележено је и на пријемима 28. новембра поводом Дана републике и 21. децембра поводом Дана Армије.⁵

Патријарх је такође присуствовао и пријемима у част високих званица, попут церемоније у част председника Републике Турске, затим у разним амбасадама (на пример у Амбасади Совјетског Савеза поводом доласка високе делегације из Москве), у Савезном извршном већу и Белом двору на Дедињу.⁶

Патријарх је био међу званицама на пријему приређеном у част доласка Џавахалала Нехруа, председника Владе Индије 1. јула 1955. године у Савезном извршном већу и сутрадан у Извршном већу Србије.⁷

1 Концепт одговора патријарха Викентија – АЈ, 144, 6-114.

2 Писмо Министарства иностраних послова Амбасади у Лондону и текст изјаве патријарха Викентија – АМИП, Па/1952, 44-33-416575.

3 Службена белешка – АЈ, 144, 5-90.

4 *Гласник...*, 6/1955, стр. 102; *Гласник...*, 5/1956, стр. 93.

5 *Гласник...*, 10-11-12/1950, стр. 146; *Гласник...*, 11-12/1955, стр. 207.

6 *Гласник...*, 6/1955, стр. 102.

7 *Гласник...*, 7-8/1955, стр. 140.

Поједине амбасаде у Београду такође су позивале српског патријарха на пријеме разним поводима. Тако је амбасада Велике Британије, 31. маја 1955. организовала пријем поводом рођендана краљице Елизабете II а међу гостима је био и патријарх Викентије.¹

Поводом доласка краља Грчке Павла и краљице Фредерике у Југославију, 6. септембра 1955. на београдској железничкој станици међу домаћинима стајао је и патријарх Викентије. Сутрадан, на пријему код Јосипа Броза, уместо патријарха Српску православну цркву су представљали епископи банатски Висарион и викарни Доситеј.²

„Пријему у Извршном већу НРС на дан 27-VI-1956. у част француских бораца са Солунског фронта из Првог светског рата присуствовао је и Њ. С. Патријарх Г. Викентије и Њ. Пр. Епископом жичким г. Германом.“³

Поводом посете Београду Дага Хамершелда, председника Уједињених нација, на пријему код Јосипа Броза 11. јула 1956. опет је међу угледним гостима и српски патријарх. Патријарх је присуствовао и пријему који је Броз уприличио у Белом двору на Дедињу 13. јула 1956. поводом доласка Гамала Абдела Насера, председника Египта, као и сутрадан узвратном пријему који је организовао угледни гост. Десетак дана касније, 23. јула, патријарх се нашао и на пријему у част принца Нородома Сиханука из Камбоџе.⁴

Патријарх Викентије био је гост на пријему уприличеном поводом доласка Селвина Лојда, британског министра иностраних послова, домаћин је био Константин – Коча Поповић, југословенски министар иностраних послова. Сутрадан се одазвао на пријем у згради Извршног већа Србије, где је Британац био домаћин.⁵

„Амбасадор СССР-а Николај Фирјубин, пре његовог одласка из Југославије на нову дужност, учинио је опроштајну посету његовој Светости Патријарху Г. Викентију 25. септембра 1957. г.“⁶

Није уобичајено да архијереји прослављају своје рођендане, а још мање ако нису „округли“. Патријарх Викентије је међутим 23. августа 1956. супротно неписаним правилима обележио 67 рођендан служењем литургије у патријаршијској капели, док је благодарење за здравље и свако добро у даљем животу служио епископ жички Герман. Председник

1 Гласник..., 5/1956, стр. 93.

2 Гласник..., 9/1955, стр. 160.

3 Гласник..., 7-8/1956, стр. 141.

4 Гласник..., 9/1956, стр. 163.

5 Гласник..., 9/1957, стр. 218.

6 Гласник..., 9/1957, стр. 218.

Републике Јосип Броз је тим поводом одликовао патријарха. „Одликовање је учињено у знак признања Њ. Светости за заслуге стечене у развијању и учвршћивању мирољубиве сарадње и пријатељских односа између ФНР Југославије и других држава.“¹ (Патријарх је обележио рођендан и следеће године у присуству седморице архијереја.²)

1 *Гласник...*, 9/1956, стр. 160-161.

2 *Гласник...*, 7-8/1957, стр. 182.

3.3. Патријарх као епархијски архијереј Архиепископије београдско-карловачке

Патријарх Викентије као епархијски архијереј Архиепископије београдско-карловачке по Уставу Српске православне цркве имао је сва права и обавезе као и сваки други епархијски архијереј: рукополагао је у свештене чинове и постављао у парохијску службу, примао и отпуштао у сvezу клира Архиепископије, поверавао у привремено опслуживање, разрешавао опслуживања, премештао свештенике из једне у другу парохију, одликовао свештенослужитеље, освештавао објекте, давао благослове за упис у богословије и на Богословски факултет, предлагао одређене свештенике за пензију, одликовао похвалницама, предлагао Синоду за одликовање поједине свештенослужитеље или мирјане и тако даље.

Мада не постоји комплетна евиденција свих тих активности, или за сада бар није доступна, од оног што се може прочитати у *Гласнику* могуће је сачинити својеврстан дневник те службе. Читање тог дневника, међутим, било би монотono. Илустрације ради навешћемо неке најинтересантније делове.

Прво освећење обновљеног храма Светих апостола Петра и Павла у Винчи обавио је патријарх на дан храмовне славе 1951. уз саслужење епископа будимског Хризостома. „По освећењу, на малом входу, произведен је у чин протојереја вредни старешина храма и месни парох Момчило Петровић.“¹

Први излазак из Београда у неку парохију Архиепископије београдско-карловачке забележен је 16. септембра 1951. године – патријарх је посетио Гроцку. Према сведочењу мештана, био је први српски патријарх који је дошао у то место.²

Патријарх је 12. јуна 1952. године потписао двадесетак одлука: о разрешењу парохијских дужности и упућивању у пензију, о пријему у клир Архиепископије, о постављењу и премештају појединих пароха.³ Слично је било током 1954. и 1955. године.⁴

Последње промене у Архиепископији десиле су се крајем јуна 1958. године: рукоположен је Миодраг Михаиловић најпре у чин ђакona

1 *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 95.

2 *Гласник...*, 9/1951, стр. 117.

3 *Гласник...*, 7-8/1952, стр. 162-163.

4 *Гласник...*, 11-12/1955, стр. 193-194.

а потом у чин презвитера и постављен у парохију умчарску; премештени су Сретен Антонић, Станимир Апостоловић, Михаило Николић и Ђорђе Арсенијевић.¹

Тек 1954. патријарх Викентије је потписао прва решења о канонском отпусту из клира Архиепископије београдско-карловачке, казнио двојицу београдских пароха (двонедељном епитимијом у манастиру Ваведење у Београду) и рукоположио у чин ђакона др Чедомира Драшковића и др Благоту Гардашевића, професоре Богословског факултета, Павла Пудла, професора Богословије Светог Саве у манастиру Раковица и Станимира Апостоловића, свршеног богослова кога је дан касније рукоположио у чин презвитера и поставио за привременог пароха.² Слично је било и наредне, 1955. године када је још одликовао чином протосинђела Леонтија Павловића, суплента богословије Светог Саве и протођакона др Чедомира Драшковића.³ Године 1956. године је, осим осталих, после пресуда Епархијског и Великог црквеног суда 19. новембра лишио свештеничког чина јереје Јеврема Илића, Владимира Кундачину и Ђорђа Анастасовића и свештенођаконског чина ђаконе Ивана Шмидингера, Душана Вучковића, Миливоја Вучковића, Јована Ђуковића и Миодрага Цветковића и избрисао их из списка свештенства Архиепископије београдско-карловачке. Осим Јеврема Илића, који је био парох, сви наведени били су вероучитељи.⁴

Прво постављење једног свештенослужитеља у епархијско тело (Црквени суд Архиепископије београдско-карловачке) било је проте Душана Васића, пароха при Саборној цркви у Београду – 3. јануара 1951. године.⁵

Прво одликовање (право на ношење напрсног крста) доделио је проти Владимиру Дакићу, пароху и старешини цркве Светих апостола Петра и Павла у Топчидеру на храмовној слави 1950. године. Затим је рукопроизвео Василија Паровића и Младена Младеновића у чин протојереја, а Живана Стефановића у чин протођакона.⁶ У чин ђакона рукоположио је 25/12. марта 1955. у Саборној цркви у Београду Властимира Ђорића (сина тадашњег епископа будимског Германа, потоњег патријарха – примедба аутора), суплента Богословије Светог Саве у Раковици.⁷

Као председавајући Синода патријарх је потписивао решења о одликовању. Тако је током 1953. године потписао 10 решења од којих су

1 Гласник..., 8/1958, стр. 146.

2 Гласник..., 11-12/1955, стр. 194.

3 Гласник..., 11-12/1955, стр. 194.

4 Гласник..., 11-12/1955, стр. 194.

5 Гласник..., 3/1952, стр. 59.

6 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 106.

7 Гласник..., 7-8/1955, стр. 123.

само два била за проте из Архиепископије београдско-карловачке.¹

И потписивање аката о рашчињењу спадало је у обавезе епархијског архијереја Архиепископије. Тако је 28. фебруара 1952, на основу пресуде Црквеног суда Архиепископије београдско-карловачке од 25. децембра 1951, патријарх Викентије потписао одлуку о коначном лишењу чина и брисању из списка монаха бившег наставника курса у Богословији Светог Саве у манастиру Раковица Прохора Јакшића.²

Интересантно је да у Патријаршијином гласилу из тог времена нема података о монашењу у Архиепископији београдско-карловачкој.

Као епархијски архијереј укинуо је Четврту парохију при храму Светог Александра Невског и Прву при храму Светог великомученика Георгија у Београду и наредио нову арондацију парохија при тим храмовима.³

Патријарх Викентије присуствовао је 26. јула 1950. слави храма Светог архангела Гаврила у Београду, а 2. августа слави храма Светог Илије у Миријеву, селу покрај Београда.⁴

Патријарх је, као епархијски архијереј Архиепископије, позивао старешине београдских храмова на саветовања о актуелним питањима од општег интереса. Тако је било 9. новембра 1954. и 17. фебруара 1955. године (разговарало се, осим осталог, и о сектама, обнављању црквених хорова, уједначавању црквених обреда, јер су поједини свештеници служили различито, о проповедима и другом) и 29. маја 1958. године.⁵

Састанак патријарха и свештенства Архиепископије одржан је 10. фебруара 1958. године а био је посвећен црквеном животу. „Питање ангажовања жена по храмовима треба посветити већу пажњу. Потреба за њима осећа се све више. Жене могу корисно послужити у многим црквеним пословима, као продаји свећа, одржавању чистоће у храму, одржавању одежди и др. Данас је врло мали број жена које раде у цркви. За жене запослене у храмовима могао би се обезбедити стан у манастиру – рекао је Њ. Св. Патријарх.“⁶

„На Цвети ове године, Њ. Св. Патријарх српски Господин Викентије, у пратњи архијерејског намесника београдског проте Косте Луковића, посетио је цркву Сошествија св. Духа у Земуну, где је тога дана служио св. архијерејску литургију. Храм је био препун побожних грађана, од којих су се многи и причестили...“⁷

1 Гласник..., 1-2/1954, стр. 2-3.

2 Гласник..., 3/1952, стр. 59.

3 Гласник..., 9/1957, стр. 191.

4 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 106-108.

5 Гласник..., 12/1954, стр. 239; Исто, 3-4/1955, стр. 51; Исто, 6/1958, стр. 116.

6 Гласник..., 2/1958, стр. 41.

7 Гласник..., 5/1955, стр. 80.

Х Р О Н И К А

Братски састанак свештеника Архиепископије београдско-карловачке

Иницијативом Његове Светости Патријарха српског Господина Викентија, одржан је дана 17 фебруара 1955 г. у згради Патријаршије братски састанак свештеника Архиепископије београдско-карловачке.

Овај састанак је почео св. архијерејском литургијом у Патријаршиској капели, коју је служио Њ. П. епископ топлочки г. Доситеј, викар Њ. Св. Патријарха. После литургије одржана је молитва за успешан и плодоносан рад овог састанка. По завршетку богослужења Њ. Св. Патријарх и свештенство прешли су у велику салу (трпезарију).

Њ. Св. Патријарх отворио је састанак кратким пригодним говором у коме је, између осталог, рекао:

„Драга браћо у Христу, нема ништа боље него кад се браћа састају и договарају. Тако смо се и ми састали да се заједнички Богу помолимо за добро нашег народа и целог света, затим да се поразговарамо о нашим питањима.

После мањих братских састанака по месништвима дошло је ево и до овог великог састанка готово целокупног свештенства Епархије. Ми треба да се састајемо да разговарамо о приликама, да се саветујемо како и шта да се ради, да се ближе упознајемо и да поучимо један другог. Стога верујем да ће ови састанци бити од велике користи. У то име поздрављам вас и отварам овај састанак“.

Затим је Њ. Св. Патријарх нагласио да ће се на овом састанку расправљати о темама о којима је већ било речи на састанку у Остружници (септембра 1954).

Као прва тачка дневног реда била је тема „однос свештеника према вернима“. Говорећи о овој теми, Њ. Св. Патријарх је нарочито истакао важност и потребу интимнијег односа свештенства према пастви, поред осталог рекавши: „Данас кад верни имају много тегоба и невоља, наш однос према њима треба да буде што приснији и тешњи. Данас када их бије животна невоља и дух времена, ми морамо тражити најбољи пут за присан додир с њима, јер без тога ништа нећемо постићи. Можемо много говорити и катихизирати, али врата њихових срца без ближег

3.4. Патријарх као администратор

Када се један епархијски архијереј упокоји, Синод ту епархију поверава другом архијереју на управу, то јест у администрирање, обично оном који служи близу тог подручја. То неписано правило имало је, међутим, и својих изузетака.

Администратор ужива сва права епархијског архијереја. То значи да, уз остало, рукополаже у свештени чин и додељује више звање, монаши, поставља и премешта свештенослужитеље, додељује парохије у опслуживање, предлаже за пензије... Та права користио је и патријарх Викентије сваки пут када је администрирао неком епархијом, што се констатује на страницама *Гласник Српске православне цркве*.

На Сабору 1947. године, епископ злетовско-струмички Викентије (коме је после Другог светског рата државна власт забранила повратак у канонску епархију) задужен је да администрира у обновљеној Епархији сремској.¹ Ту дужност је обављао до Сабора 1951. године, када је за епископа сремског изабран дотадашњи горњокарловачки Никанор Иличић.

После упокојења патријарха Гаврила 1950, који је администрирао Епархијом банатском, ту његову дужност преузео је патријарх Викентије и обављао је до 1951, то јест до избора викарног епископа Висариона Костића за епархијског архијереја.

Како је Епархија бачка 1955. године смрћу епископа Иринеја Тирића остала без епархијског архијереја, Синод је одредио да администратор буде патријарх Викентије.²

Епархија будимска је 1956. остала без архијереја, јер је дотадашњи

¹ Д. Р. Живојиновић није у праву када је навео да је епископ Викентије на Сабору 1947. изабран за епископа сремског – Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 163.

² *Гласник...*, 7-8/1955, стр. 112.

епископ Герман изабран за епископа жичког, па је Сабор одлучио да патријарх администрира до избора новог архијереја.¹

Митрополит црногорско-приморски Арсеније Брადваревић је 1954. ухапшен и осуђен на вишегодишњу робију.² Због слабог здравља и после неколико молби упућених из Патријаршије, казна му је смањена и ускоро је ослобођен и пребачен у болницу на лечење. Како му је државна власт забранила да се врати на Цетиње, Сабор је 1957. одлучио да том митрополијом администрира патријарх.³

Као администратор патријарх Викентије је 10. јула 1957. отпутовао у канонску посету на то подручје. Уз патријарха били су епископ викарни Доситеј и протођакон Божидар Трипковић. На пут за Титоград кренули су из Земуна, са аеродрома.

Патријарха су у Титограду дочекали архијерејски заменик прота Сима Мартиновић са двојицом свештеника, и потпредседник црногорске Комисије за вјерска питања прота Ђорђе Калезић. Из главног града Црне Горе продужили су на Цетиње, најпре да се поклоне пред кивотом Светог Петра цетињског, да би потом отишли у зграду Митрополије.

На Петровдан, патријарх је служио у манастиру на Цетињу. Сутрадан је у Титограду посетио Блажа Јовановића, председника црногорске Народне скупштине.

Наредних дана патријарх је посетио манастир Острог, где је одржао састанак са свештенослужитељима (било их је, како је забележено, 33); разговарали су о поправци храмова, верској настави, најављеном потапању два манастира ради изградње акумулационог језера, материјалној ситуацији свештеника... После посете Никшићу, патријарх се вратио у Острог, па затим продужио на Цетиње, због заказане седнице Епархијског савета ради избора Епархијског управног одбора.

„У среду 17. јула т.г. Његова Светост Патријарх је преко Његуша, направио излет на Ловћен и Иванова Корита. У капели на Ловћену обављен је помен на Његошевом гробу. На Његушима Његова Светост је разгледао кућу у којој се родио Његош као и цркву у којој су сахрањени његови родитељи. Његова Светост је дао иницијативу за оправку ове црква. Грађани Његуша приредили су закуску у хотелу на Његушима. У 12 сати истог дана Удружење православних свештеника Црне Горе приредило је на Ивановим Коритима ручак.“

У четвртак, 18. јула, патријарх је посетио Бар, на повратку манастир Прасквица код Милочера, а петак је провео у Херцег Новом. У месту

¹ Гласник..., 6/1956, стр. 102.

² О томе видети у поглављу „Архијереји“.

³ Гласник..., 6/1957, стр. 122.

Његова Светост Патријарх у посети Црној Гори и Црногорском Приморју

10 јула о. г. Његова Светости Патријарх српски Господин Викентије, отпутовао је у канонску посету Митрополији црногорско-приморској, чији је он администратор, у пратњи

ли: браничевски г. Хризостом, жички г. Герман, захумско-херцеговачки г. Владислав, протојереј Милан Смиљанић, Милоје Дилпарић, секретар Савезне верске комисије и др.

Истог дана у 13,30 часова на аеродрому у Титограду Њ. Св. Патријарха дочекао је архијерејски заменик протојереј Сима Мартиновић, јереј Митар Кажих, јереј Веселин Чуквас и околно свештенство, а од стране народних власти члан Извршног већа НРЦГ Вуко Радовић и потпретседник Верске комисије Ђорђе Калезић.

Вуко Радовић је поздравио Њ. Св. Патријарха и пожелио му успешан пут по Црној Гори. Њ. Св. Патријарх је захвалио на поздраву рекавши: „Божјом помоћу пружила ми се прилика да и својим очима видим све оно што сам досад знао о Црној Гори и црногорском народу.“

После краћег задржавања Њ. Светост је са пратњом продужио пут за Цетиње. На уласку у цетињски манастир Њ. Св. Патријарха је поздравио у име народа претседник Општине цетињске Драго Јововић. Његова Светост Патријарх топло се захвалио на поздраву и дочеку. Са свештенством Његова Светост Патријарх је ушао у Цетињски манастир. У храму је Његову Светост поздравио протојереј Сима Мартиновић, архијерејски заменик, речима: „Ово је велики догађај за Црну Гору а посебно за Митрополију црногорско-приморску. Молим Вашу Светост да се осећа као домаћин у својој кући“. Даље у своме говору прота Мартиновић је нарочито подвукао добре односе народне власти према свештенству у НР Црној Гори и помоћ коју она указује.

Његова Светост Патријарх Господин Викентије, пред њивотом св. Петра Цетињског, одржао је краћи говор окупљеном народу истичући значај посете Црној Гори. „Јако сам потресен и узбуђен јер се налазим у седишту једне историске епархије. Као што сам у Титограду напоменуо да и поред тога што знам доста о Црној Гори и црногорском народу, сада ми се хвала Богу, пружила прилика да то све и видим. Ја сам дошао у Црну Гору да поразговарам са браћом свештеницима, да видимо шта се све може учинити да се вера наших предака сачува. Зато вас позивам да чувате своју свету прадедовску веру коју су нам у аманет оставили наши преци св. Василије Острошки чудотворац и св. Петар Цетињски.

После преласка у Митрополију Његова Светост Патријарх се задржао у дужем разговору са присутним свештеницима и угледним грађанима са Цетиња и околине.

У шест часова истога дана Његову Светост је посетио Драго Јововић, претседник Цетињске општине, и замолио га да буде гост Цетињске општине. Његова Светост се одазвао позиву. Ђорђе Калезић обавестио је Његову Светост о позиву претседника народне скупштине НР Црне Горе Влајке Јовановића, што је Његова Светост Патријарх прихватио са задовољством.

викарног епископа топличког г. Доситеја и протојакона Божидара Трипковића.

На земунском аеродрому испраћају Његове Светости Патријарха присуствовали су еписко-

У четвртак 11 јула Његова Светост Патријарх одржао је дужу конференцију са свештеницима Архијерејског намесништва цетињског. Било је присутно 12 свештеника. У дискусији су покренута следећа питања: враћање свештеника из државне у црквену службу; материјално стање свештеника; питање свештеничког подмлатка; успостављање црквених управа (општина и поверенства); питање верске наставе; обнова цркава; питање црквених имања; питање манастира и недостатак монаха; однос према народним властима и обратно; питање црквене службе свештеника који су у државној служби и питање пензија свештеничких удова и сирочади.

Његова Светост Патријарх нагласно је нарочито ово: „Сва ова питања налазе се пред Црквом као целином. Ово су општи проблеми за све епархије, али се најоштрије показују у Црногорско-приморској епархији. Црква нема материјалних могућности да их реши али кад би било добре воље а нарочито слоге, онда она нису нерешива. Дошао сам и покушаћу да решавамо кардинално питање: *слогу свештеника а не подејеност*. Слога изнад свега. Ја сам апеловао на вас да сами између себе решите питање црквене администрације, односно успостављања Црквеног суда и Епархиског савета, па се ни ту нисте могли сложити. Ако се сложите, другим очима ће на вас гледати и у Цркви и у Држави. Онда се може у име сложене целине молити и захтевати. Одбаците оно што вас разједињује а узмите оно што је заједничко, што вас уједињује. Оставите политику код куће. Не гледајте попреко на оне који су у Удружењу и оне који нису. Приближите се један другом. Интерес Цркве и народа треба да вам је на првом месту“. Његова Светост је позвао свештенике на сарадњу са народним властима на свим оним местима где то свештенику доликује и одговара, истичући то као потребу за успешан свештенички рад. Даље је Његова Светост говорио о свештеницима ван црквене службе и рекао: „Они свештеници који су у државној служби а желе и даље да остану у Цркви и да обављају свештеничке дужности треба, посебно за сваки случај, поднети молбу ради регулисања њиховог положаја. Начелно по овом питању не може се доносити никаква одлука“.

Истог дана око 9 часова Његова Светост Патријарх посетио је и разгледао: Народни музеј, Његошеву биљарду и рељеф Црне Горе, а око 11 часова учинио је посету претседнику Цетињске општине. На уласу у Општину Његову Светост Патријарха су дочекали претседник Општине Драго Јововић, претседник Удружења инвалида Павле Лопичић, Андрија Првла, пензионер, Ђоко Пејовић, директор архива и Дода Костић. Приликом ове посете претседник Општине Драго Јововић поздравио је Његову Светост Патријарха и захвалио му се у име цетињских грађана и између осталог рекао: „Заслуге Ваше Светости и за Цркву и за Државу познате су и ван граница наше земље. Црногорске вла-

Бијела у Боки Которској стигао је и до родне куће епископа горњокарловачког Симеона који се такође ту затекао. Служио је литургију у Котору, потом се вратио у манастир Савину. „У манастиру Савина Његова Светост је оболео од запалења слепог црева, те је хитно пренет у војну болницу и успешно оперисан.“¹

После смрти митрополита скопског Јосифа 1957. године, Синод је одредио да том митрополијом администрира патријарх. Узгред, он је, уз остале активности, крајем 1957. у београдским црквама рукоположио најпре у чин ђакона, а потом у чин презвитера и поставио за парохе свршене богослове Стевана Мисаиловског, Стојка Јоксимовског и Трајка Станковског, а јереја Нестора Поповског одликовао протојерејским чином 4. децембра у београдском манастиру Ваведење.²

¹ *Гласник...*, 9/1957, стр. 212-218.

² *Гласник...*, 12/1957, стр. 290.

3.5. Разговори патријарха Викентија са представницима државних власти

А. Разговори са Јосипом Брозом Титом

Патријарх Викентије се за време столовања на трону Српске православне цркве састајао неколико пута са председником владе а касније председником Федеративне Народне Републике Југославије Јосипом Брозом Титом.

Прво је патријарх 21. септембра 1950. у пратњи епископа викара Висариона посетио Броза, а сусрету је присуствовао генерал Љубодраг Ђурић, генерални секретар владе.¹

Броз је посету узвратио само неколико дана касније, 26. септембра дошавши у Патријаршију у пратњи генерала Љубодрага Ђурића и Милана Жежеља. „На улазу у Патријаршију Маршала Југославије дочекали су његово Преосвештенство Епископ Викар г. Висарион, протојереј о. Хранислав Ђорић, референт Св. Синода и игуман о. Леонид, управник Патријаршког двора.“ На том састанку су били и чланови Синода митрополит Арсеније и епископи Венијамин и Владимир.²

Патријарх је посетио Броза и 6. јуна 1952. године.³

Броз је 1957. примио патријарха Викентија и његове госте патријархе румунског Јустинијана и руског Алексија.

Последњи званични састанак Броза и патријарха Викентија (и свих архијереја који су дошли на заседање Сабора) десио се у Белом двору у Београду 28. маја 1958. Поред Броза били су Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић, председник и секретар Савезне комисије за верска питања. Патријаршијино службено гласило објавило је само поздравне говоре патријарха и Броза и фотографију домаћина и гостију испред зграде Белог двора, али не и неке детаље о садржају разговора.⁴

1 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 105.

2 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 105.

3 Службена белешка Милоја Дилпарића и Мирка Ђуковића о разговорима са патријархом Викентијем од 6. јуна 1952. године – АЈ, 144, 6-112.

4 Гласник..., 6/1958, стр. 94.

ГЛАСНИК СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

вањених породица и племена. Клетва и речитост била су једина средства, којима се служио. Тим сретствима и високом ауторитетом угасио је пламен крвне освете. Он на три скупштине доноси закон за земљу; он припаја Црној Гори Бјелопавлиће и Пипере, а касније Ровца и обе Мораче; он кроз дуги век води Црногорце и Брђане у многе љуте бојеве и свуда бере довер-венце победника; он на заранцима живота установљава перјанички ред, који се и од његових наследника прихвата као корисна и паметна установа. И кад је Шћепан Мали за 6 година владавине угасио 180 црногорских живота, питање је колико је Петар I убио Црногораца за 56 година владавине? На то питање, веровали или не, одговара се: **владика је убио само два катинска главара који су у скупштини изгласали државни закон па отишли у народ и објавили му рат у жељи да поново завлада анархија и крвопролиће у црногорским кршевицама.**

Ову сразмеру 6:180 и 2:56 требало би да озбиљно пруче сви они, који се одушевљавају законитошћу и успесима Шћепана Малог.

Зар број 2 не говори јасно о светости и величини овог државника и архиепископа народног? Да, величина Петра I Цетињског манифестовала се кроз његова политичка и војничка дела, а светитељство га је кроз живот пратило, он је светошћу дисао и живео и међу светима место себи осигурао.

На завршетку напомињем да сам се у овом раду помогао Његошевим делима Шћепаном Малим и Слободијадом, Борбом Црне Горе од Др. Тошковића, историјом Црне Горе од Живка Драговића, историјом куће Петровића од Лазара Петровића. Али сам се највише помогао историјом Црне Горе од Јагоша Јовановића. Ова нова црногорска историја обилује одличним материјалом и обимношћу и све што сам отуда узео обележено је наводницима. Ја сам у овај свој рад унео и оне догађаје који спадају у опсег владавине Петра I, а писци их нису додирнули, или су их тек као сакрај срца поменули. То су нарочито догађаји који су се одиграли у Морачи (битка на Црквини 1789 год. и битка на Лопатама 1796 год). Овамо спала и брђански састанак са Карађорђејем на Сеници, који служи као доказ да је Митрополит Петар I оружаном руком помогао србијански устанак ако не са Црногорцима а оно преко Брђана.

Секула Добричанин

ХРОНИКА

Његова Светост Патријарх у посети код Маршала Југославије. — Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије, у пратњи Његовог Преосвештенства Епископа-викара топлничког г. Висариона, дана 21 септембра о.г., учинио је посету Маршалу Југославије и претседнику Владе ФНРЈ г. Јосипу Броз Титу.

Овом пријему присуствовао је и генерални секретар Претседништва Владе ФНРЈ министар г. Љубодрог Ђурић.

Маршал Југославије г. Јосип Броз Тито у посети код Његове Светости Патријарха. — Дана 26 септембра о.г., Маршал Југославије и претседник Владе ФНРЈ г. Јосип Броз Тито вратио је посету Његовој Светости Патријарху Српском Господину Викентију.

Маршал Југославије г. Јосип Броз Тито, у пратњи генералног секретара Претседништва Владе ФНРЈ министра г. Љубодрог Ђурића и генерала г. Милана Жежеља, довео се у Патријаршију тачно у 10 часова пре подне. На улазу у Патријаршију Маршала Југославије дочекали су Његово Преосвештенство Епископ-викар г. Висарион, протојереј о. Хранислав М. Ђорић, референт Св. Архиепископског Синода и игуман о. Леонид, управник Патријаршијског двора.

У овом пријему, поред Његове Светости Патријарха, учествовали су и Његово Високопреосвештенство Митрополит црногорско-приморски г. Арсеније, Његово Преосвештенство Епископ браничевски г. Венијамин и Његово Преосвештенство Епископ рашко-призренски г. Владимир, чланови Св. Архиепископског Синода.

Његова Светост Патријарх код Претседника Президијума ФНРЈ. — Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије, дана 5 јула о.г., у пратњи Његовог Преосвештенства Епископа рашкопризренског г. Владимира, редовног члана Св. Архиепископског Синода, посетио је претседника Президијума Народне скупштине ФНРЈ г. др. Ивана Рибара.

Овом пријему присуствовали су и потпретседник Президијума Народне скупштине ФНРЈ г. Јосип Рус и претседник Државне верске комисије при Претседништву владе ФНРЈ г. Милоје Дилпарић.

Његова Светост Патријарх код Претседника Владе НР Србије. — 6 јула о.г. Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије, у пратњи Његовог Преосвештенства Епископа рашкопризренског и редовног члана Св. Архиепископског Синода г. Владимира, посетио је претседника Владе НР Србије г. Петра Стамболића.

Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије служио је прву св. Архиепископску литургију, као Патријарх, на Ивандан о.г., у Придворном храму Патријаршије.

Његовој Светости саслужили су четворица свештеника и један протођакон.

У овој св. Архиепископској литургији, својим присуством, узели су учешћа сви г.г. Архиепископи, који су били на св. Архиепископском Сабору.

Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије, у пратњи Преосвештенног Епископа рашкопризренског г. Владимира, 7 јула о.г., био је на пријему у Президијуму Народне скупштине НР Србије поводом дана устанка народа НР Србије.

Његова Светост Патријарх Српски Господин Викентије, у пратњи Његовог Преосвештенства Епископа рашкопризренског и редовног члана Св. Архиепископског Синода г. Владимира, учинио је по-

Б. Разговори са представницима Државне касније Савезне комисије за верска питања и републичких комисија за верске послове

Један од начина контроле Српске православне цркве, карактеристичан за време комунистичког режима, представљали су директни разговори са патријархом. Како је патријарх Викентије користио посебну зграду у Ужичкој улици, лакше је било организовати састанке у том објекту него у Патријаршији, посебно стога што долазак у Патријаршију није могао остати скривен од очију шире јавности због локације тог здања у центру Београда. Писање службених белешки са тих разговора није спадало у устаљену праксу, већ је то, по свој прилици, зависило од тема које би се нашле на дневном реду.

Уз то, нема никакве сумње да је све разговоре патријарха Викентија са страним званичницима, приликом посета Београду, у Патријаршији, контролисала Државна касније Савезна комисија за верска питања.¹ Најједноставнији начин контроле омогућавало је учествовање у организовању посета самих чланова Државне или србијанске комисије за верске послове.² Државним званичницима биле су доступне и службене белешке о разговорима са особама, које су биле у домену њихове пажње. Тако је и патријарх Викентије саставио белешку о разговору с једним вишим чиновником Амбасаде Велике Британије. Највише времена су посветили могућем одликовању Англиканске цркве епископу жичком Николају. Гост је истакао да су то раније намеравали, али су због извесних примедби затражили мишљење патријарха Гаврила и одлучили да одложе одликовање. Патријарх Викентије је тим поводом обећао да ће свој став лично саопштити амбасадору на првом сусрету.³ У архиви нема других докумената, па није могуће знати да ли је патријархов став био негативан или позитиван. Или је можда хтео да се о томе у међувремену консултује са одређеним личностима.

После избора, нови првосвештеник Српске православне цркве одлазио је неретко у посете државним функционерима. Тако је патријарх

1 Извештаји о разговорима са страним гостима у Патријаршији – АЈ, 144, 5-90. Најчешће је разговорима присуствовао др Никола Вукчевић. Он је сваки пут писао детаљан извештај. У извештају о патријарху Викентију од 13. августа 1951. дата је исцрпна анализа патријарховог понашања и говора – АЈ, 144, 5-90.

2 Тако је Државна комисија за верска питања 16. септембра 1951. организовала посету Игора Бела, секретара фондације лутеранских цркава. Извештај о посети – АЈ, 144, 5-90.

3 Извештај о разговорима са амбасадором Велике Британије, од 8. марта 1951. године – АЈ, 144, 5-92.

Викентије, у пратњи епископа рашко-призренског Владимира, посетио већ 5. јула 1950. председника Президијума Народне скупштине др Ивана Рибара. Пријему је, поред осталих, присуствовао и Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања. Истог дана патријарх и епископ посетили су председника Владе Србије Петра Стамболића. Два дана касније, поводом 7. јула, Дана устанка у Србији, патријарх и епископ Владимир били су на пријему у Президијуму Народне скупштине Србије.¹ (И то је патријарх чинио готово свих наредних година.) Патријарх Викентије посетио је и Нинка Петровића, председника Извршног одбора Народног одбора града Београда.²

Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања, стигао је у Патријаршију први пут у посету код новог патријарха 25. септембра.³

Дилпарић је иначе веома често разговарао са патријархом Викентијем и о томе састављао службене белешке. Године 1951, било у Патријаршији било у патријарховој вили на Дедињу, састали су се 5, 25. и 30. јануара, 5. фебруара, 16, 28. и 31. марта, 20. и 30. априла, 11, 29. и 30. маја, 7. јуна, 5. септембра и 22. новембра.⁴

Крајем 1951. године искрсао је не баш безначајан спор на релацији држава-Црква. Наиме, Савезна влада је захтевала од Државне комисије за верска питања да коначно рашчисти проблем у вези са митрополитом скопским Јосифом како би се решавање црквених прилика у Македонији могло наставити. У те активности укључен је био лично и Александар Ранковић, министар унутрашњих послова, који је о томе разговарао са патријархом.⁵

Мирко Ђуковић и Милоје Дилпарић су посетили патријарха Викентија и 10. марта 1952. године и о томе оставили опширну белешку. Нешто пре тог састанка, патријарх се састао са Војиславом Гађиновихем, некадашњим свештеником Епархије америчко-канадске. Основе за тај разговор представљале су одлуке Државне комисије за верска питања са седнице од 24. јануара. Пошто су размотрили неколико проблема, сложили су се да ће патријарх, одмах по завршетку Сабора у мају, преузети јурисдикцију над комплетном дијаспором осим Америчко-канадске епархије, да ће помоћи епископа америчко-канадском Дионисију против епископа Николаја и Иринеја који су намеравали да остану на

1 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 105.

2 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 110.

3 Гласник..., 7-8-9/1950, стр. 110.

4 Службене белешке о разговорима – АЈ, 144, 5-90.

5 Белешка о посети – АЈ, 144, 5-90.

територији те епархије, такође ће помоћи борбу архијерејских намесника у Лондону Милоја Николића и у Немачкој Милана Јовановића против епископа Иринеја који намерава да се скраси у Европи, а захвалиће се верницима у Америци на дочеку делегације из Патријаршије и њиховој оданости (обећао је да ће посланицу пре слања доставити Дилпарићу на увид), уз то одбиће предлог епископа Дионисија о расподели послова са епископом Иринејем и позабавиће се с још неколико мање важних питања.

С обзиром на то да се у Патријаршији појавио предлог да се формира црквени Одбор за спољне послове, у договору са Дилпарићем, одлучено је да ће патријарх ипак и даље обављати све послове из тог домена, а формирање споменутог одбора биће одложено за нека друга времена.

Познато је и то да је Дилпарић том приликом затражио запошљавање макар једног Македонца у Патријаршији, на шта му је патријарх узвратио да их већ има двојицу, али и да намерава да прими барем још једног из Македоније.

Проблем парохије у Трсту остао је и даље отворен мада су се саговорници сагласили да, барем за неко време, тамо не треба слати свештеника.

Нешто дуже расправљали су о црквеном проблему у Македонији. Патријарх је обећао да ће он бити решен на предстојећем Сабору у мају. За почетак, нагласио је да ће бити усвојена оставка епископа Николаја на место у Епархији жичкој, а да би га, у том случају, наследио митрополит Јосиф. Према плановима, епископ Макарије би требало да буде премештен у Епархију зворничко-тузланску.

Кад је реч о другим темама, патријарх је поменуо расправу о приступању Светском савету цркава и нагласио своје залагање да остане исти, дотадашњи статус – сарадња да, али не и учлањење.

Патријарх је поменуо и пријем делегације код Петра Стамболића поводом проблема Богословског факултета насталог после одлуке о његовом удаљењу из састава Београдског универзитета.¹

После месец дана, 10. априла 1952, Дилпарић је посетио патријарха. Разговарали су о темама које су договорили пре месец дана: патријарх је потврдио да је саставио и послао захвалницу исељеницима у Америци (уручио му је копију тог текста) на гостопримству које су указали делегацији крајем протекле године, додао је да је Сабор заказан за 15. мај (патријарх је обећао да ће доставити списак свих тема планираних за седнице), истакао да му је Синод обећао подршку око спровођења јурисдикције над дијаспором и кад је реч о активностима епископа Иринеја и Николаја, док је за парохију у Трсту планирао избор Стевана Ластавице, уколико он пристане.

¹ Службена белешка Мирка Ђуковића и Милоја Дилпарића о разговорима са патријархом Викентијем од 10. марта 1952. године – АЈ, 144, 6-112.

Патријарх је напоменуо да је викарни епископ Варнава добио једно писмо из Америке у коме се помиње акција која ће омогућити његов долазак на тај континент (и обећао да ће то писмо доставити). Намерава да тог епископа пошаље из Београда, на Озрен у Босни. Узгред је напоменуо да епископ Макарије чека позив од Државне комисије за верска питања за разговор и да ће епископ Хризостом попунити упитник за добијање мађарске визе како би отишао у поверену му Епархију будимску.

Говорећи о проблему црквене општине у Бечу, испричао је да су га пре десетак дана посетили чланови управе из тог града са захтевом да Патријаршија издржава општину, док он сматра да би помоћ требало тражити од дипломатских представника Југославије.

Напоменуо је да су спремили два нацрта уредбе о Богословском факултету и послали их свим епископима на читање (и обећао да ће све, евентуалне, примедбе доставити и њима, у Комисију).

На растанку, патријарх је затражио да држава не смањује дотације за Цркву, приметивши да „не треба шкртарити, јер што држава више даје има већу ингеренцију“.¹

Непун месец дана касније, 7. маја, Ђуковић и Дилпарић посетили су патријарха у његовој вили на Дедињу. Том приликом патријарх их је обавестио, између осталог, и о следећем: тројица епископа у иностранству примили су позиве за Сабор. Епископ Дионисије је одговорио да неће доћи због болести, али је, што се тиче његовог гласа, овластио патријарха. Молбу епископа бачког Иринеја да му се одреди викар, патријарх је одбио и предложио му боловање, а сам би у том случају био администратор. Викарног епископа Варнаву ће за неколико дана прегледати лекарска комисија па ће му патријарх на основу налаза одредити место боравка. Патријарх је напоменуо да му је пренео неколико речи о акцији која је покренута у Америци за довођење епископа Варнаве на тај континент. Када је епископ затражио да га Синод и Сабор пошаљу тамо, патријарх га је одвратио од те замисли објаснивши да је то неизводљиво.

Патријарх је поновио и молбу да челници Државне комисије за верска питања приме епископа Макарија и убеде га у нужност премештаја у Тузлу. Напоменуо је да су избор и попуну упражњених епархија планирали за крај Сабора, па је замолио да не говоре ништа лоше епископу Макарију како он то не би искористио и повукао неки непромишљени потез. Помињао је и могућност да епископ Нектарије изгуби епархију, а позитивно се изразио о епископу Василију.

Патријарх је обећао да неће дозволити долазак др Јустина Поповића за наставника на Богословском факултету, као и да ће радити на томе да Сабор призна Савез удружења православног свештенства, а доставиће списак кандидата за одлазак у Хиландар.

¹ Службена белешка Милоја Дилпарића о разговорима са патријархом Викентијем од 10. априла 1952. године – АЈ, 144, 6-112.

Затражио је и мишљење саговорника поводом избора нових чланова Синода (није вољан да гласа за митрополита Дамаскина већ би радије епископа Нектарија, уколико у Државној комисији за верска питања сматрају да не треба да буде изабрани епископи Хризостом или Висарион). Исто тако, затражио је савет којем епископу, Владимиру или Лонгину, да повери глас епископа бачког Иринеја који не долази на Сабор због болести.

Напоменуо је како је казао Стевану Ластавици да га траже из Трста, али да он не жели тамо да иде, па му је предложио да пошаље неког свештеника који има више деце.

Синод је, како је казао патријарх, одлучио да, у току заседања Сабора, једна делегација великодостојника посети председника владе Јосипа Броза да би му се захвалила на ангажовању поводом регулисања социјалног осигурања свештеника и изложи неколико чињеница од интереса за живот Цркве.

На крају разговора нагласио је да је револтиран због догађаја у Призренској богословији¹ и додао да је Синод тим поводом одлучио да пошаље једну делегацију која ће истражити о чему се ту ради. Када је упитан о четвртој тачки дневног реда заседања Сабора, патријарх је одговорио да сматра да она треба да остане јер „то неће имати никакве штетне последице, нити ће се где објављивати“.² Додао је да се у вези с тим греша када се у штампи објављују нетачне информације јер оне постижу сасвим супротан ефекат.³

Наредни разговор патријарха са Дилпарићем и Ћуковићем уприличен је 27. маја, у време одржавања Сабора. Како сведочи сам патријарх, повод је била болест епископа браничевског Венијамина која би могла да компликује активности кад је реч о избору нових архијереја и попуњавању упражњених епархија. Како лекари сматрају да тај епископ неће још дуго живети, међу осталим архијерејима се већ говори о могућим наследницима а најчешће се помињу епископ будимски Хризостом, који је и родом с подручја те епархије. Патријарх је казао да би у Епархију будимску могао отићи викарни епископ Герман. (У Дилпарићевој белешци је код ових речи написано: „Са наше стране нисмо му дали по овом питању одређен одговор“.)

Према белешци, патријарх Викентије је потом саопштио одлуку Сабора да Синод и двојица епископа, он и митрополит Јосиф, треба да проуче црквену проблематику у Македонији проуче и виде шта се и

1 Више података видети у поглављу о богословијама.

2 Ради се о материјалу насловљеном са „Напади штампе на највише црквене власти и поједине Г.Г. Архијереје – Син. бр. 3274/зап. 877, АСБр. 2/52“: Дневни ред Сабора 1952. године – АЈ, 144, 5-103.

3 Службена белешка Милоја Дилпарића о разговорима са патријархом Викентијем од 7. маја 1952. године – АЈ, 144, 6-112.

на који начин може решити. У обелодањивању својих запажања, додао је како митрополит Јосиф није ни за ни против Савеза удружења православног свештенства, али да се осетио погођеним када је прочитана оставка епископа жичког Николаја, нарочито код речи да овај не даје оставку како би на његово место доведен старац, већ млађи човек. У том контексту приметио је да се у Сабору боре две струје – старији и млађи, што је очито чак и приликом гласања – сваки пут однос је 9 према 8!

Вративши се на расправу око Савеза удружења православног свештенства нагласио је да се она одвија повољно, али ипак предлаже да Владимир Зечевић разговара са епископом Симеоном или неко други са митрополитом Нектаријем, јер они имају помирљивији став. Уз њега су, истакао је, митрополит Дамаскин и епископ Василије.

Патријарх је саговорнику изнео детаље разговора са архијерејима поводом новог састава Синода: митрополит Нектарије није прихватио понуду и zaloжио се за митрополита Арсенија („јер се он неће моћи вратити у своју резиденцију“, на Цетиње), али је патријарх одбио такав предлог. Од митрополита Дамаскина није добио одређен одговор, па сматра да би с њим требало да разговарају челници Комисије.

Дилпарић је забележио и да ће патријарх тражити пријем „код друга Маршала“, како је то решено на Сабору, али том приликом неће, према ранијим плановима, предавати никакав меморандум. У делегацији би поред патријарха били и митрополит Дамаскин и епископ Никанор; захвалили би Брозу на свему што је до сада урадио, али и замолили за даљу подршку у њиховим оправданим захтевима. Епископи – записао је Дилпарић патријархове речи – увиђају Брозову наклоност, али би односи између државе и Цркве били много бољи „да није три до четири епископа злопамтила“.¹

Дилпарић је 2. јуна 1952. писао генералу Љубодрагу Ђурићу, генералном секретару председника владе, о новостима са Сабора, које му је пренео патријарх Викентије 31. маја, у телефонском разговору, а у вези пријема код Броза. Обавестивши генерала да ће тога дана на Сабору бити расправа о свештеничком удружењу, написао је: „По свим изгледима сабор ће у начелу признати удружење, тј. Савез, али ће ставити у задатак новоме Синоду да касније ступи у преговоре са Главним одбором Савеза по питању евентуалних измена и допуна Правила“.

У истом допису, поводом попуне упражњених епархија навео је да ће епископ Хризостом добити Епархију браничевску а епископ Герман будимску, а кад је реч о новом саставу Синода констатује да ће га чинити патријарх и епископи сремски Никанор, бањалучки Василије, браничевски Хризостом и будимски Герман. Последње информације су

¹ Службена белешка Милоја Дилпарића и Мирка Ђуковића о разговорима са патријархом Викентијем од 27. маја 1952. године – АЈ, 144, 6-112. На крају белешке, први пут, писало је: „Достављено: Другу Министру Ђурићу, УДБ-и, Архиви!“

говорице да је Сабор усвојио Општу уредбу за Богословски факултет. Сабор је одлучио да, „преко проте Смиљанића моли да друг Перо (Петар Стамболић – примедба аутора) прими делегацију у саставу Василије-Макарије ради Богословског факултета (помоћ финансијска и одобрење Уредбе коју је Сабор усвојио)“.¹

Патријарх је позвао Дилпарића и Ђуковића на разговор у вили на Дедињу 6. јуна 1952. како би изразио задовољство због пријема код Јосипа Броза (4. јуна) и исказао својеврсно одушевљење маршалом. Стога је, како каже, одмах на седницама Сабора, реферисао епископима о том разговору на високом нивоу.

На питања Дилпарића и Ђуковића о расправама на седницама поводом свештеничког удружења, патријарх је одговорио да су се противници признања унапред организовали како би то спречили. Мисли да је један од противника епископ Симеон шабачко-ваљевски, пошто је управо тај архијереј дошао пре седница да од њега затражи да не омета тајно гласање. Када је епископ Симеон захтевао да се то питање скине с дневног реда, патријарх је инсистирао да се чује још неки предлог. Јавио се епископ Лонгин и тражио да се Удружење призна. У паузи седница, митрополит Јосиф је предложио да се потражи компромисно решење, док је епископ Висарион архијереј запитао шта мисле о предлогу да се, за почетак, Удружење призна, а Синод и руководство те организације касније усагласе Правила и Статут. У наставку седнице чула су се два предлога и то од епископа банатског Висариона и горњокарловачког Симеона. Како није било реакција на њих, одлучено је да се приступи тајном гласању. Од присутних 18 архијереја, 13 их је било за предлог о скидању те тачке с дневног реда, четворица су била за признавање удружења а једна цедуљица је била празна. Патријарх сматра – навео је Дилпарић – да то није неуспех већ успех пошто се о томе први пут говорило на Сабору. Као главне кривце за то што та тачка није прошла означио је митрополита Јосифа и епископе Јована и Емилијана, који су само искористили епископа Симеона да изнесе њихов став јавно, док је митрополит Арсеније био неприметан, а епископ Макарије подмукао. Говорећи о томе, патријарх је подсетио на пријем код Броза и казао да је епископ Дамаскин био толико одушевљен домаћином да је, по повратку у Патријаршију, на првој седници Сабора, предложио да буде измењена одлука о свештеничком удружењу, правдајући то чињеницом да записник још није потписан. Предлог је пропао јер се група епископа изричито изјаснила против тога.

Пре расанка патријарх је похвалио састав новог Синода, додавши да га другачије и није могао да састави.

Спомињући поједине епископе, исказао је чуђење због понашања епископа Никанора и Валеријана, који, како рече, имају најбоље епархи-

¹ Писмо Дилпарића генералу Љубодрагу Ђурићу од 2. јуна 1952. године – АЈ, 144, 6-112.

је и немају никаквих недаћа. Предложио је, у том контексту, да се „споразумно предузму извесне мере против дволичних и оних који отворено лажу“.¹

Нови разговор Дилпарића, Ђуковића и патријарха Викентија одржан је 15. априла 1953, поводом позива Синода Бугарске православне цркве да из Београда дође црквена делегација на највишем нивоу да присуствује избору новог бугарског патријарха 10. маја. Патријарх је казао да је о позиву известио Синод који је одлучио да се о евентуалном путу патријарх консултује са државним властима. Синод је мишљења да позив треба прихватити и у том су смислу одредили да у делегацији буду патријарх, епископи Василије и Висарион и један ђакон. Тражећи мишљење од двојице челника Државне комисије за верска питања, патријарх је предложио да најпре обавесте бугарски Синод да прихватају позив, а потом да траже визе. Узгред, сматра да ће нови бугарски патријарх бити Кирил, тадашњи намесник-председник Синода, некадашњи студент српског Богословског факултета, као и да ће на изборном Сабору бити сви православни патријарси, па и цариградски Атинагора.

Обавестио је саговорнике да ће ускоро у Београд стићи Херберт М. Водамс, секретар надбискупа кентерберијског и првосвештеника Англиканске цркве, али и да је митрополит Јосиф тешко болестан и да ће се тешко извући.

Како је од Синода био задужен да администрира трима епархијама у Македонији, предложио је, као најједноставније и најбоље решење за црквени проблем у тој републици, одређивање једног епископа (на пример Доситеја), а сва остала питања, језик у администрацији, беседе у цркви итд. мање су, каже, важна. Према другом предлогу, епископ Доситеј био би викар за Македонију, док би на његово место изабрали Андреја Фрушића. С тим у вези затражио је да Македонци дођу у Патријаршију пре Сабора.

Говорећи о могућности да епископ бачки Иринеј затражи пензионисање, патријарх је истакао да на првом Сабору не би предлагао попуњавање, већ администрирање које би обављао један од епископа, Никанор или Висарион.

На крају је опет било речи о признавању свештеничког удружења, па је патријарх предложио да руководство те организације дође у Синод, али у приватну посету, и да се онда потражи компромис. Као једна од могућности, поменуто је стварање епархијских одбора и њихово интегрисање у републичко удружење, што би, вели патријарх, вероватно, уз

¹ Службена белешка Милоја Дилпарића и Мирка Ђуковића о разговорима са патријархом Викентијем од 6. јуна 1952. године – АЈ, 144, 6-112. На крају белешке, писало је: „Достављено Другу Министру Ђурићу, УДБ-и, Архиви!“

одређене консултације у Савезној комисији за верска питања, подржали митрополити загребачки Дамаскин и дабробосански Нектарије.¹

Следећи сусрет по ранијем договору, организован је 21. априла 1953, у патријарховој вили. Разговарано је о темама предвиђеним за први састанак Савезне комисије за верска питања, првенствено о Предлогу закона о положају верских заједница; Синод је прихватио позив за разговоре са члановима те Комисије, одлучивши да делегацију предводи патријарх, и да уз њега буду епископи Висарион и Василије као чланови Синода, и Герман, као секретар. Патријарх је изразио задовољство што ће с друге стране бити високи државни функционер Слободан Пенезић, констатовавши да је он врло приступачан и тактичан, као и да друга страна не треба да опонира евентуалне примедбе због доброг утиска.²

Синод је 23. јуна 1953. послао Савезу удружења православног свештенства реферат Законодавног одбора Сабора о свештеничким удружењима.³ Да је то писмо прослеђено Савезној комисији за верска питања потврђује и састанак патријарха Викентија и Милоја Дилпарића почетком јула у Патријаршији, када је то питање било и главна тема разговора.⁴

Како су односи Српске православне цркве и државних власти били готово прекинути због одлагања решења признања свештеничког удружења и црквених прилика у Македонији, састанака на високом нивоу неко време готово да и није било.

Уочи састанка патријарха Викентија и чланова Синода са делегацијом Иницијативног одбора за организовање православне цркве у Македонији заказаног за 11. јануар, Милоје Дилпарић је дошао 10. јануара у Патријаршију, а једина тема била је ситуација у Македонији.⁵

Два дана после одласка Македонаца из Патријаршије, Милоје Дилпарић је 13. јануара поново посетио патријарха да у непосредном разговору чује о чему се разговарало на том састанку.⁶ Истим поводом долазио

1 Службена белешка Милоја Дилпарића и Мирка Ћуковића о разговорима са патријархом Викентијем од 15. априла 1953. године – АЈ, 144, 8-140.

2 Службена белешка Милоја Дилпарића и Мирка Ћуковића о разговорима са патријархом Викентијем од 21. априла 1953. године – АЈ, 144, 8-140.

3 Писмо Синода, бр. 1660/зап. 528 од 23. јуна 1953, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 8-137.

4 Службена белешка – АЈ, 144, 8-140.

5 Писмо Иницијативног одбора, бр. 2143 од 22. децембра 1954, патријарху Викентију – АЈ, 144, 9-162; Белешка Милоја Дилпарића о разговору с патријархом Викентијем, од 11. јануара 1955. године – АЈ, 144, 14-212.

6 Белешка Милоја Дилпарића о телефонском разговору с патријархом Викенти-

је и Добривоје Радосављевић 17. јануара сам а 25. са Љупчом Арсовим.¹

Поводом одржавања Сабора 1955. Добривоје Радосављевић је 4. јуна приредио пријем за све архијереје, а скупу су присуствовали чланови највишег државног руководства, Србије и Београда.²

Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић 12. децембра примили су патријарха Викентија и епископе банатског Висариона и будимског Германа после повратка делегације Српске православне цркве из Грчке. Утисци о тој посети били су једина тема разговора.³

Поводом вести о смрти епископа жичког Николаја, Милоје Дилпарић је дошао код патријарха 20. марта 1956. године. Разговарали су о још неколико мање битних тема.⁴

У току заседања Сабора, сви архијереји су 28. маја 1958. посетили председника Републике Јосипа Броза, а 5. јуна (седнице су окончане 9. јуна) Добривоје Радосављевић је приредио пријем. „Овом пријему су присуствовали и истакнути државни руководиоци: потпредседник Савезног извршног већа Александар Ранковић, потпредседник Савезне народне скупштине Владимир Симић, чланови Савезног извршног већа Крсто Попивода и Светислав Стефановић, председник Народне скупштине НР Србије Јован Веселинов, председник Извршног већа НР Македоније Љупчо Арсов, потпредседник Извршног већа НР Србије Иса Јовановић, Милан Поповић и Селмо Хашимбеговић, члан Извршног већа НР Босне и Херцеговине Тодо Куртовић, члан Извршног већа НР Црне Горе Милан Вукасовић, као и чланови Комисије за верска питања Савезног извршног већа Петар Ивичевић, Миливоје Урошевић, Мато Радуловић и Милоје Дилпарић. Члан Комисије за верска питања НР Хрватске др Миливоје Ивчић и др.“⁵

јем, од 13. јануара 1955. године – АЈ, 144, 14-195 ; Исто – АЈ, 144, 14-203.

1 Белешка Добривоја Радосављевића о разговору с патријархом Викентијем – АЈ, 144, 14-203.

2 Гласник..., 6/1955, стр. 103.

3 Службена белешка о посети архијереја Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

4 „Забелешка о разговору са Патријархом Викентијем на дан 20. III. 1956 г. од 17-18.30 часова у Патријарховој вили“ – АЈ, 144, 19-236.

5 Гласник..., 6/1958, стр. 96.

3.6. Архијереји

3.6.1. Епархијски архијереји 1950. године

На дан избора новог првосвештеника, 2. јуна 1950. године, Српска православна црква била је подељена у 26 административних целина: једна архиепископија (Београдско-карловачка, упражњена), четири митрополије (Црногорско-приморска – митрополит Арсеније Брадваревић, Дабробосанска – упражњена, Загребачка – Дамаскин Грданички, Скопљанска – Јосиф Цвијовић [који је управљао оним делом који се налазио на територији Србије док је онај у Македонији био изван контроле Патријаршије, још од 1941. године¹], и 21 епархија (Сремска – упражњена, Бачка – Иринеј Тирић, Банатска – упражњена, Браничевска – Венијамин Таушановић, Тимочка – Емилијан Пиперковић, Шабачка – Симеон Станковић, Шумадијска – Валеријан Стефановић, Нишка – Јован Илић, Жичка – Николај Велимировић, Рашко-призренска – Владимир Рајић, Пакрачка – упражњена, Горњокарловачка – Никанор Иличић, Далматинска – Иринеј Ђорђевић, Захумско-херцеговачка – упражњена, Бањалучка – Василије Костић, Зворничко-тузланска – епископ Нектарије Круљ, Злетовско-струмичка – епископ Викентије [али изван контроле Патријаршије још од 1941. године], Охридско-битолска – упражњена, [али изван контроле Патријаршије још од 1941. године], Америчко-канадска – Дионисије Миливојевић, Будимска – Георгије Зубковић, Темишварска – упражњена.

Поред поменутих епархијских архијереја, постојала су и четворица викарних епископа: хвостански Варнава Нastiћ (који се од 1947. године налазио у затвору), топлички Висарион Костић, моравички Хризостом Војиновић и марчански Емилијан Мариновић.

3.6.2. Упокојени архијереји 1950–1958. године

Епископ будимски Георгије Зубковић упокојио се 11. априла 1951.

¹ Мада су Митрополија скопљанска и епархије охридско-битолска и злетовско-струмичка формално биле у саставу Српске православне цркве, те епархије у Македонији су већ од 1944. године биле изван контроле Патријаршије и њима је управљао Иницијативни одбор за организовање православне цркве у Македонији.

године у болници у Будиму.¹ Мађарске власти нису дозволиле да опело буде обављено у српском пештанском храму, нити пренос његових посмртних остатака у Сентандреју, па су богослужење и сахрана обављени на српском делу Фаркашретског гробља.²

Епископ браничевски Венијамин Таушановић упокојио се у Београду 28. маја 1952. године, у време заседања Сабора, а сахрањен је у Пожаревцу, у Саборној цркви.³

Епископ далматински Иринеј Ђорђевић умро је 27. августа 1952. у Кембриџу, у Енглеској, а сахрањен је 1. септембра у Лондону.⁴ (Посмртни остаци епископа Иринеја пренети су 26. октобра 1996. године у његово родно место Врнчане под Рудником.⁵)

Епископ бачки Иринеј Ђирић упокојио се 6. априла 1955. у Новом Саду, а сахрањен је у крипти тамошње Саборне цркве.⁶

Епископ рашко-призренски Владимир Рајић упокојио се 14. фебруара 1956. у Призрену, а сахрањен је на градском гробљу.⁷

Епископ жички Николај Велимировић упокојио се 18. марта 1956. у руском манастиру у Саут Канаану (Пенсилванија, Сједињене Америчке Државе). Сахрањен је 27. марта на гробљу српског манастира Светог Саве у Либертивилу код Чикага.⁸ (Сабор Српске православне цркве је 1990. одлучио да његови посмртни остаци буду пренети у Србију, што је и учињено годину дана касније, па је сахрањен у Лелићу код Ваљева, код цркве Светог Николе, иначе личе епископове задужбине.⁹)

Епископ сремски Никанор Иличић предложио је да из Сплита буду пренети посмртни остаци викарног епископа Валеријана Прибићевића (умро 1941) у манастир Јазак на Фрушкој гори. Да би то било остварено, затражио је 10. јануара 1956. од Савезне комисије за верска питања новчану помоћ.¹⁰ Одговорено му је тек крајем године, мада позитивно – за те

1 Гласник..., 4-5-6/1951, стр. 25-26.

2 Писмо Епархијске консисторије будимске, К.И. 28/1951 од 18/5. априла 1951, Синоду – АЈ, 144, 4-84.

3 Гласник..., 6/1952, стр. 129-131.

4 Гласник..., 9/1952, стр. 201-202.

5 Ненад Петровић, „Пренос земних остатака владике Иринеја у отаџбину“, *Православље*, 1. децембар 1996, стр. 6.

6 Гласник..., 5/1955, стр. 67-70.

7 Гласник..., 3/1956, стр. 45-47. Писмо Синода, бр 299 од 15. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

8 Писмо епископа Дионисија, бр. 14 од 31. марта 1956, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246.

9 АСин, Записници, АСБр. 56/зап. 32, тачка 1 и 2 о д 17. маја 1990. и Син. бр. 1575/зап. 1064 од 16. јуна 1990. године; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси...*, стр. 377.

10 Писмо епископа сремског Никанора, бр. 1166/55 од 10. јануара 1956, Савезној

сврхе одобрена су тражена новчана средства.¹

Митрополит скопски Јосиф упокојио се 3. јула 1957. у манастиру Ваведење у Београду, а сахрањен је два дана касније у порти те светиње. После заупокојене литургије, опело су служили патријарх Викентије и епископи сремски Макарије, шумадијски Валеријан, браничевски Хризостом, жички Герман, захумско-херцеговачки Владислав и викарни Доситеј са још 40 свештенослужитеља. Покојнику је служено опело какво се обично служи на сахрани простог монаха. Иако је митрополит Јосиф у тестаменту захтевао да се не говори над његовим одром, патријарх Викентије је ипак изрекао неколико готово успутних реченица.

Телеграме саучешћа упутили су Милоје Дилпарић, секретар Савезне комисије за верска питања, Савез удружења православног свештенства и свештенство Архијерејског намесништва титовоужичког.²

3.6.3. Нови архијереји 1950–1958.

Држава је, нема сумње, имала утицаја у избору српских патријарха 1930. и 1938, као и 1950. године. Комунистичка власт била је заинтересована и за избор нових архијереја. Зна се да је по њиховом налогу био забрањен избор Методија Муждеке 1956, Јована Велимировића 1957 (и 1958. и 1959) године.³

На Сабору 1951. изабрани су следећи архијереји: за митрополита дабробосанског дотадашњи захумско-херцеговачки Нектарије Круљ, за епископа сремског дотадашњи горњокарловачки Никанор Иличић, за банатског викарни епископ Висарион Костић, за пакрачког викарни епископ Емилијан Мариновић, за горњокарловачког протосинђел Симеон Злоковић, тадашњи вршилац дужности ректора богословије Светог Саве у манастиру Раковица, за захумско-херцеговачког архимандрит Лонгин Томић, настојатељ манастира Беочин, за будимског викарни епископ Хризостом Војиновић, и за викарне – моравички протојереј Хранислав Ђорић (после монашења Герман), референт Синода, и топлички архимандрит Доситеј Стојковић, управник Патријаршијског двора у Сремским Карловцима. На том Сабору пензионисан је викарни епископ и формални администратор Митрополије дабробосанске Варнава Настић.⁴

комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 395 од 21. децембра 1956, епископу сремском Никанору – АЈ, 144, 12-199.

2 *Гласник...*, 7-8/1957, стр. 168-172.

3 Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 124. Видети и: Вељко Ђурић Мишина, *Герман Ђорић: Патријарх у обезбоженом времену*, Београд, 2012.

4 *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 66 и 73. Биографије нових архијереја, као и извештаји о њиховом посвећењу, објављене су у истом броју *Гласника*. Опширнији извештај о раду Сабора – *Гласник...*, 10/1951, стр. 121-123. Извештаји о устоличењу – *Гласник...*,

Сабор је 3. јуна 1952. изабрао епископа будимског Хризостома за епископа браничевског и викарног епископа моравичког Германа за епископа будимског.¹

На седници Сабора 4. јуна 1955. године изабрани су архијереји: за епископа бачког дотадашњи сремски Никанор, за епископа сремског дотадашњи будимљанско-полимски Макарије, за епископа зворничко-тузланског дотадашњи захумско-херцеговачки Лонгин и за захумско-херцеговачког протосинђел Владислав Митровић.²

Сабор је на седници 9. јуна 1956. изабрао дотадашњег епископа будимског Германа за епископа жичког.³

На седници Сабора 29. маја 1957. године, изабран је нови архијереј за Епархију рашко-призренску – протосинђел Павле Стојчевић, који се тада налазио на студијском усавршавању у Атини. Наречење је организовано тек 21. септембра у београдској Саборној цркви, а чин је обавио патријарх Викентије у присуству епископа браничевског Хризостома, пакрачког Емилијана, зворничко-тузланског Лонгина, жичког Германа и захумско-херцеговачког Владислава. Сутрадан у истом храму обављено је и посвећење (хиротонија).⁴

Устоличење епископа Павла обавио је епископ Герман у недељу 13. октобра у Саборном храму Светог великомученика Георгија у Призрену.

Према вишегодишњој пракси, Синод је обавештавао Државну касније Савезну комисију за верска питања и србијанску Комисију за верске послове о новоизабраним архијерејима, њиховом посвећењу и устоличењу, што је учињено и у случају епископа Павла, али том телу није ништа одговорено. Вредно је помена да ниједан државни (савезни, републички и покрајински) представник није био ни у београдском нити у призренском храму на церемонијама иако је то било готово уобичајена пракса. Додуше, у Призрену су били председник градског Народног одбора, ри-

10/1951, стр. 139.

У службеној биографији новоизабраног архијереја објављена је и следећа реченица: „16/3. септембра 1933. године рукоположен је у ђаконски а 17/4. септембра у презвитерски чин као неожењен и незамонашен“. Такав преседан није забележен у биографији ниједног од архијереја изабраних у време архипастирства патријарха Викентија. – *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 71.

1 *Гласник...*, 6/1952, стр. 131-132; Писмо Синода, бр. 1578, 1579/зап. 413, 414 од 5. јуна/23. маја 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

2 *Гласник...*, 6/1955, стр. 93. Биографије нових архијереја, као и извештаји о њиховом посвећењу и устоличењу, објављене су у: *Гласник...*, 7-8/1955, стр. 135-140; *Гласник...*, 10/1955, стр. 178-179..

3 *Гласник...*, 6/1956, стр. 102. Устоличење је обављено 15. јула у Краљеву – *Гласник...*, 7-8/1956, стр. 140-141.

4 Биографија и извештај о посвећењу – *Гласник...*, 10/1957, стр. 225-228; Писмо Синода, бр. 2323/зап. 570 од 24. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

мокатолички жупник и представник муслиманске заједнице.¹

3.6.4. Архијереји 1958. године

На последњем Сабору којим је председавао патријарх Викентије, крајем маја и почетком јуна 1958. године, Српска православна црква је имала 26 епархија (тачније, у стварности 23, јер су три у Македонији биле практично изван контроле Патријаршије). То су биле: једна архиепископија (Београдско-карловачка, којом управља патријарх), четири митрополије (Црногорско-приморска – Арсеније Брадваревић², Дабробосанска – Нектарије Круљ, Загребачка – Дамаскин Грданички, Скопска – упражњена), и 21 (то јест 19) епархија (Сремска – Макарије Ђорђевић, Бачка – Никанор Илићић, Банатска – Висарион Костић, Браничевска – Хризостом Војиновић, Тимочка – Емилијан Пиперковић, Шабачка – Симеон Станковић, Шумадијска – Валеријан Стефановић, Нишка – Јован Илић, Жичка – Герман Ђорић, Рашко-призренска – Павле Стојчевић, Пакрачка – Емилијан Мариновић, Горњокарловачка – Симеон Злоковић, Далматинска – упражњена, Захумско-херцеговачка – Владислав Митровић, Бањалучка – Василије Костић, Зворничко-тузланска – Лонгин Томић, Америчко-канадска – Дионисије Миливојевић, Будимска – упражњена, Темишварска – упражњена).

3.6.5. Судбине неколицине архијереја

А. Патријарх Гаврило

Патријарх српски Гаврило³ имао је неколико сусрета са председником Министарског савета Јосипом Брозом. Написао му је и неколико писама различите садржине и дужине у име Српске православне цркве. Последње је, колико је познато, упутио 29. марта 1949. године.⁴

¹ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 386 од 7. октобра 1957, Извршном већу Србије – АЈ, 144, 22-258; *Гласник...*, 10/1957, стр. 225-228; *Гласник...*, 11/1957, стр. 280-281.

² Митрополит Арсеније Брадваревић био је епархијски архијереј од Сабора 1947. године. Ухапшен је 6. јула и осуђен 26-27. јула 1954. на Цетињу на 11 година и шест месеци затвора. Казна је смањена на пет година и шест месеци. После издржане казне, интерниран је у манастиру Ваведене у Београду. Државна власт није му дозволила да се врати на митрополијски трон. Сабор га је 1960. изабрао за епископа будимског, али никада није преузео ту дужност. Више података: Радмила Радић, „Суђење митрополиту Арсенију Брадваревићу 1954. године“, *Токови*, бр. 1-2, Београд 1994, стр. 189-202; В. Ђурић Мишина, *Летопис Српске православне...*, стр. 153-166.

³ Више биографских података: Миодраг Близанац, Вељко Ђурић Мишина, *Патријарх Гаврило (Дожих)*, Нови Сад, 2004; Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожих* (1881–1950), Београд, 2006 (1), 2011 (2).

⁴ Писмо Синода, бр. 1052/зап. 213 од 29/16. марта 1949, Јосипу Броз – АЈ, 144,

Милоје Дилпарић и Никола Вукчевић, званичници из Државне комисије за верска питања посетили су 2. марта 1950. године Патријаршију и том приликом разговарали са патријархом Гаврилом и епископима злетовско-струмичким и администратором Епархије сремске Викентијем Продановим, рашко-призренским Владимиром Рајићем и шумадијским Валеријаном Стефановићем и секретаром Синода протом Николом Алагићем. Разговор је био прилично неугодан због супростављених гледишта поводом случајева епископа бањалучког Василија Костића и пакрачког Дамаскина Грданичког који је нападнут у Пакрацу, али и поводом случаја такозване Македонске православне цркве. Патријарх је Македонцима нудио коришћење њиховог језика у администрацији и избор епископа из те републике. Једну од „тежих“ тема представљао је и Савез удружења православног свештенства. Међу саговорницима није дошло до приближавања ставова пошто је свака страна инсистирала на свом гледишту. Патријарх је на том састанку изнео бројне случајеве напада на православне свештенике, као и да се Патријаршији омета штампање *Гласника*. Разговарало се и о активностима епископа жичког Николаја, далматинског Иринеја и америчко-канадског Дионисија. Кад се дошло до питања финансија, Дилпарић је затражио да се држави уступе помоћне зграде у манастирима Дужи, Добрићево и Косијерево у Херцеговини за потребе војске. У том контексту, епископ Владимир је покренуо и питање становања монаха у манастиру Грачаница где је у то време била смештена једна група војника.¹

Комунистички режим никада није отворено критиковао патријарха Гаврила јер за то, заправо, и није било никакве основе. Штавише, покушавали су да га искористе за своје циљеве. У таквим околностима, било је пристајања на компромисе.

Патријарх Гаврило упокојио се 7. маја 1950. године.² Његова смрт је комунистичкој власти делимично олакшала реализацију плана о слабљењу Цркве у сваком погледу. Синод је истога дана објавио саопштење уобичајено за такве прилике, истакавши да су, сходно Уставу Српске православне цркве, све патријархове дужности прешле на Синод, у коме ће председничке дужности обављати митрополит црногорско-приморски Арсеније, по рангу најстарији члан тог тела, а уједно ће бити и администратор Архиепископије београдско-карловачке. У саопштењу је стајало да о смрти патријарха треба обавестити све првосвештенике аутокефалних православних цркава, државне функционере Јосипа Броза Тита, Петра Стамболића, Државну комисију за верска питања и србијан-

1-1. Писмо су објавили: „Српска црква на крсту – Писмо Патријарха Гаврила Дожића Маршалу Јосипу Брозу“, *Светигора*, Васкрс 1994, стр. 58-63; Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 134-155; В. Ђурић Мишина, *Летопис...*, стр. 1051-1060.

1 Службена белешка Милоја Дилпарића – АЈ, 144, 3-61.

2 *Гласник...*, 5/1950.

ску Комисију за верске послове.¹

Синод је истог дана упутио и телеграме Државној комисије за верска питања и србијанској Комисији за верске послове са обавештењем о времену смрти и сахране патријархове.² У име Државне комисије за верска питања телеграм саучешћа Синоду упутио је Милоје Дилпарић.³

Државна власт није дозволила никакву погребну поворку београдским улицама до Саборне цркве, до места где је обављена сахрана патријарха Гаврила.

Б. Епископ жички Николај Велимировић

Ратна судбина епископа жичког Николаја слична је судбини првосвештеника Српске православне цркве патријарха Гаврила.⁴

Епископ жички је крајем августа 1945. године боравио у Салцбургу.⁵ Двојица архијереја су 24. октобра 1945. крстила Александра, сина краља Петра II Карађорђевића. Мада је епископ планирао пут у Америку, тамо је отишао тек почетком 1946. године.⁶ Захваљујући епископу америчко-канадском Дионисију и неколицини угледних Срба, епископ Николај је добио трајну дозволу за боравак у Америци.⁷

Познато је да су епископово кретање пратили југословенски дипломатски службеници. Тако је, на пример, амбасада у Вашингтону 18. јануара 1946. известила Министарство иностраних послова о доласку епископа у Америку.⁸ После три месеца, генерални конзул у Чикагу до-

1 Син. бр. 980/341. Копија документа у досијеу патријарха Гаврила – приватна архива.

2 Писмо Синода, бр. 987/зап. 341 од 7. маја/24. априла 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53; Исто – АС, 21, 11.

3 Телеграм Милоја Дилпарића, бр. 196 од 7. маја 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

4 Станимир Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1941–1991*, Београд, 1997 (у даљем тексту: С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*); Епископ Јован, „Цртице из живота епископа Николаја“, *Глас Цркве*, Ваљево, 2/1991, стр. 21-25.

5 Писмо Министарства иностраних послова, Пов. бр. 3728 од 3. септембра 1945, Патријаршији – АМИП, Па/1945, 16/II-14-3728.

6 „Наш брат Епископ Николај остао је у Лондону. Ако могне он ће Вас тамо походити, што ја, на жалост, нисам могао учинити због разних узрока, а највише због мога оронулог здравља.“ – Сава, епископ шумадијски, „Не знам где је владика Николај!“, Пет., стр. 22-23.

7 Писмо епископа Дионисија, од маја 1946, Константину Фотићу – С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*, стр. 29.

8 „У понедељак увече стигао је у Њу Јорк епископ Николај. Одржао је јуче конференцију штампе, на којој је говорио о својим страдањима у Немачкој, али о ситуацији у Југославији није хтео давати никакве изјаве. Код епископа Дионисија биће као гост“. На маргини је руком, латиницом исписано: „Није потребно известити Предс. владе, пошто друг Маршал зна!“. Телеграм амбасаде у Вашингтону, Пов. бр. 18 од 17.

ставио је Министарству иностраних послова више детаља о епископу наводећи да је уочи ускршњих празника из Њујорка дошао на позив Централног одбора Српске народне одбране и Српске црквено-школске општине у Чикагу, и да је смештен у манастиру Светог Саве у Либертивилу. Конзул је јавио и о стању у Српској православној цркви и о активностима епископа жичког Николаја и далматинског Иринеја истичући њихову политичку делатност. Чињеница да је епископ Николај за себе одабрао гробно место у храму манастира Светог Саве у Либертивилу протумачена је као да он не жели да иде из Америке.¹

Синод је 22. фебруара 1947. обавестио Министарство иностраних послова о сазивању редовног Сабора за 24. април 1947. године. Како по канонским прописима седницама Сабора треба да присуствују сви епархијски архијереји, Синод је молио Министарство да позиви буду прослеђени епископима будимском Георгију у Сентандреји, жичком Николају, далматинском Иринеју и америчко-канадском Дионисију, свој тројици у Либертивилу, као и да им се издају улазне визе.² Државни органи, међутим, нису им дозволили да дођу, изузев епископу будимском, али с друге стране, постоје и сведочења да епископи и нису намеравали да путују у Југославију.³ Сличне забране су понављане и у наредним годинама. Тако су Сабори пролазили без тројице архијереја из Америке, који до краја живота нису дошли у Југославију, то јест у Патријаршију.

Југословенски конзуларни службеник, тачније обавештајни официр, јавио је 19. децембра 1952. из Солуна у Београд да је на слави код извесног Србина Јовановића разговарао са јеромонахом Мојсијем из манастира Хиландар, који му је нешто касније, на другом месту, прочитао

јануара 1946, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1946, 5-1-725.

1 Писмо Генералног конзулата у Чикагу, Пов. бр. 60/46 од 22. априла 1946, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1946, 3-16-7950; Писмо Генералног конзулата у Чикагу, Пов. бр. 61/46 од 22. априла, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1946, 3-16-7951.

2 Писмо Синода, бр. 607 од 22. фебруара 1947, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1947, 57-13-43577.

3 Писмо Министарства иностраних послова, Пов. бр. 43577 од 3. марта 1947, Министарству унутрашњих послова – АМИП, Па/1947, 57-13-43577; Писмо Министарства унутрашњих послова, VI Пов. бр. 4779 од 6. марта 1947, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1947, 57-13-44150; Писмо Министарства иностраних послова, бр. 45352 од 26. марта 1947, амбасади у Вашингтону – АМИП, Па/1947, 57-13-45352; Телеграм амбасаде у Вашингтону, Пов. бр. 471, Министарству иностраних послова. На листу је руком написано: „Одговорити да визе епископима не изда, премда не верујем да ће их тражити. С.“ Телеграм Министарства иностраних послова, Пов. бр. 45708 од 31. марта 1947, амбасади у Вашингтону – АМИП, Па/1947, 57-13-44150.

писмо епископа Николаја.¹ Епископ је писао о обнављању монаштва те српске светиње и констатовао да патријарх цариградски Атинагора не може да одобри долазак Срба у тај манастир без сагласности грчке државе. Додао је, стајало је у писму, да треба замолити митрополита Евлогија за помоћ нагласивши да би у врло кратком времену на Свету Гору стигло много српских монаха.²

Синод је и поред свега сваке године обавештавао епископа Николаја о одржавању седница Сабора, иако његов долазак у Београд није био могућ из више разлога. Када га је патријарх Викентије, у честитки за Васкрс 1953, обавестио о заказаном Сабору, епископ је одговорио да му је немогуће доћи на Сабор „и поред све пламене жеље, која ме сагорева као никада да још једном видим сву своју преосвећену братију и да предам своје кости тој светој земљи српској“. Тада је, како је остало записано, овластио митрополита Јосифа да га, као и ранијих година, заступа.³

Начин „дисциплиновања“ српске дијаспоре представљао је знатан проблем за Патријаршију и о томе се често разговарало у Синоду и на заседању Сабора. Епископ Николај подсетио је 19. априла 1953, у писму патријарху Викентију, на своја ранија упозорења да се не пренагли око стила рада у дијаспори. Наиме, патријарху су потчињене све црквене заједнице изван Југославије и Америке, које он, разумљиво, није био у стању да посети. Епископ је зато сматрао да би њему требало бар делимично препустити бригу о тим заједницама, додавши да би се у супротном могло десити да везе са Патријаршијом буду прекинуте.⁴

Чланови југословенских дипломатско-конзуларних представништва у Америци будно су пратили делатност епископа Николаја и о томе ревносно извештавали надлежне органе у Београду.⁵ Истовремено о раду епископа Николаја неретко су разговарали Милоје Дилпарић или

1 Писмо службеника југословенског конзулата у Солуну, од 19. децембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 6-118.

2 Писмо епископа Николаја, с почетка новембра 1952, јеромонаху Мојсију, сабрату манастира Хиландара – АЈ, 144, 6-118.

3 Писмо епископа Николаја од 19. априла 1953, патријарху Викентију – АЈ, 144, 8-140.

4 Писмо епископа Николаја, од 19. априла 1954, патријарху Викентију – АЈ, 144, 8-140.

5 Изводи из српске емигрантске штампе о епископу Николају – АЈ, 144, 10-184; Говори епископа Николаја на разним скуповима – АЈ, 144, 14-214.

Добривоје Радосављевић, председници Државне касније Савезне комисије за верска питања, са патријархом Викентијем. Понекада би им патријарх дао на увид епископова писма. У једном од њих, од 19. априла 1953, епископ је веома детаљно говорио о својим активностима, поменувши да је прешао из српског манастира Светог Саве у Либертивилу у руску богословију у манастиру у Саут Канаану, где је добио запослење и услове које до тада није имао. Епископ Николај је, међутим, у том писму истакао да и даље ради за Српство и Српску православну цркву.¹

Епископ Николај био је неуморни мисионар међу Србима Америке и Канаде, јер је непрестано путовао и посећивао парохије, држао проповеди, сакупљао добровољне прилоге и слао их Патријаршији за Богословски факултет.²

Када су га јуна 1954, после завршетка Сабора, из Патријаршије обавестили да прихватају и поздрављају његове активности, али и да нису уважили његову оставку на епископски трон Епархије жичке, епископ Николај је тек крајем децембра одговорио патријарху Викентију кратким писмом.³

План државне власти да неутралише активности епископа Николаја оствариван је у етапама. Један од корака у тој работи био је одузимање југословенског држављанства епископу, што је и окончано 1948. године, у прилично тајновитим околностима. О томе Патријаршија дуго ништа није знала. То је потврдио сам патријарх Викентије проти Милану Д. Смиљанићу, председнику србијанске Комисије за верске послове, у разговору 23. октобра 1954. године. Смиљанић је о разговору обавестио Државну комисију за верска питања. Према Смиљанићу, патријарх је вољан да покрене поступак одузимања епископских обавеза Николају тек по добијању решења о одузимању држављанства. Ускоро је Комисија затражила од Министарства унутрашњих послова поменуто решење.⁴ Одговор је убрзо стигао.⁵ Патријарх, међутим, колико је познато, није покренуо поступак одузимања епископских обавеза!

Последње месеце живота, епископ Николај провео је у руском ма-

¹ Писмо епископа Николаја, од 19. априла 1953, патријарху Викентију – АЈ, 144, 8-140.

² Јереј Ђорђе Зељајић, „Последње године епископа Николаја у Америци“, *Глас Цркве*, Шабац, 2/1988, стр. 23-25.

³ Писмо епископа Николаја, од 23. децембра 1954, патријарху Викентију – АЈ, 144, 12-199.

⁴ Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов бр. 378/54 од 1. новембра 1954, Државном секретаријату за унутрашње послове – АЈ, 144, 9-162.

⁵ АЈ, 144, 9-162. Објавио: Димшо Перић, „Одузимање држављанства епископу Николају“, *Хришћанска мисао*, 1-3, Београд, 1995, стр. 14-15.

настиру у Саут Канаану, где је радио као професор богословије.¹ Дан пре упокојења, служио је литургију и причестио се. Умро је 18. марта 1956. године, а сахрањен је 27. марта на гробљу српског манастира Светог Саве у Либертивилу.² Заупокојену литургију служили су епископ Дионисије и руски епископ Дионисије уз саслужење педесетак српских, руских, грчких и румунских свештеника.³

В. Епископ далматински Иринеј Ђорђевић

Ратна судбина овог архијереја је, могло би се рећи, једноставна: обављао је архијерејске обавезе колико су му прилике дозвољавале до децембра 1941, тј. до хапшења и интернирања у Италију. Епископ Иринеј ослобођен је после капитулације Италије, почетком септембра 1943. године. У Рим је стигао тек почетком фебруара 1944. године. Намеравао је да оде у Енглеску али није добио визу. Није му помогла ни чињеница да је готово две деценије био председник Југословенско-англоамеричког удружења. Из Италије је 1945. отишао у Сједињене Америчке Државе, а у Енглеску је доспео тек 1949. године. Две године, 1950–1952, радио је као лектор за српски језик у Кембрицу.

Епископ Иринеј упокојио се 27. августа 1952. у Кембрицу, а сахрањен је 1. септембра у Лондону. На сахрани су говорили протојереј Милоје Николић, професор Слободан Јовановић и Елизабет Хил, професор Универзитета у Кембрицу.⁴

Г. Епископ викарни хвостански Варнава Нاستић

Године Другог светског рата провео је у Сарајеву.⁵ Крајем 1944.

1 По неким тврдњама епископ је једну годину радио као вршилац дужности ректора и није именован због противљења епископа Дионисија – Павел Тихомиров, *О крсту Светог владике Николаја*, Београд, 2010, стр. 221.

2 Писмо епископа Дионисија, бр. 14 од 31. марта 1956, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246. У српској (и руској) емиграцији објављена је и верзија по којој је епископ Николај отрован – Велибор Џомић, *Србска црква, Љотић и љотићевци*, Београд–Подгорица, 2009.

3 У спомен епископа Николаја, Чикаго/САД, 1956, стр. 41.

4 *Гласник...*, 9/1952, стр. 201-202; Ненад Петровић, „Пренос земних остатака епископа Иринеја у отаџбину“, *Православље*, 1. децембар 1996, стр. 6.

5 Радмила Радић, „Епископ Варнава Настић – Прилог за историју Српске православне цркве“, *Југословенски историјски часопис*, број 1-2, Београд, 1996, стр. 123-134 (у даљем тексту: Р. Радић, Епископ Варнава...); Саво Б. Јовић, *Свештеномученик епископ Варнава (Настић)*, Београд, 2004; Биографске податке објавили су: Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси...*, стр. 52-53; Тихомир Пантић, „Епископ Варнава Настић“, *Гласник СИКД Његош*, бр. 14, Чикаго/САД, 1964, стр. 4-5; Живан Стефановић, „Варнава Настић, викарни епископ хвостански“, *Гласник СИКД Његош*, бр. 38, Чикаго/САД, 1979, стр. 52-55; Драгољуб Г. Вурдеља, *Обезглављена Српска црква*, I, Трст, 1964,

отишао је на територију коју су контролисали партизани, али је убрзо дошао у сукоб с локалним командантима. По завршетку рата, маја 1945, вратио се у Сарајево.

У чин презвитера рукоположио га је епископ зворничко-тузлански Нектарије и произвео у чин протосинђела. За викарног епископа хво-станског изабран је на Сабору 20. маја 1947. године. На Преображење исте године, у београдској Саборној цркви, хиротонисали су га патријарх Гаврило и епископи Нектарије и Викентије.

Одлуком Синода требало је да помаже епископу Нектарију у администрирању Митрополијом дабробосанском и Епархијом захумско-херцеговачком.¹

Због отвореног критиковања у проповедима комунистичког система, државног и политичког руководства², ухапшен је 24. децембра 1947. године. Патријарх Гаврило је био узнемирен због тог хапшења као последице опирања архијереја притиску комунистичких власти.³ Синод је, по сазнању вести о хапшењу, 2. фебруара 1948. затражио од Државне комисије за верске послове интервенцију, то јест ослобађање.⁴ Одговор је стигао после недељу дана – Комисија нема право да утиче на судски поступак.⁵

Оптужница против епископа Варнаве подигнута је у Окружном суду у Сарајеву – он се теретио, како је стајало, да је као империјалистички агент и сарадник усташа, шпијунирао и помагао непријатељски рад терористичких банди и ширио непријатељску пропаганду ради слабљење војне и економске моћи Југославије.⁶

Судски процес трајао је само два дана и епископ је тако по хитном поступку осуђен на казну од 11 година строгог затвора са тешким радом

стр. 40-47 (у даљем тексту: Д. Г. Вурдеља, н. д, 1.); Велибор Џомић, *Страдање Србске цркве од комуниста*, Цетиње, 1997, стр. 65-69 (у даљем тексту: В. Џомић, *Страдање Србске...*,); Димшо Перић, „Варнава Настић“, *Хришћанска мисао*, 9-12/1997, стр. 51; Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 106-107.

1 Д. Р. Живојиновић је грешио када је написао да је Варнава изабран за викарног епископа дабробосанског – Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 103.

2 Постоји мишљење да је епископ Варнава био један од најбољих политичких говорника: Дејан А. Милић, „Политички говор Брозове епохе“, *Hereticus*, 3-4, Београд 2005, стр. 58-64. Два говора епископа Варнаве: „Инкриминисане беседе епископа Варнаве“, *Hereticus*, 3-4, Београд 2005, стр. 204-215.

3 Р. Радић, Епископ Варнава..., стр. 124.

4 Писмо Синода, бр. 76, 115/зап. 2 од 2. фебруара/20. јануара 1948, Председништву Савезне владе – АЈ, 50, 128-298.

5 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 5 од 9. фебруара 1948, Синоду – АЈ, 50, 128-299.

6 Т. Пантић и Ж. Стефановић су писали да је епископ Варнава ухапшен почетком 1948. године.

и губитком свих грађанских права у трајању од три године.¹

Новине су нашироко писале о том процесу. Но, речи одбране нису објављене. Ни место робијања није обелодањено. Стога је Синод 18. маја 1948. затражио ближе информације о томе од Државне комисије за верска питања, уз примедбу да је епископ упућен на издржавање казне у Столац у логор за осуђене на принудне физичке радове. Синод је у том смислу молио за интервенцију, пошто је, како је наведено, епископово здравље веома слабо.²

Неколико дана после изрицања пресуде у дневним новинама су објављени текстови у којима су оштро критиковани архијереји Српске православне цркве због тога што се нису оградиле од делатности „владике-издајника“. Текстови су на неки начин представљали упозорење осталим архијерејима шта би могло да их задеси ако наставе да се противе политици комунистичких власти.³

За ослобађање епископа из затвора залагали су се и Слободан Јовановић, некадашњи председник краљевске владе, а тада председник Југословенског народног одбора, који се писмима обраћао британском Министарству иностраних послова, и представници Амбасаде Сједињених Америчких Држава у Београду. Амбасадор Велике Британије у Београду обратио се писмом Англиканској цркви да и она по том питању помогне и предузме шта може. Том приликом исказао је своје незадовољство односом патријарха Викентија према епископовој судбини.⁴

Епископ Варнава пребачен је касније у робијашницу у Зеници.

Приликом пребацивања у затвор у Сремској Митровици 29. априла 1949. године десила се саобраћајна несрећа. Наиме, један вагон из композиције у којем су били осуђеници „остављен“ је на колосеку, а на њега је под неразјашњеним околностима налетела једна локомотива. Преживело је 11 затвореника⁵, међу којима и епископ Варнава, али са неколико прелома костију ногу и руке. Када су архијереји сазнали за ту несрећу, обратили су се 3. маја 1951. Државној комисији за верска питања тражећи детаљне информације о несрећи и последицама, и молећи за дозволу да епископа посете мајка и брат.⁶ У одговору од једне реченице стајало је само да је осуђеник сломио ногу приликом судара возова у Мирковцима

1 *Политика*, 27. март 1948; *Ослобођење*, 27. март 1948. Више детаља о пресуди видети у: Р. Радић, *Епископ Варнава...*, стр. 125.

2 Писмо Синода, бр. 1918/зап. 445 од 18/5. маја, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-1. Видети: Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 40.

3 *Политика*, 3. марта 1948; *Ослобођење*, 3. марта 1948; *Борба*, 3. марта 1948.

4 Р. Радић, *Епископ Варнава...*, стр. 126.

5 Нема података колико је у вагону било затвореника, – Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 40-41.

6 Писмо Синода, бр. 1229 од 3. маја 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

29. априла и да се од тада налази у болници.¹

Епископ је у затворској болници провео неколико месеци.² Посећивали су га за то време мајка, брат и сестра, а посете архијереја нису забележене. Индиректним каналима, колико је познато, наговарали су га да тражи пензионисање што би, разумљиво, решило многе проблеме државним властима. Након лечења у Сремској Митровици пребачен је у једну београдску болницу, потом у манастир Ваведење на Топчидеру, где је провео око годину дана.

Један чиновник амбасаде Сједињених Америчких Држава посетио је 28. априла 1951. године Патријаршију и том приликом разговарао са протом Храниславом Ђорићем, секретаром Синода. Поменули су, између осталог, и судбину епископа Варнаве. Прота је саопштио да је он пензионисан, на шта се амерички дипломата интересовао за могућност да епископ Варнава отпутује у Америку.³

Не зна се тачно ко је предложио смањење казне. Зна се да је савезно Министарство унутрашњих послова предложило 26. јуна 1951. србијанском промену казне и пуштање епископа на условну слободу до 25. децембра 1958. године. Предлог је истог дана прихваћен и за место боравка осуђенику је одређено Сарајево.⁴ После Сарајева, епископу је одређено ново место боравка – манастир Гомионица код Бањалуке.

Епископ Варнава пристао је после многих наговора на пензионисање, што је у ствари био услов за умањење или укидање казне. Пензионисање је прихваћено на Сабору, а све активности око тога окончане су крајем 1951, актима Патријаршијског управног одбора и србијанског Завода за социјално осигурање.⁵ Исплате пензија нису биле редовне па је патријарх неколико пута интервенисао код државних органа, на пример и почетком јуна 1954. године.⁶ После размене писама између републич-

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 145 од 7. маја 1951, Синоду – АЈ, 144, 4-84.

2 Д. Вурдеља, н. д, I, стр. 41.

3 Службена белешка проте Хранислава Ђорића о разговору са једним чиновником америчке Амбасаде, од 28. априла 1951. године – АЈ, 144, 5-94.

4 Решење Министарства унутрашњих послова Југославија, Пов. бр. 7877 од 26. јуна 1951. године – АЈ, 144, 9-162.

5 Захтева за пензионисање по личној молби прихваћен је на седници Сабора. Писмо Синода, бр. 1679/зап. 391 од 15/2. јуна 1951, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 4-84. Србијански Завод за социјално осигурање преузео је 17. новембра 1952. епископа Варнаву као пензионера. Почетком 1953. године Патријаршијски управни одбор замолио је Савезну комисију за верска питања да интервенише како би за епископа Варнаву била одређена пуна пензија без обзира на године стажа. Молби је удовољено јуна исте године: Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 896 од 8. марта 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

6 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 896 од 8. марта 1954, Савезној комисији за верска питања; Писмо Сабора, АСБр. 11 од 4. јуна 1954, Савезној комисији

ких комисија за верске послове, проблем је решен тако што је Извршно веће Србије донело одлуку о додељивању помоћи уместо пензије епископу Варнави, у висини његове дотадашње пензије.¹

Јосип Броз је у разговору са једним америчким сенатором, јула 1951, поводом суђења надбискупу загребачком Алојзију Степинцу због његових активности у време Независне Државе Хрватске, приметио да је ослобађање епископа Варнаве заправо представљало својеврсну компезацију Српској православној цркви за одлуку државног врха да се надбискупу дозволи одлазак из Југославије.²

Довођење епископа Варнаве у Сједињене Америчке Државе било је и тема разговора виђенијих Срба у Америци.³ О томе су државне власти у Београду дознале од својих дипломатских представника у Вашингтону. Наиме, Министарству иностраних послова је средином новембра 1951. из амбасаде у Вашингтону стигао веома исцрпан извештај о боравку епископа Германа и професора Душана Глумца у Сједињеним Америчким Државама. Нешто касније пренели су га у писму Државној комисији за верска питања. По том извештају, епископи Николај и Иринеј, као и група око Константина Фотића посебно су се ангажовали око тога да у Сједињене Америчке Државе доведу епископа Варнаву, јер би се тако изван Југославије нашла четворица архијереја која се, према неким тумачењима, нису слагала с патријархом Викентијем. А они би могли, у складу са црквеним канонским правилима, доносити пуноважне одлуке без тражења сагласности Синода.⁴

После повратка епископа Германа и професора Глумца у Београд, у Савезној комисији за верска питања састављен је својеврстан елаборат, у којем је стајало да су свештеник Епископалне цркве Канон Вест и епископ Скеиф оштро критиковали тадашњег епископа америчко-канадског Дионисија као недостојног, запретивши да му више неће давати новчану помоћ, већ да ће радо помоћи новог српског епископа у Њујорку, поменувши при томе епископа Варнаву. Знали су, међутим, да су за његов

за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

1 Службена белешка – АЈ, 144, 9-162.

2 Р. Радић, Епископ Варнава..., стр. 127; Епископ Сава шумадијски је сматрао да је хапшење и суђење епископу Варнаве представљало својеврсну симетрију процесу против надбискупу Алојзију Степинцу – Сава епископ шумадијски, *Српски јерарси...*, стр. 53.

3 О тој теми видети: Вељко Ђурић Мишина, „Случај викарног епископа хвостанског Варнаве Насића у контексту зачетка такозваног Америчког раскола у Српској православној цркви“, *Архив – часопис архивских радника Републике Српске*, бр. 4, Бањалука 2012, стр. 293-308..

4 Писмо Министарства иностраних послова, Стр. пов. 2202 од 23. новембра 1951, Државној комисији за верска питања – АМИП, Па/1952, 46-20-413350.

долазак потребне дозволе југословенске и америчке владе. „По њиховом савету то би требало тако извести, да Патријарх пошаље Варнаву као викара Дионисију, а да се Варнави даду инструкције, како треба да ради да задобије народ. Николаја треба упутити у Калифорнију, ради здравља и да у миру пише. Скеиф као претседник Фонда за помоћ давао би новац за Варнаву.“

Идеју су, како је наведено, подржали Константин Фотић, Милош Ђонових и Михаило Дучић који су скупљали потписе за петицију и захтев послали у америчку амбасаду у Београд. Идеју су подржали епископи Николај и Иринеј, па би, потврђено је и у овом спису, у случају да успеју да доведу епископа Варнаву, тада у Америци била четворица епископа која би могла према канонским прописима доносити пуноважне одлуке, без тражења сагласности Синода Српске православне цркве. На крају елабората изнет је предлог: „Можда би имало свога смисла послати једног сигурног човека као епископа у Аустралију а за Западну Европу сигурног и умешног човека за митрополита, а тиме би се осујетио рад Николаја и Иринеја као и планови еп. Скеифа.“¹

Епископ Варнава присуствовао је 20. јула 1952. откривању споменика на гробу митрополита загребачког Доситеја Васића у манастиру Ваведење у Београду. Литургији су присуствовали патријарх и чланови Синода, и епископи Герман и Доситеј.²

Марта 1954, уочи заседања Сабора, епископ Варнава упутио је молбу да га поново активирају и врате на владичанску дужност. Синод се обратио Секретаријату за унутрашње послове Србије тражећи информацију о актуелном епископовом статусу. У одговору је стајало да је он још под казном. О истој теми разговарали су априла 1954. патријарх Викентије и Добривоје Радосављевић, председник Савезне комисије за верска питања. Радосављевић је истакао да епископу изречена казна истиче тек 1958. године што значи да не може бити реактивиран. Тако је то питање скинуто с дневног реда.³

О могућностима довођење епископа Варнаве у Америку разговарало се у разним круговима готово до његове смрти. Нешто више о томе написао је епископ Дионисије патријарху Викентију почетком јануара 1955. године поменувши да су извесни Срби били у Вашингтону у Министарству спољних послова (Стејт департмент). Епископ је навео да је

¹ Елаборат „Посета делегације Српске православне цркве Америци и Зап. Европи“ – АЈ, 144, 5-91.

² Гласник..., 9/1952, стр. 208-209.

³ Р. Радић, Епископ Варнава..., стр. 129.

познато ко је све писао и говорио о довођењу епископа Варнаве у Америку ради формирања заграничног Синода (налик на руски загранични) и преузимања све дијаспоре од Патријаршије. На крају је препустио да то питање реше патријарх и Синод.¹

Епископ Дионисије обавестио је крајем септембра 1956. патријарха Викентија и о одлуци Епархијског црквено-народног сабора, одржаног 18-20. септембра у манастиру Светог Саве у Либертивилу, о прикупљању докумената за долазак епископа Варнаве.² Синод је то писмо ставио на дневни ред Сабора 24. маја 1957. Патријарх је 17. јула одговорио епископу наводећи само одлуку Сабора који је закључио да због правног положаја епископа Варнаве поменуто молбу неће разматрати.³

(Муке епископа Варнаве трајале су тако до његовог упокојења 12. новембра 1964. године.⁴)

Д. Митрополит црногорско-приморски Арсеније Брадваревић

На Сабору одржаном априла 1947. донета је одлука о новој арондацији епархија и изабрани су нови архијереји. Тако је дотадашњи викарни епископ Арсеније изабран за митрополита црногорско-приморског.⁵

Пре устоличења на Цетињу, митрополит је затражио да га приме у Председништву црногорске владе. Захтев му је одбијен са образложењем да приликом његовог избора није тражена нити добијена сагласност републичких органа власти.⁶

1 Писмо епископа Дионисија, Пов. бр. 1 од 21/8. јануара 1955, патријарху Викентију – АЈ, 144, 14-212 и 218.

2 Писмо епископа Дионисија, Д. прот. бр. 33 од 27. септембра 1956, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246.

3 Писмо Синода, бр. 1389/зап. 392 од 18. јуна 1957, епископу Дионисију – АЈ, 144, 19-246.

4 „Ексцентричан, често непријатан и директан, без длаке на језику, неуобичајено смео за време у којем је живео, епископ Варнава никада није успео да схвати да његов поглед на свет није једини могући поглед. Велики антикомуниста, монах близак националној опцији српског православља. Сматрао је да је једино отпор по сваку цену излаз за Цркву. Искуства православља у осталим земљама Источне Европе за њега очигледно нису била поучна. Ту је, вероватно, лежала и суштина сукоба са осталим члановима епископата, који су покушавали да у рату тешко оштећену структуру Цркве очувају и поправе у новим приликама који су много штрчали а епископ Варнава свакако није био пријатан колега. Испраћен је, ипак, уз све почасте.“ – Р. Радић, Епископ Варнава..., стр. 134.

5 *Гласник...*, 6/1947, стр. 187; Сава, епископ шумедијски, *Српски јерарси...*, стр. 37-38; АСин, Записници, Син. бр 1060/зап. 237 од 31/14. марта 1947. године.

6 Радмила Радић, „Суђење митрополиту Арсенију Брадваревићу 1954. године“, *Токови историје*, 1-2, Београд, 1998, стр. 190 (у даљем тексту: Р. Радић, Суђење...); Звездан Фолић, „Избор црногорско-приморског митрополита 1961. године“, *Историјски записи*, бр. 3-4, Подгорица, 2002, стр. 125-143.

По доласку у митрополију обавестио је Синод о проблемима у црквеном животу на које је наишао. Писао је и протесте државним властима, које су ови оцењивали као неприхватљиве.

Митрополит је до Сабора 1950. био више за него против признавања свештеничког удружења, које га је, уз митрополита Дамаскина и епископа Викентија, предложило као кандидата за новог патријарха.¹

Према мишљењу државних органа, припадао је групи умерених архијереја склоних сарадњи.

На Првом конгресу Савеза удружења православног свештенства, одржаном 18. октобра 1951. у Београду, председник Ратко Јелић именовао је епископе нишког Јована и будимљанско-полимског Макарија и митрополита Арсенија за највеће противнике тог удружења.²

Митрополит Арсеније протествовао је неколико пута због шиканирања свештеника у његовој митрополији. Једно од писама Синода државним властима о томе написао је 14. јуна 1950. године.³ Крајем децембра 1951. године митрополит је написао још једну представку Синоду. На то је реаговао Ратко Јелић тражећи објашњење од митрополита. Но, овај се оглушио о тај захтев.⁴

Комунистичку власт највише је погодило писмо које је митрополит 14. јануара 1952. године упутио Председништву црногорске владе. Секретар црногорског Удружења православног свештенства, Ђорђе Калезић исписао је 30. априла многе тешке речи оптужбе против митрополита. Митрополит се писмом обратио Блажу Јовановићу тражећи право да своје мишљење слободно изражава. Званичних реакција није било.⁵

Митрополита Арсенија су пред Сабор 1952. године посетили чланови руководства црногорског Удружења православног свештенства, захтевајући да дописом нареди подређеним свештеницима да се учлане у удружење и да се на саборским седницама заложи за решавање црквеног проблема у Македонији. За узврат су му обећали заштиту, али је он све то одбио. (Када је, узгред речено, кренуо за Београд, дознао је да му је резервација за авионски лет отказана.)⁶

Са седнице управе црногорског Удружења православног свештенства, одржане у време Сабора, упућена је представка Синоду у којој митрополита Арсенија окривљују за негативан однос према њима. Митро-

1 Белешка службеника Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 3-56.

2 Р. Радић, *Вером...*, стр. 272. Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 326.

3 Писмо Синода, бр. 1336/зап. 469 од 14/1. јуна 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

4 Писмо Ратка Јелића митрополиту Арсенију – АЈ, 144, 6-107.

5 Р. Радић, *Суђење...*, стр. 191-192.

6 Белешке о разговорима са митрополитом – АЈ, 144, 6-107.

полит је одбио да прими њихову делегацију у Патријаршији.¹

Уочи Сабора 1953. године митрополит Арсеније, као председник црквеног Законодавног одбора, потписао је негативно мишљење о признавању Савеза удружења православног свештенства.²

Митрополит Арсеније позван је на саслушање 4. септембра 1953. године на Цетињу. О томе је обавестио Синод и замолио да записник са саслушања проследи Државној комисији за верска питања. Синод је то и учинио писмом 22. септембра.³

Митрополит Арсеније је 27. јануара 1954. послао телеграм Јосипу Брозу о четворици ухапшених свештенослужитеља (Лука Почек, Лука Вујаш, Марко Кусовац и Михаило Газивода⁴). У другом телеграму објаснио је зашто и како је, после победе Двајта Ајзенхауера на председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама, частио своје свештенике кафом. Изнео је да сматра да су поменути свештенослужитељи ухапшени због одбијања да се учлане у свештеничко удружење. Телеграм је, међутим, задржан у пошти. После изрицања пресуда четворици свештеника, митрополит је писао Брозу о казнама.⁵ Тих дана писао је и Синоду.

После објављивања пресуде четворици свештенослужитеља, десетак чланова Удружења православног свештенства Црне Горе писало је Државној комисији за верска питања оптужујући осуђенике за рад против државе. Посебно им је био на мети митрополит Арсеније, за кога су написали да је „послије доласка на Цетиње свјесно и систематски непријатељски радио, окупљао око себе, помагао и унапређивао свештенике који су непријатељи Удружења, поретка и државе, стварао је раздор међу свештеницима и свим средствима се борио да онемогући сваку сарадњу између цркве и државе“. На крају писма су од Савезне комисије за верска питања затражили да их заштити од митрополита.⁶

Непосредно пред седнице Сабора 1954. године, Управа државне безбедности предлагала је митрополиту да се повуче у неки манастир или пензионише. Намера им је очито била да на његово место доведу неког подобнијег и кооперативнијег архијереја. Митрополит, међутим, није подлегао притисцима.⁷

1 Службене белешке – АЈ, 144, 6-107.

2 Р. Радић, *Вером...*, стр. 279; Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 334.

3 Писмо Синода, бр. 2256/зап. 759 од 22. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 О случају те четворице више чињеница у поглављу о свештеницима.

5 Телеграми митрополита Арсенија Јосипу Брозу – АЈ, 144, 11-196.

6 Писмо Управног одбора Удружења православног свештенства Црне Горе, бр. 70 од 16. марта 1954, црногорској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 9-162. После месец дана, писмо је прослеђено Савезној комисији за верска питања.

7 Р. Радић, *Суђење...*, стр. 197.

Епископ бачки Иринеј

Епископ рашко-призренски
Павле

Епископ нишки Јован

Епископ жички Герман

Епископ тимочки
Емилијан

Епископ рашко-призренски
Владимир

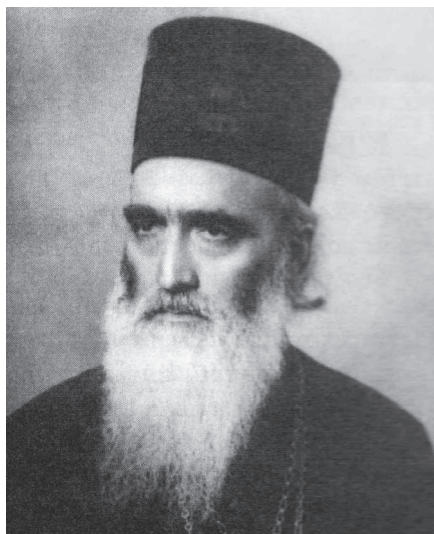
Митрополит загребачки
Дамаскин

Епископ будимљанско-полимски,
касније сремски
Макарије

Епископ горњокарловачки,
касније сремски па бачки
Никанор

Епископ бањалучки
Василије

Епископ банатски
Висарион

Епископ браничевски
Хризостом

Епископ захумско-херцеговачки
Владислав

Епископ америчко-канадски
Дионисије

Епископ далматински
Иринеј

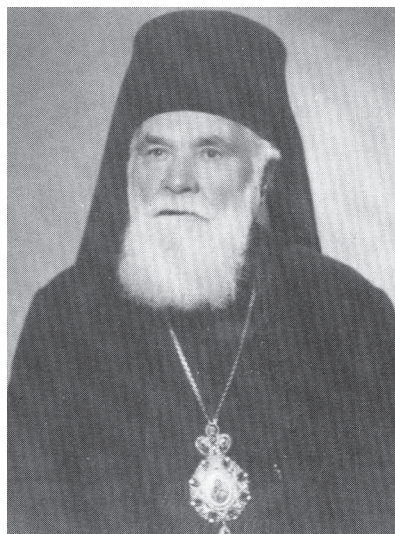
Епископ жички
Николај

Епископ захумско-херцеговачки,
касније митрополит дабробосански
Нектарије

Епископ викарни хвостански
Варнава

Митрополит црногорско-
приморски Арсеније

Епископ горњокарловачки
Симеон

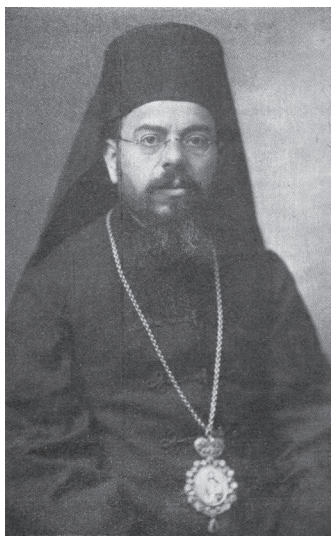
Епископ зворничко-тузлански
Лонгин

Епископ пакрачки Емилијан

Митрополит скопски
Јосиф

Епископ шабачко-ваљевски
Симеон

Епископ браничевски
Венијамин

Свети архијерски сабор Српске православне цркве на пријему
код Јосипа Броза Тита, 28. мај 1958. године

Он је 16. јуна 1954. обавестио Савезну комисију за верска питања о позиву на саслушање затраживши одлагање за један дан због обавеза на седницама Сабора у Београду.¹ У архиви нема других докумената, па је тешко закључити шта се даље збивало.

Митрополит Арсеније се нашао 6. јула у истражном затвору. Оптужницу је 16. јула подигао јавни тужилац Среза цетињског, на седам густо куцаних страница, тражећи покретање судског процеса против митрополита због кривичног дела удруживања противу народа и државе, изазивања националне и верске нетрпељивости, мржње или раздора и због повреде угледа представника државе.² Теретио га је и због тога што је, као администратор Митрополије загребачке, говорио о учешћу Римокатоличке цркве у геноциду над Србима у току Другог светског рата.

Митрополит није уложио приговор на оптужницу, али је његов адвокат затражио привремено прекидање процеса због лошег здравственог стања оптуженог. Судско веће то није прихватило.

Бранилац је неколико пута наводио чињеницу да епископ није 1941. године потписао апел против комуниста, али то очигледно није имало утицаја. Пресуда је изречена 29. јула: 11 година и шест месеци строгог затвора. Када је пресуда прочитана, публика у судници је аплаудирала, а титоградски дневник *Побједа* објавио је 1. августа, на страни 3, текст „Завршен претрес митрополиту црногорском Арсенију“ са његовом фотографијом.

Бранилац митрополита Арсенија молио је др Тому Живановића, експерта правних наука, да сачини коментар о оптужби и пресуди, што је овај и урадио, па је адвокат уложио захтев за заштиту законитости. Но, суд то није уважио. Бранилац је 13. септембра поднео жалбу на пресуду. Суд је делимично уважио жалбу и смањио казну митрополиту на пет година и шест месеци робије.³

Суђење митрополиту Арсенију изазвало је интересовање и страних новине. Тако је британски дневник *Тајмс* објављивао опширне текстове 26-28, 30-31. јула.⁴ Вашингтонски дневник *Трибјун* пренео је информацију Асошијетед преса из Београда, засновану углавном на извору из Патријаршије, у којој се истиче да је митрополит Арсеније „оптужен и због тога што је славио изборну победу председника Ајзенхауера“.⁵

1 Писмо митрополита Арсенија, бр. 137 од 16. јуна 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Савезног јавног тужилаштва, Кривичног одељења, КТР. бр. 705/54 од 19. јула 1954, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 274 од 21. јула 1954, Синоду – АЈ, 144, 9-162. Видети и: Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 32-35.

3 Пресуда и жалба – АЈ, 144, 11-196.

4 Исечци из новина – АЈ, 144, 11-196.

5 Телеграм амбасаде из Вашингтона, Пов. бр. 352 од 28. јула, Секретаријату за

Југословенски амбасадор Лео Матес је с тим у вези захтевао да се предузму све мере како би се убудуће на такве и сличне текстове у другим листовима могло адекватно реаговати. Тим поводом Обрад Цицмил, из Секретаријата иностраних послова 31. јула упутио је допис амбасадама у Вашингтону, Лондону, Паризу и Риму наводећи да није тачна информација Асошијетед преса да је митрополит, поред осталог, оптужен и због тога што је славио изборну победу Двајта Ајзенхауера, већ да је он осуђен за кривична дела почињена против народа и државе.¹

Амбасада у Вашингтону тражила је 12. августа, после изјаве кентерберијског надбискупа Џефрија Фишера о случају митрополита Арсенија, од Секретаријата иностраних послова, што више података како би се критике на рачун државе у том случају могле оповргнути. Навели су да Американци и Британци суђење митрополиту Арсенију све више користе против југословенских власти доводећи га у везу са антирелигиозном кампањом у Совјетском Савезу и сателитским државама. Надбискуп кентерберијски, који је најавио да ће учествовати у раду Светског савета цркава 15-30. августа у Еванстану, могао би на том скупу покренути и питање осуде митрополита Арсенија.²

Објављивање за државу не баш повољних текстова у америчкој, британској и канадској штампи после изрицања пресуде митрополиту Арсенију, доводило је југословенске дипломатске представнике у тим земљама у неугодан положај, јер практично нису знали како да поступају. Тако је, на пример, амбасада у Отави (Канада) 25. августа тражила од својих надлежних савет да ли да одговара на поменуте текстове у канадској штампи и покуша да демантује наводе о незаконитом суђењу и пресуди.³

Југословенска амбасада у Вашингтону известила је 29. септембра 1954. надлежне у Београду о распламсавању преписке у српским новинама *Слобода*, која се такође тичала пресуде митрополиту Арсенију. У том допису амбасаде наведено је да су Константин Фотић и Милан Гавриловић затражили од америчког председника да заштити митрополита и да им је одговорено да америчка „влада није пропустила и неће никад пропусти да стави до знања југословенским властима, погодним начином, да је она веома заинтересована у стварима које се тичу људских права“. У истом допису амбасаде било је речи о пријему југословенског дипломате у америчком Министарству иностраних послова, опет пово-

иностране послове – АМИП, Па/1954, 46-1-410326.

1 Телеграм Секретаријата за иностране послове, бр. 410326 од 31. јула 1954, амбасадама у Вашингтону, Лондону, Паризу и Риму – АМИП, Па/1954, 46-1-410326.

2 Телеграм амбасаде у Вашингтону, бр. 373 од 12. августа 1954, Секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1954, 46-1-410847.

3 Телеграм амбасаде у Отави, бр. 319 од 25. августа 1954, Секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1954, 46-1-411660.

дом текстова у српским новинама, али детаљи нису наведени.¹

Синод је почетком маја 1955. писао Савезној комисији за верска питања тражећи интервенцију код надлежних државних органа за ослобађање митрополита од даљег издржавања казне.² У архиви нема докумената из којих би се могла видети евентуална реакција. Месец дана касније, Сабор је молио Комисију да молба за помиловање буде прослеђена Јосипу Брозу.³ Ни у том случају нема других докумената из којих би се могло сазнати нешто више.

Синод је средином марта 1956. поново се обратио Савезној комисији за верска питања истичући да би ослобађање митрополита од даљег издржавања казне можда помогло његовом оздрављењу.⁴ У архиви Савезне комисије за верска питања стоји само једна реченица: „Ако може чекати док дође друг Боби. а/а!“ Синод је и средином маја 1956. поновио молбу.⁵ У архиви нема одговора ни на ту молбу.

Митрополит Арсеније је почетком маја 1956. молио Сабор да пошаљу једног или два архијереја да га посете у затвору у Котору. Синод је, на основу одлука Сабора, 13. јуна затражио од Савезне комисије за верска питања одобрење да то буду епископи браничевски Хризостом и банатски Висарион.⁶ Зна се да је Дилпарић молбу проследио Државном секретаријату за унутрашње послове.⁷ У архиви нема докумената који би указивали на одговор.

Због погоршања здравља, митрополит је пребачен у Београд, на Прву интерну клинику. Из болнице је писао Савезној комисији за верска питања и Јосипу Брозу лично тражећи да буде поништена одлука о његовом боравку у Дубровнику јер му, навео је, тамошња клима не одговара. Поменуо је Београд, то јест манастир Ваведење као место које би му одговарало, или пак заједницу са сином и кћерком (што му је раније сугерисао патријарх Викентије).⁸

1 Телеграм амбасаде у Вашингтону, Стр. пов. бр. 414 од 29. септембра 1954, Секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1954, 46-1-412802.

2 Писмо Синода, бр. 985/зап. 226 од 4. маја 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Сабора, АСБр. 45/зап. 65 од 2. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

4 Писмо Синода, бр. 519/зап. 118 од 16. марта 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

5 Писмо Синода, бр. 962 од 16. маја 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232. Препис: АЈ, 144, 19-247.

6 Писмо Синода, бр. 1245 од 15. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

7 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 279 од 15. јуна 1956, Државном секретаријату за унутрашње послове – АЈ, 144, 18-233.

8 Молба митрополита Арсенија, од 28. новембра 1956, Савезној комисији за верска питања и Јосипу Брозу – АЈ, 144, 18-233. Оба писма куцана су латиничном писањем

Кабинет председника Републике послао је 6. децембра 1956. митрополитову молбу Савезној комисији за верска питања.¹ У архиву нема докумената о могућем одговору.

Синод је 12. децембра 1956. писао Савезној комисији за верска питања подсећајући на митрополитову жељу да му буде одређен Београд као ново место боравка.² У архиви нема других докумената која би упућивала на одговор.

Из тог писма Синода може се уочити да је митрополит из болнице у Београду враћен у манастир Озрен.³ Пошто је искрсао проблем наплате трошкова лечења, митрополит је о томе обавестио Синод, а Синод Савезну комисију за верска питања нагласивши да га он, то јест Синод, није ни слао на лечење.⁴ Савезна комисија за верска питања одговорила је после десетак дана најавивши да ће проблем бити решен.⁵ С тим у вези Дилпарић је писао Управи државне безбедности Савезног секретаријата за унутрашње послове и захтевао да она плати трошкове митрополитова лечења. „Имајући у виду политичке моменте конкретног случаја ова Комисија је мишљења да би обавезу требало прихватити. Наиме, уколико би се стало на гледиште да се Арсеније не налази на издржавању казне, он би поставио питање свог статуса, односно враћање на положај у цркви, што је са гледишта општег интереса непожељно.“⁶

Митрополит Арсеније је почетком 1957. написао молбу Сабору да му одобри једногодишње боловање. Синод је 21. маја од Савезне комисије за верска питања затражио одговор на питање о статусу митрополита.⁷

Одговор је стигао недељу дана касније и у њему је стајало да митрополит има статус осуђеног лица, које се налази на редовном условном отпусту, што значи да не може мењати место боравка, осим ако се

машином а потписана следећим речима: „Арсеније Брადваревић, затвореник Казнено-поправног дома у Котору, на условном отпусту“. Митрополитов потпис је ћирилични.

1 Писмо Кабинета председника Републике, бр. 10385 од 6. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо Синода, бр. 2417/зап. 643 од 1. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Синода, бр. 2445 и 2519/зап. 673 од 12. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо Синода, бр. 2445 и 2519/зап. 673 од 12. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

5 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 441 од 26. децембра 1956, Синоду – АЈ, 144, 18-233.

6 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 441 од 26. децембра 1956, Управи државне безбедности Савезног секретаријата за унутрашње послове – АЈ, 144, 18-233.

7 Писмо Синода, бр. 1328 од 21. маја 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

другачије не одлучи. Како је митрополит обећао да неће обављати црквене функције, објашњено је да он не може да обавља ни архијерејске дужности.¹

(Казна митрополиту Арсенију истекла је 1960. године. Комунистичке власти му, међутим, ни тада нису дозволиле да се врати у своју митрополију. После изласка из затвора, био је у таквом физичком стању да су га некадашњи пријатељи једва препознали. Своје невоље је окарактерисао речима: „Ово страдање је наш крст за откуп грехова наших“.²)

Ђ. Митрополит скопљански Јосиф Цвијовић

Комунистичко вођство је готово нескривено покушавало да искористи архијереје за остварење својих планова. Тако су, на пример, јереј Милан Смиљанић и бивши бан Добрица Матковић почетком 1945. године наговарали митрополита Јосифа да пристане да постане један од краљевских намесника.³

Власт је у почетку жестоко вербално нападала митрополита Јосифа. Тако су у јавности поставили говоркања да је илегално преузео функцију патријархову.⁴ Касније су га малтретирали.⁵ Кружила је и прича да је Јосип Броз 1946. митрополиту слао своје блиске сараднике свештенике Владимира – Владу Зечевића, министра унутрашњих послова и Милана Д. Смиљанића, министра пољопривреде, да му саопште да „изражава жаљење што још није имао част да упозна представника Српске цркве и да изражава искрену жељу да до тога чим пре дође“.⁶

Готово истовремено, комунистичка власт је планирала да организује суђење митрополиту Јосифу, тражећи погодне сведоке оптужбе. У том смислу разговарали су и са Данилом Грегорићем, тада затвореником у Сремској Митровици, захтевајући од њега да се приклони њиховим намерама, али како је то он одбио, бива одбачен као могући сведок, а касније и убијен под неразјашњеним околностима.⁷

О могућем суђењу митрополиту Јосифу причало се и у Америци. Епископ Дионисије писао је 2. фебруара 1947. митрополиту Јосифу ис-

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 265/57 од 27. маја 1957, Синод – АЈ, 144, 21-257.

2 Т. Пантић, н. д, стр. 92; Видети и разговор са адвокатом Николом Радовићем – Димшо Перић, „Достојан наследник Светог Петра Цетињског“, *Светигора*, Цетиње, 1992, стр. 47-48.

3 АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап 237 од 27/14. марта 1947.

4 Т. Пантић, н. д, стр. 37 и 106.

5 Т. Пантић, н. д, стр. 90.

6 Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 26. Ово, међутим, нигде није потврђено.

7 Милан Ј. Рајић, *Српски пакао у комунистичкој Југославији*, Београд, 1991, стр. 362.

казавши стрепњу да би то могло бити налик на суђење надбискупу загребачком Алојзију Степинцу. „Нека Вам Бог помогне, а ја ћу чинити све што будем могао да Вам помогнем“, писао је епископ Дионисије.¹

И службеници амбасаде Сједињених Америчких Држава у Београду дознали су да се планира суђење митрополиту Јосифу и о томе известили своје надређене.²

У међувремену, Митрополија скопска била је подељена по републичким границама тако да је део на територији Народне Републике Србије, у коме је живело око 150.000 православних Срба, и даље био под јурисдикцијом Патријаршије, то јест митрополита Јосифа, кога је заступао архијерејски заменик протојереј Тома Дајковић. Врањски Народни одбор у међувремену је наложио проти Дајковићу да се исели из тог града заједно са Црквеним судом. Сличне претње дочекале су и митрополита Јосифа када је стигао у Врање, а доживео је и физички напад омладине па је морао да се врати у Београд. Синод је тим поводом молио заштиту за митрополита и право на обављање архијерејских обавеза.³ У архиви нема докумената који би упућивали на одговор.

До суђења митрополиту ипак није дошло. Уместо тога одређен му је кућни притвор и био је под строгом присмотром власти две године. Ослобођен је кућног притвора после смрти патријарха Гаврила, 7. маја 1950, али су надзор и присмотра и даље остали на снази!

Митрополит Јосиф је приведен 22. јуна 1950. године и саслушан у Окружном суду у Београду, у време заседања ванредног Сабора, којим је он, према канонима, председавао. Према сведочењу Томе Дајковића, архијерејског заменика митрополита Јосифа, суд је у истражном поступку против проте Миливоја Црвчанина⁴, који је оптужен за сарадњу са Немцима у току рата, као сведоке позвао митрополите Јосифа и Дамаскина. Мада је митрополит Јосиф потом пуштен, приведен је поново око поднева. Сабор је тим поводом наложио епископима Викентију и Владимиру да се у Државној комисији за верска питања распитају за разлоге хапшења. Примио их је 24. јуна Милоје Дилпарић и саопштио да не зна ништа о том случају, али је неколико сати касније позвао архијереје и обавестио

1 „Писмо епископа америчко-канадског Дионисија митрополиту Јосифу“, *Хришћанска мисао*, 5-8/1998, стр. 38-39.

2 Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 38.

3 Писмо Синода, бр. 2902, 2903/зап. 768 од 30/17. септембра 1947, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 1-6.

4 О Миливоју Црвчанину: Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997. Окружни суд за град Београд покренуо је 6. марта 1951. поступак против свештеника Миливоја Црвчанина. Као један од релевантних сведока позван је митрополит загребачки Дамаскин – АЈ, 144, 4-84.

их да је митрополит Јосиф интерниран у манастир Жича. Предочио им је о томе саопштења објављена у *Борби*.¹

После избора новог првосвештеника Српске православне цркве 1. јула, Синод је 11. јула наложио патријарху Викентију да предузме све што је у његовој моћи како би митрополит Јосиф био ослобођен заточења у манастиру Жича. Патријарх је то питање покретао у свим разговорима са државним функционерима, па чак и приликом сусрета са Јосипом Брозом 25. септембра, али ни то као ни писмо Синода упућено Брозу 6. октобра није уродило плодом.²

Митрополит Јосиф је по наредби државних органа премештен 5. јануара 1951. из Жиче у манастир Љубостињу. Синод се у допису од 2. фебруара Државној комисији за верска питања распитивао о том премештању, тражећи информације о митрополитовом статусу, то јест да ли су тим премештајем наступиле промене у погледу дотадашњег ограничења његове слободе. Синод је истовремено подсетио на своју молбу од 6. октобра 1950. упућену Јосипу Брозу и опет упутио молбу за ослобађање митрополита како би могао преузети и обављати своје епархијске дужности.³ То писмо је недељу дана касније прослеђено Генералном секретаријату Председништва Савезне владе. Дилпарић је претходно на маргини написао: „Наш став изнет раније, па на истом и даље радити. Видети ко ће да разговара са Јосифом за пензију.“⁴

На седницама Сабора 1951. године архијереји су разговарали и о митрополиту Јосифу закључивши да треба умолити Државну комисију за верска питања да Јосипу Брозу проследи представку за митрополитово ослобађање из интернације нарочито због његовог лошег здравља и позних година.⁵

Тај допис Сабора намењен Брозу заведен је у деловодни протокол Државне комисије за верска питања 26. јуна и очигледно није послат даље, пошто је остао у архиви Комисије.

Мада је митрополит црногорско-приморски Арсеније предлагао да се ангажује добар адвокат који ће иницирати судски поступак у вези с митрополитовим заточењем, остали архијереји то нису прихватили. Си-

1 Предраг Пузовић, „Хапшење и смрт митрополита Јосифа“, *Српска православна црква – Прилози за историју* 2, Београд, 2000, стр. 154 (у даљем тексту: П. Пузовић, *Хапшење и...*, 152.

2 П. Пузовић, *Хапшење и...*, стр. 155.

3 Писмо Синода, бр. 164/зап. 41 од 2. фебруара/20. јануара 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-82.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 7 од 13. фебруара 1951, Генералном секретаријату Председништва савезне Владе – АЈ, 144, 3-82.

5 Писмо Сабора, АСБр. 39/зап. 53 од 23/10. јуна 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Сабора, АСБр. 39/зап. 53 од 23/10. јуна 1951, Јосипу Брозу Титу – АЈ, 144, 4-84.

нод је 20. октобра поново писао државним властима, али није стигао никакав одговор. Архијереји су потом упутили допис Александру Ранковићу, тадашњем министру унутрашњих послова, да помилује митрополита Јосифа као што је то учињено у неколико случајева припадника ниже јерархије. Писмо су 14. новембра 1951. лично предали патријарх Викентије и епископ Василије. Поред Ранковића на састанку је био и Мирко Ђуковић, секретар Државне комисије за верска питања. Ранковић је тада предложио да митрополит затражи пензионисање на шта је патријарх објаснио да је то по канонима могуће спровести само уколико је архијереј неспособан да обавља своју дужност. Ранковић је нагласио да је за митрополита довољно тога учињено, ако се – како је рекао – знају његове кривице (мада их није навео), закључивши да ће о свему ипак накнадно размислити и видети шта још може предузети.¹

Митрополит је коначно, 23. новембра, пуштен на слободу с образложењем да је истражни поступак обустављен.² Ускоро је Синод наложио патријарху и митрополиту Јосифу да размотре како ће овај управљати делом Митрополије скопске, на територији Македоније.³ У том контексту, епископ Василије, као члан Синода, разговарао је 27-28. новембра са митрополитом. Митрополит је и том приликом нагласио да не може да се одрекне својих канонских надлежности у Митрополији скопској, па је затражио да му то Синод врати, то јест да патријарха Викентија као администратора ослободи од тих послова. Митрополит је раније добио писмо од патријарха у вези с тим али његова садржина није позната. Могуће је, ипак, с великом дозом уверености претпоставити да је и оно написано у склопу притиска на митрополита да се пензионисање како би држава лакше могла да спроводи остварење свог пројекта успостављања такозване Македонске православне цркве.⁴

Митрополит Јосиф се разболео крајем 1952. па је променио место боравака – прешао је из Краљева у манастир Жичу. Како су лекари констатовали слабији рад срца, лошији вид, слабост у ногама, почетком априла 1953. пребачен је у Београд, у Уролошку болницу. Лечење је трајало нешто више од месец дана, до 9. маја, а потом се сместио у манастир Ваведење у Београду. Здравља му се побољшало, па је Синод вратио митрополиту управу над Митрополијом скопском, разрешивши патријарха Викентија администрирања. Међутим, 15. маја 1954. Синод је констатовао да је стање здравља митрополитово стање такво да није

1 П. Пузовић, *Хапшење и...*, стр. 157-158.

2 Д. Г. Вурдеља тврди да је митрополит ослобођен у мају – Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 27.

3 П. Пузовић, *Хапшење и...*, стр. 158.

4 П. Пузовић, *Хапшење и...*, стр. 160.

у стању да обавља своје архијерејске обавезе, па је и администрирање поново вратио патријарху. После новог лекарског прегледа, Сабор је расправљајући о препорукама доктора, одобрио митрополиту боловање од годину дана. Било је то, на неки начин, ново одвајање митрополита од архијерејских права и обавеза.

Митрополит скопљански Јосиф умро је 3. јула 1957. године у манастиру Ваведење у Београду, где је и сахрањен два дана касније.¹

Е. Епископ бањалучки Василије Костић

На првом послератном редовном заседању Сабора, одржаном од 24. априла до 21. маја 1947. године, за епископа бањалучког изабран је Василије Костић.² После обзнањивања одлука о избору нових архијереја, прве реакције стигле су из Сарајева. Наиме, влада Босне и Херцеговине јавно се изјаснила против избора Василија Костића за епископа бањалучког, упутивши протест Синоду, уз образложење да је изабран без претходног договора са републичким властима.³ То је означило почетак невоља по епископа Василија! Проблеми су настајали, поред осталог, и после сваке представке епископа државним властима којима је хтео да укаже на потребу исправљања одређених неправди начињених током процеса државног присвајања некретнина православних црквених општина. У таквим случајевима државна власт је сваки пут подсећала на своје противљење избору Василија за епископа. Синод је тим поводом морао да се обраћа и Председништву Савезне владе и њеној Државној комисији за верска питања како би колико-толико заштитио своја права.⁴

До данас није познато шта је био повод да припадници Управе државне безбедности у Бањалуци 11. фебруара 1950. усмено нареде епископу Василију да напусти тај град и територију Босне и Херцеговине. Постоје само писма епископа Василија Синоду и молба Синода Државној комисији за верска питања за интервенцију да се епископ врати у епархију.⁵ У архиви о том случају нема никаквих других докумената.

1 Писмо Синода, бр. 1741 од 10. јула 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

2 Гласник..., 6/1947, стр. 187.

3 Писмо Савезног министарства унутрашњих послова, Стр. пов. бр. 271 од 4. јула 1947, Председништву Савезне владе – АЈ, 50, 128-222.

4 Писмо Синода, бр. 3012/зап. 772 од 22/9. октобра 1947, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 1-6.

5 Писмо Синода, бр. 389/зап. 129 од 2. марта/17. фебруара 1950, Државној коми-

Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања и др Никола Вукчевић, референт за Српску православну цркву у тој комисији, посетили су 2. марта 1950. патријарха Гаврила и чланове Синода, о чему је сачувана само службена белешка из које се види да је на том сусрету било речи и о епископу Василију. Дилпарић је на крају казао како он располаже обиљем докумената о епископовој непријатељској делатности.¹ Када је патријарх затражио да му буде предочен тај материјал, Дилпарић је захтев одбио. Учинио је то тек после писма Синода од 2. марта и патријархове посете доставивши материјал почетком априла 1950. године. Према том документу, епископово „непријатељство“ је побројано у седам тачака. Прво, како се наводи, током рата је био против партизанског покрета а сарађивао је, по инструкцијама епископа Николаја, са четничким јединицама обављајући за њих верске обреде, па је тако „распиривао братоубилачку борбу и помагао окупатору и његовим измећарима“. Друго, крив је за смрт једног партизанских рањеника, јер га је потказао четничком команданту Жики Тодоровићу. Треће, крајем 1944. ширио је заједно са Јустином Поповићем пропагандни материјал о томе како ће Југославију окупирати Англо-Американци. Четврто, замерено му је што је приликом хапшења Јустина Поповића у манастиру Суково био и он. Пето, стоји у запису, и поред тих кривица, Василије је изабран за епископа Епархије бањалучке, „а да притом уопште није ухваћен никакав контакт са представницима народне власти, иако се тај контакт успоставио по далеко безначајнијим питањима“. Шесто, мада су представници државних власти знали за непријатељско деловање епископа Василија, веровали су да ће он увидети своје заблуде и да ће кренути другим путем. Он је, међутим, наведено је даље, наставио са својим противдржавним деловањем: критиковао је активности свештеничког удружења, ширио алармантне вести о предстојећем рату. Замерено му је и због апеловања на јединство Срба. Седмо, епископ је помагао свештенослужитеља Никифора Кукавића, осуђеног на 18 година робије због јатаковања четницима. „Василије Костић је одобравао ову сарадњу са бандитима и Кукавића бодрио, упозоравајући га истовремено на опасност која му пријети, те му је због тога нудио нову парохију.“

На крају достављеног материјала, Дилпарић је закључио да је због тих општепознатих чињеница власт у Босни и Херцеговини одлучила да се епископу ускрати боравак у тој републици и да му не дозвољавају повратак.²

Синод је, по добијању Дилпарићевог писма, 19. априла затражио

сији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

1 Службена белешка Милоја Дилпарића, од 2. марта 1950, о посети патријарху Гаврилу – АЈ, 144, 3-61.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 91 од 7. априла 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

од епископа Василија одговор.¹ Он га је убрзо и послао негирајући све наводе државних органа. Тако је истакао да је и Државна комисија за верска питања знала да је он од 11. јула 1941. до 16. децембра 1942. био у манастиру Љубостиња, где у том периоду није било борби, и да је од децембра 1942. до краја септембра 1944. године био у некој врсти затвора Гестапоа у манастиру Војловици, што оповргава тврдње да је у време окупације деловао као осведочени непријатељ партизанског покрета. Друга оптужба о издаји рањеног партизана је, према епископовим речима, измишљена. Трећу оптужбу је негирао чињеницом да је архимандрита Јустина Поповића срео тек децембра 1945. године, а нема ни доказа да је ширио ма какве летке. Четврту тачку је оповргао речима да архимандрит Јустин никада није хапшен нити му је суђено, већ је поседовао легалне исправе нове власти и слободно се кретао. Како је родна кућа епископа Василија била близу манастира Суково, случајно је сусретао архимандрита Јустина. „На пету тачку не одговарам, пошто је то ствар Светог Архијерејског Сабора и Синода“, био је изричит епископ. Шесту оптужбу је негирао констатујући да је само поштовао став Сабора о свештеничком удружењу и да је „неоспорна чињеница да поједини преставници власти утичу на много свештеника, да против своје воље и насупрот црквеној дисциплини ступе у удружење, што свакако није непознато ни Светом Архијерејском Синоду ни Државној комисији за верска питања.“ Оптужбу да је ширио лажне вести негирао је тврдњом да не поседује радио-станицу додајући: „По своме положају, а у духу Еванђеља Христовог, јавно сам проповедао братство, љубав и слогу међу људима уопште, а на првом месту међу мојом паством, којој служим и која ме слуша. То је потпуно у духу високих принципа смиривања духова у нашој земљи, што се врло често подвлачи са највиших места у нашој Држави. Ниједан искрени родољуб не може овакав рад инкриминисати. То је дело злобе и мржње.“ Седму оптужбу је оценио као контрадикторну наводећи делове пресуде Никифору Кукавчићу и правдајући проту да је приликом саслушања у истражном поступку био у душевној депресији, па је казивао и оно што није истина. „Тако је измишљао имена сарадника, одметника, које је навео у припремном поступку..., као и осталих, који се наводе у ранијем саслушању. У наведеној пресуди нигде се не спомиње моје име, што значи да није било пред судом разлога за то.“ Епископ је на крају одговора закључио да нема никаквог основа за његово протеривање и оспоравање му права на повратак у Бањалуку. Навео је да је текст „Каквих све има епископа“, објављен 15. априла 1950. у гласилу свештеничког удружења *Весник*, наговестио његово протеривање.²

1 Писмо Синода, бр. 775/зап. 253 од 19/6 априла 1950. године, епископу Василију – АЈ, 144, 2-53.

2 Оверени препис писма епископа Василија Синоду послат Државној комисији за верска питања по одлуци Сабора, бр. 1272/зап. 380 од 23/10. маја 1950. године – АЈ,

Сабор је на седници 15. маја 1950. опет расправљао о проблему епископа Василија, па су архијереји закључили да се епископов одговор достави Државној комисији за верска питања с молбом да интервенише ради разрешења овог проблема.¹ У архиви нема докумената која би указивала на евентуалну реакцију.

Епископ Василије провео је следећих 15 месеци у Србији. После још неколико молби Синода Државној комисији за верска питања, епископ је крајем априла ипак добио дозволу за повратак у Бањалуку, где је стигао 21. маја 1951. године.² После неколико дана се вратио у Београд ради заседања Сабора. Како је на Сабору изабран за члана Синода, у том својству морао је да наредну годину проведе у Београду, и само је у две прилике – о Божићу и Васкрсу – провео по неколико дана у канонским посетама епархији.³

Почетком августа 1953. у Сарајеву је одржана републичка седница Главног одбора Социјалистичког савеза радног народа, тада најшире и најбројније друштвено-политичке организације. У дискусијама су се чуле и примедбе на злоупотребу Закона о положају верских заједница, а посебно су као кривци апострофирани епископ бањалучки Василије и бискуп бањалучки Драгутин Челик. Нешто раније, 27. јула, на обласној конференцији Социјалистичког савеза за срез Бањалуку, такође су критикована та двојица црквених великодостојника, што је заправо означило почетак нових страдања епископа Василија.

Уочи Преображења 1953. године, неколико руководилаца Социјалистичког савеза радног народа у Бањалуци организовало је на више места у том граду конференције на којима је оштро критикован епископ Василије који не жели да успостави сарадњу са народним властима, тај бивши сарадник окупатора и познати непријатељ народа. У неком тренутку је подбуњена маса кренула ка згради Епископије узвикујући да епископ мора напустити град: „Доле народни непријатељ, доле крваве мантије“. Дан после Преображења у Бањалуци је заказан народни збор, на коме је тај захтев поновљен. Донет је чак и закључак да једна делегација од десетак људи сутрадан оде код епископа и затражи да напусти град у року од два дана. Предводник делегације био је учитељ Драго Зечевић, чланови професор Никола Бабић, директор Банке (непознатог

144, 2-53.

1 Писмо Синода, бр. 1272/зап. 380 од 23/10. маја 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53; Писмо епископа Василија, бр. 56 од 5. маја 1950, Синоду – АЈ, 144-2-53.

2 Драган Шућур, *Бањалучка епархија за вријеме епископа др Василија (Костића)* 1947–1962, Бањалука, 2009, стр. 54 (у даљем тексту: Д. Шућур, н. д.).

3 Д. Шућур, н. д, стр. 112-113.

имена – примедба аутора) Поповић и још неколико особа. Зечевић је епископу саопштио закључак од претходне вечери, напомињујући да они не сnose никакву одговорност за последице епископовог евентуалног одбијања захтева. На епископово тражење писаног налога ради могуће жалбе, Зечевић је одговорио: „Народ не даје писане одлуке и они такве одлуке немају. Народ има право да доноси такве одлуке, јер је он изнад власти и свака власт од њега потиче.“

Епископ је о свему обавестио Синод и упутио званичан акт Савету за унутрашње послове Градског одбора, то јест његовом начелнику Ирфану Карабеговићу, затраживши да му гарантује безбедност. Истога дана Карабеговић је вратио акт проти Ђорђу Врањешевевићу изјавивши да власт епископу не може гарантовати безбедност. „Заштита се пружа појединцима кад им безбедност буде угрожена од појединаца, а овде је у питању воља народа изражена на митингу, против чега се ништа не може учинити“, навео је Карабеговић. У међувремену, патријарх Викентије је телеграфским путем затражио од епископа да крене за Београд. Како је тек сутрадан полазио воз за Београд, епископ је морао и ту ноћ да проведе у Бањалуци.

Своје невоље на путу од епископског двора до железничке станице, као и у самом возу, епископ је у Патријаршији испричао присутним архијерејима, а потом и писмом обавестио Синод. Те тренутке упоредио је са страдањем првих хришћана или црнаца у Америци.¹

1 „На дан 22. августа тачно у девет часова увече кренуо сам колима за железничку станицу. Са мном су били прота Врањешевевић и протођакон Илија Адамовић. Од саме Епископије за нама су појурила разна лица, мушка и женска вичући: Хоћеш писмено, ево ти писмено; добићеш га од народа који те чека; доле брадоње; доле народни непријатељи и сарадници окупатора. Један се припио уз кола и псовао ми Бога, други псује крух, а трећи хљеб! Кочијаша су приморали да вози главном улицом поред хотел-Босне. Ту је било нешто света и чули се ређи повици слични ранијима. Пред станицом је било нешто више света и чули се чешћи повици и груби испади на мој рачун. Многи су почели да нам се приближују. Како смо ушли у станицу и пошли ка излазу на перон, тискање је било све веће а повици са разних страна бучнији. Појавила се и милиција, неки у униформи, а неки пресвучени. Милицајци су око мене и проте Врањешевевића правили ред, а затим су направили круг, вичући: Натраг другови! Демонстранти су наваљивали са свију страна. Потискивали су нас док нас нису пребацили до вагона теретног воза, на којима су стајали демонстранти. Камилавку су ми оборили каменом и нестала је под ногама оних који су наваљивали на нас. Почела је да пада киша и ја сам стајао пола сата гологлав на киши, изложен разним шиканама: плувају су ми у лице, покушавали да ме вуку за браду, ударили ме по глави и телу парадајзом, шљунком са перона и каменицама. Нису штедели ни мога заменика, иако су му се извињавали да то није намењено њему, већ мени. Неко од руководиоца из Комитета говорио је и позивао присутни народ да види владику Костића, народног непријатеља, који мора да напусти Бањалуку. Један подофицир стално ми се уносио у лице и говорио: Ми смо материјалисти, верујемо само у материју, а не у бесмртност душе, како ви попови учите. Признај да је то бесмислица. Ти си сарађивао са окупатором, а нећеш са данашњим властима. Видиш, зато те народ тера. Признај да си погрешио, покај се! Други је викао: Хајде реци нешто овом народу: одржи један говор и признај да си издајник. Иначе, вади пасош,

Синод је 25. августа 1953. писао Савезном извршном већу о напа-
дима и протеривању из места службовања епископа бањалучког Васили-
ја и митрополита дабробосанског (и администратора Епархије зворнич-
ко-тузланске) Нектарија, изразивши протест и упутивши молбу да им се
омогући повратак.¹ Нема трагова о евентуалном одговору Синоду.

Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпариић примили су 1. сеп-
тембра 1953. патријарха Викентија и друге чланове Синода. Радосавље-
вић је правдао народни гнев против епископа Василија у Бањалуци уз
констатацију да је одређени број архијереја на последњем Сабору послу-
шао савете из писма Слободана Јовановића, некадашњег председника
југословенске краљевске владе, о свештеничком удружењу и црквеном
проблеми у Македонији. На крају је захтевао да буде признато свеште-
ничко удружење, поручивши да митрополит Нектарије може да се врати
у епархију, али да епископ Василије мора да сачека нека друга времена.²

па иди из земље.

„С времена на време неки су се пробијали између кордона милицајаца и шути-
рали ме, неки су ме ударили рукама по слабинама, бутовима и леђима. Највише су ме
гађали по откривеној глави парадајзом, шљунком и каменицама. Тежу озледу добио
сам каменицом по глави изнад десног увета, где је расечена кожа, те је дуго успут кр-
варило, Каменицом су ме ударили по десној обрви и носу. Двапут сам био оборен на
перону и пао преко шина. Једни су ме вукли на једну, а други на другу страну, те су ми
поцепали пелерину и горњу мантију. Ударце сам добијао, иако су ме бранили мили-
цајци, али нисам приметио да су милицајци било кога од нападача и једном ударили,
премда су стално викали: Натраг другови!

„Воз је био заустављен даље од станичног перона. Са поласком је закаснио више
од петнаест минута. Док су ме два милицајца водила ка возу, дотле су ме разна лица
позади вукла за мантију, тако да сам се једва попео у воз. Умало ме са степеница вагона
нису оборили на земљу.

„Био сам извадио карту за другу класу, али, тобож, није било места, те су ми
нашли места у трећој класи. Путници су почели да протестују што су ме довели међу
њих, да због мене страдају и они. Кроз отворени прозор неко је пружио руку, дохватио
ме за десни рукав горње мантије и поцепао га. Кад је прозор затворен, каменицом су
га споља разбили.

„Иако су ме милицајци уверавали да су ми ствари убачене у вагон, оне су остале
у Бањалуци, потпуно сачуване и ја сам допутовао без њих у Београд.

„На две-три успутне станице улазили су у мој купе младићи и девојке, потсме-
вали ми се и вређали ме. Једна ученица, гледајући у мене говорила је присутнима: Ви-
дите колика му је брада! Срам га било! Издајник један. Колико ли је нашијех поклао
на Дрини! Ех! Овако бих га клала! завршила је, показујући десном руком као да у њој
држи какав нож или мач.“

Извештај епископа Василија Синоду цитирао је и: Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр.
36-39. Наравно, сасвим супротно виђење о том догађају дато је у новинским текстови-
ма – „Народ је протјерао бискупа Челика и владику Костића“, *Ослобођење*, Сарајево,
24. август 1953, стр. 4.

1 Писмо Синода, бр. 2106 и 2107/зап. 691 од 25. августа 1953, Савезном извр-
шном већу – АЈ, 144, 7-128.

2 Д. Шућур, н. д, стр. 136-137.

Александар Ранковић примио је 22. децембра 1953. епископа Василија мада је одраније знао за нападе у Бањалуци. Након што је епископ изнео нове чињеница о нападу, Ранковић је рекао да свог саговорника сматра за исправног човека, али је узгред поменуо писмо Слободана Јовановића, као и проблем признавања свештеничког удружења. Тешко је утврдити шта му је Ранковић тада обећао. Зна се само да се епископ недељу дана касније вратио у Бањалуку.¹

Закон о правном положају верских заједница донет те године допринео је, додуше тек временом, побољшању односа државних власти према вишој јерархији Српске православне цркве, али је ниже свештенство и даље трпело бројне неправде и насиља.

Односи босанскохерцеговачких власти и епископа Василија постали су знатно бољи из неколико разлога. Епископ је као стални члан Синода више боравио у Београду него у епархији. То је, међутим, само олакшало државним властима да и даље помно надзиру његову делатност. То практично потврђује и један извештај босанскохерцеговачке Комисије за верска питања из 1955. године у коме стоји: „У последње двије године Костић већином борави у Београду. Дође у Бања Луку обично за вријеме божићних и ускрсних празника, буде 15-20 дана и опет се врати у Београд.“ Потом се износи тврдња да је епископ Василије на Саборима допринео избору епископа који нису били по вољи државним властима.²

Ж. Митрополит дабробосански Нектарије Круљ

Синод је 25. августа 1953. писао Савезном извршном већу о нападима и протеривању из места службовања митрополита дабробосанског (и администратора Епархије зворничко-тузланске) Нектарија и епископа бањалучког Василија. Митрополит је на Преображење 19. августа боравио у близини манастира Озрен. Пред вече је у порту дошла група од око 150 особа, углавном радника фабрике „Азбест“ из Босанског Петровог Села. Они су убрзо почели да узвикују погрдне речи на рачун митрополита: „Доле издајник, фашиста, четник, квислинг, паписта, дражиновац, недићевац“. Демонстранти су се убрзо пробили у манастирски конак, до собе у којој је био митрополит. Како су врата била закључана, запретили су му да ће га моментално натерати да напусти манастир. Потом су провалили у собу, зграбили митрополита и започели га гурати и ударати у ребра, док га је једна од жена вукла за браду.

Како је 75-годишњи митрополит био срчани болесник у тим околностима доживео је напад и пао на земљу, молећи да га или пусте или убију. Нико се, међутим, није обазирао на његове речи већ су наставили да га ударају, цепајући му мантију, отржући му сат и ланац. У међувре-

1 Д. Шућур, н. д, стр. 139-140.

2 АБиХ, КЗВП, к-4, док. 66/55.

мену манастирски момак Марко покушао је да избави митрополита, али је окупљена маса отела колица и са митрополитом у њима кренула најпре ка фабрици азбеста, а одатле аутомобилом ка железничкој станици у Босанском Петровом Селу. Митрополита су убацили у воз за Тузлу. У том граду су га сачекала кола хитне помоћи и пребацило до епископског стана. Лекар је констатовао повреде, препоручио лекове и одмор.

„Сутрадан, 20. августа, око 9 часова дошла је једна депутација од 8 лица, 6 мушкараца и 2 жене, која ми је саопштила да истог дана морам Тузлу напустити. У противном, биће сазван митинг, избиће демонстрације и шта ће из тога да изађе они не гарантују. Ту групу су сачињавали: Вујаковић Свето, п.претседник Градског већа, Дакић Драго, повереник станбеног фонда, градски ветеринар Јајчанин, Ристић Борко, надгледник паркова, Пимена Драгица, функционер Градског одбора, Милановић Зорка, градски чиновник и још два мушкарца чијих се имена се сећам“, навео је митрополит у писму Синоду.

Митрополит је одлучио да напусти Тузлу како би избегао нове невоље. Поменутог дана око подне – како је записао – дошао је један младић и донео отети сат и ланац и предао му их уз потврду. Наредног дана митрополит је приспео у Патријаршију у Београду и поднео извештај Синоду о свему што му се догодило. Синод је тај извештај заједно са извештајем епископа Василија проследио Савезном извршном већу молећи за интервенцију како би им се омогућио несметан повратак у епархијска средишта.¹ У архиви нема докумената који би упућивали на одговор Синоду. Белешка настала после пријема писма у Савезној комисији за верска питања испод печата деловодног протокола била је кратка: а/а!

Митрополит Нектарије писао је 10. септембра 1953. и Јосипу Броз у о свом страдању и том приликом истакао да је у штампи већ почело нетачно приказивање тих догађаја.²

Писмо је прослеђено Савезној комисији за верска питања. Да је ипак нешто предузето, потврђује и писмо Синода од 3. децембра 1953. Савезној комисији за верска питања у коме је наведено да је митрополит Нектарије претходног дана отпутовао у Тузлу (јер је он био и администратор Епархије зворничко-тузланске). На крају писма Синод је молио за заштиту од евентуалних нових напада.³

1 Писмо Синода, бр. 2106 и 2107/зап. 691 од 25. августа 1953, Савезном извршном већу – АЈ, 144, 7-128. Писмо митрополита Нектарија Синоду цитирао је и – Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 30-32.

2 Писмо митрополита Нектарија „Господину Маршалу Јосипу Броз – Титу, Претседнику Републике ФНРЈ“, од 10. септембра 1953. године – АЈ, 144, 7-128. Сасвим супротно виђење о истом догађају и кривици митрополита Нектарија даје новински текст – „Под притиском јавности митрополит Круљ напустио Тузлу“, *Ослобођење*, Сарајево, 22. август 1953, стр. 3.

3 Писмо Синода, бр. 2840 од 3. децембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ. 144, 7-128

Тада је, изгледа на највишој дистанци, одлучено да муке митрополита Нектарија буду окончане, јер више нема забележених физичких или вербалних напада. Исто је било и са епископом бањалучким Василијем.

У периоду од протеривања до повратка у епархије, митрополит Нектарије и епископ Василије били су под паском државних власти. Босанскохерцеговачка Комисија за верска питања у својој информацији о архијерејима на територији те републике, састављеној 1955. године, за митрополита Нектарија, између осталог, наводи да делује са шовинистичких основа, пошто тврди да су Срби и ћирилично писмо запостављени у Босни и Херцеговини (тада је дневник *Ослобођење* штампан само латиницом), а инсистира и на указивању да се, док се римокатолицима и муслиманима дозвољавају обнова и зидање верских објеката, Србима се то забрањује, иступајући као највећи противник свештеничких удружења...¹

3. Епископ будимљанско-полимски Макарије Ђорђевић

Тешко је утврдити када су почеле невоље епископа будимљанско-полимског Макарија. Зна се да је после једне жалбе (епископа или Синода), србијанска Комисија за верске послове писала 18. маја 1948. године Бранку Д. Јевремовићу, помоћнику министра у Министарству унутрашњих послова Србије о проблемима тог епископа, уз детаљан извештај о свим непријатностима којима су били изложени он и поједини свештенослужитељи.²

На конгресу Савеза удружења православног свештенства, одржано 18. октобра 1951. у Београду, председник Ратко Јелић прогласио је митрополита Арсенија и епископе Јована и Макарија за највеће противнике свештеничке организације.³

Епископ Макарије се жалио на неприлике у писму које је 27. септембра 1953. упутио Моши Пијади, високом државном званичнику, тражећи његову интервенцију. (Пијаде и епископ упознали су се и виђали у предратним годинама у затвору Сремској Митровици, где је први робијао а други био духовник.⁴) Епископ га је подсетио на раније сусрете и својевремену понуду да му се у невољи обрати за помоћ, потом нагласио своју жељу да ради за добробит Цркве и државе и навео да га друга страна у томе омета. Тврдњу је поткрепио преписом писма Синоду у коме су наведена бројна шиканирања свештенослужитеља. „Ви сте ми задњи пут обећали да ћете настојати да се спрече сви испади против Цркве и

1 АБиХ, КЗВП, к-4, док. 66/55.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 302 од 18. маја 1948, земаљском Министарству унутрашњих послова – АСр, 21, 8.

3 Стенографске белешке конгреса – АЈ, 144, 5-88.

4 Никола Рубчић, *Робија*, Нови Сад, 2000.

свештенства у мојој епархији за то сам узео слободу да Вам се овом приликом обратим за заштиту“, навео је епископ у писму Пијади.¹

Пијаде је писмо проследио Државној комисији за верска питања.² Једина реакција била је већ позната кратка белешка испод печата деловног протокола: а/а!

Епископ Макарије није обавештавао Синод о свим лошим приликама и непријатностима на које је наилазио у епархији сматрајући да ће то временом престати. Када су невоље превршиле сваку меру, писао је Синоду, а Синод је писмо 18. октобра 1954. проследио Савезној комисији за верска питања. Епископ је навео случај какав до тада није забележен у епархији; августа те године секретар партијског Комитета у Пријепљу Велибор Љујић позвао је неколико чланова црквеноопштинског савета у тој вароши и наредио им да сазову седницу тог савета и на њој осуде и смене председника Војина Митровића. Уплитање Љујића у црквене послове окончано је растурањем црквене општине чиме је, навео је епископ, ометен нормални црквени живот. У истом контексту епископ је поменуо текстове у новинама *Полимље* који су обиловали клеветатама и злонамерним измишљотинама. У једном од тих текстова епископу и свештеницима је замерено што су у молитвама спомињали српску војску, а у другом су оптужени за ширење шовинизма.³ У архиву нема других докумената о овом случају.

И. Епископ нишки Јован Илић

Епископ нишки Јован био је због шиканирања приморан да напусти своје седиште у Нишу и да оде у Београд. О својим невољама обавестио је Синод, који је 19. новембра 1953. тај допис проследио Савезној комисији за верска питања (уз много пута поновљену реченицу: „У смислу одлуке Светог Архијерејског Синода под горњим бројем и датумом, а по жељи Његово Преосвештенства Епископа Господина ..., част Нам је доставити Комисији предњи извештај с молбом за сходну интервенцију код надлежних органа, како би се Његовом Преосвештенству омогућио повратак у његову резиденцију Ниш и несметано обављање редовних црквених послова.“)

¹ Писмо епископа Макарија, од 27. септембра 1953. године, Моши Пијаде – АЈ, 144, 7-128; Епископ је послао и копију писма упућеног Синоду, бр. 371 од 25. септембра 1953. године – АЈ, 144, 7-128.

² Писмо Моше Пијаде, од 6. октобра 1953., Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

³ Писмо Синода, бр. 2386 од 18. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

Епископ је до почетка октобра становао са синовљевом породицом, у стану у центру Ниша, али прилично удаљеном од Саборне цркве. Ради тога је пронашао други стан ближи цркви, на периферији. Свих година боравка у Нишу, епископ је једино у јуну одлазио у манастир Света Петка, а у међувремену је ревносно обављао своје црквене послове, редовно посећивао богослужења и по потреби одржавао седнице Црквеног суда и Епархијског управног одбора на којима су разматрана само црквена питања.

Почетком октобра 1953. године јавност у граду је заподенула широку расправу о актуелној Тршћанској кризи, али и о изборима народних представника. На многим конференцијама Народног фронта у дискусијама је неретко са омаловажавањем помињан и епископ Јован, и на његов рачун су товарене бројне неистине. Све је почело објављивањем текста против њега у *Народним новинама*, а у истом броју штампана је погрдна карикатура епископа и његова сина Војислава. Затим је харанга распламсавана на разним конференцијама, на којима је он називан непријатељем, издајником и лоповом, а неприкладним речима вређани су и његови родитељи. Један потпуковник окарактерисао га је као главног непријатеља који уноси немир у народ. Другом приликом авијатичарски официр је рекао да су патријарх и чланови Синода посетили Јосипа Броза изјавивши своју лојалност држави поводом Тршћанске кризе, а да само епископ Јован није поштовао такав став. На трећој конференцији једна жена је, осим осталог, казала да епископ у цркви говори мајкама како треба да васпитају своју децу, што је у потпуној супротности са оним за шта се Партија залаже.

Према извештају Синоду, епископ није на све то обраћао већу пажњу, сматрајући да ће се ситуација смирити. Међутим, схватио је да је однос према њему радикално промењен 13. новембра на конференцији на коју је и сам био позван, чак уз напомену да дође са сином јер ће тема – како је речено – бити „Спољна политика Југославије“.

Отишао је само син. Предавач је био официр, донедавно војни аташе у Софији. На самом крају предавања започео је да ређа унутрашње непријатеље поменувши епископа, његовог сина и брата. Када је епископов син Војислав покушао да негира лажне оптужбе, секретарица Народног фронта је предложила да целу епископову породицу избришу из чланства те организације оптуживши епископа да је сарађивао са немачким војницима, љотићевцима, и да је 1941. потписао Апел српском народу, чиј је садржај био антикомунистички. „Један је лажно тврдио да из наше породице никад нико није гласао нити је ико ишао на рад када су предузимане добровољне акције, премда, до пре године дана, ми нисмо становали у овом реону нити смо припадали овој фронтској јединици, нити је овај господин могао видети, кад смо гласали и кад смо ишли на рад“, сведочио је касније епископов син о току састанка.

У граји која се дигла после тих речи, зачуо се предлог да се епископу забрани да станује у том рејону, да би потом епископовом сину пришао човек у кожном мантилу какве су носили припадници Државне безбедности и запретио му да ће га силом избацити са састанка. Он је то схватио озбиљно и сам изишао напоље. За њим су кренула двојица у кожним мантилима и почела да трче за њим, али је Војислав успео да им побегне.

Сутрадан, 14. новембра, у крају су на јавним местима осванули плакати на којима је писало: „Владика издајник“, „Владика петоколонаш“, „Владици шуровање с Немцима смо опростили, али ће му сад судити омладина“ итд. На самој огради око епископове куће масном бојом и крупним словима било је исписано: „Владика издајник, доле мантијаши, доле петоколониши“.

У таквим околностима, и упознат са оним што се задесило митрополита Нектарија и епископа Василија, епископ Јован је одлучио да аутомобилом напусти Ниш и дође у Београд.¹

У архиви нема одговора на писмо Синода. Белешка испод печата деловодног протокола била је већ чувена: а/а. Но, то не значи да ништа више није предузето. Напротив, Дилпарић је писмо Синода послао Сави Радоичићу у Савезни секретаријат за унутрашње послове „на увид“.²

3.6.6. Разговори представника комисија за верска питања са архијерејима

Представници државних институција задужених са сарадњу са верским заједницама (Државна комисија за верска питања, републичке комисије за верске послове, али и других локалне комисије), састајали су се и у време архипастирства патријарха Викентије (1950–1958) с појединим архијерејима и расправљали превасходно о проблемима Српске православне цркве.

Митрополит скопљански Јосиф и црногорско-приморски Арсеније нису директно разговарали са члановима комисија, а судећи по доступним службеним документима и белешкама најчешћи саговорници државних службеника били су епископи банатски Висарион и браничевски Хризостом.

За разлику од њих за које је евидентно да су уживали благонаклоност власти, епископ бањалучки Василије је годинама био стална мета вербалних и физичких напада. После злостављања и протеривања из Бањалуке 1953. године због наводног непријатељског деловања, временом

¹ Писмо Синода, бр. 2783/зап. 995 од 19. новембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

² Писмо Милоја Дилпарића, бр. 318/53, Државном секретаријату за унутрашње послове – АЈ, 144, 7-128.

су успостављени нешто подношљивији односи, па је остало забележено да је дошло и до неколико сусрета овог архијереја са представницима власти, мада и у таквим околностима нису изостајале вербалне осуде епископовог деловања. Слично се дешавало и са митрополитом добро-босанским Нектаријем.

Састанци са архијерејима обично су организовани у канцеларија-ма комисија, знатно ређе код епископа, а каткад је долазио и до сусрета на „ничијој земљи“.

Поводи за разговоре били су различити. На пример, организовање специјалних пријема, најчешће у време заседања Сабора. Тако су 5. јуна 1954. године челници Савезне комисије за верска питања приредили пријем за све архијереје. Из службене белешке о том догађају сазнаје се да је скупу присуствовало 17 архијереја. На крају списка је кратка белешка: „Митрополит Нектарије Круљ, добро-босанска епархија (Сарајево) није био дошао на Сабор, а епископ Симеон шабачки је одбио да присуствује пријему. Арсеније Брادرаревић се налази на издржавању казне, а Јосиф је тешко болестан.“¹

Државна комисија за верска питања задужила је председника Мирка Ђуковића и протојереја Мићу Станковића, из руководства Савеза удружења православног свештенства, да средином новембра 1951. посете неколико градова у Хрватској и Словенији. По повратку њих двојица су сачинили детаљан извештај. На самом почетку нагласили су да им хрватска Комисија за верске послове делује као некакав црквени суд а не државно тело, јер се једино бави о интересима Римокатоличке цркве које заступа код народних власти. О интересима Српске православне цркве брине се само православни свештеник Илија Ђук, истакнуто је у извештају.

Пишући о својој посети 19. новембра у Загребу митрополиту Дамаскину, наводе да су закључили да овај има добре односе са републичким властима и поред тога што постоје многи нерешени проблеми. Жалио им се на јеромонаха Горазда Деклеву², свештенослужитеља у Марибору, који никако да се одлучи хоће ли боравити у Марибору или Љубљани. Уз то, на питање митрополита да ли га признаје за свог епископа, није хтео да одговори. Пошто јеромонах Горазд не ужива поверење верних у Љубљани, митрополит је стога од словенаčkih власти тражио дозволу да тамо пошаље још једног свештеника. Приметио је да Словенци не желе ни Ђорђа Будимира, иако зна словенаčki, па им га и не би требало натурати. У разговору су се дотакли и црквеног питања у Македонији. Митрополит страхује од пробугарских тенденција. За кандидате за епи-

1 Службена белешка о пријему 5. јуна 1954. године – АЈ, 144, 10-163.

2 Видети део „Словеначка православна црква“.

скопе које нуди скопски Иницијативни одбор напоменуо је да их не познаје нити је ишта ближе чуо о њима.¹

Ђуковић и Станковић посетили су 21. новембра епископа горњокарловачког Симеона Злоковића у Карловцу. Епископ је, како стоји у извештају, за себе тврдио да је социјалиста пошто добро познаје марксизам-лењинизам, хвалио се блиским односима са републичким властима, проповедао братство-јединство. Поменуо је и бројне нерешене проблеме међу којима је издвојио потребу довођења извесног броја свештеника у Хрватску јер у више срезова нема ниједног, па на тим подручјима бујају верске секте што у будућности може довести до тешких последица. Помињао је разне прилике када су народу били потребни свештеници ради обављања одређених свештенорадњи. Навео је да му је упућена и петиција са потписима бројних верника који траже свештеника. Говорио је о проблемима мајки које да би крстиле децу морају да их носе у друге срезове. Навео је и неприлике које могу задесити верне кад се окупљају око порушених цркава.

Епископ је изјавио да би му у прво време било довољно да се из Србије врати десетак свештеника, избеглих или протераних још 1941. године, иако је у Епархији горњокарловачкој укупно 160 парохија упражњено.

Узгред је казао да македонски проблем треба решити.

За епископа будимљанско-полимског Макарија митрополит је у разговору рекао да је добричина, а не непријатељ.

Станковић је на крају истакао да епископ Симеон сарађује са свештеничким удружењем, што – како је навео у извештају – потврђује и Милан Радека, један од челника тог удружења.²

Епископ горњокарловачки Симеон посетио је 6. јуна 1952, приликом боравка у Београду, и Државну комисију за верска питања. Разговарао је са саветником у Комисији др Николом Вукчевићем, јер је председник Милоје Дилпарић – записао је Вукчевић – „био заузет и морао да одмах пође те смо му рекли да није ту“. Епископ је подсетио на чињеницу да у епархији нема довољно свештеника и поново замолио да се врати макар њих десетак из Србије. „Злоковић даље истиче политичку потребу тога питања јер тврди да се Срби осјећају запостављеним пошто немају оно што имају католици. Даље каже да се развија празновјерство и секташтво и да има много случајева конкубината.“

Вукчевић је о том разговору обавестио Милоја Дилпарића, који је позвао епископа на нови састанак.

1 „Извештај са пута у Хрватској и Словенији“ Миће Станковића од 26. новембра 1951. године – АЈ, 144, 5-89.

2 Исто.

Према службеној белешци, епископ је и том приликом говорио о враћању свештеника у Хрватску затраживши да дођу макар четворица. Поменуо је плаћање пореза на продају свећа и добровољне прилоге што црквене општине доводи у безизлазан економски положај па нису у стању да уплаћују одговарајућу стопу за социјално осигурање свештеника. Замолио је да држава помогне како би манастир Гомирје као културно-историјски споменик био заштићен од пропадања.

На крају је рекао да је био и код хрватског министра Стеве Крајачића који му је затражио да упуту писану представку о проблемима с којима се суочава у Епархији горњокарловачкој.

Потом су разговарали о свештеничком удружењу. Дилпарић је указао да је његово признавање спречила одређена група архијереја. Епископ је покушао да се оправда изложивши да је Сабору послао свој предлог за признавање тог удружења.¹

Савезна комисија за верска питања састала се 2. јуна 1954. године ради припрема за састанак с републичким комисијама поводом предстојећих разговора с представницима Српске православне цркве о текућим питањима. Том приликом Добривоје Радосављевић је реферисао о дотадашњем току разговора с архијерејима на припреми Закона о порезу на доходак, као и питању одузимања Цркви недовршеног храма Светог Саве у Београду. Наиме, држава је 1953. преузела од Српске православне цркве Друштво за подизање храма Светог Саве, јер како – по Закону о удружењима из 1947. године – није ништа урађено на регистрацији друштва до заказаног рока, имовина друштва је прешла у руке државе. „Они су поднели једну претставку у прилично безобразном тону, са изразима конфискација храма итд. После тога, када су увидели да су се пребацили они су написали једну другу претставку, у којој наводе да су заиста пропустили рок пријаве и моле да им се имовина врати и даље упорно тврдећи да је то била црквена имовина“, реферисао је Радосављевић.

Он је потом саопштио да је Синод крајем године затражио новчану дотацију, али је захтев одбијен под образложењем да нема новца. После тога контакти су били прекинути до априла, када је он лично отишао у Патријаршију и разговарао са члановима Синода.

„Прво смо њих пустили да они говоре. Они су почели од разних ситних ствари. Затим смо ми говорили и указали смо им на неколико крупних ствари“, рекао је Радосављевић, констатујући да архијереји у политичке сврхе користе Цркву, која не показује добру вољу већ стално испољава резервисаност према предлозима за решавање појединих отворених питања. „Изнели смо им пример Николаја, који је још увек

¹ Службена белешка Николе Вукчевића, од 7. јула 1952, о посети епископа горњокарловачког Симеона Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 6-104.

епископ Православне цркве, а који истовремено води акцију за стварање православних цркава у Америци. Иако је упознат са овим, Синод није ништа предузео. Они су на ово изјавили да су се у 1949. години консултовали са државним органима, са претставницима наших народних власти. Међутим, речено им је да питање Николаја треба засада да остане нерешено. То је међутим можда било могуће у том периоду пошто је тада био у иностранству још жив Иринеј Ђорђевић, значи била су три епископа у иностранству и према канонима Православне цркве њих тројица могу да створе заграничну цркву. Вероватно је да ради тога није заоштравано питање Николаја. Али Иринеј је умро, настао је јаз између Дионисија и Николаја, чак и до свађе преко штампе, у међувремену Дионисије се приближио Патријарху и успоставио чвршће везе са црквом у земљи. Према томе, ми смо им на састанку рекли да је било у реду што је тако поступљено 1950. године, али да ли су они уопште у Синоду нешто реаговали на овако држање и рад Николајев. Они су се бранили да су епископи код њих самостални, да Синод над њима нема никакве власти и да то није као код нашег ЦК“, изнео је Радосављевић.

Он је приговорио архијерејима да Црква води сопствену сепаратну политику кад је реч о спољним контактима, и не покушавајући да се о томе договори са државним органима.

„У последње време они се по извесним спољним питањима уопште не договарају са нама па чак у појединим случајевима не воде рачуна ни о своме достојанству (на пример Патријарх је чак примио неког америчког капетана)“, рекао је Радосављевић.

Радосављевић је потом негирао тврдње које је патријарх изнео Роберту Максвелу из Светског савета цркава, а то је да Црква има мало користи од помоћи Светског савета цркава, пошто се она дистрибуира посредством Црвеног крста. „У вези овог контакта Православне цркве са иностранством изнели смо им такођер да је врло чудно што они не одржавају неки чвршћи контакт са грчком и антиохијском црквом. Набацили смо им такође питање Хилендара, да они ово питање нису постављали иако је на нас врло важно. Они су се бранили да су нешто предузимали код Грка и нешто код цариградске патријаршије. На крају су се сложили с нама и усвојили да по овим спољно-политичким питањима сарађују са државним органима“, реферисао је Радосављевић.

Говорећи о црквеном проблему у Македонији, нагласио је да решење зависи искључиво од архијереја. „Када смо ми изјавили да то питање може да се реши они су рекли да немају кандидате. Ми смо пронашли два кандидата, а они су тада измислили неке друге аргументе. Рекли су да један кандидат не одговара јер нема факултет а да против другог имају неке пријаве. Затим смо им предлагали митрополитски систем, да македонска црква има свога митрополита који ће признавати патријарха и на крају остало је на томе да се изаберу три епископа од којих да буду

два из Македоније а један пореклом Македонац – Доситеј, који је сада викарни епископ и да се бар симболично омогући назив 'Православна црква у Македонији'."

Када је Радосављевић – како сведочи – предложио да се патријарх и Синод обрате Иницијативном одбору у Скопљу и затраже организовање скупштина по епархијама, како би свештенство изнело које личности желе за епископе и да се о томе обавести Сабор, архијереји су то прихватили. Радосављевић, међутим, закључује да је тај пристанак био само вербалан пошто је убеђен да ће Црква тако предложене кандидате одбити с обзиром на то да би држава у том случају после избора тројице епископа имала више „својих“ архијереја у Сабору.

У потоњем разговору о кандидатима за епископе, патријарх је поменуо да је један од најозбиљнијих кандидата Јован Велимировић, синовац епископа Николаја, („који би у перспективи могао бити кандидат за патријарха“). Радосављевић се томе успротивио. „За Јована нема неке озбиљне документације која би говорила против њега за време и после рата, осим да је био у близини Николајевој, али да се он лично истицао нема много докумената. Он је опасан углавном зато што је способан“, био је изричит председник Савезне комисије за верска питања.

Када се повела реч о Савезу удружења православног свештенства, на констатацију Радосављевића да то удружење постоји само зато што архијереји примају његове челнике и шаљу изасланике на свештеничке скупштине, патријарх је узвратио да тај проблем уопште није лак. Радосављевић га је прекинуо изјављујући да није тако и истакао да постоји само један велики проблем – Црква у Македонији. Савезна комисија за верска питања инсистирала је да Савез удружења православног свештенства измени поједине делове Правила и да буду одржане скупштине, епископ нишки Јован направио је радикалан потез ка признању свештеничког удружења, а већина осталих епископа је „омекшала“. Изузетак је, нагласио је Радосављевић, епископ бањалучки Василије који свој негативан став исказује на разне начине, па тако и даље демонстративно одбија да прима *Весник* иако га добија бесплатно.

Разговор је завршен разматрањем питања дотација државе Цркви. „Ми смо рекли да ми начелно стојимо на становишту да држава треба да помаже верске заједнице али да ми такође сматрамо да наши грађани треба да знају зашто ми дајемо цркви новац и да тражимо да се црква не злоупотребљава у политичке сврхе. Када се основна питања реше и када Православна црква покаже добру вољу да жели сређивање односа са државом, онда ми не бежимо од тога да и то питање узмемо у решавање.“

Радосављевић је обавестио присутне да је позвао архијереје на пријем у време заседања Сабора, изјавивши да су они усамљени и изоловани од јавног живота, препоручивши републичким комисијама да буду у непрестаном контакту са архијерејима.

Осврћући се на гласине да ће свештеничка удружења бити укинута после договора државе и Цркве, Радосављевић је рекао да је разговарао са појединим челницима свештеничког удружења којима је пренео да морају више да се укључе у рад Социјалистичког савеза радног народа. „Удружење би требало да се бори по свим крупним питањима цркве, да поставља одређене проблеме, да врши притисак на епископе. Нарочито смо им нагласили на важност помоћи коју треба да им пружи Социјалистички савез у раду епархијских одбора“, закључио је Радосављевић своје излагање на седници Комисије.¹

Епископ Герман и Ристо Грђић, службеник Патријаршије, посетили су седиште Савезне комисије за верска питања 31. децембра 1954. године и државним службеницима предали писмо Патријаршијског управног одбора у коме је изнето мишљење тог тела о Закону о здравственом осигурању, уз три представке.

Патријаршија је тражила да се пензионисаним свештеницима дозволи да могу у парохијама замењивати активне свештенике и остваривати извесне приходе поред пензије, аналогно могућности хонорарног запослење пензионера у другим деловима друштва. Такође, затражено је да се пензионисаним свештеницима не одузима пензија због повремениог обављања верских обреда. Другом представком затражено је да се Рељевској и Задарској богословији призна ранг факултета, а трећом да се свештеницима који су били судије црквених судова и црквени судски тужиоци на пензијске припадљености призна стручност висококвалификованих службеника, и у случају да они немају одговарајућу школску спрему.

Великодостојницима Српске православне цркве је одговорено да ће њихове писмене представке бити проучене и да ће им бити благовремено одговорено.

У разговору је поменута и могућност добијања дотација за уплату доприноса за социјално, а било је речи о плаћању додатног доприноса, о пензијама удовицама свештеника који нису остварили пун стаж, о пензионисању професора Богословског факултета који нису у свештеном чину, о бенефицираном радном стажу.²

Епископ захумско-херцеговачки Лонгин посетио је 18. фебруара 1955. године Савезну комисију за верска питања како би разрешио не-

1 Записник седнице Савезне комисије за верска питања одржане 2. јуна 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

2 Белешка о разговору епископа Германа и Ристе Грђића у Савезној комисији за верска питања одржаном 31. децембра 1954. године – АЈ, 144, 12-200.

ке проблеме. Истакао је да је прошле године од председника босанско-херцеговачког Извршног вијећа Авда Хума добио обећање за новчану помоћ. Када је после завршетка Сабора навратио у Сарајево и поново затражио помоћ од Хума, одговорио му је да треба да прецизира зашто тражи помоћ, то јест да ли себи лично или за опште потребе епархије. Када је епископ Лонгин разложио да му је помоћ потребна за оправке црква и манастира, Хумо је одговорио да ће помоћ добити, али не у износу који је тражио. После извесног времена епископу је стигао позив од Комисије за верске послове да дође у Сарајево. Тамо га је примио председник Владо Шегрт и упитао да ли хоће да прода манастир Дужи код Требиња који Армија већ користи за своје потребе. Епископ је одговорио да он није овлашћен да отуђи манастир и његова добра, већ да је то у надлежности Патријаршијског управног одбора и Завода за културно-историјске споменике у Сарајеву, пошто је поменути манастир под заштитом државе. Додао је да је својевремено било договорено да војска адаптира једну помоћну зграду за смештај монаха, али да то није испуњено. „Напоменуо је у неколико махова да је његов став добро познат, да је он за потпуну сарадњу у сваком погледу, па да га зато у Патријаршији заједно са Емилом пакрачким сматрају да је комуниста, а он се од тога не стиђи нити се страши“, забележио је Шегрт. На поласку епископ је напоменуо да се у Патријаршији шири прича како се ради на решењу црквеног питања у Македонији, па и о њему као пожељном кандидату за епископа у Македонију. Он ће евентуалну понуду одбити јер сматра да то прижељкују епископи Василије и Герман који би да га што више удаље од централних збивања у Патријаршији. Последња реченица Дилпарићеве службене белешке гласи: „Рекао сам му да ништа о тим комбинацијама и разговорима није познато, а утисак ми је да је ово једно од главних питања због којих је дошао у комисију“.¹

Епископи Герман и Висарион, чланови Синода, посетили су Савезну комисију за верска питања 18. фебруара 1956. како би предали представку Синода и препис жалбе епископа горњокарловачког Симеона поводом рушења парохијског дома у Сврачковом Селу код Госпића. Епископи су секретару Милоју Дилпарићу и саветнику Миливоју Урошевићу, уз представку и жалбу, изнели и проблем разрезаних великих пореза манастирима који су проглашени културно-историјским споменицима и замолили да се Цркви врате узурпирани епископски дворови и парохијски станови.

Говорећи о Богословском факултету, замолили су измештање дечије болнице из тог објекта за потребе богословије из манастира Раковица,

¹ Службена белешка о разговорима Милоја Дилпарића и епископа захумско-херцеговачког Лонгина, од 19. фебруара 1955. године – АЈ, 144, 14-203.

јер та установа – како су навели – представља у тамошњим околностима својеврсно ругло и доводи Патријаршију у врло непријатну ситуацију уколико неки страни високи гост изрази жељу да је посети. То се десило и неколико дана раније, када је Џон Метзлер, из Светског савета цркава, отишао са члановима Синода у посету поменутој богословији и остао запрепашћен оним шта је тамо затекао.

Према службеној белешци из Комисије, епископи су затражили од домаћина да им изнесу своје примедбе, уколико их имају, на архијереје. „Оба епископа тј. Висарион и Герман су изјавили и молили да се њима двојици нарочито лично увек укаже на сваку грешку и пропусти, а они су вољни и да разговарају и да приме сугестије и да поправе грешку ако је направљена.“

Говорећи о проблему доприноса за социјално осигурање свештеника, епископи су изјавили да Црква нема толико новца колико треба да плати Заводу за социјално осигурање.

Епископ Герман је казао да му је епископ жички Николај писао уочи божићних празника, и да му је епископ америчко-канадски Дионисије послао 1.000 долара за потребе манастира Жича. Придодео је неколико реченица о посети Патријаршији Џона Метзлера, представника Светског савета цркава.

Епископи су известили домаћина о припремама за дочек гостију из Грчке православне цркве који ће у току године доћи у узвратну посету.

„Узгред, и више у шали напоменули су задњу емисију Веселе вечери Радио-Београда где је 'инкогнито' епископ Герман исмејан. Епископ Герман је објашњавао да расписом није наредио већ препоручио курс за пападије у манастирима, али је успела тачка емисије па мора да тражи као аутор половину хонорара“, забележио је Милоје Дилпарић.¹

Епископи бањалучки Василије и сремски Макарије, чланови Синода, посетили су 10. марта 1956. године Савезну комисију за верска питања и то по жељи патријарха Викентија. Они су својим домаћинима Миливоју Урошевићу и Милоју Дилпарићу предали молбу Патријаршијског управног одбора за новчану помоћ. Домаћини су стекли утисак да би гости желели да разговарају и о другим питањима. На узгредну примедбу Дилпарића да постоји више нерешених проблема и да би било целисходно да и архијереји покажу нешто више од добре воље кад је реч о њиховом разрешавању гости су изјавили да улажу много напора са своје стране да се сва отворена питања размотре на прави начин.

Епископ Макарије је говорио о невољама појединих црквених управа у Хрватској које нису успеле да плате велике порезе па им је др-

¹ Службена белешка Милоја Дилпарића о разговору са епископима Висарионом и Германом, од 18. фебруара 1956. године – АЈ, 144, 19-236.

жава одузела поједина имања и намерава да прода. Епископ Василије је изнео неке појединачне случајеве ометања свештеника у њиховом раду, закључивши да је у његовој епархији углавном све у реду. То је навело Дилпарића да у белешци констатује да тај епископ далеко помирљивије наступа него у ранијим сусретима. Ипак, при помену припрема за долазак делегације Грчке православне цркве, приметио је да је хапшење и страдање архиепископа кипарског Макариоса, које се дешавало тих дана, представља бруку за Британце.

„Епископ Василије је у врло пристојној форми, узгред, замолио да се уради и са наше стране нешто за епископске домове по епархијама. Друг Дилпарић је износио епископима примере неких свештеника чији начин живота и поступци с људима увелико одударају од уобичајених норми. Епископ Василије га је чак и допуњавао, јер су му случајеви такође били познати. Истиче како је у том погледу примио и неке сугестије од Претседника удружења православних свештеника у Босни Бијељца као и секретара проте Јанковића.“

Епископи су на крају предали и две представке с молбом да се интервенише код локалних власти поводом забране сече шуме на поседу једног манастира у Босни.¹

Милан Д. Смиљанић посетио је 23. децембра 1956. митрополита Нектарија на његов позив и о томе саставио извештај за Савезну комисију за верска питања. У њему је наведено да је митрополит молио Смиљанића да му достави белешке које је водио приликом путовања делегације Српске православне цркве по Совјетском Савезу. Најпре су повели разговор о потреби трајног регулисања односа између државе и Цркве. Када је Смиљанић рекао да је сада најважније црквено питање у Македонији, митрополит је приметио да је на Сабору договорено да то преузме патријарх Викентије. Опаску Смиљанића да патријарх у том послу не ужива подршку осталих архијереја, митрополит је оспорио тврдећи да су сви једнодушни у ставу да питање треба што пре разрешити.

Потом су разговарали о признавању Савеза удружења православног свештенства. Митрополит је нагласио да то неће бити разматрано на Сабору, подсетивши саговорника да су се приликом боравка у Совјетском Савезу и Румунији уверили да тамо не постоје свештеничка удружења. Истакао је да ради једнообразности и јединства православља такво удружење ни овде није потребно. „Ја ти ово говорим као мишљење своје и као мишљење већине наших архијереја, да би знао и ти и сви остали твоји сарадници у Савезу“, рекао је митрополит Нектарије.

Смиљанић је узвратио да не треба у свему копирати Руску и Ру-

1 Службена белешка Миливоја Урошевића о разговорима са епископима Василијем и Макаријем, од 10. марта 1956. године – АЈ, 144, 19-236.

мунску православну цркву: „Јер ако хоћемо да копирамо руску Православну цркву, онда би сву власт у цркви требали да даднемо Патријарху, па да он сам премешта архијереје а затим да спроводимо остало уређење копирајући руску и остале православне цркве!“

Трећа тема коју су саговорници отворили односила се на пропаганду у иностранству после смрти епископа жичког Николаја. Смиљанић је нагласио да би архијереји требало да се потруде да се о том архијереју што мање говори и да се не афирмишу у јавности његове делатности и ставове. „На ово питање митрополит Нектарије ми није ништа одговорио“, записао је Смиљанић.¹

Митрополит Нектарије посетио је 1. фебруара 1957. седиште босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, где је разговарао са секретаром, коме је изнео да је дошао да затражи помоћ за епархије у Босни и Херцеговини, уочи свог одласка у Београд, где ће боравити неколико следећих месеци у својству члана Синода. На почетку разговора митрополит је нагласио да се у Босни и Херцеговини чини извесна неправда Српској православној цркви у односу на друге верске заједнице које добијају знатно више новца од државе. Због тога он намерава да у Београду посети највише државне руководиоце и предочи им околности живота Српске православне цркве у тој републици и да од њих затражи помоћ. Потом је говорио о проблему поправке храма у Чајничу, подсетивши да су тај храм и тамошња цамија страдали у рату, али да је после рата само цамија обновљена и то уз помоћ државе, док се Србима не дозвољава поправка ни уз помоћ прилога народа. Нагласивши да је тај храм проглашен за културно-историјски споменик, затражио је помоћ. Домаћин је забележио да је митрополит био уверен да ће Комисија интервенисати пошто би то било политички корисно јер би следеће године у Југославију требало да дође делегација Руске православне цркве а митрополит би позвао руског патријарха у Босну и Херцеговини и у Чајниче. У случају да од државе не добије ништа, митрополит ће помоћ затражити од Руске православне цркве, „јер је раније, кроз историју, руска црква помагала православне цркве код нас“.

На крају разговора, „по старом обичају“, како стоји у службеној белешци, митрополит је изразио своју лојалност држави, обећававши да ће као члан Синода међу свештенослужитељима радити на јачању одговарајућег односа према државним властима. А у прилог лојалности, према белешци домаћина, изјавио је да је црквено питање у Македонији на путу коначног решавања. Рекао је да још треба пронаћи свештенослужитеља који би по канонима могао бити изабран за епископа. За свештеничко удружење је рекао да га Сабор неће распуштати, а да ће га временом и

¹ Белешка Милана Д. Смиљанића од 23. децембра 1956. године – АЈ, 144, 19-242.

признати. Те речи домаћин је схватио као покушај митрополита да сазна какво је мишљење надлежних о том питању. „Рекао сам само толико да је удружење слободно, да је то сталешка организација као и остале и да као таква треба, поред осталог, да се брине за своје чланство“, закључио је службеник босанскохерцеговачке Комисије за верска питања.¹

Епископ захумско-херцеговачки Владислав 11. октобра 1957. затражио је у телефонском разговору да буде примљен у босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове како би надлежнима изложио неколико актуелних проблема из своје епархије и замолио за њихово решавање. Како је Владо Шегрт, председник Комисије, био одсутан, епископа и његовог пратиоца проту Јанка Брежанчића, архијерејског заменика, примили су Никола Поповић и Василије Миљатовић.

Разговарали су о заштити древних икона којих у манастирима и храмовима Српске православне цркве има доста а њихова историјско-уметничка вредност је велика. „Епископ који важи као приличан познавалац тих питања, јер је његова уза струка византологија и историја Византије, изјавио је да је из личне иницијативе предузео низ мјера у циљу заштите споменика културе и да му је и с те стране обећано у овом погледу извјесна помоћ итд.“

Констатовали су да се сарадња државних власти и Епархије одвија без већих потешкоћа. Епископ је истакао да води рачуна о томе какви му свештеници долазе у епархију. На крају је издвојио проблеме у вези са дотацијама за поправке манастира Житомислић и спорост у враћању просторија манастира Дужи које и даље користи војска. Због свега тога био је и код генерал-потпуковника Павла Илића и добио обећање да ће проблем бити разрешен. Епископ је навео и покушај насилног усељавања у парохијски дом у Љубињу, напоменувши да се припрема иселење црквењака-инвалида Лазе Костића. „Ми смо, са своје стране, изјавили Епископу да ћемо о истакнутим питањима обавјестити компетентне факторе ради њиховог рјешавања, додавши да мислимо да је свако од поменутих питања рјешиво“, забележено је после састанка у Комисији.²

Председник босанскохерцеговачке Комисије за верска питања Владо Шегрт позвао је 13. априла 1957. на разговор митрополита дабробосанског Нектарија. Домаћин је госту одмах по поздраву саопштио да је

1 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 34 од 5. фебруара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 2 од 16. јануара 1957, Савезној комисији за верска питања и „Службена забелешка о разговору са владиком Владиславом“ од 19. новембра 1956. године – АЈ, 144, 21-257.

за оправку манастира Житомислића додељена извесна новчана помоћ и да ће бити издата дозвола за поправку цркве у Чајничу. Потом је нагласио да је своја обећања са последњег сусрета испунио и запитао госта шта је он учинио. Радило се, наиме, о обећању митрополита да ће црквени проблем у Македонији бити разрешен, а то је на Сабору одложено за следеће заседање. Када је Шегрт нагласио да решење тог проблема у доброј мери зависи и од самог митрополита, он је одговорио да се још тражи организација Цркве у Македонији (црквене општине, црквени судови итд.), и да ће, по успостављању одговарајућих органа, то питање бити окончано. То је навело домаћина да каже како епископат мора да води рачуна о националном осећању Македонаца. Митрополит је покушао да све то пребаци на патријарха, али је Шегрт одбио такво објашњење.

Како би сазнао што више података о активностима осталих архијереја, Шегрт је поменуо епископа Лонгина и његов однос према свештенослужитељима. Митрополит је затражио да о томе разговарају насамо и његовом захтеву је удовољено.

Када је после извесног времена разговор настављен у присуству других чланова Комисије, Шегрт је навео неколико примера незаконитог рада неких свештеника, а поводом прикупљања прилога за градњу или поправак цркава. Митрополит се сагласио да је таквих примера било и обећао да ће са своје стране предузети све да убудуће до тога не долази. У том контексту је поменуо и изградњу храма у Бањалуци, рекавши да ће нешто новца дати Синод, нешто ће тражити од државе, а добар део ће стићи од исељеника из Америке. Он је, како је рекао, препоручио епископу Василију да не гради велики храм и то на месту где је до 1941. постојао, а овај је обећао да ће послушати. „На растанку се захвалио на помоћи, на пажњи и пријему. При том је ласкаво похвалио рад и улогу вјерске комисије, која је по његовом мишљењу много допринијела за побољшање односа и показала велико разумијевање“, забележио је Шегрт.¹

Епископ банатски Висарион посетио је 21. септембра 1957. године Савезну комисију за верска питања и задржао се два сата у разговору са Милојем Дилпарићем. Најпре је говорио о свом животу и смештају у Вршцу. Рекао је да је у Београд дошао на неколико дана да преконтролише своје здравствено стање, јер га је пре извесног времена задесио јак жучни напад. Похвалио се је да је добио на располагање епархијски двор који сређује, а са општинским Народним одбором је у добрим односима. Продао им је, по одобрењу Епархијског савета, патријарха и Патријаршијског управног одбора, епархијски парк, виноград и извесне плацеве

¹ Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 91 од 16. априла 1957, Савезној комисији за верска питања и „Службена забелешка о разговору са митрополитом Нектаријем“ – АЈ, 144, 21-257.

по врло умереној цени, па су они због тога врло задовољни.

Епископ је казао да спремају програм боравка делегације Руске православне цркве.

Пожалио се на кампању коју против њега води Ратко Јелић са групом свештеника из Савеза удружења православног свештенства, а поводом премештања свештеника Властимира Јорговића са једне на другу парохије. Наиме, епископ је тог свештеника преместио како би једну руску парохију у Белој Цркви укинуо и претворио у српску. Додао је да и патријарх по својој вољи у Архиепископији београдско-карловачкој премешта свештенике, па чак и неке добре попове кажњава епитимијом у манастиру Ваведење. Нагласио је да ће се, поштујући државни систем, обратити за заштиту Добривоју Радосављевићу и Јосипу Брозу. Како је већ познат његов став према признавању свештеничког удружења, изјавио је да не разуме зашто га из Удружења нападају и ниподаштавају. Епископ је поменуо још неколико свештеника за које је приметио да нису ни добри људи ни свештеници, али да их Удружење узима у заштиту. „Висарион је у два маха поменуо проту Смиљанића, истичући да је и на њега љут: што је долазио у његову епархију без његовог знања у два маха, па је једном чак и служио у цркви код свештеника Мата Новаковића, где је против њега тј. Висариона говорено много што-шта. На Ратка Јелића је Висарион просто сипао оптужбе. Тврдио је да Ратко Јелић, наводно, пошто има кола, јури од места до места, као некакав црквени или епископски контролор; тражи и прикупља жалбе и оптужбе, а потом као некакав бахатлија поставља се изнад епископа, тражећи немогуће ствари.“

Епископ је истакао да је раније разговарао са Радосављевићем, Исом Јовановићем и другим државним функционерима и да никада од њих није чуо никакве замерке на своју делатност, али да то сада слуша од једне шачице свештеника. Дилпарић је покушао да разувери епископа бранећи свештеничко удружење и његову бригу за чланство, али је епископ остао при свом.¹

Епископ нишки Јован затражио је пријем у републичкој Комисији за верска питања, што му је и омогућено 1. новембра 1957. године. Била је то његова прва посета тој институцији, а домаћини су му били председник и секретар.

Изјавио им је да нема никаквих проблема, да живи у заједници са сином и снахом који се старају о њему. Првенствено ради тога и својих година – 74, није прихватио патријархов предлог да буде члан Синода и самим тим проводи више времена у Београду, већ намерава да среди ста-

¹ Службена белешка Милоја Дилпарића о разговору са епископом банатским Висарионом – АЈ, 144, 23-261.

ње у својој епархији и наследнику је преда у добром стању.

Епископ Јован је истакао да жели да сарађује са државним властима, да то препоручује и својим свештеницима од којих захтева да све спорове решавају споразумно, мада му се пребацује да неке од њих, иначе чланове Удружења, кажњава. Истакао је да то чини само због немарног обављања свештеничке службе, а не због тога што су они чланови Удружења. Говорећи о посети неким местима у пограничној зони око Пирота, где живе већином Бугари, указао је да тамошњи бугарски свештеници и даље, годинама иза рата, остали клирици Бугарске православне цркве, па чак и примали плате из Софије, док с њим, као надлежним епископом, нису успоставили никакве контакте. Као најважнији проблем епископ је истакао недостатак свештеника, наводећи да српски православни свештеници нерадо одлазе на службу у парохију где су Срби мањински живаљ. Нагласио је да је Епархија нишка највећа по територији, али и да је оптерећена мноштвом нерешених питања кад је реч о имовинско-правним односима¹. Већина проблема је ипак у процесу решавања, а поједини су у међувремену решени.²

Босанскохерцеговачка Комисија за верске послове послала је 6. новембра 1957. Савезној комисији за верска питања своју анализу о деловању клера за ту годину. У том документу се истиче да су односи са архијерејима Српске православне цркве, чије су епархије у тој републици, побољшани у односу на раније године, а то је резултат договора Савезне комисије за верска питања и Патријаршије. У том погледу, како је наведено, контакти су чешћи и доприносе разрешавању отворених проблема. Највише су разговарали са митрополитом Нектаријем и епископом Василијем. За митрополита је констатовано да је много „мекши“ него раније и да је то, поред осталог, показао приликом боравка делегације Руске православне цркве у Сарајеву. „Он је такођер од секретара Комисије примио једну своту новаца за личну употребу. Иначе, он то све ра-

¹ Манастири: Св. Аранђел (НОО Височка Ржана, срез Пирот), одузета целокупна имовина 10 ха; Св. Јован Погановски (срез Пирот), нема решења Аграрног суда, поседује 3,5 ха; Св. Богородица, Височка Ржана-Пирот, одузето 10 ха; Св. Ђорђе, Темска-Пирот, сељаци заузели изванредан део црквене земље; Св. Богородица, Суково-Пирот, представници НОО неће да потпишу уговор о прелазу воде кроз манастирско земљиште; Св. Ђорђе-Ајданавац, Прокупље, питање црквене зграде.

Црквене општине: Крупац-Пирот, одузета црквена њива; Сињац-Бела Паланка, одузето црквено земљиште; Бела Паланка, одузето црквено земљиште; Градашница-Лесковац, заузето земљиште; Сијеринска Бања-Лесковац, експропријација; Јашуње-Лесковац, земљиште; Брлог-Височка Ржана-Пирот, заузет део црквеног дворишта и црквени дом; Св. Пантелеј, црква у Нишу; Задужбина Ђоке Јовановића из Ниша, подизање новца ради подизања цркве у Нишу.

² „Информација о разговору са епископом нишким Јованом, обављеним 1. XI. 1957. године у Комисији за верска питања Извршног већа НР Србије“ – АЈ, 144, 3-263.

није не би учинио. Све то говори да се и код њега нешто мења“, наведено је у извештају.

За епископа Василије је речено да се у много чему изменио, а то се видело и приликом путовања са секретаром Комисије по Босанској Крајини, када се изјаснио за сарадњу, пошто се и однос власти према њему променио. То је навело аутора извештаја да констатује да је епископ схватио да не може „главом кроз зид“, а како рачуна на премештај у неку другу епархију увидео је да затегнути односи са државним властима могу само да му омету тај план.

Говорећи о понашању епископа у току посете делегације Руске православне цркве, аутор извештаја закључује да „то све опет даје повода да с њим треба ићи на дуже стазе и са одређеним системом у даљем контактирању“.

На крају анализе стоји да са епископима захумско-херцеговачким Владиславом и зворничко-тузланским Лонгином „још има потребе да се ради“, па отуда и закључак: „И даље радити на продубљивању односа са епископима. С њима одржавати систематску везу и контакт, те на тај начин, макар и најминималнији, остварити наш утицај на њих. Односно, не допустити да буду препуштени сами себи и најужем кругу у којем се иначе крећу.“¹

Србијанска Комисија за верске послове послала је 9. децембра 1957. године Савезној информације о разговорима са архијерејима. Нагласила је да је те године у односу на раније већи број епископа свраћао код њих.² Епископи су домаћинима износили с којим се све проблемима сусрећу у својом епархијама. Тако је епископ шабачки Симеон поставио питање епископског дворца у Шапцу и добио обећање да ће зграда бити враћена чим буде исељена Градска библиотека. У међувремену, епископски дворца у Вршцу враћен је власнику на коришћење. Епископ нишки Јован је тражио да се интервенише код народних одбора срезова и општина, да се црквена земља и зграде у поседу Цркве које користе друге установе врате власницима. Митрополит Нектарије је добио, како је констатовано, тражени новац за поправку конака манастира Милешева. Епископ рашко-призренски Павле је молио да се реши питање места чувара манастира Сопотана на коме је до тада била супруга извесног руководиоца локалног угоститељског предузећа. Епископ сремски Макарије

¹ Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 188 од 6. новембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

² Према подацима србијанске Комисије за верска питања, у ту институцију су у току 1957. долазили само епископи шабачки Симеон и нишки Јован – Радмила Радић, Момчило Митровић, *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945-1978*, Београд, 2012, стр. 163.

тражио је такође враћање црквених зграда епархији, као и звона која су нестала са православног храма у Новој Пазови. Епископ тимочки Емилијан тражио је да се Црквеној општини у Рготини, срез Зајечар, врати 200.000 грађевинских цигала које су по налогу бившег председника Народног одбора Зајечар одузете од Црквене општине за потребе предузећа „Житопромет“ и подизање задружног дома. („Предмет се налази код Врховног суда Србије. Окружни суд одбио је жалбу Црквене општине, с мотивацијом да је потраживање застарело.“)¹

Челници босанскохерцеговачке Комисије за вјерске послове неколико пута су разговарали са митрополитом дабробосанским Нектаријем и епископима бањалучким Василијем и зворничко-тузланским Лонгином поводом протеклог заседања Сабора, али и о другим темама. Према запису аутора службених белешки, архијереји нису одлазили „наоштрени“ онако како су долазили у Комисију. „Очекивали су да ћемо на њих вршити неки притисак и да ћемо тражити информације о ставу у Сабору и сл. Међутим, то нису доживели, па су самим тим колико толико демантовани“, прецизирано је у забелешци.

Секретар босанскохерцеговачке Комисије се састао неколико пута са епископом Василијем и митрополитом Нектаријем у вези са посетом делегације Руске православне цркве и питањем рестаурације цркве у Чајничу. „Сврха контаката била је боље упознавање, стварање бољих односа, као и рјешавање неких конкретних спорних питања“, навео је аутор забелешки, закључивши да је епископ много „мекши“ него раније, да изражава жељу за контактом, да жели споразумно решавати проблеме и да констатује да се стање побољшава.²

Митрополит дабробосански Нектарије је почетком јануара 1958. посетио републичку Комисију за верске послове како би тражио новац за поједине црквене општине и плаћање рачуна за свечани ручак током пријема делегације Руске православне цркве. Владо Шегрт, председник Комисије, нагласио је да између државе и Српске православне цркве постоји један велики проблем – црквени, у Македонији. Својевремено је – каже – обећао руководиоцима Македоније да ће у циљу решавања тог проблема утицати на свог земљака, то јест на митрополита Нектарија. Митрополит је одговорио да је то питање пред решењем, али да Македонци немају адекватног кандидата за епископа. „Владо је нагласио

¹ Писмо србијанске Комисије за верске послове, Пов. бр. 95 од 9. децембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

² Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 127 од 13. децембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

да је запазио неког окретног свештеника¹, који је био у пратњи Руске свештеничке делегације, па што не би тога завладичили. Круљ је на то договорио да не види владике са женом и децом, да га је на то пракса поучила и тврди да су највише у животу вређали синови владике. Вели да се после свега тога заклео да неће никад гласати за владикау који има жену и дјецу“, записао је аутор забелешке. На крају разговора, митрополит је позвао челнике Комисије да заједно посете Чајниче, а њему да уступе аутомобил да посети Дубровник.²

Епископ зворничко-тузлански Лонгин је 24. априла 1958, уочи Сабора, посетио Савезну комисију за верска питања и разговарао са секретаром Милојем Дилпарићем. Казао је да га у посету није довео неки посебан разлог. Поменуо је Пашагу Мандића, градског челника у Тузли, који му је учинио неколико услуга. Узгред је рекао: „Овогодишњу ускршњу посланицу је написао односно саставио епископ Емилијан. Сматра да је добро што је штампа регистровала.“

На питање о македонском проблему, епископ је одговорио да је добро што је патријарх са делегацијом боравио у Македонији, уверивши се у позитивније развијање ситуације на терену. „Епископ Хризостом је променио став и каже: да је он раније заступао мишљење да се Македонцима дадне самостална црква, али је сада на другом становишту, односно мисли да се питање реши у оквиру јединствене цркве. С тим у вези епископ Хризостом сада каже; питање се мора решити, па макар и са овим кандидатима.“ Епископ Лонгин је додао да су чули како супруга проте Нестора Поповског не жели да му да развод брака како би овај био замонашен и могао бити изабран за епископа, као и то да би по годинама старији епископи тешко могли да се помире са чињеницом да Нестор, као млађи човек, као митрополит буде старији по положају од епископа Јована нишког, тимочког Емилијана и шабачког Симеона. Епископ Лонгин сматра да су млађи архијереји склонији решавању македонског проблема, али и да су старији знатно попустљивији. „Епископ Василије је за пример много променио свој став у сваком погледу. Ту промену Лонгин види као резултат паметне политике која се последњих година води у односу на цркву и црквене људе. Конкретно у односу на неке епископе СПЦ који су раније имали извештај свој став паметном политиком исти су доведени на линију сарадње. То је и њему самоме сада тек јасно, а раније се је некако у себи бунио зашто се понегде истичу и позивају неки епископи (Јован, Василије, Нектарије) а не они чији је став био и раније позитиван (Лонгин, Емилијан и други). Конкретно у вези одласка

1 Мислио је на свештеника Нестора Поповског.

2 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 13/58 од 20. јануара 1958, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 23-277.

Делегације у СССР Емилијан пакрачки је настојао да иде као члан делегације, али је касније схватио да је политички боље да у делегацији иду Јован, Василије и Герман“, записано је у службеној белешци.

На крају разговора епископ Лонгин је казао да је патријарх обавестио архијереје о додељеној дотацији, као и о престојећим разговорима у Савезној комисији за верска питања са члановима делегације која одлази у посету Руској православној цркви.¹

Митрополит дабробосански Нектарије посетио је 17. маја 1958. године Савезну комисију за верска питања и том приликом разговарао са секретаром Милојем Дилпарићем. Подсетио је саговорника на чињеницу да су по доласку Аустро-Угарске у Босну и Херцеговину, власти штампале разне црквене књиге за потребе Православне цркве, како би било заустављено њихово набављање из Србије и Русије. Лепо урађене књиге биле су штампане на црквенословенском, на финој хартији. Познато је да је у Краљевини Југославији остао контингент тих књига, док је већи део уништен за време Независне Државе Хрватске 1941–1945. године а део је негде скривен. Митрополит је додао га је недавно један познаник обавестио да је неколико сандука тих књига донето у Свештеничку задругу у Београду и да се тамо продају по веома високој цени. Према митрополитовом сазнању, те књиге је Крстан Бијељац дао проти Драги Јанковићу, секретару босанскохерцеговачког Удружења православног свештенства, па је митрополит молио да власти интервенишу како би књиге стигле до оних којима су намењене.

На питање домаћина о новостима у Патријаршији, митрополит је одговорио да готово ништа нема вредно помена – у току су уобичајене припреме за Сабор, а архијереји су задовољни новим Уговором о социјалном осигурању. „Решиће се и Македонско црквено питање (није рекао како а није било згодно, односно журили смо обојица, па ми није објаснио како)“, записао је Дилпарић.

На растанку митрополит је саговорника обавестио да су се четворица архијереја из Босне и Херцеговине договорили да 24. маја дођу на Илићу на вечеру коју приређује Владо Шегрт, где ће упознати и новог председника републичке Комисије за верска питања Тодора Куртовића.²

Епископ браничевски Хризостом по налогу патријарха Викентија посетио је 10. маја 1958. године Савезну комисију за верска питања и

1 „Забелешка о посети епископа тузланског Лонгина Савезној комисији за верска питања на дан 24. маја“ – АЈ, 144, 23-277.

2 „Забелешка о посети митрополита дабробосанског Нектарија Савезној комисији за верска питања на дан 17. маја 1958. године“ – АЈ, 144, 23-277.

разговарао са Милојем Дилпарићем о неплаћеним трошковима за време посета делегација Румунске и Руске православне цркве. Одговорено му је да Синод може да се обрати за помоћ Комисији.

Епископ је потом замолио за мишљење власти о проблему свештеника Андрије Димитријевића из села Рибаре, Срез хомољски. Он је био осуђен на шест година затвора, због тога што је својевремено писао епископу жичком Николају да истраје у борби против нове Југославије. У затвору је одлежао две и по године и недавно је пуштен на условну слободу. У међувремену је у поменутом месту поставио другог свештеника па би епископ сада желео да Димитријевићу да отпуст за другу епархију, на пример у Горњокарловачку. Дилпарић је обећао да ће епископа накнадно обавестити о свом ставу када прибави мишљење од надлежних служби. („Прибавио сам мишљење од друга Драге Стојовића и обавестио епископа Хризостома да свештеника Димитријевића може на територији своје епархије распоредити где год хоће. Ово сам Хризостому саопштио после његовог одласка телефоном. Захвалио је“, записао је Дилпарић у белешци.¹⁾

На питање о црквеном проблему у Македонији, епископ је најавио да ће на следећем Сабору тај проблем бити озбиљно третиран и да ће се архијереји одлучити за решење које ће, сматра, донекле задовољити Македонце у смислу њиховог захтева (с тим што би епископ Доситеј ишао у Битољ, а неки од других кандидата у Скопље) или можда ће то бити неко други. Нагласио је да се и стари архијереји коначно слажу да треба потражити одговарајуће решење тог спорног питања. „Даље ми је рекао да је извесно да ће Фрушића бирати за епископа далматинског (Шибеник).“²⁾

3.6.7. Збивања уочи, током и после заседања Светог архијерејског сабора

По повратку патријарха Гаврила у земљу 16. новембра 1946. одржане су прве седнице ванредног заседања Светог архијерејског сабора.³ Прве седнице редовног заседања Сабора започеле су 24. априла 1947. године.⁴ На заседању је учествовало 13 од укупно 16 архијереја. Сабор је расправљао о виталним питањима за Цркву. Спроведене је аронда-

1 Када је један стари свештеник молио епископа Висариона да га премести у другу парохију, он је одговорио да мора најпре да пита Управу државне безбедности – Милан. Ј. Рајић, Српски пакао у комунистичкој Југославији, Београд 1991, стр. 137.

2 „Забелешка о посети Савезној комисији за верска питања епископа Хризостома члана Синода СПЦ на дан 10 маја“ – АЈ, 144, 23-277.

3 Гласник..., 10-12/1946, стр. 258.

4 Сабор 1947. године био је редован а не ванредан као што то тврди Д. Р. Живојиновић – Д. Р. Живојиновић, н. д, стр. 103.

ција епархијских граница (обновљена је Епархије сремска, основане су шумадијска и будимљанско-полимска) и изабрани су нови архијереји, а поједини архијереји су премештани на друге епархије, проглашен је нови Устав Српске православне цркве. У том највишем правном акту није било одредаба које би се односиле на државне ингеренције у црквеним пословима, као што је у ранијем спомињана редовна државна помоћ Цркви, заклетве архијереја на верност владару, прикупљање црквеног приреза од државне пореске администрације. Кад је реч о избору патријарха, по новом Уставу, није било предвиђено учешће представника државне власти у том поступку. Околности су, међутим, 1950. и 1958. године показале да су ти измењени чланови ипак били мртво слово на папиру!

До измена Устава Српске православне цркве дошло је услед нових околности и промењених прилика у држави, а самим тим, и у црквеном животу. Основна хијерархијска вертикала, то јест систем унутрашњег устројства Цркве, није, међутим, промењена. Неким одредбама Црква је покушала да се унапред заштити од евентуалних притисака државних власти и мешања у њен унутрашњи живот.¹

Од повратка патријарха Гаврила, постало је устаљено правило да Синод о сазивању Сабора обавештава Државну комисију за верска питања. Тако је било и када је Синод сазвао редовно заседање Сабора за 31/18. мај 1951. године. Уз обавештење, Синод је тим поводом молио власти да издају улазне визе за епископе Дионисија, Николаја и Иринеја.² Државна комисија за верска питања одговорила је да поменути архијереји треба да се обрате надлежним амбасадама.³ (И наредних година, Синод је такође обавештавао Комисију о заседању Сабору и тражио улазне визе за епископе из иностранства, али они нису долазили...)

Првом Сабору под председавањем патријарха Викентија присуствовало је 13 архијереја. Изостали су митрополит скопски Јосиф и епископ бачки Иринеј због болести, као и тројица архијереја који су се налазили у иностранству: епископи америчко-канадски Дионисије, жички Николај и далматински Иринеј.

Сабор је изабрао нове чланове Синода са двогодишњим мандатом: патријарх Викентије, епископи сремски Никанор (задужен за административно-законодавне послове), браничевски Венијамин (мисијски послови), будимљанско-полимски Макарије (финансијски послови) и ба-

¹ Димшо Перић, *Законодавство Српске православне цркве од стварања Југославије до новијег времена*, Београд, 1995.

² Писмо Синода, бр. 1098/зап. 232 од 14/1. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

³ Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 129 од 24. априла 1951, Синоду – АЈ, 144, 4-84.

њалучки Василије (просветни послови). Одређено време они су боравили у Патријаршији, у својеврсном дежурству.

Избор нових архијереја и попуњавање упражњених епархијских столица обично би се нашао на дневном реду последњег дана Сабора.¹

На седницама Сабора расправљано је и о митрополиту скопском Јосифу и закључено да треба замолити Државну комисију за верска питања да проследи представку председнику Савезне владе Јосипу Брозу ради његовог ослобађања из интернације.² Међутим, то писмо није прослеђено Брозу о чему сведочи белешка испод печата деловодног протокола: а/а.

По завршетку рада Сабора, Синод је, по устаљеном обичају, обавестио Државну комисију за верска питања о попуњавању упражњених епархија и избору нових епископа, молећи да информације пренесе Председништву Савезне владе.³

1952.

Седницама Сабора те године нису присуствовали епископи жички Николај, далматински Иринеј, америчко-канадски Дионисије, бачки Иринеј. У току заседања преминуо је епископ браничевски Венијамин.

Сабор је почео 15. маја. Дневни ред заседања био је врло обиман. Најпре је требало размотрити неке предмете из претходне године, па се онда посветити текућим проблемима.⁴

1 Одлука Синода о сазиву Сабора донета је 14. априла а објављена је у *Гласнику* од 1. марта/16. фебруара 1950. године – *Гласник...*, 1-2-3/1951, стр. 3; *Гласник...*, 10/1951, стр. 121-123; Писмо Синода, бр. 1679/зап. 391 од 15/2. јуна 1951, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 4-84.

2 Писмо Сабора, АСБр. 39/зап. 53 од 23/10. јуна 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Синода, бр. 1679/зап. 391 од 15/2. јуна 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

4 Предмети из претходне 1951. године: Наставни план и програм за петоразредну богословију као и списак предмета који се имају полагати на испиту зрелости (Син. бр. 1760/зап. 464); Предлог измене поступка за црквене судове (Син. бр. 2178/зап. 581); Упутство Патријаршијског управног одбора о прегледу завршних рачуна црквених општина и манастира (Син. бр. 3146/зап. 841); Напади штампе на највише црквене власти и поједине Г.Г. Архијереје (Син. бр. 3274/зап. 877); Предлог Иницијативног одбора за организовање Православне цркве у Македонији (Син. бр. 3196/зап. 882); Уговор о социјалном осигурању свештеника Српске православне цркве од 28. XII 1951. године (Син. бр. 3455/зап. 902).

Предмети из 1952. године: Предлог Управе Богословије у Призрену да ученици на испиту зрелости и ове године полажу црквенословенски уместо грчког језика (Син. бр. 276/зап. 64); Молба Управе Богословије у Призрену да јој се одобри прослава Светог Саве на дан 6/19. V – пренос моштију св. Саве (Син. бр. 278/зап. 65); Питање Његовог Преосвештенства Епископа банатског Г. Висариона: о свештеницима који су после рукоположења склопили грађански брак (Син. бр. 373/зап. 33); Акт Његовог Преосвештенства Епископа рашко-призренског Г. Владимира по питању: шта се има разумети

Најважније одлуке тичале су се оснивања Богословског факултета (донети су следећи акти: Уредба о оснивању, Правилник о упису, систему студија и полагању испита и Правилник о стицању научног степена доктора теологије и полагању докторског испита), као и промени система наставе богословије у манастиру Раковица.¹

Сабор је расправљао о дијаспори у Западној Европи.

„У погледу епархија у Н.Р. Македонији стављено је у дужност Светом Архијерејском Синоду да и даље ради на нормализовању односа и сређивању прилика у смислу Црквеног Устава.“²

1953.

Када је Синод сазвао Сабор у редовно заседање, Патријаршијски управни одбор за тражио је 17. априла 1953. од Савезне комисије за верска питања да интервенише како би архијерејима, који долазе на заседа-

под ванбрачним односом као сметњом црквеном браку (Син. бр. 486/зап. 208); Мишљење и предлог Њихових Преосвештенстава Г.Г. епископа Венијамина и Василија и г. Др. Лазе Мирковића о једнообразном вршењу Св. тајне исповести за клирике и за верне (Син. бр. 908/зап. 191); Акт Његовог Преосвештенства Епископа шабачко-ваљевског Г. Симеона о расподели и растурању штампаних издања Светог Арх. Синода (Син. бр. 914/зап. 189); Предлог Његовог Преосвештенства Епископа шабачко-ваљевског Г. Симеона о социјалном осигурању монаха и монахиња (Син. бр. 917/зап. 190); Пројекат Уредбе о уређењу Богословског факултета Српске православне цркве у Београду (Син. бр. 970/зап. 213); Одлука Светог Арх. Синода о укидању Курса при Богословији св. Саве у манастиру Раковици и продужавању редовног рада ове Богословије ради сагласности (Син. бр. 1021/зап. 242); Одлука Св. Арх. Синода да се у наставном програму за Богословију дода још 1 час за изучавање Националне историје, тако да би се у будуће овај предмет изучавао 3 часа недељно (Син. бр. 1019/зап. 237); Одлука Св. Арх. Синода о сагласности са одлукама Патријаршијског управног одбора о регулисању нових плата Архијереја и службеника Српске православне цркве (Син. бр. 984/зап. 235); Писмо Његовог Преосвештенства Епископа жичког Г. Николаја од 31. VIII 1951. којим остаје при својој оставци, говори о управи над Дијаспором и повећању броја Епископа у Америци (Син. бр. 1022/зап. 246); Заједничка изјава Њихових Преосвештенстава Епископа жичког Г. Николаја и Епископа америчко-канадског Г. Дионисија о јединству Српске православне цркве и начину администрирања Српском Дијаспором (Син. бр. 2537/зап. 247); Акт Његовог Преосвештенства Епископа америчко-канадског Г. Дионисија којим повлачи свој раније поднесени предлог да му се постави викар (Син. бр. 1033/зап. 248); Предлог Његовог Преосвештенства Епископа америчко-канадског којим се противи промени Устава Српске православне цркве (Син. бр. 1035/зап. 250); Предлог Његовог Преосвештенства Епископа америчко-канадског Г. Дионисија о управљању над Српском дијаспором у Европи и оснивању Мисијског отсека при Св. Арх. Синоду (Син. бр. 1034/зап. 249); Предмет укидања Православног Богословског факултета у Београду (Син. бр. 620/зап. 94) и Одлука Св. Арх. Синода да ученици богословија, који понављају разред могу наставити школовање у богословијама као екстерни или приватни ученици а не могу остати у интернату (Син. бр. 1860/зап. 45).

Дневни ред обухватио је све предмете припеле Синоду до седнице одржане 10. априла/ 28. марта 1952. године – АЈ, 144, 5-103.

¹ Гласник..., 6/1952, стр. 131-132.

² Гласник..., 6/1952, стр. 132.

ње Сабора, била омогућена повластица од 50 одсто на цену возне карте на железници.¹ (Тај захтев је понављан и наредних година.) Писмо је прослеђено Главној дирекцији железница, која је 6. маја одговорила да је одобрен тражени попуст.² Милоје Дилпарић, секретар Савезне комисије за верска питања, обавестио је Патријаршијски управни одбор о начину коришћења повластице, нагласивши да она важи у времену од 13. маја до 15. јуна 1953. године. „Г.Г. Архијереји ће у полазној станици купити легитимацију К-15, попунити је и потписати по упутству станице и на основу исте купити целу карту до Београда, која ће им важити за бесплатан повратак уз исту легитимацију, ако је на одређеном месту снабдевена потврдом о учествовању на Сабору. Легитимацију треба у повратку поднети станици Београд ради жигосања.“³

Редовно заседање Сабора почело је 18. маја у згради Патријаршије.⁴ Имајући у виду како је протекло, био је то „миран“ скуп.

1954.

Државна комисија за верска питања затражила је, уочи заседања Сабора 1954. године, од професора Богословског факултета др Душана Глумца, да им пошаље своје виђење могућих проблема на седницама. Он га је то доставио 17. маја у виду елабората „Проблем црквене управе“.

Глумац је констатовао да епископима Хризостому и Висариону истиче мандат у Синоду, па Сабор треба да изабере нове. За епископа Висариона је навео да се бори за још један мандат и да би истовремено желео да буде изабран за епископа бачког. Глумац том архијереју у грех приписује и однос према Роберту Тобијасу, једном од високих челника Светског савета цркава, као и према њему лично. Констатујући да старији архијереји, нарочито они родом из Србије, не желе у Синод јер ће током две године морати да доносе разне одлуке, па то радије препуштају другима. Глумац прецизира: „Пошто Герман и онако држи све конце у рукама, јер се затекао на томе положају као главни секретар Синода, ипак се преко њега постављају ствари онако како 'старци' желе (нарочита црквена политика). Они, наиме, тесно повезани са Валеријаном, који ни по коју цену неће ући у Синод (одмах се разболи од кичме), а преко њега са Василијем и осталима.“ Према неком неписаном правилу, у Си-

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 2889 од 17. априла 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 86 од 18. априла 1953, Главној дирекцији железница; Писмо Комерцијалног одељења Дирекције југословенских железница, бр. 7961/53 од 6. маја, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 86/1 од 8. маја 1953, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Синода, бр. 878/зап. 210 од 21. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

нод је требало да уђу епископи захумско-херцеговачки Лонгин, пакрачки Емилијан и горњокарловачки Симеон. Подсећајући да је током прошлог избора чланова Синода патријарх онемогућио избор прве двојице, Глумац је истакао да треба све предузети како се то не би поновило.

Указујући на велики утицај епископа Германа, Глумац је истакао да би требало спречити његов реизбор и одузети му вођење канцеларија Синода, „јер држи све у својим рукама пошто је остао и главни секретар Синода (тј. чиновник Синода) и постао члан Синода тј. наредбодавац“. Такође сматра да треба предупредити патријарха да доведе личности по својој вољи, као што су Александар Поповић или Младен Младеновић, и предлаже проналажење неког поверљивог свештеника преко кога би Синод могли контролисати. „После једне године настојати да Герман оде што даље из Београда тј. или у Пешту или Далмацију, Мостар, Пријепоље.“

У делу елабората о архијерејима, Глумац је навео да би епископу рашко-призренском Владимиру требало дати на администрирање Епархију жичку, „јер му је то Патријарх био обећао, па порекао када је требало дати Герману“, док би Владислава Митровића требало изабрати у Епархију зворничко-тузланску, а у Епархију бачку епископа Лонгина, Стевана Ластавицу или (Арсенија – прим. аутора) Бркића. „Водити рачуна о Варнави Настићу. После истека казне везати га за неку малу епархију да се спречи одлазак у Америку“, изричит је став Глумца.

Он потом упозорава на опасност која би могла настати у случају спајања појединих епархија као што су пакрачка, горњокарловачка и далматинска, „јер су то мртва стража против агресије Ватикана. Тим епархијама давати пуну подршку и помоћ.“

Поводом ранијег предлога епископа Висариона да свим архијерејима буду додељене титуле митрополита, Глумац је рекао да за то нема основе, али је приметио да „треба радити на стварању тзв. митрополитског система у свим републикама где патријарх оличава јединство, иначе децентрализација!“.

Пишући о кандидатима за нове архијереја указао је на потребу да буду изабрани они који ће у скорој будућности утицати на промену Устава Српске православне цркве како би се умањила власт епископата у корист демократског принципа. Закључио је да осим Арсенија Бркића и Владислава Митровића не треба пристајати на друге кандидате, попут Андреја Фрушића, који могу постати згодно оруђе за манипулацију старијим архијерејима. „Већ сада водити рачуна за кандидате за будућег Патријарха.“

У наставку елабората Глумац се посветио проблему Цркве у Македонији. Већ у првој реченици је као решење понудио аутономију у оквирима Српске православне цркве, указујући да мора бити написан Устав Македонске православне цркве који ће Сабор моћи да прихвати, а да не би требало бирати епископе. „Док је Митрополит Јосиф жив, он је

канонски митрополит скопски (ако се не захвали, а то он неће, или ако се не пензионише, а то опет неће Сабор учинити), и без његовог пристанка се та аутономија не може донети. А ако се сад поставе епископи, он им је шеф односно најстарији међу њима. Како се говори Јосиф се спрема да дође на Сабор, спречиће и пензионисање и евентуалну аутономију македонске цркве“, био је изричит Глумац.

У делу елабората посвећеном Богословском факултету и богословијама он истиче да је актуелни систем школовања превазиђен и да треба стварати нови, али не по жељи патријарха и појединих архијереја. Они би, према мишљењу Глумца, хтели да кроз школовање стварају фанатичан клерикални подмладак. Да би се то онемогућило треба се потрудити да о томе одлучује декан, а не Синод. „Систем који Викентије, Герман и остали настоје створити у тим школама је директно противан и штетан за народну државу.“ По Глумчевом тврђењу, архијереји настоје да створе климу која подразумева неприкосновену послушност епископату, као што је било у некадашњој Карловачкој митрополији (чије је традиције прави настављач управо патријарх Викентије). То је, нагласио је Глумац, клерикализам на који се мора реаговати и стога предлаже да се Богословски факултет издвоји из власти архијереја и да буде формирана нова висока школа у рукама државе. У прилог свом залагању наводи и изјаву патријарха Викентија да ће, у случају да не добију новац од државе, заговорити богословије и факултет.

Следећа тема елабората Душана Глумца односила се на Епархију америчко-канадску. Оптуживши патријарха за самовољу, а епископа Германа за, како каже, мрачне циљеве, Глумац констатује да су се прилике у Америци погоршале што може резултирати тешким последицама. Сматрао је да би патријархова и Германова настојања могла да допринесу стварању Америчке православне цркве, у коју би ушли сви православни Америке. „То се ради под водством Стејт Департмана, преко америчке епископалне цркве, новоствореног православног теолошког факултета у Њу Јорку (проф. Флоровски), епископа Николаја и Грка.“ Другу опасност, према мишљењу Глумца, представља делатност епископа жичког Николаја са свештенослужитељима присталицама покрета Димитрија Љотића. Трећу опасност могао би да представља избор наследника епископу Дионисију у случају да му се штогод деси („може и да погине у аутомобилској несрећи пошто лудо вози сам“).

Глумац је препоручио одржавање „хладних“ односа са Светским саветом цркава нарочито због деловања Роберта Максвела и његових критика државне власти. „Покрај тога се види да он чини по директивама Патријаршије (Германа) а можда и по неким другим са стране.“

Поводом позива за учешће делегације Српске православне цркве на конгресу протестантских заједница у Еванстону, Сједињене Америчке Државе, Глумац мисли да тамо нико не би требало да иде. Он проце-

њује да не постоји довољно поверљива личност коју би Патријаршија могла да пошаље на тај скуп,. Осим ако то државни интереси не захтевају, закључује Глумац свој елаборат.¹

Сабор је започео заседање нешто касније од уобичајеног термина – 31. маја – у згради Патријаршије.²

Мада је дневни ред био утврђен раније, било је извесних одступања, што указује на постојање неколико група међу архијерејима.³

На првој седници 31. маја изабрани су секретар и записничари (епископи Емилијан и Лонгин) и чланови одбора Сабора. Пошто је то обављено, патријарх је предложио да заседање буде настављено 4. јуна. У међувремену да се одржи незванична конференција „без записника и плајваза“, на којој би се договорили шта им је даље чинити, с обзиром на, како је рекао, тешку ситуацију у којој се Црква налази. (Радило се о тешкој финансијској кризи – прим. аутора.)

Другога дана рада (4. јун), на првој седници прочитано је писмо епископа Николаја који је, онемогућен да допутује у Југославију, као и ранијих година, овластио да га заступа митрополит Јосиф. Патријарх је указао да је писмо непотпуно и неодређено, тим пре што је митрополит тешко болестан већ годинама и не учествује у раду Сабора. Потом је прочитано писмо епископа Дионисија који је овластио патријарха да га заступа. Патријарх је потом констатовао да су и митрополит Јосиф и епископ бачки Иринеј одсутни због болести.

Наредних дана рада Сабора (5, 6, 7. и 8. јуна), на седницама су читани извештаји појединих архијереја. Било је приметно изостављање са дневног реда извештаја митрополита Нектарија и епископа Василија о физичким нападима којима су били изложени, па су њих двојица захтевали да и њихови извештаји буду прочитани. И мада је патријарх покушао да то избегне, рекавши да је материјал о тим инцидентима одавно достављен свим архијерејима, на захтев неколицине архијереја извештаји су ипак прочитани.

Читање извештаја настављено је и 9. јуна када је прочитана представка митрополита Арсенија Јосипу Брозу поводом суђења четворици свештеника. Последњи је прочитан извештај епископа Василија.

Дневни ред 10. јуна био је нешто опширнији. Занимљиво је да је

1 Текст „Проблеми пред заседање Архијерејског сабора“ професора Богословског факултета др Душана Глумца – АЈ, 144, 10-176.

2 Писмо Синода, бр. 852/зап. 261 од 16. априла 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162; *Гласник...*, 6/1954, стр. 69.

3 На свакој седници су вођени записници, али је до појединих веома тешко доћи, па о њиховом току можемо судити само на основу извештаја неког од државних органа. О раду овог Сабора постоји веома детаљан записник, датиран са 16. октобром 1954, сачуван у архиви Државне комисије за верске питања. Није познато ко је аутор извештаја али се, на основу неколико опаски у тексту, може закључити да потиче од државних служби – АЈ, 144, 10-175.

после читања извештаја о дијаспори, одлучено да се патријарху поверава брига о њој још једну годину; усвојена је молба неколико црквених општина из Аустралије да се на њих примењује Устав Епархије америчко-канадске; за извештај о Богословском факултету закључено је да је непотпун и затражено је од деканата да убудуће реферише детаљније.

Наредног дана, 11. јуна, прво је прочитано писмо митрополита Арсенија о вербалним нападима на њега и тај је акт, после расправе, примљен на знање. Када је патријарх потом прочитао захтеве свештеника из Македоније, епископ Василије предложио је промену Пословника о раду Сабора, то јест увођење тајног гласања. „Пошто сам лично доживео многе непријатности, као и остали чланови Сабора, због гласања по појединим начелним питањима на прошлогодишњем Сабору, част ми је предложити Светом Архијерејском Сабору да усвоји следећу одлуку: Ако се у Сабору приликом решавања начелних питања не постигне једнодушност, онда се гласа тајно!“, рекао је епископ Василије. Предлог је већином гласова прихваћен.¹ Интересантно је да је Законодавни одбор поново тај предлог ставио на дневни ред сутрадан. Нису познати детаљи, али се може претпоставити да је то било учињено због извесног утицаја са стране. Предлог је поново добио подршку!

Истога дана молба свештеника из Македоније да буду изабрани нови епископи предата је у надлежност Законодавном одбору.

Митрополит Нектарије говорио је о проблемима одржавања верске наставе. Закључено је после детаљне расправе да Синод треба да се писмом обрати школским и управним властима, а да архијереји морају посветити много више пажње веронауци уопште.

После неколико успутних расправа о споредним темама, архијереји су се вратили на тачке дневног реда.

Ради поправке Патријаршијског двора у Сремским Карловцима закључено је да треба тражити материјалну помоћ од државе.

Поводом предлога за пренос моштију Светог кнеза Лазара Хребељановића из Саборне цркве у Београду у манастир Раваницу одлучено да мошти остану у Београду².

Сабор је настављен 15. јуна заједничком седницом Административног и Законодавног одбора. Најпре је прочитано писмо свештеника из Македоније који су предложили име за тамошњу заједницу (Православна

¹ Састављач извештаја о дневном реду и току Сабора, после констатације да је предлог епископа Василија прихваћен и, сходно тој одлуци, да је договорено мењање појединих тачака Пословника о раду, забележио је закључак: „Овим је Василије са групом реакционарних епископа желео онемогућити Патријарха, као претседника Сабора, да врши извесан притисак на епископе приликом гласања по важнијим питањима“. „Дневни ред и ток овогодишњег заседања Св. Арх. сабора СПЦ“, стр. 5 – АЈ, 144, 10-175.

² Сасвим другачије је објавио *Гласник*: Сабор је одлучио да се мошти пренесу и врате у манастир Раваницу – *Гласник*..., 6/1954, стр. 85-86.

црква у Македонији) и нагласили своје залагање за заједништво са Српском православном црквом, захтевајући употребу македонског језика у администрацији и црквенословенског у цркви, као и избор Нестора Поповског, Томе Димовског и викарног епископа Доситеја за епископе.¹

Следом догађаја, у истом контексту, затим је прочитан записник са сусрета који је 11. јуна одржан у просторијама Савезне комисије за верска питања, где је председник тог тела Добривоје Радосављевић разговарао са члановима Синода. После тога, закључено је да је Сабор са задовољством примио представку македонског свештенства у погледу сређивања црквених прилика у Македонији, да начелно нема ништа против њихових захтева па умољава патријарха да им изиђе у сусрет, наравно у границама прописаним Уставом Српске православне цркве.²

Потом је прочитан допис Савезне комисије за верска питања о пензијским припадностима викарног епископа Варнаве Настића, а размотрен је и његов захтев за реактивирањем. Одлучено је само да се о томе опет расправља на Сабору 1958. године, када епископу буде истекла судска казна.

Последња тачка односила се на Савез удружења православног свештенства Југославије. Констатовано је да удружење није удовољило ранијим захтевима Сабора да промени Статут.

На седници одржаној 16. јуна прихваћени су закључци Законодавног и Административног одбора.

Расправа о писму митрополита прашког Елефтерија о проглашењу аутокефалности Чехословачке цркве била је кратка – закључено је да треба позитивно одговорити на захтев за признавање.

Расправа о молби московског патријарха да протојереја Ивана Тарасјева постави за старешину свих руских цркава у Југославији окончана је закључком да Синод треба детаљно да проучи проблем Руске православне цркве у Југославији и о томе на наредном Сабору поднесе извештај.

Извештај Патријаршијског управног одбора о имовини Друштва за подизање храма Светог Саве у Београду је прихваћен и закључено да би та имовина требало да припадне Цркви, како би подизање храма било настављено када то прилике буду дозволиле.

Следећег дана, 17. јуна, после извештаја Патријаршијског управног одбора о финансијама Цркве, расправа је потрајала дуже него обично јер се разматрало сакупљање прилога за Богословски факултет три пута годишње, смањење особља, скраћење радног времена наставе у богословијама.

На патријархово питање каква ће бити судбина факултета у случају да држава не додели субвенције, епископ Владимир је предложио „изми-

1 „Дневни ред и ток овогодишњег заседања Св. Арх. сабора СПЦ“, стр. 7 – АЈ, 144, 10-175.

2 Исто, стр. 7-8.

рење“ са највишим државним властима, а и епископ Висарион је нагла-сио потребу сарадње. Патријарх је тада објаснио да држава не условљава субвенционисање признавањем свештеничког удружења и решавањем црквеног проблема у Македонији, већ нормализовањем односа. Држава пристаје да помогне, али помоћ – казао је патријарх – неће дати дабе. Закључено је да од Савезне комисије за верска питања треба затражити финансијску помоћ, какву уживају слични римокатолички факултети у Загребу и Љубљани.

Како је те године требало обележити 150-годишњицу Првог српског устанка 1804. године, постигнута је сагласност да то буде учињено тематским бројем *Гласника*, одржавањем помена учесницима устанка, пригодним академијама у богословијама и на факултету.

Прихваћен је предлог митрополита Дамаскина о упоредном објављивању православног и римокатоличког календара.

Сутрадан, 18. јуна, опет је било речи о материјалном стању Српске православне цркве с посебним освртом на финансирање факултета и богословија у случају да изостане помоћ државе. Закључено је да Синод треба да брине о томе и тражи решења у оквирима Устава и других црквених прописа. (Гласање је било тајно!) Друга тачка дневног реда био је извештај Одбора за извештаје.¹

Послеподневна седница била је посвећена новој Уредби о Богословском факултету. После дуготрајне расправе, закључено је да се оду-стаје од доношења нове Уредбе.

Последњег дана заседања, 19. јуна, било је речи о погоршаном стању здравља митрополита скопског Јосифа и епископа бачког Иринеја. Предлагано је њихово пензионисање, али се на крају остало при томе да им се боловање продужи до следећег заседања Сабора.²

¹ Закључено је да се стање по епархијама није променило набоље последњих година, ни у погледу повећања броја свештеника ни у погледу веронауке, нити по питању броја изгреда против свештеника и Цркве. Предлози тог Одбора били су једногласно прихваћени: да се надлежним властима обрати за одобрење убирања прилога од парохијанла тамо где од тога зависи издржавање црквених општина и пароха; да Синод предузме кораке код надлежних власти за несметано обављање веронауке; да се омогући Епархији горњокарловачкој епархији постављање свештеника у срединама где их нема; да се, ако финансијске могућности то дозволеповећа број ученика у богословијама; да архијереји, који имају више богослова него што им је потребно, уступе извештај оним епархијама у којима се осећа велики недостатак свештеничких кандидата; да се управе богословија упуте да не примају ученике који нису физички спремни за свештеничку службу; да Синод упуту епископу пакрачком предлог да до 1. септембра пређе у своју резиденцију у Пакрац; да Синод предузме кораке за израду славских икона на хартији за којима влада велика потреба, нарочито у крајевима страдалима у рату; да се на основу годишњих извештаја епархија изради упоредни статистички преглед о црквеном стању у појединим епархијама и да се тај материјал умножи и раздели сваком члану Сабора пре почетка седнице, ради информисања. – Исто, стр. 14.

² Исто, стр. 16.

Затим је на дневни ред стигло питање Савеза удружења православног свештенства, поводом закључака Законодавног одбора о потреби промене Правила. Митрополит Нектарије је предложио да се о томе више не расправља, док се епископ Лонгин заложио да се удружење призна. После тајног гласања, прихваћен је закључак да Сабор прима к знању намеру свештеничког удружења да поступи по примедбама Синода али, како то није урађено, питање његовог признавања је одложено до часа када Удружење заиста уважи примедбе.¹

Последња тачка дневног реда седница Сабора била је избор чланова Синода. После тајног гласања, изабрани су епископ будимљанско-полимски Макарије и бањалучки Василије.

„Високопреосвештена господо и драга браћо, божјом помоћу завршили смо наше саветовање о потребама и пословима наше свете цркве. Нека би дао господ Бог да наше саветовање и наше одлуке буду на корист наше свете цркве и наше пастве. Наше црквене прилике су веома тешке. Требаће много труда и мудрости да се стање одржи. Нека нам господ Бог и крв нашега просветитеља Светога Саве даде снаге, мудрости и храбрости да нашу свету цркву очувамо и одржимо. Са овим речима закључујем овогодишњу седницу Светог Архијерејског сабора“, рекао је на концу заседања патријарх Викентије.²

1955.

Сабор је почео заседање 23. маја у Патријаршији, а завршио 4. јуна.³ Занимљиво је да у допису о томе Савезној комисији за верска питања архијереји нису помињали епископе Николаја и Дионисија и тражили за њих улазне визе као што су то радили претходних година!⁴

На дневном реду био је један предмет из прошле и 33 из текуће године.⁵

¹ Исто, стр. 16-17.

² Исто, стр. 18.

³ Гласник..., 6/1955, стр. 92-93.

⁴ Писмо Синода, бр. 758/зап. 189 од 29. марта 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

⁵ „Списак предмета за редовно заседање Светог Архијерејског Сабора 23. маја 1955. године“ – АЈ, 144, 14-213: Предлог Светог Архијерејског Синода да се пропише поступак за избор, постављање и премештај наставника богословије; Предлог Светог Архијерејског Синода за приређивање помена црквеним добротворима приликом заседања Светог Архијерејског Сабора; Буџет општих потреба Цркве за 1955. годину; Извештај Светог Архијерејског Синода да се није могло приступити штампању Службе Србима светитељима као посебне књиге; Извештај о раду Великог Црквеног суда за 1954. годину; Предлог Његовог Преосвештенства Епископа шабачко-ваљевског Господина Симеона за набавку богослужбених књига; Предлог Светог Архијерејског Синода да се ученицима богословије, позваних у војску, одобри полагање разредних испита пре одређеног рока; Пензионисање протојереја Живана Маринковића, ректора Призренске

На Сабору је донета нова Основна уредба о Богословском факултету са Правилима о систему студија и Правилима о стицању степена доктора теологије.

„У току свога заседања Свети архијерејски сабор је упутио једну делегацију од 4 члана, која је посетила Претседника Савезне верске комисије и молила да се Српској православној цркви омогући да може одговорити обавези плаћања социјалног доприноса за парохијско свештенство. Том приликом делегација је предала Претседнику Савезне верске комисије претставку Светог архијерејског сабора, којом моли Претседника ФНР Југославије Господина Јосипа Броза Тита да се Његово Високопреосвештенство митрополит црногорско-приморски г. Арсеније помилује и ослободи даљег издржавања казне.“¹

Према једном извештају државних органа, последњи дан рада Сабора, када су изабрани нови епископи и попуњене упражњене епархије протекао је овако:

„1. Патријарх је најпре објавио да је упражњена Новосадска епархија и да је треба попунити. Једини кандидат био је епископ сремски Никанор и да ли има ко против. Пошто нико није ништа приговорио Патријарх је објавио да је Никанор једногласно изабран за новосадског епископа.

богословије; Свети Архијерејски Синод моли тумачење чл. 14. Основне Уредбе о богословском факултету који се предмети имају сматрати богословским; Предлог Светог Архијерејског Синода да се не могу подносити молбе за ублажење казне лицима кажњеним на лишење свештеничког чина; Предлог Његовог Преосвештенства Епископа шабачко-ваљевског Господина Симеона за измену члана 95 тач. 5 Брачних правила; Завршни рачун Синодалног фонда за 1954. годину; Буџет Синодалног фонда за 1955. годину; Правила Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ; Извештај о раду на сређивању црквених прилика у НР Македонији; Одлука Светог Синода Руске Цркве о предаји руских храмова и свештенства у ФНРЈ под јурисдикцију Српске Цркве; Извештај о стању Цркве у дијаспори; Извештај Г. Г. Епархијских Архијереја о архипастирском раду у 1954. години; Извештај о раду Светог Архијерејског Синода у 1954/55. години; Молба Јована Стојковића из Новог Сада за обнову поступка по предмету изречене му казне лишење свештеномонашког чина; Извештај о неподношењу претставке поводом учињених изгреда противу цркве и њених органа у 1953/54. години; Извештај Његовог Преосвештенства Епископа тимочког Господина Емилијана да се при сахранама умрлих са војним почастима захтева да свештеник не узима учешћа у спроводу; Извештај о раду Богословског факултета; Предлог Његовог Преосвештенства Епископа рашко-призренског Господина Владимира за укидање разредних испита у богословијама; Предлог за измену и допуну Основне Уредбе о Богословском факултету; Предлог Савета Богословског факултета за измену Основне Уредбе о факултету; Извештај Богословског факултета о тражењу и пријему помоћи од Савезног извршног већа; Жалба професора Др. Душана Глумца на решење о отказу службе; Жалба професора Др. Викентија Фрадинског на решење о отказу службе; Жалба професора Др. Љубомира Дурковића на решење о отказу службе; Завршни рачун општих потреба Цркве за 1953. годину; Завршни рачун фондова и задубина за 1953. годину; Завршни рачун опште имовине Цркве за 1954. годину; Завршни рачун фондова и задубина за 1954. годину.

¹ Гласник..., 6/1955, стр. 92-93.

„2. Пошто је избором Никанора упражњена сремска епархија Патријарх је предложио да се и она попуни. Епископ шабачки Симеон Станковић устао је енергично против попуњавања и тражио је да се одложи за годину дана. Патријарх је због тога ставио на гласање свој предлог и Симеона шабачког. За Симеонов предлог гласало је 6, за Патријархов 10 а један је празан. Пошто је на тај начин решено да се епархија попуни Патријарх је као кандидате објавио: епископа Макарија, Лонгина и Емилијана пакрачког. После извршеног тајног гласања Макарије је добио 10, Лонгин 1, Емилијан 5 а један празан.

„3. Патријарх је био предложио на основу писменог предлога митрополита Нектарија да се будимљанско-полимска епархија раздели на епархије од којих је била и састављена. Митрополит Дамаскин је енергично устао против тога и тражио да се она или попуни, а ако се не попуни да ипак остане. Ако нема новчаних средстава да сваки епископ од својих примања месечно даје по 5.000 динара тако да би тај епископ имао врло добре приходе (изгледа да је главни циљ био да се укидањем будимљанске епархије не изврши мењање црквеног устава).

„Дамаскинов је предлог усвојен али за сада се не попуњава него само да остане под администрацијом (изгледа Макарије).

„4. Митрополит Дамаскин је наједанред био предложио да се попуни тузланска епархија, на велико изненађење и запрепаштење митрополита Нектарија. Митрополит Нектарије је одмах устао и рекао да има саборско решење по којему се њему гарантује доживотна администрација Тузле. Патријарх је приметио да такво решење не постоји па је затражио да се донесу саборски записници од 1951. године. И заиста, у записнику се само говори да се оставља митрополиту Нектарију администрација тузланске епархије до даљњег. Нектарије се енергично противио, јер да је он тамо већ 31 годину, да је себи тамо спремио гробницу и ако му се буде попуњавала да он онда подноси оставку и на сарајевској и да ће ићи у пензију. Приликом гласања за попуњавање било је 10 гласова, против 7 и на тај начин је одбијен Нектаријев предлог. Као кандидате за тузланску епархију Патријарх је именовao: Лонгина, Доситеја (епископа викара) и професора Богословије у Раковици Владислава (Воју) Митровића, којег је Нектарије хтео да предложи да својег викара, пошто је Босанац. Приликом гласања Лонгин је добио 7, Доситеј 1, Владислав 8, док је један био празан. пошто ни један кандидат није добио апсолутну већину Патријарх је предложио да се према Уставу одржи ужи избор између Лонгина и Владислава, па је Лонгин добио 9 а Владислав 8 и на тај начин за Тузлу је изабран Лонгин.

„5. Пошто је избором Лонгина за тузланског упражњена мостарска Патријарх је предложио као кандидате Доситеја, Владислава и Андреја (Фрушића), доцента на Богословском факултету. После извршеног гласања Владислав је добио 12, Доситеј 4 а Андреј 1.

„После тих избора Валеријан, шумадијски, предложио је да се Николај Велимировић, епископ жички, разреши од његове дужности. Патријарх је одмах прихватио његов предлог и рекао да је Николај својим писмом Синоду тражио да се разреши од жичке епархије, али да је после тога повукао ту своју молбу за случај да се у Жичу изабере неки старији епископ, а он тражи да дође неко млађи, па пошто је епископ Герман млађи могло би се обавити избор епископа Германа.

„После извршеног гласања против Валеријановог предлога гласало је 9, за његов предлог 7, док је један празан и тако је предлог био одбијен.

„Патријарх је затим предложио да се попуни Синод са два члана, јер испадају митрополит Арсеније и Герман. Предлаже да се у Синод понова изабере епископ Герман, макар на годину дана и Висарион. Бањалучки Василије је приметио да треба Германа бирати на пуни рок од две године и тако су и изабрани Герман и Висарион.

„За време седнице Симеон шабачки демонстративно је шутио и показивао видљиво своје незадовољство. Разлог за то није само у попуњавању сремске епархије са Макаријем (неки говоре да је он мислио да догодине кандидује за Срем Јована Велимировића, синовца Николајевог и ректора Богословије у Раковици), него још више због митрополитске титуле за коју су га млађи изиграли и преварили. Због тога није хтео ни да говори са Василијем а ни са осталима. Сабору је наимае био поднет предлог њих 12 на челу са Патријархом да се свима епархијским епископима да титула митрополита а епископи да буду само викари. За то су били нарочито старци (Емилијан зајечарски, Јован нишки и Симеон шабачки, јер по речима Емилијана он је већ 35 година епископ а када је био у Атини 1951. године морао је да буде у другом реду, иза младих балаваца-Грка, јер они сви имају титулу митрополита).

„Но, приликом гласања о томе предлогу, иако их је потписало 12, за предлог је гласало само 5, тако да је предлог одбијен са 12 гласова, јер је митрополит Дамаскин био одржао дугачак говор против тога читајући реферат који му је изradio професор Троицки а за који је он рекао да није спавао три ноћи него радио тај реферат. Тим одбијањем увређени су сви стари, јер сматрају да су изиграни, а с њима нарочито још је огорчен митрополит Нектарије, који је рекао да ће још накнадно размислити иако је повукао своју изјаву, да ће у пензију. Он је са седнице саборске изашао тако блед да су мислили да ће га још тамо шлог ударити.“¹

По завршетку Сабора Синод је о избору и времену устоличења нових архијереја обавестио Савезну комисију за верска питања.² Такође је

1 „Извештај о гласању на седници Архијерејског Сабора 3. јуна при избору епископа“ – АЈ, 144, 14-213.

2 Писма Синода, бр. 1380 од 15. јуна, бр. 1375/зап. 379 од 14. јуна, бр. 1421/зап. 398 од 22. јуна, бр. 1630/зап. 455 од 12. јула 1955 и бр. 1808/зап. 500 од 3. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

упутио представку на ису адресу о догађајима протекле године који су били уперени против Цркве: „Истина је да је ових изгреда било знатно мање и да су све ређи него ранијих година, али је чињеница да се и даље догађају. Ти су изгреди обично ови: ометање парохијског свештентства приликом свећења богојављенских водица, ометање школске деце од стране неких учитеља да се причешћују, кажњавање свештеника због примања награде од верних за вршење верских обреда, и честе провале, крађе и обесвећења парохијских цркава, рушење сеоских крстова, напади на цркве за време и изван богослужења у циљу застрашивања верних због посећивања светих храмова и сл.“¹

Једини коментар чиновника Савезне комисије за верска питања на ово писмо забележен је испод печата деловодног протокола: „Није ништа конкретно. а/а!“

1956.

Сабор је започео заседање 28. маја у згради Патријаршије, са нешто мањим дневним редом него ранијих година, свега 17 тачака.²

1 Писмо Синода, бр. 1369/зап. 484 од 22. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 До краја априла приспели су, у Синод, следећи предмети: Одлука Патријаршијског управног одбора бр. 1139/зап. 205 из 1955. године о одобрењу Правила фонда ученика Богословије Св. Саве; Предлог Његовог Преосвештенства епископа америчко-канадског Господина Дионисија да се тамошњи црквени суд прогласи надлежним за бракоразводне спорове, ако један од супружника тамо борави; Буџет фондова и задужбина за 1955. годину; Буџет општих потреба за 1956. годину; Одлука патријаршијског управног одбора о спајању и ликвидацији извесних фондова и задужбина; Молба Текле Мићић за поништење пресуде Великог црквеног суда, којом је кажњена на лишење монаштва; Прелог Његовог Преосвештенства Епископа бачког Господина Никанора за измену чл. 172 Устава Српске православне цркве; Предлог Његовог Преосвештенства Епископа бачког Господина Никанора да презвитери могу богослужити као ђакони о архијерејским светим литургијама кад нема ђаконa; Претставка Његовог Преосвештенства епископа шабачко-ваљевског Господина Симеона поводом изласка из штампе Билтена свештеничког удружења; Завршни рачун Синодалног фонда за 1955. годину; Нацрт буџета Синодалног фонда за 1956. годину; Акт Његовог Преосвештенства Епископа бачког Господина Никанора за регулисање статуса свештеника пензионера који као страни клирици живе на територији друге епархије; Извештај Његовог Преосвештенства Епископа бачког Господина Никанора по предмету затварања привремених богомоља у насељима где постоје цркве; Извештај Његовог Преосвештенства Епископа захумско-херцеговачког Господина Владислава и Његовог Преосвештенства епископа зворничко-тузланског Господина Лонгина по предмету утрошка новца у Дин. 295.000. из помоћи Екуменског савета цркава; Извештај Његовог Преосвештенства Епископа захумско-херцеговачког Господина Владислава о поступку са стварима примљеним од Екуменског савета цркава наме помоћи тамошњој епископији; Извештај Његовог Преосвештенства Епископа бачког Господина Никанора по предмету ометања школске деце у посећивању верске наставе и богослужења у цркви; Извештај Патријаршијског управног одбора о утрошку своте у Дин. 43.256 за одржана два банкета у Мостару приликом опроштаја

Уочи седница Сабора Савезна комисија за верска питања доставила је почетком маја 1956. године за потребе највиших државних органа „Информацију о неким питањима у Српској православној цркви“. У документу је истакнуто да су односи између државе и Цркве релативно бољи него ранијих година и то из више разлога, првенствено због државне политике, а потом због утицаја оних архијереја који су увидели, како је наведено, да им се не исплати противљење држави. „Истина, постоји још увек једна друга група око најреакционарнијих епископа (Василије бањалучки и Симеон шабачки) која покушава да православну цркву користи у политичке сврхе, али им се што је такође позитивно – умеренија група већ опире“, пише у тексту. Констатовано је да је до Савезне комисије за верска питања дошло мање жалби него раније, и да најозбиљнији проблем представљају захтеви за враћање епископских зграда. „Синоду је обећано да ће неколико најтежих случајева (Шабац, Зајечар, Ниш и Краљево) бити у скорој перспективи некако решени.“

Потом је било речи о црквеном проблему у Македонији. Најпре је констатовано да је прошли Сабор уважио неке захтеве Македонаца, али да није изабрао епископе. „Епископат не жели да коначно реши то питање тј. оставља га отвореним из политичких разлога (као аргуменат за притисак на државу).“

Када се ради о захтеву Савеза удружења православног свештенства да им се признају Правила, Савезна комисија за верска питања га неће подржати, то јест да неће инсистирати да се Сабору поставља на дневни ред, већ ће чекати на неку другу zgodnu прилику.

О финансијама је наведено да је Синод тражио новац за текућу годину али да није навео за које сврхе тражи. Савезна комисија за верска питања је одлучила да уплати 50 одсто новца потребног за допринос за социјално осигурање. „Та помоћ износи преко 21,000.000 динара.“ У документу се подсећа да је, када је Добривоје Радосављевић саопштио патријарху ту одлуку, Синод затражио још 14,500.000 динара за попуну буџетског дефицита Патријаршије. „Овај се други захтев разматра.“

Претходне године Сабор је био упутио молбу председнику Републике да се митрополит црногорско-приморски Арсеније помиловањем ослободи од даљег издржавања казне, па је Синод у два маха преко Савезне верске комисије упутио писмо Савезном извршном већу. „У име Савезног извршног већа друг Д. Радосављевић је саопштио Синоду одлуку Савезног извршног већа: да помиловање Арсенија не долази у обзир, али да ће исти бити условно пуштен на слободу.“

На крају информације наведено је шта би се могло очекивати на предстојећем Сабору. Комисија је сматрала да је најважније питање попуњавање упражњених епархија и избор нових епископа. Држава је са

своје стране, каже се у поменутој информацији, упутила „сугестије“ архијерејима да би избор неподесних личности водио ка заоштравању односа и био схваћен као „једна организована (евентуално из иностранства диригована) непријатељска акција“. Закључено је да држава мора да води рачуна ко ће бити изабран, као и да не може остати равнодушна у случају да не буду изабрани епископи за упражњене епархије рашко-призренску, због границе са Албанијом, и будимску, због њеног положаја у Мађарској. „У случају будимске епархије ради се о интересима земље у иностранству, а у случају призренске епархије ради се о територији на којој живи национална мањина, национално и верски измешан живаљ, те у вези са тим о посебним проблемима који из тога произилазе и интересима државе за њих.“ Те ставове, како се наводи, Радосављевић је недавно пренео члановима Синода. На крају информације стоји списак лица непожељних за архијереје. Наиме, према сазнањима Савезне комисије за верска питања, неколико архијереја је доставило патријарху и Синоду своје предлоге кандидата чији избор држава не сме дозволити. Наведени су Јован Велимировић, ректор богословије у Раковици, синовац недавно преминулог епископа жичког Николаја, Методије Муждека, вршилац дужности ректора богословије у Призрену (за кога је написано да је љотићевац и „припадник Николајеве, најреакционарније струје у Православној цркви“), Стеван Боца, професор богословије у Раковици (који је оквалификован истим речима као и Методије Муждека) и Јустин Поповић, „најмрачнија личност у СПЦ“.¹

Епископ Лонгин посетио је Савезну комисију за верска питања 25. маја, уочи заседања Сабора, и разговарао са Милојем Дилпарићем. Према белешци, причали су о неколико значајних проблема: епископ је питао какав би став архијереји требало да заузму о свештеничком удружењу, а Дилпарић му је сугерисао: „То је ствар Архијерејског сабора, али ми са интересовањем пратимо однос како појединих епископа, тако и целог Сабора према удружењу, те, природно, став и појединих и свих епископа у односу на то питање повезујемо са ставом истих према нама, односно држави.“

На спомен кандидата за епископе, Дилпарић је открио да је недавно Добривоје Радосављевић, председник Савезне комисије за верска питања, саопштио члановима Синода да Савезно извршно веће не жели да за епископе буду изабране неподесне личности. „Додао сам у вези са тим да је сваком јасно које су то личности“, на што је епископ узвратио да ће бити бирани само они кандидати који су политички исправни и са чијим избором се сагласила и Савезна комисија за верска питања. За-

¹ Елаборат „Информација о неким питањима у Српској православној цркви“ – АЈ, 144, 19-234.

кључио је треба спречити да епископ Василије и његови истомишљеници на листу кандидата ставе Јована Велимировића, Методија Муждеку и Стевана Боцу. У истом контексту, Дилпарић и епископ су поменули извесна настојања да архимандрит Фирмилијан Оцокољић буде изабран за викара епископу америчко-канадском Дионисију. „Изложио сам Лонгину наш став по овом питању и он га је у свему одобравао и прихватао.“

Истога дана, 25. маја, на вечери коју је организовало Савезно извршно веће, поводом прославе рођендана председника Републике, Дилпарић је разговарао и са епископом будимским Германом о предстојећем Сабору и кандидатима за нове епископе. Према Дилпарићевој белешци, епископ Герман је поменуо извесне иницијативе у Патријаршији које имају за циљ да уруше добре односе државе и Цркве. Мада епископ није никога именовао, Дилпарић је закључио да је ту пре свега мислио на епископа Василија. Како би се предупредио било какав непожељан развој ситуације, епископ је указао саговорнику да би требало разговарати са свим архијерејима. На констатацију епископа Германа да је Јован Велимировић главни кандидат за епископа жичког, Дилпарић је оштро реаговао. „Раније су комбинирали са жичком епархијом, али, изгледа, да сада не смеју на њега (Германа) да налете. Герман мисли да он иде на жичку епархију, Доситеј у Призрен, а Фрушић за викара патријарху.“ Потом је изговорио неколико увредљивих речи на рачун Методија Муждеке. Закључио је да Епархију будимску треба попунити и навео тројицу кандидата: архимандрит Стефан Илкић, Стеван Самуилов и др Милош Ердељан, записао је Дилпарић о свом разговору са епископом Германом.¹

Дилпарић је сутрадан, 26. маја, пред својом кућом дочекао епископе Висариона и Хризостома, а требало је да дође и Герман. Договорено је било да заједно посете манастир Војловицу код Панчева. Дилпарић је забележио да су најпре посетили Преображенски храм, а потом и Саборни у Панчеву, да би онда пристигли у манастир, од чијег су старешине сазнали неке информације о ратном заточеништву патријарха Гаврила и епископа Николаја. Током разговора епископ Висарион је затражио да му Дилпарић каже шта мисли о Епархији будимљанско-полимској – да ли је треба попуњавати или укинути, изразивши се прилично негативно о епископу Макарију. „По овом питању нисам био потпуно одређен и јасан, наговештавајући: да то размотре, да виде: прво, да ли има услова, да ли треба та епархија, да је по моме мишљењу, некако специфичан њен положај, будући да обухвата територију са две републике итд., а друго, у колико би се попуњавала: да би тамо могао да дође у обзир за епископа човек реалан, паметан, добронамеран и нарочито онај који је својим

¹ Белешка Милоја Дилпарића, од 25. маја 1956. године – АЈ, 144, 19-236.

ставом политички подесан – иначе би поновили Макаријеве приче и послове“, записао је Милоје Дилпарић.

Када је епископ Висарион казао да у Мађарској има око 5.000 Срба па би можда било довољно само одредити администратора за Епархију будимску, Дилпарић је одговорио да државни интереси налажу да се она попуни. „Нарочито би морали, а све у интересу опште ствари, водити рачуна о личности која би дошла у обзир за епископа, а која мора безусловно имати пуно поверење и подршку и државе и цркве“, био је изричит Дилпарић. Сагласивши се с тим Дилпарићевим речима, двојица епископа су закључила да би за ту дужност најподеснији био Милош Ердељан, декан Богословског факултета. Мада је Дилпарић покушавао да даљи разговор наведе на Епархију америчко-канадску, епископи нису били превише заинтересовани за ту тему.

Када је Дилпарић поменуо викарног епископа Доситеја Стојковића (званог Чича), епископи су приметили да би овај жарко желео да оде у неку епархију, јер му је већ досадио положај викара. „Кажу да је то озбиљно поставио свима и да говори епископима сваком приликом о томе. Надају се да ће му жеља бити испуњена и лично ништа немају против тога. Нису рекли где би по њиховом мишљењу најбоље било да иде. Доситеј, кажу, не поставља велике захтеве у избору епархије.“

Епископи су се пожалили да адвентисти и баптисти угрожавају тело Српске православне цркве и упозорили да ће то постати проблем целе државе, Дилпарић је указао да разлоге томе треба потражити у постојању нерешених проблема у Српској православној цркви, као што су став епископата према свештеничком удружењу и црквеном питању у Македонији, као и у вољи Патријаршије да сарађује са разним протестантским заједницама из иностранства. „Обојица епископа су са пажњом саслушали мишљење и скоро стопосто се са мном сложили. Висарион је нарочито издвојио везе са разним иностранцима, који су увек били вуци у јагњећој кожи. Сви су такви, па били они: Тобијас, Туфти, Максвели или који било“, закључио је Дилпарић.

Епископ Висарион је Дилпарића обавестио да су Македонци тек пре неколико дана одговорили патријарху на прошлогодишњу одлуку Сабора приговарајући да њихови најважнији захтеви нису прихваћени. Епископ је нагласио да треба видети шта о свему томе мисли Љупчо Арсов, председник Извршног већа Македоније, и да свештеници који су у Иницијативном одбору због личних мотива, можда, неке одлуке одлажу. Епископ Хризостом је сматрао да је најважније питање личности нових епископа, али – указао је – како Македонци неће прихватити изабранике Сабора, тако ни Сабор неће изабрати њихове кандидате. Зато је предложио да је најбоље да се Македонцима да аутокефална Црква. Када се, рекао је епископ, национално и на том питању иживе, онда, можда, треба стварати јединствену Цркву.

Дилпарић је одговорио да Македонци траже да Црква у тој републици добије извесно национално обележје и да имају своје епископе и свештенике. Поменуо је неколико српских свештеника који су се, наводно, замерили македонском народу пре 1941. године (проте Божа Јокић и Јанко Брежанчић). Многи превиђају, истакао је Дилпарић, да постоје Македонија и македонски народ.

Када је разговор скренуо на тему свештеничких удружења, епископ Хризостом је констатовао да Удружење фактички постоји и да оно комуницира са Црквом, и да ће питање његовог признања постепено бити решено. На то је Дилпарић узвратио да став архијереја према свештеничком удружењу представља њихов однос према држави и да је то врло очито код појединих епископа.

Када су му епископи саопштили да је архимандрит Јован Велимировић најозбиљнији кандидат за новог архијереја, Дилпарић је узвратио да је свим архијерејима добро познато да држава никако не жели ни његанити Методија Муждеку. Кад је реч о саставу новог Синода, епископи су нагостили да ће један од чланова сигурно бити епископ Хризостом, а да за другог не знају.¹

У току заседања Сабора, Добривоје Радосављевић је 4. јуна приредио пријем за архијереје. „Пријему је присуствовао потпредседник Савезног извршног већа г. Александар Ранковић и други државни руководиоци.“

После избора дотадашњег епископа будимског Германа за жичког, Епархија будимска је остала упражњена, па је Сабор одлучио да њоме администрира патријарх. Епархија будимљанско-полимска је укинута, а њени делови су враћени у састав митрополија Црногорско-приморске и Дабробосанске, од којих су били својевремено и узети. На истој седници озваничена је измена граница између епархија шумадијске и жичке.²

1957.

Сабор је почео заседање 19. маја.

Милоје Дилпарић приредио је 23. маја 1957. пријем за архијереје у просторијама Савезног извршног већа. Беседа коју је у име архијереја том приликом требало да одржи патријарх Викентије, претходно је морала бити достављена у Савезну комисију за верска питања. Патријарх се захваљивао на материјалној помоћи, поменуо предности социјалног осигурања свештеника, истакао помоћ државних органа у сређивању стања у Македонији итд.³

¹ Белешка Милоја Дилпарића о разговору са епископима Висарионом и Хризостомом – АЈ, 144, 19-236.

² Гласник..., 6/1956, стр. 102.

³ „Говор патријарха Викентија за пријем који ће се дати 23. маја 1957. год. у СИБ-у.“ – АЈ, 144, 19-236.

Добривоје Радосављевић је, у присуству Александра Ранковића, 4. јуна, приредио пријем за све архијереје.¹ Најпре је Радосављевић као домаћин поздравио госте, а патријарх му је узвратио речима: „Несумњива је једна ствар да је било можда резервисаности и несхватања. Али та резервисаност и то несхватање потпуно су разумљиви због тога што је тешко човека преобратити на нешто ново, а најмање на оно што нико није очекивао и о чему можда нико није ни сањао. Свакако је било у нашим односима тешких момената, свакако је било неразумевања, свакако је било и сумњичења, а било је можда чак и отпорности може бити и са једне и са друге стране. Али једно стоји, да је у целом периоду од ослобођења на овамо Српска православна црква остала у земљи, она је гледала само по земљи, она никад није гледала ван граница земље и она је своје држање подешавала са народом и у народу.“²

Сабор је донео неколико одлука међу којима се издвајају: кандидат за рукополагање у чин ђакон не сме бити млађи од 21 годину, али изузетак може да одобри Синод; парох може да ужива све припадљености црквене општине (дрво, башту итд.), ако живи на територији своје црквене општине; епархијски архијереји треба да препоруче подређеним свештеницима да станују у местима свог службовања; архијереји би требало да нареду да се на њиховим територијама троше искључиво свеће произведене у Патријаршијском заводу, а Патријаршијски управни одбор треба да поведе бригу о о квалитету свећа итд.

На једној од седница усвојен је Правилник о одликовањима, чиновима и рангу свештенослужитеља у Српској православној цркви.

После Сабора објављено је уобичајено саопштење у којем се наводи: „Посебну пажњу Сабор је поклатио питањима верске наставе, пастирског рада, црквене дисциплине, материјалног положаја Цркве, а нарочито питању сређивања црквених прилика у НР Македонији.“³

1958.

„Свети архијерејски сабор Српске православне цркве одржао је своје редовно заседање у времену од 26. маја до 9. јуна 1958. год. Свети архијерејски сабор на овогодишњем заседању решавао је разна питања из црквеног живота. Нарочиту пажњу Сабор је посветио питањима: верског просвећивања верника, пастирског рада свештенства, црквене дисциплине, материјалног положаја Цркве и спремању свештеничког и монашког подмлатка.

1 „Говор друга Бобија на пријему од 4. VI. 1956. г. у СИВ-у“ – АЈ, 144, 19-236. Гласник..., 6/1957, стр. 122.

2 „Реч патријарха Викентија“ – АЈ, 144, 19-236.

3 Гласник..., 6/1957, стр. 122.

„Сабор је изабрао нова два члана Светог архијерејског синода и то: његово Преосвештенство епископа браничевског г. Хризостома и његово Преосвештенство епископа захумско-херцеговачког г. Владислава.

„У току заседања Његова Светост Патријарх са члановима Св. Арх. Сабора био је примљен од стране Претседника Републике Јосипа Броза Тита и председника Савезне верске комисије Добривоја Радосављевића, члана Савезног извршног већа.“¹

3.6.8. Карактеристике архијереја Српске православне цркве у службеним белешкама

Повремено су службеници Државне касније Савезне комисије за верска питања и републичких комисија састављали службене белешке (обавезно на латиничном писму) о карактеристикама појединих архијереја и то потом користили у разним приликама када би се повела реч о општем односу државе према Српској православној цркви и другим верским заједницама. Додуше, радили су то и службеници Министарства унутрашњих послова, који су, према тврђењу Драгољуба Г. Вурдеље, добро упућеног у збивања у Патријаршији, помно пратили и записивали разна сазнања о свештенослужитељима и архијерејима, нарочито о њиховим сексуалним склоностима, што би касније користили као средство за притисак.² Док је прве белешке лако пронаћи јер се чувају у архивским фондовима, оне друге, ако постоје, то јест ако нису уништене у разним „чишћењима“, још није могуће добити на увид.

За илустрацију, цитираћемо неколико таквих докумената.

Добро информисани познавалац архијереја и живота у Патријаршији откуцао је на латиничној машини средином јула 1954. службену белешку о архијерејима чије су епархије на територији Србије, наравно из свог угла и вођен својим интересовањима:

„1. Др. Симеон Станковић, епископ шабачко-ваљевске епархије, са седиштем у Шапцу. Симеон је у епископату православне цркве један од најотворенијих и најфанатичнијих противника сваке сарадње цркве са државом. Исто тако један је од највећих непријатеља државног и друштвеног уређења у нашој земљи. То најбоље илуструју његове речи када каже да је он 'пред црквеним властима исправан епископ а да га се не тиче какав је пред државним властима'.

„У борби против нашег поретка спреман је за сарадњу са ма ким, па и са Ватиканом, без обзира на супротност између православне цркве и католичке и некадашњу борбу самог њега против Конкордата и Вати-

¹ Гласник..., 6/1958, стр. 94.

² Д. Г. Вурдеља, н. д, 1, разне стране.

кана. Тако је у вези са именовањем Степинца за кардинала рекао: 'Ако би Ватикан именовањем Степинца за кардинала имао за циљ само борбу против комуниста, онда би то било платформа на којој би се могле удружити и остале цркве...'

„Године 1949. повезао се и одржавао контакт са бившим југословенским официром Ђупићем убаченим од стране шпијунског диверзантског центра из иностранства у нашу земљу. Преко те везе повезивао се са југословенским емигрантским круговима, давао своје мишљења и предлоге у погледу става реакције у земљи и иностранству према ФНРЈ, добијао емигрантску штампу, примао и слао поруке емигрантском епископу Иринеју Ђирићу итд., упозоравајући Ђупића да треба бити стално на опрези јер ови 'инквизитори немају милости'. Иначе је у разним приликама наступао са предвиђањима о пропасти садашње власти и поретка у нашој земљи. Клеветао је нашу земљу и приликом доношења Закона о правном положају верских заједница, истичући да је тај Закон 'производ моменталне потребе да се блефира иностранство у данима кад Титов режим има највише тешкоће...' итд.

„Епископ Симеон је од свих епископа најогорченији противник Свештеничког удружења и добрих односа између православне цркве и државе. Прошле и ове године на сабору служио се свим могућим сретствима како би онемогућио Патријарха и групу позитивних епископа и обезбедио да сабор по свим питањима донесе реакционарне одлуке. Уствари Симеон са Василијем и Арсенијем на овогодишњем Сабору представљали су групу најреакционарнијих епископа. Свака саборска одлука је њихово дело. Симеон је нарочито упоран био на придобијању осталих епископа а у спровођењу непријатељске политике према држави.

„2. Макарије Ђорђевић, епископ будимљанско-полимске епархије са седиштем у Пријеполу. Ове године изабран је за члана Синода. Макарије је најдрскији и најотворенији непријатељ из редова епископата православне цркве. После Симеона један је од најгорих епископа на територији Србије. Окружује се најреакционарнијим свештеницима и пред њима отворено непријатељски делује против државног и друштвеног уређења код нас, пропагирајући да је овакво уређење привремено, да ће бити ликвидирано интервенцијом иностраних сила итд. Конкретно, он је неколицини својих свештеника говорио дословце и ово: '...ако Бог да наш је краљ у Америци, Андрија и Томислав. Ја верујем да ће им Америка помоћи и са њима нас ослободити... Комунисти су безбожници и та земља не може да напредује, она мора да пропадне кад тад, јер они су гуланфери, немају ништа а камо ли да владају земљом... За време окупације било је боље јер су они (Немци) веровали у Бога и још су се борили против комуниста и да је дао Бог да су остали, али беше му... Убеђен сам да овако може остати 2-3 године, али више не јер верујем да ће нас Америка ослободити' итд. Својим свештеницима је саветовао да

буду 'добри борци', да се 'активирају', али да се пазе јер су њихови свештенички животи баш сада драгоцени. И усмено и писмено захтевао је од њих извештаје не само о верском животу и верској делатности већ и о свим догађајима политичког и привредног карактера у нашој земљи: о ситуацији на терену, о расположењу народа према Западу, према Русима и ИБ-у, о разним привредним мерама – откупу, порезу и реакцији народа на њих, препоручујући свештеницима да нападају код народа ове мере и да се у томе повежу са богатијим људима јер су 'они једино честити људи и наклоњени религији'.

„Пре него што је ликвидирана четничка банда Боже Бјелице Макарије је испољавао велико интересовање за ову банду и настојао да се повеже са њом и да јој помогне. Исто тако суделовао је у организовању терористичке групе а под руководством осуђеног учитеља Николића и у заједници са његовим ђаконом Јакшићем. Ова група имала је у задатак да врши диверзије и убије истакнуте политичке и партијске руководиоце. Колику мржњу Макарије испољава према нашој земљи види се још и из тога што на највулгарнији начин вређа наше највише државне и политичке руководиоце, називајући их свињарима, говедарима, мајмунима а за време овогодишњег заседања сабора у присуству 3 епископа назвао је друга Тита хајваном.

„Макарије је на свим саборима, а нарочито на прошлом и овогодишњем, заузимао отворено непријатељски став по свим питањима за које је држава заинтересована. Велики је противник Свештеничког удружења и противник добрих односа православне цркве и државе.

„3. Јован Илић, епископ нишке епархије са седиштем у Нишу. У току рата сарађивао је са Немцима и квинслиншким властима. О томе командант немачке обласне полиције у Нишу Ото Вехофер у свом са слушању каже: 'На дан прославе Св. Саве јануара 1943. године позвао ме је пуковник Мића Димитријевић да присуствујем прослави у једној школи. Тамо сам затекао већи број немачких виших официра међу којима и фелдкоманданта Фрајхера фон Ботнера. Ту је такође био и епископ нишки Јован који је седео за столом преко пута мене а седео је поред пуковника Балтакова, команданта бугарске дивизије, с којим је Јован доста разговарао.' Такође Јован је одржавао везу са шефом специјалне полиције у Нишу Живановићем као и припадницима Гестапоа затим са претседником општине у Нишу, разним љотићевцима и др. Фотографисао се у друштву са Немцима. Исто тако у току рата био је у сталном контакту са Драгишом Цветковићем све до његовог бегства из наше земље.

„После ослобођења наставио је са непријатељским радом. Са његовим знањем и одобрењем крила су се два одметника у току 1945-1947. год. у манастиру Св. Петка. Такође у Патријаршији је долазио у контакт са Андријом Лончарићем који је био убачен у нашу земљу из иностранства по задацима Краља Петра. Исто тако преко разних веза настојао је

да се повеже са емигрантским круговима у иностранству а у првом реду са Драгишом Цветковићем.

„Један је од најогорченијих противника Свештеничког удружења. Исто тако противник је сарадње православне цркве са државом, што потврђује његов став и држање на свим послератним саборима када је упорно настојао да се ти односи што више заоштравају, залажући се да Сабор доноси негативне одлуке по свим оним питањима по којима је држава заинтересована.

„4. Емилијан Пиперковић, епископ тимочке епархије са седиштем у Зајечару. У току рата залагао се заједно са Јованом и Иринејем за добре односе са окупатором и квинслиншким властима. Лично је одржавао контакт у Зајечару са немачким окупатором, и заједно са њима и са претставницима квинслиншких власти обилазио је неке радничке логоре.

„После рата задржао је непријатељски став а нарочито је то своје непријатељство испољавао у нападима на свештеничко удружење називајући га разбијачем јединства цркве и сл. Емилијан није отворено непријатељски иступао већ је читав свој непријатељски рад против државног и друштвеног уређења камуфлирао кроз религију. Тако на пр. у марту 1952. г. у распису подређеном му свештенству поред осталог каже: 'Ова дужност – проповедање Христовог јеванђеља – намеће се парохијском свештенству нарочито у данашње време кад се без сваког обзира и уздржавања обара свако постојање вере, цркве и светиња...'

„На свим послератним саборима у заједници са осталим реакционарним епископима одлучно се борио за доношење негативних одлука. Нарочито је активан био на овогодишњем заседању Сабора. Велики је противник решења свештеничког питања и свих других питања од којих зависе добри односи између цркве и државе.

„5. Никанор Илинчић, епископ сремске епархије са седиштем у Сремским Карловцима. Веома је подао и непринципијелан. До ове године показивао је да је за сарадњу православне цркве и државе и приказивао се патријарховим пријатељем. Прошле године обећавао је да ће гласати за признање Удружења и да ће бити уз Патријарха у сређивању односа између православне цркве и државе. Овакав став имао је из чисто рачунских побуда тј. како би добио бољу епархију. Међутим, ова обећања није испунио и на прошлогодишњем Сабору, а нарочито на овогодишњем, показао се у правој боји, активно се залажући за непризнавање Удружења и за несређивање односа између цркве и државе. Ове године по свим питањима био је уз групу најреакционарнијих епископа а против Патријарха. И мада не иступа отворено непријатељски, непријатељ је државног и друштвеног уређења код нас. Управо из кукавичлука не сме отворено да иступа али зато кад год се осети сигурним онда и отворено иступи. Тако је на пр. на овогодишњем Сабору поднео извештај, који је упоређујући са осталим извештајима епископа, један међу најгорим

и најреакционарнијим. Иначе је врло велики противник Свештеничког удружења.

„6. Валеријан Стефановић, епископ шумадијске епархије са седиштем у Крагујевцу. Један је од потписника антикомунистичког 'Апела српском народу' у току рата. После рата није се непријатељски истицао али није показивао ни наклоност према Новој Југославији. Врло је заговорен и углавном се држи по страни. На речима показује добру вољу за сређивањем односа између цркве и државе а у пракси или се не залаже за то или у најчешћим случајевима бива на страни најреакционарнијих епископа. Тако нпр. прошле године обећао је да ће гласати за признање Удружења и да ће дати пуну подршку Патријарху у његовим напорима за сређивањем односа са државом али то обећање није доследно испунио. Додуше није гласао против Удружења али није гласао ни за (уздржао се од гласања).

„7. Хризостом Војиновић, епископ браничевске епархије са седиштем у Пожаревцу. Задње 2 године био је члан Синода. Још као студент припадао је Љотићевској струји и био је јако привржен Николају и Јустину. После рата држи се врло строго по страни. Непријатељски уопште не иступа. До задњих неколико година реакционарни епископат га је држао уза себе и имао врло јак утицај на њега. Међутим после избора новог Патријарха Хризостом је углавном био на страни Патријарха Викентија и као члан Синода давао пуну подршку Патријарху. Прошле године гласао је за признање удружења. И ове године до последњег момента био је на страни Патријарха и залагао се да се уреде односи између православне цркве и државе. Он је иначе присталица добрих односа са државом и рачуна се да је један од позитивнијих епископа. Међутим, често може да потпадне под утицај старијих реакционарних епископа, што се и ове године показује када је по низу питања био на страни ових.

„8. Висарион Костић, епископ банатске епархије са седиштем у Вршцу. Задње 2 године био је члан Синода.

„Од избора Викентија за патријарха Висарион се држи позитивно и у пуној мери подржава Патријарха. На овогодишњем Сабору од свих епископа најбоље се држао и највише се залагао и истицао у циљу да се реши низ питања у односима између православне цркве и државе. Исто тако и на прошлогодишњем заседању Сабора иступио је са врло позитивним предлогом да се Удружење призна. Са свештеничким удружењем у својој епархији сарађује а када је одржана оснивачка скупштина епархијског удружења лично је присуствовао и одржао врло позитиван говор на патриотској бази и на бази сарадње православне цркве са државом. Овај његов говор је најпозитивнији јавни иступ једног православног епископа од ослобођења до сада. Непријатељски не иступа. Спада у групу најпозитивнијих епископа.

„9. Герман Ђорић, епископ будимске епархије и администратор

жичке епархије. Члан је Синода и стално у Београду. Држи се позитивно и подржава Патријарха.

„10. Владимир Рајић, епископ рашко-призренске епархије са седиштем у Призрену. Један је од најпозитивнијих епископа и даје пуну подршку Патријарху Викентију.

„Поред наведених епископа на територији НР Србије се налазе и епископи Јосиф и Иринеј Ђирић. Први је у Београду у манастиру Ваведењу а други у Новом Саду. Обојица су веома болесни и сасвим непокретни и сенилни. Обојица су на умору.

„Исто тако у Београду се налази и један викарни епископ Доситеј Стојковић, који се позитивно држи и у потпуности је на патријарховој страни.“¹

У једном елаборату „Информација о Српској православној цркви“, састављеном за потребе Савезне комисије за верска питања крајем 1957. или почетком 1958. године, писало је, између осталог, и следеће о архијерејима:

„Односи СПЦ према нашој држави и друштвеној стварности су се знатно побољшали. Запажене су извесне промене међу епископима. У ранијим годинама реакционарна група у Сабору је била доминантна и упорна у заоштравању односа према држави. Последњих година се осећа извесно побољшање. Нарочито је то побољшање дошло до изражаја у протеклој години. Овome су допринели унеколико промењени услови: доследно спровођење уставног начела слободе савести и вероисповести, спровођење у дело Закона о правном положају верских заједница, посете иностраних делегација СПЦ, одлазак делегација СПЦ у иностранство, материјална помоћ СПЦ и др. Пуна унутрашња консолидација и афирмација Југославије у међународном животу учинили су да се реакционарна група у Сабору све више одваја од иностранства и не слуша савете извана, већ показује вољу за сарадњу са државом. Примери за то су: одлука Архијерејског сабора да посети Претседника републике; гласање на последњим изборима (неки реакционарни епископи су први пут од Ослобођења гласали на овим изборима); врло добре и позитивне изјаве и јавни говори патријарха Викентија, па и неких епископа, о положају цркве у Југославији; појављивање Патријарха и епископа на државним пријемима и празницима. Уз сва настојања четничке политичке емиграције и других антијугословенских кругова из иностранства, као и реакционарних остатака у земљи, епископат СПЦ није у последње време ништа предузео што би пореметило односе ове цркве према држави. Углед СПЦ међу другим православним црквама је знатно порастао

¹ Белешка „Кратки подаци за епископе са територије НР Србије“ од 13. јула 1954. године – АЈ, 144, 10-177.

чему су допринеле узајамне међуцрквене посете протеклих неколико година (СП цркву су посетиле делегације Грчке, Румунске и Руске православне цркве, а делегација СПЦ посетила је Грчку и Руску православну цркву). У току бављења страних црквених делегација у нашој земљи сви епископи су имали врло коректан став и уопште нису дали ни једну изјаву или оцену неповољну по Југославију. Такође је и углед патријарха Викентија нарастао међу епископима.¹

1 „Информација о Српској православној цркви“ – АЈ, 144, 14-213.

3.7. Богословске школе

У прве две-три послератне деценије број кандидата за ученике богословија Српске православне цркве био је далеко испод стварних потреба за свештенослужитељима и из године у годину је опадао. Квалитет је такође био испод очекивања, што је и разумљиво с обзиром на околности у земљи у којој је владао комунистички режим. Наиме, однос органа државних власти према Цркви и тежак, несигуран и безизгледан положај православног свештеника представљали су важне чиниоце у одлучивању родитеља да сина (не) пошаљу у богословију. Стога су управе богословија биле принуђене да примају готово све кандидате који би се јавили на конкурсе, не обазирајући се на њихове квалитете и такорећи никакву верску културу. Пре Другог светског рата, подсећања ради, будући богослов је долазио у богословију пошто је претходно осам година похађао наставу веронауке, а после рата многи нису поседовали ни основна религијска сазнања, а у школи су учили лекције у којима је подстицана мржња према религији и Цркви.

У складу с тим, богослови су се суочавали са безбројним мукама и проблемима, пре свега због преобимне наставе. И у војсци су их на све могуће начине покушавали да одврате од Цркве, учећи их да је религија прошлост, убеђујући их да су залутали у богословију, да треба да се прикључе напредној омладини која изграђује социјализам и светлу будућност... Многи су поклекли пред таквим преваспитањем напуштајући верско школовање и прихватајући државну службу или су образовање настављали у некој другој школи.¹ Они који би остали чврсти и непоколебљиви, касније су неретко доживљавали тешка и окрутна понижавања и прогоне.

Ученици богословија који су завршили школовање и положили испит зрелости углавном су прихватили свештеничку службу, пошто су претходно прошли малтене голготу током школовања у богословијама.

Број свршених богослова није могао удовољити потреби Цркве за свештеницима. Дешавало се зато да су поједини архијереји били при-

¹ Драгољуб Г. Вурдеља, добар познавалац прилика у Српској православној цркви, тврдио је да је Комунистичка партија Југославије слала своје чланове у богословије са циљем да се кроз школовање упознају са учењима Цркве. „Ти млади комунисти деморалишу остале теологе и богослове, делују на њих, да се не рукоположе него да пређу на друге школе и факултете, или да оду у државну службу.“ – Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 112-113.

морани да рукополажу несвршене богослове и додељују им парохиије. Чак се ишло дотле да су рукополагани и бивши црквењаци и други побожни лаици, који осим црквеног певања и познавања најосновнијих правила богослужења, нису поседовали потребне квалификације и квалитете за службу.

Сурови живот у парохиији као последица тортуре државних власти натерао је понеке свршене богослове и већ рукоположене у свештенички чин да наставе школовање на Богословском факултету.

А. Богословија „Свети Кирило и Методије“ у Призрену

Пре Другог светског рата Српска православна црква имала је пет богословија: битољску, призренску, цетињску, сарајевску и сремскокарловачку. После војног удара 27. марта 1941. године, Синод је наложио обустављање наставе у свим богословијама. У рату 1941–1945. године оне нису функционисале ниједна, мада је било покушаја организовања једне богословије у Нишу. Ипак, све се свело на полагање испита.

Прва молба Патријаршије за обнављање рада богословија упућена новим државним, комунистичким властима написана је 14. априла 1945. године. Био је то допис србијанској Комисији за верска питања у коме је наглашена потреба отварања богословија због страдања православних свештеника у ратним неприликама, а што је – како се истицало – проузроковало велики број упражњених парохиија, нарочито у областима изван Србије. Синод је сматрао да би најпре требало у једној богословији прикупити несвршене ученике свих предратних богословија и омогућити им да заврше своје школовање и ступе у службу Цркве.¹ Зато је Синод 10. маја 1945. писао државном Министарству просвете и молио помоћ за отварање богословије у Призрену, подсећајући да су зграде осталих богословија одузете. Како је Призрен варош у пограничној зони према Албанији за коју је требало тражити посебну дозволу боравка, Синод је молио да се полазницима и наставном кадру богословије омогући не-сметан долазак и боравак у том граду (и потребан новац).²

Државно Министарство просвете одлучило је 25. маја 1945. да дозволи обнову рада богословије у Призрену и то као четворогодишње школе.³ Мада је Синод планирао да настава почне 1. септембра те године, то, међутим, није било могуће из више разлога, најпре због недостатка интернатског инвентара, пошто је онај који је коришћен пре рата

1 Писмо Синода, бр. 651 од 14. априла 1945, србијанској Комисији за верске послова – АС, 21, 1.

2 Писмо Синода, бр. 729 од 10. маја 1945, савезном Министарству просвете – АС, 21, 1.

3 Писмо Синода, бр. 843/зап. 269 од 29/16. маја 1945, србијанској Комисији за верске послова – АС, 21, 1.

Обласни народни одбор у Призрену одузео богословију. Стога се Синод по том питању обратио Државној комисији за верска питања молећи за интервенцију.¹

Преписка око повраћаја инвентара трајала је месецима пошто су државне власти предузимале све не би ли то одложиле.² И када се томе напослетку назрео крај, почетком фебруара 1946. уследила су хапшења наставника и помоћних радника под оптужбом да су скривали имовину.³ Истражни процес се одужио месецима, суштина проблема и даље је прикривана, а отварање богословије стално изнова одлагано.

Министарство просвете Србије затражило је од једне своје ресорне комисије да им се достави мишљење о потреби отварања богословских школа Српске православне цркве. Убрзо је одговорено да је то пожељно из више разлога и да треба обезбедити чак и потребан новац.⁴ На основу и те препоруке, Министарство је 24. фебруара 1947. одобрило отварање богословије у Призрену. Према истом решењу, богословија је требало да се издржава из својих извора, што је представљало велики проблем за Патријаршију. До рата је богословија имала своје имање које јој је одузето послератном аграрном реформом. Напори Синода да поврати ту имовину остајали су без резултата.⁵

Богословија у Призрену отворена је 1. октобра 1947. године као четвороразредна школа (а од школске 1950/51. као петоразредна).⁶ Уредба о богословијама донета је на Сабору 1952. године,⁷ Правилник о полагању испита зрелости у српским православним богословијама 24. марта 1953. године,⁸ а Правилник о владању и животу ученика православних богословија у интернату 24. марта 1953. године.⁹

На самом почетку обављања наставног процеса опет се наметнуло питање недостатка инвентара за интернат па је Синод 17. јуна 1949. мо-

1 Писмо Синода, бр. 2545 од 28. децембра 1945, Државној комисији за верска питања – АЈ, 50, 128-100.

2 Писмо савезног Министарског савета, К. Бр. 1618/45 од 2. јануара 1946, Синоду – АЈ, 50, 128-101; Писмо савезног Министарског савета, К. бр. 1618/45 од 13. фебруара 1946, Синоду – АЈ, 50, 128-103.

3 Писмо Синода, бр. 384 од 11. фебруара/29. јануара 1946, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Обласног народно-ослободилачког одбора за Косово и Метохију, бр. 450/46 од 19. фебруара 1946, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 6.

4 „Реферат Верској комисији по питању отварања богословије“ – АС, 21, 1.

5 Писмо Синода, бр. 3607/1947 од 16/3. фебруара 1948, Државној комисији за верска питања; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 227/49 од 4. маја, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

6 Гласник..., 10/1951, стр. 123.

7 Гласник..., 7-8/1952, стр. 145-152.

8 Гласник..., 5/1953, стр. 70-74.

9 Гласник..., 6/1953, стр. 104-110.

лио србијанску Комисију за верске послове за помоћ у набавци потребног намештаја и посуђа...¹

Игуман Јован Кухтин, пореклом Рус, професор богословије у Призрену, из непознатих разлога протеран је из те вароши, па је морао да се смести у једном од манастира код Чачка. Синод се 9. новембра 1949. тим поводом обратио србијанској Комисији за верске послове.² Милан Д. Смиљанић је то писмо проследио Слободану Пенезићу, у Министарство унутрашњих послова Србије молећи да помогне у том случају.³ Синод је 22. децембра 1949. поново о томе писао Комисији.⁴ И епископ рашко-призренски Владимир је интервенисао у корист професора Кухтина.⁵ У архиви из тог времена нема других докумената.

На половини школске 1949/50. године, у богословији у Призрену радили су протојереј-ставрофор Живан Маринковић, ректор (предавао литургику), протосинђел Доментијан Павловић, професор (предавао етику, историју Српске цркве, црквенословенски језик, омилитику и патрологију), јеромонах Леонтије Павловић, суплент (предавао српски језик, историју хришћанске цркве и педагогику), протосинђел Методије Муждека, професор (предавао Свето писмо, догматику и апологетику), јереј Александар Недељковић, хонорарни наставник (предавао историју филозофије, руски језик, грчки језик, црквено право), протођакон Трифун Стевановић, хонорарни наставник (предавао црквено певање и теорију музике). У богословији је било 105 ученика – 57 у првом разреду, 36 у другом и 12 у трећем.

У том периоду богословија је имала проблем са снабдевањем огревом, и даље је недостајао инвентар, мокри чворови нису били адекватно сређени, бележено је позивање ученика у војску, ускраћивање дозволе боравка у Призрену итд.⁶

Крајем фебруара 1952. на седници Комисије за питања вере при

1 Писмо Синода, бр. 1749/зап. 511 од 4/17. јуна 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода, бр. 3161 од 9. новембра 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 1002/49 од 10. децембра 1949, Министарству унутрашњих послова Србије – АС, 21, 10.

4 Писмо Синода, бр. 3245/зап. 980 од 22/9. децембра 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

5 Писмо епископа рашко-призренског Владимира, бр. 2119 од 26. децембра 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

6 Писмо Синода, бр. 352 од 14/27. фебруара 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

Централном комитету Комунистичке партије Србије – председавао Слободан Пенезић Крцун – разговарало се о православним богословијама и Богословском факултету и закључено да те установе треба „разбијати“.¹

У Призрену су 3. априла 1952. године, као и у бројним градовима широм Југославије, приређене демонстрације против италијанских аспирација на Трст. У тим демонстрацијама учествовали су, са одобрењем ректора, ученици богословије. Сутрадан, у богословији је по редима држана редовна настава јер управа школе ни од кога није била обавештена да ће и тога дана бити приређене демонстрације. Док су богослови били у учионицама, ученици гимназије и осталих призренских школа упали су у двориште богословије уз бучним увредљивим повицима „Попови, излазите напоље! Доле попови! Доле идеалисти!“ Једна група кренула је од учионице до учионице терајући богослове да напусте наставу и изађу на улицу. Када су ректор и наставници богословије схватили да су и тог дана организоване демонстрације, позвали су своје ученике да се придруже демонстрантима, што су они и учинили. Међутим, током демонстрација и даље су повремено узвикиване увреде на рачун богослова: „Ово су наши непријатељи број два! Попови и хоће су други фашисти! Доле идеалисти!“

Неколико дана касније, 10. априла, стигао је на адресу ректора и наставничког колегијума богословије акт из Српске гимназије, потписан од свих директора призренских школа и представника омладинске организације, у коме се од наставника богословије захтевало јасно извињење за, тобоже, нанесену увреду призренским средњешколцима током њихових демонстрација које је један наставник богословије назвао бандитским поступком. Допис је обиловао увредљивим речима: ученици богословије су оптуживани да им нису „по вољи демонстрације против непријатеља наше земље; да им не лежи на срцу слобода и независност наших народа и да не сматрају Федеративну Народну Републику Југославију својом отаџбином“.

Управа богословије обавестила је епископа рашко-призренског Владимира о том инциденту, он је извештај проследио Синоду, Синод Државној комисији за верска питања. У писму је нагласио да је Управа богословије сво време радила у помирљивом и патриотском духу, улажући велике напоре да не пружи никаквог повода за размирице и неспоразуме са другим школама или властима. Зато протестује против изгреда призренских средњешколаца према богословима, као и против злонамерних и увредљивих оптужби, садржаних у акту Српске гимназије. „Достављајући Вам предње, молимо Вас да преко надлежних виших државних органа предузмете потребне кораке, како се овакви испади

¹ АС, ЦК СКС, Комисија за питање религије, ф-1.

према Српској православној Богословији у Призрену, њеним ученицима и наставницима не би више поновили, а за ово што је учињено да се Богословија да сатисфакција“, истакнуто је у писму Синода.¹

У архиви нема докумената који би указивали на одговор.²

Но, инцидент у Призрену имао је и свој „наставак“. Наиме, Синод је, средином јуна 1952. дознао од управе богословије о хапшењу суплента јеромонаха Стефана Чакића који је осуђен на шестомесечни затвор. Стога се Синод обратио Државној комисији за верска питања с молбом да та пресуда буде поништена.³ У архиви опет нема других докумената о том случају.

Какав је био однос власти према богословима сликовито говори и следећи случај. Синод је крајем јуна 1952. добио писмо од ректора богословије о разговорима са високим службеницима Министарства унутрашњих послова. Наиме, средином априла у богословију су дошли Мојаш Милатовић, тада на раду у Обласном одбору у Приштини, и Рајко Радојевић, заменик шефа Управе државне безбедности у Призрену. Током разговора они су изразили жељу државних руководиоца да и богослови тог лета пођу са осталим омладинцима на изградњу хидроцентрале Влашина. Ректор је одговорио да су богослови претпрошле године били на изградњи Новог Београда, али да је тамо са њима врло рђаво поступано, и да је на њих вршена пресија да напусте богословију и упишу се у неке друге школе. Државни функционери су признали да је заиста тако било, али су сву кривицу за то свалили на наставника предвојничке обуке, који је као информбировац то намерно радио. После обећања функционера да се тако нешто више неће поновити, ректор је дао реч да ће препоручити богословима да и они пођу на омладинску радну акцију. Након разговара са ученицима, јавило се њих 35.

Ускоро је од призренске омладине формирана Призренска бригада, у чији штаб су ушла по два представника гимназије, учитељске школе и богословије. Прве вести са радне акције биле су поразне за ректора: из штаба бригаде избачени су богослови, непрестано их називају погрдним именима, па и народним непријатељима, приписују им да нису патриоте, да заглупљују народне масе са учењима које се коси са интересима друштвеног поретка, а поврх свега да на градилиште и нису дошли да раде, већ ради шпијунаже. Синод се обратио Државној комисији за вер-

1 Писмо ректора богословије у Призрену, бр. 400 од 12. априла 1952, епископу рашко-призренском Владимиру – АЈ, 144, 6-120; Писмо Синода, бр. 1106/зап. 311 од 7. маја/24. априла 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103; Исто – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода је примљено у Државној комисији за верска питања и заведено под бр. 105 од 14. маја – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Синода, бр. 1663/зап. 481 од 20/7. јуна 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

ска питања молећи заштити за богослове „који на радне акције одлазе у најбољим намерама, а према жељама Државних одговорних органа и препоруци Управе богословије“.¹

Одговор је стигао тек после месец дана и у њему је штуро наведено да се провером није могло установити да је ико од одговорних органа рђаво поступао према богословима на градилишту хидроцентрале Вла-
сине.²

Богослови су имали и других неприлика. На крају школске 1951/52. године 10 ученика првог разреда имало је негативну оцелу из предмета предвојничка обука и упућени су на полагање поправног испита на почетку школске 1952/53. године. На том испиту 8. септембра од десеторице чак петорица нису својим одговорима задовољили наставника и он је захтевао да понављају разред и према постојећој Уредби буду удаљени из интерната. Разредни старешина, као председник испитне комисије на поправном испиту, није се сагласио са оценом наставника предвојничке обуке, већ је био за то да се свима ученицима да прелазна оцел, па је тако проблем стигао пред Наставнички савет. Како према чл. 17 и 18 Уредбе о богословијама коначно оцелу из појединих предмета утврђује Наставнички савет богословије, то тело је одлучило да поменутој петорици ученика оцелу буде поправљена на позитивну и да им буде одобрен упис у други разред. Наставнички савет је истакао да ученици нису имали одговарајући уџбеник, указао је и на чињеницу да се предвојничка обука у гимназијама предаје тек од петог разреда, а како у богословију долазе ђаци који су завршили три разреда, из тога произлази да су још недорасли да савладају прописано градиво из тог предмета. Наставник предвојничке обуке није, међутим, одустајао од свог првобитног става, то јест да се петорици ученика остави негативна оцелу са свима последицама које она повлачи.

Синод је зато молио Државну комисију за верска питања да интервенише код Министарства народне одбране како би било усвојено становиште Наставничког савета и поменути ученицима била потврђена прелазна оцелу да би могли остати у интернату и продужити своје даље школовање.³

Државна комисија за верска питања, средином октобра, одговорила је веома кратко: „У вези акта Бр. 2658/зап. 872 обавештавамо Вас да по ствари у истом изложеној нисмо могли интервенисати, пошто за то

1 Писмо ректора богословије, бр. 687 од 25. јуна 1952, Синоду – АЈ, 144, 5-103.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 145 од 4. августа 1952, Синоду – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Синода, бр. 2658/зап. 872 од 16/3. септембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

нисмо имали никаквог основа“.¹

Пошто је Призрен припадао пограничној зони, државне власти су и ту околност користиле у својим настојањима да одврате ученике од школовања у тамошњој богословији. Када би родитељи пријављивали мушку децу у богословију суочавали би се с бројним неприликама у разним формама и различитог обима. Пре свега, државне власти су одбијале да им издају потребна документа за долазак и боравак у Призрену. О тим случајевима Синод је писао 5. септембра 1952. србијанској Комисији за верске послове наводећи да су они забележени у среским народним одборима у Крупњу, Бијелом Пољу, Крушевцу и Бујановцу.² У белешци државних органа испод печата деловодног протокола стоји: „По покренутом питању са надлежног места примљено обавештење да ће исто бити повољно решено. Стога овај акт ставити у а/а“.

Црквени суд за епархије скопску и охридско-битолску 11. октобра 1952. писао је србијанској Комисији за верске послове да државне власти у срезовима бујановачком, босиљградском, јужноморавском (Владичин Хан) и врањском нису хтеле да издају пограничне дозволе за долазак и боравак ученика у Призренској богословији, како оних који су се ту већ школовали, тако и оних који су те школске године требало да упишу први разред. Синоду је од Државне комисије за верска питања стигао савет да се ти ученици посредством архијерејских намесника обратe надлежним одсецима унутрашњих послова среских народних одбора. Када је су то учинили, одговорено им је да им дозволе не могу издати. Како је у међувремену започела настава, Црквени суд је опет молио србијанску комисију за интервенцију код надлежних власти.³ Слично као и у претходном случају, у белешци испод печата деловодног протокола је наведено: „Поводом ове претставке добијено обавештење са надлежног места, да ће тражене дозволе бити издате. а/а.“

Почетком децембра 1952. четворица шеснаестогодишњих ученика из Македоније, који су похађали други разред богословије морала су да прекину даље школовање и да се врате својим кућама због посве безначајног разлога. Иако Трајко Георгијевски, Кирил Даскаловски, Методије Ђорђовски и Глигор Лапевски по закону тада нису морали да имају личне карте, али су они ипак поднели захтеве, који су одбијени у Унутрашњем одсеку у Призрену. Речено им је да се хитно јаве у родна места и

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 203 од 9. октобра 1952, Синоду – АЈ, 144, 5-103.

2 Писма Синода, бр. 2525 и 2526 од 5. септембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Писмо Црквеног суда за епархије Скопску и Охридско-битолску, бр. 791 од 11. октобра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

тамо обрете тамошњим унутрашњим одсесима. Синод је тим поводом молио Државну комисију за верска питања да интервенише како би се ученицима биле издате потребне исправе и био им одобрен повратак и боравак у Призрену, ради продужења школовања у богословији.¹ У архиви нема других докумената о том случају. Испод печата деловодног протокола опет је стајало: а/а.

Синод је и 14. августа 1953. молио интервенцију од Савезне (до-недавно Државне) комисије за верска питања због тога што тројица богослова из Епархије захумско-херцеговачке (Драго Говедарица, Раде Говедарица и Младен Гргур) нису добили потребне дозволе за боравак у Призрену, мада су се на време обратили државним органима.² У архиви нема других докумената о том случају. Испод печата деловодног протокола опет је стајало: а/а!

Сличним случајевима и не зна се број, па се Синод и почетком септембра 1953. обратио Савезној комисији за верска питања молећи за интервенцију. У писму је наведено да је око 50 ученика из разних крајева примљено у први разред богословије у Призрену за школску 1953/54. годину. Приликом избора и пријема тих ученика саопштено им је да се пре доласка на школовање треба да се обрете својим надлежним унутрашњим одсесима ради добијање пограничне дозволе за одлазак у Призрен. До одређеног рока у богословију је прispело само 22 ученика, а како је Унутрашњи одсек у Призрену вратио кућама њих девет, остало је свега 13 ученика. „Према извештајима којима Свети Архијерејски Синод располаже разлог за недолазак и враћање кућама ученика је тај, што су Срески Народни Одбори одбили да примљеним ученицима издаду дозволе за пограничну зону, или, ако су им ову и издали, издали су у таквој форми да су од Унутрашњег отсека у Призрену оглашене за неважеће и зато је 9 ученика враћено натраг својим кућама. Према извештају Управе Призренске богословије, Унутрашњи одсек у Призрену тражи да ове дозволе буду издате и оним ученицима који су испод 16 година и да важе најмање 6 месеци. Исто тако Унутрашњи отсеци Среских Народних Одбора одбијају да издају ове дозволе и личне карте ученицима испод 16 година старости и тако доводе ове ученике у немогућност да се школују.“³

У прилогу писма дат је списак богослова: Мирослав Дринчић из Сарајева, Војислав Чаркић из Сарајева, Слободан Митић из Лесковца, Павле Бућан из Крагујевца, Драгомир Миловановић из Бреснице код

1 Писмо Синода, бр. 3680/зап. 1171 од 22/9. децембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 1972/зап. 637 од 14. августа 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 2193/зап. 734 од 8. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

Чачка, Станимир Радаковић из Ниша, Рајко Глишовић из Претске код Крагујевца, Душан Јакшић из Милошева Дола код Сјенице, Станојло Милошевић из Шапца, Милош Вукојевић из Осечине код Ваљевске Каменице, Виден Митић из Шебета код Ниша, Миодраг Марковић из Кулина код Житковца, Цветко Кнежевић из Трбуње код Блаца, Чедомир Стојиљковић из Барбаце код Бујановца, Бранко Митић из Трговишта, Новак Поповић из Велике Сочанице код Дервенте, Никола Бјелица из Убала код Никшића, Ристо Радовић (после монашења Амфилохије – прим. аутора) из Бара код Колашина, Љубомир Радуловић из Даљма код Даниловграда, Перо Пејовић из Додоша код Цетиња, Спасоје Јанковић из Кијева код Крагујевца, Радомир Ракић из Осладића код Осечине, Љубо Ђуреиновић из Бистрице код Завидовића, Милорад Јовановић из Пушковца код Брчког и Слободан Милосављевић из Дуба код Бајине Баште.

Није познато шта је и да ли је ишта Савезна комисија за верска питања урадила по том питању.

Југословенске државне власти планирале су крајем 1951. да спроведу финансијску реформу, а нове мере су нужно морале да се одразе и на питање покривања трошкова живота богословија. Стога је Синод 31. августа те године тражио од србијанске Комисије за верске послове одређене повластице за богословије у Призрену и у манастиру Раковица. Молба је 11. септембра прослеђена србијанској Главној управи за трговину и снабдевање. Одговорено је 3. октобра – интернати неће уживати олакшице у снабдевању, већ ће се, као и остали, снабдевати по тржишним ценама. После недељу дана, србијанска Комисија за верске послове известила је Синод о том одговору Главне управе за трговину и снабдевање.¹

Свота коју је за богословије издвајала Патријаршија била је недовољна, па су архијереји разматрали како би могли обезбедити додатна средства. Један од начина био је и сакупљање добровољних прилога у црквама на Савиндан. Међутим, државне власти су се побринуле, посредством агилних чланова омладинских и других организација, да изазову бројне непријатности људима који су се по храмовима обраћали верној пастви да издвоји добровољан прилог за ту сврху. Да се то не би поновило, Синод је 5. децембра 1952. молио Државну комисију за верска питања да Цркви одобри сакупљање добровољних прилога на дан Светога Саве. Како није стизао никакав одговор, Синод је поновио мол-

¹ Писмо Синода, бр. 2315/зап. 603 од 31/18. августа, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 732/51 од 11. септембра, земаљској Главној управи за трговину и снабдевање; Писмо србијанске Главне управе за трговину и снабдевање, бр. 16255 од 3. октобра, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 812/51 од 10. октобра 1951, Синоду – АС, 21, 12.

бу 30. децембра.¹ Судаћи према белешци на писму од 21. јануара, молба је прихваћена.

Прослава наредног Савиндана у неким срединама ипак је демантовала обећања државних органа! Остало је сведочанство да је Синод 17. априла 1953. писао Државној комисији за верска питања о неприликама на Савиндан у пријепољском срезу које су изазвали припадници Народне милиције ометањем прикупљање прилога у храмовима и позивањем на саслушање људе који су то чинили у селу Штиткоње. Писмо је прослеђено србијанској Комисији за верска питања.²

Синод се 5. априла 1951. обратио србијанској Комисији за верске послове с молбом да богословима, који путују на распуст, буде одобрена повластица за путне карте као и осталим средњешколцима.³ Изгледа да је тој молби у неком тренутку удовољено, па су и богослови уживали те повластице. Међутим, то је обустављено крајем школске 1956/57. године. Синод 18. јуна 1957. писао Савезној комисији за верска питања да је почетком тог месеца београдска железничка станица известила Управу богословије у манастиру Раковица да богослови више немају право на повлашћену вожњу. Синод је молио да повластице и даље важе.⁴ У архиви нема других докумената о том случају.

Родитељима ученика богословија оспорено је право на примање дечјег додатка, због чега су се поједини од њих жалили Синоду. Синод је крајем децембра 1952. молио Државну комисију за верска питања да интервенише ради решавања тог проблема.⁵ И то писмо је остало без одговора.

Регрутне комисије нису имале исти однос према ученицима богословија или студентима теологије у односу на њихове вршњаке у државним школама. Војне власти позивале су, наиме, богослове на служење војног рока не водећи рачуна да ли им се тиме прекидају школовање и

1 Писмо Синода, бр. 3550/зап. 1139 од 5. децембра 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Синода, бр. 3782/зап. 1229 од 30. децембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 1012/зап. 284 од 17. априла 1953, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 95/53 од 30. априла, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 855/зап. 222 од 5. априла/23 марта 1951, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 4-84.

4 Писмо Синода, бр. 1545/зап. 419 од 18. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

5 Писмо Синода, бр. 2565/зап. 1169 од 22/9. децембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

то је спровођено прилично плански, а с циљем да се полазници богословија одврате од даљег образовања. Стога је Синод често морао да тражи интервенције разних државних органа. Крајем 1948. године, на једном састанку државних органа са великодостојницима Римокатоличке, Српске православне цркве и Исламске заједнице, захтевано је да се младим богословима и теолозима призна право као другим војним обвезницима да не буду позивани на служење војног рока у току школовања.¹

На молбе Синода за скраћење војног рока богословима, државни органи су одговарали негативно.² На молбе Синода за привремено одлагање служења војног рока, државни органи су одговарали да су богословије приватне школе и да њени ђаци не могу да имају иста права као и ученици државних.³

У међувремену, богослови су трпели разна шиканирања. Тако су војне власти у Призрену, примера ради, уочи празника Цвети 1950. године позвале богослове на посматрање војних вежби. Синод је молио интервенцију да се богослови убудуће не позивају на празнике „с обзиром на то да су они тих дана по школским Правилима обавезни да присуствују у црквама светим богослужењима.“⁴ У архиви нема других докумената о том случају.

И богослови су појединачно тражили од државних органа помоћ поводом одлагања војне обавезе у време школовања. Све је, међутим, било узалуд.⁵

Синод је 25. априла 1950. молио србијанску Комисију за верске послове да помогне у одлагању служења војног рока за 13 богослова редовних ученика трећег разреда, од којих су чак осморица позвана на ре-

1 Писмо Генералног секретаријата Председништва владе, бр. I-8670 од 11. октобра 1948, Министарству народне одбране, то јест помоћнику министра генералу Ивану Гошњаку – АЈ, 50, 128-367.

2 Писмо Синода, бр. 1321/зап. 309 од 20/7. маја 1950, Министарству народне одбране; Писмо Војне поште 1122-14, бр. 1257 од 4. августа 1949, Синоду; Писмо Синода, бр. 2190 од 8. августа 1949, генералном секретару Савезне владе; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 176 од 6. септембра 1949, Синоду; Писмо Синода, бр. 2620/зап. 799 од 10. октобра 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

3 Писмо Синода, бр. 3806/48 од 29/16. јануара 1949, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 9/49 од 5. фебруара 1949, генералном секретару Савезне владе; Писмо генералног секретара Савезне владе, бр. 1247 од 11. фебруара 1949, помоћнику министра народне одбране; Писмо Војне поште 1122-12, Стр. пов. 372 од 18. фебруара 1949, генералном секретару Савезне владе; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 9/49 од 10. марта 1949, Синоду – АЈ, 144, 1-26.

4 Писмо Синода, бр. 813/зап. 296 од 25. априла 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

5 Писмо Државне комисије за верске питања, бр. 232/49 од 19. октобра 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Државне комисије за верске питања, бр. 269/49 од 20. октобра 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

грутацију па би у разреду остала само петорица! Синод је узгред навео податак да је од октобра 1948. године у наставу богословије уведен предмет предвојничка обука.¹ У архиви нема докумената који би указивали да ли је нешто предузето.

Синод је 23. маја 1951. молио србијанску Комисију за верске послове да се одложи одлазак у војску богословима Благоју Благојевићу, Љубиши Марићу, Ђорђу Дејановићу, Данилу Срећковићу, Василију Илићу и Љубиши Бојићу. Писмо је прослеђено Државној комисији за верска питања, она га упутила Председништву Владе, оно на крају Генералштабу. Тамо је захтев прихваћен, па су писма изнова почела да циркулишу обрнутим редом, до Синода.²

После многих интервенција, по свој прилици и политичких препорука, Министарство народне одбране донело је одлуку да и богослови могу одлагати служење војног рока. Дешавало се, међутим, и даље да захтев понеког богослова буде одбијен. Стога се Управа богословије у манастиру Раковица тим поводом обраћала србијанској Комисији за верске послове, на пример, 20. септембра 1951. године, јер је било више случајева да одлагање није поштовано.³

Синод је почетком септембра 1953. указао Савезној комисији за верска питања да у појединим случајевима богослови, који су завршили једногодишње служење војног рока, добијају поново позиве да дослуже још једну годину.⁴ Одговорено је да војне власти богословију сматрају приватном школом.⁵

Синод је почетком новембра 1954. затражио од Савезне комисије за верска питања да се богословима и студентима теологије признају сва

1 Писмо Синода, бр. 816/зап. 297 од 12/25. априла 1950, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 2-53.

2 Писмо Синода, бр. 1392/зап. 332 од 23. маја 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 187/51 од 26. јуна 1951, Генералштабу Југословенске армије; Писмо Генералштаба Југословенске армије, бр. 2231 од 5. јула 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 218/51 од 10. јула 1951, Синоду – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Управе богословије „Свети Сава“, бр. 771 од 29. септембра 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 786/51 од 20. септембра 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 317 од 15. октобра 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 837/51 од 17. октобра 1951, Војном одсеку у Горажду; Писмо Војног одсека у Горажду, бр. 768, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 882/51 од 5. новембра 1951, Управи богословије „Свети Сава“ – АС, 21, 12.

4 Писмо Синода, бр. 2230 од 9. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

5 Писмо Савезне комисије за верска питања, Синоду – АЈ, 144, 7-128.

права која су призната осталим школарцима, како је то регулисано чланом 20. Закона о правном положају верских заједница.¹ У архиви нема других докумената о том случају.

Како није добио никакав одговор, Синод је поново писао октобра 1955. године и том приликом молио да, ако је икако могуће, барем богослове и теологе на позивају на одслужење војне обавезе у пролећном року, то јест непосредно пред завршетак школске године, већ у јесењем року. Тако би се, сматрао је Синод, тим ученицима омогућило да редовно заврше разред у току школске године у којој су га и почели.² У архиви нема других докумената о том случају.

Црквени суд за епархије скопску и охридско-битолску 20. августа 1952. обавестио је србијанску Комисију за верске послове о неприликама које богословима и њиховим родитељима приређују радници Управе државне безбедности. Како је наведено, родитељи и богослови су безразложно привођени у станице милиције и тамо је ученицима саветовано да напусте богословију, родитељима који су били у државној служби чак је и прећено да ће бити отпуштени ако њихови синови и даље буду похађали богословију. Сличне методе су примењиване и према онима који су се пријавили за упис у богословију.³ Белешка испод печата деловодног протокола је гласила: „Пошто се у наведеним случајевима не ради ни о каквој административној мери државних органа с намером да се онемогући даље школовање у богословији, ту нема места ни интервенцији па томе питању. Стога овај акт ставити у а/а.“

Црквени суд је о тим појавама обавестио и Синод, он то проследио републичкој Комисији.⁴ У архиви нема других докумената о том случају.

Александар Митровић, свршени ученик трећег разреда богословије у Призрену, из Клиноваца код Бујановца, без образложења је ухапшен, па је Црквени суд за епархије скопску и охридско-битолску о томе обавестио 8. септембра 1952. србијанску Комисију за верске послове замоливши интервенцију.⁵ Белешка испод печата деловодног протокола била је другачија од већ уобичајених: „Пошто по оваквим случајевима није

1 Писмо Синода, бр. 2476/зап. 818 од 2. новембра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Синода, бр. 2322/зап. 644 од 11. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Епархијског суда за епархије скопску и охридско-битолску, бр. 626 од 20. августа 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 14.

4 Писмо Синода, бр. 2401/зап. 754 од 29/16. августа 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

5 Писмо Црквеног суда за епархије скопску и охридско-битолску, бр. 686 од 8. септембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

допуштена интервенција, то овај предмет ставити а/а.“

Нешто касније, ухапшен је и осуђен на шест месеци затвора Владимир Лајовић из Србице због тога што није имао дозволу за боравак у пограничној зони, иако ју је он тражио више пута, па је Црквени суд за епархије скопску и охридско-битолску о том случају обавестио 26. септембра 1952. србијанску Комисију за верске послове. Бојећи се да не задоцни за школу, Лајовић је у Призрен стигао без дозволе. Државне власти су га, као и још неколико ученика, вратили кући.¹ Белешка испод печата деловодног протокола је гласила: „Пошто је у конкретном случају поступљено по постојећим прописима, то нема места никаквој интервенцији. а/а.“

О притисцима државних власти на поједине богослове да напусте даље школовање сведочи и случај богослова Милета Вукшића. Према сазнању Савезне комисије за верска питања, епископ горњокарловачки писао је 5. августа 1953. Синоду о малтретирању његовог стипендисте Вукшића из села Славско Поље, котар Вргин Мост, ученика другог разреда Богословије „Свети Сава“ у Београду. Како је из поменуте епархије у богословије отишло неколико ученика, што је локалним државним властима очито засметало, Вукшић је позван у котарски Народни одбор у Вргин Мосту и тамо саслушаван шест сати. Био је изложен разним претњама и посредно му је наговештено да ће ускоро држава објавити рат Цркви и да ће се он и њему слични наћи на мети прогона.²

Случај тог богослова био је тема једног од састанака чланова хрватске Комисије за верска питања 17. јула 1955, сазваног другим поводом. По записнику са седнице, Вукшић је напустио богословију и прешао у школу за санитарне техничаре, али је настао проблем око његовог уписа у ту установу јер су школске власти тражиле сведочанство завршеног првог разреда богословије, а Епархија – како је речено – није желела да га достави. На крају је котарском Народном одбору препоручено да не инсистира на документу богословије, поготову што то није државна школа већ има карактер приватне.³

Епископ Герман и Ристо Грђић, чиновник Патријаршијског управног одбора, предали су, у име Српске православне цркве 31. децембра

¹ Писмо Црквеног суда за епархије скопску и охридско-битолску, бр. 1663 од 26. септембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

² „Службена забиљешка о писму владике горњокарловачког“ (ЕА бр. 684 од 5. августа 1953) – АЈ, 144, 7-128

³ Писмо хрватске Комисије за верске послове, пов. бр. 16/55 од 18. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

1954. Савезној комисији за верска питања три писане представке. Једна се односила на захтев да се свршеним ученицима (некадашњих) задарске и рељевске богословије призна ранг факултета.¹

„Преко организације у Београду Светски савет црква у Женеви на предлог свог секретара г. Рајмонда Е. Максвела поклониио је нашим богословијама у Раковици и Призрену 400 комада вунених ћебади“.²

Према годишњем извештају србијанске Комисије за верске послове од 30. децембра 1955, у богословији у Призрену је радило само осам наставника, јер су тројица одбила да приме свештенички чин, а један је отишао због личних сукоба. „Наставници су политички негативно оријентисани и верски занесени. Негативно иступају и лоше утичу на васпитање ученика. Од ослобођења Богословију је завршило 120 ученика, од којих су 103 са села, 8 су синови свештеника, 9 синови занатлија и 5 синови службеника. У прошлој школској години било је уписано 176 ученика, од тога броја на крају школске године остало је 164 од којих су сви положили разред, изузев тројице. Већина ученика је са села и то махом из сиромашнијих породица. Добар део ученика који је уписан у Богословију искључен је из других школа због недисциплине, док један део ученика долази у Богословију из верских побуда нарочито под утицајем родитеља. Услови под којима ученици живе веома су тешки. Према распореду рада, односно кућном реду ученици су преко читавог дана заузети редовним часовима, учењем, семинарима и молитвама, док им је излазак у град веома ограничен, због чега се често буне и организују штрајкове. Због учесталих штрајкова синод је намеравао да ову Богословију затвори, али пошто нема подесних просторија на другом месту, од овога се одустало.“ Потом је наведено да наставно градиво одређује Синод и то углавном у оквирима програма по коме је рађено пре рата и по предатним уџбеницима. „У материјалном погледу Богословија слабо стоји. Због немогућности набавке огрева, Синод је био приморан да обустави наставу и издржавање интерната у периоду новембар-фебруар школске 1954/55. године.“

У првим годинама после обнављања рада, наводи се, богословији је пристизала знатна помоћ од Светског савета црква, али се она у последње време знатно смањила. Богословија се издржава од прихода из Фонда Симе Андрејевића Игуманова, са школске економије, од кирије

¹ Белешка, од 31. децембра 1954. у Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

² *Гласник...*, 7-8/1956, стр. 141.

на издавања неких зграда у Призрену и од месечних уплата ученика.¹

Синод је у више наврата тражио од надлежних државних власти да богословијама буде признат статус средње школе као и државним школским установама. То је урадио и крајем јуна 1956. у писму Савезној комисији за верска питања. Синод је подсетио да је такав ранг богословија пре 1941. године био законом одређен, да је после рата донет законски пропис којим је богословија стављена у раван са осталим средњим школама, а да је после 1953. њихов статус нерешен. Синод је, сходно одлуци Сабора, указао да су то „исте школе које су биле и до рата, са истим наставним планом и програмом, наставним особљем и предспремом ученика који су у њима школују“.² Остао је траг да се неко од службеника у Савезној комисији за верска питања позабавио овим питањем јер је на препису писма Синода написао следеће: „Сада је правни положај верских школа другачији, јер су оне приватног карактера. Требало би стога друговима из Секретаријата за просвету припремити одговор, пак после одговора питати друга Бобија (Добривоја Радосављевића – прим. аутора) да ли да се одговори писменим путем“. После готово шест месеци, Савезна комисија за верска питања проследила је писмо Синода савезном Секретаријату за просвету и културу.³

Синод се поново 18. јуна 1957. истим поводом обратио Савезној комисији за верска питања.⁴ У архиви нема других докумената.

Б. Богословија „Свети Сава“ у Београду

Мада је богословија основана 1949. године, Синод није успео да је „смести“ у зграду у Сремским Карловцима нити у интернат Богословског факултета на Старој Карабурми, јер су те објекте користиле разне државне институције, па је одлучено да се настава одржава у манастиру Раковица. На основу уобичајене праксе, Синод је о својој одлуци 8. јула 1949. обавестио србијанску Комисију за верске послове.⁵ Једина реакци-

1 Писмо Савезног извршног већа, бр. 130 од 28. децембра, Извршном већу Србије. Одговор Извршног већа Србије, Пов. бр. 249 од 28. фебруара 1956. године – АЈ, 144, 16-231.

2 Писмо Синода, бр. 1220/зап. 375 од 27. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 302 од 24. новембра 1956, Савезном секретаријату за просвету и културу – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо Синода, бр. 1435/зап. 414 од 18. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

5 Писмо Синода, бр. 1987/зап. 5756 од 8. јула/25. јуна 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

ја била је кратка белешка: „Примљено к знању. У архиву.“¹

Да би обезбедила колико-толико пристојне услове за богослове, Управа богословије је 12. августа 1949. затражила од србијанске Комисије за верске послове помоћ за опремање инвентаром.² У архиву нема докумената о евентуалном одговору.

Синод је одлучио да настава почне 1. септембра 1949. године у форми тромесечног курса. За старешину је постављен протосинђел Симеон Злоковић, за главног васпитача протосинђел Андреј Фрушић. Такође је одлучено да се приме сви дотадашњи ученици, а нови по потреби и одредбама које важе приликом пријема у богословију у Призрену.³

На почетку школске 1949/50. године, у богословији су радили: протосинђел Симеон Злоковић, професор и старешина школе (предаје апологетику, педагогику и српски језик), др Драгомир Марић, професор у пензији, хонорарни службеник (предаје Свето писмо и грчки језик), протојереј Виктор Царевски, професор (предаје литургику, руски језик и теорију музике), протојереј Арсеније Бркић, професор и парох (предаје црквено право, црквено певање и омилитику), протосинђел др Андреј Фрушић, професор (предаје Свето писмо Новог завета, догматику, историју филозофије и општу историју), Јован Велимировић, професор (предаје историју хришћанске цркве, историју Српске цркве, црквено певање и патрологију), Богољуб Ћирковић, библиотекар (предаје црквенословенски језик и српски језик); Јован Дајковић, библиотекар (предаје морално богословље).

Први разред је похађало 24 ученика, други седам, трећи два, четврти четири, а пети и шести по шест, укупно 49.

Рад богословије су оптерећивали бројни проблеми: недостатак просторне и другог интернатског инвентара, позивање учесника на одслужење војног рока у току редовног школовања, а уз то је поред манастира било војно градилиште што је отежавало прилаз итд.⁴

Ректор богословије обратио се 24. јануара 1951. србијанској Комисији за верске послове с молбом да им буде обезбеђен грађевински материјал потребан за поправку зграде страдале у пожару како почетак другог полугодишта не би био доведен у питање.⁵ Комисија је молбу

1 Белешка на писму Синода бр. 1987/зап. 5756 – АС, 21, 10.

2 Писмо Управе богословије „Свети Сава“, бр. 176 од 12. августа 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Монах Игњатије Марковић, *175 година Богословије Светог Саве у Београду*, Београд, 2011; Милан Д. Јанковић, „Пола века од почетка рада Богословије Светог Саве у манастиру Раковици – Стални напредак упркос невољама“, *Црква*, 1999, стр. 75 (у даљем тексту: М. Д. Јанковић, Пола века...).

4 Писмо Синода, бр. 352 од 14/27. фебруара 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

5 Писмо ректора богословије Симеона Злоковића, бр. 6 од 24. јануара 1951, ср-

Синода већ сутрадан проследила Савету прерађивачке индустрије при Влади Србије „на хитно решење“.¹

Сабор је 6. јуна 1951. одлучио да школовање у богословији продужи са четири на пет година од школске 1951/52. године. С обзиром на то да је на истом Сабору, дотадашњи управник, протосинђел Симеон Злоковић изабран за епископа горњокарловачког, на његово место постављен је професор Јован Велимировић.²

Осим уобичајених, богословију у Раковици мучио је један посебан проблем. Наиме, у манастирским објектима били су смештени станари, две породице радника из оближњег каменолома. Стога је Синод 10. јула 1951. затражио помоћ од србијанске Комисије за верске послове – да се станари иселе како би те просторије могли да користе богослови.³

У архиви нема других докумената о том случају. Испод печата деловодног протокола стоји белешка: „Решено под бр. 565/51 од 21 јула 1951 год. Кад стигне одговор о решењу овог предмета, обавестити св. Синод, а дотле овај акт ставити у архиву.“

За потребе државних органа др Никола Вукчевић, стручни сарадник Државне комисије за верска питања сачинио је 15. марта 1952. белешку о стању и будућности Богословског факултета и богословија. У елаборату је, између осталог, навео да се поред чисто богословских предмета, у богословијама изучава и низ световних предмета као и у гимназијама или другим средњим школама, попут опште историје, српског језика, латинског, немачког, грчког, потом пољопривреда са задругарством итд. Предложио је на крају да би у богословије, као и на факултету, требало увести и изучавање државног уређења.⁴

На Сабору 1952. расправљало се о систему школовања па је одлу-

бијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 70 од 25. јануара 1951, Савету прерађивачке индустрије у Влади Србије – АС, 21, 12.

2 М. Д. Јанковић, Пола века..., стр. 76.

3 Писмо Синода, бр. 1808/зап. 484 од 10. јула/26. јуна 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

4 Елаборат „Питање школа Српске православне цркве“ Николе Вукчевића – АЈ, 144, 6-119.

чено да школски систем курса прерасте у редовну школу.¹

У школској 1953/54. години било је уписано 177 редовних и 100 ванредних ученика. На крају школске године остало је 156 редовних ученика, јер су 23 искључена због недисциплине.

Одлуком Сабора дозвољено је да приватни (ванредни) ученици могу бити и старија лица. Та одлука се односила само на богословију у Раковици, пошто се управа богословије у Призрену није сложила с предлогом да се примају ванредни ученици. Приликом примања ти ученици били су у обавези да приложе и препоруку свог архијерејског намесника као својеврсно сведочанство да могу бити примљени у црквену службу.²

Управа богословије у манастиру Раковици обавестила је патријарха Викентија о проблемима насталим после пробијања пута ради проширивања експлоатације камена у бившим манастирским мајданима. Стога је Синод 5. децембра 1956. замолио Савезну комисију за верска питања да интервенише по том питању нагласивши да су због пробијања пута животи ученика и особља богословије угрожени. Синод је такође молио да се Српској православној цркви врати одузета зграда Дома студената Богословског факултета на Старој Карабурми, како би ту могла бити премештена богословија из Раковице.³

И у писму архимандрита Јована Велимировића, ректора богословије патријарху Викентију говори се о невољама насталим услед проширења експлоатације мајдана. Приликом вађења камења користи се експлозив па од детонација подрхтавају све манастирске зграде, стакла на прозорима пуцају, а неретко и сам манастир бива засут камењем и прашином. Понекад, писао је ректор, долети и крупније камење и направити штету на крову, а невоље су се умножиле када је поред самог манастирског конака отворен нови мајдан. „Једном приликом, једна повећа стена провалила је кров на мансарди и упала у спаваћу собу. Огромну штету причињава овај мајдан манастирским зградама, а нарочито се много ломити цреп. Сваких 20 дана, мењамо црепове на зградама.“ Обрађали су се и Инспекцији рада, која је писала казне и забрањивала радове, али би се потом све наставило по старом. Ректор је посебно био забринут за

1 Писмо Синода, бр. 1562/зап. 429 од 13. јуна 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103; Исто – АС, 21, 13.

2 „Извештај о раду Комисије за верска питања НРС“ од 30. децембра 1955. године – АЈ, 144, 15-230; „Одлука о полагању приватних испита у богословији“ – *Гласник...*, 7-12/1954, стр. 133-135.

3 Писмо Синода, бр. 2391/зап. 653 од 5. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

здравље ученика услед велике количине прашине, и упозорио је да се, уколико се ништа не промени, може догодити нека несрећа.¹ Савезна комисија за верска питања проследила је све то србијанској Комисији за верске послове с молбом да са тим проблемом упозна Милоша Минића, председника Среза београдског.²

Током зимског распуста школске 1957/58. године богословија из манастира Раковица пресељена је на Карабурму, па је друго полугодиште почело на новој локацији.³ Капелу у згради на Карабурми освештао је 23. фебруара 1958. године епископ пакрачки Емилијан уз саслужење наставника и у присуству патријарха Викентија и епископа браничевског Хризостома и других гостију.⁴

Према службеној белешци из Савезне комисије за верска питања, Српска православна црква имала је на почетку школске 1957/58. године, две богословије: призренску са 140 ученика и девет наставника, ректор је био Живан Маринковић, и раковичку са 160 ученика и 10 наставника, ректор је био Јован Велимировић.⁵

В. Богословија у Сремским Карловцима

Архијереји су на Сабору 1954. године закључили да је потребно обновити и рад богословије у Сремским Карловцима. Стога се Синод почетком јула 1954. обратио Савезној комисији за верска питања тражећи помоћ да се Српској православној цркви врате објекти Семинар, Стефанеум и Фондови и да јој се дозволи да у њима организује богословију са интернатом.⁶

У архиви из тог времена нема других докумената о том случају. (Богословија у Сремским Карловцима отворена је тек 1964. године!)

1 Писмо ректора богословије архимандрита Јована, бр. 1131 од 5. новембра 1956, патријарху Викентију – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 467/56 од 9. јануара 1957, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

3 М. Д. Јанковић, Пола века..., стр. 77.

4 Гласник..., 3-4/1958, стр. 61.

5 Службена белешка о верским школама у Србији Савезне комисије за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

6 Писмо Синода, бр. 1322/зап. 509 од 9. јула 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

С П И С А К

Примљених ученика у Призренску богословију који у школу нису могли нису могли отпутовати, због тога што за одлазак нису добили потребне исправе од СНО.

Ред. бр.	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Датум рођења	Место рођења	Срез	ПРИМЕДБА
1.	Мирослав Дринчић	1.IX.1937	Сарајево ул. Фра Јукић 8	Сарајево	
2.	Војислав Чаркић	9.VIII.1937	Сарајево Николе Кашиковића бр.10/1	Сарајево	
3.	Слободан Митић	23.I.1937	Лесковац Влајкова 61	Лесковац	
4.	Павле Бућан	20.VIII.1938	Крагујевац Тманска 8	Крагујевац	
5.	Драгомир Миловановић	5.IV.1938	Бресница	Дубињско-трнавски (Чачак)	
6.	Станимир Радаковић	18.IX.1938	Ниш Ристићева 34	Ниш	
7.	Рајко Глишовић	14.I.1936	Претоке	Гружански (Крагујевац)	
8.	Душан Јакшић	14.III.1936	Милошев До (Сјеница)	Сјеница	
9.	Станфјло Милошевић	29.XII.1938	Шавац	Параћин	
10.	Милош Рукојевић	9.VI.1939	Осечина	Ваљ. Каменица	
11.	Виден Митић	24.VI.1935	Лебет	Ниш	
12.	Миодраг Марковић	4.II.1936	Кулина	Житковац	
13.	Цветко Кнежевић	1.VIII.1936	Трбуње	Блаце	
14.	Чедомир Стојиљковић	13.VII.1935	Барбаце	Бујановац	
15.	Бранко Митић	8.XI.1938	Трговиште	Трговиште	
16.	Новак Поповић	2.III.1935	Вел. Сочаница	Дервента	
17.	Никола Бјелица	19.XII.1935	Убли	Никшић	
18.	Ристо Радовић	7.I.1938	Баре	Колашин	
19.	Љубомир Радуловић	7.VIII.1936	Даљма	Даниловград	
20.	Перо Пејовић	22.II.1937	Додоши	Цетиње	
21.	Спасоје Јанковић	2.VI.1938	Кијево	Крагујевац	
22.	Радомир Ракић	25.VII.1938	Осладић	Осечина	
23.	Љубо Ђуреиновић	1.VII.1938	Бистрица	Завидовићи	
24.	Милорад Јовановић		Пушкавац	Брчко	
25.	Слободан Милосављевић	9.VIII.1937	Дуб	Бајина Башта	

ОПЕРАВА:

За главног секретара
Светог Архиепископског Синода

М. Милошевић
Др. Радосав

3.8. Богословски факултет

Током Другог светског рата Богословски факултет није радио активно, мада су октобра 1942. и марта и августа 1943. године студенти полагали испите.¹

Проблем наставка рада Богословског факултета наметнуо се одмах по формирању комунистичких органа власти у Београду, то јест од краја октобра 1944. године, и то у оквирима просветне и опште политике према Универзитету.² Како је Комунистичка партија пропагирала негативан однос према религији, статус поменутог факултета морао је да сачека разрешење положаја Цркве у држави. Једно само није било спорно: Богословском факултету нема места у окриљу Београдског универзитета!

Устав проглашен 21. јануара 1946. одвојио је Цркву од државе што је определило и сасвим другачију политику према њој у односу на ону која је важила до Другог светског рата у Краљевини Југославији.

Расправа о судбини Богословског факултета почела је маја 1946. захтевом Митре Митровић Ђилас, министра просвете Народне Републике Србије да се издвајање те просветне установе убрза. Предлог је достављен и Синоду. Крајем августа 1946. у Министарству просвете је закључено да се Синоду понуди да ту образовану институцију задржи у оквиру Патријаршије, а као крајње решење помињано је и затварање факултета.³ Када је србијанска Комисија за верске послове известила Па-

1 Чедомир С. Драшковић, „Црквене школе Српске патријаршије“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, стр. 329. Током октобарског испитног рока 1942. године на Богословском факултету дипломирао је 21 студент: Светозар Милошевић, Радивоје Милановић, Живојин Стојановић, Бошко Живадиновић, Милоје Радосављевић, Стеван Боца (потоњи епископ Стефан), Јордан Пантић, Војислав Митровић (потоњи епископ и митрополит Владислав), Димитрије – Прохор Јакшић, Хранислав Ђорић (потоњи епископ и патријарх Герман), Душанка Живковић, Доситеј Стојковић (потоњи епископ, митрополит и архиепископ самопроглашене Македонске православне цркве), Живан Стефановић (потоњи секретар Синода), Миодраг Ђурић, Миљивоје Станковић, Крстивоје Котур, Олга Потапова, Гојко Стојчевић (потоњи епископ и патријарх Павле), Светозар Журановић, Стеван Бранкован и Борислав Бајић. – *Гласник...*, 15/1942, стр. 92.

2 Текстови у часопису *Српска теологија у двадесетом веку – Истраживачки проблеми и резултати*, Београд 2007: Драган Новаковић, „Државно законодавство о Богословском факултету“, стр. 61-76; Драгомир Бондић, „’Нова власт’ и Богословски факултет у Београду 1944-1952“, стр. 126-144; Предраг Пузовић, „Православни Богословски факултет 1945-1952; Од државне до црквене институције“, стр. 145-169.

3 Писмо србијанског Министарства просвете, бр. 436 од 16. септембра 1946, зе-

тријаршију о предлогу Министарства просвете, Синод је 4. октобра ту понуду прихватио, затраживши да се истовремено од Универзитета и Министарства издвоје и сви фондови, задужбине и имања који су по разним основама били власништво Богословског факултет и да се предају Синоду на управу и коришћење.¹ Тако је наизглед судбина Богословског факултета била одређена, али је спровођење одлуке одлагано извесно време. У међувремену, у Југославију, то јест у Патријаршију, вратио се патријарх Гаврило Дожић који је ускоро преузео решавање многих проблема па и питања Богословског факултета. Наиме, патријарх је 6. децембра 1946. посетио Јосипа Броза, а 23. јануара 1947. Броз је дошао у Патријаршију. На тим састанцима је разговарано о материјалном положају Цркве, о веронауци, ослобађању црквених објеката, о богословијама и другим питањима у односу државе и Цркве. Патријарх је, поред осталог, затражио да се одложи издвајање Богословског факултета из састава Београдског универзитета, на што је Броз пристао.²

Проблем Богословског факултета отворен је поново после две године препорукама највиших партијских и државних органа да ту установу треба укинути или је комплетно променити. Тако је крајем јуна 1949. председник Државне комисије за верска питања захтевао од својих сарадника да сачине елаборат о стању на Богословском факултету. Они су за то ангажовали др Радована Казимировића, теолога и правника по образовању. Он је у прилично опширном тексту изнео бројне негативне квалификације на рачун дотадашње наставе и професора Богословског факултета, оптуживши архијереје за реакционарност и мрачњаштво, закључујући да мора бити спроведена темељна реформа те установе. „На обновљеном Богословском факултету наши студенти треба да изнесу најискреније религиозно-морално убеђење, које ће им бити истински руководни принцип у животу кроз цео век. Иако то наш факултет не достигне, онда га треба, као антисоцијалну установу, укинути“, писао је Казимировић. У том контексту предложио је оснивање катедре за друштвене науке на којој би се студенти упознавали са учењем марксизма-лењинизма, „јер они појма немају о законима друштвеног развитка и зато лутају и одлазе у табор реакције“. На крају је понудио редослед потеза реформе: најпре указ о стављању на располагање свих наставника, потом именовање комисије за избор нових наставника и избор наставног кадра, уз пензионисање неизабраних наставника.³

мањској Комисији за верске послове – АС, 21, 6.

1 Писмо Синода, бр. 2521 од 4. октобра/21. септембра 1946, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 836/46, земаљском Министарству просвете – АС, 21, 6.

2 *Политика*, 7. децембра 1946; *Борба*, 7. децембра 1946; *Политика*, 24. јануара 1947.

3 „(Кратак реферат за г. Претседника Верске комисије ФНРЈ) – најповерљивије“,

Уплитање државних органа у ситуацију на Богословском факултету било је очигледно после избора декана и продекана за нову школску 1949/50. годину, када се на једној страни нашао професор Душан Глумац, а на другој сви остали наставници.¹

С обзиром на чињеницу да је Богословски факултет и даље био део Универзитета у Београду, његови професори су имали обавезу да се поводом појединих питања обраћају надлежним државним органима. Два следећа примера управо о томе сведоче.

Савет Богословског факултета затражио је 18. септембра 1950. од Министарства за науку и културу Србије да Емилијану Чарнићу, асистенту, и Владану Поповићу, службенику, буду одобрена једногодишња одсуства ради усавршавања на студијама у иностранству. За одлазак Чарнића у Берн (Швајцарска) а Поповића у Лондон (Велика Британија) Министарство је 2. октобра дало своју сагласност и о томе обавестило републичку Комисију за верске послове. Није јасно зашто је Комисија тек 2. јуна 1951. затражила од републичког Савета за просвету, науку и културу налог за куповину путних карата.²

За путовање делегације Српске православне цркве (епископ Герман Ђорић и професор Душан Глумац), по градовима Западне Европе и Сједињених Америчких Држава 1951. године, сагласност, поред Министарства за просвету, науку и културу дало је и Председништво Савезне владе.³

Прослава Савиндана на Богословском факултету и богословијама није наизглед занимала државне органе све до почетка 1952. године, када је Никола Вукчевић, саветник у Државној комисији за верска питања, сачинио белешку са конкретним предлогом за деловање државе. Он је подсетио да је Влада Србије претходне године доделила новчану помоћ која је на празник Светог Саве уручена сиромашнијим студентима и то у присуству патријарха Викентија. Вукчевић је предложио да се наредном приликом на свечаности појави и функционер из Државне комисије за верска питања, као и да та комисија буде дародавац неке од награда, тврдећи да би се „студенти заинтересовали за Вјерску комисију те би се

од др Радована Казимировића – АЈ, 144, 2-46.

1 Постоји белешка о тадашњим збивањима на Богословском факултету, али је непознато ко је њен аутор – АЈ, 144, 2-46.

2 Писмо Милана Д. Смиљанића, бр. 434/51 од 2. јуна 1951, србијанском Савету за просвету, науку у културу – АС, 21, 12.

3 Писмо Председништва Савезне владе, Пов. бр. 22 од 4. јуна 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-83.

лако и на згодан начин успоставила веза са њима и иста колико је год могуће искористила. Исто ово важи и за богословију у Раковици гдје би се ствар могла поставити преко Вјерске комисије НР Србије.¹

Богословски факултет званично је 15. фебруара 1952. укинут као државна школа, што је, прецизније, учињено његовим издвајањем из састава Београдског универзитета, за шта је била формирана посебна комисија.² Деканат Богословског факултета писао је тим поводом 20. фебруара „Претседнику Владе ФНРЈ и Министру Народне одбране маршалу Југославије Господину Јосипу Броз-Титу“ и о томе обавестио Државну комисију за верска питања.³ Није познато да ли је било одговора.

Издавање Богословског факултета из састава Београдског универзитета није значајније умањило интересовање разних државних служби за судбину те високошколске црквене установе. Тако је Никола Вукчевић 15. марта 1952. написао своје виђење стања и будућности факултета и богословија. Текст је у приличној мери утицао на потоњу политику државних власти. Вукчевић је на самом почетку констатовао да је после издвајања Богословског факултета искрсао нови проблем у односу државе и Цркве – да ће заинтересованост за студирање знатно опасти, да ће наставно особље изгубити раније привилегије. Вукчевић је проценио да ће епископат у тој ситуацији настојати да створи типично клерикалну школу. Указао је да је професорски савет већ израдио предлог једне уредбе која је поднета Синоду и требало би да буде размотрена за заседању Сабора. Закључио је, међутим, да Сабор неће прихватити тај предлог пошто уредба предвиђа потпуну аутономију факултета. „По моме мишљењу, треба настојати да факултет ипак задржи неку аутономију у склопу цркве, с обзиром да на факултету постоји неколико људи са којима је лакше доћи до жељених резултата, него што је то моментално случај код већине епископа.“

Вукчевић је потом изнео да Богословски факултет има 16 научних радника (пет редовних и ванредних професора, пет доцената и шест асистената), пет административних и четири техничка службеника. Указујући да постоји подела међу наставним особљем, наводећи њихова политичка опредељења, године стажа и друго, Вукчевић је издвојио проблем Љубомира Дурковића, професора на катедри за историју Српске право-

1 „Прослава Светог Саве на Богословском факултету“ Николе Вукчевића – АЈ, 144, 6-119.

2 Радмила Радић, „Издавање Богословског факултета из оквира Београдског универзитета“, *Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, 2, Београд, 1989, стр. 255-262; Предраг Пузовић, „Издавање (укидање) Богословског факултета из састава Београдског универзитета“, *Српска православна црква – Прилози за историју* 2, Београд 2000, стр. 277-295.

3 Писмо декана Радивоја Јосића, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103. У потпису је стајало: „Декан укинутог Правосл. богословског факултета“.

славне цркве, тврдећи да је он непријатељ режима. Међу асистентима је као такве означио Животу Михаиловића, Лазара Милина и Леонтија Павловића. Додатни проблем представљала је намера епископа бањалучког Василија да на факултет доведе Јустина Поповића и још неке по државу неподобне професоре. У рашчишћавању односа на Богословском факултету, закључио је Вукчевић, треба искористити професора Глумца.

Вукчевић је подсетио и на чињеницу да је две године раније Синод одбио да на Богословском факултету буде уведено студијско изучавање марксизма-лењинизма па сада треба покушати да се та тематика студентима представи у форми изучавања државног законодавства, јер се „кроз то може вештом наставом много постићи и овај предмет толико разрадити да би то практично било предавање марксизма на факултету“.¹ (Држава и Партија су се, према појединим сведочењима, трудиле да на Богословском факултету формирају чак и комунистичку организацију, али у томе нису успеле. Постојала је, додуше, организација Народне омладине, али без већег утицаја.)

На седници Сабора 27/14. маја 1952. прихваћена је Основна уредба о Богословском факултету Српске православне цркве и тада почиње нови период рада те установе. Ускоро је и држава потврдила ту одлуку: „Председништво владе НР Србије актом Каб. И бр. 9478 од 11 августа 1952 године, одобрило је одлуку Св. Архијерејског Сабора о оснивању Богословског факултета Српске православне цркве.“²

Текст уредбе Сабора 27. маја патријарх Викентије предао је руководиоцима Државне комисије за верска питања Милоју Дилпарићу и Мирку Ђуковићу. Дилпарић је мишљење о том документу послао Лази Максину из Савета за просвету, науку и културу Србије, поновивши да сматра да Богословском факултету не би требало признати исти ранг као другим факултетима Универзитета, већ га третирати као богословију, то јест као приватну верску школу. У образложењу предлога је навео да се на Богословски факултет као приватну верску школу неће уписивати онолико студената колико би их се иначе уписивало уколико би се школи

¹ Текст „Питање школа Српске православне цркве“ Николе Вукчевића – АЈ, 144, 6-119. У прилогу је дат препис списка службеника Богословског факултета према квалификацијама, годинама службе и висини плате који је саставио декан Радивоје Јосиф 10. априла 1952.

² *Гласник...*, 7-8/1952, стр. 193. Основна уредба о Богословском факултету, Правилник о упису, систему студија и полагању испита на Богословском факултету Српске православне цркве у Београду и Правила о стицању научног степена доктора теологије и полагању докторског испита на Богословском факултету Српске православне цркве донета су 28. маја 1955. године на Сабору. – *Гласник...*, 7-8/1955, стр. 113-1; Уредба о избору, постављењу, разврставању и унапређењу наставног и осталог особља Богословског факултета донета је 1957. године. – *Гласник...*, 2/1958, стр. 26-28.

признао ранг факултета, а и да ће у богословијама као нижим верским школама из истих разлога бити смањен упис полазника, пошто неће имати перспективу за факултетско образовање по завршетку те школе. „Мислимо, даље, да треба настојати да Савет за просвету, науку и културу има што већу ингеренцију приликом избора наставног особља. Ово би се могло остварити бар у тој форми, што би се од Савета тражила сагласност за постављање наставника. Ово је потребно из разлога што би савет могао онемогућити да на факултет дођу извесни непријатељи.“ Дилпарић је сматрао да дотадашњим студентима Богословског факултета треба омогућити прелазак на неки други факултет, што би такође утицало на смањивање броја полазника верских студија.¹

Дилпарић је 2. јуна 1952. писао генералу Љубодрагу Ђурићу, секретару Јосипа Броза, о одлукама Сабора, о којима се 31. маја детаљније распитао у сусрету са патријархом Викентијем на пријему код Броза. Обавестио је генерала да ће тога дана Сабор расправљати о неколико значајних питања, као и да је Сабор одлучио да, „преко проте Смиљанића моли да друг Перо (Петар Стамболић – прим. аутора) прими делегацију у саставу Василије-Макарије ради Богословског факултета (помоћ финансијска и одобрење Уредбе коју је Сабор усвојио)“. Према његовим информацијама Сабор је усвојио уредбу за Богословски факултет.²

Дилпарић је средином јула саставио службену белешку о неколико значајних личности у Српској православној цркви. Тако је поред осталог навео да је професор Душан Глумац предложио да прота Стеван Димитријевић буде декан Богословског факултета а он продекан. Глумац то објашњава потребом контроле управљања том установом пошто би фактички он био први човек, а могао би и утицати на то „да се са теолошког факултета елиминишу Јосић и Мирковић“.³

Дилпарић је о новостима у Патријаршији и на Богословском факултету био обавештен и из непосредних разговора са професором Душаном Глумцем или из његових писаних достава. Тако је крајем јула 1952. после дужег разговора са патријархом, Глумац о свему изреченом известио Дилпарића: било је речи о православној парохији у Лондону, о доласку др Роберта Тобијаса и предстојећим конференцијама Екуменског савета цркава (15. августа у Лунду у Шведској и децембра исте године у Индији), на које је позвана и Српска православна црква. Патријарх је том приликом обећао Глумцу да ће се потрудити, на седници Синода, да се избори да он буде тај делегат.⁴

1 Писмо Милоја Дилпарића, од 31. маја 1952, Лази Максину, помоћнику председника Савета за просвету, науку и културу – АЈ, 144, 6-112.

2 Писмо Милоја Дилпарића, од 2. јуна 1952. године, Љубодрагу Ђурићу – АЈ, 144, 6-112.

3 Службена белешка Милоја Дилпарића, из јула 1952. године – АЈ, 144, 6-126.

4 Службена белешка Милоја Дилпарића, од 23. јула 1952. године – АЈ, 144, 6-126.

У процесу укидања старог Богословског факултета, крајем јуна 1952. деканат је Ректорату доставио све печате и досијее наставника и другог особља. Синод је убрзо наложио израду нових печата новог Богословског факултета. Држава је Патријаршији предала зграду, инвентар, архиву и библиотеку.¹

Изддржавање новог факултета пало је на терет Патријаршијског управног одбора. То, међутим, није значило да и држава није давала новац на разне начине и кроз различите форме.

Деканат је расписао пријем студената за школску 1952/53. годину у периоду од 1. до 10. септембра. Право уписа имале су особе које су завршиле богословију, гимназију или учитељску школу и положили испите зрелости. Одзив је био готово симболичан, па је конкурс још два пута објављиван у дневном листу *Политика*. Према тумачењу у Патријаршијском *Гласнику*, један од разлога слабог одзива на конкурс могао је да буде и текст објављен у гласилу Савеза удружења православног свештенства *Весник* који је био негативно инторниран.

Нови декан (Радивој Јосић) и продекан (Милош Ердељан) изабрани су 6. септембра 1952. године.

Нови Богословски факултет почео је да ради 6. октобра. Свечаности организованој тим поводом присуствовали су патријарх Викентије и сви чланови Синода.²

Без обзира на то што Богословски факултет није био више у саставу Универзитета, на захтев србијанског Савета за просвету, науку и културу, земаљска Комисија за верске послове затражила је 6. децембра 1952. извесне персоналне информације од декана факултета о студентима: презиме, очево име и име; година и место рођења; занимање (за свештенике и монахе); школске квалификације до уписа на Богословски факултет; ко од студената студира на другим факултетима; ко од студената прима стипендију и од кога, а ко прима дечји додатак и где се ко води у војној евиденцији. Деканат је одговорио већ 8. децембра, а сав материјал прослеђен је Државној комисији за верска питања.³

Укидање дотадашњег Богословског факултета, то јест његово издајање из састава Универзитета, заинтересовало је и друге хришћанске цркве, о чему сведочи писмо амбасаде Југославије у Лондону од 13. јануара 1953. која се обратила Министарству иностраних послова и Дирекцији за информације да им доставе све релевантне чињенице како

¹ *Политика*, 4. јула 1952, стр. 6.

² *Гласник...*, 10/1952, стр. 230-231; Драгомир Бонцић, „Православни Богословски факултет Српске православне цркве 1952–1960“, *Српска теологија у двадесетом веку – Истраживачки проблеми и резултати*, Београд 2010, стр. 126-144.

³ Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 685 од 6. децембра 1952, Богословском факултету; Писмо Богословског факултета, бр. 1303 од 8. децембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

би могли адекватно да одговоре на питања која им стижу од британских званичника: „Да ли су теолошки факултети после издвајања прошле године из универзитета наставили рад и да ли и сада раде у истом обиму и у истим зградама. Ако је неки од њих затворен, ко га је затворио и зашто. Да ли држава још увек даје финансијску помоћ овим факултетима и колико.“¹

Савет Богословског факултета редовно је одржавао седнице расправљајући углавном о текућим активностима. Седнице су, међутим, понекада бивале бурне пошто су поједини наставници били склони да изговоре многе тешке речи на рачун Синода, Сабора и декана, а и међусобно су размењивали личне увреде.²

Богословски факултет замолио је Државну комисију за верска питања за помоћ око издавања пасоша професору Милошу Ердељану, ради одласка на конгрес стручњака познавалаца Старог завета (25-28. август 1953) у Копенхагену. Одговорено је да се то може завршити и редовним путем.³

Руководиоци Државне комисије за верска питања разговарали су са наставницима Богословског факултета о разним темама. Код Радосављевића и Дилпарића долазили су декан Димитрије Димитријевић, продекан Милош Ердељан и професор Душан Глумац. Они су указивали на тежак материјални положај факултета, домаћини су им обећавали подршку и најављивали друге видове помоћи. У том контексту уследило је и решење на основу кога су сваког месеца наставном кадру Богословског факултета исплаћиване разлике плата у односу на зараде особља под окриљем Универзитета. Према речима Дилпарића, то је била подршка професорима у њиховом постављању према архијерејима.⁴

Рајмонд Максвел, председник Светског (Екуменског) савета црква борао је априла 1954. у Југославији и том приликом посетио Патријаршију и Богословски факултет. О тој посети и разговорима, декан Димитрије Димитријевић известио је Државну комисију за верска питања нагласивши да је та заједница вољна да у Београду подигне интернат и затражио сагласност за реализацију те идеје. Додао је да је Савет фа-

1 Телеграм амбасаве у Лондону, бр. 46 од 13. јануара 1953, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1953, 44-25-4536.

2 Архив Богословског факултета, Годишњи извештај декана Богословског факултета за школску 1952/53. годину.

3 Писмо Богословског факултета, бр. 1689 од 4. јуна, Савезној комисији за верска питања; Одговор Савезне комисије за верска питања, бр. 156/53 од 14. јуна 1953. године – АЈ, 144, 7-128.

4 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања одржане 11. марта 1955. године – АЈ, 144, 14-202.

култета 5. маја прихватио понуду обећавши да ће потражити неопходну сагласност и од Синода и државних органа. Синод је 14. маја такође прихватио Максвелову понуду.¹

Регрутне комисије нису увек поступале једнако кад је реч о обавезама студената теологије и оних са другим факултетима; тачније, нису водиле рачуна о чињеници да студентима теологије позивом на одслужење војног рока прекидају школовање. Синод је због тога више пута интервенисао, али су резултати били слаби. И ти случајеви сведоче о настојањима режима да студенте теологије током служења војног рока у што већој мери одврате од наставка школовања.

Синод је почетком новембра 1954. молио Државну комисију за верска питања да интервенише како би богословима и студентима теологије била призната сва права као и другим особама на редовном школовању.² Како нису добили никакав одговор, писали су поново октобра 1955. године. Том приликом подсетили су Комисију на претходно писмо и затражили да се, макар привремено, донесе одлука по којој се богослови и теолози неће позивати у војску пред завршетак школске године, значи у пролећном војном року.³

Државне власти имале су успеха у својој намери да одврате богослове и теологе од даљег школовања. Но, било је и другачијих случајева: свршени богослов, који још није одслужио војни рок, осим на Богословски, уписивао би се на још неки факултет и тако, барем док је редован студент, одлагао одлазак у војску што му као студенту Богословског факултета није било омогућено. Када су државне власти то схватиле, реаговале су на свој начин. Тако је Савезна комисија за верска питања дознала крајем 1955. да се пет свршених богослова уписало на Филозофски факултет у Новом Саду, у чему им је помогао Петар Ђорђевић, професор тог

¹ Писмо Богословског факултета, бр. 1745 од 14. августа 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

² Писмо Синода, бр. 2476/зап. 818 од 2. новембра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

³ Писмо Синода, бр. 2322/зап. 644 од 11. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201; Римокатолички бискупи протестовали су код Савезне комисије за верска питања због позивања њихових богослова на служење војног рока у току школовања (Председништво Бискупских конференција, бр. 17/Б.К. од 7. маја 1952). Савезна комисија за верска питања одговорила је, после консултовања са надлежним институцијама у Загребу и Љубљани, да се студентима одобрава одлагање служења војног рока до краја завршетка студије – АЈ, 144, 5-103; Министарство народне одбране, Генералштаб ЈНА, III управа, писмом Пов. бр. 50 од 15. јануара 1952, које је потписао начелник генерал-пуковник Константин – Коча Поповић, ослободило је адвентисте радова суботом и наложило да се код регрутације мора водити рачуна да се шаљу у болничаре – АЈ, 144, 6-122.

али и Богословског факултета на коме је предавао старословенски језик. Поводом тога је затражено да се примењује закон по коме се богословије не признају за школе које пружају ма какву квалификацију.¹

Савезна комисија за верска питања, а нарочито њен председник, почетком 1955, помогла је знатном средствима Богословски факултет како би могао нормалније да ради. После пријема новца 11. априла декан факултета захвалио се на помоћи.²

Студенти Богословског факултета имали су своју славу – Свети Јован Богослов 21/8. мај. Тога дана 1955. у патријаршијској капели литургију је служио митрополит загребачки Дамаскин са професорима, а међу угледним гостима био је и патријарх Викентије са више архијереја (пошто је Сабор био у току).³

Студенти и наставници Богословског факултета средином 1955. намеравали су да посете Грчку и обиђу Свету Гору и манастир Хиландар. Како нису имали довољно новца, обратили су се Савезној комисији за верска питања за помоћ у грчким драхмама, које су потребне за плаћање трошкова превоза од Солуна до Хиландара и натраг, затим за ноћења у Солуну, пријављивање у Кареји и подмиривање других ситнијих трошкова, укупно по особи 290 драхми. У екскурзији би узело учешће око 30 особа. Тражили су још и 2.000 драхми на име добровољних прилога манастирима Хиландару, Ватопеду, Ивируну и другим.⁴ Савезна коми-

1 Информација од 18. јануара 1956. године – АЈ, 144, 19-246.

2 Писмо Богословског факултета од 11. априла 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

3 Гласник..., 6/1955, стр. 100.

4 Писмо Богословског факултета, бр. 849 од 17. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-257; На списку студената који су се пријавили за путовање, са прве године били су: Драгољуб Јовановић, свештеник, Божидар Лазаревић, Гојко – Николај Мрђа (потоњи епископ), Танасије Константиновић, Радојица Маричић, Угљеша Рајчевић, Бранислав Милановић, Вучко Раденковић, Милутин Тимотијевић, Петар Стојковић, Живко Подгорац и Милан Тополовачки; са друге године: Милан Бицики, Ђорђе Благојевић, Мирослав Гавриловић (потоњи епископ и патријарх Иринеј), Радослав Марковић, Марко Маловразић, Љубивоје Жижић, Мирослав Наумов, Стојан – Јустин Недељковић, Слободан Радошевић, Ђорђе Чекеревац, Вујадин Ранковић, Василије Поповић и Василије Тарасјев; са треће године: Андреј Беређи, Душан Буњевић, Чедомир Вучковић, Љубиша Драгин, Милан Ђорић, Рајко Еремија, Милан Јаковљевић, Слободан Митић, Марко Пајић, Владимир Павловић, Велимир Петаковић, Љубомир Петровић, Миодраг Симић, Младомир Тодоровић и Мирослав Хован; са четврте године Борислав Башић, Милан Вељановић, Светозар Вуковић (потоњи епископ Сава), Радиша Лукић, Властимир Ђорић, Лазар Здравковић, Ђорђе Виктор Јанковић, Нинко Силвестар Вучовић, Јанко Радовановић, Предраг Радовановић, Арсеније Ћоровић и

сија за верска питања проследила је молбу Савезном секретаријату за послове финансија нагласивши своју сагласност.¹ У архиви нема докумената који би упућивали на одговор.

И после издвајања Богословског факултета из састава Београдског универзитета, државне власти су га новчано помагале, међутим, не онако како је било договорено, Синод је стога 14. јуна 1955. писао Савезној комисији за верска питања тражећи испуњавање договореног.² Дилпарић је припремио одговор тек пет месеци касније нагласивши да се професорима додељује помоћ како би се њихове плате изједначиле са платама осталих професора на другим факултетима. Закључио је да мимо те помоћи не види у којој би другој форми могли изићи у сусрет молби Синода.³

Писмо, међутим, није послато већ је Дилпарић, неком приликом током сусрета са патријархом и владикама, усмено им изнео свој став.

Декан Богословског факултета молио је 31. децембра 1955. и 21. јануара 1956. године новчану помоћ.⁴ Дилпарић је писао Савезном извршном већу 5. марта 1956. и напоменуо да ће Савезна комисија за верска питања уплатити део тражених средстава.⁵

Наредних месеци, Богословски факултет је финансиран из буџета Патријаршијског управног одбора, а професори и од Савезне комисије за верска питања, додуше нередовно. Колико им је та помоћ значила види се и из писма упућеног Добривоју Радосављевићу, председнику Комисије, 20. априла 1956. године. Професори су, наиме, истакли да су после издвајања Богословског факултета из састава Универзитета добијали месечне принадлежности по решењима и црквеним прописима, али су оне биле знатно ниже од примања која следују носиоцима одговарајућих звања на државним факултетима. „Међутим, захваљујући схватању и увиђавности на коју смо ми, наставници и службеници Богословског факултета, наишли код Савезне комисије за верска питања чији сте Ви претседник, нама је почевши од 1 марта прошле године додељивана месечна помоћ у износу разлике између наших плата и плата одговарајућих звања на Универзитету. Ту помоћ сте наставили да нам дајете и у

Веселин Драгин; Владан Поповић. – АЈ, 144, 23-273.

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 253 од 22. јуна 1955, Савезном секретаријату за послове финансија – АЈ, 144, 17-257.

2 Писмо Синода, бр. 1308/зап. 373 од 14. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 262/55 од 16. новембра 1955, Синоду – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо декана Богословског факултета, бр. 2195 од 31. децембра 1955. и 18883 од 21. јануара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

5 Писмо Милоја Дилпарића, бр. 117 од 5. марта 1956, Савезном извршном већу – АЈ, 144, 17-233.

овој, 1956. години.“ На крају је исказана захвалност за достављену помоћ.¹ Неколико дана касније, декан Милош Ердељан молио је Савезну комисију за верска питања за новчану помоћ.² Она се 29. маја обратила рачуноводству Савезног извршног већа да тражени новац буде уплаћен.³

Државна новчана помоћ Богословском факултету изазивала је реакције у Цркви. Стога је Сабор, на свом заседању 1956, наложио поново, као и претходне године, Синоду да понови молбу Савезној комисији за верска питања. Синод је то и учинио 27. јуна приговарајући због тога што се делу особља и даље лично уплаћује новчана помоћ. „Остајући по овом питању при својој ранијој одлуци АСБр. 26/зап. 53 од 1. јуна 1955 године, са којом је Свети Архијерејски Синод упознао Комисију претставком бр. 1308/зап. 373 од 14. јуна 1955. године, Свети Архијерејски Сабор налази да није подесно да један део особља Факултета прима плату или додатак и од Цркве и од Савезне верске комисије. На тај начин ствара се раздор и подвојеност код особља и неминовно доводи до незгодних последица на Факултету и до нездравих односа између факултета и претпостављених му црквених власти. Стога је Свети Архијерејски Сабор ставио Светом Архијерејском Синоду у дужност да, имајући у виду ранија обећања надлежних Државних власти о издржавању Богословског факултета приликом његовог издвајања са Београдског универзитета, поново умоли Комисију да се субвенција или помоћ за издржавање Факултета даје преко Српске православне цркве или да Држава преузме издржавање истог на себе.”⁴

Комисија је, на седници одржаној 20. децембра 1956, прихватила приговор Синода, затраживши сагласност од Одбора за унутрашњу политику Савезног извршног већа. Нагласила је да је Сабор на заседању претходне године, као и на овогодишњем, приговорио због начина исплате помоћи Богословском факултету и замолио да се убудуће исплата обавља преко Патријаршије. Савезна комисија за верска питања сматра да том захтеву Патријаршије треба удовољити, па моли за сагласност

1 Декан Богословског факултета захвалио је 20. априла 1956. Добривоју Радосављевићу, председнику Савезне комисије за верска питања, на помоћи коју им дају. Писмо су потписали професори декан Милош Ердељан, продекан Димитрије Димитријевић, Чедомир Драшковић и Благота Гардашевић, доцент Емилијан Чарнић, као и административно особље: Александар Ћирић, Јован Дајковић, Божидар Лазаревић, Богољуб Ракић, Методије Јевтовић и Миланка Јевђенијевић – АЈ, 144, 17-232.

2 Писмо Богословског факултета, бр. 581 од 25. априла, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 234 од 29. маја, рачуноводству Савезног извршног већа – АЈ, 144, 17-232.

4 Писмо Синода, бр. 1173/зап. 376 од 27. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233; Препис писма – АЈ, 144, 19-247.

надлежне органе.¹ Одбор за унутрашњу политику Савезног извршног већа на седници одржаној 26. децембра 1956. године сагласио се са предлогом те Комисије о даљој исплати разлике у платама службеницима Богословског факултета.²

Проблем исплате тих дотација указао се и средином 1957. године. Стога се Синод још једном обратио Савезној комисији за верска питања подсећајући на то да је Савезно извршно веће одобрило кварталну исплату дотација и то само особљу које је било на факултету 1952. године, тј. када је Богословски факултет издвојен из састава Београдског универзитета. Сабор је 28. маја наложио Синоду да замоли надлежне државне органе да та помоћ обухвати комплетно особље факултета.³ У архиви нема других докумената о том случају.

Декан Димитрије Димитријевић писао је крајем децембра 1957. Савезној комисији за верска питања о неправди која се спроводи према наставницима факултета. Навео је да је тих дана свим државним службеницима на име једнократне помоћи исплаћен износ у висини од 25 одсто њихових редовних примања и да су ту помоћ добили и црквени службеници у износу својих пуних месечних принадежности. Помоћ, међутим, нису примили они наставници и службеници Богословског факултета који су током те године примали разлику између својих плата и плата универзитетских службеника на одговарајућим положајима, коју им је, као бившим универзитетским службеницима, доделила Савезна комисија за верска питања, па декан тражи исправку.⁴ У архиви нема других докумената о том случају.

Синод је 21. децембра 1956. захтевао од Савезне комисије за верска питања да се студентима Богословског факултета признају она права која имају сви други студенти осталих факултета.⁵ Одговор је стигао почетком фебруара 1957. уз констатацију да би усвајање тог предлога ставило будуће теологе Српске православне цркве у повољнији положај у односу на студенте теологије других верских заједница, а то би могло да изазове нежељене последице. „Стога се засада Вашем тражењу није

1 Писмо Савезног извршног већа, бр. 305 од 24. децембра 1956, Одбору за унутрашњу политику – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо Одбора за унутрашњу политику Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Синода, бр. 1444/зап. 410 од 18. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

4 Писмо Богословског факултета Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

5 Писмо Синода, бр. 2549/зап. 680 од 21. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

могло удовољити“, одговорено је из Савезне комисије за верска питања.¹

Значајан део историје Богословског факултета чине израде и одбране докторских дисертација. Тако су током шесте деценије докторирали и промовисани у докторе теологије: Лазар Ј. Милин² (1952), Душан Љ. Кашић (1954) и Јован С. Дајковић³ (1956).

Тих година титуле почасних доктора добили су архиепископ атински и целе Јеладе Доротеус (1956) и патријарх московски и целе Русије Алексиј (1957).

А. Наставно особље

Комунистичка власт је после 9. маја 1945. године ухапсила и осудила неколицину професора Богословског факултета и наставника богословија. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача сачинила је досије академика професора др протојереја-ставрофора Радослава Грујића и доставила га на даљу истрагу јавном тужиоцу града Београда. Грујић је, поред осталог, оптужен за сарадњу са окупаторима у вези са организовањем универзитетске наставе.⁴

Синод је почетком јуна 1952. за нову школску годину из старог састава наставног особља преузео следеће наставнике: редовни професор Душан Глумац, ванредни професор Викентије Фрадински, доценти Милош Ердељан, Љубомир Дурковић, Димитрије Димитријевић, Чедомир Драшковић и Благота Гардашевић, асистенти Живота Михаиловић, Александар Ћирић, Емилијан Чарнић, Лазар Милин, Леонтије Павловић и Владан Поповић. Задржани су и службеници Никодије Јефтовић и Драгиња Јефтовић. Када су започела предавања искрсли су бројни проблеми у вези са организовањем наставе па се морало приступити и ангажовању нових наставника.⁵

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 123/57 од 30. јануара 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

2 Лазар Милин произведен је у доктора теологије 28. априла 1953. у присуству патријарха Викентија, митрополита Арсенија, епископа Никанора, Василија, Хризостома, Висариона, викарних Германа и Доситеја и ректора богословије у Раковици Јована Велимировића. „Са њима су дошли и представници Екуменског савета цркава из Женеве, који су тих дана боравили у нашој земљи, г.г. Роберт Маки, д-р Максвел и Роберт Тобијас.“ – *Гласник...*, 6/1953, стр. 124.

3 Промоцији су, поред осталих, присуствовали патријарх и чланови Синода – *Гласник...*, 6/1957, стр. 142.

4 Одлука Државне комисије за злочине окупатора и њихових помагача, Ф. број 761/І од 2. септембра 1945. године – АЈ, 110, Инв. бр. 761.

5 Архив Богословског факултета, Годишњи извештај декана Богословског факултета за школску 1952/53. годину.

Проблеми са наставним особљем на факултету почетком летњег семестра, то јест 1953. године били су толики да је ангажовано неколико нових наставника. Наиме, неколико наставника је одбило да прими свештенички чин (тачније да обуче мантију), па им је уручен отказ. Били су то Викентије Фрадински, Љубомир Дурковић, Милош Ердељан и Чедомир Драшковић.¹

Деканат факултета покренуо је, на основу одлуке Синода, дисциплински поступак против професора Душана Глумца из више разлога а непосредан повод био је његов текст „Поводом решења о преносу моштију кнеза Лазара“ у *Веснику*, гласилу Удружења православног свештенства. Синод је 13. децембра обавестио Глумца о својој коначној одлуци и обустављању дисциплинског поступка.² Међутим, Синод је 1. фебруара 1955. дао отказ Глумцу који ступа на снагу 1. марта.³ Глумац се тим поводом обратио Добривоју Радосављевићу и Државној комисији за верска питања тражећи да га узму у заштиту.⁴

Случај професора Глумца био је једна од тема о којој је расправљано на седници Савезне комисије за верска питања одржаној 11. марта 1955. године. По службеном записнику, Радосављевић је указао да је отказ уследио после веома оштрог Глумчевог чланка на рачун Сабора. Архијереји су, подсећа Радосављевић, позвали Глумца на одговорност, али је он то одбио, изјавивши да је слободан грађанин. Радосављевић је додао је да се Глумац жалио Инспекцији рада која је констатовала да решење о отказу није по закону, али сматра да би, уколико би отказ и био поништен, архијереји вршили притисак на Глумца да поднесе оставку.

Расправа о том случају послужила је и као увод у разматрање намере архијереја да на факултету ангажују Драгослава Страњаковића и Јустина Поповића. Радосављевић је напоменуо да ће патријарха упозорити на мишљење државе о поменутих наставницима, то јест да ће од њега тражити да се на факултету ништа не мења. Закључио је да архијереји званично држе факултет у својим рукама и да могу радити шта хоће, али да држава ипак може да интервенише кад је реч о промени физиономије те установе.

Милоје Дилпарић је известио чланове Комисије да је недавно о случају професора Глумца разговарао са епископом Германом. Епископ

¹ Исто.

² Писмо Синода, бр. 2837/зап. 769 од 13. децембра 1955, Душану Глумцу – АЈ, 144, 14-200.

³ Синодове одлуке, бр. 2984/зап. 968 и бр. 265/зап. 5 од 1. фебруара 1955. године – АЈ, 144, 12-200; Исто, 144, 14-220. Синод је тек 13. децембра 1955. обавестио писмом Глумца да му је престала служба на факултету и да је избрисан из списка особља: Писмо Синода, бр. 2837/зап. 769 од 13. децембра 1955, Душану Глумцу – АЈ, 144, 14-200.

⁴ Писмо Душана Глумца Добривоју Радосављевићу – АЈ, 144, 12-200; Препис – АЈ, 144, 14-220.

је изразио жаљење због свега што се догађало, сматрајући да ће замену Глумцу бити тешко пронаћи, мада је овај грешио и довео Синод у ситуацију да поступи како је поступио. Према Дилпарићевим тврдњама, епископ је рекао: „Глумац је већ две три године отворено критиковао чланове Синода и епископе и то је некако гутано, али чланак у коме их је изједначио са Павелићем нису могли и смели да пусте да прође некажњено.“¹

Поводом одлуке Синода о отказу професору Глумцу Дилпарић је посетио патријарха и, како је већ најављено, пренео му став Савезне комисије за верска питања. Том приликом је поновио да је становиште Комисије да не треба стварати нове проблеме док се решавају постојећи. Патријарх је, како сведочи, био врло љут на Глумца, инсистирајући да он мора да оде. Епископ Герман, који је присуствовао том састанку приметио је да би било добро да држава опет преузме Богословски факултет. Дилпарић је одговорио да држави није у интересу да издржава факултет у целини, мада је вољна да повремено даје помоћ.²

Крајем 1957. на Богословском факултету престао је да ради и др Драгослав Страњаковић, кога је Синод 1955. изабрао за наставника на предмету историја Српске цркве.³ Страњаковић је нешто раније био ухапшен под оптужбом да је припадао групи завереника против државног система и осуђен је на шест година затвора.⁴

Б. Студенти

У летњем семестру школске 1949/50. на Богословском факултету студирао је 151 редовни студент (ванредних није било), а од њих је само 10 било женског рода, уз четворицу монаха, и изванредних број свештеника мирског реда.⁵

1 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања одржане 11. марта 1955. године – АЈ, 144, 14-202.

2 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања одржане 11. марта 1955. године – АЈ, 144, 14-202.

3 *Гласник...*, 1-2/1956, стр. 2.

4 Материјал о хапшењу и суђењу Драгославу Страњаковићу: АЈ, ЦК КПЈ, Међународна комисија, 507, IX, С/ц-453; *Политика*, 1. фебруара 1958. Страњаковић је био у затвору до 1960. године када је условно пуштен на слободу: Белешка о разговору Добривоја Радосављевића, Милоја Дилпарића и патријарха Германа 28. априла маја 1960. године; Разговор Милоја Дилпарића и патријарха Германа 9. маја 1960. године – АЈ, 144, 43-349.

5 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 249/50 од 31. марта 1950, Деканату Богословског факултета – АЈ, 144, 2-53. Писмо Богословског факултета, бр. 709 од 3. априла 1950, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 2-53. По том писму, на Богословском факултету, у школској 1949/50. години, радили су: редовни професори Драгутин Н. Анастасијевић, Лазар Ј. Мирковић, Борислав Н. Лоренц,

Школске 1952/53. године било је уписано 240 студената од којих 129 бруцоша. Издавање из састава Универзитета и општа државна политика према Српској православној цркви одразили су се и на број студената богословља. Тако је, на пример, школске 1960/61. године било свега 38 бруцоша од укупно 82 студената колико их је било на факултету.¹

Часопис студената Богословског факултета *Богословље*, обновљен 1957. године, излазио је два пута годишње.

Радивој А. Јосић, Јордан П. Илић и Душан Ј. Глумац; ванредни професор Викентије Ф. Фрадински; доценти Милош М. Ердељан, Чедомир С. Драшковић, Димитрије А. Димитријевић, Благота М. Гардашевић и Љубомир Р. Дурковић; хонорарни предавачи Григорије Н. Константиновић, Бранко Ј. Цвејић, Милан Мратинковић, Ђорђе Мано-Зиси; асистенти Живота Михаиловић, Александар Ђирић и Емилијан Чарнић. У библиотеци су радили Небојша Лазаревић и Леонтије Павловић.

¹ Чедомир С. Драшковић, „Црквене школе Српске патријаршије“, Српска православна црква 1920–1970, Београд 1971, стр. 313–332. Према сазнањима Савезне комисије за верска питања, 1957. године на факултету је било око 200 студената од чега је половина студирало ванредно, а око 60 су биле девојке – АЈ, 144, 23–293.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ЗБОРНИК
ПРАВОСЛАВНОГ
БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

I

Научна библиотека

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД, 1950

3.9. Свештенослужитељи

3.9.1. Број свештенослужитеља

Српска православна црква, од уједињења 1920. године, објавила је само једном, 1924. године, свој шематизам у потпуном смислу речи.

Не зна се тачно колико је 6. априла 1941, на дан немачког напада на Југославију, Српска православна црква имала свештеника. Подаци који су објављени у календару „Црква 1941“ нису потпуни. Није познато ни колико је православних свештеника страдало током Другог светског рата. Тих година Црква је неколико пута састављала спискове страдалих, али ниједан није комплетан! Чак ни онај у извештају патријарха Гаврила поднетом Сабору 1947. године!

Нажалост, непотпуни подаци о свештенослужитељима карактеришу и потоње деценије. Стога се ти подаци, важни за историју Цркве од 1945, који се повремено наводе, морају узимати са резервом из више разлога.

Првих послератних година извештај број свештеника је отпао од службе најчешће услед притисака власти и слабог карактера (такви су касније били најжешћи противници Цркве)¹, неки су пришли властима, бројни су и помрли, многи због старости нису више били у служби итд.

Први покушај утврђивања броја свештеника у Југославији покренула је Државна комисија за верска питања 12. октобра 1949. расписом републичким комисијама којим је тражила и податке о свештеницима, црквеним објектима и вернима признатих верских заједница.² И после сумирања свих тих извештаја, тешко је закључити колико је тачно Српска православна црква имала свештенослужитеља.

Према подацима Државне комисије за верска питања из 1951. Српска православна црква имала је у Југославији 2.551 свештеника.³

Према подацима које је првих месеци 1958. прикупила Савезна комисија за верска питања, Српска православна црква у Хрватској имала је 161 свештеника и две монахиње, у Црној Гори 110 свештеника и шест

1 Вељко Ђурић Мишина, *Летопис Српске православне цркве 1946–1958. године – Време патријарха Гаврила (1946–1950) и патријарха Викентија (1950–1958)*, 1, Београд-Книн 2001, стр. 301–352.

2 Табела србијанске Комисије за верске послове – АЈ, 144, 2–53.

3 „Тезе о неким питањима односа верских заједница и државе“ – АЈ, 144, 8–131.

монахиња и у Босни и Херцеговини 183 свештеника и 34 монахиње.¹ За Србију постоје различити подаци. Према допису србијанске Комисије за верске послове, било је 10 архијереја, 1.424 свештеника и 4,623.000 верних, а по табели „Преглед свештеника, цркава, порушених и новосаграђених верских објеката у НР Србији“, Српска православна црква 1. октобра 1958. имала је 1.264 свештеника!²

Ваља подсетити да после 1945. године у Словенији до тада није била обновљена ниједна парохија нити створена нова, а подаци из Македоније су изостали због тога што су тамо делови Српске православне цркве државном вољом одвојени и организовани као нова црквена заједница унутар те републике.

3.9.2. Кажњавања и рашчињења свештенослужитеља

Епархијски архијереји су имали сву црквенојерархијску власт у областима у њиховој надлежности, што значи да су, осим осталог, постављали и премештали свештенике из једне у другу парохију и монахе и монахиње из једног манастира у други. У случају да је свештенослужитељ желео да оде у другу епархију, епископ му је давао отпуст.

Архијереји су, међутим, и кажњавали своје свештенослужитеље на разне начине, док су строже казне доносили епархијски судови. Казне за свештенослужитеље биле су опомена, укор, епитимија, премештај на друго место службе, привремена забрана чинодејства (до годину дана), губитак парохијске службе, то јест другог звања у Цркви, доживотна забрана свештенодејства, лишење свештеничког чина, лишење свештеничког чина са искључењем из црквене заједнице и лишење монашког чина. За поједине теже прекршаје црквене дисциплине архијереји су подносили пријаве епархијским судовима, а њихове одлуке разматране су на вишем нивоу – Великом црквеном суду.³

Готово у свакој од епархија било је случајева кажњавања свештенослужитеља најстрожом казном – рашчињењем и брисањем из списка клира, а за монахе и враћање у ред световњака. Патријаршијин *Гласник* доносио је у рубрици „Службени део“ управо информације из епархи-

1 Распис Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 53 од 18. јануара 1958, републичким комисијама за верске послове; Писмо хрватске Комисије за верске послове, Пов. бр. 2/1-1958, од 24. јануара 1958, Савезној комисији за верска питања; Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 12 од 5. фебруара 1958, Савезној комисији за верска питања; Табела „Преглед свештеника, црква по срезовима у НР Босни и Херцеговини“ – АЈ, 144, 23-277.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, Пов. бр. 25/1 од 28. септембра 1958, Савезној комисији за верска питања; Табела „Преглед свештеника, црква, порушених и новосаграђених верских објеката у НР Србији“ састављена у србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 23-277.

3 Чланови 216 и 217 Устава Српске православне цркве, Београд, 1947.

ја о казнама свештенослужитеља. Први забележени такав случај десио се у Митрополији загребачкој: „Јеромонах Јован Вулкановић одлучен је од свештенодејства до пресуде Црквеног суда на основу чл. 219 Устава Српске православне цркве“.¹ Знатно блажу казну изрекао је епископ тимочки Емилијан: „Његово Преосвештенство Епископ тимочки решењем Е. Бр. 667 од 20/7. XI 1951. год. казнио је укором јеромонаха Мирона Мирића, сабрата и духовника манастира Суводола, за дело из чл. 214 т. 1 Устава српс. Прав. Цркве.“²

„Одлуком Архијерејске власти ЕБр. 157 од 23. априла 1951. год. привремени администратор парохије пожарничке и дубничке свештеник Саво Ковачевић премештен је са 31. мајем 1951. год. на упражњену парохију Цикоте у Архијерејском намесништву власеничко-сребреничком због владања недоличног свештеничком чину и позиву.“³

Према текстовима објављеним у *Гласнику*, последње казне у време архипастирства патријарха Викентија забележене су у Епархији шумадијској: опоменом је кажњен јереј Данило Срећковић, парох залоговачко-парцански у Архијерејском намесништву темнићком, одузимањем права ношења црвеног појаса кажњени су јереји Љубомир Станисављевић, парох јеловички, Архијерејско намесништво орашачко и јереј Боривоје Миљковић, парох сибнички Архијерејско намесништво космајско.⁴

3.9.3. Страдања свештенослужитеља

Успостављањем органа комунистичких власти после Другог светског рата, за свештенике наступају бројне тешкоће и проблеми. Хапшења, претње, физички напади и протеривање из парохија и манастира свештенослужитеља бележени су у готово свим крајевима Југославије изузимајући Словенију, јер тамо свештеника и није било. Поводи за та-

1 *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 31. Члан 219 гласи:

„Ако је против свештеног лица поднесена тужба за такву кривицу која је проузроковала саблазан у народу и служи за срамоту свештеничком чину, епархијски Архијереј може такво свештено лице, одмах чим се поведе истрага, одлучити од свештенодејства до пресуде Црквеног суда.

„Доносећи одлуку о одлучивању од свештенодејства, Архијереј може одредити да се свештеном лицу привремено умање његове припадљивости до половине.

„Предмети ове врсте имају се сматрати хитнима и Црквени суд је дужан решити их најдаље у року од годину дана“. – Устав Српске православне цркве, Београд, 1947.

2 *Гласник...*, 12/1951, стр. 31. Став 1 члана 214 гласи:

„Кривице по канонима и црквеним прописима који изиђају и суде надлежне црквене власти ове су:

„а. свештених лица оба реда:

„1. преступи против вере и учења Цркве, као и црквеног поретка...“ – Устав Српске православне цркве, Београд, 1947.

3 *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 32.

4 *Гласник...*, 12/1958, стр. 149.

кве поступке били су већином исконструисани, а често и измишљени.

Према неким доступним подацима, више од 80 одсто православних свештеника било је у Савезу удружења православног свештенства, а на остале који нису били укључени у делатности те организације сручио се главни терет напада против Цркве. Они, који нису хтели да се сврстају иза својеврсне одредбе да ће „чувати тековине народноослободилачке борбе“, нису примали новчану помоћ и разне повластице које су им пружале власти, прихватајући све последице тога и свесно пристајући на жртву.

Државне власти, најчешће без разлога, окривљавале су православне свештенике због разних ствари, а најчешће због прихватања дарова за поједине свештенорадње. Казне су биле различите: од вишедневног затвора до протеривања из парохије, понекад и изван републике. Свештеници су о својим невољама обавештавали надређене архијереје, они Синод, Синод Државну и републичку комисију за верска питања... Готово све те молбе завршавале су следећом реченицом: „Сходно одлуци Светог Архијерејског Синода под горњим бројем и датумом част нам је доставити тој Државној комисији предњи извештај Његовог Преосвештенства Епископа ... Господина ... с молбом за интервенцију код надлежних власти да се иницијатори и извршиоци напред наведених сметања свештеничких дужности пароху... пронађу и позову на одговорност.“ На већину тих дописа није било одговора!

Доступна архивска грађа о појединачним случајевима малтене никад није комплетна. Зато се после помињања и делимичног описа готово свих таквих догађаја у овом тексту констатује: У архиви нема других докумената о том случају!

Прво писмо из Патријаршије упућено државним органима у вези са хапшењем свештенослужитеља после избора патријарха Викентија на место првосвештеника носи датум 11. јула 1950. године. Реч је о писму упућеном србијанској Комисији за верске послове поводом хапшења игумана Венијамина Николића и монаха Макарија Новаковића из манастира Боговађа код Лазаревца, Епархија шумадијска.¹

Познато је да је одређени број свештенослужитеља Митрополије загребачке и епархија горњокарловачке и пакрачке 1941. године био протеран или су избегли са територије Независне Државе Хрватске и да су потом распоређени широм Србије. После рата се наметнула потреба за њиховим враћањем у матичне парохије. После неколико дописа Синода Државној комисији за верска питања о разним проблемима свештеника,

¹ Писмо Синода, бр. 1752/зап. 581 од 11. јула/28. јуна 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 575/50 од 11. јула 1950, земаљском Министарству унутрашњих послова – АС, 21, 11.

она је 5. марта 1951. послала распис републичким комисијама и тражила, поред осталог, одговор на питање зашто није још омогућен повратак православним свештеницима прогнаних десет година раније.¹

Хрватска Комисија за верске послове тим поводом је одговорила да се процес повратка ипак остварује, уз констатацију да би Синод требало да испита сваки конкретан случај водећи при томе рачуна о грађанским квалитетима одређеног свештеника, о његовом понашању за време рата и у послератним годинама, „с нарочитим обзиром на специфичне услове друштвеног развоја наше народне републике и питање нашег братства и јединства“.² У исто време у Епархију бањалучку, на територији Босне и Херцеговине, вратило се десетак свештеника из Србије.³

Свештеници Српске православне цркве су, готово непрестано, у поратним годинама били изложени нападима острашћених омладинаца који су им, поред осталог, забрањивали богослужења. Дознавши за такве инциденте у селима Буснови, Поповићи и Прњавору, Епархија бањалучка, Синод је 25. априла 1950. ради заштите свештеника затражио интервенцију Државне комисије за верска питања.⁴ У одговору од 2. децембра 1950. потврђено је да је проблеме стварао извесни мештанин који је због тога кажњен двомесечним затвором, док је у другом случају, за то био одговоран млади председник Народног одбора.⁵

Нису православни свештеници трпели само вербалне претње, догађали су се неретко у том времену и физички напади. Случај свештеника Миладина Ж. Калића из Српског Милетића, Епархија бачка, посебан је из више разлога! О свом страдању, 4. новембра 1951. писао је епископу бачком Иринеју и Удружењу православног свештенства у Сомбору. Најпре је кратко изнео како је дошао у нову парохију и како је по жељи мештана староседелаца и колониста на Митровданске задужнице одржао неколико парастоса. У два сата после поноћи – како сведочи – два непозната човека су пуцала на прозор куће у којој је становао а потом на коњима побегла. Свештеник је ујутро пријавио напад Станици народне милиције (удаљеној око 50 метара од парохијског стана) и Месном

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 73 од 5. марта 1951, републичким комисијама за верске послове – АЈ, 144, 4-84.

2 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 1658/951 од 20. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Драган Шућур, *Бањалучка епархија за вријеме епископа др Василија Костића 1947–1961*, Бањалука, 2009 (у даљем тексту: Д. Шућур, н. д.).

4 Писмо Синода, бр. 795, 796, 884/зап. 279 од 25/12. априла 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

5 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 327 од 2. децембра 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

народном одбору. Но, како још није добио никакав одговор, молио је надлежног епископа и пододбор Удружења православног свештенства у Сомбору да му помогну.¹

Сомборски пододбор Удружења православног свештенства проследио је писмо свом Главном одбору у Београду, он земаљској Комисији за верске послове.²

Епископ бачки Иринеј писао је Синоду, Синод 15. новембра 1951. србијанској Комисији за верске послове, она земаљском Министарству унутрашњих послова.³

Трећа преписка започела је када је свештеник Калић известио и Државну комисију за верска питања о поменутом нападу. После више од седам месеци, она је 24. јуна 1952. обавестила србијанску Комисију за верске послове да је случај истражен и нападач пронађен, и да је против њега покренут кривични поступак. По добијању тог писма, србијанска Комисија за верске послове обавестила је свештеника Калића.⁴

Свештеник Илија Ст. Бошњаковић из Војке, Епархија сремска, 16. новембра 1951. године затекао се у двојицом пријатеља у ресторану у Старој Пазови. При крају радног времена устали су и кренули ка вратима, али им се на излазу испречио непознати човек и дрско се обратио свештенику: „Попе, ти си једна битанга!“

Како би избегао инцидент, свештеник је ћутке покушао да прође, али је та особа наставила да му прети и насрће на њега. У насталој гужви, избила је туча у којој је учествовало више гостију ресторана. У општем метежу свештеник је добио ударац тврдим предметом по глави и пао је у несвест. Када се освестио Бошњаковић је најпре отишао у Повереништво унутрашњих послова и пријавио цео случај, а потом на железничку станицу у Војки и сео у воз за Београд. Наредних пет дана провео је код рођака, мајора Петра Вишњића. Писао је републичкој Комисији за верске послове захтевајући истрагу и заштиту, истакавши да,

1 Писмо свештеника Миладина Ж. Калића, од 4. новембра 1951, епископу бачком Иринеју и србијанском Удружењу православног свештенства – АС, 21, 12.

2 Писмо сомборског пододбора Удружења православног свештенства Србије, бр. службено од 4. новембра 1951, Председништву Удружења; Писмо Председништва Удружења православног свештенства, бр. 5702 од 8. новембра 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

3 Писмо епископа бачког Иринеја, бр. 481 од 12. новембра 1951, Синоду; Писмо Синода, бр. 3087/зап. 816 од 15/2. новембра 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 945/51 од 3. децембра 1951, земаљском Министарству унутрашњих послова – АС, 21, 12.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 366 од 24. јуна 1951, србијанској Комисији за верске послове; Службена белешка Слободана Рељића, секретара србијанске Комисије за верске послове – АС, 21, 13.

како је чуо, нападачи нису православне вере. „На крају наглашавам да је овај безобзиран напад на моју личност довео у питање моје службовање у Војки и да је код мене формиран психички бол.“¹ У архиви нема других докумената о том случају.

Невоље свештеника Михаила Котљаревског из Деча, Архијерејско намесништво земунско, почеле су одмах по његовом доласку у парохију и током потраге за станом, јер су поједини чланови Месног народног одбора у том месту запретили мештанима да га не смеју примити на конак. Недуго затим, 2. марта 1952, Богољуб Бата Марић, директор месне задруге, срео је свештеника на улици и силом га одвео у канцеларију Задруге, где је на окупу било десетак партијских функционера. Чим су га угледали почели су да му прете да ће га ухапсити, инсистирајући, поред осталог, да не сме крштавати децу. Прећено је истовремену и председнику Црквене општине у Дечу и члановима Привременог повереништва који су били принуђени да напусте своје дужности. После свега, свештеник је писмом обавестио епископа, он Синод, Синод републичку Комисију за верске послове, она Биро за притужбе и предлоге Главног извршног одбора Војводине, који је сав материјал доставио Народном одбору у Земуну.

Следом догађаја, Народни одбор је 27. маја одговорио веома опширно: свештеник Михајло Котљаровски је дошао у Деч септембра или октобра 1951. године и од месног Народног одбора затражио помоћ у формирању Црквеног одбора. Председник му је одговорио да он не жели никакве везе са Црквом. Није свештеник дошао у Деч да служи, тврдио је Народни одбор, већ да узме што је могуће више новца: тако је Котљаревски ишао по селу и распитивао се по кућама да ли има некрштене деце како би их крстио и да ли има невенчаних супружника како би их венчао у цркви, убеђујући сељане да Бог само то признаје. С друге стране, свештеник је волео да пије, па је стварао проблеме људима, углавном чланова црквене управе, код којих је становао, стајало је између осталог у одговору Народног одбора среза земунског. Изнето је и неколико наводних примера у прилог тврдњи како поменути свештеник тражи новац од парохијана не водећи рачуна о њиховом материјалном стању, што изазива негодовање народа. Кад је реч о дешавањима у просторијама месног Народног одбора, потврђено је да је Богољуб Марић 2. марта са свештеником дошао у канцеларију Сеоске радне задруге где су били партијски руководиоци тог места. Међутим, свештеник, како је наглашено, није ту доведен силом већ се одазвао позиву на разговор поводом његове изјаве да је комунистичка власт иста као и усташка. Због тих речи је позван и у

¹ Писмо Илије Ст. Бошњакловића, свештеника из Војке, од 21. новембра 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

Опуномоћство Управе државне безбедности у Земуну. Тамо је изјавио да није својевољно дошао у Деч, већ су га натерали из Патријаршије. Према тврдњама начелника Удбе, свештеник није верујући човек, већ служи само због новца, стајало је на крају дописа Народног одбора Земуна.¹

У архивама нема других докумената о случају Михаила Котљаровског. Но, то није значило да су свештеникове муке престале. Напротив!

Свештеник Драгољуб М. Аћимовић дошао је из Хрватске у Епархију сремску и добио парохију у Јаску. Како то прописи налажу, 6. фебруара 1952. пријавио се месном Народном одбору. Када је затражио да му парохијски дом буде стављен на располагање како би се могао уселити са породицом и започети служење, уследили су проблеми; два дана после његовог доласка црква је обијена, ножем су исечене одежде, антиминс, Јеванђеље из XV века, поломљени су крст и рипиде и полупана кандила, која су сутрадан нађена у школском бунару. Исте ноћи на конаку манастира Јазак оскрнављена је слика на платну патријарха Арсенија III Чарнојевића, а на зиду су исписане речи „Попе Драгољубе, бежи из Јаска док си жив, иначе ћемо те убити као пса“, као и још један натпис, који ради простоте није дословно наведен. Такође, људи који су својим колима превозили свештеников намештај при усељењу били су прозивани преко разгласне станице у Руми и називани најпогрднијим именима.

У *Партијском раднику*, органу Централног комитета Комунистичке партије Србије од 8. марта, свештеник Аћимовић је окривљен да је изјавио како ће у парохији да се бави политиком и да наводно окупља људе који су против народне власти. Готово истовремено, Јавно тужилаштво у Руми поднело је против њега пријаву теретећи га да је на једном спроводу вређао омладину због чега је саслушан 25. марта.

Свештеник је после свега молио епископа за помоћ да се усели у црквени дом како би наставио да служи у повереној му парохији, а Синод Државну комисији за верске послове за интервенцију.² „Према примљеном писму секретара Комитета питање ће се решити компромисно“, забележено је по пријему писма.

Прота Душан Кондић, парох у Бусновима, срез приједорски, Епар-

1 Писмо Синода, бр. 709/зап. 129 од 14/1. марта 1952, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 153/52 од 29. марта, Бироу за притужбе и предлоге Главног извршног одбора Војводине; Писмо Бироа за притужбе и предлоге Главног извршног одбора Војводине, бр. 3798 од 5. априла, Народном одбору Земуна – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода, бр. 1089/зап. 277 од 3. маја/20. априла 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

хија бањалучка, имао је скоро седамдесет година. Како у парохији марићкој није било сталног свештеника, прота је опслуживао и на том подручју. Уочи јутарње службе на Цвети 1952, легао је рано али га је око 21 час пробудио члан месног Народног одбора из Буснова уручивши му позив од Поверенства унутрашњих послова Среског народног одбора из Приједора да неизоставно сутрадан 13. априла, на поменути црквени празник, у осам часова дође у Приједор ради саслушања. Прота је исте ноћи препешачио више од 20 километара да би стигао на саслушање. Примљен је знатно касније од заказаног термина и задржан два сата током којих су му државни чиновници више пута постављали иста питања. Тако је спречена његова празнична служба. Приликом повратка кући истим путем, остало је забележено, сусретао је групе верног народа који је исказивао солидарност са свештеником.

Прота је о свему томе обавестио епископа, он Синод, Синод Државну комисију за верска питања, па је сав материјал на крају доспео у босанскохерцеговачку Комисију за верске послове.¹

У међувремену, прота је поднео пријаву Савезном јавном тужилаштву. После истраге, тужилаштво је закључило да пријаву није писао прота већ Синод у Београду. Наиме, прота је послао свом сину руком написану представку затраживши да је у Патријаршији преда епископу Василију, тадашњем члану Синода, с напоменом да у случају да он нешто предузме, син то потпише. У Синоду су саставили сасвим други, готово тенденциозан текст; измењено је неколико наслова у самој представи, на пример, у представи Синода стоји „Притисак на народ који је расположен према вери“, док је у оригиналу писало „Притисак над духовно-верским континуитетом“. Потом је уследио дуги низ оптужби на рачун свештеника због његових тобожњих речи у проповедима и поступака међу народом. „У вези са сушом говорио је по селу да народ треба да се моли богу и пости све постове, а они безбожници не моле се богу нити посте, зато и јесте оваква суша која ће их потрати...“

Тужилаштво је утврдило и да је непозната особа проти послала увредљиво писмо уз пакет с људским изметом, констатујући да није у могућности да пронађе кривца.²

И босанскохерцеговачка Комисија за верске послове бавила се том пријавом, па је тек 15. новембра 1952. одговорила Државној комисији за верска питања: Министарство унутрашњих послова је истражило случај позивања свештеника на саслушање и дошло до закључка да је то урађено на основу више кривичних пријава поднетих против свештеника

1 Писмо Синода, бр. 1334/зап. 384 од 16/3. маја 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 127/52 од 6. јуна 1952, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 5-103.

2 Писмо Савезног јавног тужилаштва, Пов. бр. 182/52 од 30. јуна 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

због тога што је незаконито крштавао и венчавао. „Свештеник Душан Кондић је раније административно кажњаван ради недозвољеног сакупљања добровољних прилога и ради обављања вјенчања прије него се вјенчање обави код надлежних органа. Због тога смо мишљења да су наводи у жалби свећеника Кондића тенденциозно изнешени и да он кроз жалбу жели да прикрије и оправда свој неправилан рад према народним властима и постојећим законским прописима.“¹ У архивама нема других докумената, али страдање проте Кондића тиме није завршено!²

Епископ рашко-призренски Владимир обавестио је Синод о невољама свештеника (чије се име не помиње конкретно у документима – прим. аутора), пароха горњоселског у архијерејском намесништву призренском. Синод је о томе писао 5. децембра 1952. србијанској Комисији за верске послове. Свештеник је 14. јуна пошао са тутором цркве у селу Дојнице да служи на сеоски празник заветину Мали Спасовдан. По њиховом доласку у селу, месне власти су позвале татора на састанак и задржале га до вечери. По повратку са састанка, он је рекао свештенику да је на састанку закључено да није смео ни да долази у село, а камоли да служи сутрадан јер је недавно искључен из Народног фронта. Како се сутрадан тутор није усудио да отвори храм, свештенику је преостало само да се врати у Призрен. „Међутим, није се ни на овоме завршило. Него, када сам се усамљен враћао натраг, одмах испод села на једној кривини, из једне мале густе шумице, запраштале су каменице и то већих димензија, преко моје главе и свуд око мене, тако да само Бог није хтео да ме који камен смртно погоди“, писао је свештеник епископу.

Други случај је забележен 27. августа у селу Срецака, уочи празника Велике Госпојине, храмовне славе. Свештеник је одслужио вечерњу и отишао на конак код црквењака Анте Мандушића. Сутрадан му је црквењак рекао да су касно ноћу код њега дошли челници сеоског Народног фронта и запретили му да не сме ићи у цркву пре него што они то не одлуче. У том часу су се појавили Илија Савић, један од челника месне власти, и још седморица људи и наредили свештенику да мора да напусти село и истог момента се врати у Призрен.

Добивши извештај о инциденту, епископ се обратио Синоду напоменувши да је већ од обласног Народног одбора у Приштини тражио интервенцију. Синод је допис проследио републичкој Комисији за верске послове.³

1 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 128 од 15. новембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

2 Више података: Д. Шућур, н. д, стр. 64, 65, 68, 95, 105, 108 и 195.

3 Писмо Синода, бр. 3512/зап. 1146 од 5. децембра/22. новембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

Испод печата деловодног протокола, Слободан Релјић, секретар Комисије за верске послове, кратко је пресудио: „Пошто се из предње претставке види, да је се епископ Рашко-призренски обратио надлежној народној власти ради интервенције по изнетим случајевима, то је сувишна и интервенција ове Комисије по истоме предмету. Стога, ову претставку ставити а/а.“¹

Јереј Добрић Милојковић, парох дубовски у Архијерејском наместништву топличком, Епархија нишка, премештен је за привременог пароха упражњене парохије драгушке у Архијерејском наместништву косаничком. Свештеник је 2. августа 1953. стигао у Драгушу да на дан црквене славе обави богослужење, да се упозна са народом и потражи стан. О томе шта му се тог дана догодило известио је епископа Јована недељу дана касније. Наиме, на вратима цркве пред коју је стигао у друштву неколицине свештеника дочекало га је анонимно претеће писмо. Колеге су му указале да то, по свој прилици, неће бити усамљени испад. „Вративши се кући известио Нас је о овом случају и захвалио се на премештају и постављењу за пароха драгушког“, писао је епископ Синоду. Синод је о томе обавестио Државну комисију за верска питања.² У архивама нема других докумената о том случају.

Светозар Лотина, парох хрватскодубички, Епархија бањалучка, обавестио је 24. августа 1953. епископа Василија о неприликама што су их доживели уочи Преображења он и јеромонах Дамаскин, старешина манастира Моштаница.

Јеромонај Дамаскин дознао је да су неколико дана уочи Преображења по околним селима држани зборови и конференције на којима су нападани јеромонах и свештеници и вређана вера не би ли се народ одвратио да о празнику оде у манастир на традиционални велики народни збор. Уочи Преображења 18. августа бденије у манастиру су служили јеромонах Дамаскин и свештеник Лотина, који је дошао да помогне. Бденију је присуствовало много народа из околине. После богослужења, народ се разишао око цркве, а свештенослужитељи су се повукли у манастирски конак.

Неколико непознатих особа наоружаних револверима провалило је у кихињу манастира и пошто су физички насрнули на стару монахињу Гаврилу и црквењака Николу, попели су се на спрат конака где су били

1 Белешка на писму Синода, бр. 3512/зап. 1146 од 5. децембра/22. новембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода, бр. 2032/зап. 650 од 21. августа 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

свештеници, проваљујући у келију. Јеромонах Дамаскин је, да би се спасио, искочио кроз прозор са осам метара висине и сакрио се у жбун купине. Кад су нападачи провалили у његову собу и видели да нема никога, изашли су напоље и дуго батеријским лампама осветљавали околину конака тражећи свештеника. Не нашавши га, вратили су се у конак. Ту су открили Лотину, свукли га готово нагог и одвукли га до обале речице Моштанице. Један младић му је стао ногом на трбух, други га је шишао и бријао, да би га потом претукли и полили нафтом. Свештеник је у таквом стању кренуо пешице за Хрватску Дубицу, преваливши пут од 14 километара. Нападацима очигледно ни то није било довољно, јер су се опет вратили у конак, узели једну мантију и исекли је и бацили у Моштаницу, а монаху су однели одело, шешир, ципеле и веш. Отворили су три кошнице пчела, вадећи саће и мед, а пчеле бацили у воду. Потом су разбацали тамјан и свеће, ломили крстове, исекли епитраљих и поцепали требник, пресекли су уже на звонима и уништили степенице на звонику како би спречили звољење. Затим су откључали цркву и унутрашњост тог здања умазали полупаним јајима.

Милиција се ранијих година ту појављивала дан-два уочи славе, а те је дошла тек сутрадан. „По обичају народ је са разних страна долазио целе ноћи. Кажу да га је сутрадан на Преображење било неколико хиљада. Сазнали смо шта се у току ноћи одиграло, људи су отсекли дугачке мотке, њима заковали звона и звонили читав дан. Службе није могло бити, али је народ улазио у цркву, палио свеће и Богу се молио до увече. Народ је скупљао и понео кућама као реликвију све што је нашао од поломљених крстова, поцепаног требника, исечене мантије, ошишане косе и браде свештеника Лотине.“

Епископ Василије проследио је писмо свештеника Лотине Синоду, Синод Савезној комисији за верска питања.¹

Две недеље касније епископ је доставио Синоду нове чињенице о догађају у манастиру, Синод је и то проследио Савезној комисији за верска питања.² У архивама нема докумената који би указивали на одговор.

Тај случај помињао се и три године касније, у писму верних манастирске парохије патријарху Викентију. Парохијани су подсетили да је од Преображења 1953. манастир затворен. Те године је Осман Зубовић,

¹ Писмо Синода, бр. 2094/зап. 724 од 8. септембра, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128; Свештеник Светозар Лотина писао је Савезу удружења православног свештенства о том догађају. Милан Д. Смиљанић и Ратко Јелић проследили су то писмо Савезној комисији за верска питања и тражили истрагу „како би се неодговорни извршиоци овог немилог инцидента казнили, те на тај начин заштитила законитост и осујетила непријатељска пропаганда о прогону вере“. Писмо Светозара Лотине Савезу удружења православног свештенства; Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 211 од 24. августа 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

² Писмо Синода, бр. 2348/зап. 761 од 22. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

секретар месне организације Савеза комуниста, организовао групу младих који су, како се тврдило, намеравали да убију монаха, али како је он побегао, они су ухватили попа, тукли га, ошишали и отели му новац. „Оваква дрскост и насиље није било на српским поповима ни за вријеме турске владавине као што је било те вечери. Народу је било веома жао али лопови су остали некажњени. Организатор Осман Зубовић није за ово дјело кажњен, већ је постављен за претседника наше општине у Дубици, ваљда му је то награда. Поред овог злодјела он нама Србима брани славе славити, а његове хоће несметано врше своје вјерске обреде, а ми Срби морамо носити дјецу у Хрватску Дубицу да се крсте.“¹

Како су свештенослужитељи у Епархији бањалучкој доживљавали различите невоље, епископ је тим поводом писао Синоду, а он Савезној комисији за верска питања, наводећи неколико случајева.

У селу Маглајани уочи храмовне славе 30. августа 1953. народ је позиван да присуствује отварању задружног дома у Кобатовцима, а омладини је припређено да ће сви који тога дана буду код цркве, бити „прибележени“. На народном збору у Кобатовцима, председник општине је, поред осталог, негативно говорио о свештенику Добривоју Мудреновићу тврдећи да је овај био сарадник окупатора и усташа. На путу из Маглајана ка Бањалуци, свештеника су сусреле две жене и саветовале му да сутрадан, 30. августа, не иде у Маглајане, јер су чуле да ће бити нападнут. Још једна жена је касније опоменула свештеника да не иде у Маглајане, јер му је припремљена заседа у Лакташима, као и да не шаље другог свештеника. Упозорења су му потом поновиле још две особе, а једна од њих је изнела детаље плана самог напада: припремљене су каменице, јаја и парадајз, а омладинци непрестано патролирају у Лакташима како свештеник не би којим случајем промакао у Маглајане. Државне власти су, узгред буди речено, за свечаност отварања Задружног дома у Кобатовцима организовале долазак десетак камиона са омладином. У таквим околностима свештеник је одлучио да не иде у Маглајане.

Случај други: Мирко Обрадовић, парох у Прњавору, кренуо је 23. августа у село Штрпце како би служио литургију и причестио народ. На улазу у село дочекали су га мештани Славко Зеџ, Томо Шарак и Владимир Бурић, истерали га из кола и наредили му да се сместа врати у Прњавор. Исте вечери у Прњавору је организован митинг на коме је Васо Девић, председник месног Народног одбора у свом говору изнео разне неистине против свештеника Обрадовића, што је изазвало демонстрације пред свештениковом кућом. У исто време, сличне демонстрације су организоване и пред кућом свештеника Момира Умићевића.

¹ Писмо Синода, бр. 47/56 од 17. јануара 1956, босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

Случај трећи: Симо Кантар, парох омарски и бистрички 30. августа отишао је у парохију да јави управи да ће у недељу 6. септембра одржати богослужење. Тога дана, на железничкој станици Ивањска пришла му је једна жена римокатоликиња и саопштила да се нешто спрема против њега. У истом трену опколила их је група омладинаца псујући жену што разговара са попом, потом су је зграбили и недалеко од тог места ошишали. Свештеник је покушао да уђе у воз, али су га у томе спречили и одвукли у Задружни дом удаљен око 600 метара. Успут су га тукли, бацили блато на њега а задобио је и убод ножем у препону. Када је свештеник почео да запомаже, даља злодела су зауставила два милиционера. У Задружном дому говорници су нападали епископа Василија, претили поповима протеривањем и убиствима. Када су се сви говорници изређали, свештеника су избацили из дома и милиционер Лука Тејић га је одвео у Станицу милиције. Ту је провео ноћ и сутрадан кренуо на станицу. Тамо га је опет сачекала гомила омладине, с претњама и псовкама. „Нагонили су неке женске да ме ухвате за браду, другу да ме узме испод руке, вичући: ето ти, попе, падај! Један између њих ишао је стално преда мном с фотографским апаратом и вршио снимања. Додајем да милиционери са станице Ивањска познају сва лица из ове нападачке гомиле, а и ја сам као особито активне препознао Бору Бјелкановића и неког Анту Пезића из Ивањске те Драгољуба Пуришу из Пискавице, а ови опет знају учеснике напада“, жалио се свештеник епископу.

Случај четврти: Јован Самарџић, парох у селу Кола, добио је претеће писмо због кога није смео да обави богослужења на празник Велике Госпојине у селу. У писму је наведено да епископ Василије и неколико свештеника, рецимо Ђорђе Врањешевећ, отворено ометају изградњу социјализма тако што формирају црквене одборе од највећих непријатеља, четничких команданата, најгорих ратних злочинаца, четничких јатака и других. Потом је уследило упозорење да ради заштите братства и јединства неће било коме непровереноме свештенику бити дозвољено обављање ма какве свештене радње. „Сматрамо да смо Вам доста скренули пажњу и упозорења да не долазите на наш терен, по било каквим дужностима, док не проверимо ко сте. Ово чинимо и због тога што нећемо дозволити да ма каква љага пада на наше село из кога су многи борци учествовали на народној револуцији, а много смо претрпели од окупатора и његови слугу четника са којима је владика Костић шурово у току рата и био њихов верни слуга. Рађеновић Урош, (потпис нечитак), Џајић Стојан, (потпис нечитак), Џајић Душан.“¹

Петар Веловић, секретар Среског комитета Рашке писао је 20. сеп-

¹ Писмо Синода, бр. 2184/зап. 726 од 8. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

тембра 1953. Милоју Дилпарићу, секретару Савезне комисије за верска питања, о интересантном догађају у парохији павличкој, срез рашки, Епархија жичка. Обавестио га је да је парох Драгиша Симић у току рата био затваран од Немаца, интерниран извесно време у Митровици и, судећи по његовом понашању, због свега тога попустио нервно, па у таквом стању понекад свашта прича о другим свештеницима којима то није по вољи. „С друге стране то је човек који оно што добије без суштезања поједе и попије са људима, по неки се пут опије али ипак он је и по својој политичкој оријентацији и по своме раду у масама био до сада на линији Социјалистичког савеза“, навео је Веловић у допису. Због таквог понашања, међутим, свештеници су га тужили надлежном епископу и Црквеном суду у намери да га рашчине. Ради тога је за 24. септембар 1953. заказано и суђење у Ранковићеву (данашње Краљево), седишту епархије. Према сазнању Веловића, иницијатор је био свештеник из Рашке Светозар Миленковић који је током рата био сарадник и Немаца и четника, услед чега је изгубио бирачко право, а после рата се декларисао као противник нове власти. Додао је да Миленковић није учлањен у Социјалистички савез радног народа, да ради против формирања свештеничког удружења и да се бори свим средствима да дође за архијерејског намесника уз помоћ брата, који је секретар Црквеног суда у Ранковићеву. Веловић је нагласио да ни актуелни намесник Раде Деспотовић није много бољи од Миленковића па сматра да би ту дужност требало поверити Љубиши Петровићу, старијем свештенику, човеку који је у рату имао добро држање према партизанима. „Он би био један преко кога би могао да се обједини у корисном циљу рад свештеника овога среза и који ужива углед у народу. Напомињем да Светозар Миленковић води бесомучну кампању против оних који не крштавају и не венчавају у цркви“, указао је у писму. На крају Веловић је молио Дилпарића да спречи рашчињење пароха Драгише Симића и постављење непоузданог намесника. Да би своју молбу „појачао“, Веловић је приложио и писмо парохјана из Павлице, упућено надлежном епископу жичком у коме су они залажу за свештеника Симића. Уз констатацију о његовом нарушеном здравственом стању као последици боравка у нацистичком немачком логору у Косовској Митровици, наведено је да понекад воли да попије мало више. „Но услед тога он није себе никад онеспособио за свештеничку дужност. Напротив својом добротом, скромношћу чинио је многим сиромашним грађанима уступке чинодејством без икакве наплате, и осталим мање наплаћује но и један свештеник у нашем срезу.“ Потписници тврде да знају да на супротном становишту стоји свештеник Светозар Миленковић из суседне парохије, који, како наводе, користи положај брата у Црквеном суду да би остварио своје амбиције. Уколико се на основу постојеће оптужбе суди свештенику Симићу, парохјани истичу да ће се ставити на његову страну и започети борбу за његов остатак. „Ми нећемо признати

никаквог новог свештеника ако би се донела неправилна одлука о расчињењу Симића. Молимо да имате у виду наше чињенице а о добрим странама Симића можемо говорити много више.“¹

По пријему тих писама, Дилпарић је одговорио Веловићу да сами парохијани треба да се боре да докажу исправност залагања за поменутог свештеника, и свој негатива став преа другог.²

Није познато шта је све предузето тим поводом, али се зна да је 3. марта 1956. године, Социјалистички савез радног народа Баљевца писао Савезној комисији за верска питања тражећи помоћ од Милоја Дилпарића ради враћања на парохијску службу свештеника Драгише Симића.³ Дилпарић их је упутио на срески Народни одбор и епископа жичког.⁴

Напади на свештенике објављивани су и у локалним новинама. Тако је било и у случајевима двојице свештеника из Пљеваља, о чему је епископ будимљанско-полимски Макарије 27. септембра 1953. писао Синоду. Исто писмо послао је и Моши Пијади, кога је познавао док је Пијаде био робијаш у Сремској Митровици, а он духовник тога затвора. Синод је 29. септембра 1953. писао Савезној комисији за верска питања.⁵ У архивама нема других докумената о том случају.

Епископ захумско-херцеговачки Лонгин писао је о невољама монаха из манастира Завале председнику Извршног већа Босне и Херцеговине и Синоду, а Синод је 29. септембра 1953. о томе обавестио Савезну комисију за верска питања. Непосредан повод били су напади на јеромонаха Евстратија Петковића и црквеног татора Ристу Станковића из Пољица, као и искушеника Видана Благојевића. „У селу Дрењанима преступ и напад је извршио Милорад Бумба из Драчева са својим друговима, а у селу Завали извршио је Вељко Ковач из села Грмљана“, стајало је у писму. Напади и претње су започели одмах по доласку јеромонаха и искушеника у обновљени манастир што је упућивало на смишљену ак-

1 Писмо Петра Веловића, од 20. септембра 1953, Милоју Дилпарићу; Писмо парохијана из Павлице, од 20. септембра 1953, епископу жичком – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Милоја Дилпарића, бр. 246/53 од 12. октобра, Петру Веловићу – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Социјалистичког савеза радног народа Баљевца, бр. 3 од 3. марта 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо Милоја Дилпарића Социјалистичком савезу радног народа Баљевца – АЈ, 144, 18-233.

5 Писмо епископа Макарија, од 27. септембра 1953, Моши Пијади; Писмо епископа Макарија, бр. 371 од 25. септембра 1953, Синоду; Писмо Синода, бр. 2411/зап. 811 од 29. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

цију. „За време преступа, напада и претње нису дали апсолутно никаквог повода ни разлога ови скромни калуђери, који су добри и честити људи, високо морални и одани Народним властима и братству и јединству и који строго у границама Закона о верским заједницама савесно врше своју дужност-богослужење и верске обреде.“ Страх за сопствене животе код те тројице био је више него оправдан јер је нешто пре тога мучки био убијен игуман Сава Лисјук, старац од 78 година, у манастиру Тврдошу, крај Требиња, навео је епископ у писму, тражећи заштиту за јеромонаха, искушеника и црквењака и обезбеђење услова да они слободно могу да обављају свештене радње у границама закона.¹ У архивама нема других докумената о том случају.

После напада на пароха великошљиванског Недељка Алвира, Црквени суд у Бањалуци је замолио свештеника Јована Улетиловића да о храмовној слави Великој Госпојини служи у Шљивну. Улетиловић је на путу ка том селу био пресретнут и од групе омладинаца приморан да пође с њима у општине у Хан-Колима и у Добрњу. На оба места му је речено да може слободно да иде да служи, али га је на путу, међутим, зауставила друга група људи и уз увреде му припретила да не сме отићи у Шљивно. Речено му је да у тим крајевима народ не треба Цигане, пљачкаше и попове и наређено да се врати одакле је и дошао. Тога дана ухапшени су црквењак и тотор цркве у Шљивну, па је тако у потпуности осујећена служба, па окупљеном народу није преостало ништа друго него да се разиђе кућама.

Како би уобичајени црквени живот могао да се настави, епископ бањалучки Василије је молио Синод за интервенцију код надлежних државних органа. „Од свештенства се с једне стране траже велике наплате пореза, а с друге стране омета им се да служе и да дођу до зараде како би одговорили својим обавезама и према држави и према породици“, закључио је епископ.² У архивама нема других докумената о том случају

Уочи Мале Госпојине непозната лица каменовала су стан свештеника Данила Ђућуна, пароха кокорског из Епархије бањалучке, и том приликом је причињена велика материјална штета. Исте ноћи на цркви у селу Брешанима су најпре разбијена стакла на прозорима а потом у унутрашњост храма убачено камење и коље. Црква је том приликом деполирана, а чак су порушена и склоништа у порти за народ у случају не-

1 Писмо Синода, бр. 2428/зап. 812 од 29. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 2528/зап. 863 од 9. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

времена. Свештеник је обавестио милицију која је обавила увиђај. Обавестио је и свог епископа, који је то проследио Синоду, а Синод Савезној комисији за верска питања.¹ У архивама нема других докумената о том случају.

Док је парох здравињски Антоније Оглобин, Архијерејско наместништво ражањско Епархије нишке, боравио у стану, 8. октобра 1953. непозната лица поразбијала су све прозоре каменицама. Напад је пријављен Унутрашњем одсеку при Народном одбору среза крушевачког. Свештеник је о свему обавестио епископа, он Синод, а Синод је писао Савезној комисији за верска питања.²

У архивама нема других докумената о том случају. Но, то није значило да је случај завршен! Епископ нишки Јован 6. новембра обавестио је Синод о новом нападу на истог свештеника. Синод је још једном писао Савезној комисији за верска питања.³ У архивама нема других докумената ни о том случају.

Епископ горњокарловачки Симеон молио је 2. октобра 1953. године Синод, да његово писмо о спаљивању цркве у Зрмањи и ометању црквеног живота проследи Савезној комисији за верска питања. Синод је то и учинио 21. октобра. У писму је, између осталог, констатовано да је обнова црквеног живота од рата непрекидно осујећивана од нижих државних власти на разне начине. Обећања да ће то престати, дата чак и патријарху Викентију, нису испуњена. Поређења ради, епархија је пред Други светски рат имала 162 парохијска свештеника и око 200 цркава и капела, а 1953. године служило је свега 20 свештеника у 32 парохијске цркве. „Свештенство живи у веома тешким и деликатним приликама. На сваком кораку сусреће се са непријатностима сваке врсте. Кад неком свештенику наредимо да изврши неку дужност подаље од места боравка, увек страхујемо да му неодговорни елементи не приреде теже непријатности, па и оно најгоре“, указао је епископ и у наставку изнео невоље неколицине свештеника.

Уочи Велике Госпојине (28. августа) 1953. епископ је упутио једног свештеника у Врело Коренице да по жељи тамошњих верних обави богослужење и остале требе. Одмах по доласку свештеника у место не-

1 Писмо Синода, бр. 2529/зап. 880 од 13. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 2680/зап. 949 од 30. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 2722/зап. 967 од 6. новембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

колико чланова Народног фронта наредило му је да се окрене и оде или ће, како су му запретили, изгубити главу. Исте вечери непозната лица демолирала су унутрашњост храма, срушила иконостас и цео храм опоганила људским изметом.

Народни посланик за срез Огулин 27. јуна замерио је мештанима Дрежнице што дозвољавају да у њихово село долази свештеник. А била је реч о томе да је те године служена прва литургија после 1941. године. (На исти дан 1946. године – на прослави Дана устанка народа Хрватске – народни посланик је замерио мештанима што су дозволили да се свештеник Ђорђе Жутић врати из избеглиштва из Србије где је протеран поменуте 1941. године. На путу до цркве где је намеравао да служи литургију, прву од протеривања, свештеник је убијен под неразјашњеним околностима.¹⁾

У Дубокој Ријеци, срез Војнић, свештенику је забрањено да на дан 19. августа обави крштење малишана на црквишту у рату разореног храма, јер, како је објашњено, није тражио дозволу од Котарског народног одбора у Војнићу.

И поред свега, епископ је на крају писма констатовао да је свештенство тог краја лојално држави и народу, „Само дубоко жалимо што се црква на подручју Епархије горњокарловачке још делимично налази ван закона, јер нико од оних који су иза рата рушили, обесвећивали, вређали и отимали, ма да су се огрешили о позитивно законодавство наше земље нису, бар колико је нама познато, узимани на одговорност“, писао је епископ, страхујући да би због нерешавања бројних инцидената у претходних 12 година могло опет доћи до нестајања Епархије горњокарловачке као црквене области, као после усташког погрома 1941. године.²⁾

Стеван Вукчевић, из Чапљине, Епархија захумско-херцеговачка, због више канонских преступа рашчињен је одлуком Сабора из 1953, али је одбио да преда парохију. Управа парохије, (сви чланови су иначе били комунисти), и народ из околних села потписали су 9. маја 1954. петицију у његову корист и послали је Савезној комисији за верска питања. О том случају је Ратко Јелић, један од челника Савеза удружења православног свештенства, писао Добривоју Радосављевићу, председнику поменуте комисије, наводећи да је народ спречио одлазак свештеника из парохије и упутио петиције епископу Лонгину и Синоду. У таквим околностима Вукчевић је затражио помоћ од Савеза удружења православног свештенства. Истакао је да су мештани спречавали долазак мла-

1 Писмо Синода, бр. 815/зап. 43 од 17. септембра 1946, Председништву Савезне владе – АЈ, 50, 128-173.

2 Писмо Синода, бр. 2635/зап. 901 од 21. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

дог калуђера кога је епископ послао у Чапљину. Епископ је истовремено тражио помоћ од државних власти у Мостару али је одбијен. На Сабору је, како наводи Јелић, одлучено да подршку треба тражити у Сарајеву од републичких власти, па је епископ Лонгин сетио Авда Хума, председника босанскохерцеговачког Извршног већа, коме се обратио с молбом да се свештеник Вукчевић уклони из Чапљине. Молба је прихваћена, па су 7. јула у парохијску канцеларију дошли председник среског Народног одбора, начелник Удбе и један милиционер са калуђером. Свештенику Вукчевићу је предочено да мора записнички да преда парохију у њиховом присуству и понуђена му помоћ код тражења новог запослења. За то време чланови Црквене општине су се бунили дајући до знања калуђеру да им он не треба нити ће га плаћати.

На крају писма Јелић је оценио да је то јединствен случај какав се није десио ни у Краљевини Југославији. „Што се тиче самог Вукчевића, он је потпуно изгубљен, живчано упропашћен, има троје ситне дјеце и не знам зашто би био способан. Савез му је дао једнократну помоћ од 10.000 динара, али у будуће не може, јер би нам се могло пребацити како помажемо распопа.“¹ У архивама нема других докумената о том случају.

После неколико напада на свештенике у Епархији будимљанско-полимској, Синод је 18. октобра 1954. године писао Савезној комисији за верска питања наводећи да су иницијатори тих недела представници локалне власти. Тако је било и у случају свештеника Панте Булатовића, пароха толачког, који је кажњен од судије за прекршаје само зато што је на молбу једнога мештанина прочитао молитву за здравље стоке у његовом тору. Када је виша државна власт поништила одлуку судије за прекршаје, свештеникове невоље су тек започеле. Слично се догодило и свештенику Недељку Ракочевевићу, пароху страњанском, када је приликом црквеног сабора служио литургију у старом манастиру Давидовици код Бродарева и због тога био кажњен са 5.000 динара или 25 дана затвора. У образложењу пресуде стајало је да је свештеник организовао непријављен збор. То је дало епископу право да закључи: „Неоснована сумњичења и учестала малтретирања и кажњавање свештеника ове Епархије због њиховог исправног службеног рада у парохији јасно нам сведоче да се на тај начин смета и спутава верски живот на терену и ако је загарантован Уставом и Законом о правном положају верских заједница у ФНРЈ.

¹ Писмо Ратка Јелића, од 25. августа 1954, Добривоју Радосављевићу – АЈ, 144, 9-162; Случај овог свештеника помињан је и на саветовању Савезне комисије за верска питања са представницима републичких комисија и том приликом је закључено да свештенику треба материјално помоћи. Записник са саветовања у Савезној комисији за верска питања са представницима републичких комисија за верске послове одржаног 19. октобра 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

Уколико се горенаведени случајеви не спрече они ће и даље понављати.¹ У архивама нема других докумената о тим случајевима.

Свештеник Мане Лазић био је и пре 1941. парох у Чемерници, Епархија горњокарловачка. Када је средином јануара 1956. кренуо у обилазак својих парохијана да освештава водицу, запао је у неприлике. Наиме, управа Циглане у Блатуши забранила је својим радницима да примају свештеника. Наводно, то је учињено по препоруци Социјалистичког савеза радног народа који је нешто раније одлучио да на сваки начин свештеника треба онемогућити да обавља богослужбене радње. Лазићу је Драган Ивковић поверио да му је месни учитељ Ђуро Крагуљац забранио да прими у кућу свештеника под претњом избацивања са посла у Железари у Сиску.

Кад је после свега позван да освешта дом Милутина Мркшића, приметио је кроз прозор како се учитељ Крагуљац и још неколико мештана из села Доња Чемерница препиру са његовим пратиоцем. На свештеников упит учитељ му је наредио да престане са освећивањем домова, а када му је овај рекао да своју дужност обавља на основу закона, учитељ му је образложио да спроводи закључак месне организација Социјалистичког савеза радног народа да свештеник не сме да освештава домове села Доње Чемернице.

Свештеник је објаснио учитељу да је и сам члан Социјалистичког савеза, као и сви свештеници у Епархији горњокарловачкој. Учитељ је тада запретио пиштољем и наредио да оде из села. У намери да спречи крвопролиће, свештеник се упутио ка излазу из села. Окупљени народ је желео да га заштити па је избила препирка са учитељем и његовом групом. „Док је трајала препирка, мајка учитељева, Ката Крагуљац, прекоревала је свештеника зашто иде по селу, јер тиме чини неправду радницима у Циглани којима је запређено да ће сваки који прими свештеника бити отпуштен из службе.“

Тога дана више радничких породица напустило је своје домове да се не би морали правдати пред свештеником зашто га не примају у кућу. У једном моменту учитељ је пребацио свештенику: „Дошли сте у село да народ мора од вас да бежи као испред усташа!“.

У суседном селу Буковику нико од мештана није одбио да прими свештеника иако је и тамо учитељ Крагуљац покушао да организује бојкот. Занимљиво је да су свештеника у том селу тада примили и поједини мештани који то нису чинили ранијих година.

После освећења дома Раде Радића, свештенику су пришла четворица радника Циглане у Блатуши (Марко Дробњак, Никола Еркман, Бран-

1 Писмо Синода, бр. 2386 од 18. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

ко Вујновић и Јане Вујановић) и саопштили му да их је послала управа предузећа да га спрече у обављању свештеничке дужности, и да је њима лакше извршити то наређење него да преврћу земљу на Циглани, а надница им иста као и да раде! У међувремену наишла су тројица мештана, од којих је свештеник познавао Милана Бодловића и Милу Еркмана, који су позвали Лазића да настави са водоосвећењем уз њихову пратњу, што је он и прихватио.

На Савиндан свештеник Лазић је освештао неколико домова у Топуском и том приликом није имао проблема. „Истина није ишао кроз место у епитрахилу, што иначе чини свештеник друге вероисповести, јер се бојао испада од стране неког некултурног грађанина“, писао је епископ горњокарловачки. Он је подсетио да у котару Вргинмост постоји 10 парохија, али да нема ниједног православног свештеника, а онај кога је упутио на службу у Топуско већ пет година не сме тамо да оде због непрестаних претњи, „о чему је било речи у мноштву наших претставки тој Комисији. Црква у Топуском има и своју кућу, која је на интервенцију нашу и била испражњена, али су месни или срески органи одмах инсистирали да се кућа попуни кираџијама, само да не би била предата цркви, односно свештенику, које стање траје још и данас поред толико, безброј, наших интервенција и интервенција подручних нам органа црквеног суда и Епархијског управног одбора?“

Епископ је писмо завршио констатацијом: „Потписани је улагао огромне напоре, које улаже још и данас, да се прилике у Епархији поправљају и показао је много добре воље да се односи између нижих органа Народне власти и цркве поправе, али нажалост ту и тамо у Епархији немогуће је ишта поставити на своје место у том правцу, јер појединци још увек могу да некажњено повређују Устав и Закон о правном положају верских заједница, чему једаред треба учинити крај, а у интересу добрих односа цркве и државе, као и у интересу законитости у нашој земљи.“¹ Нема писаних трагова да је било шта конкретно предузето поводом забележеног случаја.

Свештеник Миленко Регељац из Поповца, Барања у Хрватској, кажњен је маја 1956. јер није платио порез. Мада се жалио на пресуду, општински органи дошли су у парохијски стан и запленили му нешто личне имовине. Регељац је о свему известио епископа бачког Никанора, он је писао Савезној комисији за верска питања. По устаљеној пракси, писмо је прослеђено хрватској Комисији за верске послове, а она га је упутила Народном одбору у Белом Манастиру. Њихов одговор је стигао

¹ Препис писма епископа горњокарловачког Симеона, Е.Бр. 64 од 7. фебруара 1956, уз писмо Синода, бр. 298 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

после више од месец дана, па је тада хрватска Комисија за верске послове обавестила Савезну комисију да се у Котарском суду у Белом Манастиру води поступак по жалби свештеника Регељца. Према том извештају, свештеник јесте дао под закуп имање црквене општине, али је порез знатно виши од саме добити, општина је решила да то силом наплати и то пре него што се свештеник пресели у нову парохију у Бачкој.¹

Три месеца по пријему писма, Савезна комисија за верска питања одговорила је епископу бачком Никанору демантујући тврдње да је општинска власт запленила приватну имовину свештеника Регељца и констатујући – како је стајало – да је он то стекао проневеривши новац црквене општине.²

Тако је случај „решен“.

Свештеник Дејан Дејановић, из села Гложђе код Доњег Михољца, Епархија пакрачка, приликом свећења водице јануара 1957. примао је од парохијана дарове. Према тумачењу милиционера, међутим, он то није смео да ради без одобрења општинских власти па су му сви дарови одузети без писаног решења. Пошто се група парохијана томе успротивила дошло је до препирке и интервенције милиције. Када се окупила знатно већа група парохијана, у којој су већину чиниле жене, милиционери су под претњом пушкама наредили мештанима да напусте место збивања. Тек пошто се свештеник помириатељски умешао, ситуација се смирила и прикупљени поклони су пописани и дати на чување до даљег једном црквеном одборнику. На саслушању свештеника у милицији заплећене ствари су му враћене, уз наређење да убудуће за прихватање дарова тражи дозволу од локалних власти.

Свештеник је о свему известио епископа, он Синод, Синод Савезну комисију за верска питања. Материјал је прослеђен 27. марта 1957. хрватској Комисији за верске послове.³ Она је затражила детаљна објашњења од Команде Народне милиције. Одговор је стигао после два месеца: установљено је – како је наведено – да свештеник није имао дозволу за прикупљање дарова од парохијана, што је прописано чланом

1 Писмо епископа Никанора, бр. 233 од 12. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 278/56 од 9. јула 1956, хрватској Комисији за верске послове; Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 245/56 од 28. августа 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Управе прихода Народног одбора општине Бели Манастир, бр. 55660/56 од 17. августа 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 344/56 од 24. новембра 1956, епископу Никанору – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Синода, бр. 451/зап. 98 од 1. марта 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 189 од 27. марта 1957, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 21-257.

12. ст. 2. Закона о правном положају верских заједница. Свештеник је указао да то исто чине римокатолички свештеници без икаквих проблема, док је њему то забрањено. Мада је Дејановић пристао на захтев да добијене ствари преда до коначног разрешења проблема, парохијани су се организовали и дигли узбуну па се сакупило око 90 мештана. „Током овог сакупљања, Љиљак Милена, Ковачевић Јелка те Басарек Драган, Орловић Петар и још неки црквени одборници покушали су дјеловати на остале, да се задржане намирнице одмах врате свештенику, а из скупа пао је и један повик ‘Напред Србадијо’, али нитко од мјештана није ометао рад патроле тако да иста није имала потребе предузимати неке ‘енергичне мјере’, како је то у преставци приказано“, наведено је у одговору. Збивање је према запису власти имало следећи епилог: „Овај случај поред осталих актуелних питања третиран је на масовном састанку становника мјеста Гложђе, који је одржан под руководством чланова опћинског комитета СК Доњи Михољац и на коме су мјештани Гложђа осудили улогу и поступке већ изнијетих појединаца. С наше стране скренута је пажња Секретаријату за УП НОК-а Нашице, како би се убудуће избјегли слични случајеви.“¹

Хрватска Комисија за верске послове проследила је овај извештај Савезној комисији за верска питања, која је 22. јуна одговорила Синоду да се ради о неспоразуму због погрешног тумачења закона. „Окупљање грађана је највећим делом представљало њихову јаче изражену радозналост, изузев неколико лица која су случај погрешно објаснили. До неког инцидента није дошло, нити је било каквих других последица“, констатовано је на крају писма.² Тиме је, судећи по томе што у архивама нема других докумената, случај окончан.

3.9.4. Новчано кажњавање

Нису били ретки случајеви да су власти кажњавале свештенослужитеље због обављања одређених свештених радњи, па се поводом тога и епископ нишки Јован 5. марта 1952. обратио Синоду. Синод је о томе обавестио србијанску Комисију за верске послове наводећи случај свештеника Симе Ивића, пароха предејанског. Наиме, њега је 31. јануара позвала група занатлија да поводом њихове славе Свети Атанасије пресеке славски колач у кући једног од њих. Милиционери су одлазак из цркве у кућу оквалификовали као организовану и непријављену поворку

1 Извештај Команде Народне милиције Државног секретаријата за унутрашње послове Хрватске, II/1 број 22018/57 од 25. маја 1957, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 157-1957 од 4. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 189/57 од 22. јуна 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

и свештеник је морао да плати 1000 динара казне или да одлежи пет дана у затвору.¹ У архиви нема других докумената о том случају.

Почетком августа 1953. свештеник Радосав Митић, парох бунарски, Архијерејско намесништво беличко, Епархија шумадијска, и црквени благајник кажњени су јер су 3. августа на празник Светог Илије, иначе храмовне славе, у црквеној порти, како је наведено, организовали сабор са игранком за омладину. Према тумачењу Државног секретаријата за унутрашње послове, свештеник је тиме прекршио одлуку Народног одбора општине по којом је вашар требало да буде одржан код Задружног дома, а не код цркве. Иначе, свештеник Митић је те године већ био кажњаван од судије за прекршаје због недозвољеног сакупљања новчаних прилога.²

Судија за прекршаје Народног одбора града Београда 24. септембра 1953. новчано је казнио протојереја Душана Васића, пароха београдског. Према решењу о казни, свештеник је био крив што је 2. августа у ресторану *Два јелена* обавио верски обред иако је знао да те просторије „нису везане за цркве односно храмове нити одређене од верске заједнице за вршење обреда, чиме је починио прекршај из чл. 13 ст. 1 Закона о правном положају верских заједница.“³ Синод је писао Савезној комисији за верска питања тражећи поништавање казне. У архиви нема других докумената о случају тог свештеника.

Свештеник Саво С. Тркуљић, парох у Мркоњић Граду, кажњен је пресудом судије за прекршаје 29. јануара 1955. године глобом од 10.000 динара, а црквени појак Јован Шункић са 4.000 динара због тога што су приликом ношења богојављенске водике примали за то награду од парохијана. Судија за прекршаје оквалификовао је те радње као прикупљање добровољних прилога у верске сврхе без дозволе надлежних власти. Они су се жалили Среском суду и обавестили епископа бањалучког.

1 Писмо Синода, бр. 668/зап. 205 од 2. априла/20.марта 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода, бр. 1986/зап. 642 од 14. августа 1953, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 200/53 од 7. септембра 1953, Државном секретаријату за унутрашње послове; Писмо Државног секретаријата за унутрашње послове, бр. 16649/1 од 29. октобра 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 2452/зап. 811 од 29. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

Како је у међувремену још неколико парохијских свештеника кажњено за исте богослужбене радње, Синод је тражио интервенцију Савезне комисије за верска питања наводећи да се то не коси са Законом о правном положају верских заједница.¹ Она је писмо проследила босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања.²

У Епархији бањалучкој и други свештеници су кажњавани због узимања дарова од парохијана у данима свећења богојављенске водице. То се 1955. догодило и свештенику Андрији Раичевићу, пароху старомајданском.³ Свештеник Јован Улетиловић, из парохије србачке, кажњен је 19. фебруара 1955, са 3.000 динара по пресуди судије за прекршаје Народног одбора града Бање Луке. Свештеник је уложио жалбу, али је она одбијена.⁴

Како су образложења о кажњавању свештеника била различита, Синод је 27. априла писао Савезној комисији за верска питања тражећи да интервенише како би се Закон о правном положају верских заједница правилно примењивао.⁵

По устаљеној процедури писмо је 10. маја прослеђено босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања, али у архивама нема трагова да је нешто по тим питањима било предузето.⁶

3.9.5. Протеривање свештенослужитеља

Упражњене парохије требало је попуњавати слањем у те средине нових свештеника. Но, то се није одвијало без проблема које су иницирале државне власти. Малтретирања и физичке нападе на свештенослужитеље обично су припремали и изводили припадници комунистичког подмладка – скојевци. Поводи су углавном били банални, што потврђују и следећи примери.

Документа говоре да су страдања пароха Миленка Регелца из Да-

1 Писмо Синода, бр. 298 од 3. фебруара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 137 од 15. фебруара 1955, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Синода, бр. 726/зап. 194 од 29. марта 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 193 од 10. маја 1955, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 12-200.

4 Решење судије за прекршаје Народног одбора града Бање Луке, Уп. бр. 272/55 од 19. фебруара; Жалба свештеника Јована Улетиловића, од 1. априла 1955. године – АЈ, 144, 12-200.

5 Писмо Синода, бр. 969/зап. 232 од 27. априла 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

6 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 212 од 10. маја 1955, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 12-200.

ља у Хрватској започела позивом на рад 1949, на који се он, стицајем околности није одазвао, а његове невоље тим поводом окончане су протеривањем 1956. године.¹

Свештеник Богдан Бурић из околине Никшића је одбио да се одазове на сечу шуме па су настали проблеми услед којих је морао да напусти Црну Гору и оде у Босну и Херцеговину.² Бурић је и из Црне Горе протеран по налогу земаљског Министарства унутрашњих послова без права на повратак.³

Државне власти протеривале су свештенике из једног места у другом и под изговором да им је тамо седиште парохије. При томе су их, да се закључити, неретко упућивали у средину где храм није био у функцији, углавном због рушења или оштећења на подручјима која су својевремено била под влашћу Независне Државе Хрватске.

Протеривање двојице свештеника из Епархије пакрачке (протојереј Богдан Матковић, парох у Грубишном Пољу и јереј Василије – Васо Вујовић, парох у Копривници) 1949. године са територије Хрватске, било је спроведено под другачијим образложењем. Наиме, земаљско Министарство за унутрашње послове их је оптужило за непријатељску делатност, за ширење шовинистичког утицаја и за онемогућавање сарадње осталих свештеника на том подручју са републичким властима. Таква оптужба повлачила је трајно протеривање.⁴

(О судбинама свештеника Вујовића и Матковића разговарали су митрополит загребачки Дамаскин и Душан Бркић, један од истакнутих политичара из Хрватске, иначе српске националности, у Загребу, јуна 1949. године. Пошто је за митрополита одлука о протеривању тих свештеника била изненађујућа, Бркић је изјавио да су они доказани непријатељи и да је то разлог протеривања.⁵) Свештеник Вујовић суочио се са

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 458 од 30. јуна 1949, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 136/49 од 6. јула 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 490 од 9. јула 1949, хрватској Комисији за верске послове; Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 1075/1949 од 25. јула 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 1 од 18 јула 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

3 Писмо Генералног секретаријата босанскохерцеговачке владе, Пов. бр. 710 од 13. децембра 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-52.

4 Писмо Синода, бр. 429/зап. 138 од 2. марта/17. фебруара 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 86 од 15. марта 1950, хрватској Комисији за верске послове; Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 992/50 од 27. марта 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо хрватског Министарства унутрашњих послова, С. бр. 1480/50 од 14. јуна 1950, земаљској Комисији за верске послове; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 200 од 15. јула 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

5 „Извештај о путу у Загреб у вези митрополита Дамаскина“ Ратка Јелића – АЈ,

невољама и у новој парохији у Архиепископији београдско-карловачкој.¹

Љубиша М. Динић, свештеник из Јошаве, Епархија бањалучка, писао је из Србије 20. августа 1951. године Председништву земаљске владе о свом проблему. Он је, наиме, 15. јануара 1950. добио усмено наређење Управе државне безбедности у Бањалуци да у року од пет дана мора да напусти Јошаву и оде са територије Босне и Херцеговине. Мада је покушавао да дозна разлоге протеривања, није успео, а по наређењу је морао да поступи. На крају писма Динић је затражио да му се омогући повратак у парохију обећавајући да ће „у свему бити исправан, како и одговара достојанству православног српског свештеника“.²

И Црквени суд Епархије бањалучке обратио се 7. септембра босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове истим поводом наглашавајући да Динић, родом из Србије, клирик Епархије бањалучке, уопште није саслушаван. У допису је наведено и да је Епархија током рата много страдала, што се одразило и на смањење броја свештенослужитеља.³

Епископ бањалучки Василије такође је писао 7. септембра 1951. Синоду молећи да интервенишу код државних власти у корист свештеника Динића. Синод је то и учинио 10. септембра код Државне комисије за верска питања.⁴ У архивама нема других докумената. То неће бити и крај неприликама свештеника Динића. Напротив! Власти су чекале погодну прилику за обрачун са овим свештеником и дочекале је 1957. године!

Динић је добио дозволу да се врати у Босну и Херцеговину, и епископ бањалучки га је упутио у село Линик око Санског Моста. Како је упао у невоље одмах по доласку, он се обратио епископу Василију, епископ Синоду, а Синод је 21. августа 1957. писао Савезној комисији за верска питања поменувши да су у сличном положају још двојица свештеника (Милосав Марјановић из Босанске Костајнице и Ратко Граховић из Скендер Вакуфа). Прецизирао је да га је напала група младића

144, 2-35.

1 Василију Вујовићу дата је парохија у Рипњу код Београда. Средином јула 1950. добио је позив за учешће у ноћној стражи у селу по наређењу председника месног Народног одбора. Архиепископски намесник је 18. јула о томе обавестио србијанску Комисију за верске послове и затражио помоћ да се то прекине. Милан Д. Смиљанић је писмо проследио Председништву земаљске владе нагласивши да сматра да учешће у ноћној стражи за једног свештеника није спојиво са његовим позивом. – Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 620/50 од 25. јула 1950, Председништву земаљске владе – АС, 21, 11. У архивама нема других докумената о том случају.

2 Писмо свештеника Љубише М. Динића Председништву босанскохерцеговачке владе – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Црквеног суда Епархије бањалучке, бр. 347/51 од 7. септембра 1951, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 4-84.

4 Писмо Црквеног суда Епархије бањалучке, бр. 347/51 од 7. септембра 1951, Синоду; Писмо Синода, бр. 2478 од 10. септембра 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

после литургије у цркви у Малој Рујишки, општина Босански Нови, срез приједорски. И поред тога што се народ успротивио нападачима, они су Динића сустигли у селу где је намеравао да обави извесне свештене радње, и почели да га гађају каменицама. Да би се заштитио, склонио се у једну кућу. Нападаци су намеравали да провале али су укућани запомагањем дозвали сељане па је спречена већа несрећа. Неколико дана касније, 27. јуна, свештеник Динић, који је опслуживао дубовичку парохију, отишао је у то село како би примио парохијски дом, и суочио се са напади-ма радника Задружног дома из Бихаћа који су узвикивали да народ неће попове и да се чланови Социјалистичког савеза боре против религије и попова. Недељу дана касније, Динић је ухапшен и планинским стазама спроведен у место Јасеница удаљено око 35 километара. Командир јасеничке милицијске станице наредио је да Динић даље буде спроведен у Босанску Крупу. Ту је саслушан и потом спроведен у Секретаријат унутрашњих послова у Приједору. Ту је провео ноћ у затвору Казненог завода. Ослобођен је 6. јула.¹

Свештеник Никола Богуновић, наредбом Министарства унутрашњих послова Босне и Херцеговине, крајем октобра 1950. протеран је заједно са породицом из села Врела, Епархија бањалучка, у Ситнеше, место принудног боравка. На интервенцију Синода, Државна комисија за верска питања се заузела да свештеник буде враћен у парохијско седиште.²

Свештеник Драгомир Петровић, парох борачки, Архијерејско намесништво рогатичко, Митрополија дабробосанска, у фебруару 1952. позван је у Одсек унутрашњих послова у Рогатици, да тамо сведочи о заощтравању односа између муслимана и православних, који се често „разрешавао“ тучом. Међутим, према закључку милиције, свештеник Петровић био је један од узрока таквог стања, па је донета одлука да он као човек рођен у Србији мора да напусти територију Босне и Херцеговине. Мада је свештеник замолио да му се одобри да остане неколико дана како би могао да се спакује као и да причести народ у недељи Часног поста, то му није дозвољено па је морао одмах да крене за Београд. Државна комисија за верска питања проследила је 23. маја 1952. године писмо Синода босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове, молећи да, што је пре могуће, испитају тај случај и обавесте их о резултатима.³ У архиви нема других докумената о том случају.

1 Писмо Синода, бр. 1877/зап. 480 од 21. августа 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

2 Писмо Синода, бр. 2715/зап. 867 од 11. новембра/29. октобра 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 336 од 2. децембра 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

3 Писмо Синода, бр. 751/зап. 173 од 21/8. марта 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 69/52 од 23. маја 1952,

Синод се 21. марта 1952. обратио Државној комисији за верска питања поводом протеривања свештеника Владимира Лазаревића из Вишеграда. Наиме, Лазаревићу је наложено да у року од три дана напусти Рудо јер је, како му је саопштено, непожељан, а то наређење је стигло из Сарајева.¹ Државна комисија за верска питања затражила је 18. априла образложење од босанскохерцеговачке Комисије за верске послове. Како није било одговора, поново је ургирала 23. маја. У одговору од 28. маја наведено је да је налог за удаљење поменутог свештеника уследио на основу тврдње Министарства унутрашњих послова да је деловао са непријатељских позиција. Наведено је и да је свештеник Лазаревић био кажњаван и суђен због сарадње са четницима за време окупације.² У архивама нема других докумената о том случају. Дилпарић је на писму Синода забележио: „Одговорено!“

Синод је 1. априла 1952. обавестио Државну комисију за верска питања да је свештеник Никола Сињкевић из Сводне код Босанског Новог крајем марта физички нападнут зато што је исповедао и причешћивао верне у приватној кући пошто у селу нема цркве. Милиционери су, уместо да ухапсе нападача, привели свештеника и наредили му да набави писано одобрење повереника за унутрашње послове из Босанског Новог како би могао да настави са свештеним радњама. Када је затражио такву дозволу, одговорено му је да само у цркви може причешћивати и исповедати мада је свима било познато да у селу нема цркве. Када се свештеник пожалио због напада, повереник му је пребацио да је сам изазвао инцидент изјавивши још да неће покретати поступак против нападача. Свештеник Сињкевић је доживео и друге непријатности приликом обављања своје дужности у разним селима парохије, што је навело Синод да у писму Државној комисији за верска питања закључи да је угрожен његов даљи опстанак на том подручју, премда у читавом намесништву постоје само двојица активних свештеника.³ Међутим, ни ту није био крај мукама свештеника Сињкевића. Ухапшен је средином маја јер је обављао свештенорадње у кућама својих парохијана. Органи власти су га пратили и једном приликом инсценирали да најпре ступи у вербални, а потом и у физички сукоб са њиховим сарадником, како би добили повод за свештеника ухапсе и осуде на затворску казну.⁴ Свеште-

босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 5-103.

1 Писмо Синода, бр. 752/зап. 174 од 21/8. марта 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

2 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 74/52 од 28. маја 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Синода, бр. 876/зап. 194 од 1. априла/19. марта 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

4 Писмо босанскохерцеговачке владе, бр. 75/52 од 28. маја 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

ник је о свему обавестио епископа Василија, он Синод, а Синод почетком марта 1953. Државну комисију за верска питања. Септембра 1952. свештеник је избачен из стана и протеран из Шипова; препоручено му је да се настани у Јајцу, око 30 километара од парохије. Црквени суд Епархије бањалучке тражио је заштиту за Сињкевића и код среског Народног одбора у Јајцу. Одбор је одговорио да се збор бирача са подручја Шипова успротивио да се Сињкевић настани у њиховом месту. Тих дана неко је „извукао“ и неколико података из ратне биографије тог свештеника: он је као клирик Епархије далматинске својевремено осуђен на смрт због сарадње са четницима, али му је казна замењена затвором, да би потом са највишег места био помилован са образложењем да се за време издржавања казне примерно владао. Епископ бањалучки Василије августа 1952. примио га је у клир и поставио за пароха свођанске и радомировачке парохије у Архијерејском намесништву босансконовском. После неколико физичких напада и бројних непријатности, епископ га је преместио у Шипово. По доласку у нову парохију пријавио се властима, пронашао и оспособио стан за породицу. Но, ускоро је добио налог да у року од 24 часа напусти Шипово уз подсећање да је осуђиван као четник: „Пошто је ово устаничко место, таквој особи не дозвољавају ни боравак у том месту.“

Свештеник се обраћао свим надлежним властима, па чак и судским инстанцама у Јајцу да га заштите и омогуће му боравак у парохији, али од тога не беше никакве користи.

Епископ је био убеђен да народ на подручју Шипова ипак жели да има свог свештеника па је молио Синод да интервенише, што је он и учинио пославши материјал о том случају Државној комисији за верска питања.¹ Писмо је одатле прослеђено босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове. Одговор је написан средином априла 1953. и у њему стоји објашњење да се свештеник незаконито уселио у празан стан, који је иначе био намењен извесном милиционеру. „На збору бирача од 26. октобра 1952. на коме је било присутно око 300 бирача и на којем је био присутан и Сињкевић потегнуто је питање прошлости и његова осуда на смрт ради сарадње са окупатором и његовим слугама, о помиловању и о томе како ни он ни жена немају право гласа, па је збор бирача овога устаничког мјеста затражио да се Сињкевић удаљи са збора, па и из њиховог мјеста јер они устаници не желе да имају у својој средини таковог попа који је сарађивао са окупатором и конкретно радио против чега се ово устаничко мјесто борило и крв пролијевало. Збор бирача дискутовао је о његовом самовласном уселавању у кућу намијењену милицајцу, па је закључио да мора напустити стан узурпирани. На ове закључке збора бирача Сињкевић је сам увидио да му у овом устаничком мјесту нема

¹ Писмо Синода, бр. 202/зап. 126 од 28. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

опстанка, па је напустио Јајце а није тачно да га је ОНО отјерао, како је он тврдио него је напротив ОНО био поставио пред грађане да га неко добровољно прими на стан али то нико није хтјео да учини.¹

Почетком августа 1953. нападнути су и протерани са територије Босне и Херцеговине митрополит дабробосански (и администратор Епархије зворничко-тузланске) Нектарија и епископ бањалучки Василије.² Наредних дана протерано је још неколико свештенослужитеља из Митрополије дабробосанске и Епархије зворничко-тузланске. Реч је о протојереју Јовану Гузини из Пурачића, протојереју и архијерејском намеснику Рајку Софреновићу из Брчког и настојатељу манастира Папраће, јеромонаху Георгију Веселиновићу.³ У архивама нема других докумената о тим случајевима.

Уочи празника Велике Госпојине 1953. протеран је из места рођења и службе и шездесетпетогодишњи свештеник Јован Прерадовић, парох вијачански, Архијерејско намесништво прњаворско, Епархија бањалучка. Прота је иначе 1941. протеран из парохије преко сабирног логора Цапраг у Србију. Четворо деце му је било у партизанима, један син је погинуо 1942. године и посмртно одликован Споменицом 1941. Све то, међутим, за власти није било довољно. Уочи сеоске славе, омладина је организовала митинг, а једна група је провалила врата свештениковог стана и силом га одвела на тај скуп. Говорници су се смењивали у оптужбама називајући га старим лоповом и покварењаком који је 1941. године пребегао Милану Недићу у Србију, на што је маса скандирала поклицима да мора да оде из села! Како прота није могао одмах да отпутује, 22. августа на врата му је опет банула група омладинаца затраживши да се моментално одсели за Србију, слично као и 1941. године, што је он морао и да учини. Када је дошао у Београд обавестио је о свему свог архијереја, а он Синод, Синод...⁴ У архивама нема других докумената о том случају.

Синод је 8. септембра 1953. писао Савезној комисији за верска питања и о прогону свештеника Андрије Раичевића, пароха старомајданског из Епархије бањалучке, оца седморо деце од којих је двоје било тешко болесни. Свештеника је напала група људи испред стана у Санском Мосту, гађајући га парадајзом и јајима и засипајући га претњама. Како је свештеник успео да се сакрије од прогонитеља, они су потеру за њим

1 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 67 од 15. априла 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 2106 и 2107/зап. 691 од 25. августа 1953, Савезном извршном већу – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 2139/зап. 723 од 8. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Синода, бр. 2168/зап. 723 од 8. августа 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

организовали и по околним селима. Не нашавши га, они су његовој породици предали писану одлуку Основне организације Социјалистичког савеза радног народа Босне и Херцеговине у Мајкић Јапри.¹ У архивама нема других докумената о том случају.

Организације Социјалистичког савеза радног народа града Призрена и Среза шарпланинског у лето 1953. расправљале су о политичким приликама и деловању једног дела клера, констатујући да се одређени број православних свештеника истакао у активностима против изградње социјализма и одбране независности Југославије. „Тако су свештеници Чедо(мир) Симић, Бошко Поповић и професор богословије (Стефан – прим. аутора) Чакић, преко свог позива делали у масама на разбијању највеће тековине револуције – Братства и јединства, уносећи мржњу, нетрпељивост и неповерење међу националностима, на стварању забуне и несигурности у постојећи друштвени систем на начин што су проповедали повратак на старо, омаловажавали нашу борбу за независност земље, уносећи деморализацију међу људима да смо мала и нејака земља, а упоредо са овим трудили се да своју идеологију и религиозност намећу масама преко разних застрашивања и претњи“, стоји у закључцима са тих скупова.

Свештеницима је замерено да су у разним приликама наводно говорили да Срби никако не могу да буду браћа са Турцима и Шиптарима који су они своје непријатељство доказали у протеклом рату убијајући Србе и палећи њихове куће, што им није било препрека да се после рата нађу на руководећим функцијама. Чак су наводно говорили и да Јосип Броз Тито одлази у Енглеску да преда власт краљу Петру Карађорђевићу. За наставника Чакића је речено да је приликом демонстрације поводом Тршћанске кризе, „које су биле израз спремности и готовости наших људи да по цену својих живота бране слободу своје земље“, назвао учеснике демонстрација руљом а омладинце бандом. За остале свештенике истакнуто је да застрашују појединце говорећи да ће их, уколико се не крштавају и венчавају у цркви, задесити личне несреће, а наводно су и проповедали да онај који не слави славу и не похађа цркву, и није Србин.

¹ Писмо Синода, бр. 2183/зап. 725 од 8. августа 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

Одлука је гласила:

„Свештенику Раичевић Андрији – Сански Мост

„Основна организација социјалистичког савеза радног народа Б. и Х. на свом великом састанку одржаном 25. VIII 1953. год. у Мајкић Јапри, разматрала је, између осталог и Ваш рад и поступак у овом селу и на темељу дискусије које су се водиле о Вашем раду као свештенику, једногласно смо сви донијели ОДЛУКУ да Ви, као свештеник, досадашњи у нашем селу, од овога дана имате се повући са нашег села, то јест губите право на свештенички рад којег сте до сада обављали у нашем селу. У случају да бисте опет покушали и даље обављати свој свештенички рад у нашој цркви, или било да се појавите у нашем селу, ми Вас унапријед опомињемо да ћемо бити присиљени да читаво село направи демонстрацију против Вас и да ћемо Вас истјерати из нашег села.“

На потоњим састанцима је такође закључено да су поменути свештеници неморални, похлепни за новцем као и узимањем дарова као што су чарапе, кошуље или животне намирнице. Због свега тога били су искључени из организације Социјалистичког савеза радног народа али, како је речено, на њих то није позитивно утицало. „Њихова даља непријатељска делатност не може се толерисати и повлађивати, нити се може ћутке пролазити, јер је иста усмерена ка поткопавању наших највећих идеала и тековина револуције као животних интереса радног народа“, закључено је на једном састанку и донета одлука да поменути свештеници морају да напусте те крајеве.

Свештеници су о свему томе обавестили епископа, он Синод, а Синод Савезно извршно веће: „У смислу одлуке Светог Архијерејског Синода под горњим бројем и датумом част Нам је доставити предњи извештај Савезном Извршном већу с молбом за сходну интервенцију, да се свештеницима Чедомиру Симићу и Бошку Поповићу омогући несметан повратак на њихове дужности у Призрену.“¹ Истога дана, 8. септембра, епископ Владимир писао је Савезној комисији за верска питања о том догађају.² У архивама нема других докумената о тим збивањима.

Свештеник Војин Инђић, парох јошавички, Архијерејско намесништво бањалучко, Епархија бањалучка, спречен је 13. септембра 1953. да служи литургију после чега му је наређено да више не долази у Јошавку. Напад групе од око 50 омладинаца предводио је Остоја Ђурђа Иванковић, управник месне Земљорадничке задруге који је, како је остало забележено, свештенику рекао: „Због твог ненародног и непријатељског рада на овом терену, народ је одлучио да ти забрани кретање по овом терену и да напустиш овај терен одмах. Никоме се не пријављујеш кад долазиш на овај терен; ти си опојао погинулог бандита Јелића.“ Мада су поједини парохијани у жељи да заштите свештеника тражили конкретне доказе за те оптужбе, нису их добили. На питање зашто прогоне попа, Иванковић им је одговорио да треба да траже новог. Да би избегао већи нежељени сукоб, свештеник није служио тога дана и убрзо је напустио парохију у коју од тада није долазио. Он је о томе обавестио епископа Василија, он Синод, а Синод 6. октобра 1953. Савезну комисију за верска питања.³ У архивама нема других докумената о том случају.

Ратко Граховац, парох имљански и администратор парохије у Скендер Вакуфу, Епархија бањалучка, нападнут је после литургије 28. августа 1953. и протеран из парохије. Он је о томе известио епископа,

1 Писмо Синода, бр. 2212/зап. 729 од 8. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128

2 Писмо епископа Владимира, бр. 1504 од 3. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128

3 Писмо Синода, бр. 2518/зап. 849 од 6. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

епископ је проследио писмо Синоду, а Синод 28. октобра о свему обавестио Савезну комисију за верска питања. Према свештениковој тврдњи, њему је после литургије у порти цркве пришла група омладинаца коју су предводили Тодор Дукић, Милан Тривуновић, Никола Шаворика и Божо Бендуз, и после бујице оптужби против црквеног благајника и свештеника, Дукић је затражио да му свештеник преда књиге и новац. Како би избегли сукоб свештеник и неколико парохијана пошли су кућама, док је група предвођена Дукићем за њима викала: „Не требају нам попови, гоните их народе!“ После две недеље, у Скендер Вакуфу је 14. октобра одржана омладинска конференција на којој је главни говорник био управо Тодор Дукић. Он је, као и остали дискусанти, напао епископа Василија и свештеника Граховца оптуживши их да пљачкају народ, отимају му новац и на силу га терају да долази у цркву.

Ваља констатовати да је свештеник Граховац пет година станао код домаћина Петра Дукића у Боканима, код кога се у једном часу појавила група омладинаца предвођена опет Тодором Дукићем, затраживши од домаћина да одмах отера свештеника из стана оптужујући га да је четник и бандит. „Ако га не отераш, биће од тебе свашта“, поручио му је Тодор Дукић. Када се Граховац преселио код другог парохијана, Дукић је и томе запретио. Пошто га нико више није смео примити на стан, свештеник је морао да напусти парохију и да оде својој кући, у срез приједорски.¹ У архивама нема других докумената о том случају.

Тешко је утврдити колико је свештенослужитеља било протерано из седишта своје службе. Постоје подаци да је 1953. године из Босне и Херцеговине протерано 10 свештеника.²

Прогони су следећих година полако јењавали!

3.9.6. Хапшења и кажњавање затвором

Познато је да је у 1953. години убијен један, двојица ухапшена, а осуђено 19 свештеника Српске православне цркве.³ Хапшења су се наредних година проредила!

Разлози за хапшења свештенослужитеља били су различити, а поводи понекад банални. Такав је, на пример, био и непријатељски однос локалног матичара према свештенику Божидару Милошевићу из Големог Села код Врања, део Митрополије скопске, који је тињао годинама.

1 Писмо Синода, бр. 2667/зап. 935 од 28. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Р. Радић, Држава и..., I, стр. 382.

3 Исто.

Према тврђењу Министарства унутрашњих послова, септембра 1949. при крају једне сеоске свадбе, матичар је реаговао због свештениковог обраћања сватовима упозоривши га да не говори јер нема дозволу. Свештеник се потом поверио домаћину како страхује да ће га матичар негде у мраку сачекати и убити. Сутрадан је, према службеним белешкама, сам свратио до матичара, па су се ипак измирили.¹ На томе се, међутим, није завршило. Напротив!

Милошевић се 3. августа 1950. пожалио свом архијерејском намеснику да му је матичар преко једног свештеника² запретио да ће га тужити Управи државне безбедности. „Ја нисам бунтовник као што жели да ме прикаже матичар, борац сам НО (Народноослободилачког – прим. аутора) рата, члан сам савеза бораца, члан сам свештеничког удружења, члан сам Н.[ародног] фронта, али не могу да дозволим да се верски живот ускраћује произвољно“, написао је том приликом Милошевић.³

И Црквени суд за епархије скопску и охридско-битолску обратио се 21. августа 1950. србијанској Комисији за верске послове поводом случаја Милошевића.⁴

Страдање свештеника Милошевића је настављено марта 1952. када је ухапшен под оптужбом за антидржавну делатност!⁵

Србијанско Удружење православног свештенства затражило је 18. новембра 1951. од земаљске Комисије за верске послове да интервенише како би био ослобођен свештеник Љубомир Манић из Велике Пчелице, Срез рековачки, који је био осуђен на затворску казну од 20 дана због прикупљања добровољних прилога за обнову цркве.⁶

Свештеник је поднео жалбу па је ургенција била сувишна, како је записао секретар србијанске Комисије за верске послове по пријему писма.⁷ У архивама нема других докумената о том случају.

1 Писмо србијанског Министарства унутрашњих послова, Пов. бр. 23405 од 8. маја 1950, Генералном секретаријату земаљске владе – АС, 21, 11.

2 Писмо Јована Јовића, матичара из Оруглице, бр. службено од 14. августа 1949. године – АС, 21, 11.

3 Писмо Божидара Милошевића, свештеника из парохије у Големом Селу, бр. 25 од 3. августа 1950, архијерејском намеснику у Врању – АС, 21, 11.

4 Писмо Црквеног суда за епархије скопску и охридско-битолску, Бр. 679 од 21. августа 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

5 Писмо Синода, бр. 953/зап. 223 од 4. априла/22. марта 1952, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Црквеног суда за епархије скопску и охридско-битолску, бр. 314 од 12. априла 1952, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 190 од 25. маја 1952, Синоду – АС, 21, 13.

6 Писмо Главног одбора србијанског Удружења православног свештенства, бр. 528 од 18. новембра 1951, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

7 Белешка секретара србијанске Комисије за верске послове на писму Главног

Свештеник Драгољуб Јоловић из Титовог Ужица ухапшен је и осуђен на 13 месеци затвора због тога што је 28. јула у свом дворишту пред локалним политичким руководиоцима и једним официром изјавио за Милована Ђиласа¹ да је пропагандиста налик на Јозефа Гебелса, министра из времена Адолфа Хитлера. Синод је 25. септембра 1953. писао Савезној комисији за верска питања тражећи интервенцију.²

3.9.7. Свештеници на робији

Многим свештеницима је пред државним судовима суђено и осуђивани су на различите казне. Догађало се да им је, и после издржане казне, било забрањено кретање изван одређеног места принудног боравка.

Синод је неколико пута, поред осталог и 1948, молио Државну комисију за верска питања за помоћ ради ослобађања затворених свештеника под видом амнестије или помиловања. Комисија је одговорила 4. јануара 1949. године да сваки осуђеник треба да поднесе молбу за помиловање Президијуму Народне скупштине и то преко Суда који му је изрекао пресуду у првом степену.³ Молбе Синода за помиловање понављале су се у наредним годинама. Примера ради, Синод је 11. новембра 1954. молио Државну комисију за верска питања да се поводом Дана Републике свештеници који се налазе у затвору ослободе даљег служења казни.⁴ У архиви нема других докумената.

одбора земаљског Удружења православног свештенства, бр. 528 од 18. новембра 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

1 Милован Ђилас био је један од високих партијских и државних руководилаца. Дао је значајан допринос раскршћавању са стаљинизмом и Совјетским Савезом. Био је миљеник режима све до текстова објављиваних у партијском гласилу *Борба*, од 7. октобра 1953. до 7. јануара 1954. (Ђилас је 22. децембра 1953. изабран за председника Народне скупштине). Серија је прекинута, аутор је скинут са свих функција на Трећем ванредном пленуму Централног комитета Савеза комуниста Југославије 16-17. јануара 1954. године. Нешто касније, ухапшен је под оптужбом да је радио против државе и осуђен на више од десет година затвора у Сремској Митровици. Казна му је продужена за још неколико година због слања рукописа на Запад и њиховог објављивања у форми књиге.

2 Прилог писму Синода, бр. 2370/зап. 808 од 25. септембра 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 3 од 4. јануара 1949, Синоду – АЈ, 144, 1-26.

4 Писмо Синода, бр. 2559 од 11. новембра 1954, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162. На списку осуђених свештенослужитеља чије се помиловање тражи налазе се:

Велимир Славковић, Железник – Архиепископија београдско-карловачка: четири године, Пожаревац;

И парохијани су молили за ослобађање свештеника из затвора. Такав је случај становника села Чечава, из Епархије зворничко-тузланске, који су се поводом пароха Стојана Станковића, ухапшеног марта 1950, обратили и председнику југословенске владе Јосипу Броз. Према сазнањима Управе државне безбедности, Станковић, који је 1941. протеран од усташа у Србију, током рата је био присталица покрета генерала Драгољуба Михаиловића, а после рата се вратио у парохију у Чечави, где ће после резолуције Информбироа 1948. године бити ухапшен и осуђен заједно са кћерком као државни непријатељ. Државна комисија за верска питања писала је генералном секретару Савезне владе, генералу Љубодрагу Ђурићу, предложивши да Станковић буде условно пуштен на слободу због доброг владања у затвору. Писмо је прослеђено у Сарајево. Одлуком министра унутрашњих послова Босне и Херцеговине свештеник Станковић је пуштен на условну слободу.¹

Макарије Поповић, игуман манастира Света Тројица код Пљеваља ухапшен је после преметачине храма маја 1951. године. У затвору је провео нешто мање од три месеца. Теретили су га за недолично понашање према манастирском братству, за злоупотребу манастирске имовине која

Владимир Иванчевић, Ножице – Епархија бањалучка: четири године, Зеница;
 Михајло Шарик, Куцура – Епархија бачка: шест година, Билећа;
 Тодор Трипуновић, Кожух – Епархија зворничко-тузланска: 20 година, Зеница;
 Милутин Продановић, Градачац – Епархија жичка: 15 година, Сремска Митровица;
 Сава Банковић, Врњци – Епархија жичка: 15 година, Сремска Митровица;
 Радмило Милићевић, Качулица – Епархија жичка: 15 година, Сремска Митровица;
 Драшко Милетић, Бојковац – Епархија жичка: осам месеци, Сремска Митровица;
 Радомир Поповић, Доњи град – Епархија нишка: две године, Ниш;
 Душан Летић, Илок – Епархија сремска: 15 година, Сремска Митровица;
 Велимир Лазаревић, Мотовица – Епархија тимочка: шест година, Ниш;
 Блажо Мартиновић, Брајићи – Митрополија црногорско-приморска: 20 година, Титоград;
 Лука Вујаш, Цетиње – Митрополија црногорско-приморска: четири године, Свети Стефан;
 Драгослав Вељковић, Лужница – Епархија шумадијска: пет година, Забела;
 Иларион Каназир, Мали Жамо – Епархија банатска: две године и осам месеци, Пожаревац;
 Василије Стриљчек, манастир Гомионица – Епархија бањалучка: пет година, Сремска Митровица;
 Сава Дражилов, Кожух – Епархија зворничко-тузланска, осам година, Зеница;
 Макарије Поповић, манастир Света Тројица – Епархија будимљанско-полимска, две године, Цетиње.

1 Писмо Синода, бр. 207 од 26. децембра 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Управе државне безбедности савезног Министарства унутрашњих послова, бр. 99 од 14. априла 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 19 од 8. маја 1951, генералном секретару Председништва Савезне владе; Писмо генералног секретара Председништва Савезне владе, I пов. бр. 377 од 6. јуна 1951, Мирку Ђуковићу; Писмо Мирка Ђуковића, К. бр. 19 од 7. јуна 1951, Патријаршији – АЈ, 144, 3-82.

је била под заштитом државе и због тога што је вређао власти. Наводно је ослобођен само зато што је свештенослужитељ мада је својим држањем заслужио да буде осуђен на дужу казну.¹ Монах Макарије је касније поново ухапшен и осуђен на две године робије!

У затвору у Сремској Митровици робијао је и свештеник Милутин Продановић из Ивањице по пресуди из 1947. по којој је осуђен на 15 година робије. Одлежао је осам и ослобођен је 29. новембра 1955. године. У затвору није пристао на сарадњу са властима и остао је „чист“. Тих година робијао је и свештеник Радмило Милићевић из Чачка. По изласку са робије, људи су га се клонили сматрајући да је постао сарадник власти. У истом затвору робијао је и свештеник Милан Богдановић, катихета из Лике. После смањења казне, патријарх Викентије му је дао службу у Београду, радио је и у редакцији *Гласника* Српске православне цркве.²

На Цетињу, јануара 1954. године, суђено је свештенослужитељима Луки Вујашу, Луки Почеку, Марку Кусовцу и Михаилу Газиводи. Пресуде су изречене 27. и 28. јула 1954: Вујаш је добио четири године строгог затвора, Почек две, Кусовац једну и Газивода годину и три месеца.³

3.9.8. Војне вежбе и разне масовне акције

Када би свештенослужитељу стигао позив на војну вежбу или за какву друштвену акцију, он би због обавеза у парохији обично молио епископа за интервенцију, овај је о томе обавештавао Синод, Синод земаљску Комисију за верске послове, она Државну комисију за верска питања. Одговор би, најчешће, прошао изнова све поменуте инстанце обрнутим следом, и у највећем броју случајева био би негативан!

Црквени суд Епархије будимљанско-полимске писао је 20. марта 1951. србијанској Комисији за верске послове о проблемима свештеника Михаила Дашића, пароха поличког, Срез иванградски, који је добио позив за тромесечну војну вежбу од 6. марта 1951. године. У том периоду би тако четири парохије остале без свештеника а могућност замене није постојала јер је у читавом намесништву беранском постојао само још један стари и болесни свештеник. У исто време позван је и јеромонах Доротеј Прокић из манастира Свете Тројице код Пљеваља па су још три парохије, које је манастир због оскудице у свештеницима морао опслу-

1 Писмо Синода, бр. 1410/зап. 339 од 25/1. маја 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 184/51 од 15. октобра 1951, црногорској Комисији за верске послове; Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 122 од 19. октобра 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

2 М. Д. Рајић, н. д, стр. 252.

3 В. Џомић, н. д, 35.

живати, такође остале без духовника. О томе је обавештена Државна комисија за верска питања.¹

И Синод се обратио србијанској Комисији за верске послове молећи да интервенише за свештеника Дашића. И то писмо је прослеђено Државној комисији за верска питања.² У архиви нема других докумената о том случају.

Свештеник Миле Навала, парох у Српским Моравицама, Епархија горњокарловачка, позван је на војну вежбу, па је 24. јула 1951. године Синод затражио од Државне комисије за верска питања да интервенише истичући да ће тако без духовника остати три парохије и то у крају где ионако нема много свештеника.³ Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања је на допису кратком белешком пресудио: „Не одговарати!“

Сличан проблем имао је те године и свештеник Светозар Љ. Миленковић, парох у Рашкој, Епархија рашко-призренска, родом из Коњица у Босни и Херцеговини. О томе је епископ Владимир писао србијанској Комисији за верске послове наводећи да је свештеник морао да служи вежбу у родном месту.⁴ Како је 22. августа у Комисију долазио један архијереј, речено му је да је немогуће интервенисати.⁵

Молбе за интервенцију због позива за војну вежбу свештенослужитеља упућиване су и Милану Д. Смиљанићу, челнику Савеза удружења православног свештенства и потпредседнику Президијума Србије. Тако је 30. августа 1951. игуман Методије Дабић из манастира код Параћина, Епархија нишка, писао о позиву на тромесечну војну вежбу наводећи да њега не зову као подофицира ради усавршавања у руковању средствима за одбрамбене сврхе, већ као обичног борца и то у време пољских радова. „То молим да дејство код министра Народне одбране коме сам такође упутио писмену поруку сличне садржине да ми се одређени датум одложи бар за наредних три месеца.“⁶ У архивама нема других докумената о том случају.

1 Писмо Црквеног суда Епархије будимљанско-полимске, бр. 98 од 20. марта 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо, србијанске Комисије за верске послове, бр. 236/51 од 21. марта 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

2 Писмо Синода, бр. 793/зап. 185 од 28/15. марта 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 320/51 од 19. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Синода, бр. 1948 од 24. јула 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

4 Писмо епископа рашко-призренског и администратора Епархије жичке Владимира, Е.Бр. 639 од 17. августа 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

5 Белешка Слободана Рељића, секретара србијанске Комисије за верске послове, бр. 688 од 21. августа 1951. године – АС, 21, 12.

6 Писмо игумана Методија Дабића, привременог пароха планског код Параћина,

Свештеник Бранко Бајић, парох у Сусеку, Епархија сремска, добио је крајем јуна 1952. позив на војну вежбу и о томе обавестио епископа, он је писао Синоду а Синод надлежној комисији.¹ Писмо Синода примљено је тек 14. јула. После завођења у деловодни протокол, један од референата, Слободан Рељић, написао је на полеђини: „Реферисано другу Претседнику. Пошто је именовани већ отишао на војну вежбу, то овај предмет ставити а/а.“²

Државне власти одређивале су свештенослужитељима и несвакидашња задужења. Јеромонах Сергије Милутиновић, Архијерејско наместништво аранђеловачко, добио је крајем јуна 1951. позив да замењује поштара у селима Страгари и Маслишево. Епископ шумадијски је затражио интервенцију републичке Комисије за верска питања. Писмо је прослеђено Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе. У одговору од 27. августа је стајало да су надлежни интервенисали, уз обећање да се сличан случај неће поновити.³

Удаљавање православних свештеника од њихових верских активности понекада је попримало готово невероватне форме. Такав је био случај свештеника Николе Ђурђевића, пароха у Будви, Митрополија црногорско-приморска. Ђурђевић је о томе обавестио митрополита, он Синод, а Синод је 14. фебруара 1952. писмо проследио Државној комисији за верска питања. Ђурђевић је позван на партизански марш мада је тога дана требало да служи на сахрани једне парохијанке. Свештеникова молба код државних органа није уважена па је сахрана обављена без њега. Државна комисија за верска питања одговорила је тек 23. маја да је случај испитан и да су од надлежних власти добијене гаранције да се тако нешто више неће поновити.⁴

Свештеник А. Поповић из Црвене Реке код Беле Паланке, Епархија нишка, добио је налог да учествује у ноћној патроли и о томе обавестио епископа, он Синод, а Синод је 16. септембра 1952. писмо проследио

од 30. августа 1951, Милану Д. Смиљанићу – АС, 21, 12.

1 Писмо Синода, бр. 1768/зап. 528 од 27/14. јуна 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Белешка на писму Синода, бр. 1768/зап. 528 од 27/14. јуна 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Писмо епископа шумадијског Валеријана, Е.Бр. 44/1951 од 3. јула 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 537 од 6. јула 1951, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе; Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 2816 од 27. августа 1951, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

4 Писмо Синода, бр. 3453-51/зап. 40 од 14/1. фебруара 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 46/52 од 23. маја 1952, Синоду – АЈ, 144, 5-103.

земаљској Комисији за верске послове.¹ У архивама нема других докумената о том случају.

3.9.9. Монаси и монахиње

Општо опадање религијског, а самим тим и црквеног живота, одразило се и на монаштво Српске православне цркве, нарочито мушко. Иако је било добро познато колике су материјалне штете нанете манастирским објектима у годинама Другог светског рата, нарочито на територији Независне Државе Хрватске, после рата обновљен је само мањи део тих светиња, док је већина и даље била изложена даљем пропадању и уништавању, што се одразило и на обнављање монаштва. Чињеница да су поједини архијереји због недостатка свештеника у парохијама били принуђени да доводе монахе на свештеничка места, такође је допринела опадању броја монаха. Треба додати да се у том периоду догађало и да су се поједини монаси, када би стигли у парохију, где су били окружени свакодневним околностима породичног живота, лако одрицали манастирских правила живота, понеки би се чак и оженили. Пошто нису могли свој брак да региструју у Цркви, одлазили би у општину где би све озаконили. Дешавало се да такве свадбе буду веома бучне, са свирачима и пијанком, али су црквене власти то морале толерисати из оправданог страха од државних власти. Данас је готово немогуће утврдити колико је било таквих случајева.

Против монаха који су напуштали манастире и парохије готово да нису предузимане никакве мере из више разлога од којих су поменути страх од власти и остајање без парохијског свештеника били најважнији. Тако се, стицајем разних околности, стварала ситуација непозната у православљу: ожењени монаси су били у признатом грађанском браку, а и даље су обављали своју свештеничку службу.²

Старост је била други узрок постепеног нестајања монаха: старији монаси су полако умирали, а млади искушеници у довољном броју нису долазили у манастире. Истовремено, и лоше материјално стање манастира утицало је на обнављање монаштва. Опадање је било приметније у мушким манастирима, па су те светиње силом прилика предаване монахињама.

Повремено је бележено и добровољно напуштања манастира о чему сведоче и текстови у штампи. Познат је случај једне старе игуманије која је напустила манастир. Монаштво и свештенички посао напустили су, између осталих: професор Леонтије Павловић, професор Кирило Вр-

¹ Писмо Синода, бр. 2456/зап. 855 од 16/3. септембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

² Т. Пантић, н. д, стр. 101.

га, сликар Никодим Бркић...¹

Услед таквих околности манастири су замирили и пропадали. То је најочитије било у Црној Гори. Према подацима црногорске Комисије за верске послове 29. новембра 1949. у манастиру на Цетињу живео је само свештеник Лука Вујаш, у Острогу Леонтије Митровић и Герасим Чечур, у Ждребаонику Сава Малетић, у Светој Тројици код Пљеваља два јеромонаха, један монах и једна монахиња, у Ђурђевим Ступовима код Берана само Мелхиседек Ђуровић.²

До сада у Патријаршији није објављен податак колико је Српска православна црква имала монаха и монахиња на почетку и на крају архипастирства патријарха Викентија.

Посебан вид негативног односа државних органа према монасима представљало је њихово позивање на разне физичке радова. Нису, међутим, изостављене ни монахиње, што је био отворени вид разних перфидних притисака на Српску православну цркву у целини.

У манастиру Сопоћани било је осам монахиња и два монаха. Монахиње су, по старом обичају, сакупљале прилоге по околним селима. Народни одбор Среза дежевског оквалификовао је то као просјачење. Биро за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе писао је о томе 20. априла 1951. земаљској Комисији за верске послове упозоривши да манастир нема довољно земље за сопствено издржавање, као ни других прихода, па су монахиње приморане да обилазе села не само у срезу дежевском него и по Војводини, и скупљају милостињу. Како је просјачење било законом забрањено, предложено је да се скрене пажња црквеним властима да поједине монахиње из тог манастира преместе у неки други где би имале услова за живот.³

Милан Д. Смиљанић, челник србијанске Комисије за верске послове писао је Синоду, подсетивши на распис Министарства унутрашњих

1 Т. Пантић, н. д, стр. 102; Занимљив је случај јеромонаха Јосифа Ђирића: као монах из везе са једном женом добио је кћерку. Он је лишен монашког чина и преведен у ред световњака 26. априла 1938. године. Како је, због недостатка свештеника служио дуго година и као парохијски свештеник, желео је да се пензионише. Црквене власти су објасниле државним да никада није уплаћивано пензионо осигурање за монахе па он није имао услова за пензију. Стога је јеромонах Јосиф молио Тодора Вујасиновића, несвршеног богослова, тада високог партијског и државног функционера, за помоћ. – АЈ, 144, 4-84.

2 Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 215 од 29. децембра 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

3 Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 948 од 20. априла 1951, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

послова Србије од 16. октобра 1946. о забрани просјачења, што је своје-времено достављен и Синоду, који је био дужан да о садржају тог акта извести све манастирске управе.¹ Синод је тај допис проследио епископу рашко-призренском Владимиру, он манастирској управи. Схватајући колико су тешке тамошње прилике предложио је да буде смањен број искушеница тако што ће бити упућене у манастир Соколицу код Косовске Митровице или у Девич, где нема довољно монахиња. Предложио је да искушеник Душан оде у манастир Црну Реку код Тутина или Драганац код Гњилана, у којима је само по један монах, па ће тамо бити од велике користи. „Ако сестре не желе да се одвајају имају се задовољити само са оним, што им пружају приходи од манастирског имања и добровољни прилози посетилаца, а свака се прошња забрањује.“²

Синод је о епископовом писму управи манастира Сопоћани обавестио србијанску Комисију за верске послове.³ Тек по пријему тог писма Смиљанић је одговорио Председништву земаљске владе да је поступљено по препоруци.⁴ Но, ту није крај.

Невоље сестринства манастира Сопоћани погоршане су у лето 1954. године када је игуманија ухапшена под оптужбом да је током ратних година подржавала четнички покрет. Духовник тог манастира и његова сестра, такође монахиња, већ су годинама били у затвору.⁵

Јеромонах Рафаило Бабић, администратор парохије у Мохову код Илока, Епархија сремска, ухапшен је априла 1952. године. Епископ сремски Никанор обавестио је о томе Синод, а Синод је 3. маја писао србијанској Комисији за верске послове.⁶ У архивама нема других докумената о даљој судбини тог свештеника.

Случај страдања јеромонаха Венијамина Бошковића, који је замонашен 37 година раније, из манастира Бинча код Гњилана, Епархија рашко-призренска, по много чему био је специфичан. О томе је монах пи-

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 337/51 од 24. априла, Синоду – АС, 21, 12.

2 Писмо епископа Владимира Управи манастира Сопоћани – АС, 21, 12.

3 Писмо Синода, бр. 1368/зап. 314 од 21/8. маја 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

4 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 413 од 28. маја 1951, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе – АС, 21, 12.

5 Елаборат Милорада Панића, директора Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије, од 11. септембра 1954. године, Извршном већу Србије – АЈ, 144, 9-162.

6 Писмо Синода, бр. 1088/зап. 278 од 3. маја/20. априла 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
Бр. 1752/зап. 581
11. јула/28. јуна 1950 год.
у Београду

ЗЕМАЛСКОЈ КОМИСИЈИ ЗА ВЕРСКЕ ПОСЛОВЕ ПРИ ПРЕТСЕДНИШТЕВУ
ВЛАДЕ Н.Р. СРБИЈЕ

Београд

Пре три недеље затворени су у срезу у Лазаревцу игуман
манастира Боговађе /срез Тиг/ о. Венијамин Николић и сабрат овог
манастира јеромонах о. Макарије Новаковић. Њиховим затварањем манастир
је остао без свештенослужитеља, а манастирска економија остала
је без старешине и сабрата. Манастирским пословима рукује сада манастирска послуга.

Његово Преосвештенство Епископ шабачко-ваљевски Господин Симеон личног је уверења да су и игуман Венијамин и јеромонах Макарије добри и као људи и као грађани те је врло изненађен и не верује да су исти могли бити уплетени у какво кривично дело.

Свети Архијерејски Синод и са своје стране моли да се Верска Комисија заузме код надлежних да се њихов случај што скопије испита и ако су именовани ухапшени без довољно основа да се пусте у слободу.

За Претседника

Светог Архијерејског Синода
члан, Епископ браничевски,

570/50

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ЗЕМАЛСКОЈ КОМИСИЈИ ЗА ВЕРСКЕ ПОСЛОВЕ

Бр. 592/50
17 јула 1950 год.
БЕОГРАД

Решено под бр. 373/50
А.А.

начелник

С. [Signature]

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
Бр. 2456/зап. 855
16/3. септембра 1952. год.
У Београду

ЗЕМАЉСКОЈ КОМИСИЈИ ЗА ВЕРСКЕ ПОСЛОВЕ ПРИ ПРЕТСЕДНИШТВУ ВЛАДЕ
Н.Р. СРБИЈЕ

Београд

Његово Преосвештенство Епископ нишки Господин Јован
актом бр. 1602/П. 72 од 22 августа ове године известио је Свети
Архијерејски Синод да је претставник Општинског народног одбо-
ра у Црвеној Реци 23 јула 1952 године одредио ~~је~~ ноћну патролу
у селу Шпају јереја А. Поповића, пароха црвеноречког у Архијереј-
ском намесништву белопаљаначком.

Светом Архијерејском Синоду је част умолити ту Коми-
сију за интервенцију код надлежних власти да се свештеник црве-
норечки ослободи дужности ноћног стражара.

За Претседника
Светога Архијерејског Синода
члан, Епископ браничевски,

Кривошток

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
ОРТОДОКСНО ПРАВОСЛАВНО ЦРКВЕ
Бр. 3435/зп. 1161
од 15. новембра 1952. године
У Београду

ЗЕМАЉСКОЈ КОМИСИЈИ ЗА ВЕРСКЕ ПОСЛОВЕ Н.Р. СРБИЈЕ

Београд

=====

Негово Епископреосвештенство Митрополит скопски
Господин Јосиф као администратор Епархије жичке под бр. 1242
од 13. XI. 1952. године доставио је Светом Архијерејском Синоду
следеће:

"Управа манастира Никоља у Овчару извештава: да је
између 19 и 20 октобра ове године тучена од непознатих лица
монахиња Меланија, старица. Какав је повод овоме био не зна се.
С овом случају су извештене месне и среске државне власти".

Сходно одлуци Светог Архијерејског Синода под гор-
њим бројем и датумом част нам је доставити Земаљској комисији
за верске послове предњи извештај Неговог Епископреосвештен-
ства Митрополита скопског Господина Јосифа.

За Претседника

Светог Архијерејског Синода

члан, Епископ Браничевски,

Кристомир

сао епископу Владимиру, он Синоду, а Синод 14. јула 1952. србијанској Комисији за верске послове.¹

Јеромонах је био тешко болестан и готово целу годину није излазио из келије. Лежао је у кревету и 3. маја када су му у собу упала шесторица младића, од којих је један био у униформи милиционера. Када су убрзо четворица младића изашла, а у соби остали милиционер и један цивил, тај други је без икаква повода узео две корпе пуне јаја и почео да их разбија, а потом корпе и посуде за јело бацио на јеромонаха. „Онда се онај у униформи попео на мене стао на груди и почео да ме дави, од тежине кревет је се преломео и ја сам пропао. Онда ми је наредио да се дигнем на онај део кревета што није пропао, кад сам сео онај у цивилу скинуо је лампу са гасом и изручио на мене и хтео да ме запали али није имао шибица. Онда је изручио на мене тестију воде. После ме је онај у војном оделу ударао ногом по целом телу а онај у цивилу ударао ме је са штапом по глави, по лицу свуда“, сведочио је јеромонах Венијамин.

У једном тренутку цивил је јеромонаха упитао зашто не иде из села. Када је одговорио да то не може да учини без писаног наређења власти, почео је поново да га бије док није пао у несвест.

Јеромонах Венијамин је поломљених ребара напустио манастир, некако стигао до болнице и тамо лежао непун месец дана. Када су га из болнице отпустили, вратио се у манастир. Страхујући од новог напада, молио је епископа Владимира за премештај у Високе Дечане где би наставио лечење и живот. „Ако не можете ме сместити у Дечане онда замолите владику шумадијског да ме прими и смести, наравно у манастир, који ме може издржавати јер сам рођен у Шумадији у Аранђеловцу. Ако најхитније не решите питање мог боравка повољно, бићу приморан себи одузети живот или молити Маршала да се негде склоним“, указао је јеромонах Венијамин.

Епископ Владимир завршио је писмо земаљској Комисији за верске послове следећим речима: „Достављајући предње част нам је умоли-ти Комисију за дејство код надлежних Државних власти да се ова тешка и недозвољена радња, према једном старом и болесном свештенослужитељу испита, кривци пронађу и по закону примерно казне, као и не допусти и не дозволи да се слични случајеви дешавају. О резултату по овој нашој молби молимо да у своје време будемо извештени.“²

Писмо је прослеђено Бироу за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе.³ Одговор, веома кратак, уследио је после више од

1 Писмо Синода, бр. 1664/зап. 615 од 15/2. јула 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо епископа Владимира, бр. 1080 од 13. јуна 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 306/52 од 18. јуна 1952, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе – АС, 21, 13.

два месеца: Биро је интервенисао и Јавно тужилаштво је повело поступак против кривца.¹ Епископу Владимиру одговорено је тек 4. новембра 1952. године.² У архиви нема других докумената о том случају.

Милисав (Мирон) Јовичић био је синђел (свештеномонашки чин) и сабрат манастира Манасије, Епархија браничевска. Због учињене и доказане кривице лишен је свештеничког чина од надлежних црквених власти и та пресуда је постала извршна 3. новембра 1952. године.³ Он је, међутим, и даље „служио“ разне свештене службе, крштења и опела, што је, у ствари, било противно црквеним канонима. Епископ браничевски обавестио је о томе Синод, он 18. октобра 1954. године Државну комисију за верска питања. Иако је Синод знао да према актуелним законским прописима у сличним случајевима нема права на административну заштиту државних органа, ипак је молио за њихову интервенцију.⁴ У архивама нема других докумената о том случају.

Текла Мићић, настојатељица манастира Стјеник у Епархији жичкој нападнута је 8. маја 1955. године, што је пријавила администратору епархије епископу Герману. Тога дана увече у манастир је дошао неки непознат човек и представио се као радник Управе државне безбедности тражећи од ње да га она и још једна монахиња прате у село Жежевицу, јер, наводно, треба да обави извршан посао код тамошњег свештеника. Како у манастиру није било других особа које би га могле удовољити његовој жељи осим њих две, настојатељица је одбила да иде. Човек је онда почео да јој прети да ће је везати и такву водити са собом, морала је да пристане па је отишла у своју собу да се са другом монахињом спреми за пут. Непознати је, међутим, навалио на закључана врата, па су настојатељица и монахиња кроз прозор побегле у оближњу шуму и тамо дочекале јутро. „О овоме сам случају обавестила народну милицију и НООДбор. Милиција је извршила увиђај и нас саслушала о овом догађају. До данас није се могло ући у траг који је био овај човек. После овога ја и сестра Недеља смо напустиле привремено манастир и склониле се у село Видову код једне побожне жене Милијане Гавриловић“, написала је настојатељица Текла. Епископ Герман је о свему обавестио Синод,

1 Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 8321 од 29. августа 1952, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 452/52 од 4. новембра 1952, епископу Владимиру – АС, 21, 13.

3 Гласник..., 11-12/1952, стр. 246.

4 Писмо Синода, бр. 2307/зап. 777 од 18. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

Синод републичку Комисију за верске послове.¹ У архивама нема других докумената.

Више руских монаха се због свог порекла суочило са проблемом останка у Југославији. Наиме, после Резолуције Информбироа и политичког сукоба Југославије и Совјетског Савеза, у лето 1948, југословенске државне власти затражиле су од Патријаршије податке о Русима свештеницима, монасима и монахињама у парохијама и објектима Српске православне цркве. Синод је 23. марта 1950. покушао да неколико таквих свештених лица спаси од протеривања из земље. У том контексту, прота Григорије Крижановски, парох васиљски и Пантелејмон Хапланов, парох белопопотчки у Архијерејском намесништву књажевачком Епархије тимочке, били су принуђени да затраже отпуст за Епархију америчко-канадску.²

Црквени суд Епархије нишке тражио је 28. маја 1951. од србијанске Комисије за верске послове помоћ за Илариона, сабрата манастира Свете Богородице суковске, и Исакија, сабрата манастира Свети Ђорђе у селу Темска код Пирота, којима је наређено да у року од 15 дана напусте Југославију.³ Проблем је решаван следећих месеци о чему сведоче различити документи, али је остало непознато каква је била коначна одлука државних власти.⁴

И руске монахиње, које су боравиле по српским манастирима, имале су сличне проблеме као и њихови сународници свештеници. Патријарх Викентије је, према неким изворима, о њиховом проблемима известио србијанску Комисију за верске послове, а она је то писмо проследила земаљском Министарству унутрашњих послова. Министарство је 6. новембра 1950. саопштило да је монахињама манастира Ваведење у Београду преложено да прихвате југословенско држављанство, или, у супротном, да оду из Југославије. Монахиње су се одлучиле за прво.⁵

1 Писмо Синода, бр. 1288/зап. 385 од 14. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Синода, бр. 628/зап. 208 од 23/10. марта 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

3 Писмо Црквеног суда Епархије нишке, бр. 1090-П/33 од 28. маја 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

4 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 428 од 1. јуна 1951, Црквеном суду Епархије нишке; Писмо Црквеног суда Епархије нишке, бр. 1267 од 11. јуна 1951, Управи манастира Светог Ђорђа у Темској; Писмо Управе манастира Светог Ђорђа у Темској, бр. 19 од 21. јуна 1951, Црквеном суду Епархије нишке; Писмо Црквеног суда Епархије нишке, бр. 1404 од 27. јуна, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

5 Писмо србијанског Министарства унутрашњих послова, Пов. Каб. бр. 85641 од 16. новембра 1950, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Коми-

Монахиње Српске православне цркве имале су и специфичне проблеме са државним властима због одеће коју су носиле. Пошто је од њих захтевано да се за личне карте сликају без камилавки, Синод је молио изузетак. Молба је услишена после две године – 7. августа 1950. године, с образложењем Министарства унутрашњих послова Србије да „монахиње (калуђерице) могу за личне карте подносити фотографије у потпуној калуђеричкој ношњи, тј. са камилавкама на глави, а не гологлаве из разлога што су оне монашким заветом обавезне да стално носе и појављују се у таквој ношњи како у манастиру тако и ван њега“.¹

3.9.10. Помоћ свештенослужитељима

Држава је настојала да контролише Српску православну цркву на разне начине, а један од њих био је посредством стварања свештеничких удружења по републикама. Да би то како треба било спроведено, између осталог, свештеницима у тој организацији је давана стална или повремена новчана помоћ. У случају да државне власти нису биле задовољне њиховом сарадњом или услед неких других околности, помоћ је могла бити ускраћена или укинута.

Ускраћивање разних видова државне помоћи појединим свештеницима било би тада повод да се они обрате надређеним намесницима. Они би о томе писали надлежном архијереју или државним органима, архијереји Синоду а он Државној комисији за верска питања.²

Митрополит црногорско-приморски Арсеније обавестио је 28. децембра 1950. патријарха Викентије да су свештеници Архијерејског намесништва которског, који су скинути са листа за снабдевање, због тога се жалили Народном одбору Котора и Епархијском суду, али одговор нису добили.³ Стога је патријарх Викентије 16. јануара 1951. године молио Државну комисију за верска питања да врати свештенике на листу за снабдевање. Она се обратила црногорској Комисији за верске послове и предложила да Народни одбор Котора поништи своју одлуку.⁴

сије за верске послове, бр. 896/50 од 18. децембра 1950, кабинету патријарха Викентија – АС, 21, 11.

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 691/50 од 17. августа 1950, Управи манастира у Земуну – АС, 21, 11.

2 Писмо Синода, бр. 996/зап. 196 од 25/12. марта 1947, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 1-6.

3 Писмо митрополита Арсенија, МБр. 250 од 28/15. децембра 1950, патријарху Викентију – АЈ, 144, 5-90.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 29 од 29. јануара 1951, црногорској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 4-84.

Свештеник Војислав Вељашевић, из Смедеревске Паланке, истакнути активиста свештеничког удружења, обратио се крајем децембра 1950. године среском Народном одбору, молећи за новчану помоћ. Писмо је прослеђено републичкој Комисији за верска питања с напоменом да је свештеник Вељашевић веома примеран у служби и удружењу.¹

¹ Писмо свештеника Војислава Вељашевића из Смедеревске Паланке, Народном одбору среза јасеничког; Писмо Народног одбора среза јасеничког, бр. 272 од 5. јануара 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

3.10. Храмови Српске православне цркве

3.10.1. Храмови као магацини

Политика комунистичких власти у новој Југославији према Српској православној цркви огледала се и кроз однос државе према храмовима и другим богослужбеним објектима.

Одузимање храмова Српској православној цркви и њихово претварање у магацине за житарице¹ (пшеницу и кукуруз), започело је одмах по успостављању органа нове власти, мада нема трагова о томе када је тачно и где то најпре урађено. Доступна архивска грађа указује да се то дешавало већ у лето 1945. године у Херцеговини, тачније у Гацком, Билећи и Невесињу.²

Како је коришћење храмова као магацина учестало у наредним годинама, епархијски црквени судови, архијереји и Синод писали су државним властима. У неким случајевима настојање Српске православне цркве да поврати одузети храм потрајало би и више година.

Храм у Ораховцу, Епархија рашко-призренска, два пута је одузиман и враћан Српској православној цркви. Прва молба Синода тим поводом упућена је 20. јануара 1948. србијанској Комисији за верске послове.³ Мада је молба услишена, нешто касније храм је поново претворен за магацин за сунцокрет.⁴ Проблем је разрешен тек марта 1950. године.⁵

Црква у Бродареву код Пријепоља, Епархија будимљанско-полимска послужила је среском Народном одбору као погодна места да ускла-

1 Вељко Ђурић Мишина, *Летопис Српске православне цркве – Време патријарха Гаврила (1946–1958) и Викентија (1950–1958)*, Книн-Београд, 2000–2002, стр. 586–722.

2 Писмо Синода, бр. 944 од 10. априла/23. марта 1945, Државној комисији за верска питања – АЈ, 50, 128–155.

3 Писмо Синода, бр. 356/зап. 20 од 20. јануара/2. фебруара 1948, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 96/48 од 13. фебруара 1948, Народном одбору Аутономне Косовскометохијске области – АС, 21, 11.

4 Писмо Синода, бр. 3040/зап. 908 од 1. децембра/18. новембра 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Синода, бр. 3359/зап. 49 од 26/13. јануара 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 70/50 од 1. фебруара 1950, Синоду – АС, 21, 11.

5 Писмо Народног одбора Аутономне Косовскометохијске области, Бр. 40420/50 од 11. априла 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

дишти пшеницу коју је влага кварила на плацу откупне станице.¹

Неки храмови послужили су припадницима војске као магацин за експлозив, на пример, у Сјеници.² Сличан случај забележен је и у Андријевици, 1949. године.³

Недовршено здање храма Светог Саве у Београду, чија је градња започела још 1935. године, одмах после рата претворено је у магацин и гаражу грађевинског предузећа „Рад“. После интервенције патријарха Гаврила, власти су обећале да ће све то бити исељено. Обећање је испуњено тек 1984. године када је здање напoкон враћено Српској православној цркви и дата дозвола за наставак градње!⁴

Просторије Црквене општине у Котор Вароши, Епархија бањалучка, служиле су као привремена капела, али су наредбом државних власти претворене у робни магацин. Синод се обратио Државној комисији за верска питања најпре 1950. а потом 22. јануара 1951. године.⁵ Допис је прослеђен 8. фебруара босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове.⁶ Она је, после уобичајеног истражног поступка, одговорила 9. марта наводећи да је то учињено по препоруци среског Народног одбора, пошто је закључено да за те сврхе не постоји друге одговарајуће просторије. Обећано је да ће објекат бити враћен власнику по завршетку изград-

1 Писмо Синода, бр. 1118/зап. 243 од 5. априла/23. марта 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 181/49 од 8. априла 1949, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 209/49 од 19. априла 1949, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе; Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 4763 од 7. маја 1949, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 273/49 од 14. маја 1949, Синоду – АС, 21, 9.

2 Писмо Синода, бр. 753/зап. 164 од 2. марта 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26; Писмо Синода, бр. 753/зап. 164 од 2. марта, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 9; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 38/49 од 28. марта 1949, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 1-26; Писмо Синода, бр. 753/зап. 164 од 2. марта/17. фебруара 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 4566 од 6. маја 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 9. Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 266 од 9. маја 1949, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 38/49 од 16. маја 1949, Синоду – АЈ, 144, 1-26.

3 Писмо Синода, бр. 1608/зап. 474 од 6. јуна 1949, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 165 од 2. августа 1949, Синоду – АЈ, 144, 1-26.

4 Писмо патријарха Гаврила, АЕМ бр. 48 од 19. априла 1947, Благоју Нешковићу; Писмо Благоја Нешковића, бр. 164 од 17. маја 1947, патријарху Гаврилу – АС, 21, 7.

5 Писмо Синода, бр. 3116-1950/зап. 14 од 22/9. јануара 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

6 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 49 од 13. фебруара 1950, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 4-84.

ње Дома културе, али то, међутим, није испуњено. „Надаље саопштава да ће и убудуће морати користити споменути дворану, јер нема сале за кино, а да православном народу у Котор Вароши није потребна црква, односно капела, пошто у самом мјесту има врло мало православних, а у срезу има других православних цркава гдје живи претежно православни живаљ. Поред тога, да је православна црква која је у рату порушена прије рата служила као расадник шовинизма, из чега би имало да слиједи да би и данас могла да служи истом штетном циљу“, стајало је у писму среског Народног одбора. Уследило је још неколико интервенција Генералног секретаријата босанскохерцеговачке владе, али се све завршавало на пустом обећању да ће зграда бити испражњена и враћена власнику.¹

Претварање храмова у магацине се настављало. То се види и из писма србијанске Комисије за верске послове Бироу за притужбе и предлоге при Председништву земаљске владе од 10. новембра 1951: црква у Сувој Реци, Епархија рашко-призренска, одузета је још септембра 1948. године и у њој је испрва био смештен род сунцокрета а потом дувана, за потребе Среског савеза земљорадничких задруга. Ниједна интервенција у то време није уродила плодом и није познато када је проблем разрешен.²

3.10.2. Провале, скрнављења и пљачкања храмова

Провале, скрнављења и пљачкање храмова Српске православне цркве у поратним годинама представљали су такоређи уобичајене појаве. Та злодела тешко је раздвојити по временима архипастирстава патријарха Гаврила (1946-1950) и патријарха Викентија (1950-1958), јер су чињена готово непрекидно – каткад чешће а каткад ређе.

Није било правила кад је реч о извршиоцима. Најчешће су то чинили омладинци и омладинке, обичан свет – ретко, а милиционери и војници – веома ретко.

Према доступним подацима, при провалама су редовно разваљивана врата, разбијани прозори – ретко, разбациване ствари – готово сваки пут, одношени предмети из цркве – често, уништавани – такође често, док су паљења у цркви била веома ретка.

Исто тако, није било правила кад је реч о времену извршења таквих недела. У већини случајева напади су извођени ноћу, а веома ретко дању. Забележено је и неколико случајева напада у време богослужења.

Нема поузданих доказа који би упућивали на закључак да је постојао план о системском скрнављењу на некој одређеној територији. Доду-

1 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 21/51 од 9. марта 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 900 од 10. новембра 1951, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе – АС, 21, 13.

ше, има довољно података који упућују на закључак да су комунистичке власти свесно, па би се чак могло рећи и плански, рушиле остатке храмова страдалих на територији некадашње Независне Државе Хрватске, а касније територијама република Хрватске и Босне и Херцеговине, као и да су спречавале поправке појединих православних верских објеката ради обнове црквеног живота. Такође, има довољно трагова који указују да је скрнављење било припремано и остваривано најчешће уочи великих црквених празника.

Провале и плјачкање храмова биле су честе али нису сваки пут ти случајеви директно пријављивани локалним државним властима – одсеку унутрашњих послова и јавном тужилаштву. Но, то не значи да власти о томе нису сазнавали из других извора, на пример, од самих архијереја Српске православне цркве. Када би се догодило скрнављење храма, свештеник би, најчешће, обавестио надлежног архијерејског намесника, он епархијског архијереја, он Синод, Синод би о томе известио земаљску Комисију за верске послове или Државну комисију за верска питања. По потреби би се затим у истрагу укључивали органи Министарства унутрашњих послова и Јавно тужилаштво. Потом би уследило обавештавање у супротном правцу, до Синода, то јест Патријаршије.

Писма упућивана из Патријаршије обично би почињала следећим речима: „Његово Преосвештенство епископ ... Господин... актом ЕБр... доставља извештај“. После изношења одређеног случаја, уследила би реченица: „Предњи извештај Његовог Преосвештенства Епископа (...) част је Светом Архијерејском Синоду доставити Комисији с молбом ради знања“, а на крају би готово редовно стајало: „Обавештавајући Вас о овоме ради знања, Свети Архијерејски Синод моли Комисију за сходну интервенцију код надлежних органа, да се кривци пронађу и казне, а цркви накнади причињена штета.“

Обично, доступна архивска грађа о конкретном случају није комплетна и зато се после помињања и делимичног описа дешавања у тексту и констатује: У архиви нема других докумената о том случају!

Приликом насилних улазака у храмове, провалници су наносили штете уништавајући црквене сасуде и утвари, одежде, иконе и друге предмете које би затекли.¹ У храму у Петници код Ваљева, Епархија

¹ Оштетама причињеним приликом провае у храмове сведочи пример цркве у Баљевцу код Рашке, Епархија рашко-призренска 25. априла 1948. године. Провала храма се десила уочи празника Цвети, то јест уочи великог сеоског сабора. „На моју превелику жалост и изненађење нашао сам цркву насилно отворену и у цркви све испретурано и утвари покрадене и однете, тако да без ових утвари нисам могао служити св. литургију ни причешћивати народ“, писао је месни свештеник Црквеном суду Епархије рашко-призренске. Према званичном записнику који су сачинили представници месног Народног одбора, украдено је готово све што је било у храму. („Јеванђеље-средње коло, Апостол-средње коло, два часловца, два псалтира, једна рмологија, један велики тревник, једно одговарање на св. Литургији, један блок за бележење, воздух, дарак за

шабачко-ваљевска, то је изостало: провалник је „само“ начинио рупе на очима светаца на иконама.¹

Тешко је сачинити списак ствари које су провалници односили из храмова. Тако је, на пример, из храма у Белом Потоку код Београда, Архиепископија београдско-карловачка, средином априла 1948. године однето клепало и то у време бденија уочи Великог четвртка, а крајем марта 1949. гвоздено буре које је коришћено за рибање црквеног пода, док је неколико дана касније одсечено уже са звонаре. „За сада се сазнаје (то још није сигурно утврђено, али има пуно вероватноће) да се припрема скидање и самог звона са звонаре, и то пресецањем његове осовине, тако, да би код првог покрета у звоњењу имало само пасти са торња. Обзиром на све што се овде догађа и што се је до сада збило, ово последње није немогуће, а ово утолико пре што се је већ неколико пута јавно покушавало да се звонара (торањ) поруши, наводно да ружно стоји према споменику који је испред а подигнут је погинулим борцима из последњег рата 1941/45. године“, писао је патријархов викар.²

Истрага коју су водили државни органи обично би трајала кратко, али је одговор Синоду упућиван најчешће после неколико недеља, али и месеци. Илустрације ради: крађа звона са храма у Стејановцима, Епархија сремска, догодила се у ноћи од 14. на 15. септембар 1948, штета је одмах затим пријављена Јавном тужилаштву Србије, а одговор је упућен после седам месеци, тачније 4. маја 1949. године. Дабоме, починиоци нису откривени.³

Одговори су редовно били уопштени (и могли су се односити на готово све остале провале): „Истрага која је по овом вођена није дала резултате. Све индиције говоре о томе да су ову крађу намерно извршили

путир, дарак за дискос, један епитрахил, две наруквице, један појас, један велики крст метални са св. Трапезе, два венца за венчавање, једна зидна икона, два велика везена чаршава, два везена прекривача за певнице, једна четка за пајање-ручна, велика кадионица од никла-посребљена, један сапун, једна оловка, 200 комада воштаних малих свећа и 4 велике воштане свеће.“) По казивању мештана, неке од украдених ствари бачене су у реку Ибар. Писмо Синода, бр. 1975/зап. 472 од 18/5. маја 1948, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 1-13.

1 Писмо Синода, бр. 2414/зап. 680 од 9. септембра 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 744/49 од 26. септембра 1949, Синоду; Писмо Синода, бр. 2608 од 29. септембра 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10.

2 Писмо патријархова викара епископа Хризостома, бр. 649 од 7. маја 1949, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 9.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 689/48 од 11. октобра 1948, Јавном тужилаштву Србије; Писмо Јавног тужилаштва Србије, бр. 1631/48 од 4. маја 1949, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 9.

непријатељски елементи са намером да створе нерасположење маса према народној власти. Вероватно да би кривац био и пронађен да је крађа благовремено пријављена истражним органима, јер је Отсек унутрашњих послова обавештен тек после три месеца, а Тужиоштво уопште ни до данас о томе није обавештено. Одговорни за цркву су погрешили што нису обавестили надлежне органе да поведу истрагу већ су сматрали за потребно само да обавесте своје претпостављене верске органе.“¹

Било је случајева да један храм у току истог дана два пута буде оскрнављен.²

Храм у Доњем Зуничу, Епархија тимочка, скрнављен је више пута: најпре 2. маја 1949. године, штету је учинила група омладинаца које је предводио, по пријави – официр Управе државне безбедности, а по истражитељима – секретар обласног Народног одбора Зајечара: наводно их је иритирало неколико пешкира у храму које је цркви подарила родбина страдалих припадника Југословенске војске у отаџбини.³ Друго скрнављење десило се 11. августа 1950, а починиоци су били ђаци који су провалили кроз прозоре, направили преметачину по храму, звонили у звона, навлачили на себе црквене одежде, али, занимљиво, ништа нису изнели.⁴

Скрнављења су се догађала и у већим градовима; у Београду током марта 1949. обијене су цркве Светог Марка, Ружица на Калемегдану и Светог Ђорђа на Чукарици. Према званичној истрази, пошто су почини-

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 67/49 од 22. марта 1949, Генералном секретаријату Председништва србијанске владе; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 231 од 27. априла, Синоду; Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 4879 од 9. маја 1949, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 9.

2 Писмо Синода, бр. 3805/зап. 1067 од 2. децембра/19. новембра 1948, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

3 Писмо Министарства унутрашњих послова Србије, Каб. бр. 45790 од 21. јуна 1949, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 434/49 од 24. јуна 1949, Епархијском управном одбору Епархије тимочке; Писмо Председништва србијанске владе, бр. 7224-К-13 од 2. јула 1949, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 479/49 од 6. јула 1949, Синоду – АС, 21, 9.

4 Писмо Синода, бр. 2117/зап. 680 од 8. септембра/26. августа 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 745 од 18. септембра 1950, Управи летовалишта земаљског Министарства социјалног старања; Писмо Управе летовалишта земаљског Министарства социјалног старања, бр. 22965 од 9. октобра 1950, Повереништву за социјално старање при градском Народном одбору у Зајечару; Писмо Повереништва за социјално старање градског Народног одбора у Зајечару, бр. 23057 од 27. октобра 1950, Повереништву социјалног старања обласног Народног одбора у Зајечару – АС, 21, 11.

оци били малолетни, после хапшења су упућени у поправно-васпитне домове.¹

Тешко је саставити хронологију свих напада на храмове и побројати све штете јер сачувана документација у архивама Државне и републичких комисија за верска питања може да послужи само фрагментарно да би се стекао какав-такав увид у та недела у периоду од 1950. до 1958. године.

Напад на храм у Међи код Јаше Томића, Епархија банатска, превазишао је све дотадашње инциденте: уочи храмовне славе 25. јула 1950. године на зиду храма блатом је исписано: „Смрт свима који дођу на славу“.²

Скрнављење храма у селу Карловчић код Земуна, августа 1950. „крунисано“ је остављањем људског измета. Мада је починилац пронађен, није кажњен јер је у међувремену, према тврдњи истражитеља, упућен на одслужење војног рока.³

На цркви у Завидовићима, Митрополија дабробосанска, у ноћи од 10. на 11. децембар 1950. године девет од укупно 11 прозора је разбијено камењем и дрвеним крстовима са гробова у близини објекта, оштећени су зидови, порушене иконе и просут зејтин из кандила.⁴ Истрага је утврдила да су то урадили ђаци из оближње школе. „Лупање прозора су извршили из радозналости, јер је стакло било у разним бојама, од чега су дјеца правила играчке.“⁵

Храм у Великој Моштаници код Београда оскрнављен је у ноћи од 24. на 25. новембар 1950. године: изнете су две иконе и бачене у двориште, поломљене су свеће, разбијен орман, поцепани су дневник благајне, записник и протокол рођених, одсечени су конопци за звона, однети медаљони са ликом Богородице, искривљени крст и тас.⁶

1 Писмо Српско православно црквено општине у Београду, бр. 216 од 2. априла 1949, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 9.

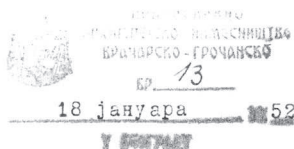
2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 695/50 од 22. августа 1950, Јавном тужилаштву Војводине – АС, 21, 11.

3 Писмо Синода, бр. 1853/зап 619 од 18. августа 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 8909 од 9. децембра 1950, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 962/50 од 14. децембра 1950, Синоду – АС, 21, 11.

4 Писмо Синода, бр. 3114/зап. 993 од 27/14. децембра 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

5 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 118/50, босанскохерцеговакој Комисији за верске послове; Одговор босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 15/51 од 8. фебруара 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

6 Писмо свештеника Рајка Савковића, бр 48 од 30. децембра 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 972/50

Земаљској Комисији за Верске Послове

Народне Републике Србије . . . Београд .

Приликом ревизије Српске Православне црквене општине Велико-Селске, посетио сам и прегледао манастир Сланце, на сам установи следеће стање:

1) У селу Сланцима постојао је некада манастир сланачки, кога је зуб времена порушио. Но како је народ овога краја сво место сматрао и поштовао као велику светињу, 1900. године, на свом месту добровољном радном снагом и прилозима подигао је једну капелу, која и данас постоји.

2) Овај манастир имао је и своје имање, које се састојало из: њиве, пашњака, шуме, воћјака и порте, а све у величини од 7. ха, 14 ари и 30 метара. Сво имање води се у земљишним књигама као "Добро општине Сланачке - манастирско имање."

3) До прошлога рата бригу и старање о капели и имању водио је суд општине у Сланцима преко изабарамог на збору тутора, коме је он и полагао рачуне. После рата М. Н. С. у Сланцима истребљивао је само имање, док је капела остављена сама себи.

4) Приликом посете ове капеле установио сам, да се она налази у врло рђавом стању: крст оборен, прозори излупани, кров на више места оштећен, те прокишљава и тако капела из дана у дан све више пропада. У непосредној близини капеле налази се и једна зграда са собом и тремом за склониште народа у случају рђавог времена. И ова зграда је јако оштећена, јер чобани у њу затварају свиње и овце.

5) Пре неколико дана обавештен сам, да су чланови редне задруге у Сланцима готово сва дугогодишња дрвета у порти посекали и приликом сече да су кров на капели оштетили и порушили, што је изазвало велики револт у народу, јер народ у великом броју, сваке младе недеље ову капелу посећује, ту пали свеће и Богу се моли.

С тога ми је част умолити Земаљску Комисију за Верске Послове за интервенцију код надлежних Народних власти, да се

1) Спречи рушење и упропаштавање црквене и народне имовине и

2) Да се капела са својом имовином преда у посед црквене општине Велико-Селске на чијој се територији налази и којој је и раније припадала.

Смрт Самизму - Слобода Народу.

АРХИЈЕРЕЈСКИ НАМЕСНИК
Врачарско-Гроцански
Митрополит

Митрополит

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Бр.1773/зап.531
27/14. јуна 1952. године
у Београду

ДРЖАВНОЈ КОМИСИЈИ ЗА ВЕРСКА ПИТАЊА ПРИ ПРЕДСЕДНИШТВУ БЛАВЕ ФНРЈ.

Београд

Његово Високопреосвештенство Митрополит црногорско-приморски Господин Арсеније актом својим МБр.156 од 22.V.1952. године доставио је Светом Архијерејском Синоду извештај Управе манастира Острога, Епархије црногорско-приморске бр.253 од 14.V.1952 године који гласи:

"Уторак 13. ов.мј. овијен у Острогу, долазило је једно друштво од 50-60 особа: мушког и женског пола, виши дио Омладинца и Омладинки из Никшића и Титограда, те су провели дан прославе, годишњицу о оснивању "Удбе", на њиховој закусци позвали су потписатега те је присуствовао са њима и најљубазније угостили га и одали ми пристојно поштовање, те се са њима до 11 сати прије подне задржао.

Пошто сам се са њима раставио, једна групица од 20-30 одоба оба пола од овога друштва одвојила се те су отишли у горњи манастир, игуман Перасим по његовој дужности, отворио им је цркву по њиховој жељи и отворио им св. Њивот, према којему су почели да се изругавају и женске да улазе у олтар и пале свијеће са које каквим изразима.

Игуман Герасим опомињао их је и они су се према опоменни огорчили, те су га звали да изађе пред црквом, да га објесе, разумије се игуман из цркве није излазио док они сви нијесу напустили манастир.

У нашој земљи, законом је загарантована свима вјероисповијестима слободно исповиједање и поштовање, па сам рачунао баш ови којима је дужност да штите и поштују закон, а не да се изражавају баналним ријечима према нашој светињи.

Од цијелог овог друштва, потписатом ниједан члан није познат, јерина шеф удбе из Никшића Лука Копривица.

Моли Црквени суд, да о овоме инциденту изволи извјестити надлежне са препоруком да се више слично неби што тако поновило".

Част је Светом Архијерејском Синоду доставити тој Државној комисији предњи извештај са молбом за интервенцију код надлежних власти, уз напомену да је Високопреосвешћени Митрополит Господин Арсеније упутио Управу манастира Острога да о овом случају извести Срески народни одбор.

ДРЖАВНА КОМИСИЈА ЗА ВЕРСКА ПИТАЊА
при Председништву БЛаве ФНРЈ

Број 157
11. VII 1952.
БЕОГРАД

За Претседника
Светог Архијерејског Синода
Члан, Епископ бањалучки,

Василије

299
31-III-1952 год.

ЗЕМЛЈСКИ КОМИСИЈИ ЗА ВЕРСКЕ ПОСЛОВЕ
при Претседништву владе НР Србије

БЕОГРАД

Намесник среза београдског, на основу извештаја пароха Костромешко-стрезимировског од 19-III-1952 год. извештава следеће:

1) Цркви св. Богородице у селу Пази и црквеној згради одређеној за скло-
ниште људи који посећују цркву, као и за друге потребе црквене, непозната лица
украла су: једну фуруну са чунковима, један астал, један сандук-ковчег, архиву и
књиге црквене поцепали и уништили. Поред овога сва стакла са свих прозора црквене
зграде скинули и однели;

2) Цркву св. Арханђела Михаила у Стрезимировцу отворили су и однели:
завесу црквену са св. двери, чаршав са св. престола и што је још најжалосније
антиминс са св. престола поцепали;

3) Из цркве св. Николе у селу Кострошеву однели: једну фуруну са чун-
ковима, а црквено звоно разбили и тиме га створили неупотребљивим;

4) Цркви св. Тројице у селу Кисури однели: једну фуруну са чунковима
и један велики астал са фијокама чија вредност прелази 15.000.- динара.

По овом случају Намесник среза београдског поднео је пријаву Уну-
трашњем одељку Среског народног одбора у Београду.

Извештавајући Земљску Комисију о горњем, иста се учтиво моли, да поз-
натим путем предузме потребне мере код Народних власти, да се кривци пронађу
ствари узете из црква врате и они као правалници и опасни крадљивци по зако-
ну казне и црквама учињена штета накнади.

По налогу Архиепископа
АРХИЕПИСКОП ЗАМЕНИК
протојереј, *Милаковић*

Z A B E L E Š K A

o razgovoru u Saveznoj verskoj komisiji između predstavnika Komisije i Sinoda Srpske pravoslavne crkve na dan 15-IV-1954 godine

Od strane Komisije razgovorima su prisustvovali: Predsednik Savezne verske komisije drug DOBRIVOJE RADO-SAVLJEVIĆ; Predsednik Verske komisije NR Srbije drug ISA JO-VANOVIĆ; član Savezne verske komisije drug PETAR IVIČEVIĆ i Sekretar Savezne verske komisije MILOJE DILPARIĆ.

Od strane Sinoda Srpske pravoslavne crkve bili su prisutni: Patrijarh VIKENTIJE kao Predsednik Sinoda i članovi: VISARION, episkop banatski; HRIZOSTOM, episkop bra-ničevački i GERMAN, episkop budimski.

Razgovori su vođeni u Saveznom izvršnom veću - Kabinetu druga Dobrivoja Radosavljevića, a počeli su u : čas-ova prepodne i trajali do 12 časova.

Do razgovora je došlo po ranijem dogovoru između Predsednika Savezne verske komisije druga Radosavlje-vića i Sinoda Srpske pravoslavne crkve, koji je utvrđen na sastanku 10-IV-1954 g. u Patrijaršiji.

Odmah po dolasku Patrijarh Vikentije je rekao da je Sinod pripremio spisak pitanja koja misle da sa svoje strane u toku razgovora postave.

Rešeno je da se najpre razgovara po pitanjima koja je Sinod pripremio, te je episkop German pročitao i objasnio sledeća pitanja:

1. Da se sve crkvene zgrade: episkopije, pa-rohijski domovi i druge, ukoliko su zauzete za druge svr-he oslobode i vrate Srpskoj pravoslavnoj crkvi na upotrebu u svrhu kojoj su namenjene.

Objasnio je da se ova tačka odnosi na pr. na zgradu koja je vlasništvo Patrijaršije i u kojoj je ranije bio dom studenata Teološkog fakulteta, a sada je u istoj dečija bolnica za mikožu i na nekoliko traženja Patrijaršije ista joj nije povraćena, niti joj se plaća zakupnina /kirija/ za korišćenje ove zgrade, niti su pak zaključili ugovor o zakupu.

Храм у Лазаревцу, Архијерејско намесништво колубарско-посавско, Епархија шумадијска, био је истовремено и спомен-костурница изгинулих у ранијим ратовима и налазио се у центру града. Мада је више пута одношен громобран, разбијани прозори, исписивани скарадни натписи по зидовима, починиоци никада нису били кажњавани, иако их је месни свештеник у неколико наврата хватао.¹

У храм у Метеризима, Митрополија црногорско-приморска, проваљено је средином марта 1951. и однето је сво одјејаније. Нешто касније одежде је користио један мештанин у (позоришној) представи организованој у селу. Храм у Српској, Архијерејско намесништво титоградско, у истој митрополији, оскрнављен је закивањем улазних врата уочи литургије 18. марта 1951. године.²

Током провале у храм Лазарица и црквену кућу у Крушевцу, Епархија нишка, средином јула 1951, украдено је нешто новца и восак за прављење свећа.³

Пљачкање неколико храмова на релативно малом простору догодило се 1952. у срезу босиљградском, део Митрополије скопске на територији Народне Републике Србије: у селу Паљи из храма и црквене зграде непозната лица украде су фуруну са чунковима, астал, сандук – ковчег, архиву и сва стакла са прозора, а црквене књиге поцепали; у Стрезимировцу, из храма су однете завесе са двери, а чаршав са престола а антиминос поцепани; у селу Кострешеву однета је фуруна са чунковима, црквено звоно разбијено; у селу Клисури однети су фуруна са чунковима и велики астал...⁴

Храм у Јелашници, Епархија нишка, демолиран је 16. марта 1952. експлозивом убаченим у олтар. Починилац је, према тврђењу Јавног тужилаштва, пронађен и убрзо кажњен.⁵ У храм у селу Горчинцу, у истој

од 20. децембра 1950, Повереништву унутрашњих послова среза београдског; Писмо је поновљено 25. децембра; Писмо Повереништва унутрашњих послова среза београдског, Пов. бр. 10234 од 30. децембра 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

1 Писмо епископа Валеријана, Е.Бр. 230/1951 од 13. априла 1951, србијанској Комисији за верске послове; Записник са изјавом свештеника Боровоја Ђорђевића, пароха лазаревачког, састављен 22. марта 1951. године; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 311/51 од 16. априла 1951, генералном секретару Председништва земаљске владе – АС, 21, 12.

2 Писмо Синода, бр. 1140 од 24/11. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 596 од 26. јула 1951, Јавном тужилаштву Србије – АС, 21, 12.

4 Писмо Црквеног суда за епархије скопску и охридско-битолску, бр. 299 од 31. марта 1952, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Синода, бр. 1028/зап. 276 од 3. маја/20. априла 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

5 Писмо Синода, бр. 985/зап. 232 од 8. априла/26. марта 1952, србијанској Ко-

епархији, провалиле су непознате особе, направиле преметачину и све ствари и утвари разбацале по поду цркве, а многе од њих, као што су ди-скос, дарци, звездаца, кашичица, сребрна кандила, изнели су и бацили у трње близу цркве. Тамо су их чобани нашли оштећене и вратили пароху, осим сребрних кандила, која су крадљивци однели.¹

Храм у Ердевику, Епархија сремска, после провале у ноћи од 29. на 30. мај 1952. био је испретуран, у олтару је било трагова мокраће, на слици Светог Марка на јеванђељу нађен је измет, а неколико листова јеванђеља апостола Матеја је исцепано и згужвано, упрљано такође из-метом, бачен је покривач са трпезе и тако даље.²

Свештеник Јово Поповић из Бугојна, Митрополија дабробосанска, обавестио је надлежног архијереја о својим неприликама и скрнављењу храма у том граду априла 1952, митрополит је писао Синоду, Синод Др-жавној комисији за верска питања, а она босанскохерцеговачкој Комиси-ји за верске послове.³ После вишемесечне истраге, одговорено је само да обијање храма у селу Витасовић код Босанског Новог није одмах прија-вљено већ је то урадила Комисија и да је поступак у току.⁴

У храм у Пивницама, Епархија бачка, у току бденија уочи Велике Госпојине 1952, убачена је бомба, која срећом није експлодирала. Ис-трагом је наводно утврђено да се то у народу тумачи као притисак на свештеника Светозара Шећерова, који је недавно премештен у другу па-рохију. (У истом месту страдала је и евангелистичка црква.)⁵

У храм Светог Георгија у Титограду, Митрополија црногорско-приморска, проваљено је у ноћи од 9. на 10. фебруар 1953: многе вред-не ствари су покрадене, а неке мање вредне разбацане по поду.⁶ После уобичајене процедуре, државни органи су одговорили да су провалници

мисији за верске послове; Писмо Министарства унутрашњих послова Србије, бр. 504 од 17. априла, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 205 од 25. маја, Синоду – АС, 21, 13.

1 Писмо Синода, бр. 988/зап. 229 од 8. априла/26. марта, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода, бр. 1659/зап. 529 од 27/14. јуна 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Писмо Синода, бр. 1465/зап. 612 од 15/2. јула 1952, Државној комисији за вер-ска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 167 и 168 од 4. августа 1952, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 5-103.

4 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 15 од 5. фебруа-ра 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

5 Писмо Српске православне парохије пивничке, бр. 39 од 29. августа 1952, Др-жавној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 184 од 9. октобра, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

6 Писмо Синода, бр. 761/зап. 201 од 14. марта 1953, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 60 од 21. марта 1953, црногор-ској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 7-128.

очекивали да ће у храму наћи бројне драгоцености, јер је проглашен за споменик културе под заштитом закона, један од провалника је ухваћен и код њега је нађен део украдених ствари. „Сматрамо да је преувеличано рећи да је храм потпуно демолиран и опљачкан. То стварно није, већ је направљена обична крађа“, стајало је у одговору.¹

Храм у селу Бољанићи, Епархија будимљанско-полимска, демолиран је 21. фебруара 1953. године.²

Црквени суд Митрополије дабробосанске обавестио је почетком јуна 1953. Синод о штети начињеној у капели код Вишеграда, а Синод Државну комисију за верска питања тражећи заштиту. Провалу и скрнављење капеле починили су гимназијалци предвођени директорком Есмом Кресо: „Ђаци су тога дана насилно отворили – провалили у капелу и направили неред. Кандила побацали по цркви капеле. Књиге разбацали по поду. Прозоре разбили. Шта је било новца – нешто ситнине – покупили. У капелу набацали шишарке. Два сата су звонили и тасовима лупали и играли. Пели се по звонику. Ограду око цркве – капеле изваљивали. Капелу оставили отворену када су отишли.“³

Храм у Бадњевцу, Епархија шумадијска, опљачкан је у ноћи од 11. на 12. јул 1953, уочи храмовне славе Петровдана. Улазна врата су обијена, предмети у храму испретурани, свеће погажене, каса однета и многе друге штете почињене. „Света Литургија није вршена ради правилног ислеђења од стране органа Народне власти. Славски колач са водоосвећењем пререзан испред затвореног храма у црквеној порти. О овоме смо обавестили Верску комисију НР Србије.“⁴

Епископ будимски Герман као администратор Епархије жичке обавестио је Синод да је уочи Преображења 1953. проваљено у цркву у Заовинама, Синод је о томе писао Савезној комисији за верска питања. Провалници су поразбијали прозоре и развалили улазна врата, полупали и поцепали све иконе на олтару и на зидовима, на престолу уништили престолни крст, путир и дискос, поцепали у парампарчад богослужбене књиге, часловац, службеник, требник и зборник, па је капела остала без потребних сасуда и књига за богослужење.⁵

У храм у Миланци код Ивањице, Епархија жичка, проваљено је

1 Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 21 од 27. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 646/зап. 162 од 7. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 1653/зап. 523 од 23. јуна 1953, Савезној комисији за верске послове – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Синода, бр. 1824/зап. 586 од 17. јула 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

5 Писмо Синода, бр. 2695/зап. 960 од 3. новембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

увече 28. августа 1953. али значајнија штета није учињена. О тој провали поднет је извештај Повереништву унутрашњих послова у Ивањици, свештеник је навео имена неколико особа за које је претпостављао да су то учинили и затражио њихово саслушање.¹

У Стублама, Архијерејско намесништво масуричко-пољаничко, део Митрополије скопске у Србији, почетком новембра 1953. проваљено је у храм и парохиску канцеларију. Том приликом украдено је све што се могло изнети. „Провалници су били толико слободни да су у претсобљу канцеларије ложили ватру.“²

Храм у Јунковцу код Лазаревца, Епархија шумадијска, каменован је почетком јуна 1954. и том приликом је разбијено 18 прозора, а покушано је и обијање врата.³ Напади на тај храм поновљени су и после четири месеца и тада је разбијено 17 прозора.⁴

Јуна 1954. у селу Преображење, Архијерејско намесништво врањско, део Митрополије скопске у Србији, црква посвећена Преображењу је обијена а све што се могло понети је украдено.⁵ У селу Доњи Нерадовац, такође код Врања, провала у храм догодила се уочи Петровдана 1954. године. Два дана касније у оближњем селу Содерац непознати младић је покрао месни храм.⁶

Храм у Белом Потоку код Београда, Архиепископија београдско-карловачка, био је мета напада 14. априла 1955. током бденија уочи Васкрса. Најпре је из мрака каменован звонар који је клепао клепалом, потом је уследило бацање каменица у храм и скрнављење инвентара.⁷

1 Писмо Синода, бр. 2453/зап. 833 од 2. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 2784/зап. 1005 од 1. децембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 1535/зап. 517 од 9. јула 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

4 Писмо Синода, бр. 2231/зап. 736 од 12. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

5 Писмо Синода, бр. 1553/зап. 524 од 13. јула 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

6 Писмо Синода, бр. 1868/зап. 596 од 24. августа 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

7 Писмо патријарха Викентија, бр. 323 од 23. априла 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

Парохиски свештеник је догађај описао следећим речима:

„На бденију је било око 50 до 60 лица, све саме старе жене. Од мушких, сем мене и црквеног звонара Јездимира био је једини мушкарац Милосав М. Павловић из Белог Потока, човек стар преко 65 година, иначе редовни посетилац сваког богослужења и уопште богомољни човек. Нико од присутних није смео нити пак могао да спречи нападаче, који су са западних врата из помрчине непрекидно каменицама гађали унутра у осветљени храм. Каменице су једнако летеле по цркви и сакупљени народ се набио по ћошковима, иза зидова и стубова, испод столова, па чак и олтар није био поштеђен.

Напади на црквене објекте дешавали су се и у Епархији тимочној. Ту је почетком јула 1955. страдао храм у Великој Каменици. Парох је следом догађаја обавестио епископа, он Синод, Синод Савезну комисију за верска питања, а она Управу државне безбедности.¹ После вишемесечне истраге, утврђено је да су нападачи били двојица комуниста, који су тога дана на једној свадби попили мало више па пијани ушли у храм. Ухапшени су и случај је предат Јавном тужилаштву.²

И широм Епархије горњокарловачке православни храмови су били честа мета напада. У ноћи од 28. на 29. март 1956. проваљена је и опљачкана црква у селу Суваја у Лици. Према сазнању Епархијског управног одбора, исти починиоци били су умешани и у минирање цркве у Србу. „Пошто ни Комисија за верске послове, ни локални органи власти, као ни органи за заштиту законитости досад нису успели да заштите права цркве на слободан живот у оквиру закона у бившем Котару Доњи Лапац, овом Одбору је једино још преостало да упути посебан меморандум Господину Претседнику републике, што ће сигурно учинити ако се и овај вапај не сврши ефикасном интервенцијом органа за заштиту законитости преко те Комисије. другог пута овај Одбор више нема. Зар да се обратимо Јавном тужиоцу? Па досад су све такве пријаве овог Одбора одбијане. Слично је и са ставом судова“, наглашено је у писму Синода Савезној комисији за верска питања.³ Савезна комисија за верска питања проследила је 25. априла 1956. оба писма Савезном јавном тужилаштву.⁴

Унезвереним и уплашеним женама нисам могао спречити улазак у олтар које су бежале да се спасу и заклоне од погодака свирепих и разбојничких нападача. Плач, кукњава и запомагање у св. храму сливали су се у једну општу рику и самртничку грозницу.

„Ја сам служио и око 10.30 завршио сам бденије, но напад се и даље продужавао, само са прекидима и бацањем каменица кроз прозоре. И по завршеном бденију нико се није смео усудити да из цркве изађе, већ је цео народ остао тако до зоре, блокиран и држан под ударцима каменица, које су од поноћи престале да падају али је страх и даље доминирао и нико није могао знати да ли је напад престао или ће се опет обновити. Од овог разбојништва црква је прилично оштећена и Привремено Поверенство ће саставити свој оштетни захтев и предати га Секретаријату Унутрашњих послова, о чему ће Вас накнадно обавестити...“ Писмо Српске православне парохије белопоточке, од 2/15. априла 1955, архијерејском намеснику врачарско-грожанском као прилог уз патријархово писмо, бр. 323 од 23. априла, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

1 Писмо Синода, бр. 1627/зап. 450 од 8. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201. Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 280/55 од 4. октобра 1955, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Управе државне безбедности Државног секретаријата за унутрашње послове, бр. 1737 од 1. децембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Синода, бр. 702/зап. 178 од 10. априла, Савезној комисији за верска питања; Писмо Епархијског управног одбора, бр. 233 од 2. априла 1956, Извршном већу Хрватске – АЈ, 144, 17-232.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 228 од 25. априла, Савезном

Одговорено је тек почетком јула и потврђено да су починиоци ухапшени (Миле Пиплица и Стево Цопић), као и да се против њих води судски поступак. Оптужени су признали да нису однели црквене предмете ради имовинске користи, већ су их спалили. „Оба двојица су проглашени кривима, те је Цопић Стево осуђен на 20 дана затвора увјетно на 1 годину дана, а Пиплица Миле на 10 дана затвора увјетно на 1 годину дана.“¹

Храм у Плани код Билеће, Епархија захумско-херцеговачка, обијен је и опљачкан почетком марта 1957. године. Милиција је истраживала случај и открила кривца, али не и украдене драгоцености. Нешто оштећених црквених сасуда и поцепаних листова из богослужбених књига пронашли су мештани поред сеоског пута.²

3.10.3. Рушење храмова

Један од облика затирања православља било је рушење остатака храмова Српске православне цркве, првенствено у Хрватској и Босни и Херцеговини, то јест на територији некадашње Независне Државе Хрватске, више у Митрополији загребачкој и епархијама горњокарловачкој, бањалучкој и пакрачкој, мање у сремској и зворничко-тузланској, али било је и неколико случајева у Србији и у Црној Гори.

Свештеници су извештавали надлежне о рушењу храмова, архијереји писали Синоду, Синод Државној или земаљским комисијама за верске послове. Архивска грађа о тим догађајима прилично је обимна али је тешко утврдити када је све то започело. Зна се да је у Патријаршији један од првих протеста написан 11. фебруара 1946. поводом рушења оштећених цркава у Доњем Товарнику и Суботишту у Срему.³

У годинама које су уследиле рушења су забележена широм територија које је обухватала некадашња Независна Држава Хрватска. Образложења су била различита, а најчешће су се сводила на тврдње да Српска православна црква нема новца за обнову па руине храмова руже изглед околине. Рушење остатака храмова обављено је без сагласности

јавном тужилаштву – АЈ, 144, 17-232.

1 Писмо Савезног јавног тужилаштва, КТР бр. 277/56 од 6. јула, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезног јавног тужилаштва, КТР бр. 277/56 од 8. августа, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 228 од 9. новембра, Синоду – АЈ, 144, 17-232.

2 Писмо Синода, бр. 726/зап. 167 од 26. марта 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 205/57 од 25. јуна 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Синода, бр. 383 од 11. фебруара 1946, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Одељења за унутрашње послове Председништва Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине, Пов. бр. 233/1946 од 26. фебруара 1946, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, Пов. бр. 2 од 5. марта 1946, Синоду – АС, 21, 15.

црквених општина. У таквим околностима Синод је препоручивао подређеним црквеним управама да места порушених цркава обележе крстом. Но, и те препоруке најчешће нису могле бити испуњене јер локалне власти то нису дозвољавале.

Саборни храм у Бањалуци срушен је 1941. године по наређењу усташких власти.¹ На том црквишту, уместо крста направљен је обелиск – споменик партизанским борцима, што је бар у то време значило да храм неће бити обновљен.² Када је 1954. градска власт покренула поступак експропријације, босанскохерцеговачка Комисија за верска питања затражила је сагласност од Епархије бањалучке. Епархија и црквена општина сматрале су да то земљиште никако не би требало отуђивати, него га, ако је то икако могуће, сачувати за боља времена. Зато се и Патријаршијски управни одбор обратио 26. октобра 1954. Државној комисији за верска питања тражећи да интервенишу како би се одустало од експропријације.³ У архиви нема других докумената о том случају.

Почетком јуна 1953. у селу Бечмен, Епархија сремска, возач је приликом окретања камиона срушио гвоздену ограду и крст од белог мермера, висок четири метра, који је био подигнут 48 година раније на месту где је била стара сеоска црква. „Камион носи број регистрације 1608 и мисли се да је својина Среског народног одбора из Земуна. Поступак овог шофера изазвао је негодовање становништва села Бечмена с примедбама и коментаром да је крст остао на миру и за време окупације и да није доживео ни онда оно што се сада с њиме догодило. Треба додати и то да је простор око крста довољно широк да се камион могао окренути, а да се крст и ограда не додирну“, наводи се у писму Управе парохије Синоду. Синод је писао Државној комисији за верска питања тражећи да се кривац пронађе, да се казни и обавезе да надокнади штету.⁴ У архивама нема других докумената о том случају.

Рушење тек подигнутог храма није било честа појава. О једном таквом случају, међутим, и проблемима који су из тога проистекли, Си-

1 Рушењем храма у Бањалуци 1941. године руководио је мештанин инжењер Фрањо Микуш, који се, могло би се рећи, специјализовао за рушење православних цркава. После рата, занимљиво је напоменути, радио је као наставник и директор техничке школе у Бањалуци. Тешко је утврдити зашто је тек 1953. године против њега покренут судски поступак у Окружном суду. – *Гласник...*, 4/1953, стр. 65-66.

2 Писмо Синода, бр. 2122/зап. 560 од 13. децембра/30. новембра 1945, Државној комисији за верска питања; Писмо Председништва Савезне владе, К.бр. 1523 од 25. децембра 1945, окружном Народном одбору у Бања Луци – АЈ, 50, 128-84.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 6488 од 26. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Синода, бр. 1688/зап. 535 од 26. јуна 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

нод је 1. априла 1952. обавестио Државну комисију за верска питања позивајући се на информације добијене од епископа рашко-призренског Владимира. Њега је претходно свештеник у селу Дугањеву код Урошевца известио да је црква подигнута у гробљу, уз помоћ исељеника из Америке, завршена и да је само треба освештати. Народни одбор је, међутим, срушио цркву, а грађевински материјал је намеравао да искористи за изградњу Дома за културу.¹ У архиви не постоји више докумената о том случају.

Рушење остатака храмова правдало се често потребом зидања задружних домова. Највише се према доступним подацима рушило у Епархији горњокарловачкој. Синод је 16. новембра 1948. писао Државној комисији за верска питања наводећи да је епископ Симеон известио Патријаршију да се и оно мало девастираних остатака храмова и парохијских домова на поменутом подручју руши експлозивним направама, а материјал односи и развлачи за зидање задружних домова. Епископ је нагласио да се, без обзира на све пријаве државним властима, црквена имовина уништава или користи за друге намене под изговором да је то воља народа. „У свима досадашњим случајевима обраћао сам се за заштиту КНО-има, Претседништву Владе НРХ, Комисији за верске послове и Јавном тужиоштву који је надлежан за дотични Котар, односно место где се такве радње: рушење и развлачење објеката црквене имовине дешавају.“ Епископ је у наставку побројао срушене храмове – у Плочи код Грачаца, Цвијановић Брду, Вељуну, Скраду, Мајским Пољанама код Глине, у Лици у местима Комић, Мутилић, Средња Гора, Јасенак и Перна. На крају је указао: „Истина је да на све моје молбе и протесте надлежне власти нису уопште одговориле, међу њима спада и Верска комисија у Загребу, или уколико сам и добио неки одговор, никада није учињено по мојој молби нити се икада до данас пружила макаква заштита у поменутом предмету.“² Синод је послао истоветно писмо Савезном министарству за науку и културу, али они нису одговорили Синоду, него су се обратили Председништву Савезне владе истичући да је Министарство за науку и културу преко Конзерваторског завода у Загребу предузело кораке да се по пријави Синода, уколико је реч о повредама одредаба Општег закона о заштити споменика културе и природних реткости, неодложно поступи по закону.³

1 Писмо Синода, бр. 816/зап. 195 од 1. априла 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

2 Писмо Синода, бр. 3665/зап. 1024 од 16/3. новембра 1948. године, Државној комисији за верске послове – АЈ, 144, 1-26.

3 Писмо Министарства за науку и културу, III бр. 51 од 24. јануара 1949, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 1-26.

Да су рушења настављена и у следећим месецима, па и годинама, потврђује и писмо Синода од 2. марта 1949. године Државној комисији за верска питања.¹ Комисија је у одговору тражила изворе информација о намеравањим рушењима.² Рушење остатака храмова и протести Српске православне цркве против тога продужили су се и на наредне две деценије!

Рушење и девастирање храмова у Војводини било је специфично по томе штосу поједини становници околних села поред манастира страдалих у Независној Држави Хрватској развлачили грађевински материјал. То се догодило, на пример, остацима манастира Купиново.³

Недовршени храм у центру Ђаковице срушен је почетком априла 1950. године. После више од осам месеци преписке између разних институција, Синоду је одговорено да је црква била подигнута без одговарајуће дозволе.⁴

Рушење капела правдано је на разне начине. Ипак, не би сваки пут иницијатори то лако спровели у дело. О томе говори случај капеле у једној средњој школи у Пећи. Генерални секретаријат Председништва србијанске владе обавестио је 15. јуна 1950. србијанску Комисију за верске послове о потреби уклањања верског споменика из дворишта Вођарско-повртарске школе у Пећи и затражио њихово мишљење. Милан Д. Смиљанић из србијанске Комисије за верске послове обратио се Заводу

1 Писмо Синода, бр. 716/зап. 166 од 2. марта/27. фебруара 1949. године, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 40/49 од 28. марта 1949, Синоду – АЈ, 144, 1-26.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 537 од 19. јула 1949, Извршном одбору Народног одбора Војводине – АС, 21, 10.

4 Писмо епископа Владимира, бр. 426 од 12. априла/30. марта 1950, Синоду; Писмо Синода, бр. 870/зап. 280 од 25/12. априла 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 158 од 18. јула 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 158 од 18. јула 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Председништва србијанске владе, бр. 8166 од 9. новембра 1950, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 897 од 18. новембра 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53. О том догађају сведочи и текст Трајана Којића: „Обнова српских светиња у Ђаковици“, *Свети Кнез Лазар* – Часопис Рашко-призренске епархије за духовни препород, бр. 2, Призрен, 1994, стр. 85. Према наводима аутора, Општински комитет Комунистичке партије Југославије из Ђаковице, вероватно на основу одлука виших партијских инстанци, одлучио је да, на дан Светог Саве, 27. јануара 1949. године, буде срушен храм посвећен Светој тројици. (Приликом рушења десило се да црквено кубе није страдало. Народ је то тумачио да ће се иста црква касније бити поново саграђена. Касније је на истом месту подигнут споменик који је симболизовао политику братства-јединства! Храм је обновљен после 1990, срушен марта 2004, па опет обновљен 2011. године и претворен у женски манастир.)

за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије да му достави своју процену о вредности објекта.¹

По пријему одговора, Смиљанић је известио и епископа рашко-призренског да је од надлежних дознао да се ту не ради о никаквој капели већ о гробу који треба уклонити из школског дворишта. Смиљанић је затражио од епископа да му достави историјат тог споменика: да ли је то гробница од културне вредности, на чијем је земљишту и ко подигао, уз нацрт дворишта на коме ће бити обележен положај гробнице или капеле, и предлог где би се она могла преместити (нпр. у двориште манастира Патријаршије или на неки други црквени плац).² У архиви нема других докумената о том случају.

Рушење старог храма забележено је и у селу Велесници код Брзе Паланке, Епархија тимочка: спроведено је по наређењу месног Народног одбора, а грађа је употребљена за зидање приватних кућа. О томе је Синод 13. фебруара 1951. писао и Државној и србијанској Комисији за верске послове наводећи да је срушена црква, по предању, саграђена за време војводе хајдук Вељка Петровића почетком XIX века. (Синод је, у истом писму, навео примере плачкаа храмова и сметње које се чине појединим свештеницима у обављању богослужбених радњи.) Из земаљске Комисије је писмо Синода упућуно 7. марта обласном Народном одбору.³

Државна комисија за верска питања проследила је писмо Синода србијанској Комисији за верске послове, не знајући да је и њима Синод послао истоветно писмо.⁴ По пријему, Смиљанић је записао: „Пошто је истоветан акт св. Синод послао и овој Комисији и исти узет у поступак, то овај акт здружити са бр. 155/51 а кад буде коначно решен обавестити и Држ. комисију.“⁵

Пошто није добио никакав одговор, Синод се поново обратио 16. маја наводећи нове чињенице.⁶ Синод је други примерак тог писма послао Државној комисији за верска питања што се да закључити из писма

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 513/50 од 19. јуна 1950, Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије – АС, 21, 11.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 513/50, епископу рашко-призренском – АС, 21, 11.

3 Писмо Синода, бр. 434/зап. 84 од 13. фебруара/31. јануара 1951, србијанској Комисији за верске послове и Државној комисији за верска питања; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 155/51 од 7. марта, обласном Народном одбору тимочком – АС, 21, 12.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 63 од 24. фебруара, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

5 Белешка Милана Д. Смиљанића на другој страни писма Државне комисије за верска питања – АС, 21, 12.

6 Писмо Синода, бр. 1331/зап. 300 од 16/3. маја 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

Милана Д. Смиљанића упућеног Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе.¹ Одговор је написан 27. августа и у њему је изнета тврдња да није срушен храм, „него зграда-брвнара на сеоском гробљу где се народ склањао од кише, која је била склона паду и појединци су почели да разносе грађу“.²

После вести из Епархије горњокарловачке о рушењу храмова, Синод се и 24. априла 1951. жалио Државној комисији за верске послове. Према информацијама које је добио од надлежног епископа Симеона, градски Народни одбор у Госпићу 1. априла 1951. године донео је одлуку да део торња на тамошњој православној цркви буде срушен, с образложењем да представља опасност по грађанство, а да камење буде дато грађевинарима као накнада за трошкове рушења. Епископ се томе противио наводећи да се тај камен може искористити за градњу сличних објеката. „Изразио сам своје жаљење да је ГНО морао донети најтеже решење према цркви у Госпићу, где је наш народ десеткован од усташког покоља и изјавио сам да ћу се жалити на највишем месту ако се тај камен употреби на коју другу сврху. О овоме сам известио Комисију за верске послове у Загребу“, нагласио је епископ, подсетивши да је у истом граду римокатоличка црква недавно поправљена.³ Писмо је прослеђено даље, по устаљеној процедури: Државна комисија за верска питања је писала републичкој у Загребу. Одатле је, зачудо веома брзо, стигао одговор да је пароху Душану Арамбашићу и епархијском Црквеном суду предложено да се камење сложи унутар цркве и касније употреби.⁴

У селу Цикотима, парохија љубијска, код Приједора, Епархија бањалучка, постојала је црква оштећена у борбама 1945. године. Крајем марта 1952. црква је минирана и срушена до темеља, а грађевински материјал је употребљен за изградњу задружног дома. Одлука о рушењу донета је на збору на предлог Милице Павковић, из села Југовац, мада се дизањем руку за то изјаснило само 11 особа, док су остали, њих око стотинак, ћутали. Епископ је о томе обавестио Синод, Синод Државну комисију за верска питања.⁵ На крају је писмо прослеђено у Сарајево,

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 411/51 од 5. јуна, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске Владе – АС, 21, 12.

2 Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 2071 од 27. августа, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

3 Писмо Синода, бр. 1151 од 24/11. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

4 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 3135/951 од 7. маја 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

5 Писмо Синода, бр. 1335/зап 382 од 16. маја 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове. Одговор неодређеног садржаја стигао је тек после седам месеци.¹

Рушење храмова није био једини проблем с којим се суочавао епископ бањалучки Василије пошто је у његовој епархији и пљачкање храмова била такорећи уобичајена појава. Синод је 5. августа 1952. писао Државној комисији за верска питања о необичном догађају у Доњој Драготини. Наиме, једне ноћи почетком јуна 1952. непозната лица покушала су да минирају и сруше цркву, саграђену од дрвеног сјека и шепера, а не од чврстог материјала. Мина је после активирања, међутим, из зидова цркве избацила тек толико шепера и земље да се кроз рупу могла рука провући. У ноћи од 29. на 30. јун непозната лица су срушили звоно са поменуте цркве и одвезли га колима у правцу шуме и ту га, на непознат начин, разбила у комаде. Када су сељани обавестили свештеника, он је случај пријавио Унутрашњем одсеку и судији за прекршаје Вукашину Крагуљу, који му је обећао да ће власт пронаћи кривца. У међувремену, Ђуро Вукота, свештеников пријатељ, поверио му је да је 5. јула приметио да су Ђуро Павловић, отправник возова, Драган Бешир, бивши машиновођа и Младен Драгић, сви из Доње Драготиње, у џаковима донели делове украденог и разбијеног звона и оставили их у магацину на железничкој станици у Приједору. Када су они отишли, Вукота је захваљујући Милораду Михајловићу, железничару из Приједора, на тавану пронашао џакове потврдивши тако сумње мештана и свештеника.

Крадљивци су, према неким индицијама, намеравали да поменуте џакове пренесу на друго место.

Истога дана свештеник је пријавио случај милицији тражећи од командира да одреди два милиционера како би заједно отишли до скровишта, и тамо проверили шта је у џаковима и тако спречили крадљивце да их преместе. Командир је одбио пратњу свештеника, рекавши да ће то његови људи сами да спроведу. Сутрадан, 7. јула, неколико мештана из села Доња Драготиња посетило је јавног тужиоца у Приједору и жалило се на крадљивце звона, а овај је обећао да ће случај расветлити. Следећег дана свештеник је позван у станицу милиције да понови изјаву о крађи. Тога дана је милиција обавила претрес поменутог магацина, али није нашла ништа, што је упућивало на то да су крадљивци у међувремену преместили џакове на друго место.

Наредног дана свештеник је позван и у Срески унутрашњи одсек у Приједору да пријави крађу. Он је то учинио у писаној форми и добио од иследника Петра Манојловића уверавање да ће се кривци бити пронађени и по закону кажњени.

Следећих дана, према причи мештана села Доња Драготиња, крадљивци су продали делове звона предузећу „Отпад“ у Приједору, где су,

¹ Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 13 од 26. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

у договору са директором Миланом Јелићем, из разумљивих разлога, склоњени.

На сеоској конференцији у Доњој Драготињи народ је захтевао да звоно буде пронађено и враћено у цркву. Када су сељани од вође крадљиваца Ђуре Павловића затражили да призна крађу, он је одговорио да је невин и да ће име правог виновника саопштити само у милицији. Ђуро Павловић је замолио свога кума Симу Павловића, истог оног који је нашао цакове са комадима звона на тавану железничког магацина, да не сведочи о томе рекавши му: „Ти ћеш, болан куме, одговарати за то све, јер ти треба да знаш да ми то нисмо направили из своје главе и своје жеље, већ по наређењу и директиви.“¹

Државна комисија за верска питања је месец дана после пријема писма, 2. септембра 1952, проследила предмет босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања на надлежност. У одговору, написаном после два месеца, наведено је да је покренут поступак против крадљиваца.²

Синод је 15. децембра 1952. писао Државној комисији за верска питања о оштећеним и порушеним српским црквама „од стране усташа у времену од 1941-1944. године“. У писму су наведени конкретни подаци за епархије горњокарловачку, пакрачку и далматинску, али не и за загребачку, захумско-херцеговачку, дабробосанску и зворничко-тузланску. Писмо је потписао тадашњи главни секретар Синода епископ Герман. У Државној комисији за верска питања после пријема писма 17. децембра, кратко је забележено: „Примљено на знање. а/а“.³

Епископ горњокарловачки Симеон обавестио је почетком јуна 1953. године Синод о свом писму Владимиру Бакарићу, председнику Извршног већа Хрватске, поводом предлога да буде срушен храм у Грачацу. Синод се тим поводом обратио Државној комисији за верска питања, прецизирајући да је, према тврдњама архијерејског намесника личног у Госпићу, котарски Народни одбор у Грачацу упутио предлог Извршном већу Хрватске да се донесе одлука о рушењу зидова цркве у том градићу девастиране још 1941, као и за експропријацију око три катастарска ју-

1 Писмо Синода, бр. 2162/зап. 670 од 5. августа/23. јула 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 175 од 2. септембра, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове; Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 173 од 23 новембра, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Синода, бр. 3626 од 15. децембра 1952. године, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

тра црквене земље, под образложењем да преостали зидови угрожавају животе грађана, а на црквеној земљи планирају да уреде парк.

Епископ је објаснио да би рушење зидова коштало знатно више него да се поново постави кров на цркви с обзиром на то да је звоник очуван у целини. Осим тога, када би се црква покрила, као грађевина допринела би далеко лепшем изгледу Грачаца неголи празан плац после скупог рушења цркве и торња. „Није само у питању наведено, Господине Претседниче. Реч је о невиђеној неправди која се још увек наноси Српској православној цркви у повереној Нам Епархији горњокарловачкој. Епархија је разорена у рату. Иза рата срушено је неколико потпуно сачуваних храмова, а и данас још постоји тенденција код многих локалних власти да се до краја сруши и збрише и оно што је остало иза усташке страховладе и иза послератних разарања.“ Епископ је нагласио да би рушење и експропријација представљали увреду за српски народ будући да је римокатоличка црква која се налази у непосредној близини остала нетакнута, што би истовремено био и повод да се закључи да је Закон о правном положају верских заједница на територији некадашње Независне Државе Хрватске „мртво слово на папиру“. На крају је молио Бакарића да интервенише како би било спречено рушење цркве: „Још Вас једном молимо, Господине Претседниче, да Нам не замерите што Вам се обраћамо на личност. То смо учинили из разлога што смо стекли уверење да се олако прелази преко ових Наших претставки у којима бранимо права Српске православне цркве у повереној Нам Епархији горњокарловачкој, која нажалост за толико година иза Другог светског рата у својој слободној Домовини није могла да среди своје прилике, јер се томе увек супростављала самовоља нижих органа Народне власти, који и данас стоје на путу сређивању црквеног живота у овој напаћеној Епархији.“¹ Није познато да ли је Бакарић Цркву удостојио одговора.

Храм у Грачацу, међутим, срушен је на Велики Петак следеће, 1954. године о чему је епископ горњокарловачки Симеон крајем априла телеграфски известио Синод, Синод је информацију проследио Савезној комисији за верска питања.² Писмо је одатле упућено хрватској Комисији за верска питања. У одговору од 1. јуна стајало је да је Народни одбор котара Грачац доставио важне чињенице кад је реч о рушењу остатака храма. Тачније, Народни одбор је навео да је Грачац страдао од окупатора, усташа и четника и да је у тим околностима оштећен и православни храм. Објашњено је да су од храма остали зидови, а унутрашњи простор је коришћен као јавни нужник. Поред цркве је, писало је у допису, цеста Загреб-Сплит, а њоме прилазе бројни туристи који фотографишу те

¹ Писмо Синода, бр. 1683/зап. 534 од 26. јуна 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

² Писмо Синода, бр. 980 од 8. маја 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

зидове и могу злоупотребити снимке у пропаганди против Југославије. Осим тога, како је наглашено, на простору око некадашње цркве у парку планирана је изградња велике гробнице у коју ће из других крајева бити допремљени и ту сахрањени посмртни остаци двадесеторице партизанских народних хероја тог краја. Потом је 24. априла организован збор бирача на коме се расправљало и о рушењу зидова цркве. Бирачи су, према извештају, критиковали Народни одбор што касни и затражили да се то што пре уради. Неколико дана касније, после минирања уследила је акције рашчишћавања терена у којој је, наводно, учествовало 1.520 грађана са 12 запрежних кола, „што је доказ да је то збиља била одлука и воља свих бирача Грачаца, изазвана потребом уређења и регулације мјеста и уклањања легла смрада и заразе из центра Грачаца“.¹

Тиме случај ипак није био окончан!

Независно од преписке између комисија из Београда и Загреба, епископ горњокарловачки Симеон обавестио је 17. маја 1954. године Синод о свом писму хрватској Комисији за верска питања са новим детаљима поводом рушења цркве у Грачацу, молећи да исти допис Синод пошаље и Савезној комисији за верска питања. Синод је то и урадио 25. маја.² Према епископовом писму, рушење је обављено на следећи начин: на православни Велики четвртак, 23. априла, у кино-сали у Грачацу организован је скуп грађана. Присуствовали су му општински чиновници и нешто грађана, а житеља из околних села није било. Док је говорио Дакан Дукић, секретар Комитета, група инструисаних учесника је затражила да се поруше остаци православне цркве. Није било никаквих реакција, па је предлог лако усвојен. „На Велики Петак, 24. априла, звонила су звона грачачке цркве, мада није обичај да се тога дана звони, према прописима Православне цркве, а и иначе грачачка звона од 1941. године и не звоне, јер то није смео нико урадити чак и кад се обавља сахрана, што је иначе обичај гдегод постоји црква са звонима. То је био последњи поздрав вернима. Већ после подне црква је дигнута у ваздух.“

Епископ је сазнао да је група омладинаца одређена за спроведе минирање покушала да саботира рушење скидајући каписле са мина, али су их открили и притворили. Претходно је, како се могло чути, неколико Срба нудило новац и материјал само да се црква не руши, али су и они, наводно, похапшени. Рушење је увелико узнемирило српски народ на том подручју, па су се чули чак и малициозни предлози да групно сви пређу у римокатоличанство, или да се руше и римокатоличке богомоље. Епископ је указао да су грађани римокатоличке вере у Личком Осиком сакупили новац и уз дозволу власти поправили сеоску цркву.

¹ Писмо Извршног већа Хрватске, бр. 8948-1954 од 1. јуна 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

² Писмо Синода, бр. 1099/зап. 339 од 25. маја 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

Епископ је изразио бојазан да ће рушења православних цркава постати некажњени злочин, мада је свима добро познато ко су били почињеници ранијих недела. „Нажалост намера је спроведена, учињена је невиђена неправда православном становништву, духови су се узнемирили, а о политичкој непромишљености недела, нека размишљају позвани, мада смо уверени да су и на том пољу последице од неизмерног негативног значаја“, истакао је епископ и додао да су локалне власти продале два црквена звона тешка око 800 килограма.¹

Епархијски управни одбор Епархије горњокарловачке поднео је Окружном јавном тужилаштву у Госпићу захтев за надокнаду штете причињене рушењем храма у Грачацу. Други примерак захтева послао је Синоду молећи да га проследи Савезној комисији за верска питања.

1 Писмо епископа горњокарловачког Симеона, Ебр. 318 од 17. маја 1954, приложено уз писмо Синода, бр. 1099/зап. 339 од 25. маја 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162. Последњи пасус писма је гласио: „Исто тако молимо да се заштити једини српски православни свештеник у Лици протојереј Душан Арамбашић у Госпићу, који од страха и претњи које му је упутио Дакан Дукић, није смео да Нам поднесе званичан извештај о злочину. Молимо да се заштити његов живот, јер се и он боји да му се не изврши освета за то што је депешом известио свога надлежног Епископа о случају.“

Рушење храма у Грачацу описао је један мештанин:

„Одласком Турака из Лике саграђена је Српско православна црква у Грачацу год 1715.

„Године 1862. уграђен је постојећи звоник са тесаним каменом окол и високим звоником.

„За вријеме Мандић Петра протојереја у Грачацу, који постаје Митрополит Николска, Дабро босански у Сарајеву и посланик сабора Хрватскога, обновљена је црква год. 1874. тако да су на старе темеље постављена 4 камена ступа за држање црквеног неба. Ове ступове је возило 25 пари волова до цркве.

„Црква је проширена са тесаним каменом умјетничког рада.

„Вјековна историјска успомена која се никада не би порушила, јер је клесаним каменом сложена и уграђена.

„Кров није био на цркви али није била рушевина, већ понос и уљепшавање Грачаца звоник је био покривен са бакреним плехом. Народ кад је дознао за лагумирање Цркве тражио је да се остави, да ће се кров подигнути.

„22. IV. 1954. на вечер под руководством Дукић Дакана секретара, без објаве и питања народа, одлучено је поништити цркву.

„23. IV. 1954. на Велики петак отворена су звона звоњавом и црква лагумирана. Ивезић Јуре Хрват посланик сабора Хрватске налазио се у Грачацу.

„Ово је народ узрујало крик и јадиковање чуло се по Грачацу и околини, зашто баш српску цркву рушити.

„Приговори падају и са стране Хрвата са свих страна, јер је ова вјековна историјска црква много преживљела.

„Падањем звоника пала су и звона од којих је једно цјело остало. Звона су полупали службеници са батом, звоник је био потпуно у исправном стању, покривен је био са бакреним плехом.

„Устав закони и правда нека говоре и народ нека задовољи.“ Сведочење Милана Маријана, „посматрача и забирача догађаја“, написано ћирилицом почетком маја 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

Синод је, поштујући молбу, то и урадио 27. јула.¹

Савезна комисија за верска питања добила је и од Савезног јавног тужилаштва писмо са информацијама о срушеном храму у Грачацу. У њему је наведено да је Епархијски управни одбор Епархије горњокарловачке поднео кривичне пријаве против Мићана Маричића, претседника среског Народног одбора, и Дакана Дукића, секретара Среског комитета Савеза комуниста Хрватске, окривљујући их да су организовали и наредили рушење цркве у Грачацу. Савезно тужилаштво је затражило од Окружног јавног тужилаштва у Госпићу да провери наводе у пријави. „Проверавањем је установљено, да Маричић и Дукић нису неовлашћено извршили рушење зидина ове цркве већ да је рушење извршено на основу правоснажног акта о експропријацији, с тим, што је предлог за доношење акта о експропријацији и рушење потекао на збору бирача у Грачацу. Према томе налазимо да у радњи осумњичених Маричића и Дукића нема елемената ни за једно кривично дело. О овоме ће бити обавештен поменути Управни одбор.“²

О случају рушења храма у Грачацу расправљано је и на састанку Савезне комисије за верска питања 11. октобра 1954. године. Том приликом Петар Ивичевић је потврдио да је епископ Симеон поднео код Окружног суда у Госпићу тужбу због рушења цркве и затражио одштету. Срески народни одбор је спреман да плати извесну суму, али Црквени одбор то не прихвата. Парница је код Окружног суда у Госпићу у стању мировања, јер Црквени одбор није на време доставио извесне податке у вези са тужбом. Ивичевић је закључио да би проблемом сада требало да се позабави хрватска Комисија за верска питања. Добривоје Радосављевић је рекао да председника хрватске Комисије за верска питања треба наговорати да буде исплаћена правична одштета за порушену цркву.³

Епископ Симеон послао је 2. децембра 1954. Синоду своју представку коју је нешто раније упутио Секретаријату народне привреде у Загребу и хрватској Комисији за верске послове по питању одштете за срушени храм у Грачацу. Синод је о томе обавестио 13. децембра Савезну комисију за верска питања нагласивши да локалне власти покушавају да обезвреде одштетан захтев. На крају је затражио да надлежни интервенишу како би се питање процене штете и одговарајуће накнаде правилно било решено.⁴

1 Писмо Синода, бр. 1608, 1609/зап. 546 од 27. јула 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Савезног јавног тужилаштва, КР. бр. 701/54 од 6. августа 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

3 Записник о састанку Савезне комисије за верска питања 11. октобра 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

4 Писмо Синода, бр. 2745/зап. 922 од 13. децембра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

У опширној представи Епархијског управног одбора Секретаријату народне привреде у Загребу изнет је историјат проблема и наведено неколико нових чињеница. Тачније, да је срушена црква имала, због импозантних димензија, грађевинску вредност од око 60 милиона динара, а тражена је одштета од само 20 милиона. Тај износ могао би да покрије само градњу звоника високог 35-40 метара обложеног бакром, сматрао је Епархијски управни одбор. У међувремену, упућена је жалба и Савезној скупштини и њен Одбор за представке и жалбе ју је 16. новембра проследио Извршном већу Народне Републике Хрватске, као надлежном. То веће је 23. новембра упутило посебну комисију у Грачац ради процене, али о томе није известило Епархијски управни одбор. Приликом рада комисије, податке о срушеној цркви давали су Дакан Дукић, Мићан Маричић и Илија Ћук и још неки локални чиновници. Мада је по катастарском изводу црква имала површину 352 метра квадратна, зидове дебеле око један метар, кровну конструкцију високу око пет метара, Дукић, Маричић и дружина су покушавали да те податке минимизирају. На крају је ипак указано да је боље договорити се око одштете него пружити прилику Епархији да докаже да је одлука о рушењу и експропријацији донета без писаног решења. Последња реченица је гласила: „Што се тиче црквене куће у Грачацу, која је такође, наводно, иза леђа црквене власти експроприсана, Епархијски управни одбор ће тражити посебну оштету, или да КНО на другом месту сагради или уступи цркви другу зграду, јер иначе добива се утисак као да је постојала тенденција да се у Грачацу збрише сваки траг како православној цркви тако и црквеном животу уопште.“¹ У архиви нема других докумената о том случају.

Проблеми са државним властима Епархије горњокарловачке натерали су епископа Симеона да на концу затражи пријем у хрватској Комисији за верске послове. Позван је тек после неколико месеци. На састанку 25. марта 1955. разговарао је са секретаром Комисије Миланом Чачићем и референтом Илијом Ћуком, а главна тема била је срушена црква у Грачацу. Епископу је раније Котарски народни одбор понудио 4.500.000 динара за тај порушени храм, парохијски стан и његове помоћне просторије, заједно са припадајућим земљиштем. Епископ Симеон је, након консултовања са патријархом и члановима Синода, казао да је понуђена сума и више него недовољна да надокнади стварну штету. Домаћини су му доставили елаборат комисије која је обавила процену саветујући га да упути писани поднесак Комисији за верска питања у коме ће навести колику одштету Црква тражи.²

1 Писмо Епархијског управног одбора Епархије горњокарловачке, бр. 749 од 2. децембра 1954, Извршном већу Хрватске – АЈ, 144, 9-162.

2 Службена белешка о посети епископа горњокарловачког Симеона хрватској Комисији за верске послове, од 25. марта 1955. године – АЈ, 144, 14-207. Друга тема разговора односила се на напад на свештеников стан у Суваји, и оштећења цркве у

У међувремену, епископ горњокарловачки Симеон доставио је 15. фебруара 1955. године Синоду своју представку раније упућену хрватској Комисији за верска питања због покушаја рушења храма у Србу, Синод је то проследио Савезној комисији за верска питања.¹ Према сазнању епископа, у ноћи од 1. на 2. фебруар непозната лица покушала су динамитом да сруше парохиску цркву. Он се обратио члану хрватске Комисије за верска питања и народном посланику за град Карловац Вељку Дракулићу молећи га да интервенише. Убрзо је у цркву стигла специјална комисија и утврдила штету. Епископ је очекивао да ће и кривци бити пронађени и кажњени, а штета надокнађена. Мада је хрватска Комисија за верска питања интервенисала, проблем није решен већ су, штавише, и даље бележени напади на свештеника. Када је он затражио заштиту од председника Народног одбора у Србу, одговорено му је да га могу заштитити само дању, али не и ноћу.

У ноћи од 29. на 30. јануар 1955. непозната лица провалила су у цркву у Суваји код Срба – порушили су и испретурали готово све на шта су наишли, оскрнавили царске двери, разбацали одежде и утвари, поразбијали прозоре. Исте ноћи забележен је и напад на стан свештеников у том месту, у кући која је била власништво мештанина Ђуре Дубајића. Нападаци су камењем поразбијали све прозоре, али срећом нико од укућана није страдао. Истога дана милиција је обавила увиђај. Виновници нису откривени мада се неколико мештана јавно хвалило да ће и даље свештенику лупати стакла на прозорима.

Исте ноћи оскрнављена је православна црква и у Србу. Вероватно исте особе продрле су у храм чинећи недела слично као и у цркви у Суваји, али су овде за собом оставили и велику количину људског измета на часној трпези и размазану по вратима. Напад се догодио уочи дана када је новопостављени свештеник требало да служи прву литургију у храму после страдања 1941. године. Сутрадан, свештеник је позван у месни Народни одбор где је од њега затражено да извади пријаву боравка ради евиденције у војном одсеку, због чега је морао да путује у Србију по одјаву пребивалишта. Када је кренуо на пут, у ноћи од 1. на 2. фебруар, забележен је покушај дизања динамитом у ваздух цркве у Србу. Епископ је на крају молио заштиту за храмове и слободу вере.²

У Епархији бањалучкој дешавале су се још неке, у најмању руку,

Србу. Епископу је предочен извештај о истрази али кривац није пронађен. Епископ је саговорницима узвратио тврдњом да сви у насељу знају ко су починиоци осим власти.

1 Писмо Синода, бр. 408/зап. 96 од 19. фебруара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

2 Прилог уз Писмо Синода, бр. 408/зап. 96 од 19. фебруара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

несвакидашње радње, којих у другим епархијама није било. Тако је, на пример, у селу Читлук код Босанске Костајнице, срез приједорски, месни Народни одбор продао парохијски дом, власништво црквене општине, једном приватнику који га је порушио и грађу присвојио. Продаја је обављена без знања и одобрења црквене општине, а ни добијени новац није предат власнику. Нешто касније, новембра 1955. сеоски храм је проваљен, олтар је разваљен, иконе поскидане и оскрнављене.

У селу Стригова, код Босанске Костајнице, Епархија бањалучка, непозната лица су у октобру 1955. украли цреп са крова тамошње цркве.

У селу Бачвани код Босанске Костајнице постојали су остаци цркве оштећене 1941. године. Мештани су рушили зидове и односили камен наочиглед органа јавне безбедности. Иста судбина задесила је и остатке цркве у селу Међувође. Храм у селу Слабиња, такође у поменутој општини, претворен је у магацин за грађу.¹

Епархијски управни одбор Епархије горњокарловачке доставио је 11. јануара 1956. године Синоду представку епископа Симеона упућену Савезној народној скупштини због рушења црквене куће у Сврачковом Селу код Госпића и других црквених објеката на том подручју, Синод је писмо проследио Савезној комисији за верска питања.²

У писму Епархијског управног одбора Епархије горњокарловачке помиње се страдање цркве у Сврачковом Селу које је започело 1949. године тако што је храм најпре разорен а нешто касније срушен до темеља. „Тим послом руководили су, према извештајима којима располаже овај Одбор, Сава Јајић Илијин, Бућа Перић са осталим саучесницима. Каме- ном од срушеног храма зидана је штала задружна у Пишићу. Одвођењем камена руководио је Дане Чорак са осталим саучесницима. Од црквене грађе такође је односила материјал и Задруга у Сврачковом Селу, за градњу овчарске станице. Плех са црквеног крова и данас се налази на крову штале Душана Перића из села Томића, које је село саставни део исте парохије којој припада и Сврачково Село.“

У писму се подсећало на покушај рушења цркве у Србу. Парох Драгољуб Павловић био је уверен да је месни Народни одбор наредода- вац напада на цркву, а као директног извршиоца именовао је матичара. Неколико дана касније парох је нападнут у стану!

И поред више интервенција у државним институцијама на разним

¹ Писмо Синода, бр. 162/зап. 55 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Епархијског управног одбора Епархије горњокарловачке уз писмо Синода, бр. 162/зап. 55 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

² Писмо Синода, бр. 127 од 25. јануара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

нивоима, црква – како је наглашено – стоји и даље оштећена, црквена кућа и земљиште су приграбљени, док је црква у Личким Дољанима заузета од државних органа који ту држе разне ствари, а парох бива кажњаван што крсти децу по кућама.

Епархијски управни одбор је молио окончање истраге, враћање одузетих објеката и земљишта, заштиту живота... и поштовање Закона о правном положају верских заједница.

„Сваке године велики број наших исељеника долазе да виде своје сроднике у старом крају. Таквих је највише из ових крајева. Многи од њих згражавају се када чују и виде да се још, чак и 10 година иза рата руше православне цркве у њиховом старом крају. Они са тугом запиткују свештенике и вернике, што је то тако. Они се враћају са тешким утиском у нови свет. Сигурно су такви долазили и у Срб, или у места око Срба у току године 1955. Како је на њих морала да делује околност што је тамошња црква минирана у години 1955. не за време рата, него у њиховој слободној старој груди. О овој околности говорили смо и у савезној и у републичкој верској комисији, а што овај Одбор понавља и овом приликом у уверењу да врши своју родољубиву дужност!“, стајало је у допису.

На крају: „Одбор моли Народну скупштину да нареди поштовање Закона о правном положају верских заједница и на територији Епархије горњокарловачке, јер је време да и овамо престану рушења и уништавања остатака Српске православне цркве, која је црква у Епархији горњокарловачкој у рату остала без целе организације, без свога епископа и 70 свештеника, мучки поубијаних од усташа. Тешко пада на душу човеку када помисли да у Епархији горњокарловачкој, која је имала тешку судбину под туђином у својој бурној историји у прошлости, која је преживела своју тешку калварију у протеклом рату, да та Епархија и данас у својој рођеној Домовини има тежу судбину него ли и једна друга Епархија, или било која друга верска заједница у нашој земљи, па чак и на њеној територији, с обзиром да је верска организација осталих у рату остала недирнута!“¹ У архиви нема других докумената о том случају.

И Патријаршијски управни одбор 13. фебруара 1956. послао је Савезној комисији за верска питања писмо Епархијског управног одбора Епархије горњокарловачке.² Како одговора није било, Синод је 27. јуна поново писао нагласивши да се о рушењу цркава и црквених зграда, неоправданом експроприсању црквеног земљишта, незаконитој продаји црквене земље приватним лицима и о другим неправилним односима месних власти према црквеној имовини у Епархији горњокарловачкој, расправљало на Сабору 6. јуна. „Извршујући горњу одлуку Светог Ар-

1 Писмо Епархијског управног одбора Епархије горњокарловачке, бр. 13 од 11. јануара 1956, Савезној народној скупштини – АЈ, 144, 17-232.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 235 од 13. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

хијерејског Сабора част је Светом Архијерејском Синоду поново умоли-ти Комисију за потребну интервенцију код надлежних државних органа, да се спречи овакав однос органа месних власти према црквеној имовини, као и даље рушење црквених објеката на подручје Епархије горњокарловачке, да се дотичним црквеним општинама даде одговарајућа накнада за већ порушене црквене објекте уколико ова још није дата, јер непредузимање потребних мера од стране државних органа за заштиту црквене имовине могло би дати повода појединцима за даље нападе на својину и рушење црквених објеката у овом делу Српске православне цркве – Епархији горњокарловачкој, која је иначе у прошлом рату највише страдала.¹ У архиви нема других докумената о том случају.

Епископ жички Герман, који је уједно био и администратор Епархије рашко-призренске, обавестио је Синод о рушењу једне звонаре, Синод је 31. јула 1956. информацију проследио Савезној комисији за верска питања. У писму је стајало да је архијерејски намесник у Новом Пазару обавестио 17. јула јавног тужиоца у Новом Пазару и Црквени суд да су непозната лица у ноћи између од 15. на 16. јул разрушила звонару код цркве у селу Бикову, срез новопазарски. Делови звонаре нађени су иза куће Недељка Павловића, делови звона – тачније, вретено које држи звоно – у шуми иза куће Мика Ратковића, али самом звону није било трага. Синод је указао да су житељи села Биково пре извесног времена молили срески Народни одбор у Новом Пазару да им дозволи прикупљање прилога изван храма ради оправке порушене цркве. Две недеље раније исти одбор је одбио молбу, а после тога је уследило и рушење звонаре. „И тако су житељи села Бикова, место да добију дозволу за оправе цркву, остали и без звонаре и звона.“²

По устаљеној шеми, писмо Синода прослеђено је србијанској Комисији за верске послове.³ У архиви нема других докумената.

3.10.4. Паљење храмова

Архивска грађа о паљењу храмова може да помогне само делимично у реконструкцији тих недела. Неке нужне чињенице, потребне за склапање комплетне слике, међутим, могу се само претпоставити.

1 Писмо Синода, бр. 1157/зап. 371 од 27. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо епископа жичког и администратора Епархије рашко-призренске Германа, бр. 669 од 24. јула 1956, Синоду; Писмо Синода, бр. 1506/зап 420 од 31. јула, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 324/56 од 18. августа 1956, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

Епископ горњокарловачки Симеон замолио је 2. октобра 1953. године Синод да његово писмо о паљењу цркве у Зрмањи проследи Државној комисији за верска питања, Синод је то и учинио 21. октобра. Архијерејски намесник описао је тај догађај на следећи начин: непозната лица су нешто пре поноћи 21. септембра кроз проваљени прозор поред звоника ушла у храм, потом сакупила све покретне ствари у средини храма и ту их полила неком течностју и запалила. „Пожар је уништио сав храм. Изгорела су два скуповена лустера, цео нови иконостас набаљен пред сам почетак другог светског рата, сав намештај и сви предмети дрвени и метални, као и све утвари и богослужбене књиге. У пожару су уништена и два звона, једно од око 150 килограма и друго око 100 килограма, који су после сагоревања дрвоног постоља конструкције и лежаја, пали и онако усијани од пожара разбили се у комаде. Од ватре су напукли и зидови храма, па се може сматрати да је сав храм уништен и да је причињена штета од неколико милиона динара.“ Неки предмети, као што су дршке од литија или барјак, нађени су стотинак метара даље на обали реке Зрмање.

Тако је страдао један од оних тридесетак храмова на територији Епархије горњокарловачке који су надживели Други светски рат, а пре рата их је било око 200. „Бојимо се да у случају небриге нижих органа власти у истрази за злочинцима у овој најновијој несрећи, паљење црква не постане манир неодговорности, што би довело до друге ликвидације Епархије горњокарловачке као црквене области за последњих 12 година и до другог бегства свештеника са њене територије“, навео је епископ на крају писма.¹ У архиви нема других докумената о том случају.

После вести о пожару у Саборном храму у Титовом Ужицу који је избио у ноћи од 29. на 30. децембар 1955, Савезна комисија за верска питања затражила је од надлежних државних органа детаљне информације. По пријему одговора, неко је сачинио службену белешку у којој се наводи да је пожар локализован, али да је трајао дуго пошто су гореле греде уграђене у зидове. Наведено је да је у храму постојала плехана пећ која јеложена готово свакога дана, док је димњак са спољне стране дозидан много касније пошто је црква подигнута. „По мишљењу комисије, а и инжињера који су накнадно вршили преглед до пожара је дошло на тај начин што је варница из оцака дошла до греде која је била до оцака и иста се упалила, али пошто је зид у коме се налазе греде доста дебео то није кисеоник допирао до упаљених греда, то су греде тињале дуже времена и када се ватра, прелазећи са греде на греду, пренела до греде која излази у унутрашњост цркве, иста се запалила и када је прегорела пала

¹ Синодово писмо, бр. 2635/зап. 901 од 21. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

је на под цркве који се одмах упалио, затим се ватра пренела на иконо-стас и певницу где се налазила сталажа са црквеним књигама.“ Закључено је, дакле, да је искључена свака могућност намерне паљевине што су, како је истакнуто, казали и свештеници. „Комисија која је вршила увиђај установила је да је изгорео већи број икона, певница са сталежом где су се налазиле црквене књиге старе око 150 година, десна страна ол-тара која је била од дрвета и неколико квадратних метара патоса. Поред овога, и поједине фреске услед употребе воде приликом гашења пожара делимично су оштећене, односно зачадиле“, наведено је у белешци.¹

3.10.5. Нови храмови

Од 9. маја 1945, то јест од завршетка рата у Југославији, до 7. маја 1950. године, тачније до упокојења патријарха Гаврила, нису саграђени ниједан нови храм или капела, мада су, према писаним траговима, постојале такве намере.

Довршавање пре рата започетих храмова и изградња нових спречавани су на разне начине, без обзира на то о ком делу Југославије се радило. То се 1948. године догодило, између осталог, у Босанском Новом², Епархија бањалучка, у Богатићу³, Епархија шабачко-ваљевска, у селу Ковачевац⁴, Епархија шумадијска (када је отет угледни архитекта Момир Коруновић, а планови храма су украдени и никад нису пронађени).

Догађало се да су верни планирали да саграде, за почетак, привремену капелу, а храм када то дозволе прилике. Један такав случај забележен је 1948. у селу Качареву (раније Краљевићево), Епархија банатска, насељеним углавном колонистима из Републике Македоније. Државна власт, међутим, ни то није дозволила.⁵

1 Службена белешка о паљењу цркве у Титовом Ужицу – АЈ, 144, 19-247.

2 Писмо Председништва Савезне владе, Стр. пов. бр. 1613 од 19. августа 1947, Председништву босанскохерцеговачке владе; Писмо Председништва босанскохерцеговачке владе, Пов. бр. 1389 од 25. августа 1947, Политичко-ординационом одељењу Савезне владе – АЈ, 50, 128-257.

3 Писмо србијанског Министарства унутрашњих послова, бр. 2591 од 14. јануара 1948, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 16/48 од 16. јануара 1948, Патријаршијском управном одбору; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 697/50 од 20. новембра 1950, Слободану Пенезићу, министру унутрашњих послова Србије – АС, 21, 8.

4 Писмо епископа Валеријана, Е.Бр. 527/1948 од 2. септембра 1948, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Синода, бр. 5070/зап. 829 од 14. септембра, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 645 од 30. септембра, земаљском Министарству унутрашњих послова; Писмо србијанског Министарства унутрашњих послова, Каб. бр. 81834 од 4. октобра, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 755 од 9. октобра 1948, Синоду – АС, 21, 8.

5 Писмо в. д. администратора Епархије банатске, патријархова викара епископа

Благоје Јовановић, парох у Владимирцима, Епархија шабачко-ваљевска, писао је 3. априла 1950. Милану Д. Смиљанићу, председнику земаљске Комисије за верске послове, о проблему насталом после прве литургије у новом, још незавршеном храму. Он је, каже, добио довољно прилога да оконча радове, то јест да застакли прозоре. Када су ти радови завршени, радник који је обавио застакљивање позван је у Управу државне безбедности где му је наложено да то више не ради с објашњењем да храм нема грађевинску дозволу. Прота Јовановић је молио Смиљанића да интервенише како би поменута дозвола била одобрена.¹

Смиљанић је тих дана добио и писмо од Милоша Крстића, председника среског Народног одбора посавско-тамнавског, о истој теми. После свега је одговорио Црквеној општини у Владимирцима наводећи да је дознао да је прота Јовановић раније завршавао неке радове иако му је предочено да не може упослити радну снагу без месечног распореда Повереништва рада. Прота се на то није обазирао, већ је ангажовао тројицу радника, који су убрзо били ухапшени. Прота је признао да је он одговоран, па су радници ослобођени. „Нетачни су наводи да је Марић (начелник милиције – прим. аутора) рекао да не може цркву очима да гледа, и да зато не дозвољава да се ради, јер ни до данас у нашем срезу није било неправилног односа и сметњи у раду цркви. Ми сматрамо да се радови несметано од стране могу одвијати, али без употребе радне снаге планиране за укључење у привреду“, закључио је Смиљанић у писму.²

У српској Патријаршији до сада није објављен податак колико је од 1. јула 1950, то јест од почетка архипастирства патријарха Викентија, до 5. јула 1958. године, дана његовог упокојења, саграђено нових објеката и поправљено дотадашњих. (Постоји, додуше, податак да је од 1945. до 1970. године подигнуто 181 нових храмова и 115 капела, као и да су обновљени 841 храм и 126 капела, а подигнуто осам и обновљено 48 манастира.³)

Хризостома, бр. 199/1948, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 221 од 12. априла 1948, Црквеном суду Епархије банатске; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 411 од 23. јуна 1948, Главном извршном одбору Народног одбора Војводине; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 637 од 25. септембра 1948, Главном извршном одбору Народног одбора Војводине – АС, 21, 8.

1 Писмо јереја Благоја Јовановића, пароха у Владимирцима, од 3. априла 1950, Милану Д. Смиљанићу – АС, 21, 11.

2 Писмо Милоша Крстића, председника среског Народног одбора посавско-тамнавског, бр. 3407 од 14. априла 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Милана Д. Смиљанића, бр. 292/50 од 23 априла 1950, Црквеној општини у Владимирцима – АС, 21, 11.

3 Милисав Д. Протић, „Изградња цркава у поратном периоду“, *Српска право-*

Тешко је при томе проценити колико је новца за зидање добијено од државе а колико од верног народа, укључујући и помоћ из дијаспоре.

Према тврдњама доброг познаваоца градитељства у Српској православној цркви, први храм освештан после устоличења патријарха Викентија био је онај у Врчину код Београда, Архиепископија београдско-карловачка, када је чин обавио патријархов викарни епископ Хризостом. За следећих осам година, у Архиепископији подигнут је само један сакрални објекат – капела у Богословији „Свети Сава“ у Београду.¹

Архивска грађа Државне комисије за верска питања и србијанске Комисије за верске послове могу колико-толико дати бар приближан увид у податке о новоподигнутим храмовима у периоду 1950–1958. година.

Нови храм саграђен је у селу Страгаре код Свилајнца, Епархија шумадијска. Да би било обављено освећење на Ђурђевдан 1951, председник Црквене општине, истовремено и парох, Предраг Д. Бајић, позвао је 19. априла представнике државних власти да присуствују тој свечаности. Позиву се одазвао и председник земаљске Комисије за верске послове „друг прота Смиљанић“.²

Зидање нових храмова, чак и на месту некадашњих, увек су пратили проблеми за које су готово редовно биле „заслужне“ државне власти, о чему сведочи и следећи пример. Црквена општина Тење, Архиепископско намесништво осечко, Епархија сремска, набавила је потребан материјал за градњу новог храма на месту цркве срушене 1942. године. Жалећи се на поступке локалних власти, Црквена општина је писала Синоду, Синод је 12. јула 1953. затражио од Државне комисије за верска питања да помогне како би настали проблеми били разрешени.³ У архивама нема других докумената о том случају.

Драгутин Јоцић из Ђуниса, срез Крушевац, Епархија нишка, намеравао је сагради цркву (што му је у аманет оставила сестра), па се тим поводом обраћао на разне адресе, поред осталог, чак и Јосипу Броз у почетком 1956. године. Брозов кабинет проследио је молбу Савезној комисији за верска питања уз препоруку да се молиоцу упути негативан одговор. После два месеца, секретар те Комисије Милоје Дилпарић је писао Народном одбору општине Ђунис да обавесте Јоцића да му је молба одбијена.⁴

славна црква 1920–1970, Београд, 1971, стр. 254.

1 Милисав Д. Протић, Изградња цркава..., стр. 255.

2 Писмо свештеника Предрага Д. Бајића, пароха седларског, бр. 5 од 19. априла 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12

3 Писмо Синода, бр. 1474/зап. 457 од 12. јуна 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Кабинета председника Републике, II бр. 3950 од 5. маја 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 258/56 од 14.

Крајем 1956. или почетком 1957. године у Савезној комисији за верска питања сачињена је „Информација о православној цркви“ у којој је поменута изградња храмова на територији Босне и Херцеговине и Хрватске. Наведено је да је покренут поступак за добијање дозволе за градњу Саборног храма у Бањалуци¹ на месту некадашњег срушеног маја 1941. године, и истакнуто да у том граду не постоји ниједна православна црква, а има 14 џамија и девет римокатоличких цркава, иако је Срба око 11.000, муслимана око 10.000 а Хрвата око 9.000. „Проблем бањалучке катедрале се нарочито потенцира баш у том аспекту од стране епископа Василија и реакционарног свештенства. Приликом тражења одобрења за подизање цркве Василије је у НО Бања Луке изјавио да то тражи уз овлашћење и у име Срба и Босанске Крајине!“², стајало је у службеном акту. Указано је да је епископ покренуо акцију прикупљања новца и у четничкој емиграцији, која је, како се наводи, потом саставила посебан одбор и обећала знатне прилоге у америчким доларима, као и да се обратио за помоћ и Драгољубу Вурдељи, председнику Црквено-школске општине у Трсту. Према сазнањима државних органа, епископ је приложницима обећао да ће им имена бити исписана на мермерној плочи у будућем храму и у посебној књизи која ће се чувати у црквеној општини. На основу тога је констатовано да би тако бањалучка саборна црква била, у ствари, задужбина четника. „Њено евентуално подизање на тај начин несумњиво би имало негативног утицаја на политичке прилике у Босанској Крајини, јер би изазвало револт позитивнијих народних маса у овим нашим крајевима. Међутим, евентуална забрана и категоричко онемогућавање подизања било какве православне цркве у Бања Луци могло би имати такође низ негативних последица. То би пре свега несумњиво престављало елеменат заоштравања односа са државом, чему и тежи реакционарни епископат и чему и ова акција епископа Василија треба да допринесе“, сматрали су државни чиновници.

Заоштравање односа иницирао је Народни одбор Бање Луке одбивши да изда дозволу за градњу уз упозорење да ће организовати отпор становништва. У разматрању тога шта би се добило а шта изгубило давањем дозволе, поменута је могућа реакција емиграције, али и урушавање односа између државе и Патријаршије. Закључено је да би давање дозволе ланчано покренуло захтеве за обнову више од 190 храмова страдалих током Независне Државе Хрватске. „Настојање за подизање и оправку неких од тих цркава (као на пр. Вргин Мост, Блатуша) довело је тамо већ до неких политичких проблема и тешкоћа. Према томе овај проблем изискује свестрану анализу и озбиљну политичку оцену.“² Био

јула, Народном одбору општине Ђунис – АЈ, 144, 17-232.

1 Драган Давидовић, *Саборна црква у Бањалуци 1925–1941*, Бањалука, 1991.

2 Службена белешка „Информација о православној цркви“, с краја 1956. или почетка 1957. године – АЈ, 144, 19-234; Д. Шућур, н. д, стр. 219-226.

је то почетак испољавања вишегодишње нетрпељивости општинских и републичких органа власти према епископу бањалучком Василију (што је на крају окончано 1961. његовим протеривањем у Србију и избором за епископа жичког).

Како је до Синода стигло више дописа од појединих архијереја који су се жалили да им не издају дозволе за обнављање девастираних храмова и зидање нових, то је била једна од тема седница Сабора. Синод је 21. јуна 1957. писао Савезној комисији за верска питања о тим проблемима. „Извршујући одлуку Светог Архијерејског сабора, Свети Архијерејски Синод има част умолити Комисију за сходну интервенцију код надлежних органа, да се убудуће црквеним органима не праве сметње за оправке и подизање цркава, а нарочито у местима где су ове за време рата оштећене или уништене.“¹

3.10.6. Проблеми око привремених богомоља

Црквена парохија у Челинцу, Епархија бањалучка, користила је једну приватну кућу као капелу јер је црква у том месту страдала још 1941. године. Општински Народни одбор одузео је три просторије у поменутом објекту и у њих сместио амбуланту. Како је жалба на поступак општинског Народног одбора у Челинцу одбијена у среском Народном одбору у Бањалуци, нова жалба поднета је Врховном суду Босне и Херцеговине, Синод је маја 1953. молио Савезну комисију за верска питања да интервенише ради повраћаја одузетих просторија и обнове капеле.² Судаћи по збивањима која су уследила крајем августа, може се претпоставити да је молба Синода услышена, али су настали проблеми друге врсте. Наиме, управа Црквене општине купила је 3. марта звоно тешко 271 килограм од државног предузећа „Отпад“ у Бањалуци и договорила се са једним ковачем из села Врбање да направи звечак како би звоно служило својој сврси. Ковача су, међутим, 10. јула посетили начелник Секретаријата унутрашњих послова среза бањалучког Стојан Божић и председник челиначке општине Богдан Станивуковић-Стокић како би му одузели звоно са образложењем да је украдено. Одбили су да му издају писану потврду, па овај није пристао да им да звоно. Када су мештани чули за то, сутрадан су звоно допремили у Челинац и сместили га у црквену кућу. Два дана касније, Станивуковић-Стокић и неколико непознатих особа су звоно су из црквене куће камионом одвезли у прав-

1 Писмо Синода, бр. 1430/зап. 432 од 21. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

2 Писмо Синода, бр. 1364/зап. 411 од 20. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

цу Бањалуке. Парох је поднео пријаву због крађе и о свему обавестио епископа, а он Синод. Писмо је прослеђено Савезном јавном тужилаштву.¹ Одатле је одговор стигао тек 6. јануара 1954. у виду једне реченице: „Извештавате се да смо обавештени од јавног тужиоштва НР Б. и Х. у Сарајеву да је 26. XI. 53 звоно враћено Црквеној општини у Челинцу.“²

Нова Пазова код Земуна је до Другог светског рата била претежно насељена немачким становништвом, а после рата ту се доселило углавном српско православно становништво из пасивнијих крајева земље. Срби су организовали црквену општину и од државних власти добили једну зграду у месту за богомољу и стан за свештеника. После премештаја новопазовачког свештеника, у стан су се уселила два подофицира, а са тавана је истовремено украдено звоно. Када је црквена општина затражила од земаљске Комисије за верске послове да интервенише како би тај случај био истражен, звоно пронађено а парохijski стан ослобођен, Народни одбор општине је донео решење којим црквеној општини отказује даље коришћење зграде, што је практично значило да ће црквена парохија бити укинута. Да се то не би догодило, епископ је о свему известио Синод, који је његову молбу проследио Савезној комисији за верске послове, а она допис послала републичкој. У пропратном писму је наведено да би зграду требало издати под закуп.³ После две недеље, Милоје Дилпарић, секретар Савезне комисије за верска питања, одговорио је Синоду да је решење стављено ван снаге и тиме је окончан спор око црквених просторија у Новој Пазови.⁴

3.10.7. Поправке храмова

Да ни поправљање одређених храмова Српске православне цркве није могло протећи без проблема, показује и пример у Малој Вашици, Епархија сремска. Државна комисија за верска питања проследила је 6. јуна 1950. србијанској Комисији за верске послове молбу црквене општине поменутог места да им се одобри нужна дозвола за поправку месног храма уз констатацију да су набавили сав потребан материјал. Комисија је препоручила да се молиоци упуте на надлежни месни Народни

1 Писмо Синода, бр. 2004/зап. 730 од 8. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 230/53 од 25. септембра 1953, Савезном јавном тужилаштву – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Савезног јавног тужилаштва, ОН. бр. 1142/53 од 6. јануара 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо епископа сремског Макарија, бр. 231 од 6. септембра 1957, Синоду; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 383 од 7. октобра, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 22-258.

4 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 13201 од 21. октобра, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 383 од 30. октобра, Синоду – АЈ, 144, 22-258.

одбор.¹ Милан Д. Смиљанић, председник србијанске Комисије, после пријема писма и молбе, пренео је Епархијском управном одбору Епархије сремске мишљење Савезне комисије за верска питања.²

Црквена општина у Батајници код Земунa планирала је да поправи свој храм. Радове је требало да изводи Милорад Анђелковић, предузимач из Београда од 31. маја 1951. године. Неколико дана по почетку, месни Народни одбор издао је налог за обуставу радова. Анђелковићева жалба среском Извршном одбору у Земуну је одбијена уз образложење да тај посао није приоритетан услед оскудице радне снаге, па се он обратио 11. јуна земаљској Комисији за верске послове. Његова молба прослеђена је 10. јуна Савету за грађевинске и комуналне послове Београда.³ У архиви нема других докумената о том случају.

Свештеник Саво Тркуљић из Мркоњић Града, Епархија бањалучка, намеравао је почетком 1954. да прикупи нешто средстава за поправку храма рушеног још 1941. године. Државна власт то није дозволила одбијајући све његове жалбе. Епископ бањалучки Василије је о томе 20. маја 1954. обавестио Синод, који је његово писмо проследио Савезној комисији за верска питања. Епископ је указивао да државни органи намерно спречавају поправку цркве, о чему говори и експропријација земљишта око храма уз образложење да ће се ту бити изграђено децје игралиште. Све то навело је епископа да писмо закључи констатацијом да су православни верни зачуђени и озлојеђени због односа управних органа власти.⁴ У архиви нема других докумената о том случају.

Српскоправославна црквена општина у Ријеци, Хрватска, тражила је 1. марта 1955. од Одељења за комуналне послове и грађевине Народног одбора Ријеке кредит ради поправке крова храма Светог Николе. Одговорено им је после два и по месеца, тачније 16. маја – молба је одбијена.⁵

Проблем обнове тог храма добиће у наредним годинама шире димензије када се пензионисани свештеник Душан Рашковић, у име Црквене општине, средином јуна 1955. буде обратио Управи кабинета председника Републике Јосипа Броза. Он је у писму нагласио да је сам партизански борац родом из Бенковца у Далмацији, а да храм за чију обнову

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 181 од 6. јуна 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 473/50 од 23. јуна 1950, Епархијском управном одбору Епархије сремске – АС, 21, 11.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 458/51 од 10. јуна 1951, Савету за грађевинске и комуналне послове Београда – АС, 21, 12.

4 Писмо Синода, бр. 1140/зап. 371 од 28. маја 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

5 Писмо Савета за комуналне послове Народног одбора Ријеке, бр. 6722-IV-55 од 16. маја 1955, Српскоправославној црквеној општини у Ријеци – АЈ, 144, 13-201.

тражи кредит треба да обележи 170 година од градње, истичући да су у црквеној управи Срби, Македонци, Руси, Бугари и Румуни. Указао је да су црквеној општини раније одузете две станбене зграде, па управа зато нема новца за покриће редовног буџета. Промену крова, како каже, подржао је и ријечки Конзерваторски завод. „У сигурној нади за услишење, захваљујем се усрдно за овамошњи православни народ“, написао је Рашковић Брозу.¹

Недељу дана касније, 21. јуна, Црквена општина је из Кабинета председника Југославије добила допис да је молба опет прослеђена Бироу за представке и притужбе Савезног извршног већа.² Молба је потом завршила у Народном одбору у Ријеци, који је о њеном приспећу обавестио Црквену општину.³

Убрзо је прота Рашковић писао Добривоју Радосављевићу, председнику Савезне комисије за верска питања, молећи за помоћ: „Тај чин на концу био би база: да се појави Народна власт Отаџбине и православне цркве пред лицем захвалне Народне масе у Ријеци. Предајем предмет у Ваше руке с пуном вером и непоколебљивом надом!“⁴ Радосављевић је на маргини листа записао кратко: „За седницу!“⁵ Из доступних архива није могуће сазнати како је случај окончан.

Како су се потешкоће Цркве у настојању да поправе храмове све више умножавале, Синод се 27. јуна 1956. обратио Савезној комисији за верска питања, констатујући да је током рата много храмова порушено или оштећено, а да црквене општине у процесу обнове спутавају државне власти не показујући довољно разумевања. Црквене општине се, како је навео Синод, после обраћања нижим властима, потом жале вишим органима, а док се то разматра, грађевинска сезона те године прође, набављени материјал пропада, а цркве остају оштећене. „Овакав случај био је са оправком парохијске цркве у Даљу и Тењи, срез осјечки, са довршењем цркве у с. Узвећу, срез мачвански, са обновом парохијске цркве у Новој Градишки, и другим местима.“ Синод је замолио Коми-

1 Писмо Црквене општине у Ријеци, бр. 52 од 14. јуна 1955, Управи кабинета председника Југославије – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Кабинета председника Југославије, бр. 6057 од 21. јуна, Српскоправославној црквеној општини у Ријеци – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Секретаријата Народног одбора Ријеке, бр. 20184/1955 од 9. јула 1955, Српскоправославној црквеној општини у Ријеци – АЈ, 144, 13-201.

4 Писмо Душана Рашковића, администратора Српскоправославне црквене општине у Ријеци, бр. 61/1955 од 15. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

5 Службена белешка о предмету, бр. 283/55 од 1. септембра 1955. године – АЈ, 144, 13-201.

сију да препоручи среским народним одборима да не чине сметње при издавању грађевинских дозвола црквеним општинама за обнављање и поправљање парохијских цркава.¹ Службеник Комисије на писму кратко бележи: „Пошто смо са претставницима верских комисија народних република ово питање разматрали на седници Савезне комисије у мају ове године, то мислим да не треба сада ништа подузимати.“

Када су мештани села Блатуше код Вргинмоста, Епархија горњокарловачка, започели поступак за поправку храма суочили су се са проблемом иницираним од представника локалне власти. Уследила је уобичајена процедура: мештани су писали епископу, он Синоду, а Синод 26. септембра 1956. о свему обавестио Савезну комисију за верска питања.

Епископ је том приликом написао: „Напомињемо као особито карактеристично, да смо одлазећи у Бриње на Преображење ове године, у месту Јосипдол, отприлике удаљеном од Карловца као и моја Блатуша, само у другом правцу, видели цркву без крова (римокатоличку – примедба аутора), а када смо се враћали из Плашког, ове године о Великој Госпојини, приметили смо цркву са сасвим новим кровом. Ту нико није сметао ни протествовао, док се нама не само још увек понешто сруши, него се онемогућују и оправка и таквих објеката који су били жртва усташког разарања.“

Предлог за обнову храма дали су иначе исељеници после посете родном крају. „Предње наводимо и стога што хоћемо да истакнемо да је у питању оправка цркве у Блатуши све било законито и легално, тим пре што када је Епархијски управни одбор умољен за руковање овим послом, нико није осећао за потребно да људе упути да се окану посла, имајући у виду законске прописе о слободи вере и савести, као и чињеницу да свако правно лице има право на примање поклона од исељеника, поготову када се то ради у оквиру законских прописа, као што је то био случај приликом достављања помоћи Црквеној општини у Блатуши.“²

У епископовој представи Савезној комисији за верска питања указано је да је црква у Блатуши једина православна богомоља која је на територији бившег среза Вргинмоста надживела рат и да као таква „покрива“ подручје од 11 православних парохија. Епископ је нагласио да проблеме око обнове стварају управник циглане и сеоски учитељ са групом истомишљеника, а уз подршку представника локалних власти.

„Овом приликом још једаред молимо да се од стране Савезне комисије за верске послове интервенише у правцу заштите правног положаја

¹ Писмо Синода, бр. 1233/зап. 372 од 27. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 19-247.

² Писмо Синода, бр. 1892/зап. 535 од 26. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

органа Епархије горњокарловачке не само у конкретном случају него и уопште, јер је време да се пресече са самовољом појединаца из круга нижих органа Народне власти, првенствено на тлу и према органима Епархије горњокарловачке“, упозорио је епископ.¹

Савезна комисија за верска питања је допис Синода проследила хрватској Комисији за верске послове препоручујући да проблем треба што пре разрешити како би се предупредиле могуће озбиљне последице.²

У архиви поводом тог случаја постоји још један докуменат – својеврсна петиција са потписима 333 мештана села Блатуше упућена, октобра 1956, Савезној комисији за верска питања:

„Народ села Блатуше, опћина Вргин мост, котар Карловац одлучио је да Комисији за вјерске послове СИВ-а упути протесно писмо против насилне акције Горњокатоличке епархије, да у нашем селу под сваку цијену изгради цркву, која је у току 1941. године срушена и спаљена.

„Горњо карловачка епархија, преко свога изасланика попа Лазића, који се посебно ангажирао у овој ствари, води већ неколико мјесеци у нашем селу кампању око подизања црквене зграде из властитих средстава. Становници овог села супроставили су се одмах из почетка овој акцији православне цркве из Карловца. Међутим, црква је и даље остала упорна у свом захтјеву да селу изгради црквену зграду; иако то село у цјелини уопће не жели. Да би ту своју акцију што успешније извели, претставници Горњо католичке епархије дали су у Карловцу, који је од нашег села удаљен око 40 км. изградили кровну конструкцију за црквену зграду јер су мјештани овог села одбили да селу изграђују, ма да је за тај рад била предвиђена плаћа. Жели се другим речима да нам се у селу доведе готова црква. Ми при том постављамо питање, може ли Горњо католичка епархија у нашем селу насилно изградити цркву как ми то под никаквим условима не желимо?

„Народ овог устаничког кордунашког села сматра, да има пуно морално, а и законско право да се супростави овој насилној акцији цркве за подизање црквене зграде у нашем селу, кад ми то не желимо. Народ овог села добро је осјетио на властитој кожи 1941. године црквену политику и вјерност свећеника народу нашега села.

„Наговором православне цркве у нашем селу, отишло је 2. колово-за 1941. године неколико стотина наших сељана на такозвани покрст у Вргин мост, где су их усташе похватили, одвезли камионима у Глину и на Колорић, те их тамо након вишедневног звјерског мучења, поклали и спалили. Успомене на ову подлу пријевару цркве у којој су стотине људи из нашег и сусједних села остали без живота не дозвољавају нам да

1 Писмо епископа Симеона, Е.Бр. 720 од 22. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 351 од 1. новембра 1956, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

се икада више сложимо с тим да се у нашем селу подижу цркве, јер смо увјерени да ни сада не би могла водити корисну политику за народ овог села и да би она и надаље сијала лаж и лицемјерство међу људима.

„Народ нашег села одржао је досада неколико састанака посвећених питању насилне изградње цркве у селу. На тим састанцима донешене су одлуке, да се Горњо карловачкој епархији ни пошто не дозволи насилна изградња црквене зграде у нашем селу. Са овом одлуком упознала је наша делегација и Извршно веће НРХ а посебно протестно писмо упутили смо и котарском народном одбору Карловац у коме смо затражили помоћ од органа власти да не дозволе ову насилну акцију цркве из Карловца, али од њих нисмо у том смислу добили потребну помоћ. Спор, који је између народа нашег села и Горњокатоличке епархије избио у вези са изградњом поменуте цркве, доживио је ових дана свој врхунац, и уколико нас у овој насилној акцији цркве не би заштитио наслов, вјерујемо, да се ствар не би расчистила без физичког обрачунавања, јер ми стојимо на становишту да цркву не дамо градити под сваку цијену макар се за то требали и тући. Ово протестно писмо упућујемо вама као посљедњу жељу и настојање да се овај спор рјеши мирним путем, како не би дошло до сукоба које ми такођер не желимо. садржај овог писма потврђују ниже наведени потписници (следе 333 потписа).“¹

Црквена општина у Црепаји, Епархија банатска, договорила је са предузимачем Петром Драгојерцом обнову оштећеног храма. Како је Драгојерац морао на војну вежбу од 30 дана, Црквена општина се обратила за помоћ свом епископу, он је писао србијанској Комисији за верске послове, она то проследила Државној комисији за верска питања.² И ту

¹ Писмо становника села Блатуша Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233. Писмо је куцано латиницом, готово сви потписи су латинични.

Према сазнању епископа горњокарловачког, иницијатор састављања протестног писма био је Милан Гроздић, пословођа локалне фабрике, „који је био један од вођа терористичке групе која је силом омела припремне радове на оправци цркве у Блатуши. Он је чак у радно време удаљавао с посла своје потчињене раднике, предводећи их у једном противзаконском делу, као што се види из приложене копије преставке упућене републичкој Верској комисији у Загребу.“ Писмо епископа Симеона, Е.Бр. 720 од 22. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

Како се у писму помиње прекрштавање православних Срба у римокатолике и њихово клање у православним црквама у Глини и Коларићу, ваља напоменути да су проуасташки настројени Хрвати на том подручју побили свештенике Српске православне цркве у свим околним парохијама. На прекрштавање их није позвао православни свештеник већ римокатолички Фрањо Жужек. Он је обавио прекрштавање у храму у Глини, а потом су дошле усташе и поклале мештане све до једног, с тим да је стицајем готово невероватних околности једини остао жив Љубан Једнак.

² Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 620/51 од 1. августа 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

је случај, по свој прилици, завршен јер нема других докумената.

Проблем храма у селу Клепси код Чапљине, Епархија захумско-херцеговачка, био је специфичан. Црквени одбор молио је Народни одбор среза чапљинског да му не прави сметње кад је реч о поправци цркве у том селу, која је страдала још 1941. године. Према сачуваним документима, Црквени одбор је најпре купио креч, али му га је сеоска Радна задруга из Клепаца без икакве накнаде одузела и употребила. „Одбор је преко тога прешао и није правио питање. Затим је одбор поново набавио креч и стакла за прозоре. Кад је црква поправљена, окречена и стакла на прозоре ударена преко ноћи су нека лица насилно ушла у цркву и сва стакла наново поломили. Поред тога су скинули полијелеј и разбили га.“ После свега, јавни тужилац је позвао неколико чланова црквеног одбора на саслушање, пребацивши им да воде антидржавну политику и запретивши да ће њихове активности бити проглашене илегалним. Црквени одбор је о свему известио епископа, он Синод, а Синод Државну комисију за верска питања. Државна комисија за верска питања проследила је то писмо босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове.¹

Из Сарајева је, после пет месеци, стигао одговор да је Црквени одбор наводно позајмио креч задрузи, али да му касније није враћена иста количина па му је саветовано да га тражи, „па утолико га не хтједне СРЗ повратити, треба да се обрате поново комисији за интервенцију“. Што се тиче криваца за разбијање прозора на цркви, они нису пронађени. „Утврђено је и то, да су Митровићу Мирку црквеном одборнику уистину Кесо Божо претседник НО и Кнежевић Љубо службеник СУП говорили, да не би требао бити толико активан у Црквеном одбору, али је тај њихов разговор са Митровићем био посве приватног карактера и да није никако имао обиљежје неког службеног наређивања.“²

Није могуће утврдити да ли је икакав одговор прослеђен Синоду.

Београдска Саборна црква, која је била под државном заштитом као објекат од историјског значаја, била је прилично оронула. Стога се Управа парохије обратила 4. априла 1957. Савезној комисији за верска питања и затражила помоћ. „Свод црквени, са кога је малтер падао, морао је бити учвршћен пре неколико година, али су том приликом замазане фреске у величини од неколико квадратних метара, које би требало

1 Писмо Синода, бр. 2927/зап. 954 од 8. октобра/25. септембра 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 230 од 29. октобра 1952, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 5-103.

2 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 38 од 11. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

рестаурирати. Исто то, у мањој мери, треба учинити и у олтару. Поред тога, громобрани на цркви су искидани и извесан део олука однесен, и ту је такође потребна оправка.“

Управа парохије је у истом допису подсетила да ће те године у узвратну посету Српској православној цркви доћи делегација Румунске православне цркве превођена патријархом Јустинијаном и делегација Руске православне цркве са патријархом Алексијем, а биће дочекане у том храму, због чега је неопходно обавити потребне поправке. „Молим да се створе материјалне могућности, пошто их Саборна црква нема, да би се ове поправке под надзором Завода за заштиту старина могле на време извршити.“¹

Како није добила одговор, Управа парохије затражила је помоћ и од самог патријарха Викентија. Он је ургирао 25. јуна писмом Савезној комисији за верска питања: „С обзиром на скори долазак делегације Руске Православне Цркве молимо да се ова молба по могућности благовремено реши.“²

Тек после патријарховог обраћања, кренуло се, истина, прилично споро, у поправку Саборне цркве.

3.10.8. Звонаре

Власти Независне Државе Хрватске наредиле су 1941. рушење цркве у селу Ивањска, Архијерејско намесништво бањалучко, Епархија бањалучка. После рата мештани су подигли капелу и почели да обнављају црквени живот. Када су хтели да направе дрвену звонару и поставе мало звоно тешко око 60 килограма, купљено у Београду од Свештеничке задруге, срески Народни одбор у Бањалуци није изашао у сусрет њиховој молби са образложењем да је то у супротности са прописима о подизању објеката поред државних путева (мада је капела била удаљена око 170 метара од друма). Епископ бањалучки Василије обавестио је 28. фебруара 1953. Синод о догађају у селу Ивањска, Синод се обратио Државној комисији за верска питања. По устаљеној процедури, писмо је упућено босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања.³ После шест месеци у одговору је, између осталог, наведено је и следеће објашњење среског Народног одбора у Бањалуци: „Поменута капела гдје би

1 Писмо Српскоправославне парохије при храму Светог Архангела Михаила у Београду, бр. 146 од 4. априла 1946, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо патријарха Викентија, бр. 409 од 25. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Синода, бр. 686/зап. 178 од 10. марта 1953, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 56 од 16. марта 1953, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 7-128.

се требала саградити звонара налази се у подручју гдје претежно живи хрватски живаљ. Уз то парохија писковачка жели ову звонару саградити у близини пута I реда, а према самом допису архијерејска синода звонара би требала бити подигнута само на четири дирека. Сви ови наведени разлози довољни су, због којих не би требало дозволити градњу оваковог објекта.¹ У архиви нема других докумената о том случају.

¹ Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 195 од 23. септембра, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3.11. Манастири

3.11.1. Манастири као споменици културе

Државне власти су после Другог светског рата одузимале Српској православној цркви храмове с намером да у њима реализују различите програме и те објекте искористе за друге намене. Најдрастичнији је случај храма Светог Ђорђа на Опленцу, задужбине краља Петра I Карађорђевића, за који је било планирано да буде претворен у музеј.

Одузимање цркава и њихово претварање у музеје почело је, према документима Државне комисије за верска питања, у лето 1946. и то се најпре десило у Скопљу са храмом Светог Спаса.¹

Посебне невоље у манастирима проглашеним за споменике културе под заштитом државе, настајале су због слободног схватања дужности особа које је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе одредио да воде бригу о њима. Ти својеврсни државни чувари често су се мешали у послове манастирског братства, односно сестринства, па би се управе манастира, као и у другим сличним случајевима када би сматрале да их државне власти угрожавају, жалиле надлежним архијерејима, а ови Синоду, да би потом, следом догађаја, о свему била обавештена одговарајућа републичка Комисија за верске послове.

Чувар манастира Жича, Епархија жичка, Милан Н. Петровић наредио је управи те светиње да уклони из цркве књигу за уписивање посетилаца и добровољних приложника како би он поставио своју, а забранио је продају свећа, календара и других ситница и примање добровољних прилога. Синод је тим поводом затражио интервенцију од републичке Комисије за верске послове, која је 2. новембра 1950. о томе известила Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије. У допису је препоручено да се скрене пажња свим таквим чуварима да немају право да се мешају у унутрашњи манастирски живот.²

Сличан случај забележен је и у манастиру Грачаница, Епархија рашко-призренска, о чему је Синод 15. августа 1951. известио Државну

1 Писмо Синода, бр. 2060 од 16/3. августа 1946, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, К.бр. 2606 од 27. августа 1946, Председништву македонске владе – АЈ, 50, 128-257.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 868/50 од 2. новембра 1950, Милораду Панићу, директору земаљског Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе – АС, 21, 11.

комисију за верска питања, а она је то писмо две недеље касније проследила Заводу нагласивши да би требало поступити по предлогу Синода: „Комисија је мишљења да би било врло пожељно решавати ове односе и у таквим питањима обавијестити Архијерејски синод Српске православне цркве о свему ономе што је Заводу потребно, пошто претпостављамо да ће Архијерејски синод исказати разумијевање за сва потребна питања.“¹ Да су сугестије прихваћене потврдио је 6. септембра директор Завода Милорад Панић у писмуу Државној комисији за верска питања.²

Државна комисија за верска питања одговорила је Синоду тек после девет месеци тврдећи да у Заводу нису чули за постојање било каквих неспоразума. С друге стране, у два другачија случаја Завод је, како се наводи, захтевао стриктну примену одредаба закона о заштити споменика културе. Најпре у случају игумана манастира Грачанице, који према мишљењу чувара, „својим понашањем, сталним пијанством, умањује углед заштићеног споменика“, док је у другом случају била реч о одбијању управе манастира Високи Дечани да одобри стручњацима Завода преглед ризнице. О тим дешавањима био је, истакнуто је у допису, обавештен и Синод. „Других неспоразума није било нити ће их бити, уколико одговорни службеници цркве буду поштовали изричите законске прописе.“³

Како су манастирске власти, сасвим разумљиво, нерадо прихватале да се у њихове активности мешају људи који нису припадали јерархији Цркве, притужбе световних власти биле су бројне. Државна комисија за верска питања је у вези с тим 3. јануара 1952. приговорила Синоду да би се манастирске управе морале другачије понашати. Синод је са садржајем писма упознао све архијереје. Прва реакција стигла је од епископа сремског Никанора. Он је 31. марта у писму Државној комисији за верска питања навео да манастирске управе раде колико могу на процесу рестаурације и конзервације објеката, констатујући да су манастири на подручју Фрушке горе у току рата најтеже страдали. Од петнаест манастира, колико их је до рата било на том подручју, само четири су остала неоштећена (Раваница, Беочин, Крушедол и Привина глава), указао је епископ и подсетио да су у њима смештени дечји домови. Остали су делимично или сасвим порушени. Да би се установило право стање и евентуално приступило рестаурацији страдалих фрушкогорских мана-

1 Писмо Синода, бр. 2133/зап 566 од 15/2. августа 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 280 од 1. септембра 1951, Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије – АЈ, 144, 4-84.

2 Писмо Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије, бр. 1016 од 6. септембра 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 280/51 од 24. маја 1951, Синоду – АЈ, 144, 4-84.

стира, али и сачувао материјал са урушених објеката, надлежни Епархијски управни одбор је још 1947. године упутио посебну комисију¹ која је посетила све страдале манастире, установила степен оштећења и дала предлог мера за очување остатака тих светиња и за заштиту материјала од даљег развлачења. По налазима те комисије издата су упутства манастирским управама у погледу очувања манастирских поседа. У међувремену, монахиње манастира Гргетега дале су, по одобрењу Епархијског управног одбора, тамошњој Сеоској радној задрузи право на сечу манастирске шуме ради печења креча за потребе манастира и за подизање задружног дома. Монахиње у манастиру Хопово користиле су само једну просторију и то искључиво током зиме када ту нису боравили стручњаци који раде на рестаурацији храма.²

По пријему дописа епископа рашко-призренског Владимира Синод је о одузимању појединих вредности из ризница манастира Високи Дечани 14. фебруара 1952. обавестио србијанску Комисију за верске послове. Реч је о томе да је службеник среског Народног одбора из Савета за просвету и културу Ратко Каракушевић крајем претходне године дошао у манастир с овлашћењем власти да из манастирске ризнице узме старо оружје, које је до тада чувано у тој светињи као њена својина, како би га пренео у Обласни музеј у Приштини. Управа је записнички предала тражене предмете и то на основу препоруке епископа Владимира од 12 септембра 1951. да се у таквим случајевима не противе државним органима. После примопредаје оружја, Каракушевић је наредио игуману да и кључ од храма преда чувару манастира. У међувремену, чувар је упозорио игумана да осим братије нико не сме да се задржава у тој светињи, не сме ни да помишља на повећање братства.³ Писмо је прослеђено Заводу за заштиту и научно проучавање културно-историјских споменика Србије, што потврђује кратка белешка испод печата деловодног протокола: „До одговора Завода за заштиту и научно проучавање културно-историјских споменика НРС, предмет а/а.“

Манастиру Чокешина, епархија Шабачка, по закону о аграрној реформи одузета је сва шума, због чега се нашао у егзистенцијалним неприликама, па су монаси морали да моле за помоћ епископа Симеона, који се тим поводом 7. марта 1952. обратио Николи Вукчевићу из Државне комисије за верска питања. Према белешци Вукчевића, у манастиру који је проглашен за културно-историјски споменик требало би

1 Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1946. године сачинила је елаборат „Злочини на културно-историјским споменицима и предметима у Срему“ – *Злодела и греси*, Београд, 1990.

2 Писмо епископа сремског Никанора, бр. 132 од 31. марта 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Синода, бр. 14/зап. 47 од 14/1. фебруара 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

поправити конак. Међутим, како он сматра да би све то требало да иде уобичајеним путем, одбио је епископову молбу с образложењем да се он и епископ не познају тако добро да би лично требало да интервенише.¹

Манастир Света Петка у Сићевачкој клисури, Епархија нишка, такође на листи споменика културе, био је можда најсиромашнији у Српској православној цркви. Није имао никакве имовине и издржавао се такорећи од милостиње. У његовој непосредној близини налазио се каменолом где се вадио камен за одржавање пруга и друге потребе. Јаке детонације приликом коришћења експлозива у каменолому изазивале су различита оштећења у манастиру, па се управа манастира 1. априла 1952. жалила управи каменолома молећи их да предузму нешто како би се предупредиле даље штете. Уместо одговора, уследиле су још јаче експлозије које су проузроковале нова оштећења на манастиру. Црквени суд Епархије нишке о тим невољама 8. октобра известио је земаљску Комисију за верска питања. Писмо је 15. октобра прослеђено Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе. После два месеца, Биро је вратио материјал Комисији, а она је 9. јануара 1953. одговорила Црквеном суду Епархије нишке тврдњом да је до оштећења дошло услед дотрајалости манастирске зграде, а не због детонација.²

На први дан Ускрса 1952. у време литургије чувар манастира Високи Дечани је, супротно канонима, пустио две жене у олтар. Када га је монах Антоније упозорио да то не сме да ради, овај му је одговорио да има дозволу својих надређених. Епископ рашко-призренски Владимир је о томе обавестио Синод, који је писмо 3. маја проследио Државној комисији за верска питања. На крају свог обраћања Синод је указао: „Светом Архијерејском Синоду част је обратити се тој Комисији с молбом да се дужност чувара цркава и манастира који стоје под заштитом Државе поверава управама дотичних културно-историјских споменика како би се избегли овакви случајеви обесвећења наших светиња.“³ У архиви нема других докумената.

Милорад Панић, директор Завода за заштиту и научно проучавање

1 Писмо епископа шабачког Симеона, од 7. марта 1952, Николи Вукчевићу – АЈ, 144, 6-116.

2 Писмо Црквеног суда Епархије нишке, Цсбр. 1926-П/29 од 8. октобра 1952, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 519 од 15. октобра Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе; Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 12314 од 23. децембра, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 714/53 од 9. јануара 1953, Црквеном суду Епархије нишке – АС, 21, 13.

3 Писмо Синода, бр. 1163/зап. 275 од 3. маја/20. априла 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

споменика културе Србије, начинио је 11. септембра 1954. године елаборат „Предлог за изузимање испод црквене управе најважнијих историјских споменика“ за земаљску Комисију за верске послове. На самом почетку је констатовао да се дотадашњи друштвени однос према културно-историјским споменицима у црквеном поседу мора променити из више разлога. Према мишљењу Панића, манастири из XIII, XIV и XV века својом архитектуром, живописом и ризницама представљају драгоцену сведочанства о животу, раду и култури српског народа тога времена; уметничко вредновање садржине у тим светињама, како је навео, превазилази оквире српског народа уклапајући се у цивилизацију што је захватала територије Европе, Мале Азије и Северне Африке, познату под именом Стари свет, а која је највиши ниво достигла баш на српској територији (европско сликарство у манастирима Сопоћанима и Милешевима, или војнотврђавска архитектура у Манасији у XV веку); најважнији од тих објеката постали су предмети интересовања светске науке, тако да само ради њих у Југославију долази годишње и неколико хиљада научних радника и посленика културе са свих континената; угледне научне и културне институције светског ранга, као што су Унеско или Сорбона, све чешће посвећују своја издања југословенским споменицима; ни у Југославији не недостаје интересовање за те вредности, па су на високим школама започеле припреме за школовање разноврсних стручњака за проучавање културног наслеђа која се базира управо на српским манастирима. „Садашњи режим у овим споменицима веома је заостао за захтевима и потребама времена. Калуђери, који их настањују, са њиховим културним значајем немају везе, већ их третирају искључиво као религиозне објекте. Око ових споменика се сваког дана дижу економске зграде (стаје, свињци, кокошињци и сл.), чије испаравање загађују терен и развија процесе штетне за материјал споменика, док се пак у самим споменицима пале ватре, свеће, кандила чија чађ константно покрива често најдрагоценија уметничка дела; изнад свега, и данас се скрива да се у овим културним центрима врше такви култни обреди као што су крштења, опела, венчања, да је то груб анахронизам нашег времена и нашег схватања културе“, констатовао је Панић у елаборату. Монахе и монахиње окарактерисао је у истом рукопису као заостале и политички реакционарне констатујући да они „својом делатношћу одржавају и мире сујеверје и биготизам, а политички свесно агитују противу основних тековина Народне револуције (Само примера ради наводимо да у Сопоћанима и Манасији живе људи који су по неколико година провели на издржавању казни због четничке делатности).“ Панић сматра да би једини начин заштите те баштине представљало претварање манастира у музеје, који би били под надлежношћу среских народних одбора, снабдевени потребним бројем стручног и помоћног особља и обезбеђени материјалном подршком из буџета. „Рад на конзервацији и рестаура-

цији ових споменика остао би под искључивом надлежношћу Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, а управа музеја била би обавезна да се придржава свих стручних упутстава Заводових у циљу чувања и неге предмета и дела у њима.“ Ти музеји били би установе са самосталним финансирањем уз нужно дотирање државе, назначио је Панић.

Да би предлог могао бити реализован, потребно је, тврди Панић у наставку, најпре решити питање власништва, потом иселити монахе из најзначајнијих манастира или ограничити њихов број и делатности, решити затим питање имовине зграда и земљишта манастира, како би они на крају били претворени у музеје. Пошто је неспорно, писао је Панић, да је власништво над тим културно-историјским вредностима општеномодно, питање иселења монаха да се лако решити пошто само десетак манастира треба изузети од управе Српске православне цркве. Питање непокретне манастирске имовине је с друге стране веома компликовано за решавање: мада су манастири имали одређени земљишни фонд, приходи од земље нису били довољни за њихово одржавање, па је држава углавном дотирала трошкове посредством Завода за заштиту споменика. „Изузетак по овом питању чиме само два манастира – Студеница и Пећка патријаршија, који су дали извесне суме на одржавање заштићеног споменика.“ Основно питање које се постављало поводом имовине тичало се заправо титулара власништва – да ли је то одређени манастир или Патријаршија? Тамо где је власништво манастирско, ту имовину, указао је Панић, треба разделити или предати Патријаршији, или направити економију од које би приходи ишли на финансирање новооснованих установа (манастира-музеја).

Панић је начинио и списак објеката које би требало претворити у музеје: Петрова црква код Новог Пазара („најстарија грађевина ове врсте на нашој територији, свакако из времена пре Немање“), Студеница („прототип најважније српске школе, драгоцен као уметнички, историјски и архитектонски споменик са богатом ризницом предмета и докумената“), Сопоћани („највиши дOMET европског сликарства XIII века“), Градац („сада у рушевинама које су привремено конзервиране, чува на преосталим зидовима сликарство високог квалитета“), Жича („важна као историјски и уметнички споменик, чврсто везана за борбу за самосталност српске цркве па и државе у Средњем веку“), Пећка патријаршија („целим својим комплексом драгоцен по својим фрескама, ризници и архитектури, а ништа мање по својој историјско-политичкој улози у историји нашег народа“), Милешева („поред Сопоћана најважнији ликовни споменик овог периода“), Грачаница („драгодена по свом архитектонском стилу а и по свом живопису“), Дечани („најочуванији и најмонументалнији споменик Средњег века, веома важан по својој архитектури, по свом живопису и по својој ризници која садржи велики број

рукописних књига од XIII до XVIII века“), Богородица Љевишка („први споменик читавог једног стила, архитектонског и сликарског. По многим питањима наше средњевековне уметности кључни објекат.“), Раваница („важна за настајање нашег стила званог Моравска школа“), Љубостиња („важна по својим архитектонским решењима и по живопису“), Каленић („од прворазредног значаја за своју епоху по свом архитектонском и сликарском стилу“), Манасија („центар културне и политичке делатности у првој половини XV века, веома важна као пример манастира-тврђаве, чува на својим зидовима драгоцен живопис“), Ново Хопово („највреднији споменик нашег касног Средњег века у Војводини“).

На крају елабората Панић је изнео неколико примедби о манастиру Сопоћани: „Боравак калуђера чини да се многи конзерваторске мере не поштују и компромитују (паљење свећа, ударање ексера у зидове, ношење културних предмета, улазак велике масе верника која оштећује живопис разним сујеверним радњама итд), а с друге стране поред овог објекта стално ничу неке шупе, стаје, свињци, тако да то веома штети угледу једног споменика културе“. Предложио је још да се у близини манастира сагради хотел за туристе, а да се монаси и монахиње преселе у манастир Црна Река. „На основу свега изложеног, молим Извршно веће да донесе решење о иселењу калуђера и њихове економије из манастира Сопоћана, а манастир са конаком да се преда на чување и одржавање Среском народном одбору среза дежевског. Народни одбор би прописао режим манастира Сопоћана консултујући се са овим Заводом.“¹

Према једном извештају Савезне комисије за верска питања, од 9. октобра 1954, упућеног Савезном извршном већу, 453 објекта Српске православне цркве (122 у Црној Гори, 25 у Босни и Херцеговини, 82 у Македонији, 146 у Србији, 78 у Хрватској а ниједан у Словенији) добила су статус историјских споменика. (Поређења ради, за историјске споменике било је проглашено чак 1.346 објеката Римокатоличке цркве, од којих се 1.322 налазило у Хрватској!) У истом извештају узгред је поменуто да су монаси манастира Сопоћани и Манасија у затвору јер су, како је наведено, дошли у сукоб са законом, док је игуман Грачанице затворен „ради угледа самог споменика и цркве“. У Сопоћанима и Богородици Љевишкој не обављају се богослужења пошто су у току радови на рестаурацији.²

Како су у црквама и манастирима претвореним у музеје од самог почетка искрсавали разни проблеми, углавном услед прекорачења права

1 Елаборат Милорада Панића, директора Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије, од 11. септембра 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 315 од 9. октобра 1954, Савезном извршном већу – АЈ, 144, 9-162.

световних људи ту постављених првенствено да би контролисали свештенике или монахе, црквене власти су се много пута обраћале државним органима како би ти проблеми били превазиђени. Тако је 11. октобра 1955. Савезна комисија за верска питања затражила од македонске Комисије за верске послове прецизне информације о стању у манастирима проглашеним за споменике културе. Према њеним сазнањима, македонски Завод за заштиту културно-историјских споменика забранио је богослужења у манастирима Свети Јован Бигорски, Свети Климент Охридски и Свети Наум, што је код верних изазвало велико незадовољство, у манастиру Свети Наум посетиоцима наплаћују улазнице, а у манастиру Свети Јован Бигорски чувар и његова два помоћника су муслимани. Ти чувари су, према истим изворима, узурпирали манастирску имовину и располажу с њом како желе, не одговарајући никоме.¹

Невоље братства манастира Високи Дечани продужиле су се и у лето 1955. године када је настао проблем око власништва над четири вагона оловних плоча скинутих после промене крова храма још 1936. године. Када је управа манастира хтела да прода две тоне тих плоча извесном предузетнику из Сарајева, обласни Завод за заштиту споменика културе пожалио се србијанској Комисији за верске послове, која је закључила да плоче не треба оставити на располагање манастиру већ их дати Заводу да их искористи за исте сврхе на другим објектима. „Чињеница да је заштитне радове на манастиру Дечанима 1936. године извршила Држава, затим, да је манастир као историјски споменик стављен под заштиту Државе 1947. године као и да је на одржавању истог од 1950. године утрошено око 4,000.000 динара од стране Завода и НОД-бора среза у Ђаковици оправдавају захтев Завода да му се спорно олово уступи на коришћење“, писала је Комисија Савезном јавном правобранилаштву 2. септембра.²

После недељу дана, тачније 8. септембра 1955, Савезно јавно правобранилаштво је одговорило Савезној комисији за верска питања, понављајући практично ставове републичке Комисије за верска питања: „Ово Правобранилаштво је заузело овакав став, да спорно олово припада Заводу, јер је сам манастир у крајњој линији саградио народ односно заједница, која и данас за одржавање овог споменика културе даје милионске суме, док црква за одржавање манастира не даје ништа а добијена новчана средства за олово намерава да употреби за своје уже потребе.“³

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 350 од 11. октобра 1955, македонској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо србијанске Комисије за верска питања, бр. 16873 од 2. септембра 1955, Савезном јавном правобранилаштву – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Савезног јавног правобранилаштва, бр. 683 од 8. септембра 1955, Са-

Савезно јавно правобранилаштво истим поводом обратило се поново 17. октобра Савезној комисији за верска питања наводећи да је проблем доспео до Патријаршијског управног одбора и захтевајући да Комисија интервенише у Патријаршији у прилог захтевима Завода.¹ Пре одговора, Милоје Дилпарић је затражио правни савет од својих сарадника, на основу чега је настала следећа службена белешка: „Став Савезног јавног правобраниоштва правно се не би могао бранити. Оловни покривач Манастира Дечани је саставни део објекта па према томе и власништво манастира. Оправка крова извршена о државном трошку 1936. године не може да послужи као правни основ за промену власништва на скинутом олову. Таква намера није тада постојала у прилог чега стоји и чињеница, да је скинуто олово остављено управи манастира која га је сместила у своје магацине. Да је држава хтела да се регресира, она би то одмах урадила (евентуално у споразуму са управом манастира), па се ни олово више не би налазило у поседу манастира. Овако међутим, мора се признати да је оправка сматрана неком врстом дотације односно да је манастиру као културно-историјском споменику држава помогла у трошковима одржавања. Стављањем манастира као споменика културе под заштиту државе 1947. године не дира се у његова имовинска права, како то проистиче и из односних прописа. Према томе, правно не постоји основ за одузимање спорног олова манастиру. Уколико дође до парнице, суд би о овоме морао да води рачуна (законитост). Стога би требало прихватити солуцију коју је понудила управа манастира, тј. да се олово подели, а део манастира би се могао откупити.“²

То објашњење послужило је Савезној комисији за верска питања за састављање одговора Савезном јавном правобранилаштву.³

После отприлике шест месеци, 11. маја 1956, Савезно јавно правобранилаштво обавестило је Савезну комисију за верска питања да је спор разрешен тако што је по наређењу обласног Јавног правобранилаштва Завод за заштиту споменика културе без судског спора преузео све оловне плоче.⁴

Епископ жички Герман марта 1957. известио је Савезну комисију за верска питања да у манастиру Студеница, на основу одлуке Народног

везној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

1 Писмо Савезног јавног правобранилаштва, бр. 683 од 17. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 Службена белешка – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 321/55 од 21. новембра 1955, Савезном јавном правобранилаштву – АЈ, 144, 13-201.

4 Писмо Савезног јавног правобранилаштва, бр. 683/55 од 11. маја 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

одбора среза Краљево од 26. априла 1956. посетиоци који желе да виде ризницу у тој светињи морају да плате улазницу, па се због тога чувар у манастиру обратио србијанском Заводу за заштиту културно-историјских споменика сматрајући да спровођење те одлуке оставља рђав утисак код посетилаца. Завод је уважио приговор епископа и затражио од Народног одбора да решење повуче, а чувару препоручио да улазнице не наплаћује. Народни одбор је, међутим, одлуком од 30. јануара одбио сугестије Завода и поново наложио чувару да наплаћује улазнице наводећи да ће тако остати без месечне плате и социјалног осигурања. Епископ је у допису саопштио да је чувар монах из истог манастира, који има све што му је потребно за живот. „Сасвим је сувишно да му се поред свега што у манастиру ужива одређује и толика плата. Могао би му се дати само један хонорар од рецимо, две хиљаде месечно да се пристojније одева а толико би могао узети и завод за заштиту на себе те би отпао и тај разлог за наплату улазница. Ово утолико пре што су све те задужбине истовремено и парохijske цркве у којима се стално обавља служба.“¹

Савезна комисија за верска питања проследила је 30. марта 1957. писмо србијанској Комисији за верске послове: „Наше је мишљење да је поменуто решење незаконито и да би исто као такво требало поништити.“² У архиви нема других докумената о томе шта се тим поводом даље дешавало.

Брига Српске православне цркве за очување икона, фресака и других вредности по храмовима и манастирима, чак и у оним деловима Југославије, као што је то Македонија, у којој се још од 1945. није признавала надлежна власт Патријаршије у Београду, огледала се и у спречавању покушаја скидања фресака из манастира Светог Пантелејмона у Нерезима код Скопља. Синод је у вези с тим 14. маја 1957. затражио интервенцију од Савезне комисије за верска питања и то после објављивања текста Милорада Панића „Протест и апел“ у комунистичком партијском гласилу *Борба* дан раније, у коме он протестује против одлуке Одбора за организовање југословенског учешћа на међународном сајму у Белгији, да се из манастира Свети Пантелејмон скине фреска *Оплакивање* из XII века ради преношења и приказивања на изложби у Бриселу. „Свети Архијерејски Синод у потпуности усваја разлоге изнете у овом чланку који се у исечку прилаже овом акту и моли Комисију за дејство на надлежном месту да се не дозволи скидање ове фреске.“³

1 Писмо епископа жичког Германа, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 211 од 30. марта 1957, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Синода, бр. 1264/зап. 300 од 14. маја 1957, Савезној комисији за верска

3.11.2. Судбина манастирских храмова, објеката и имања

А. Војска у манастирима

Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања, и др Никола Вукчевић, референт за Српску православну цркву, посетили су 2. марта 1950. Патријаршију, где су у разговору са патријархом Гаврилом и епископом рашко-призренским Владимиром, поред осталог, затражили да Црква уступи Југословенској армији помоћне зграде у манастирима Дужи и Добрићево, Епархија захумско-херцеговачка, и Косијерево, Митрополија црногорско-приморска. Патријарх је одговорио да нема ништа против тога, али је нагласио да се мора водити рачуна да у сваком манастиру буду остављене по две собе за монахе који тамо бораве. Епископ Владимир је том приликом подсетио да и у манастиру Грачаница годинама обитава војска, па моли да се и тамо ослободе две собе за монахе. Патријарх је поменуо и потребу договора око надокнаде, указујући на слабо материјално стање манастира. Дилпарић, међутим, није ништа конкретно одговорио.¹

Управа манастира Дужи склопила је 29. маја 1950. са Војном командом у Требињу уговор о коришћењу манастирских објеката с тим да монасима буде обезбеђен смештај унутар порте. Како Војна команда ни до почетка 1955. године није испоштовала тај део уговора, епископ Лонгин је више пута интервенисао код војних власти, али без успеха. Зато се обратио Синоду упозоривши да војна управа помиње и експропријацију манастирског комплекса, а то му је, каже, почетком новембра 1954. потврдио и Владо Шегрт, тада председник босанскохерцеговачке Комисије за верска питања. Навео је да је одбацио могућност експропријације пошто је манастир културно-историјски споменик од значаја за народ и Српску православну цркву и као такав потпада под Закон о заштити споменика културе. Подсетио је и на предлог управе манастира војним властима да би проширење магацина могло бити решено копањем лагума у брду поред манастира, о чему је Војна команда у Требињу известила Армијску команду у Сарајеву.

Синод је писмо епископа Лонгина 19. фебруара проследио Савезној комисији за верска питања.² У архивама нема других докумената о том проблему који се, према другим изворима, наметао још десетак година!

Припадници Југословенске армије боравили су неко време у манастиру Светог Јована у Горњем Матејевцу, Епархија нишка. Епископ

питања – АЈ, 144, 21-257.

¹ Службена белешка о разговорима Милоја Дилпарића и патријарха Гаврила, од 2. марта 1950. године – АЈ, 144, 3-61.

² Писмо Синода, бр. 307/зап. 95 од 19. фебруара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

Јован је обавестио Синод о штети насталој у току тог својевољног узурпирања, а Синод се 28. марта 1951. обратио земаљској Комисији за верске послове. „Свети Архијерејски Синод и са своје стране моли Верску Комисију, да се о овоме жалосном случају обавести надлежне власти и умоле за дејство да се манастиру накнади причињена штета и предузму кораки како се у будуће слични случајеви обесвећења и оштећења храмова не би понављали.“¹ Писмо је 18. априла 1951. прослеђено Државној комисији за верска питања. Она је одговорила 13. јула да је случај истражен, а штета надокнађена, па је земаљска Комисија за верске послове истог дана о томе известила Синод.²

Епископ браничевски Хризостом затражио је 25. фебруара 1953. од Државне комисије за верска питања помоћ за санирање манастира Горњак код Петровца на Млави, у коме је донедавно боравила војска. Када је архијерејски намесник затражио од војних власти сагласност да манастир поново преузме Црква, одговорено му је да Синод треба да се обрати Министарству народне одбране. Архијерејски намесник је посетио манастир и затражио од епископа да предузме потребне кораке како би се та светиња заштитила од пропадања уз помоћ Завода за заштиту културно-историјских споменика Србије, тим више што је то задужбина кнеза Лазара Хребелановића.³ У архиви нема других докумената о про-

1 Писмо Синода, бр. 896/зап. 186 од 28/15. марта 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 238/51 од 22. марта 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 227/51 од 13. јула 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 556/51 од 13. јула 1951, Синоду – АС, 21, 12.

3 Писмо епископа браничевског Хризостома, Е.бр. 250 од 25. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

„Споља манастир прокишњава, тако да вода цури низ зидове. На много места малтер је услед воде и мраза опао до пола зида и постоји даље опадање малтера и рушење камена из којих је сазидан манастир. Цреп на крову манастира је поцепан, те прокишњава и руши доњи део храма. Цокла је доста пропала, јер малтера нема на њој уопште. На прозорима нека стакла поцепана. Врата манастирска како на главном улазу, тако и споредном су отворена-незакључана. Главна врата су попустила тако да при отварању покрећу са футером. На њима квака и опшив у опште нема. Крст са звонаре нема. На улазу свод је прокишњавао и сав малтер опао. Свуда око манастира је велика прљавштина, од парчића црепа, малтера, дрвећа, лишћа и др. Тако исто и у своду. Ушао сам унутра у храм и видео жалосну слику. Певнице разбацане где не треба, зидови потамнели и од њих опада креч и све пропао под и певнице. Фреске потамнеле и већ почеле да губе свој првобитни изглед. На своду у олтару где прокишњава, опао је малтер и са њиме и један део фреске, тако да се изглед фреске изгубио. На голој часној трапези стоје три иконе, две изгужване а једна поцепана. Ту стоји и један део од поломљене столице. Иконостас у дуборезу прилично добро изгледа само га попала прашина и прљавштина. На многим местима изнутра види се да прокишњава и руши унутрашњи део храма.“ Писмо архијерејског намесника млавског Слав. Н. Бисића, бр. 102 од 10/23. фебруара 1953, епископу браничевском Хризостому – АЈ, 144, 7-128.

блему па је тешко закључити шта се даље збивало.

Б. Ђаци и омладина у манастирима

У женски манастир Црновница код Лесковца, Епархија нишка, 20. марта 1952. касно увече стигла је група омладинаца из села Јашуње и тражила да им се уступи конак. Монахиње су ослободиле једну просторију јер више нису имале, нагласивши да је то женски манастир и да није пожељан дужи боравак гостију. Монахиње су о том случају обавестили епископа, па је Епархијски управни одбор писао 25. марта 1952. србијанској Комисији за верске послове, која је 1. априла писмо проследила Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе.

Биро је 19. маја одговорио да је реч о групи омладинаца који су на том подручју похађали предвојничку обуку, а како је она завршена, тиме је случај окончан. По пријему одговора, у србијанској Комисији за верске послове остала је белешка: „О предњем извештена Држ. ком. за верска питања ФНРЈ, да би о томе упознала и Архијереј. синод.“¹

О дешавањима у поменутом манастиру и епископ нишки је 1. априла 1952. обавестио Синод, који је писмо проследио Државној комисији за верска питања затраживши интервенцију.² У архиви нема докумената који би упућивали на одговор.

И манастир Острог, Митрополија црногорско-приморска, доживео је несвакидашње скрнављење и то 13. маја 1952, на Дан Управе државне безбедности. Тога дана је у доњи манастир стигла група омладинаца и омладинки, предвођена Луком Копривицом, шефом Удбе у Никшићу, а проблеми су настали када се део групе упутио у горњи манастир. Пошто им је игуман Герасим отворио цркву и ћивот, омладинке су ушле у олтар и палећи свеће изговарале свакакве вулгарности. На упозорење игумана, незвани гости су му запретили да ће га обесити. Архимандрит Леонтије је о немилостиво догађају известио срески Народни одбор.³ Митрополит Арсеније је обавестио Синод, он Државну комисију за верска питања, а она је материјал проследила црногорској Комисији за верске послове. После више од четири месеца, то јест 5. новембра, одговорено је да архимандритове тврдње нису тачне јер по сазнањима шефа Удбе Титограда Гојка Максимовића нико од присутних на прослави није ишао у горњи мана-

1 Писмо Епархијског управног одбора Епархије нишке, бр. 689 од 25. марта 1952, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 155/52 од 1. априла 1952, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе; Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 4518 од 19. маја 1952, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо Синода, бр. 909/зап. 196 од 1. априла/19. марта 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Синода, бр. 1773/зап. 531 од 27/14. јуна 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

стир. Максимовић је био изричит да је игуман Герасим измислио догађај јер је, како је навео, био пијан. „Колико се може вјеровати исказима и извјештајима Леонтија Митровића и Герасима Чечура јасно се може закључити по томе што су оба учествовали у крађи и малверзацији државне имовине и профанисању црквене светиње, као што је Острог, због чега се данас налазе у затвору.“ На крају стоји и сугестија Синоду да не прима извештаје епископа као једину истину, већ да провери њихове наводе и утврди чињенично стање пре но што се жали.¹

Епископ рашко-призренски Владимир тражио је 6. септембра 1952. од србијанске Комисије за верске послове да помогне око иселења основне школе из просторија манастира Драганца код Гњилана како би се могао наставити уобичајени црквени живот у тој светињи. У допису је стајало и да се тим поводом недавно обратио и обласном Народном одбору у Приштини, где његов апел за помоћ није наишао на разумевање.²

Према допису епископа рашко-призренског Владимира Синоду, у женском манастиру Света Тројица код Муштушта, 1948. усељено је обласно Дечје летовалиште и за магационера постављен Марко Николић–Костић, „човек безбожан и бездушан, за своје интересе еластичан и претворан“. Магационер је годинама без сагласности управе присвајао манастирску имовину. После неколико притужби, смењен је, а на његово место је дошао његов рођени брат, који је према мишљењу настојатељице манастира, у сваком погледу још гори. Како су им невоље с непоштеним магационерима већ дозлогрдиле из управе манастира обратили су се за помоћ епископу Владимиру, који је њихову молбу проследио земаљској Комисији за верска питања и Синоду.³ Синод се истим поводом 4. новембра 1952. обратио србијанској Комисији за верске послове.

Белешка на писму Синода била је кратка: „Решено под бр. 410/52 од 8- VIII-1952 год.“.

Конаци манастира Крушедол постали су Дом за децу са психофизичким манама. После низа проблема са васпитачицама те деце у прва два месеца од усељења, управа манастира затражила је 21. децембра 1954. од Савезне комисије за верска питања да та установа буде иселењена. Управник манастира синђел Стефан Чакић подсетио је да се претходно безуспешно обраћао покрајинском Савету за социјално старање. „Све манастирске зграде налазе се у врло руинираном стању. Ако би Савет за социјално осигурање приступио оправци ових тешко оштећених зграда, а што мора учинити у најскорије време на основу постојећег у овоме,

1 Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 78 од 5. новембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо епископа Владимира, бр. 1506 од 6. септембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Писмо Синода, бр. 3110/зап. 1052 од 4. новембра/22. октобра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

Савет би најмање морао утрошити десет до петнаест милиона динара, а за ове паре би управо могао подићи за дефектну децу један леп и узоран Дом, где би били осигурани сви потребни услови за његов нормалан и несметан рад, а тиме би и Управи манастира Крушедола било омогућено несметано да врши своју верску и културно-историску мисију“, стајало је у допису. Настојатељ је истакао и да је поменути манастир један од најзначајнијих културно-историјских споменика српског народа у тим крајевима, и да га због драгоцених знаменитости свакодневно посећују домаћи и страни туристи, и готово сви се снебивају да уђу када на конаку виде ознаку његове намене. Писмо је прослеђено србијанској Комисији за верске послове.¹ У архивама нема других докумената о том проблему.

В. Потапање манастира

Потапање манастирског комплекса ради изградње вештачког језера за хидроцентралу Међувршје погодило је манастире Јовање и Никоље у Овчар Бањи, Епархија жичка. Како су се договори о накнади и премештању објеката искомпликовали, епископ жички Герман се 21. октобра 1954. обратио Савезној комисији за верска питања. Извршно веће Србије није ништа одговорило на захтеве Епархијског управног одбора, а Предузеће за изградњу и експлоатацију „Електроморава“ је 9. октобра затражило пресељење монахиња из манастира Јовање у манастир Никоље.² У архиви нема других докумената о том случају.

Епископ горњокарловачки Симеон као администратор Епархије далматинске обратио се 26. априла 1955. хрватској Комисији за верске послове поводом намере власти да потопе манастир Драговић у Далмацији ради изградње вештачког језера и хидроцентрале на реци Цетини. Наводећи укратко бурну историју манастира, указао је да је та древна светиња из XIV века од посебног значаја за српски православни народ тог краја, а да већ на терену ради посебна комисија за утврђивање земљишних поседа и зграда које ће ускоро бити потопљене. Епископ моли да се манастир измести на другу локацију, коју ће одредити манастирска управа и радници Конзерваторског завода у Сплиту. Препоручио је да разградња цркве буде пажљиво обављена пошто би у њеним зидовима можда могли да буду пронађени остаци римске и ранохришћанске културе. Такође, сматра да би манастиру на другом месту требало уступити земљиште за обраду. Мисли да би изградњу нове цркве и мале зграде

¹ Писмо синђела Стефана Чакића, управника манастира Крушедол, бр. 53 од 21. децембра 1954, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 439 од 29. децембра 1954, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 9-162.

² Писмо епископа жичког Германа, ЕБр. 660 од 21. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

за управу манастира требало да финансира предузеће које ће изводити радове, а да само зидање треба убрзати како би околно становништво могло и даље да задовољава верске потребе с обзиром на то да је манастирски храм истовремено и парохијски за неколико села. „Уверени смо да ће Комисија за верске послове предузети све потребне кораке да се отворено питање судбине Манастира Драговића правилно постави и реши“, написао је епископ Симеон.¹

О истој теми Синод је 12. маја 1955. писао Савезној комисији за верска питања доставивши препис епископовог писма. Пет месеци после пријема писма Синода, Савезна комисија за верска питања га је проследила хрватској Комисији за верске послове.² У архиви нема других докумената о том случају. Но, то не значи да је проблем разрешен. Напротив, манастир је ипак потопљен 1959. године!

Г. Проблеми око обнове

Црквени суд за епархије скопску и охридско-битолску писао је 19. октобра 1950. србијанској Комисији за верске послове о потешкоћама око обнове манастира Светог Стевана у Горњем Жапском код Врања. Наиме, конаци те светиње су још 1943. године спаљени по наредби окупационих бугарских власти наводно зато што су се у њима крили партизани, па је остала само црквица у доста трошном стању. После рата за манастир је издвојена извесна сума новца као ратна одштета, па је Управа манастира уз прилоге верних планирала да започне градњу мањег конака за монаха или чувара. „Моли се Верска комисија да посредује код надлежних народних власти да се одбору омогући да несметано прође кроз суседна села, да несметано од месних и среских народних власти приступе подизању зграде и да им народне власти у том погледу не праве сметње, већ напротив да им у извесним случајевима и помогну, јер се је раније десило случајева да су месне и среске власти ометале обнову и подизање манастирских и црквених зграда. Надамо се да ће Верска комисија и Народне власти омогућити да сељани суседних села манастира св. Стевана у Горњем Жапском остваре своју замисао и подигну уз манастир тако неопходну зграду за манастирски конак“, писала је Управа манастира.³ У архиви нема других докумената о том проблему.

Сестринство манастира Жиче саградило је један конак поред хра-

1 Писмо епископа горњокарловачког Симеона, бр. 143/55 од 26. априла 1955, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Синода, бр. 1014/зап. 260 од 12. маја 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 249 од 6. октобра, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Црквеног суда за епархије скопску и охридско-битолску, бр. 803 од 19. октобра 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

ма који је, као што је и ред, требало освештати. Стога су 24. новембра 1951. позвале Милана Д. Смиљанића да присуствују том чину 9. децембра. „Ова Управа дугује вечиту благодарност Верској комисији а особито Господину проти о.Милану Претседнику Комисије, на свесрдном предузимању и пожртвовању око изградње новоподигнутог конака, под чијим кровом ће се наћи мир и одмор 30 душа сестара ове св. обитељи. Господин прота Милан истински се је трудио и помагао и речју и делом, тако да је ова Управа на његову интервенцију добила од Претседнишва владе новчану помоћ за довршење конака суму у динара 1,881.000 са којом је помоћи ова Управа успела и да заврши свој конак.“¹ Да је Смиљанић примио позив игуманије, потврђује белешка на писму: „Претседник Комисије писмено одговорио о немогућности одзива на позив“.²

Епископ жички Герман се 22. марта 1957. обратио Добривоју Радосављевићу, председнику Савезне комисије за верска питања, извештавајући га о стању у манастиру Жича у коме су још 1941. године Немци много оштетили конаке и трпезарију. „За ово време откако ја управљам епархијом жичком а то је од 1953. године, у неколико махова ми је скретана пажња од стране органа Народне власти да би те спаљене зграде требало оправити или бар покрити да би се, с једне стране, спречило њихово даље пропадање а с друге стране, да не би онако спаљене ружиле изглед манастира Жиче као целине.“ У таквим околностима манастир и Епархија су подигли зајам и 1956. обавили извесне поправке на трпезарији. Како је за обнову остао конак, а новца није било, епископ је молио помоћ за најнужнију санацију. „Ово последње нарочито због великог броја туриста и наших и страних који похађају манастир. А у изгледу је и долазак делегације Румунске и Руске цркве са односним Патријарсима на челу, а током времена можда и делегације источних Патријараха са својим делегацијама. Све те делегације неминовно морају посетити у Жичу, као што је било и са делегацијом Грчке цркве“, навео је епископ Герман.³ У архиви нема других докумената.

Милован Милутиновић, архијерејски намесник врачарско-грозански обавестио је 18. јануара 1952. србијанску Комисију за верске послове о прилично лошем стању манастира Сланци код Београда, који је походио после посете Црквеној општини у Великом Селу. Навео је да је тамошњи народ још 1900. године подигао капелу на старом црквишту. До Другог светског рата бригу и старање о капели и имању водио је суд Црквене општине преко изабраног татора у Сланцима. После рата ме-

1 Писмо игуманије Јелене, бр. 146 од 24. новембра 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

2 Белешка на писму игуманије Јелене, бр. 146 од 24. новембра 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

3 Писмо епископа жичког Германа, од 22. марта 1957, Добривоју Радосављевићу – АЈ, 144, 21-257.

сни Народни одбор у Сланцима користио је манастирско имање, док је капела била препуштена пропадању (крст је оборен, прозори полупани, кров због оштећења на више места прокишњава, манастирска кућица служи као склониште народу за лоша времена, али и као обор за свиње и овце). Тих дана чланови радне задруге у Сланцима посекали су дугогодишња стабла у порти и том приликом кров на капели оштетили и урушили, што је изазвало велики револт међу верујућим мештанима, који сваке младе недеље посећују капелу, ту пали свеће и Богу се моле. Свештеник је замолио Комисију да интервенишеу како би било спречено разарање и упропашћавање црквене имовине и да се капела са својом имовином врати у посед Црквене општине великоселске на чијој се територији манастир налази и којој је и раније припадао.¹ Белешка испод печата деловног протокола била је кратка: „Решено под бр. 35/52“.

Игуман Самуило Врачаревић, настојатељ манастира Лепавина, Митрополија загребачка, молио је 18. јуна 1956. Милоја Дилпарића, секретара Савезне комисије за верска питања, за помоћ како би се зауставило пропадање те светиње подсетивши да се истим поводом обраћао и хрватској Комисији за верске послове. „Управа је молила да јој се у ову сврху или додели једна новчана помоћ или да се одобри сакупљање прилога од нашег народа; управа је молила на основу тога што је овај наш стари манастир важан као једини културно-историјски споменик за наш народ у овом крају загребачке епархије, а што је манастир разрушен за време последњег рата, пошто је био бомбардован од стране непријатеља јер се у њему налазио штаб наше народноослободилачке војске. Међутим, народне власти нису изашле у сусрет нашој молби; новчану помоћ нисмо добили, а прикупљање прилога прво нам је одобрено а после забрањено. Тако се сада овај наш манастир налази у овако полуразрушеном стању, а нама се онемогућује да добровољним прилозима народа извршимо ову оправку“, закључио је игуман.²

Дилпарић је игуманову молбу проследио 9. јула 1956. хрватској Комисији за верске послове. Како одговора из Загреба није било, Дилпарић је поново ургирао 24. новембра.³ Одговор је коначно стигао после једанаест месеци, тачније 1. октобра 1957, у једној јединој реченици: одобрено је 100.000 динара (или прецизније, петина траженог износа).⁴

1 Писмо архијерејског намесника врачарско-грожанског, протонамесника Милована Милутиновића, бр. 13 од 18. јануара 1952, србијанској Комисији за верска питања – АС, 21, 13.

2 Писмо игумана Самуила Врачаревића, настојатеља манастира Лепавине, Митрополија загребачка, од 18. јуна 1956, Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 285/56 од 9. јула 1956, хрватској Комисији за верске послове; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 285/56 од 24. новембра 1956, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 137/57 од 1. октобра 1957, Са-

Савезна комисија за верска питања проследила је 18. септембра 1956. србијанској Комисији за верске послове молбу игуманије манастира Фенек код Земуна председнику Југославије Јосипу Брозу, у којој је тражила помоћ за поправку храма и докуп обрадивог земљишта.¹ Србијанска Комисија за верске послове одговорила је 13. новембра да манастир има довољно обрадивог земљишта (од 1950. налази се на списку објеката под заштитом државе, због иконостаса Аксентија Мародића, чувеног дрворезбара из XVIII века, и иконе Петра Радосављевића), али да се за евентуално увећање земљишног фонда обрати надлежним властима, а не Заводу. „Што се тиче оправке цркве, оне нису тако велике да их Управа манастира није могла благовремено оправити из својих прихода“, наведено је у писму.²

Е. Одузимање имовине

Епископ шумадијски Валеријан подсетио је 28. маја 1952. србијанску Комисију за верске послове на урушавање манастира Грнчарица код Крагујевца који је током рата служио као уточиште партизанима: коначи су спаљени, стока и покретна имовина разграбљене, па је манастир потпуно осиромашео. Преостало му је још неколико буради, али и њих ће срески Народни одбор одузети, стога епископ моли за интервенцију.³ Писмо је 30. маја 1952. прослеђено Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе. Одговор је стигао после непуне три месеца и био је кратак: нико нема намеру да одузме бурад. По пријему тог писма, 23. августа, одговорено је и епископу Валеријану.⁴

Ж. Порези

Патријаршијски управни одбор обавестио је 30. августа 1952. године Државну комисију за верска питања о новим наметима разрезаним манастиру Острог, Митрополија црногорско-приморска. Реч је о томе да је посебна комисија среског Народног одбора са Цетиња почетком августа инспекцијски прегледала званичне књиге финансија и докумен-

везној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 338/56 од 18. септембра 1956, србијанској комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 16143/1 од 13. новембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо епископа Валеријана, бр. службено од 28/15. маја 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

4 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 272 од 30. маја 1952, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе; Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 8465 од 12. августа 1952, земаљској Комисији за верске послове; Службена белешка од 23. августа 1952. године – АС, 21, 13.

та Епархијског управног одбора и манастира Острога и то у периоду од завршетка рата. После тога је затражила од управе манастира да сваког месеца подноси писани извештај о приходима и расходима.¹ Није познато шта се по том питању даље дешавало.

3. Разно

Синод се у јесен 1953. жалио Савезној комисији за верска питања због одузимања имовине манастиру Пакра, Митрополија загребачка, а Комисија је писмо проследила Савезном јавном тужилаштву.²

После провере у Загребу, одговорено је пет месеци касније, 8. фебруара 1954, да ће одузета имовина бити враћена јер је, како је истакнуто, направљена случајна грешка.³

Синод је 9. марта 1956. тражио од Савезне комисије за верска питања да се братству манастира Гомионица, Епархија бањалучка, допусти сеча шуме, а дрва би продали државном предузећу за железницу и тако измирили разне обавезе. Локална власт и месни Народни одбор нису то дозволили манастирској управи, али јесу другим приватним предузетницима.⁴ У архивама нема других докумената о том проблему.

Епископ будимљанско-полимски Макарије обавестио је 24. децембра 1954. године Синод да је управа манастира Милешева од власти у Пријеполу обавештена да ће државни органи обавити претрес манастира због сумње да је у њему за време рата сакривено злато. Како је у решењу о претресу наведено да ће бити прекопан и под манастирске цркве, епископ је упозорио на могућност да се у храму можда налази гроб неке знамените личности и тражио да се то прекопавање прати стручна комисија. Синод је писмо проследио Савезној комисији за верска питања затраживши да се црква не прекопава док не буде одређена стручна комисија.⁵ У архиви нема других докумената о том проблему.

Епископ шумадијски Валеријан известио је 5. јула 1951. земаљску Комисију за верске послове о штети коју трпи манастир Благовештење код Тополе услед неовлашћеног коришћења манастирских пашњака од мештана села Страгара. Мада су манастирски поседи више пута ограђи-

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7182 од 30. августа 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 108/53 од 11. септембра 1953, Савезном јавном тужилаштву – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Савезног јавног тужилаштва, ОН.бр. 1128/53 од 8. фебруара 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Синода, бр. 571 од 9. марта 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 19-236.

5 Писмо Синода, бр. 2938/зап. 942 од 24. децембра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

вани, мештани би увек налазили начина да те ограде сруше. Када год би се манастирска управа жалила Народном одбору у Страгарима, добијала би само празна обећања.¹ Писмо епископа прослеђено је 18. јула 1951. године Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе.² Одговорено је неколико дана касније препоруком манастирској управи да месном Народном одбору поднесе пријаву против починилаца кривичног дела. „У случају да месни народни одбор не би поводом пријаве применио законске прописе, треба се жалити вишем народном одбору.“³ Србијанска Комисија за верске послове је тај одговор проследила епископу Валеријану.⁴

3.11.3. Манастир Хиландар

Тешко је утврдити када је о Хиландару у Патријаршији написано прво писмо властима после успостављања новог државног система у Југославији 1945. године. Према каснијим писаним траговима евидентно је да их је у годинама које су уследиле било много!⁵

Први југословенски државни чиновник који је намеравао да посети Свету Гору и Хиландар био је министар Исидор Цанкар – 1946. године – али није добио потребну грчку визу јер су се томе успротивиле британске војне власти.⁶

Један од највећих проблема Хиландара од његовог повратка под српско окриље, после боравка краља Александра Обреновића 1896. године, био је недовољан број Срба монаха, што се наметнуло као проблем практично одмах иза Првог светског рата. У периоду између два рата, последње монашење у манастиру обављено је 1929. године. Током Другог светског рата у Хиландару је умрло шест монаха. Наредних година манастирско братство се даље смањивало па је, на пример, 1955. у Хиландару боравило само 26 монаха чија је просечна старост била изнад 60 година. За бројне невоље хиландарског братства дознао је и епископ америчко-канадски Дионисије који је о томе почетком фебруара 1947. известио митрополита скопског Јосифа у Патријаршији у Београду.⁷

1 Писмо епископа шумадијског Валеријана, Е.Бр. 455/1951 од 5. јула 1951, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 542/51 од 10. јула 1951, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе – АС, 21, 12.

3 Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 2993 од 23. јула 1951, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

4 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 605/51 од 28. јула 1951, Епархијском управном одбору Епархије шумадијске – АС, 21, 12.

5 Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896–1970*, Београд, 1998, стр. 112 (у даљем тексту: Р. Радић, *Хиландар...*.)

6 Р. Радић, *Хиландар...*, стр. 113.

7 „Писмо епископа Дионисија митрополиту Јосифу“, *Хришћанска мисао*, 5-8,

С друге стране, слање искушеника и монаха у Хиландар подразумевало је повиновање одређеним правилима заснованим на законским актима држава Југославије и Грчке, на уредбама Цариградске и Српске патријаршије, као и на одлукама Управе Свете Горе (Протат), гувернера и управе самог манастира.

Процес попуне и подмлађивања манастирског братства у новије доба покренут је у току 1947. године. Када је југословенско Министарство иностраних послова одговорило Синоду да одобрава одлазак седморице монаха у Хиландар и да они могу поднети захтеве за пасоше, Синод је о томе обавестио заинтересоване кандидате. Но, само је један од кандидата успео да до краја 1947. године прикупи сва потребна документа, али ни он није добио пасош!¹ Сличан случај забележен је и неколико година касније.

Југословенске власти су на манастир Хиландар гледале и на као „важан споменик изучавања југословенске националне историје уметности и књижевности“, истичући и његов политички значај „како за Македонце који живе у Грчкој тако и за Србе и Македонце у Југославији“.²

Хиландар је, међутим, спомињан и у обрачуну државе са епископима жичким Николајем и америчко-канадским Дионисијем и српском ратном емиграцијом, пошто су југословенске власти ту светињу сматрале упориштем тих епископа у њиховој пропаганди против комунистичке Југославије.

У елаборату „Питања СПЦ која треба узети у разматрање“, нарученом 1950. године из Кабинета председника Министарског савета Јосипа Броза, у делу о парохијама у иностранству, поменут је, наравно, и Хиландар. Указано је, између осталог, да је за тај манастир веома важно питање обнове братства, пошто су готово сви тамошњи монаси у позним годинама, па прети опасност да, према одређеним правилима која владају на Светој Гори, ту светињу преузму Грци. Констатовано је да су још и пре Другог светског рата Грци правили сметње приликом слања монаха у Хиландар. На маргини првог листа наведеног документа написано је руком: „Нама је у интересу да држимо све црквене општине и Хиландар“.³ Била је то својеврсна директива државним органима задуженим за Српску православну цркву, првенствено Државној комисији за верска питања, али и Министарству за иностране послове. У свему томе Српској православној цркви била је ипак намењена споредна улога!

Београд, 1998, стр. 38-39.

1 Р. Радић, *Хиландар...*, стр. 112.

2 Р. Радић, *Хиландар...*, стр. 115.

3 Р. Радић, *Хиландар...*, стр. 115.

Синод је 2. марта 1950. године известио Државну комисију за верска питања о потреби слања монаха у Хиландар, подсетивши да је још 1946. за то добијена сагласност Министарства унутрашњих послова. „Како та монашка лица нису тада могла отићи у Хиландар а у њему се данас налазе само изнемогли старци и то у веома малом броју то прети опасност да ова наша верско-национална светиња потпуно опусте и пређе у руке Грка ако се хитно не пошаље што већи број млађих монаха који би манастир прихватили.“ Синод је питао да ли и даље важи раније дата сагласност и шта би требало учинити да особе с претходно достављеног списка добију пасоше.¹ Одговор од 15. марта био је кратак: да би то питање било размотрено Синод треба да Државној комисији за верска питања достави податке о стању у манастиру Хиландар, о броју Срба монаха на Светој Гори, као и чињенице о правном положају те светиње. „Напосљетку Вас молимо да нам јавите број монаха које по Вашем мишљењу треба послати у Свету Гору ради одржавања тамошњих манастира Српске православне цркве.“²

Синод је после два дана одговорио да није у могућности да тражене информације достави док му не стигну потребни подаци од управе манастира. „У исто време Свети Архијерејски Синод има част извести да је стање у манастиру Хиландару још пре рата било прилично лоше у погледу обнове манастирског братства јер су са разних страна чињене тешкоће одашиљању подмлатка. Непосредно пред сам рат између наше и грчке владе био је постигнут по овом питању прелиминарни споразум али је рат омео његово коначно и ауторитативно оформљење и примену.“³

Државна комисија за верска питања се 14. априла 1950. сагласила са захтевом да у Хиландар буду упућени млађи људи и затражила да јој се доставе персонални подаци кандидата.⁴

Управа Хиландара обавестила је 28. априла Синод да братство чини 30 старих и изнемоглих монаха. „Имовно је стање манастира задовољавајуће. У манастиру се одржавају свакодневно јутрење, св. литургије, вечерње, као и све остале службе према овде од вајкада поретку“, наводи се у писму и истиче проблем недостатка људства.⁵ Синод је

¹ Писмо Синода, бр. 391/зап. 132 од 2. марта/17. фебруара 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

² Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 87 од 15. марта 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

³ Писмо Синода, бр. 592/зап. 180 од 17/4. марта 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

⁴ Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 119 од 14. априла 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

⁵ Писмо епитропа манастира Хиландара, бр. 88 од 28. априла 1950, Синоду – АЈ,

после тога 11. јула послао Државној комисији за верска питања податке о кандидатима заинтересованим за одлазак у Хиландар.¹ Како месецима није стигао никакав одговор, Синод се 3. октобра шпново обратио Државној комисији за верска питања.² У архиви нема докумената који би указивали на одговор.

Ваља констатовати да је нешто раније, крајем маја 1950. године, главни правни саветник Министарства иностраних послова послао др Милана Бартоша у Патријаршију да се упозна са проблемом Хиландара. Примили су га патријарх Викентије и секретар Синода прота Хранислав Ђорић и показали му неколико патријаршијиних докумената о манастиру.³

Синод је средином јула 1951. молио цариградског патријарха Атинагору за помоћ поводом слања српских монаха у Хиландар, као и Краљевско посланство Грчке у Београду. По добијању одговора, Синод је о њиховом садржају известио Државну комисију за верска питања молећи да о свему обавесте и југословенско посланство у Атини и управу манастира Хиландар.⁴ Милоје Дилпарић је, међутим, кратко написао на маргини тог дописа: „Сачекати“!⁵

144, 2-53.

1 Писмо Синода, бр. 1739/зап. 579 од 11. јула/28. јуна 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

2 Писмо Синода, бр. 2394/зап. 759 од 3. октобра/20. септембра 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

3 Текст Милана Бартоша, од 28. маја 1950, сачињен за Министарство иностраних послова – АМИП, Па/1950, 22-10-1-410052. Копију документа објавила је: Р. Радић, *Хиландар...*, стр. 298-290.

4 Писмо Синода, Син. бр. 2801/зап. 715 од 11. октобра/28. септембра 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

5 Превод писма цариградског патријарха Атинагоре, бр. 431 од 17. септембра 1951, патријарху Викентију – АЈ, 144, 4-84.

„Најблаженији и најсветији Патријарше београдски и целе Југославије, у Христу Богу врло љубљени и драги брате и саслужитељу Наше Светости Господине Викентије, Ваше поштовање Блаженство братски у Господу грлимо и најљубазније поздрављамо.

„С радошћу смо пре извесног времена примили и недавно на седници Нашег Светог и Свештеног Синода прочитали цењено писмо Вашег веома Нам драгог и љубљеног Блаженства од 4. јула 1951. године под бр. 1909/494, које се односи на свештени царски патријаршијски и ставропигијски манастир Хиландар у Светој Гори.

„У одговору радо Вас извештавамо да смо Ваше поменуто писмо доставили Специјалној комисији за Свету Гору при Нашој Патријаршији, која проучава светогорско питање у целини и опет ћемо Вам писати пошто Комисија заврши свој рад.

„Овом приликом извештавамо Ваше драго Нам Блаженство да смо се силно обрадовали што је Патријаршијска делегација најсветије Српске цркве, која је допутовала у Грчку на прославу светог апостола Павла, изразила жељу да посети Свету Гору. Тада смо с великом радошћу дали не само потребну црквену дозволу, већ смо и телеграфисали Светој Гори да се делегацији приреди званичан дочек са свима почастима.

Државна комисија за верска питања ангажовала је крајем јануара 1952. године професора Богословског факултета Стевана Димитријевића да сачини елаборат о проблему манастира Хиландар који ће касније послужити као основа за даље ангажовање на том плану.¹

Министарство иностраних послова затражило је 31. јануара 1952. од посланства у Атини текст југословенско-грчког уговора из 1941. којим је регулисан правни положај Хиландара.² Недељу дана касније из Београда је упућен налог посланству да се распита код Грка о условима за слање монаха у српски манастир.³ У архиви нема других докумената, али то не значи да је интересовање за манастир спласнуло.

Југословенске државне власти затражиле су у лето 1952. од посланства у Солуну и амбасаде у Анкари да у својим архивама пронађу сва документа у вези са Хиландаром. Из Солуна су одговорили да у амбасади у Атини постоји читава кутија докумената. Када је почетком августа из Београда затражено да им достави снимке или препис тих докумената, из Атине је 26. новембра одговорено да амбасада нема довољно особља за детаљнија истраживања, пошто је архива обимна, па ће послати само неколико најзанимљивих докумената. Министарство иностраних послова проследила је 10. децембра Синоду списак документа.⁴

Војислав Гађинових, свештеник Српске православне цркве у Солуну, по налогу југословенског конзулата у том граду, известио је почетком јуна 1952. године Државну комисију за верска питања да у архиви амбасаде у Анкари постоји богат досије о Хиландару и Васељенској

„Поново Вас грлећи у Господу, братски Вас поздрављамо и остајемо с дубоком љубављу и поштовањем.“

1 Елаборат Стевана Димитријевића о Хиландару, од 30. јануара 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 6-118.

2 Писмо Министарства иностраних послова, бр. 41373 од 31. јануара 1952, посланству у Атини – АМИП, Па/1952, 32-19-41373. Крајем марта и почетком априла 1941. године размењене су ноте између грчког председника владе и министра иностраних послова и југословенског посланика у Атини, на основу којих је склопљен споразум о попуни братства манастира Хиландара. Тим споразумом Грци признају ранија права и привилегије Хиландара, те се обавезују да ће олакшати пријем монаха и искушеника српске народности ради достизања оноликог броја монаха у том манастиру колики је био последњих година турске владавине, то јест да их у року од пет година буде 100. Споразумом се оспоравало право грчкој влади да арбитарно решава којег ће монаха примити из Југославије, већ је само могла да проверава да ли поднета документа одговарају претходно постављеним захтевима.

3 Писмо Министарства иностраних послова, бр. 43283 од 25. фебруара 1952, посланству у Атини – АМИП, Па/1952, 32-19-42383.

4 Писмо Министарства иностраних послова, бр. 410788 од 7. августа 1952, амбасади у Анкари – АМИП, Па/1952, 32-19-410788. Писмо амбасаде у Анкари, бр. 198 од 26. новембра 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-415834; Писмо Министарства иностраних послова, бр. 415834 од 10. децембра 1952, Синоду – АМИП, Па/1952, 32-19-415834.

патријаршији и да сличних докумената има и у конзулату у Цариграду. Гађиновић је сматрао да би се међу тим документима могли наћи и неки важнији који се односе на спорове што их је Југославија раније водила са цариградском Патријаршијом и Грцима поводом манастира Хиландар. Закључио је да би та архива могла бити од велике помоћи у даљем ангажовању по том питању и предложио да се поједина документа фотографишу или препишу тако да по један примерак имају и Државна комисија за верска питања у Београду и конзулат у Солуну.¹

Кад је реч о слању заинтересованих лаика и монаха у Хиландар треба напоменути да о томе нема довољно доступне архивске грађе. Познато је да је поступак изнова покренут 24. фебруара 1954. када је патријарх Викентије замолио Државни секретаријат за иностране послове (тачније, такозвану грчку реферату) да прими једног епископа који би им у име Патријаршије објаснио потребу упућивања одређеног броја монаха у Хиландар. Сутрадан је у Државни секретаријат за иностране послове стигао секретар Синода епископ будимски Герман. Он је најпре указао на чињеницу да грчко Министарство за иностране послове на разне начине спречава слање српских монаха у Хиландар, као и да је Патријаршија још 1952. молила грчку амбасаду у Београду за помоћ у добијању потребних дозвола за тројицу кандидата, али одговор није добила. Епископ је казао да је накнадно упућено још седам молби а да им је одговорено да кандидати треба лично да се обрате амбасади. Патријаршија је 1953. замолила архиепископа атинског Спиридона и васељенског патријарха Атинагору да се заузму код грчких власти и они су обећали помоћ. Епископ је потом испричао да је и један службеник Патријаршије, Костић (вероватно се ради о Трајану Костићу – прим. аутора²), који је у Атини припремао докторат, затражио поводом тог питања објашњење од генералног секретара грчког Министарства иностраних послова и zaloжио се за одобравање виза кандидатима за Хиландар. Саопштено му је да је грешка што се Патријаршија позива на уговор из 1941. који је сада неважећи и сугерисано да кандидати треба да траже визе редовним путем. Епископ Герман на основу свега тога закључује да се ту ради напросто о одуговлачењу чији је крајњи циљ да манастир пређе под грчку управу, па моли државне власти да се заузму код Грка позивајући се на пријатељске односе две земље. „Он је упитао да ли би било могућности да се покрене питање Хиландара приликом посете Маршала Тита Грчкој, не желећи тиме оптеретити и овим питањем друга Претседника републике. Одговорено му је да ће се о томе бити извештено руководство ДСИП-а како би се питање проучило“, стоји у белешци. Епископу је речено да десеторица кандидата треба да затраже пасоше у Државном

1 Писмо свештеника Војислава Гађиновића Државној комисији за верска питања – АМИП, Па/1952, 32-19-48172.

2 В. Ђурић Мишина, *Летопис...*, стр. 1530, 1548 и 1549.

секретаријату унутрашњих послова и потом потребна документа однесу у грчку амбасаду, а државне власти ће интервенисати код Грка да убрзају издавање виза. Генерални конзул Богољуб Поповић је изнео да митрополит крфски намерава да позове патријарха Викентија у посету, па би том приликом патријарх требало да посети и Хиландар и затражи помоћ од Грчке православне цркве поводом питања слања монаха на Свету Гору и коришћења храма у Солуну.¹

Конзул Поповић је 28. октобра 1954. посетио патријарха Викентија у вили на Дедињу и пренео му своје утиске о посети Хиландару. Патријарх је изразио скепсу у погледу односа Грка према српском манастиру изјавивши како сматра да они намеравају да преузму све манастире са „страним“ монасима на Светој Гори. Конзул је указао да би о томе требало да разговарају великодостојници Српске и Грчке православне цркве. Патријарх је истакао да је приликом недавне посете делегације Цариградске патријаршије Београду поменуо и проблем Хиландара и управо предложио да се поводом тога састану великодостојници Цариградске и Српске патријаршије и Грчке православне цркве. Додао је да се чак и амбасадор Сједињених Америчких Држава Џорџ Аллен интересовао за Хиландар, а из Патријаршије ће ускоро тамо послати свог викара епископа Доситеја.²

У жељи да покажу своју заинтересованост за Хиландар, југословенске власти су средином децембра 1954. за потребе манастира обезбедиле једну електричну централу, трактор и ватрогасну опрему, које је требало да уручи генерални конзул Богољуб Поповић, и по могућству у присуству епископа Доситеја.³ Пошиљку су, међутим, задржале грчке власти у Солуну с образложењем да треба платити царину. После интервенције конзула Поповића у Министарству северне Грчке, захтев да се омогући уручење поклона манастиру Хиландар упућен је у Атину, у Министарство иностраних послова и Министарство финансија.⁴

У међувремену, Генерални конзулат у Солуну доставио је 19. децембра 1954. године Државном секретаријату за иностране послове но-

1 Службене белешка о посети епископа Германа Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 10-167.

2 „Забелешка о разговору Богољуба Поповића, генералног конзула у Солуну а патријархом српске православне цркве Вићентијем, дана 28. X. о.г.“ – АМИП, Па/1955, 22-31-414179.

3 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 449 од 13. децембра 1954, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1954, 22-31-416417. Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416417 од 22. децембра 1954, амбасади у Атини – АМИП, Па/1954, 22-31-416417; Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416417 од 23. децембра 1954, Генералном конзулату у Солуну – АМИП, Па/1954, 22-31-416417.

4 Писмо Генералног конзулата у Солуну, Пов. бр. 175 од 24. децембра 1954, амбасади у Атини – АМИП, Па/22-31-417938.

ве информације о Хиландару: гувернер Свете Горе (кога је постављало грчко Министарство иностраних послова а представљао је врховну цивилну власт за ту аутономну област), донео је молбе 10 кандидата за одлазак у Хиландар представнику братства тог манастира у управи Свете Горе (Протат) са захтевом да се манастир изјасни да ли их прима, сугеришући у исто време да би било најбоље да их одбије. Управа Хиландара је, међутим, једногласно прихватила кандидате и о томе известила управу Свете Горе. Протат се сагласио са том одлуком тим пре што су и остали грчки манастири подржали повећање броја монаха у Хиландару. Дознавши за то, гувернер је натерао Протат да се поново састане и да поништи своју претходну одлуку и донесе нову према којој ће коначну реч о свему дати цариградски патријарх бирајући петорицу од десеторице кандидата. То би, према мишљењу конзула, представљало догорочно одлагање одлуке. „Мислим да би требало предузети одговарајуће кораке да се овај маневар спречи јер је питање кадрова животна питање Хиландара“, забележио је конзул, додавши да политичка емиграција у Америци, а нарочито епископ Николај, и појединци у Атини настоје да пошаљу своје кандидате у Хиландар не би ли утицали на прекид односа манастира са српском Патријаршијом.¹ Државни секретаријат за иностране послове послао је препис тог писма Савезној комисији за верска питања.²

Патријарх Викентије у пратњи епископа викара Доситеја, који се недавно вратио из Хиландара, посетио је 26. јануара 1955. године Државни секретаријат за иностране послове с циљем да убрза слање монаха на Свету Гору. Патријарх је указао саговорницима на тешкоће које им стварају грчке власти у намери да преузму српску светињу, док је епи-

¹ Писмо Генералног конзулата у Солуну, Пов. бр. 172/54 од 19. децембра 1954, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-416706. Генерални конзулат из Солуна доставио је 23. фебруара 1955. године Државном секретаријату за иностране послове службену белешку о разговору конзула Богољуба Поповића са хиландарским монахом Мојсијем, а Министарство је 5. марта то проследило Савезној комисији за верска питања. Према белешци, монах Мојсије је изнео све детаље збивања у вези са кандидатима за Хиландар. Тако је казао да је монаху Сави, представнику Хиландара у Кареји, гувернер Свете Горе предложио да одбију кандидате из Југославије и потраже друге у српској емиграцији, а он ће за узврат помоћи да ови добију потребне дозволе. Кад је у Хиландару ипак изгласано да буду прихваћени сви кандидати из Југославије, Светогорски сабор је на првом састанку то одобрио па, после интервенције гувернера код представника неколико грчких манастира, на другом променио одлуку и поред противљења представника манастира Ватопед. – Писмо Генералног конзулата у Солуну, бр. 66/55 од 23. фебруара 1955, Државном секретаријату за иностране послове; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 42816 од 5. марта 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 22-31-42816.

² Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416706 од 23. децембра 1954, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 22-31-416706.

скоп Доситеј изнео утиске из двонедељне приватне посете и приложио писани извештај. Поменуо је да је пре три године на тајанствен начин нестао један руски монах који је боравио у једној од келија Хиландара, као и да Грци нису дозволили руском великодостојнику да дође на Свету Гору и посети руски манастир Свети Пантелејмон. Према епископовим речима, Цариградска патријаршија на извесан начин омета настојања Хиландара да опстане као српски манастир. Поменуо је узгред да му није било дозвољено да обавља богослужења током поменуте посете.

Патријарх Викентије је констатовао да разлоге за такве потезе можда треба потражити у односима две државе – Југославије и Грчке, али су вероватно и последица утицаја једног српског архијереја који је тамо боравио 1932. године (мислио је на епископа Николаја Велимировића – прим. аутора), с намером да промени дотадашњу унутрашњу организацију Хиландара и манастир директно стави под покровитељство краља Александра Карађорђевића, због чега је уз полицијску пратњу спроведен из Грчке.

Патријарх је казао да је Српска православна црква са своје стране покушала готово све код Цариградске патријаршије одакле им је стигло обавештење да је недавно формиран одбор који би требало да проучи све околности тог проблема. О Хиландару је, каже, разговарао и са дотадашњим америчким амбасадором Аленом, с обзиром на његове контакте са цариградским патријархом Атинагором. „У жељи да побољшају односе са Васељенском црквом, Патријарх је приредио топао пријем једној грчкој свештеничкој делегацији, на повратку из САД која је касније у знак захвалности објавила врло похвалне написе о томе пријему.“ Патријарх Викентије је истакао да је цариградски патријарх пре тога био архиепископ у Америци и да је по вољи америчке администрације изабран на првосвештенички трон на Фанару, а од њих прима и знатну материјалну помоћ. „С друге стране Американци уз помоћ Васељенског патријарха покушавају да окупе све православне цркве (Србе, Румуне и Русе) у Америци у оквиру једне панамеричке фракције под надлежношћу Цариграда. На тој линији амбасадор Ален као и један претставник англиканске цркве покушали су да добију сагласност Патријарха Викентија, за остварење ове акције, те пошто су били одбијени они су заузели хладно и резервисано држање према руководству наше православне цркве.“ Патријарх Викентије је указао да Американци очигледно уживају посебне привилегије приликом посета Светој Гори у које, бар према изјавама хиландарских монаха, могу да се упуте без претходног одобрења грчких власти.

Једна од тема била је и материјална помоћ државе манастиру Хиландар: епископ Доситеј је изјавио да је то значајна подршка, а патријарх је упозорио да треба бити обазрив због Грка, премда је материјална помоћ неопходна нарочито због санирања последица недавног земљо-

треса. Констатовано је да грчке власти спречавају било какве радове у Хиландару. Уз то, и сараднику Српске академије наука, који је требало да у Хиландару на стручан начин организује тамошњу богату библиотеку, онемогућен је улазак на Свету Гору. Епископ Доситеј је споменуо и припреме за одлазак једног српског свештеника у Солун у својству свештеночувара српског војничког гробља из Првог светског рата на Зејтинлику и пароха цркве Светог Саве. Речено му је да ће свештенику бити издат дипломатски пасош али ће радити само као свештеночувар, док се о питању богослужења у Солуну треба да договоре Српска и Цариградска патријаршија. Када је епископ приметио да је до Другога светског рата манастир Хиландар добијао сталну годишњу помоћ од завештања династије Обреновић и затражио да се испита може ли се то наставити, Алеш Беблер је изнео став да би убудуће материјална помоћ требало да иде посредством Српске академије наука. Епископ је на крају разговора предложио да буде формирана стална вишечлана комисија која би се бавила питањем Хиландара и била у току свих дешавања чиме би се предупредиле последице евентуалног нехата у административним поступцима било у Београду или у Грчкој.¹

Генерални конзул у Солуну Љубомир Хрњак разговарао је 10. фебруара 1955. са епископом Германом о искрслим проблемима поводом одласка новог српског свештеника у Солун, као и о Хиландару. Том приликом је констатовао да су односи Српске и Цариградске патријаршије добри, па је тако вођа њихове делегације, која је Београд посетила на повратку из Америке, на седници Синода у Цариграду констатовао да су овде боље били примљени него код браће Грка у Америци. Значи, епископ је закључио, да су нерешени проблеми последица неких других, политичких разлога.²

Цариградска патријаршија обавестила је српску да је њен Синод крајем јануара 1955. одобрио пријем петорице српских монаха у Хиландар (Наум Миљковић, Јоаким Мијалковић и Мирон Јевтовић из манастира Студеница, Епархија жичка, Димитрије Бранковић из манастира Туман и Ефросим Шаулић из манастира Миљков, Епархија браничевска). Синод је о томе 8. марта известио Савезну комисију за верска питања.³

За одлазак у Хиландар био је заинтересован и Јосиф Стефановић,

1 „Забелешка о разговору заступника Државног секретара др. Алеша Беблера са Патријархом српске православне цркве Викентијем, одржаном 26. јануара 1955. године у 10 часова“ – АМИП, Па/1955, 22-31-41164. О проблему Хиландара разговарали су, 20. априла 1955, у Патријаршији, патријарх Викентије, Богољуб Поповић и конзул Љубомир Хрњак – АЈ, 144, 12-199.

2 Службена белешка о састанку у Државном секретаријату за иностране послове, одржаном 10. фебруара 1955. године – АМИП, Па/1955, 21-33-41876.

3 Писмо Синода, бр. 496/зап. 112 од 8. марта 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

игуман манастира Студеница, који се ради тога почетком маја 1955. обратио директно Кабинету председника Републике. Кабинет је у вези с тим затражио мишљење Милорада Панића, директора Завода за заштиту и проучавање споменика културе Србије, који је у одговору указао да постоји политика спречавања доласка српских монаха како би, после смрти двојице или тројице тамошњих монаха, та светиња у складу са светогорским правилима постала својина грчке државе, а то би могло бити осујећено слањем групе млађих монаха. Кабинет је о томе обавестио Савезну комисију за верска питања. Милоје Дилпарић, секретар Комисије, то је писмо сутрадан проследио Државном секретаријату за иностране послове.¹

Синод је 19. маја 1955. поново подсетио Савезну комисију за верска питања да монаси, којима је цариградски патријарх одобрио долазак у Хиландар, још нису добили потребне дозволе грчких власти. Дилпарић је и то писмо проследио Државном секретаријату за иностране послове. Одговорено му је 24. маја службеном белешком у којој је само изнет историјат целог проблема.²

Што се тиче уручивања поклона Савезног извршног већа манастиру Хиландар, неколико пута је поводом тога морао да интервенише Генерални конзулат у Солуну код Државног секретаријата за иностране послове. Тако је 10. марта 1955. јављено у Београд да електрична централа још није допремљена у Хиландар и да ће решење о царини касније бити послато, па су наши стручњаци морали да се врате необављена посла.³

Почетком јуна 1955. године Генерални конзулат у Солуну у допису Државном секретаријату за иностране послове предложио је обучавање монаха за руковање ватрогасном опремом. „Садањи калуђери су индолентни и сматрају да је сасвим довољно што бог чува Хиландар. Ситуација је таква да би у случају пожара кроз пола сата нестало Хиландара“, наведено је у писму. Такође је указано и да би нови монаси требало да поседују знања о методама и техници чувања старих докумената и других споменика. „Страхота је видјети документе цара Душана и остале

1 Писмо Кабинета председника Републике, бр. 3694 од 15. маја 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 46971 од 15. маја 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 12-200; АМИП, Па/1955, 22-31-46971.

2 Писмо Синода, бр. 1134/зап. 294 од 19. маја 1955, Савезној комисији за верска питања; Службена белешка Михајла Јаворског, начелника у Државном секретаријату за иностране послове, од 24. маја 1955, достављена Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Генералног конзулата у Солуну, Пов. бр. 37/55 од 10. марта 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-43351.

облијеђене неким папирима и етикетама а старе књиге изнакажене печатима садањег доба.“ Предложено је такође да би Државни секретаријат иностраних послова и посебно тело Српске академије наука требало да воде бригу о манастиру, јер „Хилендар то заслужује, пошто је то један од највреднијих споменика које има Југославија.“ Писмо је 10. јуна 1955. упућено Савезној комисији за верска питања.¹

После усмене интервенције и предаје ед-мемоара државног под-секретара за иностране послове Срђе Прице грчком амбасадору 13. јуна 1955, одобрене су улазне визе за монахе. Да ни то није решило проблем потврђује најава Државног секретаријата за иностране послове да ће сачинити протестну ноту Цариградској патријаршији због кршења права српске светиње.²

Проблем наплате царине и уручивања поклона Хиландару протегао се месецима.³ Из доступних докумената није јасно зашто двојици стручњака (инжењер Иван Матерни и електромонтер Грујић) нису одобрене грчке визе како би инсталирали централу. Зна се да су о томе 31. августа 1955. разговарали Мара Лозо, аташе у Конзуларном одељењу Државног секретаријата за иностране послове и Георгијадис Елефтериос, аташе грчке амбасаде у Београду. Мада је грчки аташе обећао помоћ, ни у следећа два месеца визе им нису одобрене.⁴ Зато је Државни секре-

1 Телеграм Генералног конзулата у Солуну, бр. 20 од 6. јуна 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-47623; Писмо Генералног конзулата у Солуну, бр. 126 од 6. јуна 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-47550; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 47623 од 10. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Генералног конзулата у Солуну, бр. 387/55 од 5. јула 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-48098. Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 49089 од 16. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 22-31-48098.

3 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 47858 од 15. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200; АМИП, Па/22-31-47858; Телеграм амбасаде у Атини, бр. 179 од 17. јуна 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-48083; Телеграм амбасаде у Атини, бр. 193 од 28. јуна 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-48864; Телеграм амбасаде у Атини, бр. 207 од 2. јула 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-48912; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 49349 од 18. јула 1955, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-31-49349. Телеграм Генералног конзулата у Солуну, бр. 265 од 28. јула 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-410222.

4 Службена белешка Маре Лозо о разговору са Георгијадисом Елефтериосом, од 31. августа 1955. године – АМИП, Па/22-31-410222.

таријат за иностране послове почетком октобра затражио од амбасаде у Атини да интервенише.¹

Проба електричне централе обављена је 4. децембра, на дан славе манастира („у договору са Управом манастира инсталирано је 165 сијаличних места и 11 прикључних“). Други поклони, трактор и ватрогасна опрема, и даље су били под царинском пломбом.²

Средином 1955. године у Државном секретаријату за иностране послове сачињена је службена белешка насловљена са „Подаци о боравку наших стручњака у Хиландару“ у којој је наведено ко је и када одлазио, колико је тамо боравио, чиме се бавио, шта је урађено у манастиру и који су даљи планови за наредне године.³

Генерални конзул у Солуну Љубомир Хрњак боравио је почетком августа 1955. три дана у Хиландару у жељи да сазна како су примљени нови монаси, због чега се одуговлачи са ослобађањем од царине на већ уручене поклоне, али, изнад свега, одакле потиче појачани интерес Американаца за словенске манастире на Светој Гори. Прилично уздржан дочек био је последица, како је писао конзул, односа братства манастира Хиландара према новој Југославији, као и жеље да у новонасталој ситуацији извуку какву-такву корист од српске емиграције. Конзул је констатовао да манастирска библиотека, с обзиром на њену вредност и непроцењив значај, није примерено обезбеђена, иако се братство око тога несумњиво труди. Монах задужен за библиотеку затражио је да из Београда буду послати стручњаци који ће снимити све вредније предмете, рукописе, књиге и иконе.

Монаси су били задовољни због доласка тројице нове сабраће, мада су указали да би обављање уобичајених послова у вези са одржавањем манастира захтевало да их у братству буде бар 40. Управа сматра да би у братство требало примати и Србе из емиграције, како из политичких разлога, тако и у знак поштовања према Американцима и расејању. Разговарано је и о потреби осигуравања пирга Светог Саве и оспособљавању одговарајућег простора за библиотеку и музеј. Конзул је посебан део извештаја посветио интересовању Американаца за Хиландар и Свету Гору уопште, уз опаску да је грчка власт на разне начине спречавала равномерну поделу америчке помоћи свим манастирима. Уз узгредну

1 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 410222 од 4. октобра 1955, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-31-410222.

2 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 34684 од 22. децембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

3 Службена белешка – АМИП, Па/1955, 22-31-46971.

констатацију да код већине монаха постоји отпор према инсталирању електричне централе, наговестио је да могу искрснути и проблеми између Патријаршије и манастира због непосредне надлежности око црквене куће и храма у Солуну и могућег уплитања грчких власти. На крају извештаја је предложио шта даље треба чинити: што пре послати још двојицу монаха којима се мора помоћи да добију све потребне дозволе, припремити са Грчком уговор о несметаном обнављању монаштва, послати помоћ за уређење библиотеке и музеја.¹

И службеници амбасаде Југославије у Атини су, после посете Хиландару, 17. августа 1955. доставили Државном секретаријату извесне сугестије, које су прослеђене Савезној комисији за верска питања.² На маргини писма је остала белешка Милоја Дилпарића: „Сталан задатак да се пронађу нови монаси и да иду у Х.“³

Амбасади у Атини је 20. августа 1955. од грчког Министарства иностраних послова стигла циркуларна нота о условима посете странаца Светој Гори коју је она 26. августа проследила Државном секретаријату за иностране послове, а он је 1. октобра послао Савезној комисији за верска питања. Неколико дана касније иста је достављена и Синоду.⁴ Други део ноте односио се на услове доласка свештенослужитеља: „Допунски услов треба да буде испуњен од стране црквених лица који желе да посете Свету Гору. У овом случају дозволу издаје од стране Краљевског министарства иностраних послова или Министарство за Северну Грчку само ако да своју сагласност Његова Светост Васељенски Патријарх у Цариграду, Духовни поглавар Свете Горе. Заинтересована црквена лица треба да се обрете Његовој Светости преко црквених власти којима припадају.“⁵

1 Писмо генералног конзула Љубомира Хрњака, Пов. бр. 80/55 од 15. августа 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/22-31-411868. Један примерак конзуловог извештаја достављен је Савезној комисији за верска питања, а други Државном секретаријату за унутрашње послове. Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 411868 од 14. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 411868 од 16. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/22-31-411868.

2 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 290 од 17. августа 1955, Државном секретаријату за иностране послове; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 411103 од 20. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 22-31-411103.

3 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 411103 од 20. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

4 Писмо амбасаде у Атини, бр. 352 од 26. августа 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-411705; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 411705 од 1. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 344 од 6. октобра 1955, Синоду – АЈ, 144, 13-201.

5 Прилог уз писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 344 од 6. октобра

Проблем одобравања дозволе Србима монасима и искушеницима за посету Хиландара заинтересовао је и француске и бугарске дипломате у Атини.¹

Средином јула 1955. манастир је одобрио долазак Бранку Витковићу, емигранту који је после рата живео у Минхену, а у то време у Израелу.² Државни секретаријат за иностране послове обавестио је о свему Савезну комисију за верска питања.³ Пошто југословенске власти нису биле сагласне с тим доласком, Државни секретаријат за иностране послове је Витковићеве персоналне податке доставио Савезној комисији за верска питања захтевајући да се онемогући његово даље задржавање у манастиру.⁴

Почетком децембра 1955. у посету Грчкој православној цркви стигла је делегација Српске патријаршије.⁵

Савезна комисија за верска питања доставила је 22. јануара 1957. године Државном секретаријату за иностране послове своју белешку о већ познатим проблемима Хиландара наводећи да је један од тројице монаха пристиглих 1955. године напустио манастир, али да је из Велике Британије у међувремену стигао један, а 1957. још двојица Срба. После констатације о неодговарајућим просторијама и условима за чување драгоцености, предложено је да на Свету Гору буду послати стручњаци, као и да манастиру редовно шаљу стручна издања Српске академије наука, Српске књижевне задруге, Матице српске и других институција.

1955, Синоду – АЈ, 144, 13-201.

1 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 413 од 14. новембра 1955, Државном секретаријату за иностране послове; Државни секретаријат за иностране послове обавестио је 18. новембра 1955. Савезну комисију за верска питања о садржају телеграма. Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 415353 од 18. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 22-31-415353.

2 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 239 од 19. јула 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/22-31-49710.

3 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 49710 од 23. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/22-31-49710.

4 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416527 од 10. децембра 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416527 од 22. децембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

5 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 442 од 6. децембра 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-32-416527.

Посебан део дописа био је посвећен цркви Светог Саве у Солуну: мада је пре две године у тај град дошао свештеночувар српског гробља на Зејтинлику, још није добио дозволу да служи у поменутом храму. Управа манастира је сматрала да би било добро да један њихов монах преузме служење у Солуну (које је непрестано обављано од 1896. до 1947. године), поготово јер у том граду има неколико православних породица из Југославије.¹

Монаси манастира Хиландара посећивали су с времена на време службенике југословенских дипломатских представништва који су о томе, веома ревностно, обавештавали своје надређене у Државном секретаријату за иностране послове. Тако је, на пример, и монах Доментијан Рашић 30. марта 1957. приликом свог боравка у Солуну, свратио и у Генерални конзулат. Према службеној белешци, монах Доментијан има око 60 година, у Хиландару је за 34 године колико је тамо прошао сва послушања, а у Солун је дошао због нарушеног здравља. Замерио је, како је истакнуто, управи манастира да се одвојила од братства, па је затражио и савет како би могао да напусти манастир, поменувши као могућу нову адресу Аустралију. Жалио се и на неколицину емиграната који, према његовим речима, бораве и по неколико седмица у манастиру. Рекао је такође и да је и Витковић напустио Хиландар због управе. Из сличних разлога је и један други монах, који је стигао из Америке да извиди услове да ли би и епископ Дионисије, наводно, могао доћи за стално у Хиландар, отишао у Југославију.²

Недељу дана касније, 6. априла 1957, и проигуман Мојсеј, секретар Хиландара, посетио је Генерални конзулат у Солуну ради, наводно, овере потребне изјаве за извесног пријатеља, који је требало да дође у Грчку, али и судске парнице око великог манастирског имања од 100 хектара које су Грци покушавали да узурпирају. Било је речи и о другим монасима, о утицају емиграната на Хиландар, о додели одликовања појединим монасима, као и о њиховим међусобним односима.

Посете ове двојице монаха Конзулату, према закључку службеника, откриле су да је мешање емиграната на збивања у Хиландару прилично значајно. „У сваком случају, на основу свега изложеног може се доћи до закључка да у Хиландару стање није задовољавајуће. Док се не нађе начина за појачање манастирског кадра из земље, који би, бар у неколико освежио тамошњу атмосферу, ваљало би по нашем мишљењу,

1 Службена белешка уз писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 54/58 од 22. јануара 1957, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 23-277.

2 „Забелешка о разговору са сабратором манастира Хиландара, монахом Доментијаном одржаном 30. марта 1957. године у просторијама Генералног конзулата ФНРЈ у Солуну“, саставио протојереј Милутин Петровић – АЈ, 144, 21-257.

бар посетама наших људи из земље нешто у смислу појачања везе учинити. Сматрамо да би било пожељно организовати екскурзије наших позитивних свештеника из земље у Св. Гору. Ту би се нешто више требало да ангажује Патријаршија уз помоћ Савезне верске комисије, а нарочито Савез удружења православног свештенства ФНРЈ. Ово би, уколико се прихвати као предлог, верујемо имало утицаја на формирање правилног мишљења и сазнања код Хилендараца о нашој земљи и приликама у њој.¹

Обнова манастирског братства у Хиландару била је и даље актуелна. Синод је 20. септембра 1957. обавестио Савезну комисију за верска питања о новим кандидатима: Илија Филиповић из Миријева код Београда, Милорад Костић из Добре код Пожаревца, Живорад Дражић из Дрена код Лазаревца, Војмир Милошевић из Београда, Љубомир Живановић из Београда, Тимотеј Лукић, монах из манастира Пустине код Ваљева и Тадеј Штрбуловић, игуман манастира Шапине код Пожаревца.² У архиви нема других докумената.

1 „Забелешка о разговору проте Милутина Петровића са проигуманом Мојсејем, секретаром манастира Хиландара, одржаном 6. априла 1957. године у просторијама Генералног конзулата ФНРЈ у Солуну“ – АЈ, 144, 21-257.

2 Прилог „Списак лица која су се пријавила за одлазак у Свету Гору ради пријема у братство манастира Хиландара“ уз писмо Синода, Син. бр. 2018 од 20. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3.12. Имовина Српске православне цркве

Српска православна црква поседује разне врсте непокретне и покретне имовине што је регулисано државним законима и њеним унутрашњим прописима. Устав Српске православне цркве познаје више врста црквених добара: општа имовина Цркве (патријаршијска добра), епархијска, епископска, манастирска, црквеноопштинска, храмовна и задужбинска добра.

Патријаршијски управни одбор стара се о имовини Цркве директно или посредством епархијских, црквеноопштинских и манастирских управних одбора.

Према одредбама Устава Српске православне цркве, Патријаршијски управни одбор чине патријарх, односно његов заменик, који је и председник тог тела, двојица чланова Синода, један представник манастира, три свештеника и седморо световних лица. Одбор је врховна извршна (управна и надзорна) власт над црквеносамоуправним органима и извршни је орган Патријаршијског савета. Мандат чланова траје шест година. Правилник прописује да се седнице одржавају у пролеће и јесен, или у неким случајевима ванредно уколико се укаже потреба. Живот Цркве је, међутим, довео до тога да су седнице Одбора одржаване углавном једном годишње, пред заседање Сабора.¹

3.12.1. Аграрна реформа и експропријација на имањима Српске православне цркве

Југословенски комунисти су, после освајања власти, поделу земље у приватном власништву започели 23. августа 1945. године проглашењем Закона о аграрној реформи и колонизацији.² После усвајања тог акта свака република донела је своје одговарајуће законе.

Закон је прописивао и да ће бити одузети и земљишни поседи цркава, манастира, верских установа, свих врста задужбина, световних и верских, и да ће им бити остављено до 10 хектара укупне површине њива, башти, винограда, воћњака и шума. За цркве, манастире и цркве-

¹ На првој, конститутивној седници Патријаршијског управног одбора у новом саставу, одржаној 14-15. марта 1959. под председавањем патријарха Германа, разматран је Извештај за период 1940–1958. године (који је бројао 426 страна), као и извештаји епархијских управних одбора – *Гласник*., 5/1960, стр. 121-125.

² *Службени лист Демократске Федеративне Југославије*, 64/1945.

нојерархијске установе од историјског значаја прописано је да им може бити остављено по 30 хектара обрадиве земље и до 30 хектара шуме.¹

Сачувана и доступна грађа релевантна за проучавање аграрне реформе на имањима Српске православне цркве није обимна, па је стога тешко утврдити прецизне чињенице о томе колико је имала тачно Црква имала обрадиве земље и шума пре рата, колико јој је одузето и колико јој је поседа остало после завршетка реформе. Зна се, међутим, само да је Црква поседовала доста земље, стицане вековима, чак и у време турске османске владавине. Ни органи комунистичке власти очито нису прецизно знали шта све Црква поседује, али су били одлучни у својој намери да јој то треба одузети.

После проглашења Закона о аграрној реформи и колонизацији Српској православној цркви на територији целе државе одузето је око 70.000 хектара.² (На територији Народне Републике Србије, укључујући Војводину и Косовскометохијску област, Српска православна црква имала је 37.197 хектара обрадиве земље, шума и другог земљишта. Одузето јој је 35.609 хектара. Простом рачуницом произилази да је манастирима и парохијама Српске православне цркве остављено 1.588 хектара!³)

Одузимање имања манастирима и парохијама у многим случајевима значило је и њихово економско уништење. Стога су, природно, уследиле жалбе надлежним архијерејима, потом и Синоду, а он се тим поводом обраћао, по правилу безуспешно, србијанској или Државној комисији за верска питања. Жалбе су се често односиле на бројне проблеме у спровођењу закона, јер су манастири бивали оштећени на разне начине. Чекање повољног разрешења трајало је годинама.

Министарство аграрне реформе и колонизације и Министарство просвете Србије поделили су манастире у три категорије: у првој је било 16 манастира за које су сматрали да су од веће културно-историјске вредности, у другој 24 од мање вредности, а у трећој сви остали. Прва група, опет, имала је подгрупе: првој је остављено по 20 хектара обрадиве земље и 30 хектара шуме (Студеница, Дечани, Грачаница, Жича), другој по 15 хектара обрадиве земље и 25 хектара шуме (Милешева, Љубостиња, Манасија и Раваница – Врдник), трећој по 10 хектара обрадиве земље и 20 хектара шуме (Сопоћани, Пећка патријаршија, Каленић, Крушедол), четвртој по 10 хектара обрадиве земље и 10 хектара шуме (Бања, Рава-

1 Савезни Закон о аграрној реформи и колонизацији – АЈ, 97, 1-1.

2 Ристо Грђић, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд, 1971, стр. 243; Епископ шумадијски др Сава (Вуковић), „Стање Српске православне цркве првих послератних година“, *Catena Mundi*, II, Краљево-Београд, 1992, стр. 600-609.

3 АС, 21, 3.

ница, Горњак и Благовештење код Страгара).

Посебан статус добиле су Патријаршија, митрополије и епископије, од такозваног већег историјског значаја. Патријаршији је остављено 30 хектара обрадиве земље и 30 хектара шуме, митрополијама по 15 хектара обрадиве земље и 25 хектара шуме, а епископијама по 10 хектара обрадиве земље и 10 хектара шуме.¹

У Хрватској, Црној Гори и Босни и Херцеговини ниједном манастиру и црквеној установи није остављено ни парче земље више него што је то било прописано законом.

Више манастирских управа у Србији сматрало је да су неправедно оштећене, пошто се те светиње нису нашле на списку споменика од културно-историјског значаја што би им обезбедило остављање већег земљишног максимума. Стога су се настојатељи обраћали министру Милану Д. Смиљанићу и Министарству за аграрну реформу и колонизацију. Тешко је утврдити ко је написао прву молбу. Једно је сигурно: има их десетак – манастири Светог Стефана у Липовцу код Алексинца, Рача код Бајине Баште, Ковиљ, Бођани, Беочин...

Најкомпликованији је био случај манастира Свети Прохор Пчињски јер се његова имовина налазила на територијама две републике (Македоније и Србије). Манастиру је у Македонији остављен законски максимум, јер је на тој територији третиран као споменик од посебног значаја, док у Србији то није био случај – остављено му је само 10 хектара обрадиве земље и 20 хектара шуме, али је та неправда исправљена касније, па је увршћен у вишу категорију. Локалне власти то, међутим, нису прихватале, па је својеврстан процес протегао годинама.

И манастири који су имали повлашћени статус су тешко остваривали своја права у том смислу. Реч је о манастирима Студеница (коме је припојена и Савина испосница тада без имовине), Жича, Грачаница, Милешева, Пећка патријаршија, Високи Дечани. Управе тих манастира прошле су кроз вишегодишње муке доказујући своја имовинска права.²

Патријаршијски управни одбор интервенисао је 21. августа 1950. године код Државне комисије за верска питања, јер је Патријаршији одузето око 6.000 хектара обрадиве земље и шуме и требало је да јој остане тек 30 хектара обрадиве земље и 30 хектара шуме. Површина обрадиве земље благовремено је утврђена и подаци су званично достављени Патријаршији, док је утврђивање површине шуме започело тек 8. августа 1950. у месту Вајска у Бачкој. Тада је Патријаршији понуђено неколи-

1 Писмо србијанског Министарства за аграрну реформу и колонизацију, бр. 22069, савезном Аграрном савету – АС, 97, 1-3.

2 Више података о аграрној реформи на имањима манастира видети у: Вељко Ђурић Мишина, *Летопис Српске православне цркве 1946–1958. године – Време патријарха Гаврила (1946–1950) и патријарха Викентија (1950–1958)*, 1, Београд-Книн 2001, стр. 537-578.

ко одвојених парцела, што су њени представници одбили затраживши једну целину. Цео случај пребачен је на Министарство пољопривреде Србије, па је Патријаршијски управни одбор молио Државну комисију за верска питања да интервенише, „да не би пало решење супротно интересима и државним и црквеним“.¹ У архиви нема других докумената о том случају.

И манастир Света Тројица код Пљеваља годинама се, после аграрне реформе 1946, суочавао са проблемима око имовине. Како је одузимање делова манастирског поседа потрајало, Патријаршијски управни одбор се 26. септембра 1952. обратио Државној комисији за верска питања, која је случај проследила црногорској Комисији за верске послове. Та институција је 25. новембра 1952. известила Државну комисију за верска питања да је од органа народне власти сазнала да тврдња Патријаршијског управног одбора како је манастиру остављено свега 10 хектара земље и да је Народни одбор среза пљеваљског донео одлуку да му се одузму и задња два парчета обрадивог земљишта не одговара чињеничном стању. Према њиховим сазнањима, манастир има 21 хектар и 70 ари обрадивог земљишта и 30 хектара шуме, не рачунајући посед који је недавно експроприсан у самом граду Пљевља, ради изградње стамбених зграда и проширења градског парка. „Народни одбор среза пљеваљског сматра да пријепољски владика Макарије оваквим извјештајима злонамерно заоштрава односе са народном влашћу“, истакнуто је у писму црногорске Комисије за верске послове.² У архиви нема других докумената о том случају, али то ни у ком случају не значи да је проблем био решен у корист Цркве.

Епископ будимљанско-полимски Макарије писао је 26. октобра 1954. године Савезној комисији за верска питања о новим проблемима манастира Свете Тројице код Пљеваља, то јест о експропријацији још три хектара земљишта, апелујући да буде прихваћен приговор на то решење.³ На допису је Милоје Дилпарић, секретар Савезне комисије за верска питања, написао: „Дана 16-XI-1954 год. разговарано у кабинету друга Претседника Радосављевића са другом Вуком Радовићем, председником верске комисије Црне Горе, и друг Радовић је узео да ствар испита.“

Проблем поседа Пећке патријаршије актуелан је био и 1954. године! Патријарх Викентије писао је о томе 21. октобра 1954. године Саве-

¹ Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3397 од 21. августа 1950, Државној комисији за верска питања – АС, 76, 29.

² Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7854 од 26. септембра 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 102 од 25. новембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

³ Писмо епископа будимљанско-полимског Макарија, бр. службено од 26. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

зној комисији за верска питања наводећи да је манастиру од 789 хектара, колико је имао пре спровођења аграрне реформе, остављено само 15 хектара обрадиве земље, мада му је по законским актима припадало по 30 хектара обрадиве земље и шуме. Патријарх је указао да се и од тих 15 хектара земље одузимају делови и користе за разне намене.¹ Патријархово писмо прослеђено је Одбору за представке и жалбе Савезног већа Савезне народне скупштине, а потом и Савезном јавном тужилаштву на даљи поступак. Тужилаштво је тек 26. јула 1955. утврдило да је проблем искрсао зато што постоје неколико решења о утврђивању објеката аграрне реформе која, кад је реч о величини поседа, нису истоветна. Закључили су да ту нема места за њихову интервенцију па је све враћено на почетак – месним властима. Тек по пријему писма од Савезног јавног тужилаштва, Одбор за представке и жалбе одговорио је 11. августа Савезној комисији за верска питања.² Није познато да ли је патријарху прослеђен икакав одговор.

Патријаршијски управни одбор жалио се 23. децембра 1953. године Савезној комисији за верска питања због експропријације једне зграде („механа“) манастира Манасија. Решење о експропријацији је подржало Извршно веће Србије, а месне власти у Деспотовцу су зграду срушиле и материјал продале. „Моли се Комисија за дејство да се поступку месних народних власти у Деспотовцу, према имовини манастира Манасије, стане на пут као и да се пре коначне одлуке Врховног суда ФНРЈ не извршује одлука о експропријацији манастирског земљишта“, стајало је у писму Патријаршијског управног одбора. Писмо је 6. јануара 1954. прослеђено Савезном јавном тужилаштву.³ Други документи о том случају нису сачувани у архивима.

Под ударом Закона о аграрној реформи, а касније о експропријацији, нашле су се и бројне црквене парохије, јер су и оне поседовале обрадиву земљу и шуме.⁴ При одузимању тих имања искрсавали су бројни проблеми. Тешко је утврдити када је написан први протест због тих неприлика, али било их је заиста много!

1 Писмо патријарха Викентија, бр. 171 од 21. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Савезног јавног тужилаштва, Он. бр. 521/55 од 26. јула 1955, Одбору за представке и жалбе Савезног већа Савезне народне скупштине; Писмо Одбора за представке и жалбе Савезног већа Савезне народне скупштине, бр. службено од 11. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7433/зап. 241 од 23. децембра 1953, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 344/53 од 6. јануара 1954, Савезном јавном тужилаштву – АЈ, 144, 7-128.

4 У томе видети у делу Судбине разних објеката, гробаља и друге црквене имовине.

На имовини парохије у тадашњем Титограду, поред храма Светог Георгија, Војнограђевинско предузеће „Првоборац“ подигло је у пролеће 1950. неколико објеката. У међувремену је због тога поведена убицајена преписка: свештеник – митрополит – Патријаршијски управни одбор – Државна комисија за верска питања – земаљска Комисија за верске послове и обрнутим редом. У одговору Патријаршијском управном одбору који је после два месеца стигао од државних власти стајало је да су подигнути објекти привременог карактера, а уколико стање то буде налагало, предузеће ће разговарати са надлежним властима Српске православне цркве како би то питање било регулисано.¹ Пошто је и преостали део имовине парохије у Титограду без одобрења свештенства коришћен за разне сврхе (на имању су ђаци играли фудбал, војска је урушавала околину пролазећи камионима, а на једном делу је почелта градња још једне зграде), Црквени суд Митрополије црногорско-приморске се 2. фебруара 1955. обратио Савезној комисији за верска питања.² И овде нажалост није могуће сазнати када је и како случај окончан, јер у архиви нема других докумената.

Црквеној општини у Вођину код Подравске Слатине, Епархија пакрачка, одузета је непокретна имовина о чему је обавестила Синод, који је о томе известио Државну комисију за верска питања. По устаљеној пракси, писмо је прослеђено хрватској Комисији за верске послове. У одговору од 24. новембра 1950. црквеним властима је препоручено да поднесу тужбу грађанском суду ради заштите својих права и имовине, „не заносећи се више никаквим илузијама, да ће било ко са друге стране, осим њих самих на првом мјесту, да се у њиховој ствари ангажују и заступају своје интересе пред грађанским властима“.³

Српској православној црквеној општини у Бијелом Пољу, Епархија будимљанско-полимска, експроприсана су 16. јуна 1950. два хектара обрадивог земљишта за потребе проширење економије Казненог завода. Епархијски управни одбор молио је 14. априла 1951. године Патријаршијски управни одбор да њихову представку о том случају проследи Државној комисији за верска питања, што је и учињено.⁴ Међутим, по ко зна који пут, других докумената о томе у архиви нема.

1 Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 114 од 25. јула 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 222 од 10. августа 1950, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 2-53.

2 Писмо Црквеног суда Митрополије црногорско-приморске, бр. 70 од 2. фебруара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 5359/50 од 24. новембра 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53.

4 Писмо Епархијског управног одбора Епархије будимљанско-полимске, бр. 127 од 14. априла, Државној комисији за верска питања; Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3183 од 17. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

Црквена општина у Лежмиру, Епархија сремска, тражила је враћање 10 јутара земље коју им је својевремено узурпирала Земљорадничка задруга. Како је задруга у међувремену расформирана, 9. новембра 1953. године Црквена општина је замолила Патријаршијски управни одбор да поменути поводом интервенише код Савезне комисије за верска питања.¹ У архиви нема докумената о евентуалном одговору. Нема одговора ни у случају одузимања непокретне имовне Црквене општине у Примишљу, Епархија горњокарловачка, који се помиње у писму Патријаршијског управног одбора упућеном 29. новембра 1953. године Савезној комисији за верска питања.²

Одузимање црквене имовине у Тузли било је повод Синоду да се 30. јуна 1955. обрати Савезној комисији за верска питања. Према наводима из жалбе, Државни секретаријат за послове опште управе и буџет Босне и Херцеговине одобрио је експропријацију готово све преостале имовине (површине осам хектара) Српске православне црквене општине у том граду за потребе Народног одбора града Тузле. Црквена општина би се могла сагласити са експропријацијом обрадивог земљишта уз праведну накнаду, али никако не пристаје да уступи део имања на коме се налази гробље. „Сваком пада у очи и веома је чудно да се одузимају само оне површине које сачињавају српско православно гробље, док се католичка, муслиманска и јеврејска гробља, која гравитирају према граду и вежу непосредно за њега, а једно муслиманско гробље зв. Борић, лежи уз саму болницу, не дирају. На овај начин тамошњи српски живаљ доводи се у велику неприлику, његови осећају пијетета према милим и драгим покојницима чије се кости претресају, тим се вређају, а он нема другог подесног места где би основао ново гробље.“ Црквена општина узгред признаје да је гробље запуштено јер нема пара за његово одржавање и то правда страдањем српског народа у протеклом рату, који је, како се каже, тада и физички и материјално упропашћен. Савезна комисија за верска питања је 4. октобра 1955. проследила то писмо босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове.³ Међутим, како није било одговора, Савезна комисија за верска питања још једном, 19. марта 1956. обратила босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове.⁴ Нема докумената о евентуалној интервенцији и разрешењу проблема.

1 Писмо Црквене општине Лежмир, бр. 6733 од 9. новембра 1953, Патријаршијском управном одбору и Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 56 од 16. јануара 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3325 од 30. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 259/55 од 4. октобра 1955, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 13-201.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 259/55 од 19. марта 1956, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 13-201.

Слично се дешавало и у случају црквеног имања у месту Ервеница код Винковаца, Епархија пакрачка. Почетком новембра 1955. године о томе је Патријаршијски управни одбор писао Јавном тужилаштву.¹

Српска Црквено-школска општина Орашац код Вршца, Епархија банатска, обратила се крајем 1955. године Народној скупштини такође због одузимања земље, а допис је 10. јануара 1956. прослеђен Савезној комисији за верска питања.² Нема других докумената о том случају.

Црквена општина у Вукони, Епархија шабачка, поседовала је њиву површине 1,4 хектара на којој је узгајала пшеницу и тако остваривала солидан приход. У јесен 1954. економ Пољопривредне станице Миодраг Јовановић самовољно је узурпирао њиву обећавши да ће Црквеној општини дати другу парцелу ближу храму. Како обећање није испунио, Црквена општина је тражила бар пола рода пшенице, али је он одбио да удовољи том захтеву. Исто се поновило и наредне године. Црквена општина се због тога жалила Среском суду на Убу, Врховном суду Србије и републичкој Комисији за верска питања, да би на крају о свему известила Патријаршијски управни одбор, који је почетком новембра о томе обавестио Савезну комисију за верска питања.³ По устаљеној пракси, писмо је прослеђено републичкој Комисији за верска питања уз констатацију да је поступак Пољопривредне станице незаконит.⁴ Други писани трагови у архиви не постоје, као ни у наредном случају.

Синод је 21. августа 1957. писао Савезној комисији за верска питања о проблемима црквене општине у Стоцу, Епархија захумско-херцеговачка, насталим услед експропријације због чега се и жалила Врховном суду Југославије.⁵ Писмо је прослеђено босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове.⁶

3.12.2. Судбине епископских домова

Одмах по уласку партизанских јединица, у многим насељима по Србији у јесен 1944, комунистичке власти су, што од појединаца што од

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5209 од 4. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Одбора за представке и жалбе Савезног већа Народне Скупштине, бр. 599/54 од 10. јануара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5086 од 5. новембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 424 од 28. новембра 1956, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

5 Писмо Синода, бр. 2007/зап. 477 од 21. августа 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

6 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 370 и 374 од 8. новембра 1957, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 22-258.

предратних институција, одузеле разне објекте. Црквене власти су у том својеврсном хаосу покушавале да задрже своју имовину, али углавном безуспешно. Тако су, осим осталог, Српској православној цркви одузети епископски дворови у Шапцу, Зајечару, Вршцу, Пожаревцу, Пакрацу, Шибенику, Тузли и Никшићу.¹

Када је Епархија нишка хтела да доврши градњу зграде започету пре рата, државне власти су то забраниле и дале недовршени објекат на коришћење грађевинском предузећу. Мада је било више захтева из Епархије, сви су одбијани па је зграда полако али сигурно пропадала.²

Док је нова владичанска зграда пропадала и коришћена у друге сврхе, епископ Јован становао је у приватном стану, који је стекао још пре рата док је био парохијски свештеник. Крајем фебруара 1949. одузета му једна соба и дата на коришћење извесном синдикалном функционеру. Ипак, после интервенција Синода, земаљске Комисије за верске послове и Генералног секретаријата Председништва владе Србије код Народног одбора Ниша, просторија је враћена власнику.³ Тако је проблем стаменог простора епископа нишког привремено решен.

Народни одбор у Пријеполју одлучио је 19. новембра 1952. године да се свештенику Панти Булатовићи са седам чланова породице дозволи усељење у зграду епископије. Мада је то решење ускоро поништено на интервенцију свештеника, срески Народни одбор је 6. јануара 1953. поново донео исто решење. Када је недељу дана касније Стамбено одељење упутило двојицу службеника да обаве премер црквене зграде у којој се налази епархија, епископ Макарије то није дозволио наводећи да никакво писано решење није примио. Епископ је упутио телеграме Синоду

1 Писмо Синода, бр. 346 од 11. фебруара/29. јануара 1947, србијанској Комисији за верске послове; Прилог уз писмо Генералног секретаријата Председништва Савезне владе, бр. 3489 од 15. августа 1947, председништвима влада Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине, Хрватске и Македоније – АЈ, 144, 1-1.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 57/49 од 16. фебруара 1949, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе; Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 4626 од 20. априла 1949, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 219/49 од 21. априла 1949, Епархијском управном одбору Епархије нишке – АС, 21, 11.

3 Писмо Синода, бр. 792/зап. 157 од 2. марта/17. фебруара 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 83/49 од 15. марта 1949, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе; Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 171 од 31. марта 1949, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 164 од 1. априла 1949, Синоду – АС, 21, 9.

и земаљској Комисији за верске послове тражећи заштиту. „Оделења су распоређена овако: два одељења су за канцеларије Епископа, Црквеног Суда и Епархијског Управног Одбора; једно мало одељење служи за магацин Епархије; два одељења и кухињу има Епископ; три одељења чиновнику Црквеног суда који има укупно четири члана породице. После овакве расподеле не остаје ни једно одељење празно.“ Нагласио је да је свештеник Булатовић већ раније себи обезбедио стан, закључивши да је вероватно посреди некакав инат државних власти.¹ У архиви нема докумената који би указивали на одговор.

Синод је 14. јануара о истом проблему писао Државној комисији за верска питања молећи за интервенцију.² У архиви нема других докумената.

Епископ зворничко-тузлански, дотадашњи захумско-херцеговачки, Лонгин известио је 15. јуна 1955. године Добривоја Радосављевића, председника Савезне комисије за верска питања, да би требало, као новоизабрани епархијски архијереј, лично да затражи од Народног одбору Тузле повраћај епископског конака до почетка септембра, то јест до формалног преузимања епископске службе. Уз молбу Радосављевићу да му помогне у остварењу захтева, епископ је приложио своју представку Народном одбору Тузле у којој је указао да је пре Другог светског рата Епархији припадало неколико зграда у којима су били смештени епископ, његови сарадници, разни епархијски органи и остале црквене институције. Све то је Цркви одузето после рата, епископски двор је претворен у Дом културе, а неке одаје су уступљене Среском синдикалном већу, библиотеци и другим установама. Митрополит дабробосански Нектарије, као администратор Епархије зворничко-тузланске, нагласио је епископ Лонгин, становао је код пријатеља свештеника Јована Пајкановића, па није ни покретао питање враћања конака свом наследнику. Проблем смештаја у конаку епископ је поставио као услов обављања дужности. „Са тога разлога овај Наш захтев и ова Ваша молба потпуно су оправдани. Јер и по прописима Закона о верским заједницама, народне власти су обавезне и дужне, да на захтев верске заједнице уступе им њихове зграде ако су им оне нужно потребне за њихово коришћење. А исто тако и по прописима Уредбе о управљању станбеним просторијама. Епископски конак не може се узети под станбену заједницу, нити се исти може издавати под закуп већ има да служи оној намени, за коју је и саграђен. А са друге стране опет коректни и лојални односи између

1 Писмо епископа Макарија, бр. 30 од 13. јануара 1953 (грешком је у заглављу написано 1952), Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 87 од 14. јануара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

наше Цркве и Државе налажу народним властима да задовоље ову нашу потребу и поступе по свим прописима закона. И како су наше народне власти без разлога у свим епархијама наше земље тако поступиле, то се чврсто надамо да ће и Народни одбор града Тузле, имајући пуно разумевање за ову нашу хитну потребу и поштујући у пуној мери прописе Закона, тако поступити и избећи да буде без икакве потребе и разлога изузетак у нашој земљи.“ На крају писма епископ је замолио и новчану помоћ за поправку конака.¹ Иако нема докумената који би указивали на одговор, познато је да проблем владичанске резиденције није тада решен. Напротив, био је актуелан и у другој половини августа 1956. године, када се Синод још једном обратио Савезној комисији за верска питања поводом тога проблему подсећајући да епископ Лонгин станује у једној соби парохијског дома, да је зграда конака прилично руинирана и да би њено поправљање изискивало много новца, а да у граду Тузли нема слободног простора. Зато је Синод предложио да се испразни зграда задужбине митрополита Нектарија, која се, иначе, налазила у непосредној близини цркве. Како у једном њеном делу, међутим, станује протојереј Константин Зимоњић, референт Епархијског црквеног суда, а у другом су смештене канцеларије Црквеног суда и Епархијског управног одбора, епископ је предложио да се за остале станаре (приватна лица) пронађу други станови како би он могао да се усели.²

Писмо је на крају прослеђено босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања с препоруком да „би тражењу требало удовољити“.³ У архиви нема других докумената о том случају.

Како ни после две године није успео да уђе у владичански дом у Тузли, епископ Лонгин се 7. маја 1957. обратио Александру Ранковићу, тадашњем потпредседнику Савезног извршног већа, саопштивши да му у процесу решавања враћања конака помаже председник среског Народног одбора Пашага Мандић који је пронашао друге станове за три породице. Што се тиче још једног стана у згради задужбине митрополита Нектарија кога користи потпуковник Југословенске народне армије Ђорђе Шкрбић, епископ је затражио од Команде корпуса да и тај стан буде исељен, али је добио негативан одговор. „Надамо се да ћете разумети наше потребе и изаћи Нам у сусрет, а Ми смо увек вољни сарађивати са нашим Народним властима“, писао је епископ Лонгин Ранковићу.⁴

1 Писмо епископа Лонгина, Е.бр. 124 од 15. јуна 1955, Добривоју Радосављевићу; Писмо епископа Лонгина, Е.бр. 124 од 15. јуна 1955, Народном одбору Тузле – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Синода, Син. бр. 1629/зап. 448 од 21. августа 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 342 од 17. новембра 1956, босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо епископа зворничко-тузланског Лонгина, бр. 138 од 7. маја 1957, Алек-

Писмо је по устаљеној процедури упућено Савезној комисији за верска питања, она га је проследила босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове. У одговору од 25. фебруара 1958. истакнуто је да још ништа конкретно није учињено мада су „друг Владо Шегрт и генерал Морача узели озбиљно ствар у разматрање“.¹ У архиви нема других докумената о том проблему.

Како Српска православна црква годинама није могла да поврати заузете или одузете вланичанске домове, Синод се 13. септембра 1955. обратио Савезној комисији за верска питања молећи, по ко зна који пут, да објекти буду исељени и враћени црквеним великодостојницима у Вршцу, Новом Саду, Шапцу, Тузли, Зајечару, Краљеву, Шибенику и Нишу.

Синод је подсетио да је у епископском дому у Вршцу својевремено био смештен дечји дом ратом осиротеле и незбринуте деце, али како су у међувремену ти малишани збринути, Синод сматра да би зграда сада требало да буде враћена Цркви.

У зграду у Новом Саду усељено је шест породица, које ни станарину не плаћају, па је рад епископа и осталих епархијских служби готово онемогућен. Градски народни одбор је обећао да ће станари бити исељени, али то није остварено.

Зграду у Шапцу користе разне државне установе, а епископу је остављен мали објект у дворишту, који је раније служио за смештај послуге.

Кад је реч о Тузли у већ помињаној задужбини митрополита Нектарија, и даље је било спорно исељење једног станара.

Зграду епископског дома у Зајечару користиле су четири породице, док је епископ боравио у приватном стану. Надлежне власти су одбиле епископов захтев да зграда буде враћена Цркви.

У Епископском дому у Краљеву је смештен Градски музеј, а у епархијској згради Црквеног суда и Епархијског управног одбора налазио се Срески суд.

У згради у Шибенику смештен је Дом за незбринуту децу. Стан епископа далматинског је у другој епархијској згради у којој нема довољно простора за смештај епархијских канцеларија и за стан епархијског чиновника, архијерејског заменика. У приземљу те зграде постојао је стан који би сада требало вратити власнику и тако решити проблем, а да се не дира Дом за незбринуту децу.

У епархијској згради у Нишу обављени су грађевински радови у једном њеном делу и ту су смештене епархијске установе. Мада је на-

сандру Ранковићу – АЈ, 144, 21-257.

¹ Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верска питања, бр. 156 од 25. фебруара 1958, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

бављен потребан материјал и обављени припремни радови за довршење обнове целе зграде, посао није могао бити започет јер су се у преостали део самовољно уселиле две породице. Стамбени одбор Ниша доделио је тим породицама други смештај, али су оне одбиле понуду. „Радови на довршењу зграде се не могу наставити, грађевна сезона пролази, а прибављени материјал се разноси, и прети опасност да сасвим пропадне, ако се до зиме не угради“, указао је Синод и још једном замолио Комисију да интервенише ради враћања домова надлежним архијерејима.¹ У архиви нема докумената који би указивали на одговор.

Три дана касније, 16. септембра 1955, Синод је Савезној комисији за верска питања доставио информације о епископском дому у Плашком које је упутио епископ горњокарловачки Симеон. Он је подсетио да је зграда у Плашком опљачкана и запаљена 1941. и да је после рата покривена да зидови не пропадају. Он је преместио седиште у Карловац, у стан у једној згради у центру града. Сматра да би проблем епархијског седишта могао бити разрешен додељивањем Цркви још једног стана у истој згради, али на другом улазу који је сада одвојен зазиданим вратима.² У архиви нема других докумената о том проблему.

Како је Епархија далматинска била без епископа, хрватске власти су епархијску имовину користиле по својој вољи, па је Синод 16. марта 1957. затражио интервенцију од Савезне комисије за верска питања. Тачније, епископ горњокарловачки Симеон, као администратор, затражио је помоћ ради обустављања експропријације баште поред епископске зграде у Шибенику.³

Крајем априла 1957. Комисија је одговорила Синоду да поступак експропријације није покренут а да у другом случају постоји правна процедура за жалбу вишим властима.⁴ У архиви нема других докумената о том problemu.

Како у претходне две године ниједан епископски дом није био враћен власницима, Синод се после многих жалби архијереја, још јед-

1 Писмо Синода, Бр. 2192 од 13. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Синода, Син. бр. 2137/зап 568 од 16. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо Синода, Син. бр. 627/зап. 150 од 16. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 215/57 од 30. априла 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257; Писмо је објављено у тексту „Једно објашњење Верске комисије СИВ-а поводом експропријације“ – *Гласник...*, 6/1957, стр. 124.

ном, 18. јуна 1957, обратио Савезној комисији за верска питања тражећи враћање заузете имовине. „Извршујући одлуку Светог Архијерејског Сабора, Свети Архијерејски Синод има част поново умолити Комисију за сходну интервенцију код надлежних органа, да се заузети епископски и парохијски домови испразне и предаду Цркви за њене потребе“.¹ Није познато да ли је из Комисије стигао било какав одговор.

3.12.3. Судбине парохијских домова

Одмах по уласку партизанских јединица у многа насеља по Србији, у јесен 1944, комунистичке власти започеле су да заузимају разне објекте за своје потребе и различите сврхе, поред осталог и објекте Српске православне цркве, најчешће парохијске домове. Мада у архивама Државне комисије за верска питања и србијанске Комисије за верске послове из тога периода има много жалби због тих поступака, тешко је утврдити када је написан први протест. После бројних молби за интервенције, Државна комисија за верска питања је затражила списак свих заузетих објеката, а Синод јој 11. фебруара 1947. упутио веома детаљан одговор.²

Почетком 1950. године Повереништво за културу и уметност Извршног одбора Народног одбора града Београда, после поправке храма и зграде старе Митрополије београдско-карловачке у Топчидеру у Београду, објеката проглашених за културно-историјске споменике, заузело је реновиране просторије осим стана једног свештеника.³

Црквена општина у Тополи, Епархија шумадијска, прве послератне године била је приморана да уступи своје три зграде среском Народном одбору (Црквени хотел, такозвану Радничку школу за потребе Дома сиромашне деце и Карађорђевог дома такође за сличне потребе), а остављена јој је само парохијска кућа у којој су становали свештеници Петар Петровић, парох божуровачки, и Светислав Миловановић, парох винчански. Када је месни Народни одбор крајем априла 1950. наредио свештеницима да се иселе и пронађу себи станове у селима, они су о томе известили епископа Валеријана, који се обратио земаљској Комисији за верске послове, Милан Д. Смиљанић, по устаљеној процедури, изве-

1 Писмо Синода, Син. бр. 1433/зап. 396 од 18. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

2 Писмо Синода, бр. 346 од 11. фебруара/29. јануара 1947, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 50, 128-282.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 152/50, земаљском Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе; Писмо Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије, бр. 177 од 3. марта 1950, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 175/50, од 8. марта 1950, Црквеној општини београдској – АС, 21, 11.

стио је о томе Генерални секретаријат Председништва земаљске владе, констатујући да није требало исељавати свештенике, јер у Тополи има довољно другог празног простора. „Свештеник Миловановић је јучер долазио овој Комисији и молио за интервенцију да се упитно решење СНО-а о његовом исељењу стави ван снаге, јер би он требао већ данас да буде исељен и остаје са породицом без стана“, писао је Смиљанић тражећи поништење решења.¹ У међувремену, и срески Народни одбор одбацио је жалбу епископа шумадијског.² Свештеник Миловановић је 17. јула 1950. доставио земаљској Комисији за верске послове представку у којој је указао на нетачне наводе у решењу среског Народног одбора о његовом стану, молећи да се то решење поништи или бар делимично измени да би му остале макар две собе за петочлану породицу. Смиљанић је поново 18. јула упутио сличан захтев Генералном секретаријату Председништва земаљске владе.³ У архиви нема других докумената о том случају.

Синод је 22. септембра 1950. затражио од земаљске Комисије за верске послове да помогне око поништења одлуке војних и грађанских власти у Раму код Голупца, Епархија браничевска, о исељењу тамошњег свештеника из парохијског дома. На молби је кратко забележено: „Према усменој изјави супруге парохове, која је дошла по своје ствари у Комисију, није издато никакво наређење, него парох то претпоставља. Према томе, за сад нема места никаквој интервенцији.“⁴

Локална власт у Црвеној Реци, Епархија нишка, после смрти месног пароха Јована Аранђеловића, у мају 1950. узурпирала је парохијски дом за потребе интерната за гимназијалце. Епископ је поставио новог пароха Арсенија Поповића, али како овај није имао где да се усели, замолио је Народни одбор за помоћ. Смиљанић је, по устаљеној процедури, молбу проследио Генералном секретаријату Председништва земаљске владе, али нема трагова који би указивали на одговор.⁵ Епархијски управни одбор Епархије нишке 16. марта 1951. писао је земаљској Комисији за верске послове нагласивши да је нови црквеноречки парох, у ствари, дотадашњи шпајски. Смиљанић је то, као и претходно писмо, проследио Генералном секретаријату Председништва земаљске владе, а

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 340/50, од 4. маја 1950, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе – АС, 21, 11.

2 Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 4344 од 3. јула 1950, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 392. од 18. маја 1950, земаљској Комисији државне контроле – АС, 21, 11.

4 Писмо Синода, бр. 2255/1950 од 22/9. септембра 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

5 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 751/50 од 5. октобра 1950, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе – АС, 21, 12.

он Бироу за притужбе.¹ После осам месеци одговорено је да је зграда државна а не црквена својина, јер је пре рата подигнута државним новцем. „Уколико црквене власти располажу са неким доказима о својини ове зграде, треба да прво расправе питање својине, а тек после тога може се тражити да у овој згради станује свештеник“, одговорио је Биро за притужбе.²

Када је државна власт крајем новембра 1949. одузела део парохијског стана у селу Војска, Епархија шумадијска, у коме је становао свештеник Будимир Васиљевић, архијерејски намесник се жалио земаљској Комисији за верске послове, а она је допис проследила Председништву владе. По пријему одговора, Милан Д. Смиљанић, председник земаљске Комисије за верске послове, известио је 24. јануара архијерејског намесника да је случај испитан и да је решење о одузимању засновано на закону, јер су одузета три одељења, а свештенику је остало пет, „што му је по налазу Одбора потпуно довољно за становање породице од 5 чланова“.³

Епископ шумадијски Валеријан жалио се земаљској Комисији за верске послове због неприлика које су, опет због стамбеног простора, снашле свештеника у Бељини код Липовице. Смиљанић је жалбу проследио Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе. По пријему одговора, Смиљанић је известио Епархијски управни одбор да је стан враћен парохију.⁴

После многих жалби због одузимања парохијских станова и невоља које су из тога произилазиле, Патријаршијски управни одбор писао је 8. августа 1951. србијанској Комисији за верске послове сугеришући да „парохијске станове не третирају као и остале станбене зграде, те да црквене власти не дођу у такву ситуацију, да не могу попуњавати упражњене парохије, јер не могу да обезбеде парохију стан, па према томе не могу вршити ни своје верске послове, који су цркви загарантовани и др-

1 Писмо Епархијског управног одбора Епархије нишке, бр. 488 од 16. марта 1951, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 229/51 од 20. марта 1951, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе – АС, 21, 12.

2 Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске владе, бр. 1244 од 27. новембра 1951, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 12. О малтретирању новог пароха у Црвеној Реци видети у поглављу о свештенослужитељима.

3 Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 9700 од 19. јануара 1951, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 567/51 од 24. јануара 1951, архијерејском намеснику беличком – АС, 21, 12.

4 Писмо Генералног секретаријата Председништва србијанске владе, бр. 9071 од 21. јула 1951, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 599/51 од 25. јула 1951, Епархијском управном одбору Епархије шумадијске – АС, 21, 12.

жавним Уставом.“ Писмо је завршило у Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе.¹ После разговора са генералним секретаром Председништва, Смиљанић је Патријаршијском управном одбору 26. октобра одговорио да нема услова да започне процес пражњења и враћања заузетих парохијских домова, „обзиром на чињеницу да постоји тешка ситуација у погледу станова како у градовима тако и по селима где се парохијски домови користе за потребе народних власти и школа. Верујемо да ће се после нове реорганизације власти, која се сада припрема, укидање неких месних народних одбора ослободити извештан број парохијских домова и ставити на употребу црквеним властима. Поред тога, ова Комисија ће и даље интервенисати по свима конкретним случајевима ослобођења парохијских домова које користе друге установе.“²

Јован Скрињик, парох у Врбовцу, Епархија браничевска, пожалио се 20. августа 1951. земаљској Комисији за верске послове да му је парохијски стан одузет још 1945. па је био принуђен да изнајми стан у приватној кући. Како станодавац намерава да сруши тај објекат, свештеник је затражио да месни Народни одбор врати парохијски дом Цркви.³ Писмо је прослеђено Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе. Добивши одговор, Смиљанић је 12. децембра известио Управу парохије у Врбовцу да је пароху дат други стан, „с којим је задовољан, те је на тај начин решена повољно жалба“.⁴

Епископ сремски Никанор је 20. новембра 1951. веома исцрпним писмом подсетио србијанску Комисију за верске послове на одузете парохијске домове и све из тога проистекле последице. Поменуо је у том контексту више насеља: Попинци, Белегиш, Илинци, Мала Вашица, Вишњићево, Буђановци, Краљевци, Пећинци, Батајница, Деч, Добановци, Купиново, Петровчић, Угриновци, Молови, Бингула, Нештин, Визић, Лаћарак, Мартинци, Велики Радинци, Бешеново и Јарак.⁵

Михаило Котљаровски, парох у Дечу, Епархија сремска, молио је 17. фебруара 1952, земаљску Комисију за верске послове да посредује

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 4895 од 8. августа 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 662 од 10. августа 1951, Бироу за притужбе и предлоге Председништва земаљске владе – АС, 21, 12.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 863 од 26. октобра 1951, Патријаршијском управном одбору – АС, 21, 12.

3 Писмо свештеника Јована Скрињика, пароха у Врбовцу, од 20. августа 1951, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 12.

4 Писмо Бироа за притужбе и предлоге Председништва србијанске Владе, бр. 4252 од 16. новембра 1951, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисији за верске послове, бр. 964/51 од 12. децембра 1951, парохији у Врбовцу – АС, 21, 12.

5 Писмо епископа сремског Никанора, бр. 333 од 20. новембра 1951, србијанској Комисији за верска питања – АС, 21, 12.

код среског Народног одбора у Земуну да му у месту његовог службовања обезбеди одговарајући стан, јер је парохијски дом одавно узурпиран и служи за друге намене. „По овом питању ја сам се усмено и писмено обраћао мом Епархијском Архијереју Г. Никанору са предлогом да ме премести у парохију која би имала стан за свештеника, али ми је одговорено да морам служити у Дечу где сам постављен, а да питање стана регулишем са Верском комисијом при Претседништву Владе НРС и Свештеничким удружењем. На крају напомињем да сам ја осим тога што сам члан свештеничког удружења и члан синдиката држ. службеника, Народног фронта и Црвеног крста, а у прошлом рату био сам хапшен, мучен и малтретиран од усташа, док ми је немачка казнена експедиција попалила сав иметак а мене одвела у концентрациони логор“, писао је Котљаровски наводећи да му породица живи одвојено у Београду у тешким условима.¹ Допис је 20. фебруара 1953. прослеђен Бироу за притужбе и предлоге Главног извршног одбора Војводине, а одатле у Земун, у срески Народни одбор.² Ускоро је преписка кренула супротним смером, а из ње се види да се свештеник Котљаровски у међувремену преселио у Београд, а да је његову дужност у Дечу преузео свештеник из Шимановаца, „тако да питање није актуелно“.³

Синод је 12. јуна 1953. известио Савезну комисију за верска питања да се Народни одбор Бингуле, Епархија сремска, сместио у парохијски дом јер, наводно, није имао где другде. У потоњој преписци црквених и месних власти искрсло је обећање да ће нова зграда бити ускоро подигнута па ће, како стоји у писму, црквена општина добити натраг своје просторије.⁴

Патријаршијски управни одбор обавестио је 24. септембра 1953. године Савезну комисију за верска питања да је парохијски стан у Требињу, Епархија захумско-херцеговачка, у коме је становао свештеник Владимир Дерић, одузет и испражњен, па се епископ жалио да је решење о одузимању противно законским прописима, пошто се, како је навео, по закону станар-кућевласник не може избацити из властите зграде без његове сагласности.⁵ У архиви нема других докумената.

1 Писмо свештеника Михајла Котљаровског, пароха у Дечу, од 17. фебруара 1952, србијанске Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 62/52 од 20. фебруара 1952, Главног извршног одбору Народне скупштине Војводине; Писмо Главног извршног одбора Народне скупштине Војводине, бр. 2134 од 26. фебруара 1952, Извршног одбора Народног одбора среза земунског – АС, 21, 13.

3 Писмо Главног извршног одбора Народне скупштине Војводине, бр. 2134/52 од 30. јуна 1952, земаљској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

4 Писмо Синода, бр. 1475/зап. 458 од 12. јуна 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

5 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5823 од 24. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

Српска православна црквена општина у Земуну обавестила је 10. јануара 1955. свог архијереја патријарха Викентија о проблему парохијског стана: после одласка проте Богдана Матковића у другу парохију, парохијски стан је додељен свештенику Витомиру Марковићу, пароху београдском. „Међутим, станбена инспекција у Земуну блокирала је овај стан и спречава усељење јереју Марковићу све дотле док црквена општина у Земуну не покаже званичан акт надлежних државних власти из кога ће се видети да је Цркви дозвољено да оснује станбени фонд којим ће слободно располагати. У последњим разговорима између претставника Цркве односно чланова Светог Архијерејског Синода и Претседника Верске комисије Господина Добривоја Радосављевића, члана Извршног већа, постигнута је начелна сагласност да се парохијски домови, односно свештенички станови уколико се испразне стављају Цркви на расположење“, написао је тим поводом патријарх Викентије Савезној комисији за верска питања, указавши да у Београду велики број парохијских свештеника нема станове замоливши да се надлежним властима у Земуну наложи да омогуће усељење свештеника Марковића.¹ Није познато шта је конкретно учињено, али су остале две кратке белешке на маргини писма: „Одмах реагирати? Не можемо овде стати“; „Разговор – арх. намесник код пред. градске скупштине а касније арх. намесник код друга Исе Јовановића – далеко је та власт од нас“!

Епископ бањалучки Василије известио је Синод о проблемима у епархији кад је реч о одузимању парохијских домована и у прилогу доставио своју представку босанскохерцеговачкој Комисији за верске послове тим поводом. Синод је 14. фебруара 1956. материјал проследио Савезној комисији за верска питања. Епископ је као најдрастичнији пример навео случај у селу Читлук код Босанске Костајнице: месни Народни одбор продао је парохијски дом, а нови власник га је срушио и продао грађевински материјал. Између других, издвајао се и случај пензионисаног официра Остоје Марина који се новембра 1955. са породицом уселио у стан свештеника у Босанској Костајници. Када се парох пожалио Народном одбору, одговорено му је да не располажу другим слободним становима и замерено му што је уопште „пустио“ официра без њиховог одобрења.² У архиви нема других докумената о поменутом случајевима.

Епископ горњокарловачки Симеон обратио се Вељку Дракулићу, народном посланику за срез Карловац, тражећи да реагује поводом непрестаних рушења црквених објеката. Навео је да се после рушења цркве у Сврачковом Селу, то на Никољдан 1955. поновило и са парохијским станом у истом месту, одакле је део грађевинског материјала про-

1 Писмо патријарха Викентија, бр. 10 од 11. јануара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Синода, бр. 162/зап. 55 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

дат, а други део искоришћен за подизање зида поред школе. „Пре извршења овог вандалског дела, одржана су три састанка, неке врсте митинга, на којима је предлагано народу да се кућа руши, кажу с мотивацијом: да се у кућу не усели поп! Народ се није сложио с рушењем?“ Епископ је упутио протест надлежном Народном одбору и жалбу Савезној народној скупштини, а препис доставио Савезној комисији за верска питања и Синоду.¹ И овде треба нагласити да у архиви нема других докумената о томе шта се даље дешавало.

Српска православна црквена општина у Великој Кикинди, Епархија банатска, обавестила је почетком јула 1956. године Синод да јој је Стамбена управа града оспорила право коришћења парохиског стана. Писмо је прослеђено Савезној комисији за верска питања, па потом, после месец дана, србијанској Комисији за верске послове као надлежној.² И на овом месту следи: у архиви нема других докумената о том случају.

Патријарх Викентије, као администратор Митрополије црногорско-приморске 20. септембра 1956. известио је Синод о проблему Николе Ђурђевића, новопостављеног пароха у Котору. Реч је о томе да је у тамошњем црквеном стану боравила Стана Самарцић, снаха почившег протојереја Ђорђија Самарцића, пароха которског и архијерејског намесника у Котору, који је умро 6. априла 1953. године. Црквена општина је неколико пута безуспешно интервенисала код стамбене управе да се Стана Самарцић исели. Мада јој је приватним путем обезбеђен стан, она је одбила ту понуду. Ни жалба среском суду није дала резултата, док је писмо Митрополије републичкој Комисији за верске послове остало без одговора. Због свега тога нови парох и није ступио на дужност. Синод је о томе писао Савезној комисији за верска питања, а она црногорској Комисији за верске послове.³ После три дана, 23. новембра, препоручено је да Црквена општина као власник стана покрене судски поступак за исељење.⁴

Парохиски дом у Аранђеловцу у црквеној порти нашао се крајем 1956. на списку Стамбене заједнице с образложењем да ту има вишка просторија, иако су у њему становала двојица пароха и биле смештене службене канцеларије Црквене општине. Жалба црквене општине је од-

1 Писмо епископа Симеона, Е.бр. 13 од 12. јануара 1956, Вељку Дракулићу, народном посланику за срез Карловац – АЈ, 144, 17-232.

2 Писмо Синода, бр. 1441 од 17. јула 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 315 од 17. августа, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Синода, бр. 1986 од 2. новембра 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 410 од 20 новембра 1956, црногорској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 47 од 23. новембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

бијена на Врховном суду Србије, па је уследила жалба и Врховном суду Југославије. У међувремену, на препоруку епископа шумадијског, Синод је 9. априла 1957. о том случају обавестио Савезну комисију за верска питања.¹ Допис је прослеђен земаљској Комисији за верске послове, а она је затражила мишљење од Народног одбора у Аранђеловцу. У одговору од 16. јула наведено је да свештеници користе два стана, да су два дали у закуп, док су парохијске канцеларије смештене у другој парохијској згради.² Пошто месецима није добио одговор, Синод је 8. септембра 1957. упутио ново писмо Савезној комисији за верска питања наводећи да су свештеници у Аранђеловцу, поред свега, добили наређење да уплаћују кирију у стамбени фонд. „Како је парохијски дом власништво црквене општине у Аранђеловцу, а црквена општина је по Уредби о парохијском свештенству дужна свештеницима обезбедити бесплатан стан, то је Светом Архијерејском Синоду поново част умолити Комисију за интервенцију да се у смислу чл. 91 Уредбе о управљању станбеним зградама парохијски дом у Аранђеловцу искључи из станбене заједнице.“³

Случај је био актуелан и крајем 1957, када је још решаван на Врховном суду Србије, а како је све завршено – није познато.⁴

Црквена општина из Јабучја код Лајковца, Епархија шабачка, 24. марта 1957. известила је Епархијски управни одбор да је парохију још 1949. наређено да напусти парохијски дом како би се уселио месни Народни одбор, а од 1. септембра 1955. ту је смештен Дом екипе лекара специјалиста и студената Медицинског факултета Београдског универзитета. Но, како ће 1. септембра 1957. парохијски дом бити напокон испразњен, парох је тражио од председника Народног одбора дозволу за усељење, али га је овај одбио с образложењем да ће у објект поново бити усељена канцеларија месног Народног одбора. С обзиром на то да је у Јабучје дошао нови парох са бројном породицом, црквена управа је молила Синод да интервенише код надлежних државних органа. Синод је писмо проследио Савезној комисији за верска питања, а она га је упутила србијанској. Допис је на крају стигао до Народног одбора у Лазаревцу, одакле је 12. јуна одговорено да парохијски дом и даље користе наставници и студенти Медицинског факултета, а да свештеник користи други, удобан стан. „Ако поменути стан не одговара свештенику, уколи-

1 Писмо епископа Валеријана, Е.Бр. 178/1957 од 3. априла 1957, Синоду; Писмо Синода, бр. 900/зап. 217 од 9. априла 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 5808/2 од 16. јула 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Писмо Синода, бр. 2399/зап. 598 од 8. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 229 од 15. октобра 1957, Синоду – АЈ, 144, 22-258.

ко се обрати народном одбору општине добиће стан и од више одељења, само удаљен од цркве 1 километар“, каже се у одговору. По пријему тог писма, Савезна комисија за верска питања одговорила је Синоду.¹

Српска православна црквена општина у Љубљани поседовала је до 1949. године у том граду четворособан стан. Одласком пароха Богдана Матковића у другу парохију, стан је градски Стамбени фонд доделио особама које нису имале везе са Српском православном црквом. Мада су од 1952. за парохе постављани тројица свештеника, ниједан од њих се није задржао у тој средини пошто нису могли да пронађу стан. Црквена општина се поводом тога обраћала на разне адресе али без успеха. „Због оваквог стања ствари Српска православна црква није у стању да у Љубљани, тако важном центру наше државе, постави сталног свештеника, што је на штету цркве, тамошњих верних, а свакако и општих интереса. Стога умољавамо Савезну верску комисију да се и она са своје стране заузме код надлежних у Љубљани не би ли се ово питање што скорије и повољно решило.“² У архиви нема других докумената о том случају.

3.12.4. Судбине објеката и друге црквене имовине

Већ у јесен 1944, у многим насељима по Србији, а у наредним месецима широм Југославије, комунистичке власти су кренуле у освајачки поход на разне објекте којима су управљале црквене општине, епархијски управни одбори или Патријаршијски управни одбор. Црквене власти су настојале да задрже или поврате одузету имовину, али углавном безуспешно. Тешко је данас утврдити када су црквене власти у том периоду написале прво протестно писмо због одузимања имовине, али први сачувани документ те врсте у архивама верских комисија било писмо Патријаршијског управног одбора од 3. јуна 1945. србијанској Комисији за верске послове.³

Свештеници су о узурпацијама непокретне имовине и другим нелегалним поступцима нове власти обавештавали надлежне архијереје, они Синод, Синод Државну или земаљске комисије за верске послове... Жалбе, које су писали представници свих нивоа црквених власти, од месног

1 Писмо Црквене општине из Јабучја, бр. 17 од 24/11. марта 1957, Епархијском управном одбору Епархије шабачко-ваљевске; Писмо Синода, бр. 917/зап. 236 од 10. априла 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 237 од 3. маја 1957, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Народног одбора Среза лазаревачког, бр. 6614 од 12. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 237/57 од 29. јуна 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7705 од 15. новембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 84 од 13. јуна 1945, земаљском Министарству унутрашњих послова – АС, 21, 1.

пароха до Сабора, и упућивали их Државној и земаљским комисијама за верска питања, обиловале су бројним различитим примерима како поједини локални моћници државне власти – углавном представници месних и среских народних одбора – самовољно одузимају црквену покретну и непокретну имовину, црквене објекте претварају у дечје доmove, болнице, радионице и станове за учитеље, у манастирима организују разне државне курсеве, црквену земљу деле задругама или сељацима.¹

Бројни су били видови присвајања црквене имовине: забележено је чак и одузимање грађевинског материјала припремљеног за поправку или изградњу цркве²; у Призрену, у згради званој „Митрополија“, смештена је женска занатска школа, а епархијској управи остала је само крстионица³; месни Народни одбор у Кумодражу код Београда доделио је црквене зграде Гимнастичком друштву⁴; просторије Црквене општине у Гркињу, Епархија нишка, претворене су у лончарску радионицу, а црквена штала у млин, црквењаку је одузет кључ од храма и забрањено му да звони, црквена порта је преорана и засејана кромпиром, стабла воћака су повађена, гробови добротвора код храма премештени, покретне ствари одузете, док је непозната судбина богослужбених књига, одежди, сасуда и матичних књига.⁵ Таквих примера било је сијасет...

Синод је 3. децембра 1948. упутио опширан меморандум Државној комисији за верска питања о бројним неправдама учињених Цркви и том приликом, поред осталог, поменуо и одузету имовину. Државна комисија за верска питања одговорила је после осам месеци и, као у већини сличних случајева пре и после тога, демантовала тврдње Синода.⁶

Готово је немогуће сачинити прецизан списак шта је све Српска православна црква поседовала 1945. године, у времену успостављања

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 358 од 13. децембра 1945, земаљском Министарству аграрне реформе и колонизације – АС, 21, 1.

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 245/48 од 22. априла 1948, Председништву земаљске владе – АС, 21, 9.

3 Службена белешка као додаток уз писмо Државне комисије за верска питања, бр. 32 од 5. јуна 1948, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 1-13.

4 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 680/49 од 2. септембра 1949, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе – АС, 21, 10.

5 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 481 од 5. јула 1949, Генералном секретаријату Председништва земаљске владе; Писмо Синода, бр. 1949/зап. 614 од 1. септембра/19. августа 1949, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 705 од 12. септембра 1949, Синоду – АС, 21, 9.

6 Писмо Синода, бр. 3854/зап. 1058 од 3. децембра/20. новембра 1948, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-13; Писма Државне комисије за верска питања, бр. 140/49 од 5. јула, 142/49 од 11. јула, 144/49 од 19. јула и 155/49 од 26. јула 1949, Синоду – АЈ, 144, 1-26.

нове комунистичке власти у Југославији. Према неким подацима, Црква је кроз национализацију изгубила око 1.180 објеката, а накнада је била безначајна посебно зато што је требало да буде исплаћивана у наредних 50 година.¹

Србијанска Комисија за верске послове затражила је 25. марта 1950. од Синода податке о броју манастира, свештенства, о верским школама, штампи и непокретној имовини Српске православне цркве. Синод је у одговору од 5. јуна навео да Црква у Србији има 383 стамбене зграде, 621 објекат за друге намене и 3.643,80 хектара обрадивог земљишта и шума; у Хрватској 38 стамбених зграда, 105 објеката за друге намене и 859,85 хектара обрадивог земљишта; у Босни Херцеговини 240 стамбених зграда, 59 објеката за друге намене и 488,15 хектара обрадивог земљишта; у Црној Гори 31 стамбену зграду, 13 објеката за друге намене и 353,19 хектара обрадивог земљишта. За епархије сремску и тимочку није било података о броју објеката за друге намене. За Словенију и Македонију није било података.²

Одузимање црквене имовине у послератним годинама постало је константа тог времена о чему сведоче бројни и понекад прилично драстични примери.

Цркви у Балиновцу код Прокупља, Епархија нишка, месна власт одузела је крајем 1949. године 18.000 цигала. После пријаве и судског поступка који је окончан на другостепеном суду одбацивањем захтева црквених власти за накнаду штете, Патријаршијски управни одбор жалио се Јавном тужилаштву Србије, а препис жалбе упутио је Државној комисији за верска питања. Писмо је потом 9. марта 1950. прослеђено србијанској Комисији за верске послове, а одатле земаљском Јавном тужилаштву.³

Са сличним проблемом (одузимање 50.000 цигала спремљених за градњу црквеног дома) суочила се и Црквена општина у селу Рудовцима, Епархија шумадијска. Епархијски управни одбор је 24. јула 1950.

1 Ристо Грђић, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд, 1971, стр. 243; Епископ шумадијски др Сава (Вуковић), „Стање Српске православне цркве првих послератних година“, *Catena Mundi*, II, Краљево-Београд, 1992, стр. 600-609.

2 Писмо Синода, бр. 669 од 5. јуна/23. маја 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 491 од 4. марта 1950, Јавном тужилаштву Србије; Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 491 од 4. марта 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 82 од 9. марта 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 199/50 од 11. априла 1950, Јавном тужилаштву Србије – АС, 21, 11.

известио земаљску Комисију за верске послове да су мештани још 1938. купили цигле за зидање храма, али је септембра 1949. године грађевинско предузеће „Пионир“ из Аранђеловца одлучило без дозволе и знања мештана да им те цигле одузме ради зидања неколико радничких зграда. У одговору Комисије 29. јула сугерисано је да би Црквена општина обештећење требало да тражи редовним судским путем.¹

У порти цркве у Панчеву, Епархија банатска, подигнути су војни павиљони и направљен терен за вежбање. Синод је више пута тражио измештање војске, да би се тим поводом, почетком септембра 1950, обратио и Државној комисији за верска питања. Она је обећала скоро иселење.² Нема података када је то коначно и учињено.

Простор око цркве у Белом Потоку код Београда служио је годинама као игралиште, због чега су храм и порта временом руинирани. Парох се поводом тога обраћао месном и среском Народном одбору, Станици милиције и земаљској Комисији за верске послове, али му нико није изишао у сусрет. На крају је 25. фебруара 1951. о свему известио архијерејског намесника, који је писмо проследио земаљској Комисији за верске послове. Милан Д. Смиљанић, председник Комисије, обратио се секретаријату Народног одбора Среза београдског, да би на крају допис завршио у месном Народном одбору у Белом Потоку.³ Према сачуваним документима, Извршни одбор Народног одбора Среза београдског је после шест месеци, 14. септембра 1951, одговорио земаљској Комисији за верске послове констатујући да је 23. јуна месни Народни одбор на збору бирача затражио од мештана да „не улазе у црквено двориште и не наносе штету, а нарочито да то не чине деца која у дворишту цркве налазе погодан терен за играње фудбала“. У истом допису се каже: „Прегледом црквеног дворишта установљено је да се у њему не игра фудбал јер је исто чисто и неугажено, а сем тога двориште је ограђено дотрајалом оградом коју треба црквена општина да поправи и на тај начин најбоље да спречи евентуални улазак лица ради штете“. На крају је закључено да месни Народни одбор не сноси никакву кривицу у том случају, већ би црквене власти требало да против сваког лица која наноси штету цркве-

1 Писмо Епархијског управног одбора Епархије шумадијске, Е.У.О. Бр. 906/1950 од 24. јула 1950, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 631/50 од 29. јула 1950, Епархијском управном одбору Епархије шумадијске – АС, 21, 11.

2 Писмо Милоја Дилпарића, бр. 299 од 21. децембра 1950, патријарху Викентију – АЈ, 144, 2-53.

3 Писмо Црквене општине у Белом Потоку код Београда, бр. 20 од 12/25/ фебруара 1951, архијерејском намеснику врачарско-грочанском; Писмо архијерејског намесника, бр. 80 од 27. фебруара 1951, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 176/51 од 12. марта 1951, Секретаријату Народног одбора среза београдског; Писмо Народног одбора среза београдског, бр. 2607 од 24. марта 1951, месном Народном одбору у Белом Потоку – АС, 21, 12.

ним објектима поднесу пријаву надлежним органима ради, како се наводи, покретања административно-казненог поступка или накнаде штете. По пријему тог писма, Смиљанић је 22. септембра 1951. у сличном тону одговорио архијерејском намеснику врачарско-грозанском.¹

Југословенска армија је од 1947. године у Сремским Карловцима плаћала уговорену суму за коришћење неколико црквених зграда (Фондови, Богословски семинар, Стефанеум, Нови патријаршијски двор и Конвикт). Када је уговор раскинут и објекти враћени Цркви, констатовано је да су зграде у таквом стању да се не могу употребљавати за намењену сврху, па је од надлежних власти затражено да се одреди посебна комисија која ће их детаљно прегледати и прецизно утврдити шта је нужно за њихову поправку како би се оспособиле за коришћење. Комисија, коју су сачињавали представници среског у Новом Саду и градског Народног одбора у Сремским Карловцима, Војске и Патријаршијског двора, по окончању посла је 30. јануара 1951. доставила извештај надлежним државним органима. Како после тога није предузето готово ништа, Патријаршијски управни одбор је 30. маја затражио од Државне комисије за верска питања да интервенише ради разрешења проблема.² У архивама не постоји било какав документ који би указивао на даље активности у том случају.

Црквеној општини у Бањалуци одузето је земљиште, пошто је на њему Југословенска армија намеравала да сагради објекат за своје потребе због чега је Патријаршијски управни одбор 20. фебруара 1951. замолио Државну комисију за верска питања за интервенцију. После извесног времена, Комисија је упутила Одбор да о томе треба да се договори са Министарством народне одбране.³

Црквена општина у Истоку, Епархија рашко-призренска, дозволила је 1949. године Среском магазину да у црквеној порти смести дрва, али је приликом складиштења направљена прилична штета у порти, што се поновило и следеће године. Месни народни одбор је проценио штету и наложио исплату. Како је Срески магазин одбио да плати, Црквена општина је затражила интервенцију од Епархијског управног одбора. Одбор је 6. октобра 1951. писао земаљској Комисији за верске послове, она је допис проследила Секретаријату Извршног одбора обласног На-

1 Писмо Извршног одбора Народног одбора среза београдског, бр. 2657 од 14. септембра 1951, земаљској Комисији за верске послове; Белешка испод печата деловодног протокола земаљске Комисије за верске послове, на писму Извршног одбора Народног одбора среза београдског, бр. 2657 од 14. септембра 1951. године – АС, 21, 12.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3635 од 30. маја 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 61 од 20. фебруара 1951, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 4-84.

родног одбора, и ту је круг – бар кад је реч о документима у архивама – затворен.¹

Епископ сремски Никанор је 20. новембра 1951. писао земаљској Комисији за верске послове о проблемима у епархији изазваних одлукама месних власти у више тамошњих села. Истакао је да је у готово сваком селу узурпирано црквено обрадиво земљиште, а парохијски станови су добили друге намене – од станова за учитеље, до магацина за жито. Епископ је указао да је Управа манастира Мала Ремета била приморана да купује хлеб, јер јој је одузета летина. Пре рата је Епархија поседовала и велике објекте: рецимо, зграду Српске народне вероисповедне школе у Сремској Митровици коју је од 1944. користила Војска, па је током времена толико запуштена да је сада требало много новца за поправку. Ниједна од бројних молби није услишена. У „Српски дом“ у истом граду смештени су хотел са 64 просторије и рестораном, велика биоскопска дворана, три локала и шест станова. Мада зграда није експроприсана, нити постоји било какав уговор о томе, на њеном улазу пише „Дом Армије“! Једино је са среским Народним одбором потписан уговор за коришћење уз накнаду биоскопске сале. „Ја сам све ове случајеве изнео у намери да најтоплије умолим Комисију за подршку и помоћ те да се надлежнима изда наређење да се у будуће овакви случајеви онемогуће, да се обавезе према црквеним установама среде, да се иметак појединих црквених општина врати надлежној црквеној општини на употребу и да се једном онемогући да поједини претставници власти на своју руку хапсе часнике црквене општине који онда даље наводе разлоге да се та хапшења врше зато што су часници црквених одбора итд“, писао је епископ сремски Никанор.²

Приликом посете Хрватској и Словенији новембра 1951, чланови Државне комисије за верска питања су обавештени и о вишегодишњем проблему у вези са црквеном имовином у Пакрацу: срески Народни одбор затражио је од Епархије пакрачке да прода једну зграду са плацем како би на том месту сазидао објекат за своје намене. После неколико разговора тим поводом у Председништву владе Хрватске свештеницима је обећано да ће добити другу зграду, а биће им исплаћена и разлика у вредности, па је склопљен и уговор. Градња зграде за потребе Народног одбора је стала, пошто је установљено да им тако велики објекат и није неопходан, а у међувремену су сви кредити утрошени, па је недовршена зграда продата Савету за науку и просвету. Уз то, одредбе уговора склопљеног између среског Народног одбора и црквених власти нису испуње-

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 811/51 од 11. октобра 1951, Секретаријату Извршног одбора Народног одбора Косовскометохијске области – АС, 21, 12.

2 Писмо епископа сремског Никанора, бр. 333 од 20. новембра 1951, србијанској Комисији за верска питања – АС, 21, 12.

не, нити ће по свој прилици бити испуњене, па се Црквена општина жалела Председништву владе, али је жалба одбијена. Када се Илија Ђук, члан хрватске Комисије за верска питања, у Председништву земаљске владе zaloжио за црквену општину у Пакрацу, образложено му је да је одбијање жалбе у склопу званичне политике власти према Српској православној цркви.¹

Месни Народни одбор у Великом Градишту, Епархија браничевска, иселио је тамошњу црквену општину из зграде у црквеној порти и доделио јој само једну собу у вароши. Неколико молби властима за враћање узурпиране имовине било је одбијено.²

Звоници православних храмова у више села у Војводини коришћени су за потребе ватрогасних друштава која су организовала стражарења на торњевима и неретко се дешавало да звоници буду и скрнављени. Поводом таквог случаја у селу Лалић, Епархија бачка, Синод се 2. септембра 1952. обратио земаљској Комисији за верске послове. Допис је прослеђен покрајинском Извршном одбору Народног одбора, а потом среском Народном одбору у Оцаке, који је у свом одговору навео да су стражари углавном били омладинци и да су већ упозорени на примерено понашање. Пароху, међутим, међају што је приметио да се за стражаре постављају омладинци који нису православне вере и то квалификује као шовинизам. „Све скупа, не носе ови испади ни национално (Срби-Словаци), ни верско (православни-евангелисти) обележје како то жели да претстави поп, односно како он то вероватно и види, јер остали парохиијани се не противе стражарењу на торњу, насупротив, Срби и Словаци у том селу живе у потпуном слагању и разумевању“, стајало је у том одговору који је потом Извршни одбор Народне скупштине Војводине 20. децембра 1952. проследио земаљској Комисији за верске послове, а она га је 9. јануара 1953. упутила Синоду.³

Епископ горњокарловачки Симеон је почетком децембра 1952. упутио захтев Српском културно-просветном друштву „Просвјета“ у Загребу за повраћај остатака библиотеке Епархије горњокарловачке, манастира Гомирја и других црквених тела. Копију је упутио и Синоду, који је то проследио Државној комисији за верска питања, а она хрватској Комисији за верске послове. У одговору је констатовано да се књиге на-

1 „Извештај са пута у Хрватској и Словенији“ проте Миће Станковића од 26. новембра 1951. године – АЈ, 144, 5-89.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7331 од 2. септембра 1952, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 13.

3 Писмо Синода, бр. 2055/зап. 772 од 2. септембра/20. августа 1952, србијанској Комисији за верске послове; Писмо Секретаријата Народног одбора Среза оачког, бр. 15823/52 од 5. новембра 1952, Извршном одбору Народне скупштине Војводине; Писмо Секретаријата Извршног одбора Народне скупштине Војводине, бр. 7859/52 од 20. децембра 1952, земаљској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 712/52 од 9. јануара 1953, Синоду – АС, 21, 13.

лазе у Свеучилишној књијници. Што се тиче других вредности, оне су делом смештене у Музеј Срба у Хрватској, „који дјелује у склопу Музеја за умјетност и обрт НР Хрватске“, а делом пренете у Београд у Патријаршију, док су преостале стављене на располагање црквеним властима.¹ После тога, прота Илија Ћук, члан хрватске Комисије за верске послове, доставио је 21. марта 1953. Милоју Дилпарићу нове чињенице у вези с библиотеком и другим црквеним драгоценостима: на седници Извршног одбора „Просвјете“ закључено је да треба епархијама понудити да преузму део библиотеке који још није достављен Свеучилишној књијници, а да онај који је већ предат не траже натраг. „Ја сам преузео на себе обавезу да придобијем за то сагласност епископа пакрачког и карловачког, што мислим да неће ићи тако тешко“, писао је Ћук. Што се тиче других црквених ствари, сматрао је да мање вредне треба разделити по епархијама, а вредније задржати у Музеју Срба, с тим да се као власници наведу епархије. „Тако ћеш Ти и Мирко (Ћуковић, председник Државне комисије за верска питања – прим. аутора), бити задовољни са овим мојим одговором и оваквим решењем, не знам али мислим да можете бити сигурни да одовуда ово питање неће бити више потицано, па у том смислу можете наћи неко решење да задовољите тражење Синода“, завршио је прота Ћук писмо Милоју Дилпарићу.²

Како, по свој прилици, до Синода није стигао одговор, поново се 21. марта 1953. обратио Државној комисији за верска питања наводећи да их је епископ Симеон известио да је друштво „Просвјета“ предало Југославенској академији знаности и Свеучилишној књијници „епископску библиотеку Епархије горњокарловачке и све остале библиографске предмете од вредности, који су својина појединих српских православних Епархија на територији Н.Р. Хрватске (горњокарловачка, пакрачка и сремска)“.³ Није познато шта се даље дешавало у вези тог питања.

Порта цркве у Књажевцу, Епархија нишка, и 1953. године служила је пре подне ученицима гимназије, а после подне ученицима занатске школе као место за забаву. „Недисциплиновани, распуштени, не бојећи се никога, играју футбол у порти, галаме са страшним псовкама грдећи један другог, ломе гране на дрвећу, пуше, врше велику и малу нужду где стигну, а што је најгоре, ти ученици долазе у порту за време вечерњег богослужења у цркви. Услед овога црквена порта је тако упропашћена

1 Писмо Синода, бр. 3556/зап. 1159 од 9. децембра/26. новембра 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 243/52 од 14. јануара 1952, хрватској Комисији за верске послове; Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 723/53 од 24. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Илије Ћука, од 21. марта 1953, Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 822/зап. 212 од 21. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

да више не личи на црквену порту: она је без зеленила, загађена, угажена те добила изглед неког игралишта“, стајало је у сведочењу црквених власти у Књажевцу. Мада је црквена управа више пута упозоравала директоре средњих школа, настављено је по старом не само у Књажевцу, већ и у другим местима широм епархије.¹

Када је Срески суд на Цетињу половином 1953. одузео тамошњем манастирску башту, митрополит је о томе обавестио Синод, а он је 12. јуна 1953. замолио Државну комисију за верска питања да интервенише.² И у овом случају остало је непознато да ли је било шта урађено по питању повратка имовине Цркви.

Велики храм у Брчком, Епархија зворничко-тузланска, у коме је иконостас урадио академски сликар Стева Тодоровић а декоративне радове извео Карло Драгутин Инкиостри Медењак, срушиле су власти Независне Државе Хрватске још 1941. године. Брчаци су после рата преуредили једну просторију у црквеној згради да би у њој обављали богослужења док не буде подигнут нови храм. „У томе молитвеном дому обављане су верске потребе све до 25. августа ове године, када су месне народне власти самовољно испразниле ту просторију, из ње избацили утвари и друге црквене предмете у једну шупу, са мотивацијом да им она треба за школу.“ Православни Срби су после тога користили малу гробљанску капелу, која се налазила изван места и била прилично руинирана. Ионако тешке прилике погоршане су одузимањем црквењаковог стана, национализацијом две црквене магације и једног хотела код железничке станице и неколико плацева. „Поступак месних власти утолико је чуднији, а по нашем мишљењу штетан ради јачања братства и јединства, јер у истој вароши постоје четири цамије и једна католичка црква, све оне раде и припадницима Муслиманске верске заједнице, чије бројно стање у односу на православни живаљ не износи више од 1.500 душа, док су римокатолици четири пута бројно слабије заступљени од Срба, није одузет ниједан молитвени дом“, писао је митрополит Нектарије Синоду, а он је 8. септембра 1953. писмо проследио Савезној комисији за верска питања.³ Непознато је да ли је нешто предузето по тој молби јер у архиви нема других докумената.

Почетком септембра 1953. Синод је Савезну комисију за верска питања известио да је градски Народни одбор наредио Црквеној општини у Дубровнику, Епархија захумско-херцеговачка, да затвори Црквени музеј, захтевајући да зграда Српске православне црквене општине, ра-

1 Писмо Синода, бр. 1384/зап. 414 од 20. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 1575/зап. 461 од 12. јуна 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 2148/зап. 722 од 8. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

није стављена под заштиту Закона о чувању споменика културе, буде потпуно испражњена и да све њене просторије буду враћене власнику у сврху реорганизације посојећег музеја, уређења библиотеке, излагања ретких културних знаменитости, као и за уређење просторија потребних за научно изучавање прошлости града.¹ Писмо Синода прослеђено је Народном одбору Дубровника. У одговору од 1. октобра је наглашено да је Црквена општина отворила музеј без дозволе Народног одбора, па је Одјел унутрашњих послова наредио обуставу рада. Објашњено је да музеј Црквене општине, без обзира на своје богатство, може бити отворен искључиво као приватна установа. Што се тиче враћања зграде, то би, како је наглашено, могло да уследи када се стамбене прилике у граду поправе.²

Парох села Сиракова код Пожаревца, Епархија браничевска, 18. октобра 1953. обавестио је Синод да је у Казненом заводу „Забела“ до рата 1941. постојала капела и да је из ње преостало нешто богослужбених ствари, али када их је затражио од управника завода, одговорено му је да Синод треба званично да се обрати земаљском Секретаријату унутрашњих послова. Синод је 3. новембра писао Савезној комисији за верска питања молећи да интервенише у том случају.³ Нема података о евентуалном одговору.

Митрополија црногорско-приморска поседовала је свој Црквени музеј на Цетињу, али су јој га комунистичке власти на бруталан начин одузеле. Митрополит Арсеније је известио Синод о том отимању, а он је 21. јануара 1954. затражио од Савезне комисије за верска питања заштиту својих права.⁴ Нема доступних докумената која би указала како је проблем разрешен.

Црквена општина у Шиду дала је две зграде под закуп за потребе тамошњој гимназији. Како управа школе по савету покрајинског Извршног већа од 1. јануара 1954. није плаћала договорену закупнину, Патријаршијски управни одбор се 24. марта жалио Савезној комисији за верска питања.⁵ Због недостатка докумената тешко је казати на који је начин проблем разрешен.

После више неприлика и исказивања нетрпељивости према Цркви

1 Писмо Синода, бр. 2185/зап. 716 од септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Народног одбора града Дубровника, Пов. бр. 154/53 од 1. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо епископа браничевског Хризостома, Е.Бр. 694 од 3. новембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Синода, бр. 113/зап. 5 од 21. јануара 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

5 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 873 од 24. марта 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

у једној парохији Епархије нишке, епископ Јован је о тим невољама обавестио Синод, а он је 16. априла 1954. допис проследио Савезној комисији за верска питања. Проблеми су, како је речено, почели када су у порти цркве у Станичеву посечени мироносно дрво и крст, а то су урадили секретар месног Народног одбора Ранђел Минић, књиговођа Земљорадничке задруге Вукашин Минић, управник пољопривредног предузећа Витомир Живковић, помоћник управника истог предузећа Стојан Крстић и књижничар читаонице Бранислав Панчић. Наредних ноћи уништени су камени крстови око којих се у одређене дане у години народ окупљао ради молитве. Недуго потом је проваљена и опљачкана црква, а црквене вредности су побациане у Нишаву, неке су мештани пронашли и вратили пароху. Мада је све пријављено Повереништву унутрашњих послова и Јавном тужилаштву у Пироту, ништа није предузето. Синод је замолио Савезну комисију за верска питања да интервенише.¹ И ово писмо је остало без одговора.

Борачки савези котара и града Осијека подигли су споменик партизанима у месту Бело Брдо, Епархија сремска, на плацу у чијој се близини налазио православни крст. Почетком јула 1954. председник општинског Народног одбора покушао је у три наврата да од тог тела, Црквене општине и мештана окупљених на збору добије сагласност да крст буде пресељен у црквену порту, али је сва три пута изостала подршка мештана. Крст је, међутим, средином месеца срушен и однет када се из Сарваша председник Сељачке радне задруге довезао на трактору. Мештани су протестовали, чак и они чији су синови били у партизанима, а месни парох је уложио жалбу надлежним властима и о свему известио епископа. Епископ се обратио Синоду, који је 13. августа 1954. допис проследио Савезној комисији за верска питања.² У архиви не постоје друга документа која би указала на то шта се даље тим поводом дешавало.

Почетком 1951. године Управа гимназије у Зајечару предложила је Управи црквене општине да им један део порте, која је од школског дворишта била одвојена зидом, уступи ради проширења простора за обављање филскутурних и сличних активности. Црквена управа је предлог одбила и понудила да тај простор буде претворен у парк, али то школска управа није прихватила. Цео поступак је поновљен и 1953. године, али је свака страна остала при своме. У таквим околностима, градски Народни одбор је 23. јула 1954. експроприсао део порте, на шта је црквена управа уложила приговор сматрајући да нема законског основа за то решење посебно зато што је у међувремену подигнута још једна зграда за потребе гимназије. О експропријацији порте епископ Емилијан је обавестио

1 Писмо Синода, бр. 816/зап. 249 од 16. априла 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Синода, бр. 1777/зап. 582 од 13. августа 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

Синод, а он је 24. августа 1954. од Савезне комисије за верска питања тражио да интервенише.¹ Ни у овом случају није познати да ли је нешто по том питању урађено.

Епископ банатски Висарион почетком 1955. године имао је великих проблема са локалним властима због тога што им, по савету Патријаршијског управног одбора, није уступио објекте које су тражили, па је затражио помоћ од Милоја Дилпарића, секретара Савезне комисије за верска питања, Исе Јовановића, председника покрајинске Комисије и Саве Јовановића, председника градског Народног одбора. Проблем се још више искомпликовао када је председник Црквене општине почео преко сваке мере да се меша у послове старешине Саборне цркве па чак и епископа, који је, поступајући по нормама Српске православне цркве, разрешио Управни одбор. Убрзо се председник Народног одбора сврстао на страну смењеног председника Управног одбора све у намери да се уз његову помоћ домогне црквених зграда. Пошто је епископ о свему известио Синод, допис је прослеђен Савезној комисији за верска питања, одатле србијанској Комисији за верска питања, и ту се, по свој прилици све и завршило, јер нема писаних трагова да је нешто предузето.²

После подношења жалбе Врховном суду Војводине због заузимања црквених зграда, Црквена општина у Новом Саду је о свему обавестила Синод, који је 30. априла 1955. допис проследио Савезној комисији за верска питања и на томе се изгледа све окончало.³

Рушење крста у ноћи од 3. на 4. јул 1955. код цркве на раскршћу у насељу Батајница код Земуна, Епархија сремска, био је повод Синоду да се 19. јула обрати Савезној комисији за верска питања. „Овако поломљен и лежећи служи као културна саблазан пред очима јавног мњења, а и домаћих и страних посетилаца овог места у близини престонице, на главном међународном друму и то у најстрожијем центру села где је и аутобуска станица и велелепан споменик ратним жртвама из минулог светског рата.“ Писмо је прослеђено земаљској Комисији за верске послове.⁴ У архиви нема других докумената.

Српска православна црквена општина у Требињу, Епархија захумско-херцеговачка, поседовала је објекат „Хотел Оријент“ и мада то здање

1 Писмо Синода, бр. 1840/зап. 597 од 24. августа 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Синода, бр. 539 од 8. марта 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 165 од 11. марта 1955, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Синода, бр. 2738-54/зап. 911 од 30. априла 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

4 Писмо Синода, бр. 1695/зап. 480 од 19. јула 1955, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 297/55 од 4. октобра 1955, србијанској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 13-201.

није служило у те сврхе национализовано је као привредно предузеће. Како би га повратила Црквена општина се августа 1955. жалила Окружном суду у Мостару али без успеха. Потом је писала Савезном извршном већу, о чему је известила и Патријаршијски управни одбор. Допис је из Патријаршије прослеђен Савезној комисији за верска питања.¹ Да ништа по том питању није предузето, сведочи и податак да је поново покренуто почетком септембра 1957. године! Црквена општина тражила је накнаду за национализовану зграду, па је уследила преписка на релацији: Патријаршијски управни одбор – Савезна комисија за верска питања – Државни секретаријат за послове финансија.² Босанскохерцеговачка Комисија за верске послове је коначно после три месеца саопштила да је национализација окончана уписом у земљишне књиге, па се молиоцу не може прихватити захтев за накнаду.³

Синод је 14. фебруара 1956. проследио Савезној комисији за верска питања представку епископа бањалучког Василија, који се жалио на бројне невоље у епархији, упућену босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања. Епископ је, осим осталог, пријавио и крају црепа са крова цркве у селу Стригова код Босанске Костајнице.⁴ Представка је остало без одговора.

Синод се 9. марта 1956. обратио Савезној комисији за верска питања поводом одузимања црквене зграде у Никшићу и њеног претварања у стамбени објекат. После месец дана писмо је прослеђено црногорској Комисији за верска питања, која је 8. јуна одговорила да је решење Народног одбора Никшића исправно. Синоду је само потврђено да ће у згради убудуће бити станови.⁵

После више случајева експропријације, пре свега црквишта, Синод се 9. новембра 1956. обратио Савезној комисији за верска питања са предлогом да се у предстојећим изменама Закона о национализацији и експропријацији за стамбену изградњу узму у обзир и примедбе Срп-

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 4598 од 22. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 6763 од 2. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 194 од 25. фебруара 1958, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

4 Писмо Синода, бр. 162/зап. 55 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

5 Писмо Синода, бр. 459/зап. 110 од 9. марта 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 203 од 9. априла 1956, црногорској Комисији за верске послове; Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 23 од 8. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 203/56 од 9. јула 1956, Синоду – АЈ, 144, 17-233.

ске православне цркве. Синод је посебно издвојио случајеве црквишта и црквених порти у Хрватској и Босни и Херцеговини, у местима у којима су до Другог светског рата постојали храмови, али су срушени за време Независне Државе Хрватске.¹ Како није било одговора, Синод је 8. фебруара 1957. подсетио Савезну комисију за верска питања на претходно писмо нагласивши да се црквишта не могу „строго узети као празна, јер се на њима налазе црквени крстови, ограда су и народ их сматра за света места те се на њима још увек служе свете литургије, освећење водиче и друга богослужења. Напомињемо да оваквих црквишта има највише у Епархији горњокарловачкој, загребачкој, пакрачкој и сремској, где је српски православни народ за време прошлога рата много страдао, те да је у томе веома осетљив, а што су та црквена места још увек празна не лежи одговорност само на њиховим власницима, који још нису у могућности да обнове своје храмове.“²

Проценивши да је Синод у праву, Савезна комисија за верска питања је 21. фебруара 1957. предложила Одбору за унутрашњу политику Савезног извршног већа да због приговора Српске православне цркве, треба унети нови став у Предлог закона о експропријацији.³ С тим у вези, Савезна комисија за верска питања одговорила је Синоду 2. априла 1957, да је после усвајања новог Закона о експропријацији решено питање проблема црквишта наводећи нови члан у законском акту: „Када је предмет експропријације црквено земљиште-црквиште на коме је раније била црква која је услед ратних догађаја порушена, а у том месту не постоји други храм исте верске заједнице, корисник експропријације је дужан да обезбеди у истом месту одговарајуће земљиште погодно за подизање храма. Корисник експропријације не може ступити у посед експроприсаног земљишта све док не изврши обавезу из претходног става.“⁴

Ипак, експропријације црквишта нису окончане. Напротив, догађале су се и даље, па су се из Патријаршије поново обраћали Савезној комисији за верска питања.

Прво писмо Патријаршијски управни одбор написао је 2. јула 1957, после одржавања Сабора, на чијем је заседању закључено да члан 56 Закона о експропријацији није решио питање црквишта сходно жељи и очекивању Цркве, „јер су експропријације и даље могуће, само уз компензацију која можда и не одговара интересу Цркве, и јер се уопште није

1 Писмо Синода, бр. 2270/зап. 606 од 9. новембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Синода, бр. 328 од 8. фебруара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 159/57 од 21. фебруара 1957, Одбору за унутрашњу политику Савезног извршног већа – АЈ, 144, 21-257.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 159 од 2. априла 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

водило рачуна о осетљивости нашег народа који своја црквишта увек сматра највећом светињом“. Због тога Патријаршијски управни одбор предлаже детаљније појашњење спорног члана посредством посебног правилника или уредбе да „црквишта о којима тај члан говори, у начелу не треба експроприсати, и да је експропријација могућа само у случајевима крајње нужде и по споразуму са надлежном црквеном влашћу“.¹ Измена, колико је познато, ипак није било, па се наставило по старом.

Епископ бачки Никанор се 18. марта 1957. обратио Савезној комисији за верска питања поводом немилих догађаја у Јагодњаку у Барањи, где су оскрнављени црквена порта и крст у њој. Према тврђењу чланова Управе парохије крст је стално на мети ученика у том месту, и мада им је из школске управе обећано да ће то престати, невоље су настављене. Након што је на врата порте стављена брава и она је мало касније обижена. Свештеник се о томе интересовао код учитеља Адама и учитељице Анице Грубор, који су му одговорили да је на састанку Школског одбора закључено да порта не припада цркви, већ да је то народна имовина. Епископ Никанор је 18. марта замолио Савезну комисију за верска питања „да се по овом пријављеном случају цела ова ствар извиди и умоли просветне власти да према школској деци, цркви и њеним претставницима, поступи у смислу постојећих законских прописа“.²

Током дебате у Савезној народној скупштини у вези са Законом о стамбеним односима, Патријаршијски управни одбор је 1. априла 1957. известио Савезну комисију за верска питања о проблемима с којима се суочавају црквене општине због одузимања црквених станова и зграда које су власти претходних година укључиле у стамбене заједнице, сугеришући да би требало показати више обзира према тој црквеној имовини. Указано је и да би Цркви требало обезбедити већи проценат од прихода од станарина, као и да би све епископске и парохијске домове, као и све објекте у портама храмова, требало испразнити и вратити власницима.³

Српској православној црквеној општини у Новој Градишки, Епар-

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5914 од 2. јула 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

2 Писмо епископа бачког Никанора, К.бр. 92 од 18. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3761 од 1. априла 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

хија пакрачка, котарски Народни одбор експроприсао је 29. марта 1957. три плаца ради изградње стамбене зграде. Први плац беше црквиште, на којем су се налазили темељи цркве срушене 1941. године и где су повремено обављана богослужења. Да би заштитио црквено власништво, епископ пакрачки Емилијан обавестио је о томе Синод, који је то писмо 5. априла проследио Савезној комисији за верска питања молећи да се поменуто црквиште изузме од експропријације, јер ће, како се наводи, „у противном страшно погодити наш српски православни народ тамошњи, а и у опште, који то место сматра за своју највећу светињу, на коме се стотинама година скупљао, молио, поучавао и просвећивао, а које су наши највећи народни непријатељи, усташе разорили“.¹

Савезна комисија за верска питања је проследила писмо Синода хрватској Комисији за верске послове, одакле је после два месеца стигао одговор да је котарски Народни одбор у Новој Градишци поступио према закону, тим пре што је Црквеној општини нудио друге плацеве и новчану накнаду. Епископ Емилијан и новоградишки свештеник прихватили су после свега предлог председника хрватске Комисије за верска питања да се кроз разговор две стране покуша доћи до решења од обостране користи. Недуго потом, Црквена општина је одустала од договореног у Загребу јер је у градском Народном одбору већ био окончан процес експропријације.²

Невоље те Црквене општине још нису биле окончане. Почетком новембра 1957. упутила је жалбу Кабинету председника републике због одузимања једног плаца. Допис је 5. септембра прослеђен Савезној комисији за верска питања. „Молимо вас да у оквиру ваше надлежности узмете у разматрање ову молбу и по могућности предузмете потребне мере ради решења ове ствари и о резултату обавестите непосредно подносиоца молбе.“³ У међувремену, епископ Емилијан је 6. септембра доставио Синоду писмо Црквене општине и решење котарског Народног одбора о експропријацији у коме се каже да одбор може одмах да ступи у посед. Црквена општина је сматрала да би тим поводом патријарх требало да затражи пријем у Маршалату како би решење било поништено. „Ми ће мо се жалити на ово рјешење редовним органима Републичким у Загребу и користити све могуће законска средства у том смислу, а Ваше Преосвештенство молимо да учините све могуће, јер наша ствар ће бити преседан не само за нашу Епархију него и за територију бивше државе НДХ: Горњокарловачку, Загребачку, Бањалучку, Тузланску епархију.“

1 Писмо Синода, бр. 866/зап. 204 од 5. априла 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 183/57 од 28. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Кабинета председника републике, Пбр. 16643 од 5. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

Синод је допис проследио Савезној комисији за верска питања.¹

Црквеноопштински савет обратио се патријарху Викентију молећи га да се заузме код председника Републике да се поништи помињано решење. „Молимо и заклињемо Вашу Светост славом Историје Српске Цркве и прошлости да се очува наша светиња.“ Синод је и то 12. септембра проследио Савезној комисији за верска питања.²

Црквена општина је 10. септембра известила епископа Емилијана о писму које је упутила патријарху Викентију. „Мишљења смо да Ваше Преосвештенство са ГГ. Архијерејима Тузланске, Дабробосанске, Бањалучке, Горњокарловачке, Загребачке тражи аудијенцију или Св. Синод ако је ово немогуће, код Претседника републике да би се ово питање већ решило и скинуло са дневног реда. Биће историјска одговорност на Вишем руководству наше Цркве за све што се даље овако и слично настане јер свештенство и народ-вјерници и овом приликом не губе наду у Свевишњег а Вас све молимо за борбу за нашу светињу.“³ Савезна комисија за верска питања је 14. септембра 1957. писмо Синода проследила хрватској Комисији за верска питања.⁴ У одговору пристиглом после три недеље наглашено је да је представник Комисије боравио у Новој Градишци и констатовао да Црквена општина није прихватила ниједну понуду, па је Народни одбор донео решење о експропријацији уз сагласност Секретаријата за финансије. Тиме је инвеститору омогућено да уђе на поменуто црквиште и започне грађевинске радове.⁵ У таквим околностима, чланови Црквене општине у Новој Градишци су се 4. октобра 1957. обратили председнику Народног одбора саопштивши да су вољни да преговарају о накнади и новој локацији.⁶ С тим је 25. октобра упозната и Савезна комисија за верска питања а потом, по устаљеној пракси, и хрватска Комисија за верске послове.⁷ Кабинет председника Хрватске је

1 Писмо Синода, бр. 2172 од 6. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

2 Писмо Црквеног савета Црквене општине Нове Градишке, бр. 105/1957 од 8. септембра 1957, патријарху Викентију; Писмо Синода, бр. 2229/зап. 540 од 12. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Црквене општине Нове Градишке, бр. 105/1957 од 10. септембра 1957, епископу Емилијану – АЈ, 144, 21-257.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 378 од 14. септембра 1957, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 22-258.

5 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 288/57 од 4. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

6 Писмо Црквене општине из Нове Градишке, бр. 127 од 4. октобра 1957, председнику Народног одбора Нове Градишке – АЈ, 144, 22-258.

7 Писмо Црквене општине из Нове Градишке, бр. 138 од 25. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 423 од 1. новембра 1957, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 22-258.

4. новембра допис проследио Савезној комисији за верска питања.¹ У архиви нема докумената који би указали на одговор. Али, невољама Цркве у овој општини то не беше крај!

Црквена општина у Новој Градишци нашла се пред новим проблемом о коме је 4. новембра 1957. известила епископа – месни Народни одбор је затворио гробље препоручивши им да се сахране убудуће обављају искључиво у римокатоличком гробљу. „Гробље лежи на малој узвишици, по страни је ограђено, на тихом и мирном месту, не смета никоме и ничему, а поготову урбанистичком плану града нити икаквим јавним радовима и лако је приступачно. И сада се једним потезом хоће наше парохијане одатле избацити и ако има доста и прикладнијих места за градске паркове где не би било никаквих приговора и што сватко радо одобрио. НО Општине је изабрао за парк баш ово српско-православно гробље“, стоји у допису Црквене општине епископу. У наставку потписници су подсетили на све невоље што су их задесиле од 1941. године, уз констатацију да се због сталних неправди већ неколико породица из парохије преселило у Србију, а многе се за то припремају. Епископ Емилијан проследио је то писмо Синоду и хрватској Комисији за верска питања, а Синод доставио Савезној комисији за верска питања.²

У архиви Савезне комисије сачувана је белешка: „Друже Милоје, ако је ово тачно, што би преко Комисије у Хрватској требало утврдити, мислим да би требало упознати надлежне и учинити да се са овим престане за сада, макар какву потребу одбор имао за тим плацем (гробљем), јер ово може имати озбиљне последице (које на оваквим питањима није тешко створити у овом крају). Поздрав Д. Стојовић.“³ Службеник Савезне комисије за верска питања, Петар Ивичевић послао је истовремено Милоју Дилпарићу и следећу поруку: „Разговарао сам са другом Вељком Дракулићем о овој ствари. Њему није о томе ништа познато, иначе сматра да такво решење не би одговарало. Договорили смо се да упутимо копију ове преставке њиховој Комисији за верска питања, па ће он са осталим друговима питање одмах размотрити.“⁴ На основу те белешке, Савезна комисија за верска питања 4. децембра проследила је писмо хрватској Комисији за верске послове. Она је, после два дана, одговорила да су наводи представке неосновани.⁵

1 Писмо Кабинета председника Хрватске, Пбр. 16643 од 4. новембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22- 258.

2 Писмо Црквене општине у Новој Градишци, бр. 144 од 4. новембра 1957, епископу Емилијану; Писмо епископа Емилијана, Е. бр. 389 од 9. новембра 1957, Синоду; Писмо Синода, бр. 2710/зап. 630 од 12. новембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Порука Драге Стојовића Дилпарићу – АЈ, 144, 22-258.

4 Порука Ивичевића Дилпарићу, од 26. новембра 1957. године – АЈ, 144, 22-258.

5 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 456 од 4. децембра 1957, хр-

Крајем марта 1958, Савезна комисија за верска питања опет се интересовала код хрватске Комисије за верска питања како је разрешен случај у Новој Градишки.¹ Хрватска Комисија за верске послове расправљала је о поменутом проблему 14. децембра 1957. и закључила да не постоји никакав акт Народног одбора у Новој Градишки о затварању православног гробља.²

Епархијски управни одбор Епархије рашко-призренске обратио се 25. маја 1957. године Синоду поводом проблема насталих због злоупотребе гробљанских површина у неколико села. „Ова гробља око цркве потичу још из доба турске управе када су верни сахрањивани у црквеној порти због турског зулума. У епархији Рашко-призренској по селима има још случајева, да се православни сахрањују у црквеној порти и услед тога су настали спорови између Цркве и Народних одбора.“ У жељи да предупреди спорове око прилаза цркви и могуће забране литија око самог храма, Епархијски управни одбор је замолио Синод да интервенише у Савезној комисији за верска питања како би се месним властима сугерисало да одреде неке друге парцеле изван црквене порте за будуће сахране. Синод је то писмо 27. августа проследио Савезној комисији за верска питања.³ Није познато да ли је и како проблем разрешен.

3.12.5. Матичне књиге

Законом о државним матичарима било је прописано да се мора закључити уписивање у црквене матичне књиге, што је локална државна власт најчешће тумачила тако да може слободно да располаже њима, па и да их одузима.

После учесталих дојава да се свештеницима одузимају матичне књиге, Синод је 15. јуна 1946. протестовао код србијанске Комисије за верске послове. Мирко Михајловић, задужен у тој Комисији за Српску православну цркву, написао је концепт одговора у коме је навео да су парохијске управе дужне да на захтев државних матичара ставе на располагање матичне књиге ради увида или преписивања, нагласивши да то

ватској Комисији за верске послове; Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 355/57 од 6. децембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 456/57 од 27. марта 1958, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 22-258.

2 Записник, Пов. бр. 31/57, са седнице хрватске Комисије за верске послове одржане 14. децембра 1957. године – АЈ, 144, 20-256.

3 Писмо Епархијског управног одбора Епархије рашко-призренске, бр. 694 од 25. маја 1957, Синоду; Писмо Синода, бр. 1461/зап. 512 од 27. августа 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

не значи и њихово трајно одузимање од власника.¹

После првих информација о новим прописима који се односе на матичне књиге, Синод је 31. јануара 1949. писао Државној комисији за верска питања указујући да је забрана свештеницима да обављају уносе података у постојеће матичне књиге у парохијама нанела Цркви огромну материјалну штету, јер парохијско свештенство сада мора за потребе Цркве да набавља нове матичне књиге.² Молба Синода прослеђена је Генералном секретаријату Председништва Савезне владе уз пропратну напомену да је неумесна.³

Наређење државних власти о одузимању матичних књига ради „увида“ је, понегде, спровођено тако што су одузимане и све друге парохијске књиге (благајнички дневници, записници са седница и деловодни протоколи црквене општине). Синод је 3. фебруара 1949. упутио протест Државној комисији за верска питања, али одговора није било.⁴

Матичне књиге рођених, крштених, венчаних и умрлих масовно су одузимане православним свештеницима почетком 1949. године и ношене у државне канцеларије, код матичара. (Подсетимо, матичне књиге су у Србији уведене 1837. године). Пошто је било доста отпора, државне власти су покушале да то спрече изрицањем прописаних законских казни па су у том смислу дате инструкције извршним органима среских и градских народних одбора и органима унутрашњих послова.⁵ Савезно Министарство унутарњих послова послало је распис свим подређеним републичким министарствима, а она су инструкције 9. априла 1949. проследиле земаљским комисијама за верске послове.⁶

Кад би неко од верних пожелео да му се обави каква свештенорадња, примера ради, крштење детета, требало је да набави одговарајући

1 Писмо Синода, бр. 1490/зап. 146 од 15/2. јуна 1946, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 505 од 28. јуна, Синоду – АЈ, 21, 6.

2 Писмо Синода, бр. 4205/48,243/зап. 4 од 31/18. јануара 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 11/49 од 7. фебруара 1949, Генералном секретару Председништва Савезне владе – АЈ, 144, 1-26.

4 Писмо Синода, бр. 447/зап. 71 од 3. фебруара/21. јануара 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

5 Писмо и распис савезног Министарства унутрашњих послова, бр. 10767 од 9. априла 1949, Државној комисији за верска питања и републичким министарствима унутрашњих послова – АЈ, 144, 1-26.

6 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, бр. 51/49 од 19. јула 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

документ од државног матичара, који су углавном одбијали да га издају. Свештеници су о томе извештавали архијерејске намеснике, они епископе, епископи Синод. Обично би се потом Синод, ређе одређени архијереј, поводом тога обраћао Државној или србијанској Комисији за верска питања.

Но, поред свега, матичне књиге су у појединим парохијама вођене чак до 1952. године. Савезно министарство унутрашњих послова 1. новембра 1952. известило је Државну комисију за верска питања да је од босанскохерцеговачког Министарства унутрашњих послова дознало да свештеници намеравају да поново воде матичне књиге, јер то од њих, наводно, захтевају виши црквени органи. Према истим сазнањима, Патријаршијски управни одбор им је достављао верске матичне књиге и друге формуларе у вези са вођењем тих књига. Свештеници су од Одељења за унутрашње послове тражили одобрење за вођење матичних књига, а ови су од Министарства унутрашњих послова затражили одговор какав би став требало да заузму по том питању. У том допису је истакнуто да црквени органи могу да воде само оне евиденције које служе за њихову интерну употребу и тичу се искључиво верских обреда, па стога црквени органи могу издати својим нижим органима једино таква упутства, а никако да им поверавају вођење матичних књига. На крају је постављено и питање да ли је тачно да виши црквени органи захтевају од свештеника да воде матичне књиге и затражено мишљење Државне комисије за верска питања о проблему које износи Министарство унутрашњих послова Босне и Херцеговине.¹ Нема докумената који би указали на евентуални одговор.

Државне власти су биле у обавези да чувају матичне књиге које су претходних година узеле од црквених општина или свештеника. Дешавало се, међутим, да су поједини примерци уништавани. Према тврђењу епископа сремског Макарија, државни матичар у Шиду није чувао матичне књиге које су одузете од парохијских свештеника неколико година раније, већ су оне послужиле у разне непримерене сврхе, на пример, локалном месару који је у листове матичне књиге умрлих од 1850. године умотавао муштеријама продато месо. Епископ је о томе средином новембра известио Синод доставивши тај лист, а Синод је све проследио Савезној комисији за верска питања.² Писмо Синода потом је достављено Државном секретаријату за унутрашње послове.³ У архивама нема

¹ Писмо савезног Министарства унутрашњих послова, бр. 489-10 од 1. септембра 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

² Писмо Синода, бр. 2684/зап. 727 од 25. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

³ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 392 од 13. марта 1955, Држав-

докумената који би указивали на епотоње реакције.

Матичне књиге које су свештеници Српске православне цркве после окупације Краљевине Србије 1915. године водили у Француској биле су такође предмет интересовања државних органа комунистичке Југославије. Тако је (србијанска) Управа јавне безбедности Државног секретаријата за унутрашње послове обавестила 1. фебруара 1957. године Савезну комисију за верска питања о сазнању да се у Црквеном суду у Београду налазе матичне књиге рођених у којима су убележене особе рођене за време Првог светског рата на Корзици, у Француској и у Грчкој. Према истом сазнању, могуће је да код истог Суда постоје из периода Првог светског рата и матичне књиге венчаних и умрлих српских држављана који су се нашли изван Србије. Како је члан 48. Закона о државним матичним књигама прописивао да оне матичне књиге које су према дотадашњим прописима вођене на подручју где нису постојале државне матичне књиге имају и даље доказну снагу јавних исправа, Управа државне безбедности затражила је да се све књиге из Црквеног суда уступе државним матичарима, имајући у виду да су остале, које су водили верски представници, већ код државних матичара.¹ Милоје Дилпарић је писао Синоду и захтевао да се те матичне књиге доставе Државном секретаријату унутрашњих послова ради преписивања.² Није познато да ли је Синод званично одговорио, али судећи по још једном Дилпарићевом писму, по свој прилици, није!³

3.12.6. Издаваштво Српске православне цркве

И у време архипастирства патријарха Викентија Српска православна црква је штампала *Гласник – Службени лист Српске православне цркве*. Главни и одговорни уредници били су у то време прота Никола Алагић, епископ Герман 1951–1956 (од троброја 4-5-6 штампаног 1. јуна/19. маја 1951), протођакон Живан Стефановић 1957–1958. године.

Формат је био стандардан (20 са 28,5 сантиметара), осим 1953, када су му димензије биле за по сантиметар краће, а текстови су објављивани двостубачно.

ном секретаријату за унутрашње послове – АЈ, 144, 13-201.

1 Писмо Управе јавне безбедности Савезног министарства за унутрашње послове, бр. 458/57 од 1. фебруара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 152/57 од 12. априла 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 152/57 од 9. новембра 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

Гласник је био конципиран по поглављима: Службени део (који је доносио саопштења Сабора, Синода и слично), Неслужбени део, Хроника, Инострани преглед (вести из хришћанског света), Огласи црквених судова (углавном одлуке о бракоразводним парницама), Некролози итд.

Било је планирано да *Гласник* излази једном месечно, али околности су диктирале темпо његовог штампања, па та замисао није остваривана већ од 1945. године. Исти је случај био и са планираним бројем страница.

Први број *Гласника* од избора новог првосвештеника 2. јула 1950. изашао је као троброј 7-8-9 (1. септембар/19. август 1950). До краја године штампан је и троброј 10-11-12 (1. децембар/18. новембар).

У 1951. години, после два троброја 1-2-3 и 4-5-6, штампани су бројеви 9 (на 16 страница), 10, 11 и 12, што значи да двоброј за јули и август није изашао! То, међутим, „потире“ објашњење објављено на првој страни броја 10 од 1. октобра/18. септембра 1951: „Услед техничке омашке у броју 7-8 (јули – август) о. г. није изашао овај извештај о раду Св. Арх. Сабора у целини. Стога га поново доносимо у целини.“ То објашњење постаје све загонетније када се зна да је последња страна троброја 4-5-6 означена бројем 104, а прва страна броја 9 као 105!

У 1952. години објављено је 11 месечних бројева *Гласника* и један двоброј за јул-август. Од те године јулско-августовски двоброј се усталио.

Однос државе према Српској православној цркви, исказиван и кроз дотације за 1953. годину, одразио се и на *Гласник*; најпре је објављен уобичајени први број, потом двоброј (2-3), затим уобичајени бројеви за април, мај и јун. Недостатак новца, а то значи и папира, утицао је на то да је те године штампан шестоброј (7-12). Уочљиво је да је тада промењена и величина слова – нрзнатно су била већа.

Од двоброја 2-3 за 1958. годину уз *Гласник* је излазио и додатак *Православни мисионар*. „Православни мисионар је замишљен као верски лист за православни дом и породицу и он ће, углавном, доносити: кратке актуелне чланке и мање проповеди апологетског карактера; одабрана места из Светог писма; чланчиће из литургије (тумачење св. Литургије и најчешћих обреда); краћа размишљања о нашем верском животу и проблемима вере (како прослављамо славу, како празнујемо друге празнике; о нашем српском верском индиферентизму итд); размишљања о вери (мисли великих људи); избор из наше религиозне поезије; народне умотворине – песме и пословице које се односе на веру; вести из живота Православне цркве код нас и у свету; Христос и деца – мала веронаука; из ризнице православне уметности (репродукције иконописа, фресака, као и наше црквене архитектуре) и др.“¹

Листа сарадника *Гласника* је дугачка. Потпуна библиографија текстова урађена је само за један одређени период.²

¹ *Гласник*..., 3-4/1958, стр. 64.

² Живорад Јанковић, „Прилози историјске садржине објављени у Гласнику,

Познато је да је однос једног од челника Савеза удружења православног свештенства Ратка Јелића према вишој јерархији Српске православне цркве био прилично негативан и да је на разне начине настојао да је ниподаштава. После једног таквог напада, Синод је 15/2. октобра 1952. реаговао службеним саопштењем: „У *Веснику* бр. 83 за 1952 год., органу Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ под потписом свештеника Ратка Јелића објављен је чланак 'Може ли се претњама истина сакрити'. У томе чланку Ратко Јелић делимично текстуално цитира реферат који су по одлуци Св. Арх. Синода због учесталих напада преко штампе на поједине Архиепископје поднели Св. Арх. Синоду чланови Св. Арх. Синода Њ. Преосвештенства епископи сремски г. Никанор и Њ. Преосвештенство епископ бањалучки г. Василије. Тим поводом Св. Арх. Синод службено објављује, да никада никоме па ни свештенику Ратку Јелићу није уступио поменути реферат ни званично ни приватно, пошто је то службени акт унутрашње природе Св. Арх. Синода.“¹

Између осталог, 1951. године у рубрици „Хроника“ објављена је вест да су на Правном факултету Универзитета у Београду дипломирали свештеници Марко Димитријевић, парох београдски, и Драгољуб Јовић, писар Црквеног суда у Зајечару, и протођакон Живан Стефановић, писар Великог црквеног суда у Београду.²

Поводом 150-годишњице Првог српског устанка, Сабор је одлучио да треба припремити посебан додатак *Гласнику* и то је урађено у троброју за јул-август-септембар 1954. године, стр. 93-192.

У рубрици „Инострани преглед“ објављиване су интересантне вести из живота помесних православних цркава и хришћанских заједница. Тако је у краткој вести под насловом „Ново издање Светог Писма у Русији“ стајало: „Први пут после Револуције у Русији се спрема ново издање Светог писма на модерном говорном језику. Патријарх Алексиј дао је свој благослов за ово издање.“³

Гласник је редовно објављивао и посланице Синода уочи Божића и Васкрса. Видљиво је да је Васкршња посланица 1957. године била знатно краћа од свих ранијих (и каснијих).⁴

Гласник је 1957. објавио конкурс Светског савета цркава за тексто-

службеном листу Српске православне цркве од 1945. до 1990. године“, *Гласник...*, 12/1992, стр. 202-217. Знатно дужа верзија: „Прилози историјске садржине објављени у *Гласнику* – службеном листу Српске православне цркве од 1945. до 1985. године“, *Зборник Матице српске*, бр. 43, Нови Сад, 1991, стр. 221-243.

1 *Гласник...*, 11-12/1952, стр. 242.

2 *Гласник...*, 1-2-3/1951, стр. 19.

3 *Гласник...*, 5/1956, стр. 98.

4 *Гласник...*, 5/1957, стр. 99.

ве на тему „Библијско гледиште на однос између мисије Цркве и њеног јединства и импликација овог гледишта за екуменски покрет“. Планирано је додељивање три награде у швајцарским францима. Услови су били: учесник мора да има мање од 40 година и мора бити у свештеном или мисионарском чину, текст не сме да има више од 10.000, а мање од 15.000 речи, а мора бити написан на једном од три светска језика који су службени у Светском савету цркава, то јест француском, енглеском или немачком. „Есеј треба да буде изложен на папиру пуне величине, откупан са дуплим проредом и мора бити предан у два примерка“, назначено је у објављеном конкурсy. Да би се сачувала анонимност аутора, рад је требало потписати псеудонимом, али да аутор достави своје персоналне податке секретару Одбора за стипендије.¹

Рубрика „Из црквено-пастирске праксе“ доносила је кратке чланке намењене углавном свештенослужитељима. Тако је, на пример, текст „Може ли свештеник проскомидисати без фелона“ гласио: „По уставу наше православне цркве (види Службеник) свештеник спремајући се за проскомидију, облачи заједно с другим свештеним одежама и фелон, те тако обучен у свештене одежде ступа у проскомидију и отпочиње проскомидију. Обичај по коме неки свештеници облаче фелон после завршене проскомидије пред литургију није наш, него унијатски што се из чланка 'Обозреније унијатских богослужбених књиг' (Христ. Чтеније. Потрб. Ч. П. Стр. 334 од г. 1865) видети може. Према томе поступају неправославно сви они, који се пре проскомидије не обуку у све свештене одежде, па и фелон. Тако *Гласник далм. истр. епарх.* 1894. стр. 60., а то исто доносе и Уфимске епарх. Ведом. (Свод стр. 33.) у којима њихова духовна конзисторија налаже свештенству, да без фелона проскомидисати не сме.“

Гласник је објављивао и вести о смрти појединих првосвештеника помесних православних цркава, као и о избору њихових наследника на троновима тих цркава.² После текстова о сахрани патријарха Викентија у истом броју објављена је и информација о смрти антиохијског патријарха Александра II Тахана, који се упокојио 18. јуна 1958. године.³

Такође, готово свако упокојење свештенослужитеља Српске православне цркве било је забележено у рубрици „Некролози“.

¹ *Гласник...*, 5/1957, стр. 116-117.

² „Избор новог јерусалимског Патријарха“ – *Гласник...*, 1-2/1957, стр. 50; „Смрт архиепископа атинског и целе Грчке Доротеја“, „Избор новог архиепископа атинског“ – *Гласник...*, 7-8/1957, стр. 187.

³ *Гласник...*, 7/1958, стр. 144.

У време архипастирства патријарха Викентија издаваштво Српске православна цркве није било претерано обимно из више разлога, а најважнији је тај што Патријаршија није имала своју штампарију, па је своја издања Синод штампао у државним штампаријама. Највећи део трошкова штампања свих издања покривале су донације Светског савета цркава.

Синод је 1957. године штампао књигу *Први закон Божији*.¹

¹ *Гласник...*, 4/1957, стр. 94.

3.13. Дијаспора

3.13.1. Епархија америчко-канадска

Прва српска црквено-школска општина у Сједињеним Америчким Државама формирана је 1893. године у Џексону, Калифорнија. У том месту саграђен је 1894. и први српски храм у Америци. После петнаестак година, било је око 20 црквено-школских општина са десет свештеника.¹

Епархија америчко-канадска, са седиштем у Чикагу, основана је 1921. године одлуком Сабора Српске православне цркве. Чиниле су је парохије и црквено-школске општине у Сједињеним Америчким Државама и Канади, подељене у три окружна протопрезвитеријата. Епархија је 1928, одлуком архијерејског Сабора, добила Устав. Његов текст незнатно је измењен 1939. године.²

Први епископ Америчко-канадске епархије био је Мардарије Ускоковић (1926–1935), потом су администрирали патријарх Варнава и епископ далматински Иринеј Ђорђевић, кога је заступио Дамаскин Грданички (1938–1939). Викарни епископ Дионисије Миливојевић је 1939. изабран за епископа америчко-канадског, у Америку је дошао годину дана касније.³

Епископ Дионисије је у годинама Другог светског рата своју архипастирску службу обављао како је знао и могао. Определио се за покрет отпора под вођством пуковника касније генерала Драгољуба – Драже Михаиловића. Када су Михаиловића напустили готово сви савезници, једини који су му изван Југославије остали верни били су епископ Дионисије и његови пријатељи. Због тога су епископове потезе будно прати-

1 Епископ Сава, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1894–1941*, Крагујевац, 1994.

2 Епископ Сава, „Епархије и архијереји 1920–1970“, *Српска православна црква 1920–1970*, стр. 495 (у даљем тексту: Епископ Сава, *Епархије и...*); Историјски развој Америчко-канадске епархије описан је у писму југословенског Генералног конзулата у Чикагу, Пов. бр. 61/46 од 22. априла 1946, Политичком одељењу Министарства иностраних послова – АМИП, Па/1946, 3-16-7951.

3 Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси...*, стр. 172; Епископ Сава, *Епархије и...*, стр. 496. За време владицанства Дионисије је освештао у својој епархији више од 40 храмова. – Иринеј Ковачевић, „Епископ Дионисије“, *Гласник СИКД Његош*, св. 43, Чикаго, 1979, стр. 6.

ли југословенски дипломатски представници који су прихватили нову, комунистичку власт у земљи и били јој лојални. Дипломате су ревностно извештавале своје надлежне о актуелним догађајима у Америци, а они, из тога изводили одређене закључке, а понекад и доносили решења која су потом спровођена у дело.¹ Таква ситуација је потрајала до избора патријарха 1950. године. Тако су се, на пример, почетком 1948. године југословенске власти заинтересовале за питање држављанства епископа Дионисија, па је преписка између представника разних институција о томе започета у Београду, настављена дописима амбасаде у Вашингтону и Министарства за иностране послове Сједињених Америчких Држава (State Department), па настављено даље обрнутим редоследом да би завршила у кабинету генералног секретара владе нове Југославије генерала Љубодрага Ђурића.²

Југословенске дипломате будно су пратиле и делатности епископа далматинског Иринеја Ђорђевића и жичког Николаја Велимировића, као и српских националних организација (Српска народна одбрана, Српски народни савез, а касније и четничке заједнице). С тим у вези, ваља напоменути да су југословенске државне власти на разне начине (на пример, отварањем писама и фотографисањем њиховог садржаја или просто тражећи од патријарха и других архијереја да им доставе разне дописе или документа) стекле увид у преписку између епископа Дионисија и Патријаршије, па им је знатан део активности на том плану био олакшан.

Мада је дијаспора по Уставу Српске православне цркве потпадала под јурисдикцију патријарха српског, због послератног прекида готово свих видова комуникације, бригу о расејању водио је епископ америчко-канадски Дионисије и о тамошњим приликама извештавао Синод. Тако је, рецимо, 1. маја 1948. писао о црквеним приликама по логорима у Италији. („По извесним избегличким логорима где има наших свештеника држе се богослужења, а где их нема – ствар стоји на мртвој тачки. Многи наши служе са руским свештеницима а негде, где их има, и грчким. Једино Црква у Трсту функционише више мање правилно.“) Помињао је епископ Дионисије и прилике у Паризу (где је у то време покушавано организовање парохије), у Лондону (где је постојала добра организација са протом Милојем Николићем), у Немачкој, писао о почетку црквеног организовања у неколико градова у Аргентини, Венецуели, Бразилу, Чилеу и Перуу и у Аустралији. У наставку писма Синоду епископ је

1 В. Ђурић Мишина, *Летопис...*, стр. 1604-1679.

2 Писмо амбасаде у Вашингтону, Пов. бр. 274 од 24. марта 1948, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1948, 9-20-410583; Исто – АЈ, 144, 1-13. Писмо Министарства иностраних послова, бр. 410583 од 28. априла 1948, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-13.

предложио да Сабор изабере викарног епископа који би њему помагао у обављању активности које се, како је нагласио, увећавају сваким даном.¹ Избор викара убрзо се наметнуо као проблем који је оптерећивао епископове односе са Патријаршијом.

Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања, и др Никола Вукчевић, референт за Српску православну цркву, посетили су 2. марта 1950. патријарха Гаврила да би разговарали о актуелним темама, поменувши том приликом и делатности епископа у Америци: Николаја, Иринеја и Дионисија. Патријарх је саопштио да је тројици епископа саветовано да не политизују свој положај. На Дилпарићеву опаску да је однос Синода и тих епископа споран пошто их још третирају као своје архијереје, епископ рашко-призренски Владимир је запитао зашто их држава не позове да дођу у Југославију и одобри им улазне визе. Вукчевић је одговорио да то није дужност државе, већ да је то право и обавеза Синода, који до тада ништа није предузео по том питању.²

С циљем да сазна право стање прилика у Епархији америчко-канадској, у парохијама у Бечу, Трсту, Паризу и Лондону, као и неким градовима у деловима Западне Немачке и Швајцарске и ради успостављања блиских контаката са расејањем на разним странама света, Синод је одлучио да пошаље делегацију међу дијаспору. Стога је 23. јануара 1951. затражио од Државне комисије за верска питања сагласност за планирано путовање и средства за покриће трошкова. Претходно је закључено да ту мисију обаве протојереј Хранислав Ђорић, референт Синода и др Душан Глумац, професор Богословског факултета. Писмо Синода прослеђено је Председништву Савезне владе с препоруком да молби треба удовољити што је на крају и учињено.³

Члановима делегације су издати пасоши, а професору Глумцу је одобрено одсуство из наставе на факултету.⁴

1 Писмо епископа Дионисија, од 1. маја 1948, патријарху Гаврилу и Синоду; Писмо Синода, бр. 2001/зап. 457 од 18. маја 1948, епископу Дионисију – АЈ, 144, 1-21.

2 „Посјета претседника Државне комисије за вјерска питања патријарху Српске православне цркве Др. Гаврилу“ – АЈ, 144, 3-61.

3 Писмо Синода, Син. бр. 152/зап. 2 од 23/10. јануара 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 2 од 23. јануара, Председништву Савезне владе; Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 2 од 31. јануара 1951, Синоду – АЈ, 144, 3-83.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 4 од 2. фебруара 1951, савезној Народној банци; Писмо Синода, К.Син. бр. 152/51 од 7. фебруара 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 6 од 8. фебруара, србијанском Министарству за науку и културу – АЈ, 144, 3-83.

По прispећу првих информација о доласку делегације из Патријаршије, епископ Дионисије је према тој посети заузео одбојан став.¹

Када је амбасада Сједињених Америчких Држава у Београду одбила да професору Глумцу и проти Ђорићу изда визе, они су замолили Државну комисију за верска питања да интервенише како би добили службене пасоше Министарства иностраних послова.² Амерички амбасадор Џорџ Алан 6. марта потврдио је патријарху Викентију да ће помоћи око добијања виза.³ Истовремено, амбасада се заинтересовала за детаље предстојећег путовања делегације Српске православне цркве, па је један њен виши чиновник 28. априла 1951. дошао у Патријаршију, да би се код проте Ђорић распитао може ли Синод да смени епископа америчко-канадског Дионисија. Прота је одговорио да сходно црквеностановним прописима то може да буде учињено по доказаној неспособности одређеног архијереја, по његовој доказаној кривици или по исказаној личној жељи, то јест пристанку.⁴

Епископ Дионисије је 2. маја писао америчком државном секретару да се противи доласку делегације Српске православне цркве пошто сматра да ће то бити искоришћено у сврхе ширења пропаганде југословенске комунистичке државе.⁵

У међувремену, стицајем не баш познатих околности, одлазак је одложен за јесен исте године! Претходно је у том периоду заседао Сабор, и на једној од седница, 12. јуна, прота Хранислав Ђорић је изабран за викарног епископа. Ускоро је био замонашен добивши име Герман и потом посвећен.⁶

Због државних интереса, у организовање путовања делегације Српске православне цркве укључило се и Министарство иностраних послова са подређеним посланствима и амбасадама.⁷

Уочи поласка делегације, Државна комисија за верска питања сачинила је кратку белешку о историјату Епархије америчко-канадске и

1 Станимир Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади од 1941. до 1991. године*, Београд, 1997, стр. 39 (у даљем тексту: С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*).

2 Информација Државне комисије за верска питања – АЈ, 144, 5-91. Детаљан извештај о путу по Америци – Исто.

3 Писмо амбасадора Сједињених Америчких Држава Џорџа Алана од 6. марта 1951, патријарху Викентију – АЈ, 144, 5-91.

4 Службена белешка проте Хранислава Ђорића (коју је сачинио после избора за викарног епископа, монашења и посвећења) о разговорима – АЈ, 144, 5-94.

5 С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*, стр. 40.

6 *Гласник...*, 7-8/1951, стр. 66.

7 Писмо Министарства иностраних послова, бр 412925 од 10. септембра 1951, посланству у Њујорку – АМИП, Па/1951, 46-20-412925; Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 30/51 од 11. септембра 1951, Министарству иностраних послова – АЈ, 144, 3-83.

епископу Дионисију.¹ Новац за покриће путних трошкова примио је професор Душан Глумац.²

Патријарх Викентије је известио 8. септембра епископа Дионисија о разлозима слања делегације.³

Делегација је кренула 11. септембра а 17. стигла у манастир Либертивил где је госте дочекао архимандрит Фирмилијан Оцокољић, секретар Епархије. Тек сутрадан дошао је епископ Дионисије и том приликом му је уручено писмо од патријарха.⁴

Средином октобра епископ Герман и професор Глумац посетили су југословенску амбасаду у Вашингтону. О тој посети Мирко Сарделић, саветник амбасаде, обавестио је 25. октобра Министарство иностраних послова. Навео је да су епископ и професор приметили да тамошњи православни свештеници имају проблема због недостатка свештеничких одежди. Предложио је да им одежде сашију у Југославији и да они носе трошкове израде. Свештеници у Америци су се жалили и да им не стижу редовно службена гласила из Патријаршије, а епископ Герман претпоставља да их у Београду власти намерно задржавају. Сарделић је сугеришао да се тај проблем мора разрешити што пре, пошто би то помогло у даљим активностима дипломата у контактима са српском емиграцијом. Поред тога, требало би и достављати и *Весник*, гласило Савеза удружења православног свештенства, указао је Сарделић. Додао је да и проблем недостатка икона такође мора бити разрешен јер ће то држава из тога извући материјалну и пропагандну корист.

На основу тог извештаја, Јакша Петрић из Министарства иностраних послова се 15. новембра обратио Државној комисији за верска питања затраживши конкретна решења.⁵ Државна комисија за верска питања је 30. јануара 1952. одговорила Министарству иностраних послова да им је Задруга Савеза удружења православног свештенства обећала да ће проблем израда одежди за свештенике у Америци бити брзо решен под условом да наручилац обезбеди материјал. Са Патријаршијом је договорена и редовна достава *Гласника* а са свештеничким удружењем и њиховог гласила. Министарство иностраних послова проследило је препис

1 Белешка Државне комисије за верска питања намењена амбасадору Владимиру Поповићу – АЈ, 144, 5-91.

2 Признаница Душана Глумца. Новац је примио и у Трсту као позајмицу (ту сво-ту касније је амбасади уплатила Државна комисија за верска питања – Пов. бр. 30/51 од 20. децембра 1951. године). У Сједињеним Америчким Државама добио је још новца од југословенске амбасаде: Писмо Мирка Ђуковића, Пов. бр. 38 од 17. децембра 1951, Генералном секретаријату Савезне владе – АЈ, 144, 3-83.

3 С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*, стр. 42.

4 Исто.

5 Писмо амбасаде у Вашингтону, А. бр. 1123 од 25. октобра 1951, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 46-20-413350.

одговора амбасади у Вашингтону.¹

Југословенска амбасада у Вашингтону је средином новембра 1951. послала Министарству иностраних послова веома исцрпан извештај о боравку делегације Српске православне цркве, а нешто касније, додуше краћу верзију, и Државној комисији за верска питања. Констатовано је да је мисија делегације била врло успешна, јер су њени чланови успоставили контакте са низом људи и многе уверили да њихов негативан став према Југославији није оправдан, а пружили су подршку и извесном броју тамошњих верних које се боре против одвајања Епархије америчко-канадске од Патријаршије у Београду. У извештају је наведено да је Управа Епархије америчко-канадске 16. октобра одржала седницу и да је у расправи том приликом највише времена било посвећено боравку делегације из Патријаршије. Епископ Дионисије је, како стоји, изразио неповерење у искреност мисије јер му је, наводно, епископ Герман поверио како би он и професор Глумац требало да, на основу расположења у црквеним општинама и међу свештенством, прикупе податке који би се могли искористити за то да га смене са положаја. Према мишљењу епископа Дионисија, планирано је да управо епископ Герман дође на његово место. Уз све то, према сазнањима амбасаде, епископи Николај и Иринеј, уз групу окупљену око Константина Фотића, некадашњег југословенског амбасадора у Вашингтону, раде на томе да из Југославије у Америку доведу викарног епископа Варнаву, с циљем да се на том простору нађу четири епископа који би према канонским правилима могли доносити пуноважне одлуке без тражења сагласности Синода у Београду.²

Епископ Герман и професор Глумац при повратку из Америке задржали су се недељу дана у Лондону, где су посетили и кентерберијског надбискупа. Прота Милоје Николић известио је о томе епископа Дионисија.³

Професор Глумац је 18. децембра 1951. предао Државној комисији за верска питања врло исцрпан извештај о боравку у Америци и Европи. На више места изнео је и своје препоруке шта би убудуће требало предузимати кад је реч о црвеном питању у дијаспори.⁴ На основу анализе тог извештаја евидентно је да су епископ Герман и професор Глумац све време свог боравка у иностранству били под сталном присмотром

1 Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 37/1951 од 30. јануара 1952, Министарству иностраних послова; Писмо Министарства иностраних послова, Пов. бр. 41311 од 1. фебруара 1952, амбасади у Вашингтону – АМИП, Па/1952, 46-14-41311.

2 Писмо Министарства иностраних послова, Стр. пов. 2202 од 23. новембра 1951, Државној комисији за верска питања – АМИП, Па/1952, 46-20-413350.

3 С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Западној...*, стр. 168-169.

4 Извештај је откуцан на латиничној писаћој машини, на 15 густо куцаних страна – АЈ, 144, 5-91.

службеника југословенских дипломатских представништава, од доласка у Њујорк до повратка у Београд. Глумац је, уз остало, поменуо да су у амбасади у Вашингтону и чули да тамошњи епископи размишљају о могућности формирања самосталне Цркве у емиграцији.¹

Извештаји професора Глумца и амбасаде послужили су Државној комисији за верска питања да сачини нови документ у коме су наведене следеће чињенице: чланови делегације су најпре посетили Швајцарску, где су у Женеви састали са Висертом Туфтом и Робертом Тобијасом, челицима протестантске заједнице, познатије под именом Светски савет цркава, који су их врло лепо примили, најавивши да ће их представници њихових чланица у Америци топло дочекати, и на крају, изразили жељу да Српска православна црква приступи тој екуменистичкој организацији. По доласку у Америку епископу Герману и професору Глумцу у амбасади је сугерисано да главни задатак треба да им буде да успоставе везу са старим досељеницима, који су амерички грађани, како се ови не би потпуно отуђили и заборавили родни крај, пошто ће они и у будућности представљати главну спону између Југославије и Америке. У извештају даље стоји да је епископ Дионисије у последње време изменио свој став према патријарху и Југославији. Поменуто је, у том контексту, и његово писмо од 22. новембра 1950. у коме осуђује патријарха што сарађује са државним властима док су два архијереја у затвору, а у писму од 23. августа 1951. године пак истиче да је сарадња једини пут.

Епископ Дионисије је, како је наглашено, чланове делегације примио прилично резервисано, али је понашање променио када су му предали писма и пуномоћја од патријарха Викентија. Био је готово непрестано у пратњи гостију током посета црквеним општинама. Критиковао је епископе Николаја и Иринеја оцењујући да они раде на цепању Српске православне цркве, па су чак и њега наводили на погрешне потезе. Понудио је извесне смернице за будући рад: патријарх би требало да разреши проблем јурисдикције над свом дијаспором, што му припада по Уставу Цркве, или само над Европом, или да своја овлашћења пренесе на њега (епископа Дионисија); патријарх би требало да успостави при Синоду Канцеларију за спољне послове која ће водити рачуна и о дијаспори и односима са другим верским заједницама; требало би да подржи епископа Иринеја како би се одвојио од епископа Николаја и на тај начин „отупи“ замисли о одвајању од Патријаршије; за Аустралију би требало формирати посебну епархију, чији би епископ директно био подређен патријарху како би били осујећени планови о самосталном заграничном Синоду; у администрацији Синода треба запослити једног Македонца; треба отворити богословију у Сремским Карловцима (коју ће он лично снабдети свим потрепштинама); треба спречити долазак рашчињеног свештеника Војислава Гафиновића у Америку; патријарх

¹ Извештај Душана Глумца – АЈ, 144, 5-91.

треба да помогне попадијама из Југославије да се придруже супрузима у Америци; Патријаршија треба да обезбеди дозволу од државних власти за разрешење проблема свештеничких одежди. Епископ Дионисије је обећао да ће подржавати Патријаршију у Београду и да неће радити против јединства Цркве. Упозорио је да бискуп Skeif намерава да Српску православну цркву у Америци „утопи“ у америчку Епископалну цркву и да у томе ужива подршку свештенослужитеља Фирмилијана Оцокољића и Димитрија Балаћа. Открио је да је пре извесног времена на свеправославном састанку разматран и пројекат стварања Православне цркве (под јурисдикцијом Цариградске патријаршије), чему се он противио захтевајући, додуше, право на извесну самосталност кад је реч о сопственом повиновању српској Патријаршији.

У наставку документа Државне комисије за верска питања истакнуто је да су се епископ Герман и професор Глумац два пута састали са епископом Николајем, али су разговарали и у четири ока. Како је епископ Герман касније пренео Глумцу, епископ Николај је повукао своју оставку на место епископа жичког, а причали су и о неким практичним стварима, на пример, посаветовао их је како да набаве тамјан и восак. Епископ Николај је сматрао да би Нови завет требало да штампа Патријаршија а не Библијско друштво; богослужбену књигу Часловац требало би набавити у Паризу, а Зборник велики у Минхену (код Руса); тканине за свештеничке одежде треба потражити у Француској; треба обновити Патријаршијски фонд за помоћ цркви и отаџбини, најпре у Америци, па га онда проширити у Европи и Аустралији; треба упутити посланицу народу у Америци и Канади, а потом у Европи и Аустралији посебно; треба установити и расписати редовни божићни и ускршњи дарак матери Цркви; треба обновити ђаконисе и дечје хорова; треба подржати богомољаштво, организовати веронауку при цркви и то у присуству родитеља, што чешће обављати парастосе.

У делу документа Државне комисије за верска питања о епископу далматинском Иринеју наведено је да он процењује да се у Енглеској губи епископални карактер Цркве, па су у емиграцији људи збуњени, упозоравајући да су секте врло агресивне и да се Срби у свему томе не сналазе. Због тога инсистира на потреби поштовања дисциплине Цркве. Сматра да је епископ Дионисије преузео више овлашћења него што му припада, мада није у стању да испуњава, па тако себе доживљава и као епископа за Енглеску и од тамошњих свештеника захтева покорност.

Кад је реч о Европи, епископу Герману и професору Глумцу у Паризу је тамошњи свештеник Милош Гарић поднео писани извештај: немају своју цркву, ниоткуда им не стиже помоћ, школованији Срби су подељени, руски свештеници не понашају се баш примерено. Због тога је Глумац разговарао са представницима Светског савета цркава који су обећали помоћ за српску црквену општину.

Архијерејски заменик за Западну Немачку Милан Јовановић из Оснабрика са осталим свештеницима је делегацији из Патријаршије поднео извештај у стању у тој земљи, наводећи да у њој служи седам православних свештеника. Саопштио је да су му Енглези саветовали да приволи епископа далматинског Иринеја да дође у Немачку, јер би хтели да се реше његовог утицаја, а жалио се на проблеме које му стварају присталице покрета Димитрија Љотића. Закључио је да је посетом делегације у Немачкој отклоњена опасност могућег одвајања од Патријаршије.

Црквена општина у Трсту ужива специфичну аутономију и то се осећа код свих чланова управе, који се плаше да им та права не буду окрњена. Пре извесног времена су били донели нови Статут, прилагођен Уставу Српске православне цркве, чији један члан каже да у случају изумирања српских породица у Трсту сва њихова имовина треба да припадне Патријаршији. Епископ Герман и професор Глумац су се неколико пута састали са члановима црквене управе и председник Драгољуб Вурдеља им је рекао да би патријарх требало да пошаље своје викаре, како је предвиђено и Статутом. Без обзира на то што је Срба у Трсту све мање, затражили су још једног свештеника, црквењака и служитеља са више деце.

Посебан део елабората Државне комисије за верска питања био је посвећен бројним тамошњим личностима које се помињу у извештају професора Глумца: протестантски свештеник Канон Вест¹ и бискуп Скеиф оштро критикују епископа Дионисија као недостојног и намеравају да престану да га помажу помињући као његовог наследника викарног епископа Варнаву. Вест и Скеиф сматрају да би епископ Варнава требало да дође тамо са дозволом југословенских и америчких власти, и то тако што би га патријарх Викентије послао као викара епископу Дионисију док би га њих двојица инструктирали како да придобије поверење народа. Напоменули су да би епископа Николаја због здравствених разлога треба послати у Калифорнију, где би у миру могао да пише. Идеју о довођењу епископа Варнаве подржали су и истакнути припадници емиграције Константин Фотић, Јован Ђонових и Михаило Дучић, који су чак у ту сврху и сакупљали потписе на петицији што су је послали у америчку амбасаду у Београду.

Миле Радаковић, нови председник Српског народног савеза, после сусрета са делегацијом из Патријаршије иницирао је објављивање пригодног чланка у *Американском Србобрану*. Критиковао је епископе Иринеја и Николаја, док за епископа Дионисија сматра да га не треба мења-

¹ Епископ Николај и каноник Канон Вест су се упознали 8. маја 1945. године. Вест је тада био војни свештеник у јединици америчке војске која је прва ступила у контакт са патријархом Гаврилом и епископом Николајем приликом ослобађања логора Кицбил. После доласка епископа Николаја у Америку, Вест је посећивао епископа – Павел Тихомиров, *О крсту Светог владике Николаја*, Београд, 2010, стр. 213.

ти. Обећао је лојалност Патријаршији због чега је, у међувремену, дошао у сукоб са Фотићем, Ђоновичем и другима.

Посебно је занимљив запис о епископу Андреју из Бугарске православне цркве. Он, по речима проте Душана Шуклетовића из Њујорка, покушава да све Македонце стави под своју јурисдикцију проглашавајући их за Бугаре, а они то углавном и прихватају. Глумац је, наведено је у извештају, приговорио епископу Дионисију да због своје великосрпске политике тера од себе Македонце, па је закључено да би било најбоље да неколико свештеника Македонаца стигне из Југославије. Уз то, требало би проверити да ли Иницијативни одбор из Скопља има неке везе са епископом Андрејем.

У Лондону је делегација провела осам дана, а домаћин им је био надбискуп кентерберијски. Разговарали су, између осталог, и о теолошким могућностима за приближавање Српске православне и Англиканске цркве.

Посебан део документа чинили су предлози професора Глумца: патријарх би требало да пошаље једног викара у Западну Европу који би тамо провео извесно време; ако се створе услови за више епископа, требало би изабрати егзарха у чину митрополита (као што је то случај са Цариградском патријаршијом у Америци и Лондону); не би требало покретати поступак против епископа Дионисија; треба послати неколико свештеника Македонаца у Америку; у Лондону треба држати проту Милоја Николића који је у сукобу са епископом далматинским Иринејем; треба помоћи украшавање храма који је поклонила Англиканска црква и то са копијама из српских манастира („што би била стална изложба наше средњовековне уметности“); треба развијати даље везе са дијаспором и наставити разговоре са Англиканском црквом; треба помоћи да у Трст дођу особе које је тамошња Црквена општина тражила.

Имајући у виду све побројане чињенице о поменутој посети, аутор документа је предложио следеће потезе: патријарх би требало да се обрати дијаспори посланицом и захвали на гостопримству, уз обећање да ће сличне контакте одржавати и у будућности; треба позвати дијаспору на слогу и неговање националног обележја кроз разне видове и манифестације организоване у знак сећања на родни крај; за пропаганду код иселеника могло би да послужи и гостовање неке истакнуте фолклорне групе; епископа Дионисија треба подржати не би ли патријарх с њим остварио бољу комуникацију („Да је нешто бољих квалитета као човек, можда не би било излишно да се Америчко-канадска епархија подигне на степен митрополије, а Дионисије за митрополита. То би свакако допринело да се јаз између Николаја, Иринеја и Фотићеве групе, с једне стране, и Дионисија, с друге, што више продуби, а између Патријаршије и Дионисија успостави што чвршћи контакт“); југословенска амбасада би требало да успостави ближи контакт са епископом Дионисијем и са новом упра-

вом Српског народног савеза, са Милом Радаковићем на челу; црквену штампу би требало слати свим тамошњим свештеницима, као и истакнутим Србима; „Не би било лоше да Патријаршија пошаље извесном броју црквених општина копије извесних фресака као дар“; можда би требало изабрати и једног епископа за Аустралију, а митрополита за Западну Европу како би се осујетила подривачка делатност епископа Николаја и Иринеја, као и планови бискупа Скеифа у Америци; цркви у Лондону би такође требало послати копије фресака; у Паризу не треба инсистирати на обезбеђивању или евентуалном оспособљавању неког објекта за цркву, јер је корисније по државу да тамо интелектуалци и даље остану смртно завађени; Црквеној општини у Трсту треба помоћи и повремено слати патријарховог викара по Европи, закључио је аутор документа.¹

Извештаји епископа Германа² и професора Глумца и документ о том путу били су тема и једне седнице Државне комисије за верска питања 24. јануара 1952. године. Том приликом је закључено да би требало у Патријаршији организовати Канцеларију за спољне послове која би одржавала везе са православним и другим верским заједницама у иностранству, као и да би у њој требало да буде запослен један чиновник Министарства иностраних послова; треба пронаћи кандидата за епископа за Аустралију (кандидатура епископа Иринеја је искључена); треба помагати епископа Дионисија; патријарх треба да упути посланицу дијаспори уз обећање да ће и убудуће међу њих слати делегације из Патријаршије; треба онемогућити одлазак епископа Варнаве у Америку; патријарх треба да преузме дијаспору у своју надлежност осим Епархије америчко-канадске; штампу треба слати редовно; треба примити једног Македонца за чиновника у Патријаршију; не треба форсирати отварање богословије у Сремским Карловцима; рашчињеном свештенику Војиславу Гађиновићу не треба дозволити одлазак у Америку; треба омогућити шивење одежди за свештенике у Америци у Свештеничкој задрузи у Београду; супругама свештеника не треба дозволити одлазак у Америку; треба омогућити одлазак свештеницима Македонцима у Америку; у Минхену треба подржати проту Јовановића; за Трст треба пронаћи црквењака са више деце, која су чланови Комунистичке партије, и омогућити му одлазак у тај град; треба подржати проту Николића у Лондону и послати копије фресака за цркву.

На истој седници Државне комисије за верска питања упућене су критике патријарху што ни два месеца по повратку из мисије није примио професора Глумца. Професоров извештај (као и епископа Германа, уколико га преда) требало би послати југословенском амбасадору Вла-

¹ Елаборат „Посета делегације Српске православне цркве Америци и Зап. Европи“ – АЈ, 144, 5-91.

² „Пут делегације Српске православне цркве по С.А.Д. и Западној Европи“, *Гласник...*, 12/1951, стр. 173-174.

димиру Поповићу у Вашингтон „да би се боље упознао са радом делегације и могао предузимати даље потребне мере“.

Последњи закључак односио се на делатност групе окупљене око Константина Фотића и бискупа Скеифа: с обзиром на то да постоје индиције да бискуп ради по договору са одређеним особама из америчке администрације и то високим државним службеницима – нарочито зато што је својевремено заједно са америчким амбасадором у Београду у Патријаршији захтевао од патријарха Викентија да се одрекне Епархије америчко-канадске – осујећивање његових настојања требало би да се укључи и Министарство за иностране послове.¹

Мирко Ђуковић и Милоје Дилпарић 10. марта 1952. посетили су патријарха Викентија ради договора о реализацији закључака са поменуте седнице Државне комисије за верска питања који се односе на неке проблеме у дијаспори, као и на деловање епископа Дионисија. Напомињући да су добили извештај епископа Германа, Ђуковић и Дилпарић су изјавили да су усагласили ставове по следећим темама: патријарх ће после Сабора преузети јурисдикцију над целом дијаспором, изузев Епархије америчко-канадске; помагаће епископа Дионисија у односу према епископима Николају и Иринеју, извидиће какве су могућности да пошаље неколико свештеника Македонаца у Америку, сачиниће посланицу вернима Епархије америчко-канадске у којој ће се захвалити на пријему делегације као и на привржености Српској православној цркви (пре тога ће је на увид доставити Државној комисији за верска питања), пружиће пуну помоћ архијерејском заменику Јовановићу у Немачкој и Николићу у Лондону у њиховом постављању према епископу Иринеју.

Патријарх је истакао да би формирање Одбора за спољне послове при Патријаршији требало одложити. На примедбу да треба да прими једног Македонца у Патријаршију, патријарх је узвратио да их већ има двојицу и да ће после Сабора примити још једног. Што се тиче слања свештеника, црквењака и служитеља у Трст, патријарх сматра да се то питање може решити у скоријем времену, када је реч о црквењаку и служитељу, док би се слање свештеника морало за извесно време одложити.²

Епископ Дионисије је почетком јануара 1952. обавестио патријарха Викентија да повлачи свој предлог из прошле године о избору викара правдајући се констатацијом да би такав чин или ма каква арондација изазвала промену оба Устава – Српске православне цркве и Епархије

¹ Белешка са састанка у Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-91.

² Белешка о посети патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-112.

америчко-канадске.¹ По добијању одговора Синода од 8. априла, епископ је 10. маја поновио своје обећање о верности Цркви и народу.²

Сабор је у Патријаршији 27. маја 1952. расправљао и о предлозима епископа Дионисија, али је одлуку одложио за будућа заседања и о томе га известио.³

Епископ Дионисије је 12. јуна 1952. подсетио патријарха Викентија на то да су његови свештеници одвојени од породица па сматра да би требало предузети све што је могуће да им се оне придруже у Америци. „А што се ових свештеника по наособ тиче они су сви врло честити и у свему исправни служитељи олтара Христова, али сам факат да нису са фамилијом одузима им много од пастирске одушевљености а од стране непријатеља свете вере и цркве изазива подозрење а често пута и разне клевете.“ У наставку је навео имена свештеника: протојереји Душан Клипа и Никола Секулић, јереји Љубисав Ђурић, Миодраг Ђурић, Радиша Пурић, Иван Гавриловић и Крсте Рогановић.⁴

Синод је на то писмо одговорио после двадесетак дана препоруком да би сваки свештеник требало да упути молбу југословенским властима и надлежним америчким службама редовним путем, а Патријаршија ће се ангажовати према могућностима.⁵

Епископ Дионисије је 16. августа 1952. обавестио патријарха Викентија о одржаном скупу српских свештеника у Лондону и усвојеној резолуцији коју су потписали прота Милоје Николић, архијерејски намесник у Енглеској, прота Милан Јовановић, архијерејски заменик за Западну Немачку, прота Алекса Тодоровић, свештеник у Минхену, свештеник Тома Илић, парох у Немачкој, др Димитрије Најдановић, парох у Енглеској и Чедомир Остојић, свештеник у Бриселу у Белгији, који је под ингеренцијом епископа Дионисија. Резолуција је достављена и епископима жичком Николају и далматинском Иринеју.

Тих дана у Енглеској је боравао и епископ Николај који, према мишљењу епископа Дионисија, стоји иза поменутог састанка и текста

1 Писмо епископа Дионисија, бр. 1 од 10. јануара 1952, патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-118. Овде треба истаћи да се знатни делови писама епископа Дионисија патријарху Викентију понављају и у преписци са епископом Германом – Приватна архива.

2 Писмо епископа Дионисија, бр. 12а од 10. маја 1952, патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-118.

3 Писмо Синода, Син. бр. 1570/1952, епископу Дионисију – АЈ, 144, 6-118.

4 Писмо епископа Дионисија, од 12. јуна 1952, патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-118.

5 Писмо Синода, Син. бр. 1795/1952 од 22. јула 1952, епископу Дионисију – АЈ, 144, 6-118.

резолуције, којом се иницира стварање засебног центра црквеног заграничног живота изван Синода и Епархије америчко-канадске и припрема штампање новог часописа и других публикација. Изразио је сумњу да у позадини свега тога стоје и присталице Димитрија Љотића, првенствено богослови и теолози. Епископ Дионисије је критиковао рад проте Николића, нагласивши да је он организовао скуп и довео епископа Николаја. Мада је Николић позвао и њега, епископ Дионисије није се одазвао, првенствено због тога што је скуп сазван изван знања патријарха. Ни епископ Иринеј није присуствовао том састанку. На крају је епископ Дионисије затражио од патријарха да онемогући рушилачко деловање проте Николића кога је оптужио да жели власт по сваку цену. Предложио је патријарху да буде изабран нови архијереј са седиштем у Лондону, који би, поред осталог, представљао Српску православну цркву код Англиканске цркве.¹

Патријарх Викентије је 1. септембра 1952. године доставио председнику Државне комисије за верска питања извештај о збивањима у Лондону, текст резолуције и писмо епископа Дионисија. Саопштио је да је епископ Иринеј у међувремену преминуо, па план епископа Николаја очигледно мора да се мења, посебно што поменуте делатности не одобрава ни епископ Дионисије. На крају писма је затражио да се о свему томе прибави и извештај амбасаде у Лондону.²

Епископ Дионисије је 11. септембра 1952. обавестио патријарха Викентија о најновијим догађајима у својој епархији, наводећи да је наредио свим свештенослужитељима у дијаспори да се убудуће обраћају директно патријарху. У прилогу је доставио списак свештеника и њихове адресе.³

У раду Црквено-народног сабора Епархије америчко-канадске одржаном 1952. године учествовало је више од 40 свештенослужитеља, представника свих црквених општина, националних организација и виђенијих Срба Америке и Канаде. Током три дана трајања Сабора, разматрана су бројна актуелна питања. Као специјалан гост присуствовао му је и епископ Николај. Он је у беседи предложио да се епархија подели на четири нове, али су тај предлог подржали само свештеници присталице Димитрија Љотића. Уредник *Американског Србобрана* Милутин Деврња протумачио је епископов иступ као полазну тачку остваривање плана о

1 Писмо епископа Дионисија, од 16. августа 1952, патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-116.

2 Писмо патријарха Викентија, од 1. септембра 1952, Добривоју Радосављевићу – АЈ, 144, 6-118.

3 Писмо епископа Дионисија, бр. 14 од 11. септембра 1952, патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-118.

будућој самосталности те епархије, која ће водити ка аутономији и аутокефалији. Епископ Дионисије се изјаснио против тог предлога. На крају је Сабор одлучио да се Устав епархије неће мењати и да ће она остати у канонском јединству са матером Српском православном црквом.¹

Када је епископ Дионисије известио патријарха о том скупу, Синод му је одговорио тек почетком јуна 1953, после Сабора, уз напомену да су извештај примили к знању.²

Тешко је утврдити када је државна власт „устројила“ досије епископа Дионисија, али је то свакако предузето ради његове лакше политичке елиминације. У ту сврху су прикупљани подаци на разним странама. Један од извора надлежних служби био је и некадашњи свештеник Војислав Гађиновић³ који је извештаје повремено достављао Државној комисији за верска питања. Тако је 1952. године предузео путовање по Македонији и Рашкој, током којег се састајао са разним људима. Упознао је и Стеву Димитријевића, лимара из Урошевца, који је раније радио као шофер код епископа Дионисија, и он му је изнео више пикантних детаља из приватног живота тог архијереја. Гађиновић је све то марљиво забележио и доставио Државној комисији за верска питања.⁴

Однос епископа Дионисија и четничког војводе Момчила Р. Ђујића све време су будним оком надгледало југословенски дипломатски службеници. Један од запослених у амбасади у Отави 27. децембра 1952. забележио је да су се после извесних размирица епископ и Ђујић помирили. Када је о томе извештено Министарство иностраних послова 10. јануара 1953. од амбасаде је затражено да и даље помно прате делатност емиграције и о томе редовно шаљу извештаје.⁵

Начин рада у новонасталим околностима који би осигурао „дисциплиновање“ дијаспора представљао је проблем за Патријаршију, па се о томе расправљало на седницама Синода и Сабора. Епископ Николај је 19. априла 1953. подсетио патријарха Викентија на своја ранија упозорења да се не пренагли кад је реч о стилу рада међу дијаспором поготову

1 Писмо епископа Дионисија, од 6. новембра 1952, патријарху Викентију – АЈ, 144, 6-118.

2 Писмо Синода, Син. бр. 1532/зап. из 1953, епископу Дионисију – АЈ, 144, 6-118.

3 Вељко Ђурић Мишина, „Случај свештеника Војислава Гађиновића“, *Прилози за историју Српске православне цркве*, 1, Лепосавић, 2006, стр. 197-246.

4 Службена белешка (Николе Вукчевића) из краја априла 1952. године – АЈ, 144, 2-38.

5 Телеграм амбасаде у Отави, Пов. 503 од 27. децембра 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1953, 46-20-4254.

стога што лично баш и није у могућности много да путује. Епископ је казао да се у дијаспори чују и захтеви за још једним епископом за које држи да су оправдани. Подсетио је патријарха и на своје раније предлоге упућене Сабору који нису прихваћени, истичући да би такав однос лако могао да доведе до кидања веза Епархије америчко-канадске са Патријаршијом у Београду.¹

На Видовдан 1953. године Срби су у Либертивилу организовали дводневне свечаности. Другог дана, поред епископа Дионисија, међу угледним гостима појавио се и капетан Валтер Р. Мансфилд, који је током рата боравио у штабу команданта Југословенске војске у отаџбини генерала Драгољуба Михаиловића.² И четнички војвода Момчило Р. Ђујић је учествовао на свечаности и одржао говор заједно са Јованом Ђоновићем и америчким пуковником Албертом Сајцом, који је такође извесно време провео у штабу генерала Михаиловића.³

Видовданским свечаностима 1954. у Торонту, које су организовали присталице војводе Добросав Јевђевића, присуствовали су и краљ Петар II Карађорђевић, Константин Фотић, војвода Момчило Р. Ђујић и епископ Дионисије.⁴

Лист *Американски Србобран* донео је почетком јуна 1954. текст о акцији неколико верских заједница за усељење нових људи у Сједињене Америчке Државе, међу њима и 3.000 Срба, о којима би требало да брине Црквени одбор. Поводом тог текста, службеници југословенског Информационог центра у Њујорку предложили су Министарству иностраних послова да се о томе разговара са представницима Српске православне цркве у земљи и да им се предочи „деструктиван“ рад Епархије америчко-канадске међу емиграцијом у свету, а напосе у Америци.⁵ Министарство иностраних послова проследило је то писмо Савезној комисији за верска питања. Дилпарић је у одговору затражио исцрпне информације о Црквеном одбору и делатностима појединих личности препоручивши

1 Писмо епископа Николаја, од 19. априла 1954, патријарху Викентију – АЈ, 144, 8-140.

2 Писмо Генералног конзулата у Отави, од 4. јула 1953, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1953, 46-20-49319.

3 Телеграм Генералног конзулата у Отави, Пов. бр. 141 од 4. јула 1953, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1953, 46-20-49319.

4 Телеграм амбасаде у Отави, б.б. од 5. јула 1954, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1954, 47-31-49404.

5 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 1441/И од 11. јуна, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

да њихови “досијеи” садрже и одговарајуће новинске исечке, текстове њихових јавних наступа, фотографије и сличан материјал, који би се могли искористити у разговору у Патријаршији.¹

После шест месеци, 11. јануара 1955, Државни секретаријат за иностране послове одговорио је Савезној комисији за верска питања да дипломатска представништва због разних околности нису у стању да прибаве тражене информације. Као могући извор информација навели су да се јуна прошле године М. Вујић², парох цркве Светог Саве у Лос Анђелосу, који је као свештеник у Америци провео више од 20 година, вратио у Југославију, па би можда он могао да послужи као информатор. Препоручено је да надлежни о свему томе разговарају и са Јованом Радоманом, службеником Државног секретаријата иностраних послова, који се такође недавно вратио из Америке, где је, уз остало, готово три деценије пратио делатност српске емиграције.³

Српске организације обележиле су 150-годишњицу Првог српског устанка уочи Видовдана 1954. у Чикагу. Међу гостима били су краљ Петар II Карађорђевић, Константин Фотић, Милан Гавриловић, епископи Николај и Дионисије. Учешће двојице архијереја и њихови иступи послужили су као повод југословенским дипломатама да их оптуже за политичку пропаганду против нове Југославије. Зато су затражили од надлежних да се обрате Патријаршији за објашњење, што је Добривоје Радосављевић и учинио.⁴

Синод није одмах одговорио већ је то урадио тек 12. октобра наводећи да нису ништа знали о прослави 150-годишњице Првог српског устанка, као ни о учешћу епископа Дионисија и Николаја на тим свечаностима. Потом је подсетио на своје упозорење од 14. маја 1948. свим архијерејима у иностранству да се уздржавају од сваке политичке акције и да свој рад ограниче само на делокруг црквених послова, уз обећање да ће то упозорење поновити.⁵

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 230 од 9. јула, Одељењу за штампу и информације Државног секретаријата за иностране послове – АЈ, 144, 12-199.

2 Реч је о свештенику Мирку Вујићу, који је био парох од 1931. до 1954. године при храму Светог Саве у близини Лос Анђелоса – С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*, стр. 331.

3 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 1441/II од 11. јануара 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

4 Писмо Добривоја Радосављевића, бр. 253/54 од 9. јула 1954, Синоду – АЈ, 144, 9-162; Документ је објавио Димшо Перић: „Иступи отвореног непријатељства против ФНРЈ“, *Хришћанска мисао*, 7-8/1994, стр. 30 (у даљем тексту: Д. Перић, *Иступи...*).

5 Писмо Синода, бр. 1628/зап. 732 од 12. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162; Документ је објавио: Д. Перић, *Иступи...*, стр. 34.

Епископ Дионисије 9. јула 1954. известио је патријарха Викентија о најави једног састанка Светског савета цркава у Еванстону код Чикага. С обзиром на то да није добио позив од организатора, пита патријарха да ли је Српска православна црква одредила своје делегате. Сматра да је веома важно да тамо буду наши представници, мада, како је рекао, делегација неће имати право да гласа о закључцима који би се косили са учењем православним или интересима Српске православне цркве.¹ Патријарх је одговорио 28. јула да су добили позив, али је Синод одлучио да не шаље делегацију, а Сабор се сагласио са том одлуком.²

Скуп у Еванстону био је предмет расправа између Патријаршије и државних органа и у наредних пет-шест месеци!

Када је августа 1954. изречена пресуда митрополиту црногорско-приморском Арсенију, епископ Дионисије и предводници српских заједница организовали су су акцију у његову одбрану посредством штампе и слањем протестних телеграма и писама истакнутим протестантима и представницима највише власти Америке.³

После скупа у Еванстону, југословенски дипломатски представници известили су о свему надлежне, а они Савезну комисију за верска питања. Добривоје Радосављевић је 24. септембра 1954. обавестио Синод о конгресу Светског савета цркава нагласивши да су му присуствовали и епископи Дионисије и Николај. Епископ жички је одржао запажено излагање, а епископ америчко-канадски је учесницима доставио меморандум насловљен са „Прогањање Српске православне цркве у Југославији под Титовим режимом“⁴. Меморандум је упућен председнику владе и министру иностраних послова Канаде, као и свим канадским листовима, па је ускоро покренута својеврсна кампања против Југославије и њеног

1 Писмо епископа Дионисија, бр. 10 од 9. јула 1954, патријарху Викентију – АЈ, 144, 10-174. Видети и: „Поводом Генералне скупштине Екуменског савета цркава у Ивенстону код Чикага“, *Гласник...*, 7-8-9/1954, стр. 193-194.

2 Писмо патријарха Викентија, бр. 124 од 28. јула 1954, епископу Дионисију – АЈ, 144, 10-174.

3 Телеграм амбасаде у Отави, Пов. бр. 313 од 19. августа 1954, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1954, 46-1-411233.

4 Меморандум епископа Дионисија „Прогањање Српске православне цркве у Југославији под Титовим режимом“ – АЈ, 144, 9-162. Документ су објавили: Д. Перић, *Иступи...*, стр. 32-33; В. Ђурић Мишина, *Летопис...*, стр. 1853-1656; Меморандум помиње и: Радмила Радић, „Политичке акције епископа у дијаспори и Српска православна црква“, *Хришћанска мисао*, 9-12/1998, стр. 50 (у даљем тексту: Р. Радић, *Политичке акције...*).

друштвеног уређења. У меморандуму је указано и да на конгресу није било делегације Српске православне цркве јер јој то, по свему судећи, државни органи нису дозволили.

Радосављевић је нагласио да је таква делатност епископа Дионисија у супротности са становиштима Синода и Сабора Српске православне цркве израженим у разним приликама и да отежава сређивање односа са државом. Подсетио је на писмо из јула поводом свечаног обележавања 150-годишњице Првог српског устанка у Чикагу и истакао да Синод није реаговао на примедбе. На крају је затражио одговор на питање да ли су двојица архијереја имала сагласност Патријаршије за своје иступање на скупу, шта о томе мисли Синод, да ли намерава да се огради од њихових ставова и предузме нешто како се убудуће такви и слични поступци не би понављали.¹

Синод је 12. октобра у одговору нагласио да Сабор није прихватио позив организатора конгреса Светског савета цркава и да је о томе обавестио епископе у Америци. То значи, како је наведено, да Синод није никога овластио да се у име Српске православне цркве појави на скупу у Еванстону. Поводом меморандума епископа Дионисија о околностима у којима се налази Српска православна црква у Југославији, Синод је подсетио на своју молбу упућену том архијереју да се уздржава од сличних изјава. На крају је Синод у писму нагласио да не може утицати на приватне поступке појединих чланова Сабора, али и да све то не би требало да се одрази на добре односе државе и Цркве.²

Истога дана, Синод је упутио писмо и епископу Дионисију, подсетивши га на упозорење из маја 1948. да се клони од политичког ангажмана, већ да своје деловање ограничи на свештенство и народ.³

Епископ је одговорио 28. децембра 1954. обећавајући да ће се придржавати препорука Синода. За свој иступ на поменутом скупу каже да је био провоциран постојећим активностима за стварање самосталне Македонске православне цркве, али и делатношћу свештеничког удружења, а првенствено је био уперен против прогона епископата и, како каже, неправедне осуде митрополита црногорско-приморског Арсенија. На крају је изјавио да ће и даље слично реаговати на све што је, према његовом мишљењу, противно интересима Српске православне цркве, на пример, тражење аутономије за њене делове у Хрватској и Црној Гори.⁴

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 329 од 24. септембра 1954, Синоду – АЈ, 144, 9-162; Документ је објавио: Д. Перић, *Истину...*, стр. 31; О истом догађају писала је Р. Радић и објавила факсимил говора епископа Дионисија: Р. Радић, *Политичке акције...*, стр. 50.

2 Писмо Синода, бр. 2255/зап. 733 од 12. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162. Документ је објавио Д. Перић, *Истину...*, стр. 35.

3 Р. Радић, *Политичке акције...*, стр. 50.

4 Писмо епископа Дионисија, бр. 14 од 28. децембра 1954, патријарху Викенти-

Епископ Дионисије је 21. јануара 1955. известио патријарха Викентија да је поново оживела акција за довођење епископа Варнаве у Америку и да су у том контексту одржани неки састанци, и упућена чак и делегација у Вашингтон у Министарство иностраних послова и да се увелико прича да ће то бити остварено кроз месец-два. Процењује да се то збива у склопу плана двојице архијереја да искористе своје право и рукоположе трећег, после чега би уследило одвајање Епархије америчко-канадске од Патријаршије у Београду. О томе, каже, пише и јеромонах Арсеније Тошовић, клирик Руске заграничне православне цркве, у чикашком листу *Јединство*. Група присталица Димитрија Љотића све то подржава, а иза иницијативе стоји епископ Николај. Епископ Дионисије је сматрао да је та кампања усмерена пре свега против њега с циљем да му се одузме власт над дијаспором према руском систему заграничног Синода. И поред тога он истиче да није против доласка епископа Варнаве у Америку, али да је на патријарху да решава тај проблем.¹ Не постоје документа која би указивали на евентуални одговор.

О деловању Српске православне цркве било је речи и 1956. године у једном елаборату Савезне комисије за верска питања о православним у Сједињеним Америчким Државама где је први пут поменута могућност раздвајања тамошњег свештенства и верујућег народа, јер је већина свештеника, како је стајало, непријатељски настројена према Југославији, док се такво расположење не примећује у народу. Зато је аутор елабората предложио да се контакти Патријаршије и дела Цркве у Америци интензивирају кроз разне форме, као што су посете, слање црквених књига, школовање будућих свештеника, подмлађивање свештенослужитељског кадра итд.²

На Осмом црквено-народном сабору Епархије америчко-канадске одржаном од 18. до 20. септембра 1956. у манастиру Либертивилу, учествовало је око 150 делегата а као гости су били присутни представници Српског народног савеза, Српске народне одбране, Кола српских сестара и Српског певачког сабора. Према наводима из писма епископа Дионисија патријарху Викентију, на сабору су веома активни биле при-

ју – АЈ, 144, 12-199.

1 Писмо епископа Дионисија, Пов. бр. 1 од 8/21. јануара 1955, патријарху Викентију – АЈ, 144, 14-212 и 218.

2 Елаборат о Српској православној цркви у Сједињеним Америчким Државама и Канади, из 1956. године – АМИП, Па/1956, 80-19-43475.

сталице Димитрија Љотића и припадници Удружења богослова, које је до рата објављивало часопис *Хришћанска мисао*. Они су покушали да преузму примат у црквеној управи, али како су у својим настојањима остали у мањини, та акција је пропала. Закључци са скупа су упућени на одобрење Патријаршији у Београду чиме је потврђено јединство Цркве. Епископ Дионисије је у прилогу доставио резолуцију.¹

Сабор Епархије америчко-канадске био је тема и елабората „Информација о православној цркви“ Савезне комисије за верска питања сачињеног крајем 1956. или почетком 1957. године. Констатовано да је Сабор одржан у време када је у посети Српској православној цркви боравила делегација Грчке православне цркве, а патријарх Викентије се припремао за посету Руској православној цркви. Потом су цитирани закључци резолуције: у случају да трон Епархије америчко-канадске остане упражњен, народ и свештенство задржавају право да предложи архијерејском Сабору три кандидата, а он да изабере новог епископа; архијерејски Сабор треба да одобри и изабере двојицу викара епископу америчко-канадском и то архимандрита Фирмилијана Оцокољића и викарног епископа Варнаву; за нове парохijske свештенике треба постављати искључиво особе рођене у Америци; патријарх треба да преда епископу Дионисију управу над територијама Јужне и Средње Америке; јединство и слога српске емиграције представљају основу делатности Епархије америчко-канадске; Сабор се мора успротивити притисцима комунистичког режима у Југославији над Српском православном црквом и затражити да се затворске казне ослободе митрополит Арсеније и други ухапшени свештенослужитељи, залажући се за слободан избор архијереја за Јужну Србију (Македонију) и враћање конфисковане имовине и ранијих права Цркве.

У наставку елабората, аутор је указао да политичка емиграција настоји да потпуно преузме и изолује Епархију америчко-канадску и претвори је у свој инструмент за политички обрачун са режимом у Југославији, и с истим циљем покушава да обједини и све делове Српске православне цркве изван Европе, како Патријаршија не би имала било какве ингеренције над тим делом Цркве. Додао је да протест Црквено-народног сабора против прогона Цркве иде у прилог извесном делу архијереја у Југославији, који стално као спорна питања односа државе и Цркве покрећу проблем у Македонији, одузимање црквене имовине, питање верске наставе итд. У том контексту аутор елабората сагледава и посету гибралтарског бискупа Англиканске цркве, личног изасланика кентерберијског надбискупа Џефрија Фишера, половином новембра 1956, и његове разговоре са патријархом Викентијем на пријему у амба-

¹ Писмо епископа Дионисија, бр. 41 од 15. октобра 1956, Синоду – АЈ, 144, 6-118. Писмо и Резолуција су се нашли на дневном реду Синода: Син. бр. 769 од 26. марта 1957.

сади Велике Британије. Том приликом је гибралтарски бискуп патријарху предао писмо надбискупа Фишера који је изразио очекивање да ће патријарх прихватити позив проте Милоја Николића да посети Енглеску, где би му надбискуп био домаћин неколико дана. Патријарху, међутим, према сазнањима службеника Савезне комисије за верска питања, није стигло писмо од Николића, што је аутора елабората навело да закључи да је то само још један од притисака на патријарха што су започели писмом Слободана Јовановића 1953. године архијерејском Сабору!

Да је акција организоване посете патријарха Викентија Великој Британији била синхронизована потврђује и писмо епископа Дионисија од 3. децембра 1956. патријарху.¹ Епископ је најпре изразио своје незадовољство због тога што Сабор Српске православне цркве није прихватио његов предлог за избор архимандрита Фирмилијана Оцокољића за викарног епископа, већ је то питање одложио за неко наредно заседање, тим пре што је од проте Петра Хајдуковића дознао за патријархов став да предлог није дат у прикладној форми, већ је лично на диктат. То објашњење, како каже, још више га је изненадило пошто је претходно чуо да је југословенски конзулат у Чикагу интервенисао у Савезној комисији за верска питања да епископов предлог не буде прихваћен. Епископ је нагласио своју лојалност Патријаршији и поменуо своје сукобе са заговорницима супротног става. Подсетио је и на чињеницу да му је патријарх Гаврило својевремено дао у администрирање дијаспору како би је сачувао и проширио. Образлажући свој предлог о избору архимандрита Фирмилијана поменуо је да га је немогућност консултовања са другим архијерејима с тим у вези приморала да понуди само једног кандидата. Епископ Дионисије истиче да је планирао да, ако архимандрит буде изабран за викара, позове патријарха у Америку како би обавио хиротонију. Тим доласком би се, сматра епископ, разбиле тврдње о апсолутној контроли југословенског режима над Српском православном црквом, а то би била прилика за патријарха да посети кентерберијског надбискупа у Великој Британији. То путовање, према мишљењу епископа Дионисија, резултирало би тиме да патријарх добије знатна новчана средства за Патријаршију, а и југословенске власти би из тога извукле за себе извесне користи пред светом. Осим архимандрита Фирмилијана, било који други кандидат из Југославије би био одбијен од емиграције у Америци, избили би силни потреси, народ би се поделио, а огромна већина верујућих, свештенства и црквених општина не би прихватила тако наметнутог епископа, можда би била затражена и туђа јурисдикција. Такав могући развој догађаја епископ је својим предлогом желео да предупреди. На крају је епископ Дионисије нагласио да је одбијање предлога произвело врло мучан утисак, да је створено уверење да би Сабор могао, у случају

¹ Службена белешка Савезне комисије за верска питања „Информација о православној цркви“ – АЈ, 144, 19-234.

његове смрти, да изабере новог епископа под ко зна чијим утицајем, па је подсетио да је раније Црквено-народни сабор Епархије америчко-канадске расправљао о таквој могућности и закључио да то тело има право предлагања тројице кандидата од којих Сабор у Патријаршији бира једног. Обећао је и да више неће давати никакве предлоге по том питању већ ће се владати у складу са заклетвом коју је дао приликом хиротоније.¹ У истој пошиљци налазило се и писмо са одговарајућом одлуком Осмог црквено-народног сабора Епархије америчко-канадске одржаног септембра исте године коју је требало применити у случају обудовљења те епархије.²

Патријарх је одговорио епископу Дионисију да је, на предлог једног члана Синода, захтев за избор архимандрита Фирмилијана за викара оцењен као диктат, с чиме су се Синод и Сабор сагласили. Ако добар предлог не буде изнет на прави начин, може бити упропашћен, закључио је патријарх. Додао је да на Сабору тај предлог није одбијен већ је одлучивање само одложено. На тврдњу да се југословенски конзулат у Чикагу умешао у притисак на архијереје, патријарх је нагласио да чланови комисија за верска питања нису показали никакво интересовање поводом предлога за избор архимандрита Фирмилијана, па није било ни притиска. Што се личности предложеног кандидата викара тиче, патријарх оцењује да је то веома сујетан и незадовољан човек који има све осим власти, и за себе сматра да је понижаван, мада у стварности није баш тако. Закључивши да већина архијереја мисли да још нема потребе за викаром, оспорио је начин предлагања архимандрита Фирмилијана за тај положај, пошто канони тако нешто не познају, нити би то Сабор прихватио, пошто би тај преседан могао бити искоришћен у случају Македоније. Сматра да би отцепљењем Епархије америчко-канадске од Патријаршије у Београду тамошње Српство много изгубило јер би тако биле прекинуте последње нити везе са старим крајем. Патријарх је потом истакао да му је најмилије да не путује нигде из Југославије иако га је кентербериски надбискуп позвао у госте ако би долазио у посету српском народу у Великој Британији. Нагласио је да му таква посета није у плану док је путовање у Америку одбио правдајући се старашћу.

Патријарх је навео да је Патријаршија од Светског савета црква добила 10.200 америчких долара који су утрошени наменски (за царину на папир, за штампање и повез Требника, за стипендије, помоћ свештенослужитељима и богословијама у Призрену и Раковици), а пре извесног времена стигао је и чек на 12.000 долара (тај новац ће бити употребљен за набавку инвентара за интернат богословије). Претходног лета

¹ Писмо епископа Дионисија од 3. децембра 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246.

² Писмо епископа Дионисија, бр. 45 од 3. децембра 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246.

је и Црквена општина у Чикагу послала 1.000 долара. Патријаршија је, према речима патријарха, три године молила да јој се набаве три магнетофона за наставу појања на Богословском факултету и богословијама, али иако су многи обећавали помоћ, нико је није обезбедио. Патријарх је приговорио епископу на ставу да би приложи из Епархије америчко-канадске били издашнији да је изабран викар, јер Црква, како пише, не би примила прилоге уколико би они били на ма који начин условљени.

Последњи део патријарховог писма односио се на стање на рачуну Патријаршијског фонда, на шта га је неколико пута упозоравао епископ жички Николај, али и поједини исељеници који су посетили Патријаршију прошле године. Патријарх је нагласио да није желео да се меша у туђе послове, мада је трпео критике од архијереја, али и неких Срба из Америке.¹

Епископ Дионисије упутио је 9. јануара 1957. веома опширан одговор, осврћући се на сваку ставку патријархова писма. Кад је реч о избору викара подсетио да је својевремено епископ Николај то први предложио, а његови следбеници стално понављају захтев да буде доведен епископ Варнава, што је подржано и на последњем епархијском Црквено-народном сабору. Лично сматра да је архимандрит Фирмилијан погоднији за тај положај него епископ Варнава, који има проблема и са прикупљањем неопходних папира које за усељење траже америчке власти. Наговестио је у вези с тим да ће ускоро упутити молбу Сабору да питање викара буде до даљњег скинуто с дневног реда пошто у актуелним околностима не би могао да прихвати личност која би дошла из Патријаршије. Истакао је да је много важније питање избора сталног епископа у случају да епархија остане без архијереја, и подсећа да је још 1926. једна делегација из Америке допутовала у Сремске Карловце како би протестовала против избора епископа Мардарија. Додао је да је поводом његовог избора за епархијског архијереја Епархије америчко-канадске на првој седници епархијског Савета постављено питање да ли епархија прима изабраног епископа или не. Зато је нагласио да у случају упражњења епархије не би требало журити са избором пре него што о новом архијереју не буде постигнут договор са тамошњим народом. У складу с тим је и одлука Црквено-народног сабора да предложи тројицу кандидата, а архијерејски Сабор да бира између њих, како би се спречило подвајање народа. Коначно, како пише, и сам патријарх тврди да би испуњење захтева Црквено-народног сабора представљало преседан који би могли искористити Македонци, и пита да можда то није већ и учињено.

Следећи коментар односио се на помоћ Патријаршији од Светског савета цркава. Прошле године је, како пише, боравио у Женеви и тамо

¹ Писмо патријарха Викентија, од 31. децембра 1956, епископу Дионисију – АЈ, 144, 20-256.

срео познаника, једног митрополита Цариградске патријаршије, члана управе те верске заједнице, и замолио га за нову помоћ. Кад је реч о Патријаршијском фонду подсетио је на прилоге Светског савета цркава, поменуо помоћ Епископалне цркве од 15.000 долара од 1945. године и нагласио да је, када је та помоћ престала да стиже, фонд угашен. Потом је формиран Епархијски мисионарски фонд кроз који пролазе и сви прилози намењени и за обнову Цркве у Југославији, а шаљу се директно према жељи дародаваца. Тај фонд води и акцију за прикупљање 30.000 долара за подизање цркве у Паризу, из Епископалне цркве су најавили да ће помоћи ту акцију.

Имајући у виду духовне потребе српског народа у Јужној Америци, епископ је затражио сагласност да их у догледно време посети и помогне у администрирању тим делом дијаспоре.

Што се тиче усвојеног предлога Црквено-народног сабора архијерејском Сабору да Епархија америчко-канадска буде уздигнута на степен митрополије, а епископ у чин митрополита, епископ Дионисије одбацује тај предлог.

На крају је епископ Дионисије захвалио патријарху на моралној подршци обећавши да ће му се одужити како доликује.¹

Крајем истог месеца, 25. јануара 1957, епископ Дионисије је написао ново писмо патријарху у коме га је обавестио да заувек повлачи предлог о избору викарног епископа за Епархију америчко-канадског.²

Писмо епископа Дионисија патријарху Викентију од 3. децембра 1956. уврштено је на дневни ред Сабора, одржаног крајем маја и почетком јуна 1957. године. После заседања патријарх је обавестио епископа америчко-канадског да је Сабор одлучио да одложи његов предлог да му буде поверена дијаспора у Јужној Америци, а избор новог епископа у случају упражњења био би обављен по Уставима Српске православне цркве и Епархије америчко-канадске.³

Тако је питање викара за Епархију америчко-канадску скинуто с дневног реда.

Свештеник Ђуро Вукелић у Хамилтону, Канада, током 1956. године дошао је у сукоб са својим парохијанима, предратним исељеницима који су се успротивили његовим плановима да прода црквено имање ка-

1 Писмо епископа Дионисија, од 9. јануара 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 20-256.

2 Писмо епископа Дионисија, бр. 1 од 25. јануара 1957, патријарху Викентију и Синоду – АЈ, 144, 23-272. О проблему викара за Епархију америчко-канадску видети и – С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци...*, стр. 47-53.

3 Писмо патријарха Викентија, бр. 1401 из 1957, епископу Дионисију – АЈ, 144, 19-246.

ко би завршио градњу клуба за некадашње четнике. Ти парохијани су од југословенског конзулата затражили да интервенише и добили савет да се обрате Патријаршији. Они су то и урадили доставивши конзулату писмо, које је потом прослеђено Државном секретаријату за иностране послове и Савезној комисији за верска питања из које је упућено крајњем адресанту – Патријаршији.¹ Нема трагова о реакцијама државе или Патријаршије, али је евидентно да је проблем потрајао!

Генерални конзулат у Торонту доставио је јуна 1957. године нове информације у вези са црквеном општином у Хамилтону Државном секретаријату за иностране послове, који је све то проследио Савезној комисији за верска питања. Свештеник Вукелић је за време проповеди на Васкрс прочитао честитку што му је стигла из Патријаршије, да би касније од неких људи, који су потписали поменуто писмо Патријаршији, захтевао да се одрекну својих ставова истичући да неће дозволити никоме да му стоји на путу. Конзулат је затражио од Државног секретаријата за иностране послове детаљнија упутства шта би требало предузети констатујући да се четничка емиграција најлакше може разбити и пасивизирати преко Цркве. Допис је потом упућен Савезној комисији за верска питања, која га је проследила Државном секретаријату за унутрашње послове.² По добијању повратних информација, Милоје Дилпарић је 21. августа Државном секретаријату за иностране послове одговорио да су један примерак писма предратних усељеника парохијана у Хамилтону доставили патријарху да поступи у оквиру својих надлежности. Патријарх је негирао да је Вукелићу лично слао честитку за Васкрс али је, вероватно, представку послао епископу Дионисију а он је проследио Вукелићу.³ Државни секретаријат за иностране послове је потом о свему известио конзулат у Торонту.⁴

Епископ Дионисије је 30. августа 1957. затражио од патријарха и Синода детаљније информације у вези са црквеним проблемом у Македонији. Наиме, епископ је сазнао да је на архијерејском Сабору од 19. до 31. маја постигнут споразум са Иницијативним одбором из Скопља, по коме је одобрена употреба македонског језика у администрацији Цркве

1 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 43893/57 од 1. марта 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 188 од 9. марта 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 20-256.

2 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 412950/57 од 13. јуна 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 112 од 21. августа 1957, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 20-256.

4 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 418476/57 од 18. септембра 1957, конзулату у Торонту – АМИП, Па/1957, 51-32-418476.

у Македонији и израда нових печата на којима у називу цркве не стоји реч Српска, као и да је постигнут договор о избору епископа за епархије скопску, охридско-битолску и злетовско-струмичку. Епископ Дионисије је замерио што га као члана Сабора Синод није обавестио о тим договорима. Истакао је да није спорно договарање са државом, већ директно мешање државе у живот Цркве што је у овом случају, према његовом тумачењу, дошло до изражаја. Подсетио је да у Уставу из 1947. била помињана могућност одступања од српског језика, али да је и то било неосновано, јер тај језик има своје дијалекте (македонски, црногорски, војвођански). Нагласио је да тај споразум не признаје сматрајући га штетним по Српску православну цркву. У том контексту видео је и избор Македонаца за три поменуте епархије. То ће представљати основу за стварање независне македонске цркве по пројекту македонских аутономиста на челу са Ванчом Михаиловим, предводником ВМРО-а, државе Македоније од Солуна до Врања, у којој неће бити места за Србе, већ само за Бугаре, Арнауте, Грке, Турке, Јевреје и Цигане, изричит је био епископ Дионисије, додавши да епископе Македонце не признаје чак ни Михаилов. Потом је упозорио да ће по истом принципу сутра бити призната и румунска националност и њена припадност Румунској православној цркви, с обзиром на то да Власи не говоре српским језиком. Запитао је да ли су архијереји свесни какву су штету нанели Српској православној цркви том одлуком, изјавивши да би сваки Србин требало да огради од тог чина и осуди га као национално издајство Српства. Потом је подсетио на смрт у затвору патријарха Тихона из Руске православне цркве и њен потоњи васкрс, што је, каже, увидео и Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин. Закључио је да би било боље да је сав Сабор изишао на Голготу, него што је прихватио поменути споразум који води даљем разбијању Српске православне цркве и навео да би се то могло поновити и у случају Црне Горе, у колевци Немањића. Због свега тога, императиван је у захтеву да његов глас на будућим саборима буде изузет и тражи да унапред буде обавештен о темама седница како би одлучио о томе коме ће дати овлашћење да у његово име гласа и тако избећи да учествује у избору Македонаца за епископе. На самом крају епископ Дионисије наглашава да је копије писма упутио свим архијерејима.¹

На то писмо Синод је одговорио тек после готово годину дана, крајем јуна 1958, констатујући да је Сабор расправљао о допису епископа Дионисија и закључио да му треба доставити одлуку Сабора од 1. јуна/19. маја 1955. године. У последњој реченици одговора епископ је замољен и да у комуникацији са Синодом и Сабором користи речи које доликују архијерејима, Синоду и Сабору.²

1 Писмо епископа Дионисија, бр. 17 од 30. августа 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 23-272.

2 Писмо Синода, Син. бр. 1700/зап. 420 од 25. јуна 1958, епископу Дионисију

Епископ Дионисије је у међувремену, 18. децембра 1957. написао ново писмо патријарху Викентију, заправо одговор на писмо од 30. августа сачињено после архијерејског Сабора. На самом почетку се извинио због реченице: „Да ли су наша господа Архијереји на челу са Вашом Светости свесни, и да ли виде, како су грдну штету нанели Српској Православној Цркви – Патријаршији – целини Српске Православне Цркве овим споразумом од кога мора сваки родољуб да се огради, и да га осуди као српско национално издајство“. Потом је нагласио да остаје при свом мишљењу кад је реч о договору Сабора и Иницијативног одбора у Македонији. Подсетио је на своје сусрете са епископом Германом 1951. приликом његове посете Америци, када је епископ Герман од њега затражио да за Сабор припреми неколико предлога шта треба предузети против свештеничког удружења, признавања неканонске организације у Македонији и измена Устава Српске православне цркве. Он је своје мишљење доставио Сабору јануара 1952. године и по питању Македоније изјаснио се изричито против излагања у сусрет жељама и захтевима упућиваних из Скопља, упозоравајући да ће то довести до цепања Цркве. Потом је указао да му из Патријаршије није стигао никакав одговор па је стога закључио да је Сабор прихватио такве његове ставове. Када је све то поновио протекле године, доживео је да буде опоменут! Епископ Дионисије је поменуо писмо митрополита Јосифа од 27. априла 1946. који га извештава о притисцима државних власти на Српску православну цркву да се одрекне епархија у Чехословачкој, пошто је то тражила делегација Руске православне цркве, што је и окончано 1948. године. У истом контексту навео је да су тих година државне власти тражиле пензионисање митрополита Јосифа како би Митрополија скопска остала упражњена! Подсетио је на тврдње патријарха Гаврила из марта 1948. године да је Црква притешњена и да се очекује све горе и горе време. Епископ Дионисије је као пример притисака навео и случај када је од Патријаршије државна власт тражила да плати превисоку царину на 4.000 килограма парафина, па се од увоза одустало. На крају, истакао је епископ, о притисцима државних власти сведочи и писмо патријарха од 17. маја 1955. да му је сугерисано како треба прихватити услове Иницијативног одбора, о чему је после неколико састанака у Савезној комисији за верска питања и постигнут договор, касније усвојен на Сабору.

Епископ Дионисије је питао због чега је ухапшен професор Драгослав Страњаковић, уредник *Гласника*, зашто југословенске власти нису одобриле одлазак епископа у Чехословачку и Будимпешту, и зашто се на архијерејском Сабору не прихватају предлози из Епархије америчко-канадске (проширење Епархије америчко-канадске на Јужну Америку),

док се, с друге стране, укида Епархија будимљанско-полимска.

Епископ је подсетио патријарха да му је уочи Сабора послао овлашћење за гласање а онда дознао да су архијереји наводно једногласно прихватили договор о разрешењу црквеног проблема у Македонији. Запитао је зашто се одустало од српског у црквеној служби у Македонији када су таква одступања била предвиђена само за делове Цркве изван Југославије. Да ли је то признање македонске нације, питао је даље, упозоривши да би се то могло десити и у Црној Гори.

Епископа је интересовало како Сабор тумачи однос Српске православне цркве и српског народа: Да ли неко, који није Србин, преласком у православље, истовремено постаје и Србин, или остаје у ранијој националности? То би довело до тога да постоје православни Немци, Мађари, Хрвати, Арнаути, Турци и други у саставу Српске православне цркве. Да ли би она тада изгубила право да се зове Српска, већ би била названа по имену државе (Југословенска), или само Православна?

На патријархову тврдњу да одлуке Сабора морају да прихвате сви архијереји јер би супростављање довело до одвајања, чиме би се прекршила заклетва дата приликом посвећења, епископ је узвратио да се у слободном демократском свету поштује свачије другачије мишљење и да је тога било и на ранијим седницама Сабора, када су поједини архијереји издвајали мишљења, а да се истовремено нису одвајали од Цркве. Нагласивши да он не води борбу против патријарха, Синода и Сабора, већ да се не слаже са донетим одлукама по питању Македоније, додао је да он није дао заклетву државним властима, већ да се заклео на чување канона, али не прихвата да је свака одлука Сабора канон. У прилог својој непокорности навео је пример митрополита београдског и целе Србије Михаила Јовановића 1881. године који се супроставио ондашњим државним властима и био протеран са првосвештеничког трона.

Враћајући се поново на црквено питање у Македонији, истакао је да постоје аспирације Бугарске патријаршије да се прошири и на Јужну Србију, то јест Македонију, премда бугарска емиграција исмева стварање македонске нације. Одбацио је сваку помисао да се сагласио са стварањем тамошње хијерархије, јер процењује да ће то довести до потпуног губитка тих крајева за сутрашњу Српску православну цркву. Указао је на традицију у Сабору да се архијереји премештањем мешају и да у једном крају никада нису сви који одатле потичу. Подсетио је патријарха како ни он сам није био својевремено изабран за епископа банатског, пошто је из тога краја. Узгред, епископ Дионисије је замерио патријарху што му није доставио текст споразума, оцењујући то као преседан, па је замолио да му се накнадно достави на разматрање. На крају је затражио је да његово мишљење буде издвојено – због будућности и историје.¹

¹ Писмо епископа Дионисија, од 18. децембра 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 23-261.

Државни секретаријат за спољне послове је 22. маја 1957. обавестио Савезну комисију за верска питања да у Америци борави Антоније Абрамовић, игуман и старешина манастира Пећка патријаршија ради теолошких студија, а то су сазнали од конзулата у Њујорку. Позив за долазак на студије добио је од митрополита Леонтија, архијереја Руске заграницне православне цркве. Сам позив, по свему судећи, није био искрен јер је митрополит изгледа рачунао да игуман неће добити ни југословенски пасош нити америчку визу. „Абрамовић се сада налази у врло тешкој ситуацији како материјално тако и морално. До почетка семестра служиће као парохијални свештеник у Сиракузи, а и обећана му је врло мала новчана помоћ у периоду наставе на Академији.“ Према оцени југословенских дипломата, игуман није критички настројен према Југославији, па сматрају да би могао корисно да послужи у одржавању контаката са протестантима, као и са другим црквеним заједницама у Америци. Да би то било остварено, конзулат је предложио надлежним да игуману буде обезбеђена минимална месечна помоћ, јер би га у супротном требало репатрирати о државном трошку. Одговор је био кратак: „Мишљења смо да би Антонију Абрамовићу требало омогућити да се врати у земљу“.¹

3.13.2. Организовање парохија по земљама Западне Европе

Тешко је сачинити хронологију организовања црквених општина у Европи после 1945. године. Зна се да су средином 1950. постојале следеће: Белгија – Брисел; Енглеска – Лондон; Италија – Трст; Аустрија – Беч и Салцбург; Западна Немачка – Минхен; Француска – Париз. Јурисдикцију над тим делом дијаспоре имао је епископ америчко-канадски Дионисије на основу акта патријарха Гаврила из 1946. и он је те активности обављао све до Сабора 1952. године.² Од тада бригу над дијаспором преузима патријарх Викентије.

Југословенски државни врх спроводио је систематски своју политику према припадницима југословенских народа у свим европским и ваневропским државама. У њеном планирању и Државна комисија за верска питања имала је немалу улогу, па је у том контексту средином марта 1950. године од Синода затражила информације о деловима Срп-

¹ Писмо Државног секретаријата иностраних послова, бр. 410090 од 22. маја 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 267/56 од 29. маја 1957, Државном секретаријату иностраних послова – АЈ, 144, 21-257.

² Станимир Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Западној Европи*, Београд, 2002, стр. 30-33 (у даљем тексту: С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Западној...*).

ске православне цркве изван Југославије.¹ Синод је у одговору 17. марта навео да су као организоване јединице у иностранству под јурисдикцијом Српске православне цркве, сем епархија будимске и америчко-канадске, још српске православне црквене општине у Бечу и Трсту (под јурисдикцијом патријарха), а на територији Румуније делови епархија вршачке и темишварске, организоване под Викаријатом у Темишвару, а у складу са Уставом Српске православне цркве.²

По пријему одговора Синода, Државна комисија за верска питања се заинтересовала за подробније информације о црквеним општинама у Бечу, Трсту, Цариграду, Паризу и Лондону. Према одговору Синода, црквене општине у Бечу и Трсту, иако под духовним старањем и јурисдикцијом Српске православне цркве, у материјалном смислу потпуно су независне; у Цариграду није постојала црквена општина већ само свештеник, који је тај град одавно напустио; у Паризу и Лондону су формиране црквене општине, али Синод не зна много о њиховом раду и упућује надлежне да се даље распитају посредством Министарства за иностране послове и дипломатских представништава.³

У лето 1952. Државна комисија за верска питања затражила је од Патријаршије да јој достави податке о свештеницима у дијаспори и њихове адресе. Према документу сачињеном тих дана, у Енглеској су служили прота Милоје Николић, јереји Ђорђе Увалић, Радован Миљковић и Димитрије Најдановић, јеромонаси Никодим Матић и Јустинијан Илкић; у Шкотској јереј Димитрије Најдановић; у Немачкој проте Милан Јовановић и Алекса Тодоровић и јереји Радисав Пауновић, Тома Лилић и Добривоје Станојевић и јеромонаси Валеријан Штрбац и Симеон Грозданић (Гроздановић код С. Спасовића); у Аустралији прота Илија Булован, јереји Петар Радош, Миленко Стефановић, Владимир Гарић и Владимир Ђукић, јеромонах Георгије Ђонлић; у Француској јереј Владимир Гарић; у Италији прота Антоније Осмец; у Аустрији јереји Славко Ницетин и Душан Аргировић; у Белгији јереј Чедомир Остојић; у Аргентини прота Радојица Поповић и у Јужној Африци јеромонах Саво Ђњатовић (Игњатовић код С. Спасовића). У фази формирања су биле црквене општине у Перуу, Чилеу, Бразилу и Јерусалиму где опслужују свештеници Руске заграничне православне цркве.⁴

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 88 од 15. марта 1950, Синоду – АЈ, 14, 3-72.

2 Писмо Синода, бр. 591/зап. 199 од 4/17. марта 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-72.

3 Писмо Синода, бр. 686/зап. 234 од 29/16. марта 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-72.

4 „Диаспора Српске православне цркве – Списак свештеника“ – АЈ, 144, 6-118; Писмо епископа Дионисија, од 11. септембра 1952, патријарху Викентију – С. Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Западној...*, стр. 35.

Парох у Бечу др Василије - Васо Шипка преминуо је 5. јула 1950. године.¹ Ту вест је југословенско Политичко представништво у том граду јавило Министарству иностраних послова крајем јула, а оно је о томе обавестило Државну комисију за верска питања. Закључено је да би нови свештеник требало да буде сасвим другачији од покојног проте – да сарађује са том дипломатском институцијом – како би, другим речима, посредством њега могли да контролишу прилике у црквено-школској општини. Новог свештеника треба што пре послати како би се на том подручју спречило деловање „америчког владике Дионизија, одметника од српске патријаршије, који има у својој јурисдикцији у Аустрији у Западним Зонама свештенике из редова расељених лица, а могао би у садашњем моменту покушати да преузме утицај и у цркви у Бечу“.²

Када је црквена општина из Беча 24. септембра 1950. затражила од патријарха да, према њеном Статуту, распише конкурс за новог свештеника, патријарх им је 25. октобра доставио пријаву Михаила М. Смиљанића, пароха сирогојнског, препоручујући га као најпогоднијег у њиховој средини. Објаснио је и да је немогуће расписати конкурс, јер се *Гласник* тренутно не штампа, као и да других кандидата нема, премда је многим познато да је тамошња парохија упуштањена.³

Следом догађаја, амбасада у Бечу је 1. новембра 1950. затражила од Министарства иностраних послова да молбу проте Смиљанића доставе на немачком језику, јер је тако предвиђено конкурсом, уз констатацију да су му шансе веома мале.⁴

Црквена општина у Бечу је почетком новембра 1950. обавестила протосинђела Данила Цветкова да га је Главни одбор 4. новембра једногласно изабрао за новог пароха између тројице кандидата (предлог патријархов, предлог групе парохијана и предлог Главног одбора). У допису је потврђено да су о томе обавестили патријарха и затражили да одобри тај избор.⁵

Протосинђела Данила је, иначе, уочи упокојења предложио прота Шипка нагласивши да у случају да овај не би могао да преузме дужност,

1 *Гласник...*, 10-11-12/1950, стр. 152.

2 Писмо Министарства иностраних послова, Пов. бр. 415225/III од 29. јула 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-83.

3 Писмо патријарха Викентија, бр. 169 од 25. октобра 1950, Српској православној црквеној општини Светог Саве у Бечу – АЈ, 144, 3-82.

4 Телеграм амбасаде у Бечу, Пов. бр. 216 од 1. новембра 1950, Министарству иностраних послова – АЈ, 144, 3-82. Занимљиво је да је то писмо тек 19. марта 1951. доспело у Државну комисију за верска питања.

5 Писмо Црквене општине у Бечу, од 10. новембра 1950, архимандриту Данилу Цветкову – АЈ, 144, 3-83.

управа парохије треба да се обрати епископу америчко-канадском Дионисију да он одреди новог пароха.¹

Патријарх Викентије је почетком децембра 1950. прихватио избор протосинђела Данила за новог пароха и о томе известио управу Црквене општине, додајући да није знао за препоруку покојног проте за наследника. Негодујући због претњи о стављању под јурисдикцију епископа Дионисија, патријарх је нагласио да се морају поштовати канони, Устав Српске православне цркве и Статут црквене општине.² Тако је окончан избор новог пароха у Бечу.

Постављање свештеника у одређеној парохији у иностранству није сваки пут пролазило без потешкоћа. Патријарх Викентије је 1. јуна 1956. молио Савезну комисију за верска питања да издејствује пасош за протођакон Ђорђа Жунића који је требало да оде у парохију у Трсту на службу у цркви Светог Спиридона у том граду.³

У међувремену, Милоје Дилпарих, секретар Савезне комисије за верска питања, затражио је од Министарства унутрашњих послова податке о Жунићу и сазнао следеће: рођен је у Будимпешти, има око 40 година; од породице има супругу, кћерку и три брата, од којих је један у емиграцији у Америци као инжењер у Фордовој фабрици аутомобила у Чикагу; завршио је богословију и Богословски факултет, студира ванредно филозофију на Филозофском факултету у Београду; патријарх Викентије га је по избору првосвештеника поставио за свог шефа кабинета; по карактеру је Жунић, како је наведено, врло љигав и подао; креће се само у друштву реакционарних свештеника; по схватањима и држању је типични реакционар, мада се чува од иступања на тој линији; према патријарху не односи се увек коректно и понекад се бави интригама; предлог да он дође у Трст упутио је председник тамошње Црквене општине Драгољуб Г. Вурдеља, мада се лично не познају; претпоставља се да је пре позива Вурдеља проверио Жунића и закључио да ће добро сарађивати; протођакон је о збивањима у Патријаршији често разговарао са својим школским другом, извесним Глумцем, некадашњим службеником америчке амбасаде; када су службеници Министарства унутрашњих послова покушали да се код Глумца распитају о упућивању Жунића у Трст, он је одбио да каже било шта.

Патријарх је, стајало је у белешци, донео одлуку о премештају Жунића у Трст а да никога о томе није консултовао. Тада је искрсао проблем

1 Писмо Министарства иностраних послова, бр. 421535 од 16. новембра, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-52.

2 Писмо патријарха Викентија, бр. 184 од 7. децембра 1950, Црквеној општини у Бечу – АЈ, 144, 3-83.

3 Писмо патријарха Викентија, П.Бр. 101/56 од 1. јуна 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

пасоша. Због онога што су сазнали о Жунићу државни органи нису хтели да му издају путну исправу, али како га је упутио сам патријарх, настала је несвакидашња ситуација. Најпре се покушало са одуговлачењем, а потом су службеници Савезне комисије за верска питања настојали да наговоре патријарха да промени одлуку. Иако се патријарх правдао да ће се на тај начин најлакше решити свог шефа кабинета, државне власти су затражиле да га једноставно отпусти из те службе и упути у неку другу парохију, па би му тада решили и питање издавања пасоше. Како је у међувремену у Савезну комисију за верска питања стигао допис патријарха Викентија с молбом да интервенишу за пасош Жунићу, проблем је поново постао актуелан. Зато се Дилпарић определио за даље одуговлачење и истовремено убеђивање патријарха да Жунића смени са дужности, а потом би му саопштили да му путна исправа не може бити издата, јер не постоје гаранције да би се у погледу државног уређења Југославије држао лојално. „Ми смо заинтересовани у пуној мери за наше позиције у Црквеној општини у Трсту. Ако не можемо да их поправљамо, онда их не смемо ни погоршавати слањем Жунића. Боље нам одговара да остане место упражњено до боље прилике, када би могли упутити неког позитивног свештеника. Жунић је упознат веома добро у прилике у СПЦ и епископату и у односе Цркве и Државе. Посебно зна много о патријарху, његовом избору, положају, личном животу, односу епископа према њему итд. Нама у сваком случају не одговара да све то може неко да користи, било Жунић, било неко други преко њега“, указао је Дилпарић.¹

Југословенска амбасада у Паризу 11. марта 1957. известила је Савезну комисију за верска питања о групи православних држављана Француске, који су желели да буду примљени под окриље Српске православне цркве. Констатовано је да треба бити обазрив кад је реч о прихватању те групе, мада би тај чин, како је наведено, био од велике користи, како за Цркву, тако и за државу Југославију. Постављено је и питање да ли Црква има достојног свештеника за такву мисију. Французи не симпатишу превише Русе и Руску заграничну православну цркву, пошто они не узимају „домаће“ у епископат, истичу у амбасади.² У архиви нема других докумената о том случају.

3.13.3. Епархија будимска у Мађарској

Државне власти нису се претерано занимале за судбину Епархије

¹ Службена белешка о случају протођакона Ђорђа Жунића, од 7. јуна 1956. године – АЈ, 144, 18-233.

² Писмо амбасаде у Паризу, од 11. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

будимске осим у неколико прилика, као што је било, на пример, поводом избора новог епископа, после смрти епископа Георгија 1952. године.

Први значајнији документи Савезне комисије за верска питања о тој епархији настала су 28. априла 1958. и то после разговора службеника Комисије са протом Душаном Вујичићем из Будимпеште. Белешка је прослеђена Државном секретаријату за иностране послове, а уз њу је достављен и извод из забелешке о разговору са патријархом Викентијем.¹

Према тој забелешци, прота Вујачић је архијерејски заменик Епархије будимске, има око 55 година, рођен је у Мађарској, а богословију и Богословски факултет је завршио у Југославији. Последњи пут у Југославији био је 1940. године. Прота је саговорницима указао да је положај Српске православне цркве и уопште Срба у Мађарској у току рата био врло тежак, али и у периоду од 1948. године. После сукоба Совјетског Савеза и Југославије око Резолуције Информационог бироа, тројица свештеника су осуђена на тешке казне робије. Ослобођени су тек 1955. године, да би потом били рехабилитовани и добили новчану одштету за време проведено у затвору.

Почетком 1958. године положај Епархије будимске био је ипак сношљивији, мада је готово сва црквена имовина била одавно подржављена, а верника је било све мање – око 7.000 душа. У Мађарској служи 15 свештеника, релативно млађих. Храмова је 60, па свештеници због тога морају да опслужују по три-четири. Како је епархија удова, њом администрира патријарх Викентије, али треба што пре изабрати новог епископа, сматра прота Вујичић. Кандидата из Мађарске нема, па треба послати неког из Југославије, о чему се претходно треба договорити и са мађарским властима. Прота је навео да у Мађарској постоје верске слободе: факултативна настава веронауке се организује у школама, родитељи се на крају школске године изјашњавају да ли ће им деца и идуће године похађати те часове; Божић и Ускрс се званично празнују, свештеници од државе примају извесну сталну месечну новчану помоћ, која се даје на име експрописане црквене непокретне имовине; и питање социјалног и здравственог осигурања је решено, али не и пензија, па се свештеници у старости често нађу у врло тешкој ситуацији. Имајући све то у виду, прота је патријарху Викентију предложио да се социјално осигурање за свештенике у Југославији прошири и на оне у Мађарској. „Верску штампу из Југославије редовно примају и сви свештеници будимске епархије су упознати са радом удружења свештеника као и са свим осталим проблемима и положајем СПЦ чији је однос са државом правилан, што и њих у Мађарској радује“, записао је службеник Савезне комисије за верска питања.

¹ Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 78 и 79 од 28. априла 1958, Државном секретаријату за иностране послове - АМИП, Па/1958, 63-13-410200.

У Мађарској се о односу цркве и државе, међурелигијским питањима, па чак и појединим конкретним црквено-персоналним случајевима бринуо Орган за верска питања при Министарству просвете. У Мађарској живи око 35.000 православних Срба, Бугара, Румуна, Руса и Мађара. Румуни имају своју епархију, а Бугари су под директном управом Патријаршије у Софији. Мађарска православна црква је у фази формирања и придобијања верних, и под непосредним је руководством и утицајем Руске православне цркве, то јест Московске патријаршије.¹

Према белешци о разговору секретара Савезне комисије за верска питања и патријарха Викентија од 26. априла 1948, прота Вујичић је од првосвештеника добио задужење да извесне значајне документе из архиве, коју је до упокојења чувао епископ Георгије, постепено и обазриво преноси у југословенску амбасаду у Будимпешти. Патријарх и прота су разговарали и о кандидату за епископа будимског и споменули Милоша Ердељана, који је рођен у Мађарској и говори мађарски.² (Мада је Сабор за Епархију будимску бирао најпре епископа викарног Германа (1952–1956), а потом митрополита црногорско-приморског Арсенија (1960–1963), у епархијско средиште је тек 1988. године отишао епископ Данило Крстић, који је претходне четири године обављао дужности администратора.)

3.13.4. Епархија темишварска у Румунији

Српска православна црква у априлу 1941. године имала је под својом јурисдикцијом и Србе у Румунији организоване у Епархији темишварској са седиштем у Темишвару. Последњи њен епископ био је Георгије Летић, који се упокојио 1935. године. Од тада, одлуком Сабора, епископ бачки Иринеј Тирић постаје администратор епархије и ту ће дужност обављати до смрти 1955. године.

О црквеном животу Срба у тој епархији у послератним годинама, у комунистичкој Румунији, нема доступних докумената.

3.13.5. Свештенослужитељи Српске православне цркве у Грчкој

Српска православна црква поседовала је до 1941. у Солуну у Грчкој храм Светог Саве, саграђен 1890. године, иначе подворје манастира

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 78 од 28. априла 1958, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1958, 63-13-410200; АЈ, 144, 23-277.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 79 од 28. априла 1958, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1958, 63-13-410200; Исто – АЈ, 144, 23-277.

Хиландар. Током ратних година, храм је најпре био опљачкан од Бугара па затворен, а свештеник је избегао. После рата су храм обновили монаси из Хиландара, али им је било забрањено да служе. У међувремену, југословенски Генерални конзул је предложио да тамо буде упућен свештеник „македонске автокефалне цркве“, а у међувремену да грчки свештеник обавља богослужења на старословенском језику. Грци су се с тим сагласили. Наредне три године у храму Светог Саве служио је Грк руског порекла. Када је октобра 1949. одбијен његов захтев за већи хоноар, договор је раскинут. Први свештенослужитељ који је из нове Југославије стигао у Солун био је Војислав Гађиновић¹, некадашњи свештеник Епархије америчко-канадске. То је крајем децембра 1951. договорено у разговору патријарха Викентија и Милоја Дилпарића, председника Државне комисије за верска питања. Пошто је било неких наговештаја да се Цариградска патријаршија можда неће с тим сложити, Гађиновић је најпре био постављен за свештеночувара гробља на Зејтинлику с правом да служи и у цркви Светог Саве. Дотадашњи чувар гробља Ђуро Михаиловић постао је помоћник Гађиновићу али се његов положај, у суштини, није уопште променио.²

Грчке власти нису одобриле богослужења свештенику Гађиновићу, а дозволу за боравак су му издали до краја године, с тим да се она може продужити. Уз то, није била испражњена запоседнута црквена кућа у којој је требало да буду смештене црквене канцеларије и библиотека. Гађиновић је о свему томе известио Државну комисију за верска питања, предложивши да о томе буде обавештен и патријарх у Цариграду, како би се видело какве су његове намере у погледу Хиландара и манастирског имања у Сирији, али и старе задужбине у Јерусалиму. Гађиновић је сматрао да грчке државне власти неће ништа предузети у погледу Хиландара пре него што се консултују са цариградским патријархом, па предлаже да се поводом слања монаха у ту светињу патријарх Викентије обрати писмом цариградском патријарху уколико грчке власти буду отезале с решавањем тога проблема.³

Гађиновић је у прилогу доставио две белешке о разговорима које је водио крајем априла и крајем маја. У првој је описао сусрет на гробљу са једним Грком, који му се представио као аматер-византолог. Саопштио му је да је боравио у Хиландару и поменуо да му је монах Мојсеј Ђорђевић хвалио епископа Емилијана Пиперковића, распитивао се за патри-

1 Вељко Ђурић Мишина, „Случај свештеника Војислава Гађиновића – Верник, грешник и отпадник“, *Прилози за историју Српске православне цркве*, 1, Лепосавић, 2006, стр. 197-246.

2 Писмо Министарства иностраних послова, Пов бр. 470 од 8. јануара 1952, Генералном конзулату у Солуну – АМИП, Па/1951, 32-19-470.

3 Писмо Војислава Гађиновића Државној комисији за верска питања – АМИП, Па, 1952, 32-19-48172.

јарха и нагласио да добро памте патријарха Гаврила, који је студирао у Атини; питао је да ли патријарх Викентије има завршен Богословски факултет и да ли зна грчки, распитивао се о верским приликама у Југославији и римокатоличком надбискупу загребачком Алојзију Степинцу. На крају се интересовао и за стање православних у Босни и Херцеговини и колико има муслимана на том подручју.¹ У другој белешци описао је сусрет са митрополитом солунским Пантелејмоном, који је, како наводи, говорио о припремама за Екуменску конференцију у Шведској тога лета. Питао је да ли ће Српска православна црква имати своје представнике на том скупу и да ли ће југословенска влада дозволити одлазак делегације. Додао је да ће грчка делегација, вероватно, путовати преко Југославије и да ће се, ако и он пође са њима, у томе случају задржати дан у Београду, да посете патријарха и Синод. Митрополит се интересовао и за црквене прилике у Македонији питајући у чему је суштина проблема и да ли се тражи отцепљење од Патријаршије у Београду. Гаћиновић му је, како сведочи, објаснио да Македонци само захтевају да у њиховим епархијама буду изабрани епископи Македонци и да ће то ускоро бити решено на Сабору. Митрополит је обећао и да ће првом приликом посетити српску парохију у Солуну и изразио жаљење што Гаћиновићу још није одобрена дозвола за богослужење јер то, каже, зависи од споразума између југословенске и грчке владе.²

Гаћиновић је обавестио и патријарха Викентија о разговору са митрополитом Пантелејмоном, у сличном тону како га је описао и Државној комисији за верска питања.³

Генерални конзулат у Солуну је средином јуна 1952. известио Министарство иностраних послова да је протекле године делегација Српске православне цркве посетила и Хиландар и о томе поднела извештај дипломатама. Осим осталог, истакли су да је манастир у веома лошем стању, а прети му и опасност да због изумирања старих и недоласка нових монаха пређе под грчку власт; како је то предвиђено статутом манастира и Свете Горе уколико број монаха у Хиландару падне испод 15. У међувремену, тамо је умро још један монах. Конзул је истакао да је раније одржавао везе са монахом Мојсијем, кога сматра позитивним, али да он неколико месеци није свраћао у Солун. Тачније, од доласка свештеника Војислава Гаћиновића, нико од хиландарских монаха није

1 Белешка Војислава Гаћиновића, од 23. маја 1952, упућена Државној комисији за верска питања – АМИП, Па, 1952, 32-19-48172.

2 Белешка Војислава Гаћиновића, од 30. априла 1952, упућена Државној комисији за верска питања – АМИП, Па, 1952, 32-19-48172.

3 Писмо Војислава Гаћиновића, од 23. маја 1952, патријарху Викентију – АМИП, Па, 1952, 32-19-48172.

посетио Солун, наводи конзул, и закључује да то има директне везе са ставом грчких власти по том питању. У наставку извештаја наводи да је грчка полиција забранила Гађиновићу да служи све док не добије одговарајућу дозволу од надлежних власти. Поводом те дозволе, конзул је интервенисао код министра Северне Грчке. Захтевао је и да се испразне црквене канцеларије, што му је и обећано. Из свега тога конзул закључује да Грци покушавају да нађу изговор позивајући се да је за то питање надлежан цариградски патријарх, мада је храм у Солуну правно својина Хиландара, па је Хиландар овлашћен да поставља свештеника. Конзул је још написао да су, у међувремену, Грци претили монасима, па ови вероватно због тога и не долазе у Солун код конзула. Конзул је грчком министру објаснио да је реч само о обнови стања какво је раније постојало у погледу храма, а било прекинуто ратом и протеривањем од окупационих власти ондашњег свештеника, који је био послат из Југославије, као и сви његови претходници. Министар се сагласио да треба успоставити раније стање, али, тврди, да то није у његовој надлежности, већ се све одвија по директивама из Атине. Конзул процењује да Грци страхују од отварања храма у Солуну, како због тога што би се ту окупљала македонска мањина, тако и због тога што у Солуну постоји велики број Грка старокалендараца, који се већ интересују за богослужења, што грчким државним властима није промакло. Конзул закључује да би он или Гађиновић требало да посете Хиландар и сазнају став монаха по том питању и по могућству од њих добију овлашћења, чиме би изговор са Хиландаром „избили из руку“ грчких власти. Говорећи о карактеристикама Гађиновића, конзул истиче да је његово држање сасвим добро, да би се могао показати користан чим се храм отвори и да је његово ангажовање повољно деловало на сузбијање пропаганде о прогону Цркве у Југославији.¹

Министарство је тек 14. јула одговорио конзулату да би амбасада у Атини требало да проблем изложи надлежном грчком органу власти.²

После разговора службеника конзулата у Солуну у грчком Министарству иностраних послова, конзул је средином септембра 1952. известио надлежне у Београду да Грци сматрају како Гађиновић није на прави начин упућен у Грчку и да би требало, док тражена форма не буде задовољена, да се врати у земљу. Грчки саговорник је конзулу пренео да српски свештеник у Солуну и није потребан, јер југословенски грађани могу да посећују грчке храмове, из чега конзул извлачи закључак како Грци заправо не желе Гађиновића, пошто располажу поузданим подацима о његовом не баш позитивним активностима у Сједињеним Америч-

1 Писмо генералног конзула Богољуба Поповића из Солуна, Пов. бр. 122/52 од 13. јуна 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-48172.

2 Писмо Министарства иностраних послова, Пов. бр. 48172 од 14. јула 1952, Конзулату у Солуну – АМИП, Па/1952, 32-19-48172.

ким Државама и за њега држе да је убеђени комуниста.¹

Почетком октобра грчка полиција је, по наређењу Министарства иностраних послова у Атини, саопштила Гађиновићу да му неће продужавати боравак после 31. децембра.² Министарство иностраних послова Југославије затражило је од својих подређених у Атини да Грцима укажу да би повлачење Гађиновића могло имати негативне последице.³ Саветник амбасаде у Атини посетио је 3. децембра директора грчког Министарства иностраних послова за верска питања. На опаску да би отказивање дозволе за боравак и рад Гађиновићу врло неповољно одјекнуло, Грк је узвратио да су и Југословени недавно отказали гостопримство грчком конзулу у Скопљу и да су га они повукли, па по том питању не жели више да се изјашњава.⁴

Амбасада у Атини је средином децембра 1952. јавила Министарству иностраних послова да је о истом проблему разговарано и са генералним гувернером Северне Грчке у Солуну, али без успеха.⁵

Конзулат у Солуну је два дана касније упутио Министарству иностраних послова забелешку о разговору са министром за Северну Грчку, запитавши шта да се ради у случају да Гађиновић не добије продужење боравка. Конзул је овог пута напоменуо да сматра да није проблем само у Гађиновићу већ у жељи Грка да не буде обновљено стање од пре рата. Додао је да се не би смело попустити, јер би се то могло одразити и на потоње разговоре о Хиландару.⁶

Амбасада у Атини проследила је 24. децембра 1952. југословенском Министарству иностраних послова ноту пристиглу из грчког Министарства иностраних послова којом је дефинитивно потврђено одбијање продужење визе Гађиновићу. Грци сматрају да Гађиновић није регуларно дошао, с обзиром на то да по канонима њихове Цркве ниједном свештеном лицу стране земље не може бити одобрен улазак и боравак у Грчкој без претходне прибављене сагласности Грчке православне цркве.

1 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 121 од 12. септембра 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-412176; Писмо Генералног конзулата у Солуну, Пов. бр. 200 од 4. октобра 1952, Министарства иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-416882.

2 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 198 од 4. октобра 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-412176.

3 Телеграм Другог одељења Министарства иностраних послова, Пов. бр. 412176 од 16. септембра 1952, амбасади у Атини – АМИП/Па, 1952, 32-19-412176.

4 Забелешка о разговорима – АМИП, Па/1952, 32-19-415819. Видети и: писмо амбасаде у Атини, Пов. бр. 165 од 4. децембра 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-415833.

5 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 197 од 17. децембра, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-416578.

6 Писмо конзулата у Солуну, Пов. бр. 226/51 од 19. децембра 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 32-19-416626.

Узгред, Грци су спремни да дају визу за чувара гробља у Зејтинлику особи коју Београд буде предложио, али то не може бити свештено лице.¹

Нема поузданих података у архивама када је Гађиновић мора да се врати у Југославију. У међувремену, хиландарски монаси нису долазили у солунски храм Светог Саве, али су се састали са југословенским конзулом и предочили му да им је гувернер Свете Горе захтевао да се обавезу да ће црква у Солуну остати у надлежности Хиландару. Солунски митрополит Пантелејмон је приликом посете Хиландару саветовао монасима да не дозволе Гађиновићу да тамо служи пошто је, како је навео, комуниста.²

Проблем постављања новог свештеника у преписци југословенског Државног секретаријата за иностране послове и Генералног конзулата у Солуну поменут је потом тек 18. децембра 1954. када је из Београда затражен одговор на питање да ли решење те енигме зависи од одобрења солунског митрополита и цариградског патријарха. Такав став је изнет због тога што је патријарх Викентије сматрао да је тај храм под његовом јурисдикцијом.³ Одговор је из Државног секретаријата за иностране послове прослеђен Савезној комисији за верска питања.⁴ Државни секретаријат за иностране послове питао је 12. јануара 1955. године конзулат у Солуну да ли српски свештеник истовремено обавља дужност свештеночувара гробља на Зејтинлику и других војничких гробља у Грчкој.⁵ У одговору је наведено да су парохија и свештеник постојали од пре Балканског све до Другог светског рата. После 1918. парох је био и свештеночувар војничког гробља све до 1941. године, али није познато да ли је постојао још неки споразум и да ли је важио и за друга гробља.⁶

Проблем свештеника у Солуну био је актуелан и у наредним годинама.

1 Писмо конзулата у Солуну, Стр. пов. бр. 101, Министарству иностраних послова – АМИП, Па, 1952, 32-19-415819.

2 Р. Радић. *Хиландар...*, стр. 177.

3 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 416580 од 18. децембра 1954, Генералном конзулату у Солуну – АМИП, Па/1954, 22-31-416580.

4 Писмо Генералног конзулата у Солуну, Пов. бр. 175/54 од 19. децембра 1954; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416705 од 23. децембра, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1954, 22-31-416705. Напомена: Упоредивање писма и преписа открива знатне разлике!

5 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416705 од 12. јануара 1955, Генералном конзулату у Солуну – АМИП, Па/1954, 22-31-416705.

6 Телеграм Генералног конзулата у Солуну, бр. 2 од 17. јануара 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-4724.

3.14. Држава и Српска православна црква

3.14.1. Однос Комунистичке партије према религији и Цркви

Марксизам, као поглед на свет и идејна основа деловања комуниста, неспојив је са било каквим верским убеђењима. Политика Комунистичке партије Југославије према религији креирана је у њеном Централном комитету, а спроводиле су је републички огранци Партије.

После седнице Политичког бироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије 15. јануара 1952, упућена је свим републичким комитетима директива о даљем односу према религији и верским заједницама. Указано је да Комисија за питање религије при Централном комитету Комунистичке партије Србије треба да интензивира свој рад.¹ Сходно тим упутствима, та Комисија је почетком 1952. године затражила од свих окружних комитета детаљан извештај о деловању свештенослужитеља Српске православне цркве.² Расправа о добијеним извештајима одржана је 22. фебруара. Милка Минић, која је председавала седницом, најавила је да ће Комисијом руководити Слободан Пенезић Крцун. „Задатак Комисије је, прво, да проучи низ проблема из оквира политичке и верске делатности цркве и попова и, друго, каква је наша борба која треба да се супротстави тој верској делатности.“ У изложеним смерницама за даљи рад назначено је да ће однос државе и Цркве бити посматран кроз делатност свештеничких удружења, верских комисија, разрешење судбине Богословског факултета, усвајање разних прописа који третирају питање религије и Цркве, а односе се на просвету.

Објашњавајући смернице Милка Минић је указала да се „на терену“ недоследно спроводи прокламована борба против религиозности. То је, према њеном мишљењу, утицало да Црква појача деловање и материјалну основу захваљујући везама са иностранством, прилозима, штампањем публикација које доносе приходе, па је у појединим областима живота појачан непријатељски рад према држави, а све то је последица недовољног политичког ангажовања Партије у народу. Минићева је истакла потребу деловања просветних радника међу ученицима у пропагирању антирелигиозне политике, пре свега у сеоским срединама.

1 АС, ЦК СКС, Комисија за питање религије, 18, 1.

2 Писмо Окружног комитета из Крагујевца, бр. 483 од 7. марта 1952, Милки Минић – АС, ЦК КПС, Комисија за питање религије.

Посебна пажња, нагласила је, биће посвећена праћењу рада Српске православне и Римокатоличке цркве и разних секти, а нарочитој контроли биће подвргнут рад свештеничких удружења, верских комисија и Богословског факултета. Истакла је да прве извештаје очекује до 20. марта текуће године, то јест до наредне седнице.

Владан Бојанић је говорио о богословијама. „Постоји могућност за разбијање тих богословија. То би требало посебно видети – рецимо ако се онемогући оспособљавање тих кадрова за богословије. Са том омладином у богословијама се не ради“, био је кратак у излагању. На то је Мирко Ђуковић додао да је Срески комитет Призрена почео „добро да ради“ са богословима, али да је то прекинуто наредбом Централног комитета Народне омладине. Павле Ђурић је појаснио да је наредба уследила после жалби управе богословије.

Током разматрања извештаја из Ниша речено је да је објављивање Уредбе о социјалном осигурању свештеника умногоме омело вођење антирелигиозне пропаганде. Љубица Мицић је приметила да су свештеници појачали активности у последњих пет-шест месеци. То се огледа у чињеници да ученици долазе у цркву у већем броју него раније, а на православну Нову годину дељени су поклони ђацима.

Маца Јагодић је подсетила да у нишкој области има много манастира и монаха, па се поставља питање опорезивања пошто, како наводи, располажу огромним средствима.

У расправи је истакнуто и да приличан број супруга официра одлази у цркву, да официри са њима присуствују обележавању слава што деморализаторски делује на остале комунисте, међу којима такође извештај одлази у цркву, венчава се у храмовима и крштава децу. „На ово је другарица Милка одговорила да тога има много, у свим годишњим извештајима среских и градских комитета се то може видети, и ми то знамо, али даље од констатација нисмо кренули, треба видети шта би требало урадити – мере“, стоји у записнику са седнице.

Истакнуто је и да треба обратити пажњу на свршене ученике учитељских школа; Милка Минић је саопштила да Агитационо-пропагандно одељење припрема штампање посебних брошура, и у том контексту је поменута потреба да се штампају дела Бранислава Нушића у којима тај аутор критикује религијска учења и активности свештенства.¹

На седници Комисије за религију 25. марта 1952. године, Милка Минић је подсетила на закључке Трећег пленума о религији и на потребу да се анализира борба против „реакционарних и контрареволуционарних схватања“ у просвети. Миљивоје Урошевић је констатовао да је очигледна пасивност професора и учитеља, али да то, ипак, не мора

¹ Записник са седнице Комисије за религију Централног комитета Комунистичке партије Србије одржане 22. фебруара 1952. године – АС, ЦК СПС-Комисија за питања религије.

бити схваћено увек као непријатељски акт већ пре као последица не-сналажења у тешким временима, па би стога антирелигиозна политика морала да буде заступљена у уџбеницима што до тада није био случај. „Узмимо на пример, наше читанке за основне или средње школе. Ето, на пример ту се не може наћи ништа антирелигиозно. Ту нема борбе против сујеверја, против мистицизма, против цркве итд“, нагласио је Урошевић. Закључио је да не треба отворено агитовати против религије, већ штампати збирке приповедака с таквим садржајем које би посредно говориле против сујеверја и сличних предрасуда. Посебну пажњу, према речима Урошевића, треба поклонити удружењима професора и учитеља. „Чињеница је да има приличан број професора средњих школа који је религиозан. Има и таквих који су увек спремни да дискутују са нама по питању религије. На пример, у Горњем Милановцу долази један код мене и обраћа ми се речима: Јелда друже, теби из очију вири да си дубоко религиозан човек. Или, на пример, случај професорке француског језика која одлази у цркву. Ја сам лично уверен за ову професорку да није непријатељ и да то не чини из неких непријатељских разлога, јер лично познајем ту читаву кућу“, рекао је Урошевић.¹

Актуелно деловање Српске православне цркве било је непосредан повод да Централни комитет Комунистичке партије Србије 16. априла 1952. сачини распис о односу према религији и упуту га свим среским и градским комитетима. „Срески комитети треба да изуче овај реферат, да оцене стање и појаве на свом терену и одреде мере и облике рада, који им најбоље одговарају“, стајало је у директиви. Истакнуто је да антирелиозну пропаганду треба схватити као део идеолошког рада, а искорењивање религиозних осећања као дуготрајан процес. „Срески комитети треба да воде рачуна о томе, да покрену на овим питањима и друге политичке и друштвене организације (НФ, Синдикат, Омладина, друштва учитеља, професора, правника, лекара итд.), тј. да борбу не води сама партијска организација, изоловано и од других“, истакнуто је на крају документа.²

Комисија за питање религије при Централном комитету Савеза комуниста Србије констатовала је крајем 1953. године да су верске заједнице знатно појачалне своје религиозне и идеолошко-политичке актив-

1 Записник са седнице Комисије за религију Централног комитета Комунистичке партије Србије одржане 25. марта 1952. године – АС, ЦК СПС-Комисија за питања религије.

2 Распис Централног комитета Комунистичке партије Србије, бр. 1823 од 16. априла 1952. године – АС, ЦК СПС-Комисија за питања религије.

ности и да у томе предњачи Српска православна црква. Процењено је да су такве активности свештенства подстакнуте одлукама последњег заседања архијерејског Сабора у јуну када су, према мишљењу аутора реферата, дошли до изражаја ставови најреакционарнијих архијереја. После проглашења Закона о правном положају верских заједница поједине одредбе се, како је наведено у наставку документа, максимално користе, али и злоупотребљавају. „Према најновијем курсу православне цркве, види се да у односу према нама нема скоро разлике од курса католичке цркве и поред историјских, структурних, догматских и других разлика и нетрпељивости међу њима. Разуме се да ова солидарност није случајна, али је чињеница да је и једнима и другима добро дошла. Границе ове солидарности одређене су моменталном потребом, тј. ставом према нашој власти, јер им не смета да и даље буду носиоци шовинизма и других нетрпељивости“, истиче се у документу.

Констатовано је и да свештеничка удружења представљају основни проблем у односу Цркве и државе, али разрешење тог питања не би аутоматски довело до тога да Црква престане да подрива државну политику. Констатовано је да удружење обухвата више од две трећине православних свештеника, али да је само петина његових чланова на позицијама Партије, друга петина је непријатељски настројена, а остали су ту ради неких других интереса (зарад рехабилитације, материјални интереса, притиска околине, али и с намером да коче и разбијају деловање удружења). Већина на Удружење гледа као на еснафску групацију за чување и добијање извесних, у првом реду економских, погодности, одани су Цркви, национално свесни, мада у извесним ситуацијама колебљиви и поводљиви. Због тога је Партија одлучила да покрене процес такозване диференцијације унутар те организације користећи се и услугама Управе државне безбедности (која је имала знатног удела у формирању нижих огранака удружења и упису чланова). У тим околностима, мењао се и став архијереја. Прецизније, раније су епископи показивали индиферентан или искључив, готово непомирљив став према удружењу, а од скорије почињу из разних разлога да у њему траже себи упориште предлажући стварање свештеничких удружења по епархијама, што епископима, поред осталог, омогућава извесну контролу. Очито је, према записима државних чиновника, да већина свештеника жели сарадњу Цркве и државе, да се залажу за помирљив став и склони су споразумевању, што се видело и на недавним скуповима удружења. Аутор се осврнуо и на закључке са последњег заседања Сабора указујући да су архијереји констатовали да свештеничко удружење није јединствено, да је опозиција унутар њега јака и да би уз пуну слободу избора руководства политика коју оно заступа вероватно доживела неуспех. Архијереји се изјашњавају да нису против свештеничких удружења већ само против политике челника те организације што наводи на закључак да би хтели Удружење

да ставе под своју контролу. У том контексту треба гледати на њихова настојања да позитивније ставове али и критике на рачун Удружења објаве у патријаршијском *Гласнику*. У тој су намери, међутим, на време осујећени одбијањем штампарије да штампа већ припремљено издање. Архијереји су тај материјал потом умножили и у виду писма разаслали на одређене адресе.

Потом је разматрано питање веронауке, једно од најактуелнијих из области тренутног деловања Цркве. Партија се отворено успротивила ставу да питање веронауке буде унутрашња ствар Цркве, јер се преко те наставе утиче на свест омладине. Архијереји, почев од патријарха, у својим проповедима афирмишу веронауку позивајући се на Закон о правном положају верских заједница, а ниже свештенство је такве ставове прихватило, мада међу њима има и негодовања и указивања на неизводљивост реализације тог задатка. Чак се и свештеничко удружење ангажовало по том питању па су покренули иницијативу за стварање свештеничких хора и приређивање духовних концерата. Указујући на потребу организовања веронауке Црква је изражавала бојазан да би у супротном, после неколико година, омладина могла постати потпуно безбожничка и као таква не би ценила српску баштину. Црква је указала и на проблеме недостатка одговарајућег простора за наставу веронауке, јер закон то није прецизирао, па је тражила повраћај одређених објеката како би у њима организовала поменуту наставу. У распису Централног комитета констатовано је да нема отворених непријатељских иступања, злоупотреба и прекршаја, али да ипак има националистичких појава. „Грубљих примера иступа нема, али је зато доста ситног, увијеног, камуфлираног и на први поглед безначајног деловања довољног да одржава и кочи уклањање таквих предрасуда.“

Држава се показала као одлучна у примени Закона о правном положају верских заједница, па је порастао број особа кажњених због огрешења о његове одредбе. Истовремено, повећан је и број жалби свештеника који су се у својим дописима позивали на исти законски акт.

Током расправе о црквеним одборима констатовано је да та тела чине углавном „реакционари“, који настоје да прошире своју активност нарочито кад је реч о јачању материјалне основе Цркве у чему су остварили добре резултате. „Од дрскијих иступа ове црквене организације (мисли се на Српску православну цркву – прим. аутора), карактеристичан је случај преузимања управе ватрогасног друштва и непримање комуниста у исто као и одлука једног црквеног одбора у Вршцу да се комунистима не дају мртвачка кола за сахране.“ Могућност смањења утицаја Цркве нудила је примена нових прописа о опорезивању црквених општина и свештеника. То је истовремено довело и до повећања броја жалби, у којима је указивано на чињеницу да они који поштено пријављују приходе бивају оштећени у разрезивању пореза. После доноше-

ња Уредбе о царини и њене доследне примене за разне врсте помоћи из иностранства, истакнуто је у распису Централног комитета, Црква већ покушава да те прописе изигра и злоупотреби. Кад је реч о везама са иностранством, констатовано је да све верске заједнице осим Српске православне цркве имају своје централе изван Југославије. „Код православне цркве ове везе су изразито непријатељског карактера, јер се обављају са емигрантима, црквеним и другим непријатељским круговима. Ове везе обављају се како поштом тако и путем посета“, наводи се у извештају. Приметно је, истакнуто је у наставку, повећање посета гостију из иностранства православним манастирима од културно-историјског значаја, као и избегавање посетилаца да се обраћају државним чуварима за информације, „које некад не могу ни да пруже због незнања језика као и културне историје“.

Држава је настојала да осујети слање литературе верског, а, према аутору информације, и непријатељског карактера. „Тако је пре извесног времена љотићевска библиотека *Свечаник* из Минхена почела са масовним слањем својих издања појединим црквама, манастирима и појединцима. Поред непријатељских говора Николаја Велимировића ту су се могли наћи и други непријатељски чланци као и слике краља Петра, итд. Пошто се почело са запленом овог материјала престало је даље слање.“

У закључку је констатовано: „На крају ако се узме у обзир да црква једина има могућности да легално сузбија наш идеолошки утицај, или бар успорава његово ширење и усвајање код маса, разумљиво је да се баш на том пољу тј. на терену идеолошког деловања мора бити и тежиште борбе против ње. Ово не искључује, већ напротив подразумева и пуно наше ангажовање.“¹ Таква државна то јест партијска политика према Српској православној цркви беспоговорно је спровођена у дело што се нарочито испољило у годинама које ће уследити!

3.14.2. Државно законодавство о верским заједницама

Комунистичка партија Југославије формулисала је негативан однос према религији одмах по свом оснивању, правно га уобличила кроз Устав Федеративне Народне Републике Југославије донет 1946. године, а у стварности спроводила посредством друштвено-политичких организација. Устав је прокламовао одвојеност свих верских заједница од државе, зајемчивши слободу вероисповедања и слободу деловања оних верских заједница чије се учење у верским пословима и обредима не противи том правном акту. У стварности, Српска православна црква добила је тако статус приватно-правне институције.

¹ Закључци са седнице Комисије за питања религије Савеза комуниста Србије, одржане крајем 1953. године – АС, ЦК СКС-Комисија за питање религије.

На основу савезног Закона о социјалном осигурању радника и службеника и њихових породица, 19. маја 1951. проглашена је државна Уредба о социјалном осигурању свештеника која је ступила на снагу објављивањем у *Службеном листу ФНРЈ*.¹ На основу те уредбе, Савет за народно здравље и социјалну политику и Патријаршија склопили су 28. децембра 1951. године Уговор о социјалном осигурању свештеника Српске православне цркве, који ће бити примењиван од 1. јануара наредне године. Уговор су потписали у име државе министар Павле Грегорић а у име Српске православне цркве патријарх Викентије.² (Уговор је допуњен 14. маја 1958. године.³)

Поменутом Уредбом свештеници су добили право на здравствену заштиту, на материјално обезбеђење у случају привремене неспособности за службу и у случају болести, као и право на инвалидску и старосну пензију. Уредба је верским заједницама омогућила закључивање уговоре о социјалном осигурању свештеника са Савезним заводом за социјално осигурање који је подразумевао да им према висини зараде уплаћују одређени износ. Уговоре су, поред Српске православне цркве, закључили и Румунска православна црква, муслимани, реформисти, евангелисти, старокатолици и низ савеза римокатоличких свештеника.

У припремању закона о црквама и мањим верским заједницама, држава је користила искуства земаља из совјетског блока.⁴

Када је објављен Нацрт закона о правном положају верских заједница, Синод је Државној комисији за верска питања 17. фебруара 1953. доставио низ примедби, а како није био задовољан потоњим одговором Савезног извршног већа, 19. априла се поново обратио Комисији.⁵ Напокон је одлучено да би текст законског акта требало да усагласи посебна комисија чије би чланове с једне стране именовало Савезно извршно

1 Телеграм Сабора Јосипу Броз Титу – *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 66; *Гласник...*, 1/1952, стр. 1-2. Знатан допринос у припреми уговора дао је и Ристо Грђић – Р. Грђић, *Успомене*, стр. 343-345; Ристо Грђић, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд, 1971, стр. 250. Грђић је грешио када је тврдио да је Уговор проглашен 1952. године, што није тачно.

2 *Гласник...*, 1/1952, стр. 1-5 и 22. Ристо Грђић, директор Патријаршијске управне канцеларије, „О социјалном осигурању српско-православног свештенства“, *Гласник...*, 1/1950, стр. 7-12.

3 *Гласник...*, 5/1958, стр. 66-68.

4 Румунски пројекат Закона о култовима – АЈ, 144, 1-24.

5 Писмо Синода, Син. бр. 473/зап. 35 од 17. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 8-142; *Гласник...*, 2-3/1953, стр. 22-26. Писмо Савезног извршног већа, бр. 117 од 17. априла 1953, Синоду; Писмо Синода, бр. 1139/зап. 305 од 19. априла 1953, Савезном извршном већу – АЈ, 144, 8-141.

веће на челу са Слободаном Пенезићем Крцуном, док би Српску православну цркву представљали патријарх Викентије и епископи бањалучки Василије, банатски Висарион и будимски Герман. Састанци су одржани 23. и 24. априла и окончани су, како се сазнаје из записника, на обострано задовољство.¹

Експозе о Предлогу закона о правном положају верских заједница поднео је 22. маја у Народној скупштини Александар Ранковић. Закон је изгласан истог дана, званично је проглашен указом председника Републике Јосипа Броза 27. маја, а ступио је на снагу 4. јуна 1953. године.²

Тим законским актом одређено је да је исповедање вере приватна ствар појединаца, да грађани могу слободно оснивати верске заједнице, да све верске заједнице имају исти правни положај, да могу да издају и дистрибуирају верску штампу (за коју опет важе општи прописи о штампима), да се верска настава (катехизација) може слободно обављати у храмовима и за то одређеним просторијама, да верске заједнице могу оснивати посебне верске школе за образовање свештеника, да се верским заједницама и њиховим органима признаје својство правног лица по грађанском праву, а свештеницима право на оснивање сталешких удружења. Одредбе закона су регулисале и располагање материјалним средствима, прикупљање прилога, обављање обреда и спровођење верске наставе итд.³

Епископ Дионисије објавио је у листу *Американски Србобран*, у броју од 19/20. марта 1953. године, чланак „Српска православна црква и нови закон о верским заједницама у Југославији“. Указао је да је Српска православна црква за време рата претрпела многа страдања, да јој је после рата имовина одузимана, да Синоду државна власт не довољава чак да набави восак и тамјан. Упоредивши дотације државе православним и римокатолицима констатовао је да други добијају знатно више, мада их има далеко мање. Власт не прогони римокатолике, док су православни у Хрватској, Босни и Херцеговини и другим срединама и даље гоњени, писао је епископ. Презентујући текст нацрта закона он закључује да тај акт не даје слободу вернима већ доноси нова ограничења; „убија“ славу, празновање Светог Саве, Видовдана, Божића... Потом је детаљно коментарисао поједине чланове: 1. и 2. члан праве разлике између вероисповести и између мањих верских заједница, чиме се Српска православна црква ставља у неравноправан положај, а истовремено

¹ Службена белешка – АЈ, 144, 8-140.

² *Закон о правном положају верских заједница*, Службени лист ФНРЈ, Београд, 1953; *Гласник...*, 6/1953, стр. 102-103.

³ „Извештај за 1957. годину (Строго поверљиво)“ Савезне комисије за верска питања – АЈ, 144, 23-259.

се омогућава формирање Македонске цркве; члан 3. поставља нова ограничења за верске послове, богослужења и верску наставу; члан 17. је уперен против литија и Врбице; члан 16. даје сва права државним властима над управљањем гробљима, што значи да оне могу кад год хоће забранити опела, парастосе и паљење свећа; члан 4, који даје право верским заједницама да оснивају своје школе, усмерен је на разбијање Цркве преко свештеничких удружења; члан 5. оставља одрешене руке државним властима да сваки верски састанак или богослужење, окарактеришу као политички акт и да га као такав забрани; чланови 12. и 21. омогућавају да црквени брак буде укинут; члан 22. узима црквама право и над звонима и звоњењем, што није био случај ни за време Турака.

Епископ Дионисије је закључио да је дужност архијереја да позову српски народ да устане против новог прогона Српске православне цркве у Југославији, замерајући патријарху што је говорио о слободи религије макар је свима јасно да је то чинио под притиском. Требало је, према епископовим речима, да остане чврст као архијереји Варнава, Гаврило и Јосиф, чак и по цену затвора. Епископ је упутио позив Србима који живе у Канади и Сједињеним Америчким Државама да шаљу молбе, протесте и делегације владама тих држава, како би оне упозориле Јосипа Броза, који их моли за помоћ, да мора омогућити верске слободе.¹

На Сабору у јуну 1953. архијереји су одбили да признају Савез удружења православног свештенства, одложили решавање црквеног проблема у Македонији и договорили се да упуте меморандум Савезном извршном већу због, како су навели, прогона вере и Цркве. Меморандум ипак нису послали, јер им је у међувремену из Савезне комисије за верска питања дато до знања да не би било упутно то да чине, пре свега зато што су државни службеници већ били упознати са садржајем писма које је Синоду доставио прота Милоје Николић² из Лондона, о негативним ставовима поводом свих тих питања Слободана Јовановића, некадашњег председника југословенске краљевске владе. То је довело до прекида комуникације Цркве и државних органа све до почетка септембра 1953. године. Непосредан повод био је позив Слободана Пенезића митрополиту црногорско-приморском Арсенију да сврати код њега у време Сабора, што је овај одбио приметивши да би Пенезић требало да дође у Патријаршију.

У међувремену забележени су напади на архијереје и свештенослужитеље, убиство једног свештенослужитеља, хапшења и протеривања свештенослужитеља, бројне невоље у Епархији бањалучкој итд.

¹ *Американски Србобран*, Пистбург/САД, 19-20. марта 1953. Извештај амбасаде у Вашингтону Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1953, 46-25-47144.

² Више података о писмима видети у делу о дијаспори.

Свестан свих тих чињеница, Синод је затражио пријем у Савезном извршном већу, па је 1. септембра Добривоје Радосављевић дочекао патријарха Викентија и епископе. Иако је разговарано о конкретним темама, одређенији договор није постигнут. Остало је забележено да је на крају патријарх запитао Радосављевића шта се од архијереја очекује да учине како би се односи Цркве и државе поправили, а овај му је одговорио да треба да признају Савез удружења православног свештенства и да осујете сваки покушај утицаја из иностранства на Цркву.

Догађаји који ће уследити дају основе за закључак да је проглашење поменутог закона представљало увод у општи напад на Цркву. Почео је првих дана августа 1953. седницом Главног одбора Социјалистичког савеза радног народа Босне и Херцеговине, када је у уводном реферату Ђуро Пуцар Стари отворено критиковао делатности бискупа бањалучког Драгутина Челика и епископа бањалучког Василија и митрополита дабробосанског Нектарија.¹

Највише проблема изазвало је произвољно тумачење члана 13. Закона о правном положају верских заједница. Због бројних примедби, Синод се с тим у вези често обраћао Савезној комисији за верска питања тражећи разјашњења, интервенције због почињених неправди, ослобађање ухапшених свештенослужитеља, или оних који су кажњени или вербално и физички малтретирани... Такав случај је, примера ради, забележен и 4. маја 1954. године.² У архиви, међутим, нема докумената који би указивали на одговор.

Стварно поштовање закона почело је тек после неколико година.

3.14.3. Свештеничка удружења

Оснивачке скупштине републичких удружења православног свештенства одржане су овим редом: за Црну Гору 14–15. јула 1945. године у Никшићу, за Хрватску 5. августа 1947. у Загребу, за Босну и Херцеговину 22–23. октобра 1947. у Сарајеву, за Србију 1. децембра 1947. у Београду и за Македонију 31. децембра 1947. у Скопљу. По неким тумачењима та удружења су представљала својеврсне свештеничке синдикалне организације, попут просветног синдиката, синдиката металуршких радника итд.³

Комунистичка власт иницирала је стварање савезног свештеничког удружења првенствено ради контроле црквеног живота. Припреме су започеле 27. новембра 1947. када су из србијанске Комисије за верске послове послата писма патријарху Гаврилу и Синоду у којима је тражен

¹ Заседање Архијерејског сабора 1954. године, стр. 100-103.

² Писмо Синода, Син. бр. 831/зап. 266 од 4. маја 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

³ Д. Вурдеља, н. д, I, стр. 67.

благослов за тај чин.¹ Није познато да ли је и како из Патријаршије одговорено.

Оснивачка скупштина Савеза удружења православног свештенства Федеративне Народне Републике Југославије одржана је 3. марта 1949. у Београду, у великој сали Коларчеве народне задужбине.² На скупу је једногласно прихваћена резолуција, у којој је, осим општих задатака, организација одредила своје делатности у шест тачака. „Све ове задатке народно свештенство жели спровести саобразно учењу православне цркве, канонским и апостолским прописима, а у духу њених традиција чувајући чистоту православља и епископални карактер и јединство народне цркве“, стајало је у документу.³

За првог председника Савеза удружења православног свештенства изабран је Витомир Видаковић⁴, а за првог секретара Ратко Јелић⁵. Познато је и да је приликом гласања о предлогу Правила, 14 свештеника из Београда гласало против члана који се односио на ступање тог документа на снагу, пошто су сматрали да би о томе претходно требало да се изјасни Синод.⁶

Са скупштине је упућено писмо Синоду.⁷

Реакције на формирање удружења биле су разноврсне. О новоство-

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове патријарху Гаврилу, од 27. новембра 1947. године – АС, 21, 14. Писмо Синоду разликује се по томе на кога је насловљено; уместо патријараха Гаврила, стоји Свети Архијерејски Синод.

2 Текст „Кратак преглед оснивања и организације савеза и удружења“ Ратка Јелића, од 25. августа 1950. године – АЈ, 144, 3-56. Видети и: АЈ, 144, 2-28.

3 Резолуција Оснивачке скупштине Савеза удружења православног свештенства Федеративне Народне Републике Југославије, одржане 3. марта 1949. године у Београду – АЈ, 144, 2-28.

4 Текст Милоја Дилпарића о историјату Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 1-14. „Тако је за председника Савеза изабран прота Витомир Видаковић. Он је имао врло коректно држање за време рата као и његова породица, но ипак избор председника није био најсрећнији и треба настојати да на његово место дође млађи, еластичнији и енергичнији човек. Прота Видаковић је стар човек, оронут, са застарелим појмовима, оптерећен строгим црквеним схватањима, што се нарочито изразило приликом избора претседника, секретара, благајника, уредника листа и два члана, који сачињавају Извршни одбор, док пленум сачињава 27 чланова“, записао је Дилпарић.

5 Текст Милоја Дилпарића о историјату Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 1-14. „Секретар Савеза је Ратко Јелић. Он је млад и доста енергичан човек. Има доста воље и способности за рад. Врло поверљив и одан. Директиве схвата и доследно спроводи. Прилично амбициозан и то у позитивном смислу. Сналажљив, умешан и угледан међу свештеницима. И поред свих добрих особина још није потпуно постао самосталан, нарочито у замршеним ситуацијама“, записао је Дилпарић.

6 Текст Милоја Дилпарића о историјату Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 1-14.

7 Статут и Правила Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 2-29.

реној организацији писала је и страна штампа, углавном као о комунистичкој творевини.¹

Свештеничко удружење финансирано је из државног буџета што је започело месец дана по његовом формирању, тачније 5. априла 1949. године.² Поред уплата на рачун, у неким случајевима поједини службеници Државне комисије за верска питања уручивали су члановима Удружења новац „на руке“.³

Иницијативни одбор за оснивање Савеза удружења православног свештенства покренуо је 1. марта 1949. и своје гласило *Весник*, а већ у другом броју заглавље листа је промењено јер је у међувремену Савез формиран.⁴

Савез је у наредном периоду за своје активности користио зграду у Улици Светог Саве број 35 која је, до национализације 1946. године, била у власништву предратног свештеничког удружења. После тога, у њу су биле смештене канцеларије србијанског Удружења, редакција листа *Весник*, као и породице четворице службеника.⁵

Свештеничка удружења нису формално признавали ни Синод ни Сабор Српске православне цркве. Сабор је 1949. одбио да их призна с образложењем да се њиховим оснивањем руши црквена дисциплина.⁶

Према доступним сачуваним документима, челници Савеза удружења православног свештенства најчешће су на својим састанцима расправљали о делатностима епископата!

На пленарној седници Управног одбора, 22–23. децембра 1949, Крстан Бијељац је оптужио епископа бањалучког Василија за извесне поступке који, како је рекао, нису по вољи свештеничком удружењу; за епископа зворничко-тузланског Нектарија изјавио је да је „мекши, љигавији али према удружењу такође непомирљиви непријатељ“, и с тим у вези сугерисао да свештенство мора отворено иступати против појединих архијереја. Нестор Поповски је прозвао Патријаршију као једи-

1 Изводи из штампе – АЈ, 144, 2-37.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 62/49 од 5. априла 1949, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 1-26.

3 Признаница Државне комисије за верска питања, бр. 312 од 12. августа 1950. године – АЈ, 144, 2-52.

4 Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 134 од 17. јуна 1949, савезној Дирекцији за информације и Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

5 Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 300 од 25. октобра 1951, Државној комисији за верска питања – АС, 21, 12.

6 Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 75.

ног кривца за то што црквени проблем у Македонији још није решен, а посебно је био критичан према митрополиту Јосифу, да би на крају закључио да епископат спроводи безакоње. У сличном тону наступио је и Милан Илић предлажући да се напише нови Устав Српске православне цркве саобразно савременом стању у држави. Алимпије Поповић је иницирао прекид комуникације са епископима додајући да би требало почети објављивати одговарајуће текстове у штампи.

Милоје Дилпарих је истакао да треба следити идеје Јосипа Броза о стварању народне Цркве. (После Дилпарихевог говора 23. децембра челници Савеза су отишли с њим на пријем код Броза.)

На крају седнице у закључцима су се, између осталог, нашли уопштени напади на епископе Иринеја далматинског, Николаја жичког и Дионисија америчко-канадског, а посебно су били критиковани Василије бањалучки и Јован нишки.¹

Ратко Јелић је 25. августа 1950. констатовао да митрополит Јосиф представља највећу сметњу договору Удружења са Синодом, пошто је одбацивао све предлоге, док се главна замерка Синода сводила на захтев да се удружења формирају по епархијама, а не на републичком нивоу, и да чланови удружења могу бити само свештеници који су у црквеној служби. Јелић је потврдио и улогу свештеничког удружења у избору патријарха 1950. године, додајући да патријарху убудуће треба пружити подршку у решавању општих црквених проблема, проблема Цркве у Македонији, као и обезбеђивања социјалног осигурања за свештенство и њихове породице.

Августа 1950. године Удружење је бројало 1.564 чланова.² На учлањење свештеника првенствено је утицао притисак државних власти. Поред чланова Комунистичке партије, у удружењима је био приличан број свештеника у другом браку, монаха у брачној заједници и разних других особа проблематичних биографија.³

Први конгрес Савеза удружења православног свештенства организован је од 18. до 20. октобра 1951. у Београду. Том приликом је, осим осталог, закључено да од Синода више не треба тражити признавање већ

1 Записник с Треће пленарне седнице Управног одбора Савеза удружења православног свештенства одржане 22-23. децембра 1949. године – АЈ, 144, 2-32.

2 Текст „Кратак преглед оснивања и организације савеза и удружења“ Ратка Јелића, од 25. августа 1950. године – АЈ, 144, 3-56.

3 Д. Г. Вурдеља, н. д, I, стр. 68. „Честитом протојереју Николи Антићу, док је још био у Шапцу УДБ-а је отворено рекла: Избацићемо те из стана у Циган мали, или у Удружење!“ – Исто, стр. 71.

му упутити захтев да се заједнички ангажују на решавању проблема из њихових надлежности, као што су стручно и опште усавршавање свештеника, материјално стање свештеника, сређивање црквених прилика у Македонији итд.¹

Босанскохерцеговачко Удружење православног свештенства штампало је 1951. године *Мали народни молитвеник*. Поводом тога је Синод упутио распис архијерејима у коме је наведено да је та публикација штампана без знања и одобрења Синода, као и да садржај у извесним поглављима одступа од учења Православне цркве, па би надлежни архијереји требало на то да упозоре свештенике.² На тај распис Синода од 9. новембра, који је потписао епископ Василије, Савез удружења православног свештенства реаговао је коментаром у свом гласилу покушавајући да оправда своје активности и, истовремено, оптужујући епископа Василија за тобожње самовлашће у Патријаршији.³

У припремном материјалу за седницу Главног одбора Савеза удружења православног свештенства, заказану за 19–20. март 1952, стајало је да је прошлом конгресу присуствовао и изасланик патријарха Викентија, викарни епископ Доситеј. По извесним сазнањима, како је наведено, њега су истог дана због тога напали у Патријаршији епископи Василије и Макарије. Синод је 23. октобра 1951. саставио окружницу у којој се критички осврнуо на Правила удружења и затражио од архијереја информације поводом напада на поједине епископе на скупштини Савеза удружења православног свештенства. Истовремено, Синод је задужио епископе Василија и Никанора да анализирају све бројеве *Весника* и поднесу реферат, што су они и урадили 6. децембра, указујући да у гласилу Савеза има напада и на самог патријарха. После тога 7. децембра сачињена је нова окружница о Правилима удружења и послата свим архијерејима. Већина епископа није је проследила свом подређеном свештенству! Критике на рад свештеничког удружења долазиле су од епископа Василија, Макарија (мада се за њега сматрало да постепено мења мишљење), Никанора, Симеона и Јована и митрополита Арсенија (за кога је констатовано да је озлојеђен зато што није био изабран за патријарха). Архијереји су, према аутору припремног материјала, били против друштвеног система и то је био и главни разлог њиховог негативног става према свештеничком удружењу. У поменутом документу

1 Стенографске белешке конгреса – АЈ, 144, 5-88.

2 Распис Синода из 1951. године – АЈ, 144, 6-113.

3 Текст „Истина о Малом молитвенику“ Савеза удружења православног свештенства, *Весник*, бр. 17 од 24. октобра 1951. године – АЈ, 144, 6-113.

је разматрана и могућност да се на наредном Сабору патријарх натера на повлачење са трона првосвештеника и одлазак у неки манастир, с напоменом да то не би било лако извести због разних утицаја и чинилаца. Удружење је процењивало да је патријарх повукао више лоших потеза и да се попустљиво понаша према свим члановима Синода, а замерено му је и да празне парохије у Београду попуњава свештеницима који то не заслужују, а потом их још и одликује. Да патријарх нема негативан став према Савезу доказао је, како се наводи, честитајући Јелићу славу.¹

Припремајући се за учешће на седници Главног одбора Савеза удружења православног свештенства, Милоје Дилпарић је 15. марта 1952. саставио дужи текст о разлозима формирања те организације, о њеном раду, проблемима и резултатима. Нагласио је да епископат, предвођен митрополитом Јосифом, није желео да се прилагоди новим околностима па је стога држава и одлучила да оформи пет републичких удружења православног свештенства. Архијереји у почетку нису томе придавали већу пажњу сматрајући да је реч о мањим групама свештеника који неће имати утицаја на већину, па су и прве скупштине оцењивали као неозбиљне и безначајне, мислећи да је за њихово оспоравање довољно да они те скупове осуде, игноришу и иницијаторима припишу разноврсне грехе. Када су увидели своју заблуду, писао је Дилпарић, покушали су да организационо учвршћивање осујете премештањем, кажњавањем, унапређењем према удружењима непријатељски настројених свештеника, забранама учлањивања у удружење, дељењем штофова и намирница добијених од Светског савета црква себи склоним свештеницима, врбовањем колебљивих чланова удружења разним обећањима о помоћи, као и покушајима стварања епархијских удружења уместо републичких итд. Епископе је, тврдио је Дилпарић, забринуло то што држава настоји да склопи договоре са тим удружењима, а не са њима, и када су схватили да притисци не дају очекиване резултате, применили су другачију тактику у намери да удружења потчине себи и тако задрже некадашњу пуну власт над свештенством. Пристали су на преговоре при изради правила, инсистирајући да удружења прихвате то да нова правила могу ступити на снагу и постати пуноважна тек када их одобри Синод, то јест Сабор. У таквој ситуацији дошло је до стварања Савеза удружења православног свештенства, то јест до обједињавања и координације рада републичких удружења, нагласио је Дилпарић. „Савез и удружења су замишљени од наше стране као контратежа самој Патријаршији, а у циљу одређивања једне конструктивне политике Православне цркве. По општој оцени, можемо рећи да су на томе показали добре резултате. Преко Савеза је вршена успешна борба против реакционарних епископа.“ Како би таква политика била настављена, Дилпарић је сматрао да треба спрове-

¹ Предлог тема за разговор за седницу Главног одбора Савеза удружења православног свештенства, заказану за 19–20. март 1952. године – АЈ, 144, 6–107.

сти „чишћење“ удружења од оних свештеника који су у њих ступили из личних интереса и оних који ометају рад удружења; кроз штампу и на скупштинама треба покренути критику појединих архијереја, а патријарху пружити подршку; започети кампању за промену Устава Српске православне цркве како би свештенство добило извесна права... Дилпарић је посебно издвојио успешна залагања појединих пододбора да се у дневни ред седница виших организација уврсти питање веронауке у школама, формирање црквених хоров, као и формирање и попуна црквених одбора. Када је председник Алимпије Поповић, подржан од неколико старијих свештеника (Витомир Видаковић, Велимир Исаковић), инсистирао да се донесе одлука којом ће се императивно затражити од државних власти императивно да веронаука буде обавезна у школама, био је убрзо смењен скупа са својим истомишљеницима. Дилпарић је закључио: „Напомињемо да ова питања чак ни Патријаршија не поставља, а постављало га је свештеничко удружење“. Због свега тога Дилпарић сматра да би требало озбиљно приступити чишћењу пододбора од свих непријатељски настројених свештеника. „Напоменули смо већ да има читав низ случајева да поједини свештеници врло активно раде на непријатељској линији, а неки чак и демонстративно дају отказе на чланство (на пример свештеник Душан Он. Поповић из Београда – Маркова црква). Такође није ништа учињено у придобијању нових чланова у удружење, што би са једним енергичним чишћењем непријатељских елемената имало само позитивног утицаја на учвршћивање удружења.“

Поглавље Дилпарићевог текста насловљено „Шта треба даље урадити?“ је, чини се, најконкретније: „1. Настојати и апсолутно онемогућити да нас непријатељи туку нашим оружјем, тј. да претворе свештеничко удружење у своју организацију, у политичку црквену трибину са које и из које ће нас нападати, ометати и ход нам успоравати. Са више умешности и такта, а паметном политиком лако изводљиво. (Сада имамо добар део наших људи у удружењима); 2. Треба водити борбу против политичког утицаја цркве, али да то не изгледа као да се води борба против цркве као такве, већ против непријатељских схватања која она шири.“¹

Према оцени чланова Главног одбора Савеза удружења православних свештеника амитрополит Арсеније представљао је велику кочницу у раду Удружења.²

На ванредној скупштини, одржаној 10. маја 1952. на Цетињу, све-

¹ Текст „Удружење православних свештеника у ФНРЈ“ Милоја Дилпарића, од 15. марта 1952. године – АЈ, 144, 6-113.

² Предлог тема за разговор за седницу Главног одбора Савеза удружења православног свештенства заказану за 19-20. март 1952. године – АЈ, 144, 6-107.

штеници су исказали незадовољство радом митрополита Арсенија.¹

Савезно извршно већ одобрило је јуна 1953. једнократно право на попуст од 75 одсто од редовне цене повратне железничке карте за све чланове свештеничких удружења.²

После заседања Сабора, Синод је 23. јуна 1953. доставио Савезу удружења православног свештенства реферат Законодавног одбора о свештеничким удружењима.³

Милоје Дилпарић је првих дана јула посетио патријарха Викентија у Патријаршији и том приликом су, поред осталог, разговарали и о помешној реферату.⁴

Ратко Јелић, секретар Савеза удружења православног свештенства, разговарао је 11. децембра 1953. с Добривојем Радосављевићем, новим председником Савезне комисије за верска питања, о актуелним темама. Према белешци, током сусрета су се дотакли и важних питања формирања 21 епархијског одбора, а било је речи и о датуму одржавања пленума, о опорезивању свештеника, о материјалној помоћи, о садржају *Весника* итд. Договорили су и да случај свештеника Стевана Вукчевића⁵ из Чапљине, који је на последњем Сабору рашчињен, треба расправити на пленуму, а и удружење за Босну и Херцеговину би требало да се огласи у вези с тим. Закључено је да би требало извидети могућности пресељења Савеза и србијанског Удружење у зграду где је већ налази Савезна комисија за верска питања – Француска 31. Што се тиче потребе отварања интерната за свештеничку децу која су на студијама у Београду, договорено је да би Савез требало да купи једну кућу и адаптира је за те сврхе, а студенти би плаћали само станарину. На крају разговарано је и о проблему социјалног осигурања свештеносмонаха који су боравили у парохијама – како се Патријаршија изјаснила против, закључено је да би о томе требало расправити и на пленуму и упутити образложен акт

1 „Црногорско свештенство и његово удружење“, *Удружење православног свештенства Југославије 1889–1969*, Београд, 1969, стр. 107.

2 Писмо Савезног извршног већа, бр. 173/53 од 14. јуна 1953, земаљским комисијама за верске послове – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 1660/зап. 528 од 23. јуна 1953, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 8-137.

4 Службена белешка – АЈ, 144, 8-140.

5 Више података о том свештенику дато је у делу о свештенослужитељима.

Савезној комисији за верска питања.¹

После објављивања судске пресуде четворици свештеника на Цетињу, 1954. године, десетак њихових колега чланова земаљског Удружења православног свештенства обратило се Савезној комисији за верска питања тврдећи да је митрополит Арсеније највећи кривац за стање у Митрополији црногорско-приморској.

Митрополит је оптужен да је „од првог дана по доласку на Цетиње свјесно и систематски непријатељски радио, окупљао око себе, помагао и унапређивао свештенике, који су непријатељи Удружења, поретка и државе, стварао је раздор међу свештеницима и свим средствима се борио да онемогући сваку сарадњу између цркве и државе“. На такве појаве, како је писало, указивали су митрополиту али безуспешно. „Управни одбор Удружења православних свештеника Црне Горе у име своје и свих својих чланова ограђује се од оваквог рада осуђених свештеника, као и митрополита Арсенија и моли да се предузму потребне мјере у циљу заштите православног свештенства од оваквих његових поступака“, наведено је у писму.²

У елаборату о Савезу удружења православног свештенства ФНРЈ, написаном 19. фебруара 1954. године, после изношења историјата организовања свештеника, наведено је да подаци о чланству нису поуздани, да је изван удружења највише свештеника из Епархије бањалучке, да су у Македонији сви свештеници учлањени, а да у Црној Гори Ђорђије Калезић прети свештеницима који нису чланови. „Једино би требало на неки начин брисати из Удружења 10-15 бивших свештеника, који су обријали браде, не иду никако у цркву, дјецу не крсте, једном ријечју, јавно иступају као комунисти.“³

Савез удружења православног свештенства посетила су почетком новембра 1954. тројица високих службеника Светског савеза цркава, које је предводио Роберт Максвел. Гости су се, осим осталог, распитивали

1 Службена белешка о разговорима Ратка Јелића и Добривоја Радосављевића – АЈ, 144, 8-132.

2 Писмо је потписало 11 чланова Управног одбора Удружења. Писмо бр. 70 од 16. марта 1954, црногорској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 9-162. После месец дана, писмо је прослеђено Државној комисији за верска питања.

3 Текст „Савез удружења православног свештенства ФНРЈ“ – АЈ, 144, 8-132. Више података дато је у поглављу о архијерејима.

и о случају осуђеног митрополита црногорско-приморског Арсенија.¹

Други конгрес Савеза удружења православног свештенства организован је 23–24. фебруара 1955. године.² Патријарх је као свог изасланика на тај скуп послао проту Косту Луковића, који је био познат као велики противник удружења.

Иначе, свештенички конгрес био је једна од тема Друге редовне седнице Савезне комисије за верска питања 11. марта 1955. године. Добривоје Радосављевић је констатовао да је скуп успео јер су, како је навео, извештај, дискусије и закључци били добри. Приметио је да је једна група београдских свештеника покушала првог дана да омете зацртани програм рада, али су у томе били осујећени. Конгрес је прихватио Правила, тајним гласањем изабран је нови Главни одбор са протом Миланом Д. Смиљанићем на челу, постављен је нови уредник *Весника*, а сутрадан су сви чланови тог тела посетили Јосипа Броза... Радосављевић је сматрао да би требало прихватити поједине примедбе архијерејског Сабора и тако исказати добру вољу за компромисом. Било је и предлога да чланови Главног одбора посете патријарха Викентија, док је једна група присутних захтевала оштрији однос према архијерејима уопште. Конгрес је усвојио одлуку да се формирају епархијска удружења. Радосављевић је предложио да до архијерејског Сабора буде спроведена целокупна реорганизација Савеза и да се онда тражи да га Сабор призна. То би требало спровести веома пажљиво и под надзором републичких комисија за верска питања. Констатовано је и да барем 300–400 примерака *Весника* треба дистрибуирати у иностранство посредством Одељења за штампу Секретаријата за иностране послове.

На крају седнице Савезне комисије за верска питања изречено је неколико примедби на излагања појединих свештеника.³

За рад свештеничких удружења интересовали су се и представници разних дипломатских институција. Забележено је да је 3. марта 1955. године Ратко Јелић разговарао са секретаром амбасаде Сједињених Америчких Држава, о чему је потом сачинио белешку и послао је Савезној комисији за верска питања, а она је после месец дана проследила Државном секретаријату за иностране послове.⁴

1 Белешка Ратка Јелића, од 6. новембра 1954. године – АЈ, 144, 10–163.

2 Документи са конгреса Савеза удружења православног свештенства – АЈ, 144, 14–208.

3 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања одржане 11. марта 1955. године – АЈ, 144, 14–202.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 73 од 4. априла 1955, Државном

Према Јелићу, амерички дипломата је тврдио да се грађани Америке стално интересују за верске прилике у Југославији, али како америчко Министарство иностраних послова није у стању да им да опоуздан одговор, он би желео да о томе сазна нешто више!¹

Нешто касније, 21. марта 1955, и један од секретара амбасаде Велике Британије посетио је Јелића. По устаљеној пракси, Јелић је опет сачинио белешку и упутио је Савезној комисији за верска питања. Како стоји у том извештају, Јелић се после позива из амбасаде договорио са Дилпарићем и протом Смиљанићем о пријему Британца. На питање госта о архијерејима који су противници свештеничког удружења, Јелић је одбио да одговори поменувши ипак да рад Удружења и сређивање односа државе и Цркве омета епископ жички Николај Велимировић. Дипломату је, према Јелићевом запису, интересовао и црквени проблем у Македонији.²

Маја 1955. године реорганизовано је Удружење српског православног свештенства Народне Републике Хрватске. Најпре је 21. априла одржана скупштина за епархију Горњокарловачку, потом 27. априла за Пакрачку, а затим 3. маја за Далматинску и 10. маја за Загребачку, да би 11. маја била одржана скупштина на нивоу републике. Како су на територији Хрватске постојале и парохије епархија Сремске и Бачке, организоване су скупштине и за те територијалне црквене јединице 21. априла и 9. маја.³

Земаљски одбор Удружења српског православног свештенства Хрватске сачињавала су по три делегата сваког епархијског удружења. Према сазнањима Илије Ђука, секретара тог удружења, било је мало контаката свештенства са органима општина или котара, али је с друге стране забележено много контаката са службеницима Управе државне безбедности. Ти службеници, навео је Ђук, учествују у припремама свих свештеничких скупштина, решавању актуелних проблема у односу свештеника и власти, па такав отворени ангажман производи мучан утисак који се преноси на чланство.⁴

секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 12-199.

1 Службена белешка Ратка Јелића, од 4. марта 1955, о разговору са секретаром америчке амбасаде – АЈ, 144, 12-199.

2 Службена белешка Ратка Јелића, од 21. марта 1955, о разговору с трећим секретаром британске амбасаде – АЈ, 144, 12-199; АЈ, 144, 14-210.

3 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 106/55 од 23. маја 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200; Писмо хрватске Комисије за верске послове, Пов. бр. 14/55 од 24. маја 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

4 „Нека запажања приликом реорганизације републичког удружења и оснивања

Према елаборату србијанске Комисије за верске послове сачињеним почетком августа 1955, у Удружењу православног свештенства је 1.129 (или 71%) од укупно 1.578 свештеника и монаха, распоређених у 11 епархијских удружења, то јест 56 пододбора. У тексту је наглашено да је међу члановима веома мало архијерејских намесника, јер је однос архијереја према Удружењу негативан што се види и из чињенице да је само епископ рашко-призренски Владимир присуствовао оснивачкој скупштини епархијског удружења. „Садржина рада удружења је углавном решавање материјалних проблема свештеника, подела парохија, деоба помоћи, затим третирање разних мера наших органа које се односе на верска питања, као и стабилизација и признање удружења православних свештеника од стране Синода. Врло тешко се шири схватање код православних свештеника да једино преко Удружења могу да се супротставе недемократским мерама и самовољи виших црквених органа и Синода“, истиче се у извештају србијанске Комисије за верска питања.¹

Готово идентични ставови изнети су и у извештају о раду србијанске Комисије за верске послове од 30. децембра 1955. године намењеном Савезној комисији за верска питања.²

Текст „Једна одлука Бугарске православне цркве“ о укидању свештеничких удружења на седници Сабора 8. јуна 1955, објављен у *Гласнику* Српске православне цркве, број 10 за 1955. годину, изазвао је велику пажњу у надлежним државним органима и реакције из кабинета Александра Ранковића, Државног секретаријата за иностране послове и Савезне комисије за верска питања. Сабор Бугарске православне цркве није, наиме, потврдио правила те свештеничке организације већ је констатовао да су братства започела писану и усмену борбу против архијереја и тако довела у питање канонско устројство Цркве.³

Ранковић је затражио од Државног секретаријата за иностране послове детаљније информације о свему томе. У одговору од 13. фебруара 1956. наведено је да је, према сазнања амбасаде у Софији, сукоб ниже

епархијских удружења српског православног свештенства на територији Народне Републике Хрватске“ Илије Ћука уз писмо хрватске Комисије за верске послове, Пов. бр. 14/55 од 24. маја 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

1 Писмо србијанске Комисије за верске послове, Пов. бр. 167 од 11. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

2 Извештај о раду србијанске Комисије за верске послове у 1955. години – АЈ, 144, 15-230; Белешка о србијанском Удружењу православног свештенства – АЈ, 144, 11-196.

3 Писмо Кабинета Александра Ранковића, од 3. новембра 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 17-232.

и више јерархије одавно постојао а кулминирало је крајем 1954. године одбијањем припадника свештеничке организације да сваке године полажу стручне испите. То је навело Синод Бугарске православне цркве да оконча самовољу Савеза братстава и рушење сопственог ауторитета и уз помоћ надлежних државних власти Савез је био распуштен.¹

Савез удружења православног свештенства добио је почетком 1956. од Светског савета цркава на поклон аутомобил. Да би платио царину за помоћ се обратио Савезној комисији за верска питања. Позитиван одговор је стигао 23. марта, а новац је убрзо уплаћен.²

Група челника Савеза удружења православног свештенства путовала је у периоду 12–23. јун 1956. по Хрватској, и по повратку у Београд написала веома опширан извештај, на 41 страници густо куцаног текста, и упутила га Савезној комисији за верска питања.³ Констатовано је, поред осталог, да је напетост на подручју које су посетили изазвана извесним поступцима заговорника антирелигиозне борбе, који се служе претњама и пресијом у односу према свештенослужитељима, не презајући чак ни од насиља и материјалног штеточинства. „С друге стране долази та напетост од презања верника пред репресалијама, ако се користе својим правом слободе задовољења верских потреба. Они при том често не могу да разликују питање задовољења верских потреба од питања шовинизма, братства и јединства, првобораштва, па се боје да ће то повредити ако буду тражили да задовоље својим верским потребама.“ Таква напетост, како је указано, постоји и тамо где уопште нема свештеника, па народ из Вргин Моста, Коренице, Удбине, Лапца, Грачаца криомице одлази у Карловац, Бихаћ, Офестово код Книна да задовољи своје верске потребе. Проблеми се морају решавати, јер ће последице бити веома тешке, наглашено је у извештају. „Ми међутим, гајимо поуздану наду да ће се ствари тамо где је најтеже, поћи на боље, а ово утолико више, што најновији експозе друга Александра Ранковића садржи такве позитивне и широке интенције, каквима смо се и ми руководили на сваком састанку и разговору.“⁴

1 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 41803 од 13. фебруара 1956, Кабинету Александра Ранковића – АЈ, 144, 17-232.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 87 од 23. марта 1956, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 17-232.

3 Извештај с пута – АЈ, 144, 19-236.

4 Извештај који су потписали Ратко Јелић, секретар и Милан Д. Смиљанић, председник Савеза удружења православног свештенства, Илија Ћук, секретар и Милан Радека, председник Удружења православног свештенства Хрватске, достављен Савез-

Крајем 1956. или почетком 1957. године, у Савезној комисији за верска питања, у белешци „Информација о православној цркви“ констатовано је да свештеничко Удружење после Конгреса у фебруару 1955. животари због нездравог стања међу челницима те организације, па је изражена бојазан да би на предстојећем Сабору архијереји могли да заbrane рад Савеза удружења православног свештенства.¹

На Другом конгресу Савеза удружења православног свештенства одлучено је да се штампа споменица на свештенике страдале у Другом светском рату, па је 12. августа 1957. од Савезне комисије за верска питања затражен новац за објављивање те публикације. После извесног времена, Комисија је одобрила тражена средства.²

Добривоје Радосављевић је позвао све чланове Главног одбора Савеза удружења православног свештенства да се 26. децембра 1957. године појаве у Савезној комисији за верска питања како би домаћинима разјаснили зашто је Савезна комисија за верска питања о закључцима Главног одбора сазнала из новина.³

Милоје Дилпарић, председник, а касније секретар Државне, потоње Савезне комисије за верска питања, бирао је сараднике међу свештенослужитељима, а било је случајева да су се они сами нудили, уз малу накнаду, кроз разне форме, а најчешће приликом изношења захтева за премештајима у другу парохију. То је био и случај, средином 1952. године, са свештеником Душаном О. Поповићем из Вршца, Епархија банатска, који је желео да дође на једну од београдских парохија. Он је, у том контексту, надлежне државне службенике подсетио на своју активност у Удружењу православног свештенства нудећи још бољу сарадњу. У прилог Поповића говорио је и Ратко Јелић, председник те организације.⁴

ној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

1 Службена белешка „Информација о Православној цркви“ – АЈ, 144, 19-234.

2 Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 357 од 12. августа 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 377 од 9. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Записник са састанка у Савезној комисији за верска питања, одржаног 26. децембра 1957, Стр. пов. бр. 58 од 27. јануара 1958. године – АЈ, 144, 23-277.

4 На крају белешке, стоји кратка констатација: „Мој је утисак да је овај Поповић у приличној мери раскрстио са поповштином, да је доста паметан и да уме да ради“.

Према Дилпарићевој белешци из јула 1952. године, Петар Самарцић из Глушаца, Епархија шабачка, препоручивао се за пароха у Љубљани, наводећи да би га митрополит Дамаскин одмах поставио, као и да је о томе већ разговарао са Јелићем.¹

А. Набављачко-продајна задруга Савеза удружења православног свештенства

Државни органи иницирали су стварање свештеничких задруга, а један од разлога за то било је смањивање дотација Савезу удружења православног свештенства.

Оснивачка скупштина Набављачко-продајне задруге православног свештенства одржана је 3. априла 1949. године.²

Задруга је била обавезна да саставља периодичне извештаје и да их доставља Државној комисији за верска питања. Производила је разне потрошштине за свештенорадње и свеће и продавала их својим члановима. Да би набавила потребан материјал морала је да тражи сагласност од надлежних државних органа.

Свештеничка Задруга имала је маја 1950. године укупно 1.126 чланова: у Србији 755, у Босни и Херцеговини 52, у Македонији 191, у Црној Гори 25 и у Хрватској 103 свештенослужитеља.³

Б. Штампa Савеза удружења православног свештенства

Савез удружења православног свештенства имао је своје службено гласило *Весник*, које је излазило два пута месечно, на четири стране. Први уредник био је Љубисав Јовановић (бројеви 1–46), потом Ратко Јелић (47–60), Милутин Петровић (61–134) и други.

Радам редакције нису увек били задовољни представници државних органа, па је захтевано да могући проблематични текстови претходно буду достављени на увид Државној комисији за верска питања. Ни управа Савеза удружења православног свештенства није била задовољна садржајем гласила, па се неретко о томе расправљало на седницама. У 1952. године забележено је да је у основи свих критика заступан став да је Удружење сталешка организација, па у гласилу мора бити више текстова о њој, а не о вери и религији. Замерке су се односиле и на текстове о свештеницима који су означени као реакционарни. Инсистирао је да треба писати о „обичним“ темама попут социјалног осигурања,

Белешка Милоја Дилпарића – АЈ, 144, 6-126.

1 Белешка Милоја Дилпарића – АЈ, 144, 6-126.

2 Извештај о Оснивачкој скупштини Задруге – АЈ, 144, 2-42.

3 Писмо Милоја Дилпарића, К-159 од 23. маја 1950, Савезном министарству трговине и снабдевања – АЈ, 144-2-53.

здравственој заштити и сличним. Предлагано је и ангажовање спољних сарадника како не би пречесто били објављивани текстови истих аутора. Констатовано је да квалитет гласила уопште није задовољавајући, да је опрема слаба, а штампање нередовно.¹ Уз све то, и финансирање *Весника* није било редовно.²

После прекида комуникација између државе и Цркве након Сабора 1953. године, држава је искористила *Весник* за нападе на архијереје. То су, судећи према белешкама, 11. децембра договорили Ратко Јелић, секретар Савеза удружења православног свештенства, и Добривоје Радосављевић, нови председник Савезне комисије за верска питања. Када је Јелић затражио упутства како би требало писати у *Веснику* и запитао да ли да објављују критике о појединим архијерејима, Радосављевић је одговорио да конкретне случајеве треба обелоданити, али бирајући речи.³

Савез удружења православног свештенства добио је дозволу од државних органа да објављује календаре, молитвенике и сличне публикације. То је урађено првенствено стога да би се умањили приходи Патријаршије и, с друге стране, помогао Савез. Остало је забележено да је крајем 1949, на основу дозволе Министарства унутрашњих послова, штампан календар за 1950. годину у тиражу од 30.000 примерака.⁴

Од свих епархијских удружења православног свештенства само је оно у Епархији шабачко-ваљевској имао своје гласило *Билтен*. Додуше објављена су само три броја (1955, 1956 и 1957).

3.14.4. Однос Синода, Сабора и архијереја Српске православне цркве према свештеничким удружењима

Тешко је утврдити када су Патријаршија, то јест Синод, Сабор и поједини архијереји први пут јавно реаговали на вести о стварању свештеничких удружења.

После пријема Предлога правила Савеза удружења православног свештенства, Синод је одлучио да се о томе разговара на седници редовног Сабора почетком јуна 1951. године. Сабор је 11. јуна разматрао и одбио да прихвати Предлог правила с образложењем да су она у супротности са Уставом Српске православне цркве.⁵

1 Предлог тема за разговор за седницу Главног одбора Савеза удружења православног свештенства заказану за 19–20. март 1952. године – АЈ, 144, 6-107.

2 Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 289 од 24. децембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

3 Службена белешка о разговорима Ратка Јелића и Добривоја Радосављевића – АЈ, 144, 8-132.

4 Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 174 од 15. јула 1949, Министарству унутрашњих послова – АЈ, 144, 1-26.

5 Препис писма Синода, бр. 2938/зап. 778 од 23/10. октобра 1951. године, архи-

Синод је Правила Савеза удружења православног свештенства одбио и маја 1953. године указујући да није у потпуности удовољено свим примедбама претходног Сабора, али је и тај пут коначну одлуку препустио предстојећем Сабору.¹ После расправе на једној од саборских седница, Синод је 12. јуна 1953. известио Савез удружења православног свештенства да је Сабор признавање удружења условио његовом реорганизацијом по епархијама, састављањем правила за нова удружења, уклањањем из чланства неколико свештеника због њиховог вишегодишњег вређања архијереја, затраживши од њих покајање за погрешке и да својим даљим деловањем покажу да им је стало до дисциплине Цркве.²

Извршни одбор Савеза удружења православног свештенства расправљао је 1. априла 1954. о актуелним питањима у тој организацији, па је одлучено да затраже пријем у Патријаршији. Састанак је одржан сутрадан. Уз патријарха Викентија били су епископи браничевски Хризостом, банатски Висарион и будимски Герман, а из Извршног одбора Савеза проте Милан Д. Смиљанић, Александар Савић и Драгољуб Јанковић, и јереји Митар Кажић, Борис Станковски, Живко Костић, Милутин Петровић, Лазар Гојнић, Средоје Мањулов и Ратко Јелић.

Прота Смиљанић је говорио о проблему социјалног осигурања и о осигурању монаха коме су се архијереји успротивили. После мучне дискусије, у којој је предњачио Јелић, Смиљанић је покренуо питање извршења одлука Сабора да свештеници у другом браку напусте нове супруге, а када је патријарх казао да неће на томе инсистирати, свештеници су исказали задовољство.

Поводом црквеног питања у Македонији, Смиљанић је споменуо унијатску пропаганду, која је много оживела у тој републици, нарочито у местима где нема довољно православних свештеника, па би, како је рекао, требало се позабавити тим питањем и рукополагати свршене богослове у тим парохијама. Патријарх, с друге стране, сматрао је да не постоји проблем унијаћења у Македонији, да је то време прошло, да је унијата тамо сваким даном све мање. На молбу епископа Висариона, Борис Станковски је, међутим, испричао како унијати и даље вршљају, а чак су и римокатолички свештеници добили дозволу да могу служити службу на црквенословенском језику. На питање зашто не рукополаже свршене богослове из Македоније, патријарх му је одговорио да Маке-

јерејима – АЈ, 144, 8-140. Извесни архијереј доставио је примерак тог писма Државној комисији за верска питања!

1 Писмо Синода, бр. 1335/зап. 387 од 13. маја 1953, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 8-143.

2 Писмо Синода, бр. 2560/зап. 451 од 12. јуна 1953, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 8-132.

донци одбијају везе са Патријаршијом и да чак не спомињу патријарха као администратора. Станковски је подсетио да је патријарх обећао, и то пред Ратком Јелићем, делегацији Македонаца, да ће рукополагати њихове богослове. Патријарх се правдао да би га у том случају Сабор позвао на одговорност, пошто стање у Македонији сматра за шизму.

Током разговора о кандидатима за епископе, патријарх је констатовао да се са именима предложених тешко може изаћи пред Сабор. Епископи су од Станковског затражили да предложи друге кандидате, а он се изговарао чињеницом да нема овлашћења за тако нешто без консултовања са Иницијативним одбором. Патријарх је стога указао да би, до предлога из Македоније, за почетак Македонци требало да приме једног епископа из Београда. Тражио је да кандидат има бар средњу спрему и добре моралне квалификације, приметивши да би га у том случају Сабор прихватио. Јелић је поновио да ипак треба наћи неки начин да буду рукоположени богослови Македонци. На речи епископа Хризостома да би Сабор по Уставу могао да пензионише митрополита скопског Јосифа, Јелић и Станковски су констатовали да би Синод требало да покрене решавање црквеног проблема у Македонији и преко државних власти, пошто је оно црквено колико и државно.

Патријарх је на крају поменуо комисију која је својевремено радила на нацрту Закона о верским заједницама и тадашњу изјаву Слободана Пенезића да је влада Македоније вољна да се то питање реши, али да је застало код Иницијативног одбора. На крају је Смиљанић предао представке о социјалном осигурању и о Македонији.¹

Синод је 25. маја 1954. доставио Савезу удружења православног свештенства своју одлуку о спорним члановима Правила. У потоњем одговору Милану Д. Смиљанићу од 9. јуна, Синод је указао да његове замерке и сугестије не могу бити уважене.² Без обзира на то, Савез удружења православног свештенства писао је Сабору, а он је после расправе закључио да се доношење коначне одлуке одлаже за следеће заседање.³

Проблем прихватања Правила Савеза удружења православног свештенства био је тема и разговора патријарха Викентија и чланова Главног одбора Савеза 13. октобра 1954. године. О том сусрету постоји веома

¹ Белешка Ратка Јелића, од 5. априла 1954, о разговору с члановима Синода – АЈ, 144, 17-171.

² Писмо Синода, бр. 1098/зап. 332 од 25. маја 1954, Савезу удружења православног свештенства; Писмо Савеза удружења православног свештенства, бр. 194 од 9. јуна 1954, Синоду; Писмо Синода, бр. 1306/зап. 400 од 16. јуна 1954, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 10-176.

³ Писмо Сабора, АСБр. 37, 48/зап. 86 од 6/19. јуна 1954, Синоду – АЈ, 144, 10-176.

исцрпан извештај Милана Д. Смиљанића Савезној комисији за верска питања. Он је навео да је тридесетак челника Савеза разговарало са патријархом Викентијем и тројицом чланова Синода (епископи Макарије, Василије и Герман). У поздравном говору Смиљанић је избегао да помене несугласице поводом признавања Савеза, задржавши се тек на питањима опорезивања свештеника, црквених и манастирских имања, на проблемима црквених и парохијских домова, на случајевима претварања појединих манастира у музеје, на неједнакој примени Закона о правном положају верских заједница, као и на потреби доношења правилника за правилну примену тог акта. На те његове речи архијереји су узвратили наводећи све мере које су предузели како би проблеми били разрешени.

Смиљанић је говорио и о настојањима чланова Главног одбора да се приближе надлежним архијерејима ради заједничког решавања проблема у вези са бољом организацијом црквених општина и питања правилног попуњавања упражњених парохија. Патријарх је реаговао због употребе речи „приближе“, нагласивши да сматра да су сви они једно, а у организацији и јачању црквених општина главна улога по црквеним правилима припада парохијском свештенику и никоме више. Као позитиван пример истакао је свештенство Архиепископије београдско-карловачке које је, каже, знатно повећало приходе. Уговор о социјалном осигурању свештеника он сматра веома корисним и истиче да се сви у Сабору старају да своје обавезе у погледу плаћања доприноса испуњавају и да не дозволе да због немарности и алкавости тај уговор буде раскинут.

У наставку је разговарано о потреби арондације парохија, о чему је донета одлука на последњем заседању Сабора, али није било превише расправе о томе како ће оне бити попуњаване, јер су свештеници из Македоније у међувремену скренули ток дискусије на црквени проблем у тој републици. Претходно је на питање свештеника Ђорђа Ангеловског о попуњавању упражњених епархија, патријарх одговорио да је своје ставове послао Иницијативном одбору. Свештеници из Македонији су изјавили да им ништа није стигло запитавши зашто се не рукополажу њихови кандидати, пошто је потреба за свештеницима у Македонији велика. Патријарх је узвратио да о рукополагању не може бити речи, док се са цркве у Македонији не отклони шизма. Тада је епископ Герман појаснио израз шизма рекавши да тај термин користе у канонском а не догматском значењу. „Патријарх је рекао: Ми Иницијативни одбор де јуре не признајемо а де факто га признајемо, јер са њим општим, ми пишемо њему и од њега одговоре примамо. Сада је на Иницијативном одбору да он са своје стране покаже добру вољу, те да ствари крену таквим током како би се сва питања могла правилно и како треба решити.“

Епископи Василије и Герман били су сагласни у ставу да би Иницијативни одбор требало да одабере и препоручи свештенике из Македоније који би били постављени за архијерејске заменике, чланове цркве-

них судова и епархијских одбора. Обећали су да ће сви предлози бити прихваћени у Синоду и Сабору и да ће на тај начин бити успостављена канонска веза. Потом би уследило рукополагање свршених богослова за свештенике што би чинио патријарх или неко од архијереја, а на крају би било решено и питање избора и устоличења епископа. Патријарх је нагласио да је он једини надлежни архијереј за све три епархије у Македонији, али је Борис Станковски приметио да то значи враћање на 1941. годину. Патријарх му је узвратио да се ствари не могу другачије решити и да се принципи, на којима почива црквена организација, не могу рушити! Остали свештеници из Македоније одбацили су примедбу Станковског и обећали да ће о томе извести свештенство у Македонији.

Да би поправио неугодан утисак, проузрокован изјавом Станковског, Смиљанић је истакао да Савез није преузимао улогу некаквог судије или саветодавца по том питању, већ је увек настојао да то питање буде решено на начин који ће погодovati интересима македонског народа и Цркве. Ситуација у Македонији, према његовим речима, није тако лоша и несређена с обзиром на то да више од десет година тамо нема епископа, што је, додаје, заслуга Иницијативног одбора и Удружења свештеника Македоније.

Патријарх је замерио Иницијативном одбору због тога што још није почео да саставља листу кандидата за епископе, указавши и да је грешка што су свештеници који су назначени као кандидати за епископе разводили своје бракове и то само код црквеног суда који Сабор не признаје, пошто је требало да то претходно учине код државног па тек онда код црквеног суда. „Али до развода брака није морало доћи пре избора за епископа, јер је, како је то Патријарх рекао, пракса у цркви, да кад се ожењени свештеник бира за епископа и ако буде изабран, тек се онда (ако пристане на избор) разводи добровољно са женом, иде извесно време у манастир, па тек онда именује и посвећује за епископа. Најзад су и Патријарх и оба епископа рекла, да би требало спровести сву напред означену процедуру у цркви у Македонији, па би онда свакако лакше дошло и до избора епископа па и до промене црквеног устава.“

На крају састанка ипак је изражено обострано задовољство што је до сусрета дошло.¹

3.14.5. Разни порези

Државне власти притискале су Цркву на разне начине, поред осталог, и тиме што су слабиле њену економску и материјалну моћ. Посебну врсту притиска представљало је разрезивање пореза парохијама и парохијским свештеницима. Тешко је утврдити ко је и када написао прву

¹ Извештај Милана Д. Смиљанића о разговору с члановима Синода, од 13. октобра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-171.

притужбу на такво решење, али извесно је да их је било много! Најчешће су их писали Патријаршијски управни одбор и Синод, ређе су то радиле парохијске управе.

Патријаршијски управни одбор обратио се 20. маја 1951. године Државној комисији за верска питања с молбом да интервенише како би се ослободио плаћања пореза на поклон добијен у Славонском Броду (радило се о кући коју је покојни свештеник завештао парохији да би се подигла нова црква, јер је стара 1941. срушена), упоређујући тај случај с поклонима за изградњу храма Светог Саве на Врачару у Београду. Државна комисија за верска питања подржала је ту молбу и тражила од Министарства финансија да је повољно реши.¹ Одговорено је да Црквена општина у Славонском Броду порез и није требало да плати.² По пријему тог одговора, Државна комисија за верска питања је 4. марта 1952. обавестила Патријаршијски управни одбор да ће, према мишљењу Министарства финансија, Народни одбор Славонског Брода вратити новац тамошњој Црквеној општини.³ Но, тиме проблем није био решен. Наиме, после пет месеци Државна комисија за верска питања обавестила је Патријаршијски управни одбор да се уплаћени новац не може вратити јер је законска регулатива у међувремену измењена.⁴

Ни манастирске управе нису биле поштеђене опорезивања. То је био случај и са управом манастира Острог, Митрополија црногорско-приморска, која се поводом тога жалила Митрополији. Онда је преписка кренула путањом Митрополија – Патријаршијски управни одбор – Државна комисија за верска питања – црногорска Комисија за верске послове. Ђорђије Калезић, председник црногорске Комисије за верске послове, одговорио је 6. новембра 1952. истичући да су органи народне власти разрезали порез управи јер је постојала сумња да манастир има више прихода за опорезивање. На основу те сумње Народни одбор срезом титовградског обавио је преглед рачунских књига и прихода манастира Острога и установио да је Управа достављала нетачне податке, па је наредио да се убудуће редовно достављају месечни извештаји, како би се прецизно могла установити права пореска стопа.⁵

¹ Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 180/51 од 15. октобра 1951, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 4-84.

² Писмо Управе прихода, бр. 20385/51 од 21. фебруара 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

³ Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 40/52 од 4. марта 1952, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 5-103.

⁴ Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 152 од 4. августа 1952, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 5-103.

⁵ Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 94 од 6. новембра 1952,

Муке управе манастира Острога тек су започеле. Патријаршијски управни одбор молио је 19. септембра 1953. године Савезну комисију за верска питања за ослобађање пореза на прилоге на ћивоту Светог Василија Острошког, у том манастиру.¹ У архиви нема других докумената који би указали на евентуални одговор. Проблем опорезивања те светиње изнова се постављао и сваке наредне године!

Због превеликих износа разрезаног пореза манастиру Острог за 1954, 1955. и 1956. годину, Патријаршијски управни одбор 7. септембра 1957. замолио је Савезну комисију за верска питања да интервенише. Радило се о порезу на приходе од милостиње, молитвословља и свећа, док је порез на приходе од пољопривреде управа манастира раније платила. „Манастир Острог је на далеко чувена светиња у Црној Гори коју посећују хиљаде ходочасника из целе земље, који приликом своје посете чине записе или пале свеће за покој душе својих мртвих и за здравље живих, у корист манастира. Око 90% прилога, намењених издржавању цркве одузима сад Народни Одбор среза даниловградског у виду пореза. Такво стање не одговара ни интересима манастира, који услед тога долази до немогућности опстанка, ни интересима заједнице, која ради једног прихода од 500.000 динара годишње трпи огромну моралну штету, јер се у народу вести о опорезивању прихода са ћивота Св. Василија примају лоше. Ово све још више губи свој смисао кад се зна да наша држава помаже и цркву и свештенство, а нарочито историјске манастире као културне споменике“, наглашено је у молби Патријаршијског управног одбора.² У архиви нема одговора. Вредна је помена Дилпарићева белешка на маргини писма: „Црна Гора: Да донесу измену чл. 43 Уредбе о доходку.“

После бројних жалби из парохија на висину разрезаног пореза, Патријаршијски управни одбор замолио је 28. марта 1953. године Државну комисију за верска питања да интервенише код Министарства финансија ради ослобађања свештеника од пореза на приходе.³ Како није било никаквог одговора, Синод је 17. априла послао ново писмо нагласивши да порески службеници, и после потписивања Уговора о социјалном осигурању свештеника Српске православне цркве са државом, свештеницима не признају да су у радном односу и потпуно их изједначају са свештенством оних верских заједница које са државом нису склопиле уговор

Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7763 од 19. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 66325 од 7. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 2157 од 28. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

о осигурању. После понављања чињенице да је Уредбом о социјалном осигурању свештеника од 19. маја 1951. године и Уговором о социјалном осигурању свештеника Српске православне цркве признат радни однос, Синод је указао да и на свештенике треба применити чл. 4 Основног закона о друштвеном доприносу и порезима, по коме се ослобађају опорезивања сви приходи из радног односа. Синод моли надлежне да донесу одговарајуће упуство којим ће се отклонити недоумице у разрешевању пореза на парохијске приходе свештенства.¹

Да молба Синода није прихваћена, потврђују бројне жалбе на опорезивање учестале и у наредним годинама. Доступна архивска грађа сведочи да је свега неколико представки узето у разматрање. Тако се, на пример, Црквени суд Митрополије скопске (део који се налази у Србији) жалио 19. маја 1953. године Савезној комисији за верска питања због опорезивања свештеника среза босиљградског и то у износу који они не могу да плате јер немају толике приходе. Потом је Црквени суд навео следеће: „Овај суд има сазнања да се је на једном адвокатском испиту у Београду где је био присутан и Претседник врховног суда НР Србије истакло питање да ли свештеници требају плаћати порез на своје приходе и установљено је да не морају, јер су њихови приходи из радног односа и служе место месечних плата (чл. 4 Закона о друштвеном доприносу и порезима) тим пре што на одређену суму плаћају допринос социјалног осигурања па би у сваком случају бар тај износ морао бити ослобођен пореза“. На крају Црквени суд указује да пореске власти поступају веома различито приликом опорезивања свештеничких прихода па је затражио да се проблем разреши на високим државним инстанцама усвајањем једнообразног решења по коме се свештенички приходи не би третирали као некаква приватна зарада већ као плата какву примају сви државни и приватни службеници.² У архиви нема других докумената.

На писмо Синода од 26. јуна 1953. године Савезној комисији за верска питања посвећено истом проблему у Епархији шабачко-ваљевској, у коме је наведено да пореске комисије по слободној вољи доносе решења не узимајући у обзир стварне приходе, није било одговора.³

Патријаршијски управни одбор молио је 24. септембра 1953. године Савезну комисију за верска питања да се заложи за смањење распираног пореза манастиру Света Богородица код Сукова, Епархија нишка.⁴

1 Писмо Синода, бр. 1066/зап. 292 од 17. априла 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Црквеног суда Епархије скопске, бр. 440 од 19. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Синода, бр. 1685/зап. 533 од 26. јуна 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5978 од 24. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

Истог дана замолио је да се смањи порез на продају свећа разрезан Црквеној општини у Лозовику, Архијерејско намесништво орашко, Епархија шумадијска, али одговора није било.¹

Притиснут бројним притужбама из епархије и парохија, Патријаршијски управни одбор замолио је 3. новембра 1953. године Савезну комисију за верска питања да се генерално реши проблем опорезивања црквених општина.² У архиви нема одговора.

Ни молба од 24. марта 1954. за смањење великог пореза Црквеној општини у Јасенку, Епархија банатска, није завредила одговор.³

Проблеми с порезом искрсавали су и наредне године. Молбе и жалбе су се множиле, али ефекта није било.

Патријаршијски управни одбор, у свом писму од 28. новембра 1955. године Савезној комисији за верска питања, указао је на карактеристичну ситуацију у многим парохијама широм Хрватске. Наиме, после жалби Синода Савезна комисија за верска питања иницирала је уношење новог става у члан 24 Уредбе о порезу на доходак, па је на основу тога Извршно веће Србије прописало да верске заједнице на територији Србије могу да се позову на допуну тог члана под одређеним условима. Имајући у виду стање Српске православне цркве у Хрватској и многобројне проблеме око пореских задужења, која су најчешће били знатно већа од прихода, наглашено је у молби да ће се црквена имовина ускоро продавати да би се измириле пореске обавезе. Да се то не би догодило, Патријаршијски управни одбор молио је доношење јединственог решења за целу државу.⁴ У доступној архиви нема трагова евентуалног одговора.

У службеној белешци насловљеној са „Нека питања у односима између цркве и државе“, насталој крајем 1955. године у Савезној комисији за верска питања, указано је, између осталог, да је Уредба о порезу на доходак дала могућност републикама да је спроводе по свом нахођењу. Наглашено је да је једино Србија правилно поступила па је предложено да се усвоји савезна одредба која би гласила: „Ослобађају се од пореза на доходак и пореза на промет производа приходи које верске заједнице и организације у њиховом саставу остварују вршењем верских послова и верских обреда у оквиру цркве у виду примљених поклона, добровољних прилога и сличних прихода од такса, свећа, крстића, црквене штам-

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5845 од 24. септембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 6694 од 3. новембра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 1264 од 24. марта 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

4 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5574 од 28. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

пе и сл.“ То је, у ствари, текст помињане допуне Извршног већа Србије од 4. фебруара 1955. године.¹

Патријаршијски управни одбор обратио се и 9. фебруара 1956. године Савезној комисији за верска питања поводом великих пореза разрезаним црквеним општинама Архијерејског намесништва вуковарског.² Молба за интервенцију у вези с тим случајем поновљена је 14. фебруара 1956. године.³ Савезна комисија за верска питања проследила је то писмо хрватској Комисији за верске послове. У одговору из Загреба наведено је да Народни одбор Вуковара морао да прода имања црквене општине у Миклошевцима ради намиривања пореза.⁴ Патријаршијски управни одбор писао је поново 17. априла Савезној комисији за верска питања о истом проблему нагласивши да им и даље пристижу информације од црквених управа широм Хрватске да ће бити приморан да продају имовину ради намиривања пореза.⁵ Писмо је прослеђено хрватској Комисији за верске послове.⁶

Патријаршијски управни одбор писао је на исту адресу и 26. маја 1956. на основу сазнања из Котарског суда у Вуковару, молећи за интервенцију како би се спречила продаја некретнина.⁷

Патријаршијски управни одбор известио је 13. фебруара 1957. године Савезну комисију за верска питања о сличним проблемима других црквених општина у Хрватској, упозоривши да ће претерано опорезивање и нагомилани порески дуг оставити многе црквене општине у Срему без икакве имовине, па ће бити угрожена и сама могућност њиховог опстанка, а једини узрок је непостојање одговарајућег прописа о опорезивању у Хрватској. На крају је замолио да буду обустављене све продаје црквених некретнина за намиривање пореског дуга на подручју

1 Службена белешка „Нека питања у односима цркве и државе“ – АЈ, 144, 23-277.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 618 од 9. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 969 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања хрватској Комисији за верске послове; Одговор хрватске Комисије за верске послове Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

5 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 2343 од 17. априла 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232; Писмо Патријаршијског управног одбора, Ад. бр. 2343 од 28. маја 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

6 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 239 од 8. маја 1956, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 17-232.

7 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 2990 од 26. маја 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

срезава Вуковар, Винковци и Осијек; као и да се спроведе ревизија пореских задужења или оппрост дуга до границе коју ти црквене општине могу поднети, и да се донесу прописи о будућем опорезивању те имовине, који ће омогућити да задужење одговара стварном приходу.¹ Писмо је прослеђено хрватској Комисији за верске послове.² Она је одговорила да је 1. марта 1957. затражила извјештај од надлежног Државног секретаријата за послове финансија, обећавши да ће се потом огласити.³ Пошто је примила ово писмо, Савезна комисија је 12. априла 1957. најавила Патријаршијском управном одбору да је у припреми расправа ради тражења начелног решења.⁴

Патријаршијски управни одбор писао је и 2. јула и 21. августа 1957. године Савезној комисији за верска питања о старим проблемима, али у другим црквеним општинама на територији Хрватске, то јест у Великом Грђевцу и Кнежевим Виноградима.⁵ По устаљеној пракси, препис писма је упућен хрватској Комисији за верске послове. Одговорено је 21. јануара 1958. да је опорезивање спроведено правилно – по катастру.⁶ Савезна комисија за верска питања проследила је тај допис Патријаршијском управном одбору тек 20. марта.⁷

У међувремену, Патријаршијски управни одбор написао је и 2. октобра 1957. још једну молбу поводом решења Котарског суда у Винковцима о заказаној процени некретнина Црквене општине у Вуковару које треба да буду продате ради намиривања пореског дуга.⁸ У архиви нема других докумената који би указали на разрешење проблема.

3.14.6. Материјална помоћ државе Српској православној цркви

Држава је новчано помагала признате цркве и верске заједнице. Та

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 5 од 13. фебруара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 168 од 26. фебруара 1957, хрватској Комисији за верске послове – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 57/57 од 1. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 168/57 од 12. априла 1957, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 21-257.

5 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 6175 од 2. јула 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 6488 од 21. августа 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

6 Писмо хрватске Комисије за верске послове, бр. 371/58 од 22. јануара 1958, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

7 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 373/57 од 20. марта 1958, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 22-258.

8 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7190 од 2. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

помоћ утицала је на развој њихових међусобних односа. Тако је држава могла да врши притисак на Српску православну цркву како би наметнула своје замисли, тј. да уцењуј Цркву у данима када је ова била принуђена да, просто речено, моли. Пошто би добили новац, архијереји су морали пристати на различите уступке. Али, и обрнуто! За то је најбољи пример реализација државног пројекта званог „Македонска православна црква“.

Држава је поклањала Патријаршији кафу и шећер уочи седница Сабора, давала бонове за материјал за мантије свештеницима, инсталирала телефонске централе (и прислушне уређаје) у згради Патријаршије, одобравала карте за повлашћену возњу итд.

Документи у архивама показују да је помоћ утолико била издашнија уколико би се патријарх, архијереји и свештенослужитељи показали спремнији на саеадњу с државним службеницима.

Можда је и прихватање помоћи, чак и под уценом, представљало једини излаз за пуко преживљавање? Тешко је данас судити о томе.

Комунистичке власти су од првог дана своје владавине давала новчану помоћ бесповратно, или као кредит за завршавање одређених послова. Држава је знатно помогла свештенство када је усвојен Закон о социјалном осигурању. Осим тога, држава је из својих интереса новчано помагала и поједине свештенике. О томе постоји брижљиво вођена евиденција.¹

Помоћ су тражили Патријаршијски управни одбор, Синод, поједини архијереји или свештеници. Тешко је утврдити ко је и када написао прву такву молбу или ко је примио новац у готовом, без признанице.

Патријаршијски управни одбор 20. марта 1945. писао је Председништву Министарског савета о разним проблемима с којима се сусреће Српска православна црква. У писму је, између осталог, било речи о финансијама.² Синод је истога дана писао и србијанској Комисији за верске послове и доставио свој меморандум.³

Слање молби за помоћ продужиће се годинама, па и деценијама!

Документи казују да је држава давала новац Српској православној цркви: 1947, 1948. и 1949. године по 20 милиона динара у две рате. Исти износ био је планиран и за 1950. годину.⁴

1 АС, 17, „Помоћ свештеницима“, књиге 25, 26 и 27.

2 Писмо Синода, бр. 1116 од 20. марта 1945, Председништву Савезне владе – АЈ, 50, 128-257. Вредно је помена да је писмо примљено 15. маја а заведено под бројем 106. У архиви уз ово писмо нема меморандума.

3 Писмо Синода, из седнице од 3. марта 1945, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 3. Документ је наведен у уводном поглављу, страна 48.

4 Признаница Патријаршијског управног одбора, бр. 1539 од 30. марта 1950, потписали Ристо Грђић и Душан Дожић, у име Патријаршије, и Милоје Дилпарић у име Државне комисије за верска питања – АЈ, 144, 2-53; Писмо генералног секретара

Црквене општине су се издржавале из својих буџета (добровољни прилози, свеће, чинодејства, имовина), богословије из централног патријаршијског буџета, а свештенство углавном од прилога за обављене свештенорадње. У неким крајевима (Војводина) и црквене општине давале су свештенству принадлежности из свог буџета.¹

После учесталих вести о скрнављењу и рушењу храмова по Епархији горњокарловачкој у Хрватској, Синод се 22. јануара 1951. тим поводом обратио Државној комисији за верска питања. На почетку Синод је указао да је та епархија највише пострадала у рату. („Од 189 православних српских светих храмова попаљено је и порушено 173 од тога 111 до темеља. Мученичку смрт нашло је 93 свештеника ове епархије. Један део спасао се бегством у Србију. Од тога дела вратило се после рата свега 19 свештеника већином у дубокој старости. Око 20 свештеника живе и данас као избеглице у Србији. Епископски двор у Плаш-ком је потпуно девастиран, а једини манастир ове епархије у Гомирју и најзначајнији културно-историјски споменик онога краја лежи у рушевинама.“) Синод потом указује да је хрватска власт дала знатну помоћ за санацију бројних римокатоличких храмова, па стога тражи да се направи план обнове православних храмова у Плашком, Госпићу, манастира Гомирје и епископског двора у Плашком, као и сагласност за враћање десетак свештенослужитеља из Србије на њихове предратне парохије.²

Државна комисија за верска питања је то писмо проследила генералном секретару Председништва Савезне владе. Вредна је помена белешка Милоја Дилпарића, записана 14. фебруара на маргини овог писма, мастилом, латиницом: „Касно је за дотације. Писали да се просторије за епископа обезбеде, као и остале ствари.“³

Српска православна црква добила је у 1951. години: од Савезне владе 20.000.000 динара, од Владе Србије за Богословски факултет

Савезне владе, генерала Љубодрага Ђурића, Пов. бр. 1025 од 17. октобра 1950, Савезном министарству финансија – АЈ, 50, 128-386. Драгољуб Г. Вурдеља тврди да је Српска православна црква 1947. године добила тридесет милиона, 1948. двадесет милиона, а 1949. тридесет милиона динара – Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 45.

1 Писмо Синода, бр. 669 од 5. јуна/23. маја 1950, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 11.

2 Писмо Синода, бр. 155/зап. 4 од 22/9. јануара 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 3-82.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 5 од 13 фебруара, Председништву Савезне владе – АЈ, 144, 3-82.

5.000.000 и као помоћ појединим свештеницима око 3.500.000 динара (Удружењу православног свештенства Србије дато је око 3,500.000 динара). Црногорска влада дала је око 1.000.000 динара, хрватска је поделила појединим свештеницима и Удружењу око 1,000.000, словеначка око 200.000, босанско-херцеговачка као помоћ појединим свештеницима и Удружењу око 1.000.000 и македонска влада око 1.000.000 динара.¹

Српска православна црква добила је 1952. године 15.391.000 динара.²

Процес одобравања дотације је имао свој ток: најпре би Патријаршијски управни одбор писао Државној комисији за верска питања о својој тешкој материјалној ситуацији и молио помоћ; она би затражила детаљна објашњења о планираним расходима и приходима; Синод би одговорио веома исцрпно; Државна комисија за верска питања би се обратила Генералном секретаријату Савезне владе истичући да би било пожељно изићи у сусрет захтевима Патријаршије; када би им био потврђен пријем и дато одобрење, Државна комисија за верска питања би коначно известила Патријаршију да ће јој тражена новчана средства бити уплаћена.³

Држава, међутим, није сваки пут прихватала молбе из Патријаршије за помоћ. Тако је, на пример, Синод 2. фебруара 1953. молио Државну комисију за верска питања да Цркви буде одобрена новчана помоћ од 33.221.410 динара за покриће буџета за текућу годину. Одговорено је после пет месеци, и то веома кратко, да не постоје могућности за уплату тражених средстава.⁴

Синод је крајем децембра поновио молбу тражећи исту суму: „Пошто се приближава крај 1953. године, а Српска православна црква нема друге могућности да покрије огромни дефицит који се том приликом појављује, осим из државне помоћи коју је с поуздањем очекивала, Патријаршијски управни одбор моли Комисију да, уколико се сад указује икаква могућност, исходи за Српску православну цркву замољену помоћ за 1953. годину.“⁵ У архивама нема докумената из којих би се могло за-

1 „Тезе о неким питањима односа верских заједница и државе“ – АЈ, 144, 8-131.

2 Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 45.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3418 од 14. априла 1952, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 81/52 од 23. априла 1952, Синоду; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 94. од 12. маја 1952, Синоду; Писмо Синода, бр. 3537 од 24. априла 1952, Државној комисији за верска питања; Патријаршијски управни одбор тражио је 12.391.270 динара и толико му је одобрено. Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 94 од 12. маја 1952, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 5-103.

4 Писмо Синода, бр. 484 од 2. фебруара 1953, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 24/53 од 13. јула 1953, Синоду – АЈ, 144, 7-128.

5 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 7519 од 22. децембра 1953, Са-

кључити какве су биле реакције надлежних.

Српска православна црква није добила ни динара од државе у 1954. и 1955. години. Био је то својеврстан притисак на њу да разреши црквени проблем у Македонији на начин како је то држава захтевала.¹

Синод је 2. марта 1956. писао Савезној комисији за верска питања о тешком материјалном стању Цркве. Навео је да су после рата очекивали помоћ од државе за опоравак и обнову, а десило се да се држава одвојила од Цркве. „Оставши без својих имања која су највећим делом одузета аграрном реформом, без својих фондова и капитала који су услед промене вредности динара скоро сасвим пропали, и без сталних прихода од верних чије је притицање отежано. Цркви није преостало друго него да се обрати држави да је, бар у прелазном периоду, док се не нађе стабилно и дефинитивно решење за односе Цркве и државе и будуће издржавање Цркве, помогне. Увиђавношћу највећих државних руководиоца Српска православна црква није остала без те помоћи, коју је централна црквена каса, макар и у скромним износима, и без гаранције сталности до 1952. године повремено примала.“ Промена платног система у држави спроведена 1950. донела је нове проблеме Цркве. Издвајање Богословског факултета из окриља Универзитета 1952. године и пребацивање његовог финансирања на терет Патријаршије, још више је погоршало материјалне прилике. Наредне године држава је обуставила помоћ Цркви.

Током те четири године Црква се суочавала са претњом да ће бити приморана да затвори богословије и факултет, пошто су њихови трошкови односили половину буџета. Процењујући ипак да би њихово затварање имало далекосежне последице по Цркву, Патријаршија се нашла у готово безизлазном положају. „У таквој ситуацији, а пошто је свом народу и својој Држави дала све што је имала, Српска православна црква, свесна да у данашњи положај није дошла својом кривицом и да њен проблем није проблем приватног него општег јавног интереса, решила је да се обрати својој Држави с молбом да јој се додели стална помоћ, која ће јој омогућити да среди своје финансије и одржи садашње своје неопходне установе.“²

Приликом сусрета чланова Синода, предођених патријархом Викентијем, с Добривојем Радосављевићем почетком маја 1956, разговарано је, између осталог, и о новчаној помоћи Цркви. Радосављевић је

везној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128. Д. Г. Вурдеља тврди да је добијено 5.000.000 динара – Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 45.

1 Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 45; Р. Грђић, *Успомене*, стр. 346-347.

2 Писмо Синода, бр. 438/зап. 80 од 2. марта 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 19-236.

обећао дотацију, али је и условио писаним захтевом. Синод је захтев упутио 16. маја подсећајући и на то да је Радосављевић обећао помоћ за исплату доприноса Заводу за социјално осигурање у износу од 50 одсто. Потом су наведене конкретне ставке: ради покрића дефицита у буџету општих потреба Српској православној цркви је за 1956. годину нужна помоћ у износу од 14.500.000 динара; потребна јој је такође помоћ за исплату доприноса за социјално осигурање свештеника Српске православне цркве, са стањем дуга на дан 1. јуна 1956. године; као и помоћ у висини половине укупног износа доприноса за социјално осигурање за све свештенике Српске православне цркве почев од 1. јуна 1956. године. Уплата новца ишла би делом на текући рачун Патријаршије, а делом заводима за социјално осигурање.¹

У Савезној комисији за верска питања састављена је службена белешка о финансијским приликама Српске православне цркве. Најпре је изнет историјат проблема, потом препричан разговор Добривоја Радосављевића са архијерејима, затим наведени конкретни захтеви Цркве. На крају је стајало мишљење Радосављевића: Патријаршији одобрити и уплатити помоћ од 10.000.000 динара, а одговарајући износ на рачун Савезног завода за социјално осигурање.² Та службена белешка била је основа за одговор Савезне комисија за верска питања Синоду. Последња реченица гласила је: „Сматрамо да би било пожељно да у сарадњи са Савезним заводом за социјално осигурање да нам што пре доставите тачан износ дугујућег доприноса за социјално осигурање, као и износ на име половине доприноса за социјално осигурање за све свештенике Српске православне цркве почев од 1. VI. 1956. године до краја године.“³

Синод се 1. септембра 1956. захвалио на помоћи.⁴

Савезна комисија за верска питања је 26. децембра 1956. обавештена од Савезног извршног већа да се дозвољава расподела материјалне помоћи верским заједницама. Према тој информацији Српска православна црква добила је у 1956. години 79.000.000 динара.⁵

Патријаршијски управни одбор обратио се и 28. јануара 1957.

1 Писмо Синода, бр. 969/зап. 244 од 16. маја 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 19-247.

2 Информација о помоћи Српској православној цркви – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 252 од 16. јула 1956, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

4 Писмо Синода, бр. 1724/зап. 492 од 1. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

5 Писмо Одбора за унутрашњу политику Савезног извршног већа, Стр. пов. бр. 57/56 од 12. јануара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256. Д. Г. Вурдеља тврди да је добијено само 16 милиона динара – Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 45.

године Савезној комисији за верска питања поводом финансијских проблема. Најпре је подсетио на раније молбе за сталну државну помоћ и одобрење новца за покриће расхода. Како најновије повећање буџета није утицало на побољшање стања, већ је дефицит готово дуплиран, Патријаршијски управни одбор је још једном молио Савезну комисију за верска питања да Цркви буде одобрена макар повремена помоћ која би ублажила новчане неприлике у којима се нашао.¹

Патријаршијски управни одбор 14. фебруара 1957. писао је о истом проблему Савезној комисији за верска питања затраживши да им помоћ за социјално осигурање буде одобрена и за текућу годину.² Савезна комисија за верска питања захтевала је тачне податке. Када их је Синод доставио, Добривоје Радосављевић је затражио од Савезног секретаријата за послове финансија да уплати договорени износ на текући рачун Патријаршије.³

После недељу дана, Радосављевић је одговорио Синоду да је Савезно извршно веће одобрило Српској православној цркви за 1957. годину износ од 40.000.000 динара. Нагласио је да је тај износ подразумева и помоћ за име разлика у платама наставног особља Богословског факултета и помоћ за покриће 50 одсто доприноса за социјално осигурање свештеника (око 23.5000.000), а осталих 16.500.000 динара представљају помоћ за покриће буџетског дефицита Српске православне цркве у 1957. години.⁴

Патријаршијски управни одбор 21. марта потврдио је пријем новца и изразио своју „дубоку захвалност“.⁵

Патријаршијски управни одбор обратио се 6. децембра 1957. године Савезној комисији за верска питања с молбом да се половина износа доприноса за социјално осигурање за све свештенике Српске православне цркве продужи и за наредну, 1958. годину, „пошто се стање свештенства и Цркве није ниуколико променило на боље.“⁶

1 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 858 од 28. јануара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 1584 од 14. фебруара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 169 од 23. фебруара 1956, Савезном секретаријату за финансије – АЈ, 144, 21-257

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 169/56 од 1. марта 1957, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 144, 21-257. Д. Г. Вурдеља тврди да је дато 47.185.000 динара – Д. Г. Вурдеља, н. д, 2, стр. 45.

5 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 3375 од 21. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

6 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 8218 од 6. децембра 1957, Саве-

Савезна комисија за верска питања одлучила је 18. децембра 1957. да се Српској православној цркви додели сума у износу од 16.500.000 динара да покрије буџетски дефицит, 22.500.000 за уплату половине доприноса за социјално осигурање свештеника и 1.500.000 динара Богословском факултету. Тада је одлучено да се са 12.000 аустријских шилинга кроз плату помогне архимандрит Данило Цветков, парох у Бечу.¹

Тешко је закључити да ли је о томе обавештен Патријаршијски управни одбор имајући у виду чињеницу да је 26. децембра 1957. написао ново писмо подсећајући на своје обраћање од 14. децембра и молбу за помоћ за 1958. годину у износу од 49.000.000 динара.²

Савезна комисија за верска питања затражила је детаљно образложење захтева. Патријаршијски управни одбор одговорио је 30. децембра 1957. наводећи, поред осталог, да месечна плата патријарха износи 30.000, митрополита 14.000, епархијског епископа 13.000, а викарног епископа 11.500 динара, а уз то се свима архијерејима даје додатак у виду помоћи од 15.000 динара месечно; плата редовног професора на Богословском факултету износи 18.700, највећа службеничка плата у Патријаршији износи 15.700 динара и тако даље.³

А. Новчана помоћ од републичких органа

Митрополит дабробосански Нектарије послао је 14. марта 1955. године Савезној комисији за верска питања представку тројице архијереја поводом расподеле кредита у Босни и Херцеговини. Навео је да је Извршно веће Босне и Херцеговине поделило верским заједницама и њиховим установама помоћ у износу од 20.316.000 динара и то: Исламској верској заједници 10.000.000; православним свештеницима 3.500.000; римокатоличким свештеницима 5.416.000 и 700.000 за самостане часних сестара у Бијелом Пољу код Мостара и Босанском Александровцу; Јеврејима 500.000 и евангелицима 200.000 динара. Митрополит је нагласио да је таквом расподелом нанетла неправду Српској православној цркви као верској заједници пошто јој није додељена никаква помоћ. Додао је да према најновијим статистичким подацима у Босни и Херцеговини има највише православних, што је требало да послужи као основа за утврђивање износа помоћи. „Ако би се пак помоћ давала по стварној потреби, онда би тај проценат био далеко већи јер је она за време рата опу-

зној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 446 од 19. децембра 1957, Одбору за унутрашњу политику Савезног извршног већа – АЈ, 144, 23-258.

2 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 8912 од 26. децембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

3 Писмо Патријаршијског управног одбора, бр. 8983 од 30. децембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

стошена.“ Приговорио је што је дат новац за поправке самостана часних сестара у Бијелом Пољу и Босанском Александровцу који за време рата нису уопште страдали, а за попаљене конаке манастира Житомислић и Тавна, који су историјски споменици, није дат ниједан динар. Потом је указао да је за Јевреје, то јест за 2.000 душа издвојено 500.000, а за Србе којих има око један милион ништа. Митрополит је на крају закључио: „Пошто свако фаворизовање појединих вероисповести на штету других доводи до верског неспокојства, смутње, па и мржње, ми сматрамо да одлуку Извршног већа НРБиХ о подели помоћи верским заједницама треба изменити, како у интересу верског мира, тако и у интересу угледа државе, па молимо да се у том смислу што хитније и поступи.“¹

Писмо је прослеђено босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања уз напомену да „Савезна комисија за верска питања је мишљења да по овој претставци не треба подносиоцима ништа одговорити“.² Да је сугестија очито уважена, доказ је чињеница да у архиви нема других докумената о овом проблему.

Б. Разно

Српска православна црква могла је да користи још неке погодности које су умањивале укупне трошкове њеног годишњег буџета. Тако је, на пример, Синод молио 1. јула 1952. године Државну комисију за верска питања да се заузме како би право на повлашћену возњу државном железницом, парабродима и другим превозним средствима према Уредби о повлашћеној возњи за државне службенике и службенике друштвених организација, важило и за архијереје, свештенослужитеље и службенике Српске православне цркве.³

Милоје Дилпарих је, по пријему те молбе, наложио да се Синоду одговори да се поводом тога обрати Главној дирекцији железница.⁴

Синод је поступио по препоруци и октобра 1952. године писао Главној дирекцији Државних железница затраживши да свештеницима одобри попуст од 50 одсто вредности карте за возњу железницом, бродовима и другим превозним средствима. Дирекција је писмо проследила

1 Писмо митрополита дабробосанског Нектарија и епископа бањалучког Василија и захумско-херцеговачког Лонгина, од 15. марта 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 172 од 21. марта, босанскохерцеговачкој Комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Синода, бр. 1793/зап. 543 од 1. јула/18. јуна 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 158 од 9. октобра 1952, Синоду – АЈ, 144, 5-103.

Државној комисији за верска питања.¹

Није Синод молио Савезну комисију за верска питања само за дотације ради покрића дефицита. Тако је 23. августа 1956. молио новац за једну мању телефонску централу у згради Патријаршије. Повод је долазак делегације Грчке православне цркве. Наиме, у Патријаршији су до тада постојала три телефона али ван употребе и по налазу Секције за одржавање телефона нису могли бити брзо поправљени, пошто су кварове изазвали дотрајали улични каблови. Синод је сазнао од шефа Прве секције ПТТ да постоји једна коришћена централа па је тражио да буде инсталирана у згради Патријаршије.²

Месец и по дана по пријему писма Синода, Савезна комисија за верска питања обратила се Државном секретаријату за финансије молећи да уплати 4.000.000 динара на текући рачун Патријаршијског управног одбора како би могао да набави потребну централу.³ Потом је 5. октобра јавила Синоду да је Савезно извршно веће одобрило тражени износ. „Набавку централе и монтирања исте преузела је на себе Прва секција ПТТ у улици Максима Горког бр. 2, а исплату ће извршити из додељене помоћи Свети Архијерејски Синод. Молимо Вас да нам по извршеном послу доставите обрачун о утрошку.“ Синод је 1. марта 1957. то и учинио.⁴

Синод је 1. марта 1957. у писму Савезној комисији за верска питања објашњавао како је потрошена помоћ од 6.000.000 динара за пријем делегације Грчке православне цркве током протекле године.⁵ Међутим, Синод је недуго потом Комисији предложио нову прерасподелу новца који је преоистао од претходне дотације. Наиме, од добијених 4.000.000 динара за телефонску централу је потрошено 2.568.553, док је уместо предвиђених 6.000.000 за дочек делегације из Грчке потрошено 6.310.000 динара. Патријаршија је, у међувремену, судском пресудом изгубила спор с предузећем „Стара централа“, па мора да плати 671.322 динара. Синод је предложио да се ти трошкови покрију из вишка.⁶ Од-

1 Писмо Синода, бр. 3002/зап. 1014 од 28/15. октобра 1952, Главној дирекцији државних железница; Писмо Главне дирекције државних железница, бр. 26731/52 од 16. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

2 Писмо Синода, бр. 1677 од 23. августа 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 336 од 4. октобра 1956, Савезном секретаријату за финансије – АЈ, 144, 18-233.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 336 од 5. октобра 1956, Синоду – АЈ, 144, 18-233; Писмо Синода, бр. 493/зап. 108 од 1. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

5 Писмо Синода, бр. 301/зап. 109 од 1. марта 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

6 Писмо Синода, бр. 973 од 12. априла 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

говор је стигао убрзо: Државна комисија за верска питања је сагласна да се од остатка одобреног новца (1.431.447 од 4.000.000 динара) исплати 671.322 динара предузећу „Стара централа“ на име дуга за електричну струју и 310.603 динара за прекорачење трошкова око дочека делегације Грчке православне цркве, а остатак 500.000 динара Српска православна црква може да задржи за дочек делегације Румунске православне цркве.¹

3.14.7. Комисије за верска питања и послове

На седници партизанске скупштине – Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) – новембра 1942. године у Бихаћу формиран је Верски одсек. Први постављени верски референт био је јереј Владимир Зечевић, свештеник Српске православне цркве из Епархије шабачке. Касније су постављани и други, додуше веома споро.² Зечевић је био и секретар партијске ћелије у Врховном штабу.

На другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, одржаном крајем новембра 1943. у Јајцу, створени су Председништво и Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ). На првој заједничкој седници та два органа, 3. децембра 1943, на предлог Јосипа Броза, образовано је Повереништво за верске послове. Тада је препоручено да сва земаљска већа треба да створе одговарајуће органе.

Приликом стварања Националног комитета ослобођења Југославије није било предвиђено да се формира ресор за верске послове.³

Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије одлучило је 3. фебруара 1945. да се о верским питањима расправља у оквиру Министарства правде. Како та одлука није спроведена, Председништво Министарског савета Демократске Федеративне Југославије прогласило је 21. августа 1945. године Уредбу о оснивању Државне комисије за верска питања.⁴ Први председник био је генерал Љубодраг Ђурић, генерални секретар Председништва Савезне владе, а секретар Павле Павловић. Комисија је била директно одговорна председнику Министарског савета, то јест Јосипу Брозу. (Од 1953. године председник Комисије је одговарао и пред Централним комитетом Комунистичке партије Југославије.)

Генерал Љубодраг Ђурић је известио 2. фебруара 1948. године Патријаршијски управни одбор о формирању те комисије нагласивши да се

¹ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 244 од 22. априла 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

² АЈ, АВНОЈ, 1942/17; А ВИИ, НОР, 407а-10/7.

³ АЈ, АВНОЈ, 1943/52.

⁴ *Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије*, бр. 62/1945. Потписао министар народне одбране и председник Министарског савета Јосип Броз Тито; АЈ, 144, 1-1.

Црква убудуће за своје проблеме треба да обраћа њој.¹

Државна комисија за верска питања обавестила је 14. маја 1948. све земаљске Комисије за верске послове о почетку свог рада.²

Прва именована чланова Државне комисије за верска питања уследила су тек 18. марта 1949. године: Милоје Дилпарић је постављен за председника, Ђорђије Калезић³ за секретара, Миодраг Симовић, Иво Фрол, Пашага Мандић, Марјан Вивода, Киро Глигоров и Милош Радвановић за чланове. Референт за православну вероисповест био је др Никола Вукчевић.⁴ Канцеларије Комисије налазиле су се у Улици Кнеза Милоша бр. 22/III. Сви њени службеници били су чланови Комунистичке партије. У саставу те Комисије није било духовних лица, док их је у потом основаним републичким комисијама било.

По Уредби о оснивању, основни задатак Комисије био је да прати правилно спровођење постојећих прописа у односима између Цркве и државе. Комисија се бавила састављањем прописа и организовањем сарадње између разних религијских друштава.

Комисија је сарађивала с председником републике, Управом државне безбедности, Централним комитетом Комунистичке партије Југославије, Министарством иностраних послова⁵, Министарством унутрашњих послова – преписком, саопштењима, разменом информација, заједничким седницама итд.

Планирано је да Комисија ради редовно у форми конференција, да заседања организује једном месечно и саветовања на свака три месеца. Заседањима су присуствовали сви њени чланови и председници земаљских комисија.

У систему верских комисија најважније је било начело субордина-

1 Писмо Генералног секретара Савезне владе, бр. 283 од 2. фебруара 1948, Патријаршијском управном одбору – АЈ, 50, 128-297. Секретар Државне комисије за верска питања био је Павле Павловић.

2 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 25/48 од 14. маја 1948, републичким Комисијама – АС, 21, 8.

3 Ђорђије Калезић је кажњен забраном свештенодејства од митрополита црногорско-приморског Јоаникија (М. бр. 465 од 16. априла 1942. године) због комунистичке/партизанске делатности.

4 *Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије*, 27/1949; АЈ, 144, 4-84.

5 У Министарству иностраних послова постојао је Одсек за емиграцију који је пратио, између осталог, рад црквено-школских општина Српске православне цркве у иностранству. Његова документација је веома тачна: свака промена је регистрована. Знало се готово све о свештеницима, припадницима црквених управа итд. Највише пажње је посветио свештенику Алекси Тодоровићу из Минхена и епископима далматинском Иринеју Ђорђевићу и жичком Николају Велимировићу, а посебно место имао је епископ америчко-канадски Дионисије Миливојевић. – АЈ, 144, 6-18. Видети и: Димшо Перић, „Прилог историје Српске цркве под комунистима (1941–1945)“, *Богословље*, Београд, 1-2/1991, стр. 23.

ције, према коме републичке комисије за верске послове треба да без говора извршавају налоге Државне комисије за верска питања. У стварности се прилично одступило од тог начела.

Прва земаљска комисија за верска питања формирана је у Црној Гори: 17. јула а почела је са радом 3. новембра 1944. Иста комисија оснажена је Уредбом о оснивању Комисије за вјерска питања.¹ У почетку су је чинили председник Јово Радовић, секретар Ђорђије Калезић, оба свештеници, и пет чланова. Касније је сведена на председника и три чиновника, од којих је један био јеромонах Руфим Жижић. После убиства митрополита Јоаникија, маја 1945, његова права и обавезе себи је приграбила црногорска Комисија за верске послове.

Било је случајева да су републичке комисије за верске послове већ 1945. прекорачиле своја овлашћења. Најупечатљивији примери забележени су баш у Црној Гори. Комунистичке власти су сматрале да и рад свештенства треба да искористи за остваривање својих замисли, а једна од њих беше стварање такозване Црногорске православне цркве. У међувремену је, 31. јануара 1945, дала себи за право да обавља размештај свештенослужитеља на територији Црне Горе.²

Србијанска Комисија за верске послове основана је 22. марта 1945. одлуком Председништва Велике антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС).³ Сачињавали су је председник протојереј Милан Д. Смиљанић, и секретар прота Мирко Михајловић⁴. Имала је просторије у Пашићевој (потоњој Нушићевој) бр. 4. Касније су у Комисију примљени други чланови и променила је адресу – Узун Миркова 12. Од јула 1949. године сели се у палату *Албанија* на Теразијама.⁵

1 Писмо црногорске Комисије за верске послове, бр. 284 од 21. децембра 1948, србијанској Комисији за верске послове – АС, 21, 10; Видети и: *Службени лист ФНРЈ*, бр. 62/1945.

2 Први свештеник који је добио решење за нову парохију био је Бранко Марковић, и то за Нови Бар. У решењу је писало да се мора јавити одмах и спровести примопредају дужности: „Ставља Вам се у дужност да поред вршења свих свештенорадњи координирате рад са свим Народно-ослободилачким одборима и војно-позадинским властима како на територији своје парохије тако и ван исте. У колико буде потреба својом иницијативом помогните их у њихову раду и будите, на корист наше св. Православне Цркве и Народа нашега истински учесник данашње народно-ослободилачке борбе.“ Решење је потписао секретар Комисије свештеник Ђорђије Калезић. Документ је објавио Димшо Перић: „Страдање СПЦ у комунистичкој Црној Гори“, *Хришћанска мисао*, 4-6/1994, стр. 52.

3 *Службени гласник Србије*, бр. 4 од 17. марта 1945; АС, 21, 1.

4 Биографски подаци – *Гласник...*, 14/1942, стр. 83; Никола Илић, *Свештенство Јужне Србије у револуцији 1941–1945*, Лесковац, 1972, стр. 136; АС, 21, 7.

5 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 575 од 27. јула 1949, Глав-

О формирању Комисије је обавештен и Синод 20. марта 1945. године. На својој првој седници, 19. априла, Синод је одлучио да са Комисијом комуницира само по најнужнијим питањима.¹

Један од првих расписа Државне комисије за верска питања настао је 14. маја 1948. а бавио се припремама за састављање евиденције о припадницима признатих верских заједница, броју храмова, то јест богомоља, броју свештенослужитеља, као и колико која црква поседује покретне или непокретне имовине и томе сличном.² Србијанска Комисија за верске послове проследила је писмо Државне комисије за верска питања Синоду.³

Први састанак Државне и републичких комисија с управама Савезног и републичких удружења православног свештенства одржан је 17. септембра 1949. у Београду. На дневном реду били су реферати функционера о актуелним збивањима у републикама с посебним освртом на делатност архијереја Српске православне цркве. (Како се речи изговорене на том састанку могу посматрати и у контексту збивања у наредних неколико година, вреди их навести.)

Прво су изнете критике на рачун србијанске Комисије за верске послове. Тако је Мићо Петровић, секретар србијанског Удружења православног свештенства, приметио да епископи награђују „колебљиве и непријатељске свештенике“.

Илија Ђук, из Хрватске, критичким речима оосврнуо се на деловање епископа: митрополит загребачки Дамаскин не ради оно што Комисија жели, па сматра да га треба сменити, епископ Никанор се сам нуди за сарадњу („наиван је, али може послужити за извесне радње“).

Крстан Бијељац, из Босне и Херцеговине, изјавио је за епископа Нектарија да је непријатељ пошто одликује поједине свештенике чиновима и другим почастима како би их везао за себе, а одбио од Удружења. Напао је и викарног епископа Варнаву.

Симо Радусиновић, из Црне Горе, није имао баш лепих речи за тамошњу ситуацију оценивши да део кривице за незавидно стање носе и државни органи. Нагласио је да митрополит Арсеније вешто наступа у разбијању Удружења, док је епископа будимљанско-полимског Макарија окарактерисао као отвореног непријатеља.

Нестор Поповски, из Македоније, тражио је за Македонију домаће

ном телефону – АС, 21, 10.

1 АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

2 Писмо Државне комисије за верске послове, бр. 25/48 од 14. маја 1948, земаљским комисијама – АС, 21, 8.

3 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 289 од 17. маја 1948, Синоду – АС, 21, 8.

епископе образлажући да је то важно како би се свештеници укључили у изградњу државе. Споменуо је да су поједини свештеници одлазили у Патријаршију, добијали поклоне и директиве од неких архијереја како да разбијају акције осталих свештеника.

Милоје Дилпарић је на крају закључио да се свештеничка удружења морају у свестрано подржати и да је потребно стално сузбијати утицај појединих владика.¹

Два дана касније, 19. септембра 1949, после пленума Савеза удружења православног свештенства, чланови Извршног и Управног одбора свештеничке задруге посетили су Милоја Дилпарића. Том приликом Видаковић је обећао да ће наставити успешно да раде, а Дилпарић да ће подржати њихове активности. Било је речи и о пензионом и социјалном осигурању свештеника и о оснивању Фонда самопомоћи. Дилпарић је указао да се о томе мора разговарати и с Патријаршијским управним одбором. Свештеници из Македоније говорили су о тешкоћама при организовања нове црквене заједнице у тој републици и изјавили да се више неће обраћати Синоду.²

Што се тиче политике коју је по директивама Државне комисије за верска питања требало спроводити, први такав распис свим земаљским комисијама садржавао је захтев да доставе податке о својој структури. Одговори су убрзо стигли.³

Другим расписом Комисија је тражила податке о свештеницима који су чланови удружења.⁴

Државна комисија за верска питања била је заинтересована и за податке о ученицима богословских школа и студентима богословских факултета. Стога је, с времена на време, тражила од земаљских комисија податке о броју студената. Од србијанске Комисије су јој 17. јануара 1951. стигли тражени подаци, а доставио их је декан Богословског факултета Српске православне цркве Радивоје Јосић.⁵

1 Присуствовали су: Милоје Дилпарић, председник Државне комисије за верска питања, Љубисав Јовановић, секретар србијанске Комисије за верске послове, Мићо Петровић, секретар србијанског Удружења православног свештенства, Борис Станковски, председник македонске Комисије за верске послове, Симо Радусиновић, секретар црногорског Удружења православног свештенства, Илија Ђук, члан хрватске Комисије за верске послове, Крстан Бијељац, члан босанскохерцеговачке Комисије за верске послове, Нестор Поповски, секретар македонског Удружења православног свештенства, Климе Малевски, члан македонског Удружења православног свештенства, Ратко Јелић, секретар Савеза удружења православног свештенства и Ђорђије Калезић, секретар Државне комисије за верска питања: Записник са састанка – АЈ, 144, 2-27.

2 Записник са састанка – АЈ, 144, 2-31.

3 Писмо Државне комисије за верска питања земаљским комисијама – АЈ, 144, 4-84.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 43/50, земаљским комисијама и њихови одговори – АЈ, 144, 2-53.

5 Писмо Богословског факултета, бр. 42 од 17. јануара 1951. године – АЈ, 144, 4-84.

Србијанска Комисија за верске послове¹ послала је почетком маја 1950. свој план рада Државној комисији за верска питања.²

Председник србијанске владе Петар Стамболић потписао је 6. јануара 1951. решење о прилично измењеном саставу земаљске Комисије за верске послове у односу на претходну: прота Милан Д. Смиљанић, председник Комисије, свештеник Љубисав Јовановић³, секретар; чланови Добрица Матковић, жупник из Новог Сада Лајчо Матковић и имам из Ђаковице Мустафа Цанхаси. Стручно и техничко особље чинили су Славко Д. Хранисављевић, хонорарни службеник задужен за послове правне службе, реферате за католичку вероисповест и реферате за верске мањине, Живко Костић, редовни службеник задужен за послове реферате за православну вероисповест, Сафвет Хазнадаревић, редовни службеник задужен за послове реферате за исламску вероисповест, Јелица Марковић, старији административни манипулант задужена за архивске послове, и Оливера Виндер, помоћни службеник задужена за послове чистачице и курира.⁴ Занимљиво је да ће од те године Државна и земаљске комисије имати у својој управи помоћнике министра унутрашњих послова и помоћнике републичких јавних тужилаца.

После неколико протестних писама Синода Државној комисији за верска питања о проблемима Цркве, 1951. године упућен је распис зе-

1 Радмила Радић, Момчило Митровић, *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945–1978*, Београд, 2012 (у даљем тексту: Р. Радић, М. Митровић, *Записници...*).

2 Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 333/50 од 3. маја 1950, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 2-53. План рада: (само оно што се односи на Српску православну цркву, остало није битно) треба одржати три седнице Комисије; попунити Комисију још једним чланом; дефинитивно утврдити тачан број цркава парохијских, филијалних и капела свих хришћанских заједнице, парохија, парохијског свештенства по звању и чину, манастира, монаха и монахиња; списак свештеника који примају државну помоћ; потпуни списак свештеника и порушених цркава за време Другог светског рата на територији Србије.

3 Љубисав Јовановић је до 1944. године служио у парохији скоричкој, Архијерејско намесништво ражањско, Епархија нишка. Парохију је самовољно напустио и није се више вратио у службу, па је аутоматски избрисан са списка парохијских свештеника: Решење Патријаршијског управног одбора, бр. 3153 од 4. јула 1949. године – АС, 21, 11.

4 Решење Председништва земаљске владе о именовању чланова Комисије за верске послове, бр. 136 од 6. јануара 1951. године; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 10 од 12. јануара 1951, србијанској Комисији за верске послове; Писмо србијанске Комисије за верске послове, бр. 33 од 13. јануара 1951, Државној комисији за верска питања – АС, 21, 12. Писмо србијанске Комисије за верске послове Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-87. Упоредити: Р. Радић, *Вером...*, стр. 146; Р. Радић, *Држава и...*, 1, стр. 38; Р. Радић, М. Митровић, *Записници...*, стр. 38.

маљским комисијама у коме је затражено да одговоре на два питања: пружају ли помоћ за оправку и конзервацију православних храмова страдалих за време рата и зашто се православни свештеници прогнани 1941. године из својих парохија не враћају у њих.¹

Савезна влада је разрешила дужности све чланове Државне комисије за верска питања постављене 18. марта 1949, и 21. априла 1951. именовала нове чланове: Мирка Ћуковића за председника, Милоја Дилпарића за секретара, док су Светислав Стефановић, помоћник савезног министра унутрашњих послова, Љубодраг Ђурић, генерални секретар Савезне владе, Лео Матес, помоћник министра иностраних послова, Марјан Вивода, заменик Савезног јавног тужиоца и Иво Фрол, помоћник председника Савета за науку и културу постали чланови.²

Како би се упознала с текућим проблемима на терену, Државна комисија за верска питања задужила је председника Мирка Ћуковића и Мићу Станковића да, средином новембра 1951, обиђу Хрватску и Словенију.³

Државна комисија за верска питања бринула је и о садржају гласила свештеничког Удружења. Тако је Ратко Јелић, као уредник *Весника*, слао предлоге за садржај мартовског броја 1952. године Дилпарићу на одобрење.⁴ И патријарх Викентије слао је предлоге текста посланица за Божић и Васкрс 1952. године Дилпарићу.⁵

Државна комисија за верска питања променила је 26. јуна 1953. име у Савезна комисија за верска питања. Истовремено је промењен и њен састав: Добривоје – Боби Радосављевић постао је председник, Милоје Дилпарић секретар, док су Миливоје Урошевић, председник Савета за просвету и културу Србије, Марјан Вивода, заменик савезног јавног ту-

1 Распис Државне комисије за верска питања, бр. 73 од 5. марта 1951, земаљским комисијама – АЈ, 144, 4-84.

2 Решење о постављењу чланова Државне комисије за верска питања, бр. 2137 од 21. априла 1951, потписао Александар Ранковић – АЈ, 144, 7-128.

3 „Извештај са пута у Хрватској и Словенији“ Миће Станковића од 26. новембра 1951. године – АЈ, 144, 5-89.

4 Писмо Ратка Јелића, од 13. априла 1952. године, Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 5-93.

5 Предлог текста посланице – АЈ, 144, 6-113.

жиоца, Селмо Хашимбеговић, члан Извршног већа Србије, Петар Ивичевић, шеф кабинета потпредседника Савезног извршног већа и Тошо Поповски, уредник партијског дневника *Борба*, постављени за чланове.¹

Савезна комисија за верска питања променила је 1954. адресу: из Француске 31 преселила се у палату Савезног извршног већа.²

Председник Савезне комисије за верска питања по потреби је присуствовао седницама Одбора за унутрашњу политику при Савезном извршном већу. Председник тог Одбора био је најпре Александар Ранковић, а потом његов најближи сарадник Светислав Стефановић. Остали чланови су биле особе које су водиле ресоре унутрашњих послова у републикама и у федералним органима. Одбор је доносио главне смернице за рад Савезне комисије за верска питања које је она требало да спроводи. Дакле, Служба унутрашњих послова очигледно је имала кључну улогу у контроли верских заједница што је остваривала посредством Управе државне безбедности.

Седнице Савезне комисије за верска питања требало је да се одржавају једном месечно, али није увек било тако. Тако је прва седница 1954. године одржана 8. јануара, а позив на нови састанак упућен је 27. марта.³

Суочена са учесталим писмима Синода, Патријаршијског управног одбора и других органа Српске православне цркве, Савезна комисија за верска питања обавестила је 4. фебруара 1954. године Синод да треба да прекину с таквом праксом и да се убудуће обраћају надлежним државним органима. У образложењу је навела да је таквим представкама затрпана па не може нормално да ради. „Оваква пракса може сада – нарочито обзиром на децентрализацију државне управе – бити кочница да се претставке, упућене овој Комисији уместо надлежним државним органима, узму на време у разматрање и реше по позитивним законским прописима. Уз то напомињемо да наш правни систем дозвољава коришћење свих правних средстава којима се може обезбедити пуно поштовање законитости.“⁴

Промене састава републичких комисија за верска питања било је и

1 Решење о постављењу, бр. 215 од 26. јуна 1953, потписао је потпредседник Савезне владе Едвард Кардељ – АЈ, 144, 8-130.

2 Обавештење о адреси Савезне комисије за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

3 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 163/54 од 27. марта 1954, земаљским комисијама – АЈ, 144, 9-162.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 124 од 4. фебруара 1954, Синоду – АЈ, 144, 13-201; *Гласник...*, 1-2/1954, стр. 1-2.

1954. године, о чему су њихова руководства обавестила надређено тело.¹

Савезна комисија за верска питања 2. јула 1954. године сазвала је седницу ради договора о припремама за састанак с републичким комисијама, информације о разговорима с представницима Српске православне цркве и разматрања текућих питања. Том приликом Добривоје Радосављевић је реферисао о току разговора с архијерејима.²

Нова седница Савезне комисије за верска питања одржана је 11. октобра 1954. године. Расправљало се о многобројним питањима из верског живота (месту обављања верског обреда, литије, крштења, верске наставе итд.), а нарочито о слободном тумачењу чланова Закона о правном положају верских заједница. Састанак је био у функцији припреме за измену тог закона.

Добривоје Радосављевић је говорио о Српској православној цркви и том приликом, између осталог, изрекао и неколико реченица о припремама Другог конгреса Савеза Удружења православног свештенства, који је заказан за 21. и 22. октобар. Закључио је да припреме треба темељно спровести како би били усвојени добри закључци. Указао је да постоје разлике у гледању на Правила удружења нагласивши да је Комисија за радикалније предлоге и закључке Удружења у односу према архијерејском Сабору. „С обзиром на слабе припреме за конгрес ми смо се с њима договорили да се одржавање конгреса одложи до почетка идуће године и да се сав материјал солидно припреми.“

Радосављевић је присутне обавестио да су недавно Синоду упутили протест због меморандума, који су упутили епископи америчко-канадски Дионисије и жички Николај, с питањем да ли то они раде у сагласности са Синодом и да ли су предузете било какве мере против њих. „Ми смо тражили од Синода да се од тих изјава огради и ми би те изјаве објавили у штампи.“

Потом је говорио о посети манастиру Хиландар и о потреби обнове братства, напоменувши да је то била и тема разговора са представницима Цариградске патријаршије која је недавно била у Београду као гост Српске.

На крају је побројао „новости“ у животу Српске православне цркве: сукоб око пет ванредних професора Богословског факултета; уда-

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 169/54, земаљским комисијама; Писмо србијанске Комисије за верска питања, Пов. бр. 85 од 25. јуна 1954, Савезној комисији за верска питања; Писмо хрватске Комисије за верска питања, Пов. бр. 317 од 15. јуна 1954, Савезној комисији за верска питања; Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верска питања, Пов. бр. 125 од 17. јуна 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Записник седнице Савезне комисије за верска питања одржане 2. јуна 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

љење 12 богослова из Призренске богословије („То су углавном млади људи који су кажњени због дисциплинског преступа. Требало би видети да се тим људима омогући да се запосле, јер су они кажњени за неке ситнице“); последњи број *Гласника* писао је о Првом српском устанку и редакција је послала извештај број примерака у иностранство црквеним одборима; и даље се из Патријаршије достављају Комисији ситне ствари на решавање и поред два писма упозорења да то више не чине; случај Чедомира Симића је окончан тиме што је враћен у службу на парохију у Призрену; Завод за заштиту споменика културе предлаже да се у Србији 15 манастира изузму испод црквене управе као најважнији историјски споменици. „У ствари ми имамо Закон који омогућава пуну контролу и на основу закона о заштити споменика културе ми можемо вршити контролу, а ово изузимање би претстављало заштравање односа без потребе.“ На те речи, Милоје Дилпарић је добацио: „Они то траже због тога што су калуђери врло примитивни и праве тамо и свињце“.¹

Савезна комисија за верска питања организовала је 19. октобра 1954. године саветовање с представницима републичких комисија. Расправљано је о разним проблемима, углавном је понављано оно што је већ речено на седници Савезне комисије за верска питања одржаној 2. јуна.

Када се повела реч о материјалној помоћи црквама, Радосављевић је, између осталог, приметио да новчане дотације треба давати Савезу удружења православног свештенства. „Удружењима треба дати помоћ за одржавање скупштина, конференција итд. Што се тиче Цркве то зависи од односа. Што се тиче помоћи свештеницима преко удружења то треба видети према терену и према животу. У Србији не дају веће суме, али се даје најсиромашнијим који имају велику породицу, и ту треба дати, а не избегавати.“

На крају је прихваћен предлог да се од Синода затражи да измени програм богословских школа тако што би тамо били уведени предмети „Устав“ и „Тековине Народно-ослободилачке борбе“.²

Почетком фебруара 1955. године текући проблеми иницирали су саветовање чланова републичких комисија са Савезном комисијом за верска питања.³

Да би сумирала закључке и одредила нове смернице, Савезна ко-

1 Записник о састанку одржаном 11. октобра 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

2 Записник о разговорима одржаним 19. октобра 1954. године – АЈ, 144, 9-162.

3 Записник о разговорима – АЈ, 144, 12-199.

мисија се састала 11. марта 1955. године. Била је то друга редовна седница. Разговарано је о прописима за примену Закона о правном положају верских заједница, о Удружењу католичких свештеника, Хришћанско-адвентској цркви, о проблемима у Српској православној цркви. Ипак, највише се говорило о проблемима у Македонији.¹

Хрватска Комисија за верске послове расправљала је, у свом пуном саставу, 18. јула 1955. године, поред осталог, и о захтеву Епархије горњокарловачке да јој се врати на коришћење црква у Пули. После кратког образложења, закључено је да се не може удовољити молби јер та црква заједно са још неким римокатоличким црквама представља значајан културно-историјски споменик. Потом је закључено да Конзерваторском заводу у Ријечи треба објаснити нужност да из своје надлежности изузме један храм Српске православне и два Римокатоличке цркве у Пули пошто Народни одбор Пуле намерава да их поправи и претвори у музеје односно лапидаријум.²

На састанку србијанске Комисија за верска питања 12. октобра 1955. било је речи о помоћи које републичко Извршно веће додељује појединим свештеницима и о школовању деце свештеника који су активни у Удружењима, па је одлучено да их стипендирају срески народни одбори. Наведено је да помоћ прима 177 свештеника.³

Савезна комисија за верска питања упутила је 28. децембра 1955. свим републичким комисијама распис обавештавајући их да припрема елаборат са подацима о саставу верских заједница. Стога су од њих затражене информације о укупном броју свештенослужитеља према рангу (бискупи, епископи, жупници – хоце – свештеници, калуђери), о броју црквених објеката по врстама (храм, манастир, самостан, мушки, женски), као и о томе у каквом су стању (исправни, оштећени, порушени – уз објашњење када су порушени и из којих разлога, и став према евентуалној оправци), уз посебне назнаке који су од тих објеката стављени под заштиту државе као културно-историјски споменици, захтевани су и подаци о монашким редовима у појединим верским заједницама и њи-

1 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања одржане 11. марта 1955. године – АЈ, 144, 14-202.

2 Писмо хрватске Комисије за верска питања, Пов. бр. 16/55 од 18. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

3 Писмо србијанске Комисије за верска питања, бр. 21285 од 28. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

ховом бројном стању.¹ Истога дана Савезна комисија за верска питања упутила је и други распис у којем је тражила информације о верским удружењима, бројном стању и њиховој делатности.²

Савезној комисији за верска питања и земаљским комисијама за верске послове обраћали су се разни људи тражећи свакојаку помоћ. Процедура је била проста: писмо молиоца би било одбацивано одмах или би поводом њега били затражени подаци од других државних органа, на пример, Министарства унутрашњих послова. Такав је био случај Ђорђа Дреновца, свршеног богослова из Сремских Карловаца. Пре рата припадао је Југословенском народном покрету Збор Димитрија Љотића, ратне године провео је у Немачкој. После рата, до 1956. радио је у Вуковару административне послове. После 17 година добио је отказ с образложењем да је технолошки вишак, али је он сматрао да је отпуштен због тога што је религиозан. Када је на његово радно место примљена једна жена, писао је о свом случају 17. јануара и 23. марта 1956. године Добривоју Радосављевићу.

Савезна комисија за верска питања затражила је од Министарства унутрашњих послове информације о Дреновцу. По добијању одговора, закључила је да нема основа да интервенише како би Дреновац био враћен на посао.³

Републичке комисије за верска питања одржавале су готово редовно седнице првих дана у години и најчешће расправљале о протеклом периоду. Тако се србијанска Комисија за верска питања састала 28. јануара 1956. године. По службеном записнику с те седнице, разговарано је о одређивању дотација свим свештеничким удружењима и Старокатоличкој цркви, о проблемима верских школа, о исплати накнаде за експроприсану вакуфску имовину и о предлогу србијанског Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе.⁴

Хрватска Комисија за верска питања састала се први пут 26. јануара у 1956. години. По службеном записнику, расправљало се, између осталог, о представци Епархијског управног одбора Епархије горњокар-

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 129 од 28. децембра 1955, републичким комисијама за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 131 од 28. децембра 1955, републичким комисијама за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

3 Молба Ђорђа Дреновца Добривоју Радосављевићу и остала преписка о том случају – АЈ, 144, 17-232.

4 Записник са седнице србијанске Комисије за верска питања одржане 28. јануара 1956. године – АЈ, 144, 17-232.

ловачке у којој је поменуто демолирање парохијске куће у Сврачковом Селу, општина Удбина, уз навођење бројних нерешених проблема из протекле године (минирање цркве у Србу, отварање храма у Пули, црквена имовина у Топуском, продаја црквене имовине у Титовој Кореници).¹

Други састанак те Комисије одржан је 3. фебруара. Расправљано је о потапању манастира Драговић, Епархија далматинска.²

Савезна комисија за верска питања се састајала са сличним институцијама других земаља. Тако је 1956. године у Београду боравила делегација Савета за питања Руске православне цркве и религијских култова из Совјетског Савеза.³

Министарство иностраних послова послало је 27. јуна 1956. расписом реферат Александра Ранковића прочитан у Савезној скупштини. У пропратном писму је наведено да их посебно интересују реакције верских кругова на део реферата посвећен религији. Наглашено је да су односи с православном заједницом нормални: „Одвијају се у правцу даље сарадње претставника цркве са органима народне власти. Покушаји негативног деловања из иностранства безуспешни и без значаја. Наша политика иде у правцу омогућавања обављања верског деловања црквених заједница, на решавање постојеће питања и сарадњи с органима народне власти у оквиру постојећих прописа али не и дозвољава да се принципи слободе вероисповести злоупотребљавају.“⁴

Према службеном записнику са седнице Савезне комисије за верска питања, одржане 20. децембра 1956, разговарано је о буџету за наредну годину и помоћи верским заједницама, читане су службене информације о Римокатоличкој и Српској православној цркви и адвентистима. Радосављевић је, између осталог, казао да би већ у јануару 1957, то јест знатно пре заседања архијерејског Сабора, требало размотрити могућности да се не тражи признање Савеза удружења православног свештенства, али га треба непрестано помагати и форсирати. Што се тиче питања

1 Писмо хрватске Комисије за верска питања, Пов. бр. 1/56 од 6. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 15-230.

2 Писмо хрватске Комисије за верска питања, Пов. бр. 2/56 од 14. фебруара 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 15-230.

3 АМИП, Па/1956, 43-8-423681.

4 Распис Министарства иностраних послова, бр. 410224 од 27. јуна 1956. године – АМИП, Па/1956, 43-8-410224.

Македонске православне цркве мора се инсистирати на томе да Сабор прихвати предлоге патријарха Викентија (да се постави прво администратор; да се спроведу избори по епархијама, да се именују људи по епархијама и то да их именује патријарх с тим да остаје отворено питање епископа; а када је реч о имену цркве у том делу треба да се сложе с називом Народна Република Македонија – Православна црква).

Потом је било говора о верским приликама у Хрватској. Наиме, свештеницима из Удружења, а то је износио и епископ горњокарловачки Симеон, није омогућено да крсте децу у месту, већ родитељи морају да их носе по 40-50 километара даље, иако грађани дају новац за цркве, да на 10 села нема ниједне цркве јер власти не дозвољавају подизање нове или обнову некадашње, а у неким насељима се међу мештанима скупљају потписи да су против цркве. После дискусије усвојени су закључци: пре Сабора треба све релевантне проблеме доставити на решавање, србијанска Комисија конкретно треба да реши стамбено питање епископа нишког и тимочког и да додели зграду бивше богословије на Карабурми за потребе Богословског факултета, а зграду у Раковици уступи Патријаршији за друге сврхе; хрватска Комисија мора поправити прилике за рад свештеника; босанскохерцеговачка Комисија треба да реши питање подизања цркве у Бања Луци. „Писмено ставити у задатак верским комисијама да та питања решавају“, наведено је на крају.¹

Концем 1956. или почетком 1957. године, у Савезној комисији за верска питања направљена је службена белешка „Информација о православној цркви“ у којој је у делу о односима државе и Српске православне цркве наглашено да су се побољшали из више разлога међу којима значајно место имају „досадашњи успеси и изградња новог друштвеног система, посебно успеси нове Југославије у међународним односима“ а позитивном развоју односа допринело је и одвајање верних, нижег свештенства и дела епископата од утицаја такозваних „најреакционарнијих делова вишег клера и свештеника који су непријатељски расположени према новој Југославији, те је тих најреакционарнијих делова СПЦ утицај огромно смањен и сужен“. А ти епископи, по аутору информације, нису хтели да стварају нове проблеме пошто су схватили да немају велике изгледе, али су оставили отвореним извесна питања која би могла послужити као некакви аргументи за њихову одбрану и искоришћена за јачање унутрашње организације Цркве у земљи и развијање црквених активности.

Држава је, са своје стране, учинила извесне уступке како би односи кроз разне активности попримили форму међусобне сарадње и разу-

¹ „Записник са седнице Комисије за верска питања Савезног извршног већа, одржане 20. децембра 1956. године“ – АЈ, 144, 19-235.

мевања. У том контексту треба посматрати и спољне активности Српске православне цркве, које води сам патријарх Викентије, као део спољне политике Југославије: а реч је о посети патријарха и делегације Српске Грчкој православној цркви крајем 1955. године и узвратној посети делегације Грчке православне цркве Српској септембра 1956. године. „Држање, изјаве и говори Патријарха, односно делегације (преставника) СПЦ приликом тих узајамних посета били су у свему позитивни, а посебно те узајамне посете имале су велики значај за допринос афирмацији политике мирољубиве међународне сарадње наше земље и разбијању непријатељске пропаганде о непостојању слободе вероисповести у Југославији, а нарочито разбијању пропаганде југословенске (четничке) политике емиграције о прогонима СПЦ.“ У истом контексту посебно је истакнута посета патријарха и делегације Српске православне цркве Руској октобра 1956. године, као и контакти са црквама из држава Источне Европе.¹

Према извештају о раду за 1956. годину, Савезна комисија за верска питања деловала је у непромењеном саставу (председник Добривоје Радосављевић, секретар Милоје Дилпарић и чланови Миливоје Урошевић, Селмо Хашимбеговић, Петар Ивичевић, Мато Радуловић, Антун Вратуша и Тошо Поповски). На седницама је расправљала о 168 предмета – од тога је 81 упутила Српска православна црква. Општи закључци који се тичу те Цркве могли би се свести на констатацију да део старијих епископа стално испољава свој непријатељски став према друштвеном уређењу и настоји да својом активношћу утиче на став Цркве према држави. Како њихов утицај није био претерано јак, односи су се постепено побољшали и то се видело и на Сабору одржаном у мају. Наиме, већина архијереја је схватила да се мора прилагодити друштвеном поретку. То прилагођавање се уочило и у божићној поруци Синода, у којој је изражена верност Српске православне цркве отаџбини, као и у новогодишњој изјави за јавност патријарха Викентија. „Нормализација у односима ове цркве са државом не одговара непријатељској активности политичке емиграције, јер очито негира њену непријатељску активност и ради тога она развијању оваквих односа приговара. Може се очекивати да ће она предузети извесне акције које би ишле за тим да се односи са овом црквом што више заостре и погоршају.“

У наставку је наглашено да још није разрешено најзначајније питање – питање цркве у Македонији – мада је доста тога договорено (македонски језик, име републике, реорганизација црквене управе). Сабор је закључио да патријарх као администратор епархија у Македонији треба да именује архијерејске заменике и друге црквене функционере према предлогу који би му доставили из Македоније, а када се успостави редо-

¹ Службена белешка „Информација о православној цркви“ – АЈ, 144, 19-234.

ван црквени живот, моћи ће да се решавају и остала питања. Закључено је: „Одуговлачење решења овог питања изазива нередовно стање у црквеном животу у овој Народној републици. Реакционарни део епископата и свештеника и реакционарни део емиграције користи ово стање за своју непријатељску пропаганду против ФНРЈ, а с друге стране, услед нередовног црквеног живота стварају се повољни услови за акцију римокатоличке цркве да преко унијатства шири свој утицај у овој Народној републици, а и разне друге верске заједнице услед тога налазе погодне услове за своје ширење.“¹

Седница Савезне комисије за верска питања у проширеном саставу одржана је 25. јануара 1957. године. Расправљано је о верским школама, о порезима црквеним општинама и свештеницима, о прописима за примену Закона о правном положају верских заједница, саопштене су информације о појединим верским заједницама.²

Савезна комисија за верска питања доставила је 29. августа 1957. године Државном секретаријату за иностране послове детаљне информације поводом посете делегације Руске православне цркве Југославији с предлогом да се размисли о евентуалном позиву Григорију Григоријевичу Карпову, председнику совјетског Савета за Руску православну цркву и остале култове, да посети Београд како би се све утаначило пред долазак поменуте делегације.³

1 Писмо Добривоја Радосављевића, с извештајем о раду Савезне комисије за верска питања у току 1956. године, Одбору за унутрашњу политику Савезног извршног већа – АЈ, 144, 21-257.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 127 од 14. јануара 1957, својим члановима – АЈ, 144, 21-257.

3 „На позив Патријарха Српске православне цркве посетиће нашу земљу у међувремену од 11. октобра до 3. новембра делегација Руске православне цркве на челу са Патријархом Алексејем. У пратњи руског Патријарха налазиће се 10 до 12 чланова, а биће гости Српске православне цркве. Делегација Руске православне цркве ће сем Београда посетити нека места у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији. Програм боравка делегације није још дефинитиван. Долазак делегације Руске православне цркве је уствари враћање посете коју је Руској православној цркви прошле године учинила делегација Српске православне цркве са Патријархом Викентијем на челу. Делегација је бројала 11 чланова, а са истом је ишао и секретар Савезне комисије за верска питања Дилпарих, који је имао састанке и разговоре са претставницима Совјета за дела Руске православне цркве при министарском савету СССР-а и Совјета за дела култа при министарском савету СССР-а, те је на тај начин успостављен некакав контакт са овим телима, који се у СССР-у баве питањем односа државе и цркве.“ Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 133 од 29. августа 1957, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 20-256.

Месец дана касније, 30. септембра 1957, Савезна комисија за верска питања обавестила је Државни секретаријат за иностране послове да Г. Г. Карпову нуде термине за долазак: децембар 1957, јануар или мај-јун 1958. године.¹

После повратка делегације Српске православне цркве из Совјетског Савеза 1956. године, непознати сарадник Савезне комисије за верска питања саставио је извештај са предлозима о будућем раду. На самом почетку је препоручио да обрати више пажње на то који се архијереји бирају у Синод и да се наложи патријарху да у нови Синод буду изабрани епископи Василије бањалучки и Јован нишки, или да епископ Хризостом браничевски остане још две године, а после тога, на следећем Сабору, да буду изабрани епископи Висарион банатски и Емилијан тимочки. Потом је нагласио да митрополита црногорско-приморског Арсенија треба пензионисати а на његово место изабрати епископа Макарија. Епископ Макарије ће радо понети титулу митрополита, каже аутор извештаја, а када дође у Црну Гору неће ништа радити већ ће ћутати и служити. У супротном, митрополит Арсеније ће бити сажаљеван као мученик. „Макарија треба наговорити, а и притеснити, јер има доста ствари које говоре да га треба удаљити из Срема: Инђија, Јакшић, Ђаконовица, дете и др. То је јавна тајна. Питати то Јоцу Живановића. Срем би узео Патријарх као администрацију, а то би и Јоца и други у Срему једва дочекали. Чак би се Срем могао повратити Патријарху као и раније, јер сада Сима шабачки не би могао водити коло за Срем.“ На крају је закључено: „Покушати и ово: приредити једну вечеру па позвати само оне Епископе који су били у Русији, а друге не. Затим пријем за све. Па ћете видети како ће то одјекнути за Василија, Јована и др. Неће овима који не буду били на вечери моћи у очи погледати, а Влада може све. Она даје паре, она може да бира и даје пасош коме хоће. Но, успех је у томе што је настала подељеност.“²

Босанскохерцеговачка Комисија за верске послове 6. новембра 1957. године послала је Савезној комисији за верска питања своју анализу деловања клира за ту годину. У том елаборату за Српску православну цркву наведено је да још има цркава узурпираних за друге сврхе (магацини), а неке испражњене цркве и даље су затворене, иако архијереји инсистирају на њиховом отварању мада немају пароха, али локалне власти то не дозвољавају. Посебно је сктуелно питање санације старих

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 139 од 30. септембра 1957, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 20-256.

2 Извештај Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 19-246.

и градње нових верских објеката јер није превише тога урађено упркос томе што се сваки конкретан случај разматра, па према потреби и приликама решава. Констатовано је да има мало индивидуалних жалби на порез.¹

Крајем сваке године Савезна комисија за верска питања расправљала је о најважнијим питањима као што су буџет за наредну годину и најновије информације о Српској православној цркви. Тако је било и 18. децембра 1957. године.²

Недељу дана касније, 23. децембра 1957, одржана је заједничка седница Савезне и републичких комисија за верска питања у пуном саставу. Присутни су били чланови Савезне комисије за верска питања (председник Добривоје Радосављевић, секретар Милоје Дилпарић и чланови Петар Ивичевић, Антун Вратуша, Селмо Хашимбеговић, Мато Радуловић и Миливоје Урошевић) и председници и секретари републичких комисија за верске послове: из Србије Иса Јовановић и Слободан Рељић, из Хрватске Јосип Гржетић и Милан Чачић, из Словеније (заменик председника) Карл Мејак и Франц Славић, из Босне и Херцеговине Владо Шегрт и Милан Бањац, из Македоније Страхил Гигов и Доне Илиевски и из Црне Горе Вуко Радовић и Симо Радуновић.

Дилпарић је прочитао реферат у форми закључака о Српској православној цркви у коме је, поред осталог, наведено: „а. Македонско црквено питање – припреме за доношење одлуке по овом питању за сада се добро развијају. Већина епископа имају добар став. Потребно је да се прошири листа кандидата који долазе у обзир на избор епископа; б. Сви епископи Српске православне цркве појединачно су се изјаснили за Нову Југославију, међутим до сада у том смислу није издата ни једна званична декларација којом би се такав њихов однос манифестовао; ц. Сабор би с обзиром на своје изјаве и на садашње односе требао потпуно да прекине са антијугословенским круговима из иностранства и емиграцијом.“³

1 Писмо босанскохерцеговачке Комисије за верска питања, бр. 188 од 6. новембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

2 Распис Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 156 од 14. децембра 1957. године – АЈ, 144, 20-256.

3 Записник са саветовања у Савезној комисији за верска питања одржаног 23. децембра 1957. године – АЈ, 144, 23-260.

PHONE LIBERTYVILLE 1279

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХИЈА
ЗА СЈЕД. ДРЖАВЕ АМЕРИКЕ И КАНАДУ

SERBIAN EASTERN ORTHODOX DIOCESE
FOR UNITED STATES OF AMERICA AND CANADA

SERBIAN ST. SAVA MONASTERY
LIBERTYVILLE, ILL.
U. S. A.

Јануара 3. 1952 год

Ваше Преосвештенство

Драги ми брате у Господу, Христос по средје нас!

Свим желим да Вам срдачно честитам празник светлог Христовог Рождества и Нову годину. Дај Боже да буде све сретно и добро по све нас, по српску православну цркву и наш народ.

Добио сам Ваше писмо из Лондона. Мило ми је што сте ми се јавили, и што ме нисте заборавили. Мило ми је што Вас је онако лепо примио Кантерберијски Архиепископ. Хвала му и са моје стране. Верујем да сте добро и здраво путовали па је вада право и да се одморите.

Ми смо одавде послали око 175 кила тамјана за Свети Синод. Сада организирамо славе воска, односно парафина за свеће. Јављам Вам да сеам недавно био у Њу Јорку, и обавештен сам од Епископалне цркве да ће и у овој години дати Српској Цркви помоћ од 10.000 долара, а можда и 15. Много више дају Грчкој Цркви! Чуди ме. Ваш смо ми нека светска пасторчад-ми Срби.

Мелео бих да знам да ли су стигли они чаршаји у Патријаршију. Епископ шабачки јавља да је свој пакет примио. Тамјен ће те примити око Светог Саве, надам се.

Пишите ми како сте све на путу провели, и шта има ново. Како је Његова Светост Патријарх и остала браћа Епископи у Синоду. Молим Вас да уручите мој поздрав проти Стеви Димитријеви кога увек непроменљиво поштујем и ценим, а такође и Р. Глумцу, ком реците да није потребно да ми шаље Нушићева дела. Добио сам их пре неки дан. Такође да ми поздравите против Алагића. Како је Р. Глумац? Срдачно га поздрављам, а Вас целива и поздравља у Господу Ваш увек доброжелели

+ Епископ Димитрије

Његовом Преосвештенству
Епископу Моравичком
Господину Герману
Београд, Југославија

Р.С. Српски Народни Савез
околно је 10.000 календара за
Патријаршију.

MR. FRANK NORTHAM
Department of Finance and Administration

WORLD COUNCIL OF CHURCHES

*In association with the
INTERNATIONAL MISSIONARY COUNCIL*

DR. W. A. VISSER 'T HOOF
General Secretary

REV. E. B. TILMAN
Administrative Secretary

**DEPARTMENT OF INTER-CHURCH AID
AND SERVICE TO REFUGEES**

DR. ELFAN REES
Adviser on Refugee Affairs

CABLE ADDRESS
"OIKUMENE" GENEVA

Tel. 67130

DR. ALPHONS KOEHLIN, *Chairman*
DR. ROBERT C. MACKIE, *Director*
DR. E. H. S. CHANDLER, *Associate Director*

17, ROUTE DE MALAGNOU,
GENEVA

REM/bg

5th February, 1954.

Mr. Radosavlevitch,
President of The Religious
Affairs Commission,
Verska Komisija
Francuska 31
B e l g r a d e.

Yugoslavia

Dear Mr. Radosavlevitch,

I was very glad that during my recent visit to Belgrade you could give me so generously of your time. I was grateful to have the opportunity to meet and to talk with you of some of the church questions. I hope that in the spring time, possibly in April, I may have the opportunity to visit Yugoslavia again and stay a little bit longer, at which time it will be a pleasure and an honour to see you again.

If there should be any further developments in connection with the question of shipment of relief goods to your country, I shall always be glad to hear from you on this or other matters.

With kind regards to you and Mr. Dilparic, I am

Ever faithfully yours,

Raymond E. Maxwell

3.15. Нове црквене организације на телу Српске православне цркве

3.15.1. „Македонска православна црква“

Од самог стварања партије 1919, југословенски комунисти су признавали македонску нацију. Решавање македонског националног питања започели су практично одмах после слома Краљевине Југославије у Априлском рату 1941, најпре кроз политичко-војно организовање. Озваничено је то на другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије 26–29. новембра 1943. године у Јајцу и коначно остварено проглашењем Народне Републике Македоније у савезном Уставу 1946. године. После признања македонског језика, остало је нерешено само црквено питање, које се наметнуло као тежња за одвајањем дела Српске православне цркве и проглашавањем нове црквене организације на том простору под именом „Македонска православна црква“.¹

Процес је имао више етапа, а до дана данашњег није потпуно завршен и то питање још није решено.

Први македонски црквено-народни сабор организован је у Скопљу 4. марта 1945. године. Усвојеном резолуцијом предвиђено је да буде обновљена Охридска архиепископија као самосталне верске заједнице, да епископи и свештенослужитељи буду припадници македонског народа, да првосвештеник носи титулу „охридски архиепископ“, а Црква се зове „Свето Климентова Охридска архиепископија“. У једној од тачака резолуције истакнуто је да ће Македонска православна црква постати део Југословенске патријаршије.²

1 „Великосрпскиот хегемонизам на високиот клер на СПЦ бил составен дел на хегемонизмот уште во историското минато...“, писао је Славко Димевски – *Историја на Македонската православна црква*, Скопје, 1989, стр. 1031 (у даљем тексту: С. Димевски, н. д.); Витомир Унковић, Вјерске заједнице у увјетима настанка и развоја нове Југославије 1941–1971, докторска дисертација, Правни факултет у Београду, 1986; Ђоко Слијепчевић, *Македонско црквено питање*, Минхен, 1960; Живан Стефановић, *Српска црква под комунизмом*, Чикаго, 1988; Предраг Пузовић, *Раскол у Српској православној цркви – Македонско црквено питање*, Београд, 1997 (у даљем тексту: П. Пузовић, *Раскол...*); В. Ђурић Мишина, *Летопис...*, стр. 1306-1394; Д. Р. Живојиновић, *Српска православна...*, стр. 119-124; Димшо Перић, „Македонски раскол у Српској православној цркви“, *Свети кнез Лазар*, 1–2(37-38), Призрен, 2002, стр. 157-177.

2 О томе је Синод обавештен телеграмом – АСин, Македонска православна црква 1945-1960, нерегистровано; *Гласник...*, 10/1946, стр. 92; С. Димевски, н. д, стр. 1030.

Мада је Свети архијерејски синод Српске православне цркве покушавао да изнова успостави стање какво је било до рата 1941, држава то није хтела да дозволи па је забранила повратак протераним епархијским архијерејима и свештеницима у места њихове раније службе.

На покушај формирања нове црквене организације Синод Српске православне цркве једино је могао да 22. септембра 1945. реагује доношењем „Одлуке на резолуцију иницијативног одбора у Скопљу за организацију самосталне Македонске цркве“. Тај документ, међутим, Синод није могао да објави у *Гласнику* пуна два месеца, јер то, просто, није допуштала државна власт.¹

Организовањем нове црквене заједнице бавио се такозвани Иницијативни одбор за организовање православне цркве у Македонији са седиштем у Скопљу. То тело уживало је подршку и маршала Јосипа Броза Тита, председника Министарског савета.²

Крајем маја 1946. одржан је црквено-народни сабор у Скопљу. Том приликом закључено је да Црква у Народној Републици Македонији треба да има народне архијереје, народно свештенство и самоуправност у решавању свих унутрашњих црквено-народних питања; да народ и свештенство треба да бирају архијереје; да треба убрзати стварање Југославенске православне цркве у коју ће ући равноправне православне цркве из свих република; да цркве по републикама треба да буду самоуправне (самосталне) у решавању унутрашњих црквених питања и да њима руководе народни архијереји, који ће као чланови Архијерејског сабора Православне цркве у Југославији имати једнака права и дужности; да свака црква (републичка) треба да има свог представника у Синоду Православне цркве у Југославији и да представници свих цркава треба заједно да раде на новом Уставу Православне цркве у Југославији, који ће усвојити црквено-народни збор.³

Како су неки чланови Иницијативног одбора у Скопљу у међувремену били похапшени и осуђени на вишегодишње казне затвора због пробугарског и непријатељског деловања у рату па и касније, републичка власт је у то тело изабрала нове чланове – свештенослужитеље и цивилна лица.⁴

У првом контакту са Синодом, 22. септембра 1947. у Патријаршији, прота Нестор Поповски као председник новог Иницијативног одбора предложио је проблем буде решен тако што би била организована аутономна Црква у Македонији, која би била у канонском јединству са Српском патријаршијом, и канонски бирала домаће епископе, док би „Срп-

1 АСин, Македонска православна црква 1945-1960, нерегистровано.

2 Писмо Иницијативног одбора Јосипу Брозу – АЈ, 50, 128-63.

3 С. Димевски, *н. д.*, стр. 1033-1034.

4 Ж. Стефановић, *н. д.*, стр. 10; Д. Г. Вурдеља, *н. д.*, 1, стр. 127.

ска патријаршија“ променила име у „Југословенска патријаршија“. Патријарх је захтевао да се успостави стање какво је било пре априла 1941. године, а то је пренео и Лазару Колишевском, председнику македонске владе. Решавање тог питања је одложено за први наредни Сабор Српске православне цркве.¹

Иницијативни одбор упутио је 11. маја 1948. године Сабору писмо са старим захтевима. Писмо, међутим, није разматрано пошто је у Патријаршију достављено када је заседање већ било окончано.² Патријарх је ипак садржај писма 25. маја пренео Синоду да би оно потом било прослеђено надлежним епархијским архијерејима, то јест митрополиту скопском Јосифу и епископу злетовско-струмичком Викентију. Они су одговорили 5. августа 1948. подсетивши на закључке Синода од септембра 1945, тврдећи да чланови Иницијативног одбора не желе да покажу добру вољу већ иду ка цепању Цркве.³

Патријарх Гаврило је, према доступним документима, био спреман на извесне уступке Македонцима, на пример, кад је реч о употреби македонског језика и избору домаћих епископа, али је истовремено одбијао било какав контакт и преговоре с члановима Иницијативног одбора. У разговору са Милојем Дилпарићем из Државне комисије за верске послове 2. марта 1950. приметио је да ни македонско свештенство ни Лазар Колишевски не знају шта желе.⁴ Тако се од Сабора 1948. до смрти патријарха Гаврила 5. маја 1950. о црквеном питању у Македонији није расправљало.

Вољом државних власти на сахрани патријарха Гаврила били су присутни и чланови Иницијативног одбора из Скопља. Исто тако, петиорица чланова тог одбора учествовала су у избору новог патријарха⁵, мада је црквени Устав врло прецизан у члановима који се односе на избор првосвештеника. Државна власт је од тада настојала да држи под контролом процес стварања „Македонске православне цркве“!

Први значајнији разговор државног руководства и патријарха Ви-

1 Р. Радић, *Вером...*, стр. 203; Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 290.

2 П. Пузовић, *Раскол...*, стр. 32. Р. Радић тврди да је писмо разматрано на Сабору и да је закључено како је акција Иницијативног одбора неканонска и да води ка расцепу Цркве – Р. Радић, *Вером...*, стр. 243; Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 290.

3 П. Пузовић, *Раскол...*, стр. 32.

4 Службена белешка о посети Милоја Дилпарића патријарху Гаврилу 2. марта 1950. године – АЈ, 144, 3-61.

5 Р. Радић у два рада тврди две различите ствари. У једном каже да су представници Иницијативног одбора учествовали у избору новог патријарха, док у другом наводи да су били на Изборном сабору али да нису имали право гласа – Р. Радић, *Вером...*, стр. 264; Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 291.

кентија у коме је поменут црквени проблем у Македонији забележен је 21. септембра 1951. на састанку код Јосипа Броза. Тада је сугерисано да решавање питања македонског језика у црквеној администрацији требало да буде одложено, јер би то, како се тумачило, захтевало превођење дотадашњих и објављивање многих нових црквених књига. Указано је и на потребу повратка једног ранијег епископа (реч је о митрополиту Јосифу), док би друга двојица била из Македоније.¹

Није познато да ли је патријарх Викентије тада или неком другом приликом обећао највишим државним властима решавање црквеног питања у Македонији, али у архивској грађи постоји довољно доказа да је у том смислу стално био изложен притисцима. Познато је и то да он није одбијао разговоре и да је сваки пут обећавао да ће проблем бити разрешен, али никада није конкретно образложио на који начин и када!

Иницијативни одбор за организовање православне цркве у Македонији распоређивао је свештенике по парохијама.² Такви неканонски поступци нису до тада били забележени у историји Српске православне цркве.

Патријарх и чланови Синода су 6. новембра 1951. примили делегацију Иницијативног одбора, чији су чланови дан раније посетили Државну комисију за верска питања и ту договорили које ће ставове заступати на разговору у Патријаршији. Македонци су изјавили да желе да остану у канонском јединству са Српском православном црквом, али су затражили да буду изабрана два нова архијереја: викарни епископ Доситеј Стојковић³ (чији су преци, наводно, пореклом са македонског подручја) и Томо Димовски (ожењени свештеник), предлажући да митрополит Јосиф буде премештен у другу епархију. Сусрет у Патријаршији је, разумљиво, окончан без усаглашених ставова.

Нешто касније, 16. новембра Иницијативни одбор је упутио патријарху писмо у коме су поновили захтеве које су му раније усмено изнели, уз имена више кандидата за епископе. Патријарх је писмо доставио Синоду, а он га је 28. новембра проследио Сабору.

¹ *Гласник...*, 7-8-9/1950, стр. 105; АЈ, 144, 3-64; Р. Радић, *Вером...*, стр. 244; Р. Радић, *Држава и...*, I, стр. 292.

² Писмо Иницијативног одбора, бр. 35 од 12. априла 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

³ Борче Илиевски тврди да се Доситеј презивао Стојкоски – „Односот на југословенското државно раководство кон македонско-српскиот црковен спор непосредно по прогласувањето на автокефалноста на Македонстака православна црква“, *Годишен зборник – Филозофски факултет*, Скопје, 2011, стр. 359-374.

Почетком децембра 1951. године епископ Доситеј посетио је Скопље, Битољ и Охрид. Због оштре реакције митрополита Јосифа, епископ је позван да се врати у Београд и да се митрополиту Јосифу извини због служења литургије на македонском језику у Скопљу и то без његовог одобрења. Епископ Доситеј, међутим, није прихватио сугестију патријарха, већ је пред епископима изнео своје виђење црквених прилика у Македонији оценивши да се ситуација развија у позитивном смеру.

За време боравка у Македонији, епископ Доситеј је, пред неким члановима Иницијативног одбора и секретаром Савеза удружења православног свештенства Ратком Јелићем, изјавио да у потпуности прихвата ставове и захтеве македонског свештенства по црквеном питању и да није сагласан са извесним делимичним решењима за која се залажу неки од архијереја. Кривицу за затегнуте односе између Патријаршије и свештеника у Македонији пребацио је на покојног патријарха Гаврила и на још неке архијереје, који су заступали становиште да митрополит Јосиф треба да се врати у Скопље. Критиковао је митрополита Јосифа због, како је рекао, неразумевање времена и прилика, и изложио планове појединих архијереја о размештању. „При одласку Доситеј је обећао да ће своје утиске изнети пред патријархом и верском комисијом ФНРЈ и подупирати став македонских свештеника.“¹

На седници Државне комисије за верска питања почетком 1952. године било је речи и о Македонској православној цркви. Закључено је, између осталог, и да се најоштријим речима треба скренути пажњу патријарху да није смео упућивати посланицу у Македонију у којој помиње само Србе и српски народ, док је Македонце изоставио, јер то, како је речено, задире у национално питање о чему би и он морао да води рачуна. Такви поступци ометају решавање црквеног питања у Македонији, истакнуто је на седници. „Напоменути да ће оваквим држањем Синод учинити да се Македонци потпуно отцепе и да створе аутокефалну цркву на тај начин што ће довести Доситеја, произвести га за митрополита, а он ће онда произвести епископе. Нагласити да се држава овом неће супротстављати, па онда нека наставе са оваквим својим држањем и радом“, стајало је у записнику са седнице. Други закључак односио се на потребу да се састану Светислав Стефановић и Александар Ранковић, челници Министарства унутрашњих послова, како би размотрили ставове патријарха Викентија исказане у његовој Васкршњој посланици, као и протестно писмо Иницијативног одбора и писмо митрополита Јосифа.²

¹ Елаборат „Развој црквеног питања православне цркве у НРМ од ослобођења до данас (са прилозима)“, од 14. марта 1957. године – АЈ, 144, 23-264.

² Белешка са састанка у Државној комисији за верска питања одржаног почетком 1952. године – АЈ, 144, 5-91.

Сабор је 27. маја 1952. године разматрао представку Иницијативног одбора од 13. новембра 1951, у којој су поновљени већ познати захтеви, и том приликом закључио: „У погледу епархија у НР Македонији ставља се у дужност Светом архијерејском синоду да и даље ради на нормализовању односа и сређивању прилика у смислу Црквеног устава“. Такође, Сабор је закључио: „Препоручити Архијерејском синоду да у епархијама у НР Македонији покуша преко надлежне ГГ Архијереја успоставити редовно црквено стање, тј. да се успоставе редовни епархијски црквени судови, као и друга црквена тела и органи а нарочито канонско спомињање надлежних Архијереја. У вези с тим умолити надлежне Г.Г. Архијереје тих епархија да у Архијерејском Синоду у своје време поднесу извештаје о извршењу ове одлуке.“¹

У октобру 1953. године, два свештеника из Македоније разговарала су у Патријаршији са неколико епископа. Епископ Герман је приговорио Иницијативном одбору да не брине за Цркву, ориметивши да је патријарх Гаврило био резолутан, а патријарх Викентије попустљив. Епископ Василије је констатовао да је проблем могао бити одавно решен да у Скопљу нису превише надмени и да су понудили добре кандидате за епископе. „Ево од нас 30 владика нека бирају кога хоће, ми ћемо им дати радо сваког кога затраже. Али, предлагати за владике прота Тому и неке цивиле, није ништа друго него играти се карневала са црквом. Зато смо ми дали митрополиту Јосифу да и даље управља са скопском митрополијом, иако је болестан и стар. Неће нас они поколебати у нашем ставу“, истакао је епископ Василије додајући да власт понижава Цркву кад јој намеће кандидате који нису достојни ни да носе мантију. Епископ шабачки Симеон је указао да су предложени кандидати пробугарски настрોјени, тврдећи да већину становништва у Македонији чине Срби и да би епископи стога требало да буду Срби. И викарни епископ Доситеј се изјаснио против кандидата Иницијативног одбора истичући да њихово натурање није у духу традиције Српске православне цркве и да то може довести до губљења самосталности Цркве у унутрашњем одлучивању. Прота Јован Дајковић, архијерејски заменик митрополита скопског Јосифа, пренео је да митрополит намерава да до смрти остане на том трону, поготово што се и не назире како ће проблем бити разрешен, али је он посве сигуран да неће бити онако како то тражи Иницијативни одбор.²

¹ Гласник..., 6/1952, стр. 132.

² Елаборат „Развој црквеног питања православне цркве у НРМ од ослобођења до данас (са прилозима)“ од 14. марта 1957. године – АЈ, 144, 23-264.

Према једном извештају македонске Комисије за верске послове, у тој републици 1953. године беше 221 свештеник, 80 монаха и монахиња, 745 црква и 70 манастира.¹

Пре заседања Сабора 1954. године државна власт је предузела све како би се црквено питање у Македонији нашло на дневном реду. Крајем марта, приликом разговора чланова Главног одбора Савеза удружења православног свештенства, патријарх је покренуо то питање, приметивши да су архијереји вољни да га коначно реше уколико из Македоније понуде добре кандидате, „који чак не морају да имају више образовање, него је довољно да су омирисали тамјан“.

У разговорима чланова Синода и челника Савезне комисије за верска питања и представника Извршног већа Македоније током априла 1954, изражено је очекивање да ће црквено питање бити стављено на дневни ред предстојећег Сабора и коначно решен. Претходно је патријарх наводно прихватио да за епископе буду изабрани архимандрит Доситеј Стојковић и Нестор Поповски и Тома Димовски. Уз то је договорено да се у администрацији употребљава македонски језик и да део Цркве у Македонији („Православна црква у Македонији“) буде у канонском јединству и под јурисдикцијом Српске патријаршије.

Пре заседања Сабора, достављајући документа за поменуте кандидате за епископе, Иницијативни одбор је у писму потврдио заинтересованост за коначно решење црквеног питања, одричући се ранијих захтева са сабора у Скопљу 1945. године.²

Иницијативни одбор је на ванредном заседању 7. јула 1954. донео резолуцију и посредством патријарха упутио је Сабору, захтевајући, између осталог, да прота Нестор Поповски буде изабран за Епархију скопску, прота Тома Димовски, парохијски свештеник из Битоља, за Епархију битолску, и епископ Доситеј, патријархов викар за Епархију штипску.

Сабор је одбацио предлоге и одложио разрешење проблема.

У једном елаборату Савезне комисије за верска питања о црквеном проблему у Македонији, сачињеном после Сабора 1954. године, потврђено је да се у претходној деценији са решавањем тог питања није далеко одмакло, што, како је наведено, доводи до нежељеног развоја у активностима верских заједница, а утиче и на погоршање политичких прилика у тој републици. Констатовано је да код архијереја Српске православне цркве не постоји воља да се тај проблем разрешава у складу са друштвеним променама у новој Југославији, већ да и даље истрајавају у тежњи

1 Писмо македонске Комисије за верске послове Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 8-131.

2 Елаборат „Развој црквеног питања православне цркве у НРМ од ослобођења до данас (са прилозима)“ од 14. марта 1957. године – АЈ, 144, 23-264.

да у МАкедонији изнова буде успостављено црквено стање какво је било пре рата. Несугласице користе представници других верских заједница, првенствено римокатолички и унијатски свештеници, и разноврсних секти, истакнуто је у документу и указано да истовремено јача и бугарска пропаганда Ванче Михајлова и његових следбеника, а у свему је приметна деловање разноврсних непријатељских обавештајних центара у иностранству. „Отсуство потребног броја православних свештеника у великом броју парохија разлог је што, велики број православних верника одлази на богослужења унијатске цркве и тражи свештенике унијате да им врше разне верске обреде, док нерешена питања православне цркве у Македонији све више постају узроком постепеног преласка једног дела православног свештенства на позиције унијатства“, истиче се у елаборату. То је навело аутора документа да закључи како ширење унијатства све очистије поприма политички карактер, па је због тога потребно што пре разрешити црквени проблем у Македонији. Аутом потом подсећа на разговор патријарха Викентија, епископа Венијамина, Василија и Никанора са делегацијом Иницијативног одбора 6. новембра 1951. и тврди да је патријарх подржао тадашње предлоге и обећао да ће се ангажовати на решењу проблема. Патријарх је, каже се у наставку, и у марту 1954. члановима Главног одбора Савеза удружења православних свештеника поновио да би се о предлозима за решење црквеног питања у Македонији могла водити расправа на Сабору, а не противи се ни избору нових епископа уколико предложени кандидати буду испуњавали основне канонске услове. Сабор је касније одбио предложене кандидате управо због неиспуњавања услова затраживши да се на том простору најпре успостави стање какво је било до рата 1941. године.

На крају елабората изнет је већ познат став да би нова црквена заједница требало да носи назив Православна црква у Македонији, да буде у пуном канонском јединству са Српском православном црквом, да признаје патријарха за свог поглавара и јурисдикцију Српске патријаршије; језик у администрацији био би македонски, а у богослужењу црквено-словенски; уместо дотадашњег Иницијативног одбора требало би избрати ново, бројније и репрезентативније црквено тело са седиштем у Скопљу, које би се звало Републички црквени одбор Православне цркве у Македонији, а деловало би на основу усвојеног статута или правилника о начину избора и раду.

Аутор мисли да не треба инсистирати на избору епископа, већ предлаже да тамо и даље администрира патријарх посредством Републичког црквеног одбора у Скопљу који би бринуо о уређењу односа са Српском православном црквом и припремио предлог кандидата за епископе.

На крају елабората препоручено је и да буду изабрани епархијски црквени судови и епархијски намесници за епархије скопску, охридско-битолску и злетовско-струмичку, као и обнављање рада богословије

у Битољу за око 60 полазника, који се сада школују у богословијама у Призрену и Београду, то јест манастиру Раковица, пошто је свештеника у Македонији, како је примећено, све мање.

„Наше је мишљење да би хитно сређивање црквених прилика на овим основама, већа пажња за рад републичке верске комисије и свештеничког удружења, као и исправљање појединих грешака у раду државних органа према верским заједницама, њиховим имовинским правима и сл, допринели брзој нормализацији црквеног живота, побољшању политичког стања на терену и ефикаснијој борби против опасних акција домаћих и иностраних непријатељских снага које црквена и верска питања користе за борбу против наше земље и њених друштвених основа“, закључује су у елаборату чији аутор остаје непознат.¹

Иницијативни одбор је 8. јуна 1954. упутио ново писмо патријарху Викентију, које се по садржају од ранијих разликује само по имену кандидата за епископа Митрополије скопске (Нестор Поповски).

Иницијативни одбор је 22. децембра 1954. у писму на македонском језику патријарху Викентију подсетио на разговор чланова Савеза удружења православног свештенства са члановима Синода 13. октобра и потребу решавања црквеног проблема у Македонији. Патријархови предлози изнети том приликом оцењени су као веома интересантним, а писмо завршава молбом првосвештенику да прими једну њихову делегацију.²

Патријарх је прихватио молбу па је састанак заказан за 11. јануар 1955. у Патријаршији. Како је о свему томе била обавештена и Савезна комисија за верска питања, Милоје Дилпарић је 10. јануара посетио патријарха Викентија који му је саопштио да не зна састав делегације коју ће дочекати у патријаршијској вили заједно са епископом Германом, чланом Синода. Упитао је Дилпарића да ли је њему познато нешто више о предлозима с којима ће делегација доћи, на шта је он одговорио одречно.

Патријарх је истакао да би најпаметније решење представљало прихватање његових предлога које је изложио на пријему чланова Главног одбора Савеза удружења православног свештенства. То је подразумевало право Македонаца да у саставу Српске православне цркве организују црквени живот, али би сваки предлог о аутономији био одбијен, па макар и по цену да дође до потпуног одвајања. „Патријарх је говорио одређено, јасно и одлучно, тако да се моја импресија, будући да ми је

1 Елаборат „Проблеми цркве у НР Македонији“ – АЈ, 144, 10-179.

2 Писмо Иницијативног одбора, бр. 2143 од 22. децембра 1954, патријарху Викентију – АЈ, 144, 9-162.

познат мало и предлог Македонаца, да од целог питања и разговора неће бити много успеха“, записао је Дилпарић после сусрета у Патријаршији.¹

Петочлана делегација Иницијативног одбора (Нестор Поповски из Скопља, председник Иницијативног одбора, Борис Станковски из Скопља, Климент Малевски из Битоља, Илија Мукајетов из Ћевђелије и Атанасије Попов из Битоља) стигла је закажаног дана на разговор у Патријаршију. Поред патријарха, дочекали су их и епископи будимски Герман и викарни Доситеј. Патријарх је изложио став Српске православне цркве о нормализацији стања у Македонији на основу закључака Сабора: у складу са црквеним Уставом, најпре треба спровести обнову организација црквених власти и органа по епархијама, а потом се може разговарати о свему другом. Македонци су узвратили да се ту не ради о обнови организације епархија него Цркве, то јест затражили су да од три епархије у Македонији буде образована „Црква у Македонији, или Црква Македоније, или Македонска православна црква или како се већ буде назвала али је главно да се у називу самом да национално обележи“, а тада ће, како су навели, бити спремни да признају патријарха за администратора. Затражили су такође да Сабор објави декларацију којом ће им се гарантовати употреба македонског језика и избор домаћих македонских епископа.

Патријарх је образложио организацију Српске православне цркве, њено уставно уређење и принципе којих се сви морају придржавати уколико се жели очување јединства. На то је Климент Малевски приметио да они хоће извесну самоуправу, у којој ће бити истакнуто македонско име, затраживши да Сабор призна македонски народ и македонски језик. Патријарх је узвратио да за то није надлежан Сабор већ држава.

Свештеник Мукајетов је предложио да у Уставу Српске православне цркве у делу у коме се наводи да у састав Српске православне цркве улазе српске епархије те и те буде додато „и Православна Црква у Македонији са скопском, охридско-битолском и злетовско-струмичком епархијом“. Чланови македонске делегације су инсистирали и на томе да су они Македонци а не Јужносрбијанци.

Када је патријарх указао да он, као администратор епархија у Македонији, пристаје да му они предложе кандидате за архијерејске заменике и све друге положаје, додао да ће све по њиховој жељи спровести уколико буде успостављена организација епархијских власти према Уставу, Македонци су одговорили да би и у тај акт требало унети извесне промене, а они ће најпре да организују Цркву у Македонији, а онда ће образовати и сва друга тела.

Када им је патријарх предложио да учествују у састављању текста

¹ Белешка Милоја Дилпарића о разговору с патријархом Викентијем, од 11. јануара 1955. године – АЈ, 144, 14-212.

одлуке Синода о језику и називима тела Цркве у Македонији, гости су му саопштили да о томе морају да се консултују у Скопљу, а сам патријарх би требало да разговара са Добривојем Радосављевићем, председником Савезне комисије за верска питања.¹

Милоје Дилпарић је 13. јануара посетио патријарха како би „из руке“ сазнао више детаља о сусрету са македонском делегацијом. Патријарх му је саопштио да је разговор протекао у доброј атмосфери, да је већ сутрадан сачинио предлоге у духу тог договора, али му је за предузимање даљих корака потребан пријем код Добривоја Радосављевића.²

Радосављевић је био сам када је 17. јануара дочекао патријарха, а 25. јануара био је у друштву Љупча Арсова. Патријарх је том приликом предложио процедуру за сређивање прилика: најпре за упражњене епархије именовање архијерејских заменика, који би му потом поднели предлоге за постављење секретара и чланова црквених судова, затим именовање чланова епархијских савета, што би требало да потврде Синод и Патријаршијски управни одбор, као и заседање нових тела ради организовања епархијских управних одбора. Када то буде завршено, патријарх би о свему известио Синод, а Синод Сабор.³

На другој редовној седници Савезне комисије за верска питања 11. марта 1955. разговарало се о прописима за примену Закона о правном положају верских заједница, о Удружењу католичких свештеника, о Хришћанско-адвентистичкој цркви, о проблемима у Српској православној цркви итд. Према званичном записнику са седнице, о проблемима Српске православне цркве говорили су Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић, поменувши нове чињенице до којих су дошли из разговора са архијерејима; договорено је, како стоји, да Синод састави одговарајућу декларацију и списак њених чланова достави је Савезној комисији за верска питања.

Радосављевић је истакао да после разговора са Македонцима не може подржати предлоге Синода, као и да Иницијативни одбор треба да одустане од избора епископа, а да се у међувремену, до одржавања Сабора, успоставе епархијски судови и друга тела на том простору, а у назив македонске цркве примени на печатима.

Указано је и да, и поред свега, постоји опасност да Сабор поново одложи доношење коначне одлуке. „Кад се састану а кажу да је било тај-

¹ Белешка о разговорима у Патријаршији, од 11. јануара 1955. године – АЈ, 144, 14-215.

² Белешка Милоја Дилпарића о телефонском разговору с патријархом Викентијем, од 13. јануара 1955. године – АЈ, 144, 14-195; Исто – АЈ, 144, 14-203.

³ Белешка Добривоја Радосављевића о разговору с патријархом Викентијем – АЈ, 144, 14-203.

но гласање, шта ми ту можемо. Они кажу да Синод може решити само ово, а остало Сабор, а шта у ствари Сабор мисли и шта ће да реши ми то не знамо“, приметио је Радосављевић.

Приликом расправе о самом имену, констатовано је да већина свештенства склона јединственој Цркви, па та чињеница унеколико успорава разрешење целокупног проблема.¹

Уочи Сабора, 4. маја 1955, састали су се патријарх и епископи Макарије и Василије са Добривојем Радосављевићем и Љупчом Арсовим. Арсов се интересовао шта се предузима по питању дела Митрополије скопске који се налазио на територији Србије, на шта је патријарх одговорио да се то решава.²

Патријарх Викентије упутио је 17. маја 1955. године Синоду писмо о развоју прилика у Македонији. Подсетивши на раније одлуке Сабора, нагласио да је државним функционерима у свим разговорима сугерисао потребу разрешења црквеног проблема.³ Следом догађаја, Сабор је на седници 1. јуна одлучио да за епархије у Македонији буду изабрани тамошњи људи, да дозволи употребу македонског језика у администрацији, а у богослужењу црквенословенског. Патријарх и Синод су истовремено овлашћени да наставе разговоре у складу са канонима и црквеним Уставом.

Патријарх Викентије је 22. септембра доставио Добривоју Радосављевићу одлуку о решавању црквеног проблема у Македонији.⁴ У архиви нема докумената који би указивали на одговор.

На путу за Грчку и по повратку из те посете, крајем октобра 1955. године, патријарх Викентије задржао се у Македонији и то на позив Иницијативног одбора. О збивањима тих дана, македонска Комисија за верске послове обавестила је Савезну комисију за верска питања. Према том извештају, делегацију Српске православне цркве предвођену патријархом, у којој су били епископи Герман и Висарион, 23. октобра на

1 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања одржане 11. марта 1955. године – АЈ, 144, 14-202.

2 Белешка о састанку Добривоја Радосављевића и патријарха Викентија 4. маја 1955. године – АЈ, 144, 14-215.

3 Писмо патријарха Викентија, бр. 117 од 17. маја 1955, Синоду – АЈ, 144, 14-215.

4 Писмо патријарха Викентија, П.Бр. 146/55 од 22. септембра 1955, Добривоју Радосављевићу – АЈ, 144, 9-162; Препис: АЈ, 144, 14-213.

скопској железничкој станици поздравили су чланови Иницијативног одбора (Нестор Поповски, Борис Станковски, Ђорђе Ангеловски, Кирил Стојановски, Петар Давитковски и Ђакон Пешевски), председник и секретар републичке Комисије за верске послове и особље грчког конзулата.. Потом су се упутили заједно у зграду митрополије.

Патријархова сагласност да у делегацији која је посетила Грчку буде и свештеник Цветко Крстевски из Прилепа и његово одликовање црвеним појасем без консултовања Иницијативног одбора оцењено је као разбијање тог тела, пошто је већина свештеника у Прилепу и Битољу сматрала да је то учињено због тога што се Крстевски изјашњавао као Србин и симпатизер митрополита Јосифа.

Увече, патријарх се консултовао са Нестором Поповским о томе шта би требало да каже у сутрашњој беседи на богослужењу, прихвативши предлог да то буду пригодне речи о ослобођењу Скопља (13. новембар), о борби македонског народа, о црквеном питању у Македонији и о домаћим епископима. Прихватио је такође сугестију да избегне одликовања појединих свештеника јер би тиме могао изазвати раздор.

На пријему, после уобичајеног поздравног говора домаћина Нестора Поповског, патријарх је указао да би тај састанак са Иницијативним одбором мога бити прекретница под условом да су обе стране спремне да донекле попусте у својим захтевима.

У разговору су учествовали готово сви присутни. Проблем је настао када је епископ Висарион констатовао да пошто нема одговарајућих кандидата за епископе, Сабор би требало да постави администраторе. Патријарх и епископи су домаћинима замерили да реорганизацију нису спровели према одлукама и прописима Устава, да о томе нису обавестили патријарха као свога администратора нити су поднели на одобрење списак изабраних лица у епархијским телима. Како домаћини ни том приликом нису изричито потврдили да признају патријарха за администратора, то је, на неки начин, разљутило архијереје, па је патријарх приметио да у том случају нема смисла ни ова посета, да су разговори узалудни и да би можда било боље да још истог дана он и двојица епископа отпутују за Београд. Атмосфера се даље погоршала када су свештеници Климе Малевски, Ђорђе Ангеловског и још неки узвратили да немају гаранције да се „Цркви у Македонији“ даје национално обележје, као Цркви у посебној републици у којој живи македонски народ. Патријарх и епископи су на то прилично оштро реаговали изјавивши да друга страна не жели да укаже поверење кад је реч о траженим гаранцијама.

Мада је Нестор Поповски покушао да смири захукталу расправу речима да не могу да прихвате да патријарх администрира само двома епархијама а трећом, Скопском, митрополит Јосиф, није успео у својој намери пошто је, за узврат, захтевао прихватање предложених кандидата за епископе.

Свештеник Климент Малевски одбијао је могућност укидања Иницијативног одбора пре избора нових епископа, што је патријарх протумаčio као новину која не може бити прихваћена јер је противна црквеном Уставу, док је неколико свештеника, поредећи Хрватску и Македонију, инсистирало на томе да су они „Македонци у Македонији“.

Тада се први пут за реч јавио епископ Герман истичући да је Сабор прихватио македонски језик на подручју епархија и печате, али не и кандидате за епископе пошто нису испуњавали услове.

Димитар Јаковљев (цивил) такође се заложио да Иницијативни одбор не буде укинут пре него буду избрани епископи.

Патријарх је поново затражио од домаћина да се изјасне како га прихватају за администратора како би се решење проблема покренуло са мртве тачке, додајући да се може разговарати и о даљем постојању Иницијативног одбора. „Кад ви будете примили нашу организацију и предлоге, тада ћемо и ми примити ваше кандидате. Јасно је да ми не морамо ово данас или сутра решити, но размислите и поразговарајте по овим питањима, о томе ћемо и ми поразмислити, те дајте да ово питање коначно заједнички решимо“, истакао је патријарх.

На то је свештеник Кирил Стојанов(ски) изјавио да они не располажу кандидатима са потребним квалификацијама, а предложени су одбијени. „Ако примите наше кандидате ми ћемо примити ваше захтеве“, био је изричит Стојанов. Патријарх је узвратио да је списак кандидата састављен без консултација с њим, и да су кандидатима обезбеђени разводи бракова мимо канонског права, што је и довело до тога да их је Сабор одбио. Поменуо је уз то и могућност да македонски епископи обављају своје дужности у Србији или ван ње, али и да поједини великодостојници из Србије то чине у Македонији, што је својевремено прихватио и Љупчо Арсов.

Сутрадан су патријарх и епископи служили у цркви Светог Мине, а међу свештеницима на богослужењу првенство су уживали Нестор Поповски и Тома Димовски као кандидати за епископе. После богослужења патријарха је у згради митрополије посетила група од двадесетак грађана тражећи од њега избор македонских епископа и приговарајући му и што током проповеди у цркви није споменуо македонски народ.

На ручку у митрополији владала је помирљива атмосфера: изражена је обострана жеља за разрешење црквеног проблема, а Нестор Поповски је у беседи рекао „наша Српска православна црква“, што су сви присутни приметили. Патријарх је тиме очито био задовољан, док су чланови Иницијативног одбора негодовали. Сличне су реакције биле и на патријархову здравицу када је подсетио на 1918. годину и уједињење у јужнословенску државу, констатујући да ће данас бити истоветно кад је реч о Српској православној цркви.

После ручка, патријарх је у неформалном разговору апеловао да

буду прихваћени његови предлози јер ће, како је навео, они допринети бржем решавању црквеног питања. Поновио је и да не жели да чује за „Цркву у Македонији“, него за три епархије у склопу Српске православне цркве са македонским језиком у администрацији и домаћим епископима. На то му је сасвим отворено приговорио Ђорђе Ангеловски изјавивши да у Македонији живе Македонци, а не Срби или Бугари.

Кад се повела реч о кандидатима за епископе, патријарх је подсетио на потребне услове, што је опет навело Цветка Крстевског да закључи да са предложеним именима никад неће бити решен црквени проблем.

На пријему у македонској влади, код Љупча Арсова, патријарх је и поред свега изразио очекивање да ће проблем брзо бити решен.

Приликом испраћаја на станици, поједини архијереји су поздравили госте из Београда са: „До скорог виђења на хиротонији епископа у Скопљу“.

Према оцени аутора извештаја, „узевши у целини све горе изнеше-но, као и расположење патријарха и осталих из делегације, може да се закључи да је ипак ова посета – поред великосрпских тежња код епископа – донела приличне резултате.“

У документу је поменута и свађа на пленуму Иницијативног одбора, што је аутора навело на закључак да је стање у том телу веома сложено.¹

Савезна комисија за верска питања расправљала је и на седници 6. октобра 1955. о црквеним приликама у Македонији.² И страни дипломати су се заинтересовали за тај проблем. Тако је 25. октобра 1955. године Палмер (име тог дипломате у документима није наведено – прим. аутора), други секретар америчке амбасаде, разговарао с Донеом Илиевским, секретаром македонске Комисије за верске послове. Илијевски је 8. новембра о томе известио Савезну комисију за верска питања.³ Према службеној белешци, Палмер му је пренео да је од Добривоја Радосављевића, председника Савезне комисије за верска питања, чуо да постоје извесни проблеми у Македонији па је затражио више информација. Домаћин му је одговорио да се проблем сводио на то да је део Цркве желео својој организацији да дâ национално обележје, али је то решено. Но, проблем непостојања одговарајућих кандидата за архијереје, како је стајало у белешци, још је актуелан.

Палмер се интересовао и за број епархија, а домаћин је одговорио

1 Информација уз писмо македонске Комисије за верске послове, бр. 4201 од 21. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201; Исто, 144, 14-215.

2 Записник са седнице Савезне комисије за верска питања од 6. октобра 1955. године – АЈ, 144, 12-199.

3 Писмо македонске Комисије за верске послове, Пов. бр. 190 од 8. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

(нетачно – прим. аутора) тврдњом да су све три епархије упражњене, једна још од пре рата, друга јер је њен епископ – епископ Николај – емигрирао у Сједињене Америчке Државе, док је епископ треће – митрополит Јосиф – тешко болестан. (Епархијом злетовско-струмичком Викентије је управљао, тада патријарх српски, а не Николај, епископ жички – прим. аутора.)

На Палмерово питање да ли је богослужбени језик у источној Македонији близак бугарском и да ли се у западној Македонији говори српски, одговорено му је да је у богослужењима одувек у употреби црквенословенски језик, јер су на том језику писане све богослужбене књиге, док се проповеди и администрација воде на македонском језику, то јест да ту нема ни бугарског, ни српског. На крају гост се распитивао и за свештеничко удружење и саслушао уобичајени хвалоспев држави на политици према верским заједницама.¹

Патријарх Викентије је 20. марта 1956, у разговору с Милојем Дилпарићем, поводом вести о смрти епископа жичког Николаја, поменуо и проблем у Македонији, рекавши да се то питање тешко може решити из два разлога: прво, због активности корумпираних свештеника у време Краљевине Југославије што је тамошњи народ добро запамтио; друго, јер међу тамошњим свештенством нема одговарајућих особа за епископе, а патријархови кандидати се не прихватају. Исказао је жаљење због тога што му Иницијативни одбор није одговорио на писану представку и предлоге које је упутио у складу са одлукама Сабора, закључивши тим поводом да Македонци греше.²

Савезна комисија за верска питања сачинила је маја 1956. године елаборат о проблему у Македонији у коме су наведене општепознате чињенице из протеклих година.³ Тих дана настала је још једна белешка, насловљена са „О Македонској цркви“, која је по садржају готово идентична претходном документу. Нових података је било тек неколико. Пр-

1 „Информација о посети Верској комисији НРМ од службеника америчке амбасаде Палмера“ уз писмо македонске Комисије за верске послове, Пов. бр. 190 од 8. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199; На крају белешке стоји: „За Палмера се имају следећи подаци: рођен је 1923. год. у САД, завршио је правни факултет и дошао је у нашу земљу за другог секретара амбасаде пре годину дана. Пре тога једну годину је учио српски језик којег доста добро влада. У свом раду највише се бави питањем НР Македоније, а поред тога Пиринском и Егејском Македонијом.“

2 „Забелешка о разговору са Патријархом Викентијем на дан 20. III. 1956 г. од 17-18.30 часова у Патријарховој вили“ – АЈ, 144, 19-236.

3 Елаборат „Информација о православној цркви у Македонији“ – АЈ, 144, 19-234.

во, подсећање на прилике у Карловачкој митрополији и одвајање Румуна од Срба 1864. године и стварање посебне заједнице у Угарској. Друго, да су после Првог светског рата настале многе аутокефалне православне цркве, или са широком аутономијом или потпуно аутономне, као што су пољска, албанска, финска, естонска, кипарска, а после Другог светског рата и чехословачка. Аутор је на крају предложио којим путем би се могло доћи до црквене самосталности у Македонији: организовање сабора народа и свештенства, изгласавање захтева за аутономију, проглашење Устава македонске митрополије, избор првосвештеника и епископа, и коначно, избор делегата за преговоре са Српском православном црквом како би такво стање било прихваћено.¹

Приликом узвратне посете делегације Грчке православне цркве Српској, септембра 1956, државне власти, пре свих чланови Савезне комисије за верска питања, били су у недоумици како им организовати боравак у Скопљу.²

Према извештају, вероватно од 2. октобра 1956. македонске Комисије за верска питања, насловљеним са „Престој грчке црквене делегације и српског Патријарха Викентија са пратњом у Скопљу“, све је протекло без већих перипетија, онако како је и планирано: дочек на станици у Скопљу, докологија у храму Светих цара Константина и Јелене, пријем, поздравни говори патријарха Викентија и архиепископа Доротеја, пријем код Лазара Колишевског, председника Скупштине Македоније, и здравице. Архиепископ при томе није поменуо ниједном речју Иницијативни одбор ни Македонију. „Неопходна претпоставка за стварно и корисно окупљање православних снага је постојање строге дисциплине и послушности у управи цркве и по сваку цену очување јединства унутар посебних православних цркава. Они који муте црквено јединство су криви пред црквом и заслужују сваку осуду, јер они који руше то јединство уствари цепају несавиствену Христову одећу, као што су раније покушали јеретици и расколници. Цепање цркве је врло штетно, такво дело није ништа мање од јереси. Зато христољубиви свештеници збијете ваше редове и окупите се око вашег заслуженог патријарха Викентија и високоцењене хијерархије и радите са ентузијазмом за успех православља“, нагласио је архиепископ Доротеј.

Посебан део извештаја је посвећен држању патријарха Викентија и других чланова делегације. Већ у првој реченици је констатовано: „Држање патријарха Викентија за време посете Скопљу, необично је разочарало свештенике из Ин. одбора и повећало сумње у било какве из-

1 Елаборат „О македонској цркви“ – АЈ, 144, 23-269.

2 Текст Милоја Дилпарића „Нека питања која треба решити у вези доласка грчке црквене делегације у нашу земљу“ – АЈ, 144, 19-246.

гледе за скоро решење црквеног проблема“. Патријарх је, писао је аутор извештаја, наводно раније обећао да ће се задржати у Скопљу како би разговарали о актуелном проблему, али се очито предомислио. „Чују се и таква мишљења, да Патријарх и епископат, пошто су знатно побољшали односе са нашим руководећим државним органима у Београду и добили од њих доста пара, сада сматрају мање важним питање цркве у Македонији и да у овој ситуацији не морају да га решавају.“

Патријарху је замерено и то што је госте из Грчке испратио до Ђевђелије, до саме међудржавне границе.

Променљивост става патријарха Викентија манифестовала се, како је указано, и у разговору са свештеником Кирилом Стојановим, када је на питање шта предузети даље у решавању проблема, предложио спајање три епархије на територији Македоније у једну и избор архијерејског заменика, да би он потом, како је рекао, предложио Сабору избор једног епископа и његову хиротонију.

У Ђевђелији су чланови македонске Комисије за верске послове покушали да о томе попричају са митрополитом Нектаријем и епископима Висарионом и Германом, пошто је патријарх отишао на починак, али се показало да ни епископи нису били превише вољни за садржајнији разговор.

На вечери у архијерејском намесништву Ђевђелије, одговарајући на здравицу Илије Мукаетова, иначе архијерејског намесника и члана Иницијативног одбора, митрополит Нектарије је обећао скоро разрешење проблема.

Милан Д. Смиљанић није путовао на испраћај грчке делегације у Ђевђелију већ је остао у Скопљу. У разговору са члановима Иницијативног одбора потврдио је да је Нестор Поповски добар кандидат, али да би његова супруга морала да живи у Београду или у некој другој епархији. Према његовом мишљењу, други кандидат, прота Тома Димовски, нема никаквих изгледа да буде изабран јер против њега постоји много пријава свештеника из Македоније упућених Патријаршији. Смиљанић је сматрао да решавање црквеног проблема у Македонији захтева спремност на компромис. На питање да ли би Патријаршија прихватила да у Македонију оде епископ Доситеј, Смиљанић је открио да се тај архијереј суочио са извесним непријатностима у Патријаршији и да због тога на протеклом Сабору није изабран за рашко-призренског епископа. „Иако је Смиљанић нагласио да је ово лично његов став, неки од свештеника су добили утисак, да кроз уста Смиљанића говори Патријарх и епископат, и да он намерно није пошао у Ђевђелију како би могло да размењени мишљење по црквеном питању. Но, сви чланови Ин. одбора не деле ово мишљење“, наведено је у документу. Да таква запажања нису била без основа потврђује и следеће: на пријему у згради митрополије, један грчки митрополит упитао је на немачком језику проту Смиљанића где

је скопски митрополит, мислећи на митрополита Јосифа, на шта му је прота одговорио да овај лежи болестан у Београду. Свештеницима, који су чули тај разговор, то је послужило као аргуменат у прилог њиховом уверењу да је Смиљанић више наклоњен Патријаршији него свештеничком удружењу.

Неколико дана по испраћају делегације Грчке православне цркве, организован је састанак Иницијативног одбора ради заузимања става поводом црквеног питања у Македонији, посебно после одбијања патријарха Викентија да се задржи у Скопљу ради даљих преговора. Једногласно је закључено да је патријарх намерно избегао разговор, да је недоследан у ставовима, да често мења своје предлоге и обећава оно што не може да спроведе у пракси, или предузима такве кораке којима још више доводи у питање свој ауторитет међу епископатом. На састанку је закључено да се више не сме попуштати Патријаршији, да не треба износити нове предлоге, да Нестору Поповском и Томи Димовском као кандидатима за епископе треба придодати Владимира Јовановског (теолог из Охридског среза, ожењен, који је пристао да се кандидује) и Николу Трајковског (правник из Битоља, веома упућен у верска питања, нежењен, мада одбија да буде кандидат). Закључено је да једино Иницијативни одбор има овлашћења да са архијерејима разговара, појединим члановима Иницијативног одбора неће бити одобрено учешће у било каквим делегацијама Српске православне цркве, као што је раније био случај са Цветком Крстевским и Нестором Поповским, који је сада био предвиђен за члана делегације у предстојећој посети Совјетском Савезу. „То ради тога јер они не учествују као претставници цркве у Македонији, и јер на тај начин уствари признају да је у Македонији Српска православна црква“, стајало је у документу.

На састанку је било говора и о приликама у парохијама, где се стално смањује број свештеника и констатовано да нове нема ко да рукоположи. Известан број присутних кривио је Иницијативни одбор и државну власт што још није решен црквени проблем, док су други сматрали да би требало појачати притисак на Патријаршију. Појединци су предлагали да се Иницијативни одбор обрати Руској, Бугарској или Румунској православној цркви за помоћ и на тај начин изврши притисак на српску Патријаршију, а неки су се залагали за то да се из Бугарске врате образовани монаси Македонци који би касније евентуално постали кандидати за епископе.

На том скупу забележена је и изјава неког од присутних који је чуо да је један монах из Прилепа недавно боравио у Патријаршију ради рукоположења у јеромонашки чин, пошто му је то био обећао неко од епископа. Сусрео се тамо са епископом Германом, који му је саопштио да га не могу рукоположити пошто је то патријарх изричито забранио, јер је било случајева да су свршени богослови после рукополагања за парохе

у Србији одлазили у Македонију. Епископ је додао да ће патријарх објавити јавну анатему над свештенством Македоније уколико не постигну обострано прихватљив споразум.¹

Крајем 1956. или почетком 1957. године, Савезна комисија за верска питања у службеној „Информацији о православној цркви“ проблем у Македонији апострофираће као најтежи у односима Цркве и државе. Проблем је, како се истиче, постао још тежи после захтева из Епархије америчко-канадске да се омогући слободан избор архијереја за управљене епархије у Македонији.²

Македонска републичка власт приводила је крају стварање Македонске православне цркве, што је на посредан начин потврдила 14. марта 1957. године у документу насловљеном „Развој црквеног питања православне цркве у НРМ од ослобођења до данас (са прилозима)“, у којем су набројане већ познате чињенице и образложена тежња да Црква у тој републици буде аутономна.³

Чланови Иницијативног одбора за организовање православне цркве у Македонији 8. априла 1957. године обратили су се патријарху Викентију опширним писмом и, уз подсећање на стварање македонске републике и историјат црквеног проблема од 1945. године, опет изразили жељу да се дође до правог решења у духу канона јединствене Српске православне цркве. Набројали су све дотадашње активности Иницијативног одбора (учешће петорице делегата у избору патријарха 1950, наређење да се у богослужењима помиње име патријархово и истиче његова слика у канцеларијама, учешће у делегацијама Српске православне цркве посетама у иностранству, бројни разговори са члановима Синода, омогућавање патријарху да поздрави делегацију Грчке православне цркве у Скопљу и допуштање епископу Доситеју да служи у храмовима у Македонији, као и одрицање од захтева за аутокефалијом и аутономијом у корист јединства; залагање за избор епископа из Македоније за тамошње упражњене епархије, признање националног суверенитета свештенству и народу у Македонији и македонског језика, реорганизација црквених тела у духу Устава Српске православне цркве). Како све то није довело до решења, Иницијативни одбор истиче да прихвата патријархов предлог да он буде администратор све три епархије под условом да то не

1 Извештај „Престој грчке црквене делегације и српског Патријарха Викентија са пратњом у Скопљу“, од 2. октобра 1956. године – АЈ, 144, 19-246.

2 Службена белешка „Информација о православној цркви“ – АЈ, 144, 19-246.

3 Елаборат „Развој црквеног питања православне цркве у НРМ од ослобођења до данас (са прилозима)“ од 14. марта 1957. године – АЈ, 144, 23-264.

траје дуже од периода између два заседања Сабора, и предлажу да исто-времено доставе листу од пет кандидата за епископе од којих би тројица била одмах изабрана. У следећој реченици је наглашено да чињеница да су кандидати ожењени не би требало да представља проблем. „Ниједан приговор у том односу није добијен, а у историји СПЦ и других сестринских православних цркава је било таквих случајева. Предњи предлог је учињен будући да немамо друге погодне кандидате за тај чин.“ Потом је истакнуто да ће патријарх за време администрирања водити и управно и финансијско пословање посредством архијерејских заменика и намесника, да ће рукополагати кандидате за свештенике из редова тамошњих свршених богослова и моћи лично да посећује епархије. Од њега се, за узврат, тражи да за то време не упућује ниједног епископа.

„Наши горенаведени предлози су јасан и последњи доказ наше искрене и добре воље да се спорна питања реше у заједничком интересу. У случају негативног примања предњег, последице тога не би пале на нас. Ми смо дубоко убеђени да одговорни фактори Српске православне цркве, запојени духом Христове љубави и истине, неће то дозволити“, закључено је у допису.¹

Чланови Синода су 10. априла 1957. године примили деветочлану делегацију Иницијативног одбора коју су предводили Нестор Поповски, председник, и Климент Малевски, секретар. Том приликом именовани су архијерејски заменици и чланови црквених судова, као и други представници црквених органа у епархијама у Македонији. На основу ком-промиса начињен је корак ка разрешењу проблема.²

Патријарх Викентије је, као администратор, после договора на Сабору, 17. септембра 1957. написао посланицу којом је обавестио „децу духовну, свештенике и монахе и православни народ у Народној републици Македонији“ да је сходно одлуци Сабора од 27. маја 1957. обављена реорганизација црквене управе по Уставу у епархијама на територији Македоније па да је изнова успостављено јединство Цркве на законит начин. Ипак, констатује да тиме није све завршено. „Има још много да се учини. Потребно је да ујединимо срца и душе наше. Тек уједињењем срдаца и душа наших ћемо успоставити потпуно јединство у Цркви нашој, оно јединство за које се сваки дан молимо Богу, јединство у вери, љубави и нади хришћанској и јединство у Господу Исусу Христу. Треба

1 Писмо Иницијативног одбора за организовање православне цркве у Македонији, бр. 476 од 8. априла 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 23-269.

2 Концепт Васкршње посланице, откуцан на латиничној писаћој машини, с исправкама и допунама – АЈ, 144, 23-269; *Гласник...*, 5/1957, стр. 99.

много труда и напора да се то постигне, али љубављу и пожртвовањем све можемо остварити.“

То је, другим речима, значило да први наредни кораци подразумевају избор епископа.¹

Македонска Комисија за верске послове 13. децембра 1957. известила је Савезну комисију за верска питања о најновијим збивањима истичући посебно делатност Иницијативног одбора у протеклих 11 година. У допису је истакнуто да несређено стање у Македонији користе и остале православне цркве у суседним земљама – бугарска, румунска и донекле грчка, па чак и руска. Све то подупире захтеве за хитно разрешење црквеног питања у Македонији, наводи се у писму.²

Као администратор епархија у Македонији, патријарх Викентије боравио је од 28. марта до 6. априла у тој републици, у пратњи епископа нишког Јована, браничевског Хризостома и викарног Доситеја.³

У документу „Информација о Српској православној цркви“ писаном за потребе Савезне комисије за верска питања крајем 1957. или почетком 1958. године, стајало је, поред осталог, да је црквени проблем у Македонији добрим делом решен, али преостаје избор епископа.⁴

После Сабора одржаног јуна 1958. године, Савезна комисија за верска питања наручила је од сарадника упућених у питања Цркве елаборат о могућим даљим корацима. Документ, насловљен са „Црквено питање у Македонији после одлуке Сабора СПЦ од јуна 1958. године“, почиње текстом договора из априла 1957. године, а потом је констатовано да су Македонци доставили листу са именима петорице кандидата за епископе али да, осим викарног епископа, преостали кандидати не испуњавају основне услове, а поред тога су и у браку. Од Сабора 1957. до Сабора 1958, како је написано, одржано је више састанака са патријархом, већином архијереја, па и свим члановима Сабора, о проблему избора епископасе разговарало и приликом пријема чланова Сабора код председника Републике Јосипа Броза, приликом пријема патријарха и неко-

1 Посланица патријарха Викентија – АЈ, 144, 23-270.

2 Писмо македонске Комисије за верске послове, Пов. бр. 63 од 13. децембра 1957. године, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 20-256.

3 *Гласник...*, 1/1958, стр. 21.

4 „Информација о Српској православној цркви“ – АЈ, 144, 14-213.

лико епископа код председника Собрања Македоније Лазара Колишевског, као и на пријему у Савезном извршном већу 5. јуна 1958. године. Све је указивало на то да ће бити могућ избор епископа, међутим, Сабор је, ипак, мимо очекивања, закључио да начелно нема ништа против епископа из Македоније али да коначно решење одлаже. „С обзиром на то, да од предложених кандидата и то: а) протојереј Тома Димовски, б) протојереј Нестор Поповски, в) свештеник Спиро Поповски и г) Владимир Зафиров Поповски, наставник у Охриду, не могу бити бирани за епископе, јер, као ожењени, немају канонске услове за избор за епископа, Свети архијерејски сабор одлаже попуњавање упражњених епархија у НР Македонији и ставља у дужност Светом архијерејском синоду да ово питање и даље проучава“, стајало је у спису. Сабор је уз то наложио патријарху Викентију да, као администратор, потражи и Сабору предложи нове личности, које би могле доћи у обзир као кандидати за епархијски чин на територији Македоније, као и да ту одлуку саопшти свештенству и верном народу. Тако се, према мишљењу аутора елабората, архијереји нису држали договора, па је ранији споразум постао беспредметан. У наставку је образложено зашто је до тога дошло: на првом месту, Сабор није водио рачуна о интересима државе јер се једна група архијереја противи побољшању односа државе и Цркве. Они, како се наводи, процењују да се држава неће превише уплитати у решавање црквеног питања у Македонији због бројних проблема, поред осталог, и због односа са Римокатоличком црквом. Према незваничним сазнањима, неки архијереји сматрају да треба растурити свештеничко удружење, а епархије у Македонији попунити премештањем архијереја из других епархија.

„Садашње стање православне цркве у НР Македонији одговара СПЦ, односно реакционарном делу епископата СПЦ, јер им више одговара овакво стање, него да бирају домородце за епископе. Према томе разлози за одбијање предложених кандидата (иако постоје неки формални разлози) нису били битни у доношењу овакве одлуке, јер се преко њих могло и прећи, али су ипак послужили најекстремнијим епископима као аргументи код осталих епископа који су се колебали или били вољни да иду на неко решење, односно да иду даље у започетом решавању овог питања. Захваљујући таквом ставу најреакционарнијих епископа, на Сабору је била створена таква атмосфера, да се нико није усуђивао да помиње предложене кандидате, а камо ли да их форсира“, указано је у закључку поменутог документа.¹

Припремање епископа за Македонску православну цркву

Један од кључних проблема у формирању комунистичке твореви-

¹ Елаборат „Црквено питање у Македонији после одлуке Сабора СПЦ од јуна 1958. године“ – АЈ, 144, 23-277.

не назване Македонска православна црква био је, као што је много пута у овом тексту указано, избор кандидата за архијереје. Сигурно је да је то питање помињано често, између осталог, и у разговорима патријарха Викентија и других архијереја, у Државној потоњој Савезној комисији за верска питања итд, мада нема поузданих података када се оно први пут наметнуло. Услед недоступности архивске грађе, тешко је реконструисати како је текао даљи процес до постављења викарног епископа топличког Доситеја Стојковића за поглавара те псеудоцрквене заједнице 1958. године.

У трагању за кандидатима за епископе у Македонији, Иницијативни одбор обратио се 7. августа 1950. писмом Савезу удружења православног свештенства и затражио хитне одговоре на питања о архимандриту Доситеју Стојковићу, и о његовом држању за време окупације и после ослобођења, о односу према македонском националном и црквеном питању, о ставу према националном питању у Југославији, о његовом односу према Сабору и Синоду и архијерејима који су били против решавања црквеног питања у Македонији, као и о разлозима који су довели до његовог постављења на дужност у Сремским Карловцима.¹ Дали је на то писмо одговорено и на који начин, није познато јер у архиви нема трагова.

Према доступној грађи, кандидати за архијереје поменути су и 30. октобра 1950. у Скопљу на састанку представника Савеза удружења православног свештенства и Главног одбора македонског Удружења православног свештенства. Македонци су саопштили да за ту дужност спремају свештеника Тому Димовског и предложили да се о њему разговара с патријархом Викентијем. Потврдили су да су са својом намером упознали и надлежне у македонској влади.²

Генерални секретар македонске владе (чије се име и презиме не помињу у документима – прим. аутора) у писму Државној комисији за верска питања с почетка 1951. године поменуо је и Димитра Аврамовског као кандидата за будућег епископа. Мирко Ђуковић, председник Државне комисије за верска питања, о тим је предлозима разговарао са патријархом и сазнао да би архијереји могли да прихвате Димовског, али не и Аврамовског. Патријарх је, међутим, сматрао да би поменути кандидати требало да дођу у Београд како би се архијереји у Патријаршији упознали с њима и дали им упутства како да се припреме за епископску дужност. Ђуковић је о том разговору 28. јула известио македонску владу препоручивши да Аврамовски и Димовски најпре дођу у Државну коми-

1 Писмо Иницијативног одбора, Пов. бр. 19 од 7. августа 1950, Савезу удружења православног свештенства – АЈ, 144, 3-63.

2 Извештај управе Савеза удружења православног свештенства о посети Скопљу – АЈ, 144, 3-59.

сију за верска питања, па тек онда да оду код патријарха.¹

На састанку патријарха Викентија и епископа чланова Синода Венијамина, Макарија, Василија и Никанора са делегацијом Иницијативног одбора 6. новембра 1951. било је поново речи о кандидатима за епископе у Македонији. Гости су затражили да за упражњене епархије у тој републици буду изабрани викарни епископ топлички Доситеј Стојковић (његови преци су из околине Маврових Ханова у Македонији, док су му баба и мајка биле Српкиње), и Тома Димовски. За митрополита Јосифа су сматрали да га треба преместити у другу епархију.

Архијереји су узвратили да је у Македонији много тога урађено мимо реда и црквених канона и да је то довело до продубљења постојећег проблема. Казали су да је Сабор имао у виду жеље Македонаца када је на претходном заседању изабрао архимандрита Доситеја за викара и да сада жели да он испита стање на терену и о томе извести Синод. На констатацију да би Сабору било знатно лакше када би могли да бирају између више кандидата, Македонци су одговорили да их, нажалост, немају.²

На пленарном заседању Иницијативног одбора 13. новембра 1951. прихваћена је листа кандидата за епископе: викарни епископ Доситеј, прота Тома Димовски (ожењени свештеник), Стеван поп Иванов Милов (завршио православну богословију у Цариграду, није у свештеничком чину); Дмитар Аврамовски (завршио богословију у Призрену, иначе професор гимназије у Ђевђелији) и Никола Трајковски (завршио гимназију и Правни факултет у Београду). Том приликом затражено је и премештање митрополита Јосифа у другу епархију и одобрење епископу Доситеју да посети чланове Иницијативног одбора.³

Када му је стигло писмо из Скопља с листом кандидата, патријарх га је доставио Синоду предложивши да буде размотрен на следећем Сабору. Да би расправа била свеобухватна, патријарх је свим архијерејима упутио захтев да се изјасне о предложеним кандидатима скрећући им истовремено пажњу да они немају потребне квалификације, али да се и раније дешавало да то правило није увек било поштовано. Од 18 епископа њих 10 је одговорило позитивно, то јест да прихватају листу предложених кандидата, а петорица негативно (митрополит Арсеније, епископи Симеон, Емилијан, Василије и Јован).⁴

¹ Писмо председника Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 26 од 28. јула 1951, Генералном секретару македонске владе – АЈ, 144, 3-82.

² Белешка о разговорима у Патријаршији – АЈ, 144, 5-88; Видети и: П. Пузовић, *Раскол...*, 35-36.

³ П. Пузовић, *Раскол...*, стр. 36-37.

⁴ Р. Радић, *Вером...*, стр. 247.

Крајем марта 1952. године Нестор Поповски и Климент Малевски известили су патријарха Викентија да је прота Тома Димовски одустао од кандидатуре, а да Никола Трајковски има намеру да се жени. Како им је у том моменту практично преостао само један кандидат – епископ Доситеј – Иницијативни одбор сматра да то питање не би требало постављати на дневни ред предстојећег Сабора, као и да епископ Доситеј не треба да долази у Македонију.¹

Ипак, на наговор Милоја Дилпарића патријарх је почетком децембра 1952. послао свог викара епископа Доситеја у Скопље под изговором да жели да боље упозна кандидате. Тако је епископ Доситеј 5. децембра у току литургије проповедао на македонском језику, истог дана посетио Битољ, а наредних дана и Охрид.²

У разговорима патријарха Викентија и представника Савезне комисије за верска питања и Савеза удружења православног свештенства, половином марта 1954, првосвештеник Српске православне цркве је изразио спремност да се о питању избора епископа у Македонији расправља на наредном Сабору, али и напоменуо да би било пожељно да сада буде прихваћен његов викар док се не обави избор других архијереја.³

Савезни и македонски државни органи припремили су своје предлоге (старих) кандидата за заседање Сабора у 1954. години: Нестор Поповски и Тома Димовски. О тим свештеницима у Савезној комисији за верска питања начињено је неколико службених белешки са побројаним биографским подацима и мноштвом других занимљивих чињеница из њиховог живота неспојивих са свештеничком службом.

Државне власти дознале су од људи блиских врху Српске православне цркве после завршетка Сабора 1954. године све детаље збивања приликом избора кандидата за епископе за упражњене епархије у Македонији. Професор Богословског факултета Душан Глумац обавестио је у писаној форми државне органе да су старији архијереји – митрополити загребачки Дамаскин и дабробосански Нектарије и епископи нишки Јован, тимочки Емилијан и шабачки Симеон – били против предложених кандидата, док се други архијереји нису изјашњавали. Епископ Василије је на седници прочитао одредбе канона Трулског сабора, да би потом патријарх објаснио да се управо према тим одредбама може обавити избор. Епископ Лонгин се претходно једини залагао за продужење заседања, како би Нестор Поповски могао канонски да се разведе и буде изабран. Митрополит Дамаскин и епископ Јован су предложили да се о избору

1 Копија писма – АЈ, 144, 5-103.

2 Извештај о путовању епископа Доситеја – АЈ, 144, 5-90.

3 Службена белешка о Сабору 1953. године – АЈ, 144, 10-179.

нових епископа не расправља већ да се епископске столице попуњавају старим архијерејима, митрополит Нектарије је подсетио на раније обећање председнику државе Јосипу Брозџу да ће решење бити нађено, затраживши да у складу с тим и поступи, уз услов да Иницијативни одбор предложи друге кандидате; како би прихватање предлога епископа Јована могло довести до прекида свих односа са државом, томе се патријарх успротивио објашњавајући да би могла да настане шизма ако се узме у обзир да би представници неке друге цркве могли да хиротонишу кандидате. После тога већина се сагласила да буде изабран епископ Доситеј, а да се избор осталих обави када се нађу нови кандидати. „На крају је, ипак, примљен предлог решењем Патријарха са њиховим додацима: да се начелно нема ништа против избора епископа за Народну републику Македонију. С обзиром на брачно стање предложених лица и недостатак стручне богословске спреме кандидати: Нестор Поповски и т.д. никако не могу да се бирају. (То је унето на велико инсистирање групе против воље Патријарха). Свети Архијерејски Сабор одлаже попуњавање упражњених епархија у НР Македонији и ставља у дужност Светом Архијерејском Синоду да ово питање и даље проучи. Умолити Његову Светост да потражи друге, нове (то су тражили да се подвуче) личности које би могле доћи у обзир за епископски чин у НР Македонији.“¹

Патријарх Викентије је 29. октобра 1954. известио Добривоја Радосављевића, председника Савезне комисије за верска питања, о збивањима на протеклом Сабору, наводећи, између осталог, да Македонци нису имали погодне кандидате. „Била је незгода и у томе, што се питање Цркве у НР Македонији увек постављало у кратком року пред састанак Светог Архијерејског Сабора, тако да није било довољно времена да се предлози и жеље добро проуче и продискутују“, написао је патријарх.²

Радосављевић је патријархово писмо проследио Елисију Поповском (до 1945. Јелисију Поповићу – прим. аутора), члану македонске Комисије за верска питања.³

За избор епископа у Македонији заинтересоваће се, из личних разлога, и појединци изван југословенских граница о чему сведочу следећа епизода.

У пошти у селу Извор код Титовог Велеса убачено је 10. октобра 1957. године писмо на бугарском језику откуцано на писаћој машини

1 Писмо професора Душана Глумца Савезној комисији за верска питања о Сабору 1954. године – АЈ, 144, 3-66.

2 Писмо патријарха Викентија, П.Бр. 115/54 од 29. октобра 1954, Добривоју Радосављевићу – АЈ, 144, 9-162.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 375 од 30. октобра 1954, македонској Комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

адресирано на извесног проту Лазара, а пошиљалац је био извесни архимандрит Методије из Бугарске (Македонац по пореклу). Прота и архимандрит су се, како је утврђено, у марту сусрели у манастиру у Бугарској и тада су, по свој прилици, разговарали и о црквеном питању у Македонији.¹

Није тешко закључити како је до преписа писма дошла Савезна комисија за верска питања. Архимандрит Методије у њему описује како је руски патријарх у пратњи једног митрополита, једног архиепископа, једног епископа и других свештенослужитеља, боравио у посети Бугарској православној цркви од 10. до 23. септембра. На молбу руског првосвештеника, архимандрит Методије ослобођен је јурисдикције у Бугарској, а прешавши у Руску православну цркву постављен је за предстојатеља Руског подворја у Софији при храму Светог Николаја. Тих дана је архимандрит Методије разговарао са патријархом Алексејем и о црквеном питању у Македонији и, према тврдњама из поменутог писма, поднео му опширан извештај о тој теми.

Како патријарх Алексеј 11. октобра долази у посету Српској православној цркви, архимандрит Методије предлаже да код руског патријарха дође једна делегација из Скопља, свештеника и мирјана, и затражи од њега да интервенише код патријарха Викентија како би Македонци били изабрани за епископе. Архимандрит Методије је објаснио да у Бугарској живе три архимандрита Македонца са вишим богословским образовањем – Методије (то јест пошиљалац писма), Серафим (из Горно Броди, околина Сера, рођен 1912. године, иначе начелник Просветног одељења при Синоду у Софији) и Антоније (рођен 1915. године у Софији, служи као представник бугарског подворја у Москви). „Сматрам да ће бити најцелисходније да се замоли (од делегације и од његове светости Алексеја) његова светост Викентије да узме, као администратор македонских епархија, једнога од гореспоменутих три архимандрита за викарног епископа и да буде рукоположен у Београду, или још боље у Охриду. Као први корак и прва победа Македонске цркве ово је сасвим довољно! Касније ће када умру бивши македонски епископи Срби, доћи и остало! Разуме се ако сте у могућности да још сада издејствујете да добијете директно три епископа Македонца (митрополита) било би најбоље, али чини ми се то је веома тешко“, закључио је архимандрит Методије у писму.²

Других докумената о том случају нема, па није познато да ли је и шта и у којим круговима по том питању предузимано.

1 Пропратни текст уз писмо архимандрита Методија, свештенослужитеља Бугарске православне цркве из Софије, од 30. септембра 1957, оцу Лазару – АЈ, 144, 23-269.

2 Писмо архимандрита Методија, свештенослужитеља Бугарске православне цркве из Софије, од 30. септембра 1957, оцу Лазару – АЈ, 144, 23-269.

Македонска Комисија за верске послове доставила је 9. јануара 1958. године Савезној комисији за верска питања проширену листу кандидата за епископе у Македонији, сачињену у сарадњи са представницима Иницијативног одбора. „Предложени кандидати, поред црквено-верских квалификација оцењени су позитивно и са морално-политичког аспекта. Мишљења смо да би њиховим избором обезбедили правилно руковођење црквеним животом у епархијама, подршку позитивним снагама у епископату, као и лојалну сарадњу са органима власти“, стоји у документу.

Како је према незваничним информацијама епископ Доситеј изјавио да одустаје од кандидатуре, његовог имена није било на листи. Никола Трајковски је такође одустао, а на листи су се нашли: протојереј Нестор Поповски, протојереј Тома Ристов Димовски, Владимир Зафиров Поповски (свештенички син, завршио четири разреда богословије у Битољу, пети у Призрену, а шести у Софији током рата), и јереј Спиро Димков Поповски. У прилогу су биле биографије кандидата са неким „занимљивим“ карактеристикама. За Нестора Поповског, примера ради, наведено је: „Најчешћа слабост му је била по линији жена, па се у задње време и у том правцу корегирао“. И за Тому Димовског је исписана готово истоветна карактеристика, за Владимира Поповског да је 1949. године примљен у Партију, али да је после две-три партијска састанка искључен и одстрањен са свих функција због проневере новца, и да му је епископ Василије био наставник и васпитач у богословији. За Спиру Поповског се открива да се пре рата изјашњавао као Србин.¹

3.15.2. Словеначка православна црква

На територији Народне Републике Словеније било је, према допису словеначке владе Државној комисији за верска питања од 14. јула 1949. године свега 6.745 грађана који су се изјашњавали као православни.²

Приликом пута по Хрватској и Словенији, средином новембра 1951, Мићо Станковић, један од челника Савеза удружења православног свештенства, забележио је: „Словенци мисле да формирају православну цркву на рачун католичке. Њихов је план да организују православну

¹ Писмо македонске Комисије за верске послове, Стр. пов. бр. 0209-2 од 9. јануара 1958. године, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 23-277.

² Писмо словеначке владе, бр. 122/49 од 14. јула 1949, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

епархију а да Горазда¹ предложи за епископа ове епархије (Сада у Словенији има свега две парохије са једним свештеником). Линија им је да створе православну националну цркву попут Македоније. Овом питању другови из Словеније придају велику пажњу и о овоме још дискутују. Не знам колико би овакво решење било корисно – можда би боље било да се организује арх. намесништво, али проблем је и томе што они желе самосталну цркву а Дамаскина не желе да признају. За сада траже да им се пошаље један свештеник, али под условом да буде Македонац.“²

На једној седници Државне комисије за верска питања, почетком 1952. године, било је речи и о словеначкој православној цркви и закључено да основа за будуће деловање по том питању буде став из писма

1 Јеромонах Горазд Деклева (25. јануар 1901, Иљирска Бистрица – после 1980), рођен у словеначкој римокатоличкој породици, на крштењу добио име Франц, примио православље и замонашен 1931. године, радио је као професор богословије у Призрену а касније у Рељеу до краја школске 1939/40. године, а потом је отишао у Епархију горњокарловачку. Ратне године је провео у Београду, где је уз дозволу Синода организовао Словенце који су у међувремену прешли у православље у Дружину православних Словенаца. Тако је 1943. православље примио и римокатолички свештеник Томаж Улага – Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945*, Београд, 1997, стр. 261-262.

После успостављања комунистичке власти у Југославији, православни Словенци су добили на коришћење немачку евангелистичку цркву код Бајлонијевог пијаце у Београду. Током наредних година већина Словенаца се вратила у своја родна места. Управа Дружине је 6. септембра 1945. године доставила Синоду план организације и рада на ширењу православља у Словенији и затражила да се то препусти иницијативи самих Словенаца; да Словенија административно буде подређена директно Патријаршији у Београду; да се у Словенију упуте словеначки православни свештеници који ће спровести реорганизацију некадашњих црквених јединица; да се у Љубљани успостави Архијерејско намесништво као врховно управно тело за цело црквено подручје у Словенији са архимандритом Гораздом на челу, које би касније прерасло у Словеначку епархију, а отац Томаж Улага био би у чину протојереја; да се дотадашњи парох љубљански протојереј Богдан Матковић премести; с обзиром на тешке материјалне прилике Српске православне цркве, да православни Словенци преузму сву материјалну бригу око организације православне Цркве у Словенији а да се православни Словенци, уколико остану у Београду, подреде надлежним парохијама.

Синод је допис проследио епископу Арсенију као администратору Митрополије загребачке, препоручивши да се у границама канонских прописа помогне православним Словенцима.

Према извештају јеромонаха Горазда, августа 1945. прилике у Словенији биле су следеће: током рата у Љубљани је служио прота Богдан Матковић, кога су италијанске окупационе власти плаћале, у Рогашкој Слатини је капела неоштећена али је имовина разграбљена, а Немци су још 1941. срушили храмове у Марибору и Цељу (и на црквиста поставили вешала). Верски живот се обнављао, започело је пописивање православних становника. Према неким подацима, међу православним у Словенији Словенци чине 70 одсто, 10 одсто су Срби, а 20 одсто Руси.

Како је архивска грађа и данас недоступна, тешко је казати какве су у том периоду, развијале црквене прилике.

2 „Извештај са пута у Хрватској и Словенији“ Миће Станковића од 26. новембра 1951. године – АЈ, 144, 5-89.

Централног комитета Комунистичке партије Југославије, који је одбацивао оснивање православне Цркве у Словенији.¹

¹ Белешка са састанка у Државној комисији за верска питања одржане почетком 1952. године – АЈ, 144, 5-91.

3.16. Српска православна црква у хришћанском свету

3.16.1. Односи Српске православне и других цркава и верских заједница

Патријаршијско службено гласило *Гласник*, у време архипастирства патријарха Викентија 1950–1958, доносило је кратке вести о сусретима великодостојника Српске православне цркве и осталих помесних православних цркава, као и протестантских заједница. Сви контакти више јерархије Српске православне цркве били су под надзором државних власти, то јест Државне касније Савезне комисије за верска питања као прве надлежне инстанце, као и других, виших државних органа и институција, како на републичком, тако и на савезном нивоу. Државне институције су се о активностима јерархије обавештавале на разне начине и о томе су најчешће остављале писане трагове у форми службених белешки и записника о важнијим разговорима. Посебну улогу у процесу информисања о активностима више јерархије имали су челници Савеза удружења православног свештенства, јер су, поред редовних обавеза, које су прихватили приликом формирања те организације, детаљно извештавали и о поменутих сусретима. Захваљујући томе, могуће је из више углова сачинити мозаик и сагледати активности спољног деловања Српске православне цркве које је, најчешће, започињало сусретима патријарха Викентија са бројним гостима у Патријаршији.

Патријарх и Синод су редовно извештавали Државну комисију за верска питања (или се Комисија сама интересовала) о позивима за посету од других помесних православних цркава, Англиканске цркве и разних протестантских заједница или о сусретима у Београду. Уз обавештење, била би затражена помоћ надлежних за добијање виза, издавање пасоша и, наравно, средства за покриће трошкова. Из докумената је извесно да је држава плаћала трошкове сусрета представника Српске православне цркве са њиховим гостима у Југославији, као и трошкове путовања црквених великодостојника у иностранство. Било је уобичајено да пре поласка у иностранство они добијају извесна упутства, а по повратку би редовно подносили писане извештаје. Истовремено, држава је у готово свакој делегацији Цркве имала и „свог“ поузданика који је такође достављао своје виђење тих путовања. Најчешће су то били челници Савеза удружења православног свештенства. После свега, сарадници

Државне комисије за верска питања писали су својеврсне елаборате са смерницама за будуће деловање. Захваљујући тој документацији могуће је понекад реконструисати неке сусрете црквених великодостојника до најситнијих детаља.

1950.

Патријарх је 12. октобра примио епископа Реформаторске цркве у Југославији Шандора Агоштона.¹

Први великодостојник Англиканске цркве који је дошао у посету патријарху Викентију био је гибралтарски бискуп – 21. октобра.²

1951.

Један од најчешћих посетилаца Српске патријаршије од 1948. године био је др Роберт Тобијас, пастор протестантске (лутеранске) секте Христови ученици и секретар Екуменског (у даљем тексту Светског – прим. аутора) савета цркава, то јест савеза протестантских заједница, задужен за православне цркве у Источној Европи.³ Његове посете биле су у вези са хуманитарним активностима, са достављањем разних врста помоћи Српској православној цркви и протестантским заједницама у Југославији⁴, али се „између редова“ даје закључити да су биле мотивисане и неким другим намерама. Његове посете забележене су и 1949. и 1950. године.⁵

Тобијас је, како је забележено, стигао 23. јула 1951. из Грчке у Црну Гору, а после неколико дана долетео је авионом у Београд, заједно с групом званичника из различитих верских и политичких организација окупљених око идеје екуменизма. Посетили су, између осталих, митрополита црногорско-приморског Арсенија на Цетињу, патријарха Викентија у Београду (25. и 29. јула), а потом отпутовали за Загреб, где их је

1 Гласник..., 10-11-12/1950, стр. 146.

2 Гласник..., 10-11-12/1950, стр. 146-147.

3 Вељко Ђурић Мишина, *Летопис Српске православне цркве 1946–1958. године – Време патријарха Гаврила (1946–1950) и Викентија (1950–1958)*, 1-3, Книн-Београд, 2000-2002. Протестантска секта Христови ученици имала је тих година у Америци око 1.780.000 чланова. – Гласник..., 9/1952, стр. 210.

4 Томислав Бранковић, *Протестантске заједнице у Југославији – Друштвени и политички аспекти деловања*, Београд, 2011.

5 Радмила Радић тврди да Тобијас није био у Југославији 1949. године, што не одговара чињеницама – Радмила Радић, Момчило Митровић, *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945–1978*, Београд, 2012, стр. 122. Исти аутор на другом месту наводи да је Тобијас био у Југославији још 1947. године – Radmila Radić, *Verom protiv vere*, Београд, 1995, стр. 308; То понавља и у *Држава и верске заједнице 1945–1970*, I, Београд, 2002, стр. 372; Упоредити: Писмо Роберта Тобијаса, од 23. фебруара 1948, Љубодрагу Ђурићу, генералном секретару Председништва Савезне владе – АЈ, 144, 1-23.

дочекао митрополит загребачки Дамаскин.¹

Грчка (Јеладска) православна црква је поводом прославе 1900 година од доласка апостола Павла у грчке крајеве позвала и делегацију Српске православне цркве да присуствује пригодним свечаностима од 15. до 30. јуна 1951. године. Позив је прихваћен 14. априла и одлучено је да путују епископи тимочки Емилијан и викарни Висарион и прота Ратко Јелић.² Сходно захтеву Државне комисије за верска питања у Грчку су путовали још и свештеник Ратко Јелић, др Лазар Мирковић, декан Богословског факултета, и професори др Душан Глумац и др Благота Гардашевић.³

По повратку с путовања, Јелић је сачинио исцрпан извештај са мноштвом детаља, посебно се бавећи понашањем двојице епископа и општим стањем у манастиру Хиландар.⁴

Светски савет цркава позвао је Српску православну цркву да упути своје представнике у заседање од 4. до 11. августа 1951. године. Синод је одредио да путује др Душан Глумац, професор Богословског факултета, и од Државне комисије за верска питања затражио помоћ у новцу и посредовање при добијању пасоша. Она је одобрила путовање и све остало што је било потребно.⁵

Југославију су почетком педесетих година XX века радо посећивали представници разних верских заједница из читавога света.

Тако је у септембру 1951. забележена посета делегације америчких адвентиста. Американци су посетили и Државну комисију за верска питања где их је примио Милоје Дилпарић, али је познато и то да ни су желели да посете Патријаршију.⁶ Истоветан случај забележен је и са презвитеријанцима који су одбили да сусретну архијереје.⁷

И група евангелиста изразила је жељу да посети Југославију. Др-

1 Службена белешка – АЈ, 144, 5-101; *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 93-94.

2 Писмо Синода, бр. 1416 од 25/12. маја 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 168 од 6. јуна 1951, Генералном секретару Председништва Савезне владе – АЈ, 50, 128-390. Писмо Државне комисије за верска питања, Пов. бр. 23 од 9. јуна 1951, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1951, 44-18-47803.

4 Извештај Ратка Јелића о путовању – АЈ, 144, 5-89; Извештај епископа тимочког Емилијана – *Гласник...*, 4-5-6/1951, стр. 84-89.

5 Писмо Синода, бр. 1257/зап. 527 од 20. јула 1951, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 4-84.

6 Службена белешка о боравку адвентиста – АЈ, 144, 5-85.

7 Службена белешка о боравку презвитеријанаца – АЈ, 144, 5-85.

жавна комисија за верска питања писала је о томе 13. јула 1951. године. Патријаршији и затражила да обавести Митрополију црногорско-приморску о намери гостију да посете Цетиње. Међутим, евангелисти уопште нису тражили сусрет с митрополитом, који је стицајем околности управо тих дана ухапшен и суђен!¹

Приликом путовања за Америку изасланика Српске православне цркве професора Богословског факултета Душана Глумца и епископа Германа, они су у Швајцарској посетили Светски савет цркава где су их примили генерални секретар В. А. Висерт Туфт и Роберт Тобијас. Домаћини су им препоручили да се обрате представницима њихових чланица у Америци, изразивши жељу да Српска православна црква приступи Светском савету цркава.²

1952.

Роберт Тобијас је боравио од 8. до 15. јануара у Југославији. Домаћин му је био професор Душан Глумац. Између осталог, посетио је Патријаршију у Београду.³

Нешто касније, 29. јануара Тобијаса је у Посланству у Берну, примио Милош Меловски, кога је обавестио да би опет желео да отпутује у Југославију, овај пут са Висертом Туфтом.⁴

Посете бројних асоцијација америчких протестантских црквених заједница бележене су и 1952. године. У таквим приликама обраћали су се најближем дипломатско-конзуларном представништву Југославије, које би о њиховим намерама обавештавало Министарство иностраних послова у Београду. Понекад би се о тим захтевима изјашњавала и Државна комисија за верска питања.

Миодраг Марковић, генерални конзул у Њујорку, обавестио је 4. фебруара Министарство иностраних послова да је из дописа Џона Шерцера, секретара Националног лутеранског савеза, сазнао за његову намеру да допутује у Југославију 26. фебруара и посети Државну комисију за верске послове а касније и Патријаршију, како би доставио помоћ у храни, одећи и Библијама. Шерцер је тражио да га прими и Јосип Броз, председник Министарског савета, али је Марковић препоручио да се том његовом захтеву не удовољи јер „његов утицај није такав да би га друг маршал примио“, било је истакнуто у писму.⁵

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 226/3 од 13. јула 1951, Патријаршији – АЈ, 144, 4-84.

2 Елаборат „Посета делегације Српске православне цркве Америци и Зап. Европи“ – АЈ, 144, 5-91.

3 Извештај Душана Глумца о боравку Роберта Тобијаса – АЈ, 144, 6-126.

4 Писмо Милоша Меловског из Посланства у Берну, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 44-22-4226.

5 Писмо Генералног конзулата у Њујорку, Пов. бр. 28 од 4. фебруара 1952, Ми-

Јохан Лангхоф, секретар данског Савета за екуменске односе, иначе евангелистички лутерански свештеник из Копенхагена, стигао је 11. јула у Стару Пазову, где га је дочекао словачки свештеник Владимир Вереш. Лангхоф је посетио и Државну комисију за верска питања и разговарао с Милојем Дилпарићем и Миланом Д. Смиљанићем. Са протом Смиљанићем посетио је Саборну цркву, цркву Ружицу на Калемегдану и Војни музеј. Боравили су у Старој Пазови и Сланкамену, проповедали у неколико српских и евангелистичких храмова (верници су Словаци).

Др Френклин К. Фрај, евангелистички лутерански бискуп и потпредседник Уједињене лутеранске цркве Америке и др Пол Емпи, извршни директор Националног лутеранског савета Америке, стигли су 17. јула у Београд, где их је дочекао професор Душан Глумац. Претходно су тражили пријем код Броза који им је и организован на Брионима, посетили су и Државну комисију за верска питања, а примио их је и патријарх Викентије са члановима Синода и епископом Германом, секретаром тог тела, у згради Патријаршије. Том приликом патријарх је захвалио на топлој пријему српске делегације у Америци (крајем претходне године тамо су боравили епископ Герман и професор Глумац), као и на поклоњеним Библијама и достављеној храни за богословије и факултет. Фрај се похвално изразио о условима школовања лутеранских студената на Богословском факултету у Београду. Интересовао се код патријарха да ли ће неко из Српске православне цркве присуствовати конференцији Светског савета цркава заказаној за 15. август у Лунду, у Шведској. На констатацију патријарха да немају пара за путовање, Фрај је обећао да ће он обезбедити новац. (Испоставило се, међутим, да је то, како стоји у записима, била тек провокација, јер су сви трошкови падали на организаторе – навео је Душан Глумац у исцрпном извештају Државној комисији за верска питања).

Гости су 18. јула посетили и управу Савеза удружења православног свештенства. Сутрадан, после ручка на Авали, који је организовала Државна комисија за верска питања, у разговору о православљу у Америци, гости су изнели свој став да треба формирати Америчку православну цркву, „када се досељеници претворе у Американце“.¹

Крајем јула 1952. забележена је посета Патријаршији првосвештеника америчке протестантске секте Христови ученици Џорџа Вокера Бакнера и Роберта Тобијаса са супругама.²

нистарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 77-22-42371.

1 Извештај Душана Глумца од 22. јула; писмо Милоја Дилпарића од 25. јула 1952, Министарству иностраних послова – АМИП, Па/1952, 77-22-410488. Своју белешку о разговорима двојице гостију у Југославији саставила је и преводилац А. Лебл – АМИП, Па/1952, 77-22-410000.

2 Гласник..., 9/1952, стр. 210-211.

У Индији је деловала хришћанска црква, названа Томина црква, по апостолу Томи (у науци – Сиријска источна црква¹), то јест Православна црква Малабара. Била је у рангу патријаршије, а њен поглавар је носио титулу католикоса. По учењу нису били несторијанци, нити монофизити, већ су за себе сматрали да су православни. Остало је забележено да је 1937. године у Краљевини Југославији боравио католикос Алексисос², који је одржао и запажено предавање у Коларчевој народној задужбини у Београду. Свештеник те црквене заједнице отац Филипос био је гост српског патријарха Викентија 17. и 18. септембра.³

„Њ. Светост Патријарх српски Г. Викентије примио је 6. октобра о. г. у посету свештеника евангелистичке цркве из Холандије г. Т. Д. Бергхуиса са госпођом. Он је дошао у нашу земљу с намером да посети наше цркве и манастире и да на лицу места проучи живот у нашим манастирима.“⁴

У Београд је 16. октобра допутовао митрополит крфски Методије из Грчке православне цркве. Посетио је богословију у манастиру Раковица и још неколико места у Србији. У Патријаршији је 25. октобра разговарао са патријархом Викентијем о актуелним црквеним питањима, а по препоруци његовог поглавара архиепископа атинског Спиридона.⁵

Поводом писма патријарха Викентија архиепископу Спиридону о проблемима одласка српских монаха у Хиландар, митрополит Методије је одговорио да је архиепископ то писмо примио на петнаестак дана пред полазак за Београд, па није могао да одговори пре него што не разговара са цариградским патријархом Методијем, под чијом јурисдикцијом је Света Гора. Митрополит је казао да ће архиепископ предузети све да то питање буде позитивно решено, а верује да ће и цариградски патријарх повољно реаговати. У разговору је било речи и о икони Пресвете Богородице, која је по тврђењу Грка својина једног грчког манастира из кога су је својевремено однели јовановци, монаси Малтешког реда. Неко време била је склоњена на Малти, затим у Италији а преко Малтешког реда откупио је (1798) руски цар Павле I Романов. После октобарске револуције 1917. у Русији неко од чланова царске породице пренео је икону у Западну Европу, да би на крају завршила као поклон кнегињи Олги

1 Радомир В. Поповић, *Православне помесне цркве*, Београд, 2009, стр. 426-429.

2 На другом месту име је Василиос – *Гласник...*, 9/1956, стр. 164-165.

3 *Гласник...*, 10/1952, стр. 232.

4 *Гласник...*, 10/1952, стр. 232.

5 *Гласник...*, 11-12/1952, стр. 258-261.

Карађорђевић. Према сазнању Грка, налази се у дворској цркви на Дедињу, па архиепископ моли патријарха српског да помогне да икона буде враћена Грчкој цркви. Патријарх Викентије је признао да га је та тема изненадила, али пошто му нису познати сви детаљи није у могућности да одмах пружи ваљан одговор. Кад се повела реч о Грчкој православној цркви на Крфу, о броју римокатолика на том острву и о пропаганди коју воде римокатолици у Грчкој, саговорници су се сагласили да је потребна заједничка акција против прозелитизма.¹

О боравку митрополита крфског Методија у Београду постоје још (најмање) два извештаја: један је непознатог аутора, а други професора Душана Глумца. Из Глумчевог извештаја дознаје се, између осталог, да митрополит Методије није имао неког посебног разлога за долазак осим љубави према Југославији и жеље да упозна Београд; нешто раније дочекао је југословенску парламентарну делегацију на Крфу и објавио чланак о томе у грчким новинама; југословенски конзул му је понудио да посети Југославију, као и југословенски посланик у Атини, па је митрополит прихватио понуду; како није имао никога у пратњи ко је говорио српски језик обезбеђено је да му преводиоци буду његови бивши ученици у Грчкој: Стојан Гошевић, суплент богословије у Раковици, и Трајан Костић, чиновник у Синоду у Патријаршији; митрополит је посетио Авалу и положио венац на гроб Незнаног јунака, био је гост Савеза удружења православног свештенства, посетио Црвени крст, цркву Ружицу на Калемегдану, Маркову цркву и манастир Ваведење; присуствовао вечерњој служби у Саборној цркви; вечеру му је приредила Државна комисија за верска питања.

Разговор патријарха Викентија и митрополита Методија трајао је око сат и по. Митрополит је неколико пута исказао бојазан да би Југославија могла окренути леђа Грчкој, у више наврата наглашавао да им је непријатељ са Запада један те исти – Италија и Ватикан, и да се под мантијом Ватикана крије Италија са својом политиком. Истакао је да је свестан великога зла које су Ватикан и Рим починили Србима, али и указао на то да су не мање зло учинили Грцима, па он са свога острва никада неће престати да делује против Рима. У том контексту отворено је суге-

¹ Белешка о разговорима патријарха Викентија и митрополита крфског Методија, од 25. октобра 1952. године – АМИП, Па/1952, 32-20-417331; *Политика*, 26. октобар; *Борба*, 26. октобар 1952. Митрополит Методије суочио се крајем 1954. и почетком 1955. године с непријатним последицама поводом своје посете Југославији. Он је у јулу посетио југословенску амбасаду у Атини и објаснио зашто се дуго није јављао. Казао је како су га надлежни позвали у Министарство иностраних послова и затражили писани извештај о његовим контактима са југословенском амбасадом. Нагласио је да га је на то још раније упозоравао и архиепископ Спиридон. Телеграм југословенске амбасаде у Атини, бр. 247 од 20. јула 1955, Државном секретаријату за иностране послове; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 49824 од 25. јула 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 21-3-49824.

рисао да Грци и Срби и њихове државе треба да живе у слози и љубави.¹

Комисија за вере и поредак при Светском савету цркава позвала је Српску православну цркву да пошаље једну делегацију на њихову конференцију 15–29. август 1952. године. Синод је одлучио да том скупу присуствују епископ будимски Герман, секретар Синода, и професор Душан Глумац, па су од Државне комисије за верска питања затражени сагласност, документа и новац.² Глумац је због болести одустао од пута и о томе обавестио Државну комисију за верска питања.³ У Патријаршијском *Гласнику* нема података да ли је епископ Герман отпутовао на конференцију.

1953.

Генерални секретар Висерт Хуфт и директор Одељења за међу-црквену помоћ Светског савета цркава Роберт Тобијас боравили су у Југославији 1953. као гости Српске православне цркве и Евангелистичке цркве. Посетили су и патријарха Викентија.⁴

Херберт М. Водамс, секретар надбискупа кентерберијског прво-свештеника Англиканске цркве, задужен за спољне послове, на пропутавању за Атину и Цариград задржао се у Југославији од 20. до 25. априла као гост Српске православне цркве, уочи заседања Сабора. У патријаршији је 21. априла разговарао са члановима и секретаром Синода. Преводилац је био професор Јован Дајковић, библиотекар Патријаршијске библиотеке.⁵

Гост је патријарху уручио лично писмо од протојереја Милоја Николића, архијерејског заменика за Велику Британију, а узгред је поменуо и сусрет у југословенској Амбасади кентерберијског надбискупа и Јосипа Броза. Интересовао се за односе Српске и Римокатоличке цркве, сугеришући да би требало избегавати конфликте. Потом је са пуно обзира изложио случај који је настао поводом изјаве надбискупа кентерберијског дате пред Божић 1952. године о тешкоћама Српске православне цркве, на коју је патријарх Викентије био приморан да реагује преко београдске штампе. Водамс је покушао да убеди домаћина да је изјава уследила као реакција на римокатоличку акцију поведену кроз светску штампу. Закључио је да је патријархово реаговање било правилно схва-

1 Белешка Душана Глумца „Крфски Митрополит Г. Методије у посети Југославији“, од 28. октобра 1952. године – АМИП, Па/1952, 32-20-417338.

2 Писмо Синода, бр. 2149 од 30. јула 1952, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

3 Писмо Душана Глумца Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 5-103.

4 *Гласник...*, 4/1952, стр. 103.

5 *Гласник...*, 5/1953, стр. 91.

ћено од свих који текст његове реакције брижљиво прочитали, осим од српских емиграната. Патријарх је истакао да они у Југославији добро знају домаће прилике, додавши да би било добро да их емиграција остави на миру.

Водамс је захвалио патријарху што је манастир Ваведење у Београду ставио на располагање Англиканској цркви за њихове пригодне свечаности.

На крају су разговарали о писму Синода упућеном Светском савету цркава (чију копију је добио и надбискуп кентерберијски), а односило се на погрешан став те заједнице у погледу представништва Српске православне цркве при њој. Водамс је додао да ће се све разјаснити када Роберт Тобијас, Роберт Маки и Рејмонд Максвел буду дошли у Београд.¹

По завршетку посете, Државна комисија за верска питања се распитивала о разговорима, па је Синод о томе 9. маја доставио своју белешку.² По устаљеној пракси, патријарх Викентије је и о тој посети лично обавестио Милоја Дилпарића. У руком писаном извештају изнето је много више детаља него у белешци Синода. Разликују се та два дописа, између осталог, и у тумачењу разговора о односу Српске православне и Римокатоличке цркве: Водамс је, према патријарховом запису, нагласио да би ти односи требало да буду бољи, на шта је патријарх казао да Српска православна црква никада не напада, иако би имала пуно разлога да то чини. На инсистирање Водамса да треба побољшати те односе у интересу борбе против заједничког непријатеља, патријарх је узвратио да је Римокатоличка црква у прошлости српском народу била противник, па и непријатељ под различитим именима, „час као Италијани, час као Млечићи, час као Мађари или као Беч, али је то у ствари била Римокатоличка црква“.

Како је Водамс и даље натурао своје гледиште, патријарх је мало оштрије указао: „Ти наши католици били су против Велике Британије и у Првом и у Другом светском рату и да ће бити против Велике Британије и у Трећем светском рату, а православни су били и у Првом и у Другом светском рату са Великом Британијом, па ће бити и у Трећем, ако дође до њега. На ово је Водамс ућутао, па је прешао на изјаву Архиепископа Кентерберијског.“³

¹ Писмо Синода, бр. 1312/зап. 359 од 9. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

² Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 102 од 7. маја 1953, Синоду; Писмо Синода, бр. 1312/зап. 359 од 9. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128. Део службене белешке где се помиње свештеник Николић гласи: „Донео је и предао Његовој Светости поздрав и лично писмо од протојереја Милоја Николића, архијерејског заменика за Велику Британију...“

³ На препису патријарховог извештаја, Дилпарић је написао коме га је све доставио: Вељку Зековићу, секретару Савезног извршног већа, Слободану Пенезићу, члану Савезног извршног већа, Петру Ивичевићу, секретару Секретаријата Савезног извршног већа, Управи државне безбедности (два примерка) и Архиви Комисије. Писмо

Патријарх је писмом известио Дилпарића о још једном сусрету са гостима из Енглеске уприличеном 26. априла у патријарховој вили коме је присуствовао и епископ Герман, који је уједно био и преводилац. Писао је лично и молио да му се тај допис врати. Патријарх је навео да се тих дана у пријатељској атмосфери воде преговори државе и Цркве. Водамс је, како сведочи патријарх, запитао да ли су црквени кругови уверени да је држава искрена према њима, на што му је патријарх потврдно одговорио, понављајући не баш одмерене ставове о односима са Римокатоличком црквом. Говорећи о односу Цркве и државе уопште, нагласио је да је такав однос у сагласју са Светим писмом и хришћанском науком, закључивши да и Англиканска црква води рачуна о својим обавезама према својој држави.

Патријарх је истакао да би емигранти требало да гаје добар однос са матичном Црквом и да би морали да разумеју да се њена политика односи на свих седам милиона православних Срба у Југославији, а не само за неколико десетина хиљада њих у иностранству. Нагласио је да емигранти нису у стању да потпуно сагледају актуелну слику прилика и потреба у земљи и да су њихова становишта често ван веза са стварношћу.

Водамс је распитивао и о свештеничком удружењу на шта му је патријарх одговорио да Сабор има примедби на предлог Правила удружења, али да верује да ће она бити прихваћена уколико неки чланови тог документа буду измењени по сугестијама архијереја. Водамс је понудио да се одлука Сабора о одобрењу Правила одмах објави посредством британске агенције *Ројтерс*.¹

Пошто је у службеним белешкама о тим разговорима помињано и писмо проте Милоја Николића патријарху, Дилпарић је затражио да му буде достављено, чему је Синод удовољио.² Испоставило се да достављено писмо није Николићево, већ проте Владимира Родзјанка, раније свештеника Српске, а тада Руске заграничне православне цркве. У њему је стајала молба патријарху да парохију при Николајевској цркви у Новом Саду, коју чини незнатан тамошњих број Руса и неколико њих у Сомбору и Суботици, заштити од укидања, пошто је Русима то једино преостало као подсећање на стару отаџбину. Родзјанко је указао да би такав чин био штетан и за саму Српску православну цркву, јер би се то

патријарха Викентија, од 28. априла 1953, Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 8-140.

1 На препису и овог патријарховог извештаја, Дилпарић је написао коме га је све доставио: Вељку Зековићу, секретару Савезног извршног већа, Слободану Пенезићу, члану Савезног извршног већа, Петру Ивићевићу, секретару Секретаријата Савезног извршног већа, Управи државне безбедности (два примерка) и Архиви Комисије. Писмо патријарха Викентија, од 28. априла 1953, Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 8-140.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 102/1 од 11. маја 1953, Синоду; Писмо Синода, бр. 1336/зап. 368 од 12. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

тенденциозно тумачило у иностранству, како код Руса свих јурисдикција и код странаца.¹

Херберт Водамс је предао патријарху и споменуто писмо од проте Милоја Николића. Тачније, реч је о писму Слободана Јовановића, тада председника Југословенског народног одбора, упућеном проти Николићу, у коме је изнео своје ставове о свештеничким удружењима и црквеном проблему у Македонији.²

Роберт Маки, директор, Рејмонд Максвел и Роберт Тобијас, високи званичници Светског савета цркава, били су гости српске Патријаршије од 27. априла до 7. маја 1953. године. Омогућена им је посета манастирима, Богословском факултету и богословији у Раковици. Детаљи о сусретима нису познати изузимајући констатацију да је разговарано о уобичајеним црквеним темама.³

Седници Изборног сабора Бугарске православне цркве, током које је митрополит Кирил изабран за новог првосвештеника, присуствовали су као гости и представници Српске православне цркве.⁴

Средином јуна 1953. године Државни секретаријат за иностране послове писао је Савезној комисији за верска питања о извештају Посланства у Дамаску у Сирији, о интересовању патријарха антиохијског Александра III Тахана за успостављање блиских односа са Српском православном црквом, с обзиром на то да се дотадашња сарадња огледала само кроз официјелне комуникације писаним путем. Према сазнањима југословенских дипломата, Антиохијска православна црква материјално веома слабо стоји, а помаже јој Совјетски Савез на име искоришћавања добара која та Црква поседује у совјетској држави. Такву ситуацију користи и Римокатоличка црква за пропагандну делатност у Сирији. Патријарх Александар III је, како стоји у допису, у блиским односима с грчким

1 Писмо проте Владимира Родзјанка, од 25. марта 1953, патријарху Викентију – АЈ, 144, 8-140.

2 Писмо Синода, бр. 1336/зап. 368 од 12. маја 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128. Садржај писма дат је у Прилозима.

3 Гласник..., 5/1953, стр. 91.

4 Писмо Синода Бугарске православне цркве, бр. 2380 од 30. марта 1953, патријарху Викентију – АЈ, 144, 8-140. Телеграм амбасаде у Софији, бр. 163 од 8. маја 1953, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1953, 12-4-46002; Телеграм амбасаде у Софији, бр. 175 од 12. маја 1953, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1953, 12-4-46205.

свештенослужитељима према којима је нарочито пријатељски расположен. На крају Државни секретаријат за иностране послове предлаже да буде размотрена могућност ближег повезивања Српске и Антиохијске патријаршије јер би то, како се наглашава, било од користи у борби против Ватикана и настојању да се парира совјетском утицају на Антиохијску патријаршију.¹ Иако у архиви нема других докумената о том случају, познато је да је тема успостављања бољих односа антиохијског патријарха и Српске православне цркве била актуелна и следећих година.

Почетком октобра 1953. године Државни секретаријат за иностране послове обавестио је Савезну комисију за верска питања о новостима из Грчке православне цркве које им је пренео југословенски аташе за штампу у Атини. Навео је да је атински архиепископ Спиридон тешко болестан, па његове послове обављају три помоћника од којих је најутицајнији викарни епископ из Аргирокастра, који нема своју епархију. Због свега тога још нису успостављене ближе везе између Грчке и Српске православне цркве. Архиепископ, иначе, како се наглашава, није непријатељ Југославије, али је одлучни антикомуниста, као и многи други из грчког црквеног врха. Државни секретаријат за иностране послове сматра да би што пре требало успоставити ближу сарадњу између две цркве. На крају писма стоји претпоставка да ће се Грчка православна црква ускоро обратити Српској с предлогом о заузимању заједничког става по питању избора бугарског патријарха.²

1954.

Евангелисти из Источне Немачке упутили су позив Српској православној цркви да пошаље делегацију на њихов конгрес планиран за јесен 1954, због чега се Савезна комисија за верска питања обратила Државном секретаријату за иностране послове за мишљење. Средином јуна одговорено је да нема сметњи за то путовање, али да би, с обзиром на то да са Источном Немачком не постоје дипломатски односи, ипак требало одустати од посете представника Српске православне цркве.³

Патријарх Александар III Тахан, већ помињани поглавар Антиохијске православне цркве, позвао је почетком 1954. великодостојнике Срп-

1 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 44016 од 16. јула 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 423080 од 2. октобра 1953, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

3 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 48055 од 14. јуна 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

ске православне цркве на верску прославу у Дамаску. Како о том позиву Синод није известио Савезну комисију за верска питања, она је реаговала протестним писмом пошто је о томе 28. јуна претходно обавештена од Савезног секретаријата за иностране послове. На распитивање Милоја Дилпарића о свему томе, епископ Герман, секретар Синода, потврдио да је позив заиста стигао, али да Српска православна црква нема намеру да му се одазове. У писму је стајало да је на састанку 22. маја у Савезној комисији за верска питања Дилпарић наложио патријарху Викентију и члановима Синода да убудуће о свим контактима Српске православне цркве са иностранством морају претходно консултовати државне органе пошто је ту реч о спољнополитичким односима Југославије. На крају писма Дилпарић је закључио да би, да су о том случају разговарали, Синод можда другачије одлучио у интересу спољне политике Југославије.¹ Но, прича о патријарху Александру III Тахану и Антиохијској патријаршији тиме није била завршена!

Челници Светског савета цркава Рајмонд Максвел и Роберт Тобијас боравили су у Југославији и 1954. године – Васкрс су провели у Вршцу, а потом је Тобијас отишао у Швајцарску, док је Максвел посетио Призрен, Дечане, Пећ, Жичу, Ужице, Сарајево, Мостар, Дубровник, Сплит и Карловац. У Мостару се састао са епископом Лонгином, а у Карловцу са епископом Симеоном. На крају боравка, посетио је патријарха Викентија и Савезну комисију за верска питања.²

Група протестантских свештеника из Америке посетила је патријарха Викентија 15. јула 1954. године. Том приликом су разгледали Музеј Српске православне цркве, придворну капелу и Саборну цркву.³

У архивама нема података о детаљима о разлозима због којих је патријарх Јустинијан, поглавар Румунске православне цркве, тек у лето 1954. године известио српског патријарха да је пре четири године рашчињен митрополит Висарион Пују, који је 1944. учествовао у посвећењу Спиридона Мифке за епископа неканонске Хрватске православне цркве.⁴

¹ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 239/1 од 9. јула 1954, Синоду – АЈ, 144, 9-162.

² Гласник..., 5/1954, стр. 60

³ Гласник, 7-8-9/1954, стр. 192.

⁴ Гласник..., 10/1954, стр. 197.

Цариградска патријаршија била је чланица Светског савета цркава, од оснивања те организације 1948. године. Њени представници су присуствовали конференцији у Еванстону код Чикага. На повратку у Цариград, свратили су у Београд 6. октобра 1954. и наредна четири дана провели као гости патријарха Викентија. Са домаћинима су разговарали о стању у појединим православним црквама, о манастиру Хиландар, Светском савету цркава и другим актуелним црквеним темама. Угледни гости посетили су неколико београдских храмова, Богословски факултет и богословију Светог Саве у Раковици, као и Савезну комисију за верска питања, где их је примио Добривоје Радосављевић, председник.¹

Почетком новембра 1954. у Југославији је боравио извесни Неал (пуно име и презиме у документима није забележено – прим. аутора), службеник Светског савета цркава. Планирао је да посети патријарха Викентија, а пре тога, 29. новембра, састао се са Милојем Дилпарићем у хотелу *Москва* у Београду. Дилпарић је у службеној белешци о том сусрету записао да је Неала највише интересовао однос Српске православне цркве у земљи са епископом америчко-канадским Дионисијем, пошто је сматрао да је немогуће да тај архијереј буде у добрим односима са Патријаршијом која сарађује са државним властима. Према Дилпарићевом запису, Неала је занимало и зашто се у штампи нападају поједини свештенослужитељи, а сам је понудио и два супротна објашњења: Српска православна црква приступа општем блоку отпора комунистичкој власти; поводом предстојеће нормализације односа са земљама Источне Европе, у којима је однос према религији исти, Југословенима се може замерити да су у извесном смислу повластили Српску православну цркву у односу на друге а патријарх је само спроводник те политике.

На крају разговора гост је инсистирао да на састанак са патријархом иде сам, без преводиоца.² Дилпарић је на маргини белешке о сусрету са Неалом записао: „Није га примио“.

1955.

Патријарх московски и целе Русије Алексије одликовао је свештеника Руске православне цркве у Београду проту Виталија Тарасјова правом ношења митре, па је с тим у вези замолио патријарха Викентија да преда то одликовање које је највише у Руској православној цркви. Патријарх Викентије је 6. фебруара, после служења литургије у руском храму, уз пригодан говор то и учинио.³

¹ *Гласник...*, 10/1954, стр. 207-209.

² „Службена забелешка о Неаловом одласку код Викентија, Патријарха Српске православне цркве“ – АЈ, 144, 10-174.

³ „Једна ретка свечаност у руској цркви у Београду“, *Гласник...*, 1-2/1955, стр. 25.

Патријарх Алексије, поводом 50 година своје службе, упутио је 9. фебруара позив патријарху Викентију да му дође у посету. У одговору написаном тек крајем априла је стајало. „Ми са Светим архијерејским синодом дубоко жалимо што се наша посета ове године не може остварити због заседања Светог архијерејског сабора који се по прописима наше Цркве одржава редовно између празника Васкрса и свете Педесетнице, и због раније одређених послова, чији се распоред сада не може мењати.“¹

Патријарх Викентије и чланови Синода дочекали су 3. марта Џона Метцлера, челника Светског савета цркава и Светског црквеног сервиса. „Овом приликом су вођени разговори о даљој помоћи Српској православној цркви од стране поменутих организација.“²

Кентерберијски надбискуп Џефри Френсис Фишер упутио је 11. априла 1955. године Ерика Тинкера, капелана Лондонског универзитета, српског патријарху, да му, поред осталог, преда честитке поводом Васкрса.³

Џон Метцлер, челник Светског савета цркава и Светског црквеног сервиса, дошао је у Патријаршију 10. маја. Са епископом будимским Германом разговарао је о материјалним потребама и дистрибуцији хране и одеће која се обавља посредством Црвеног крста Југославије.⁴

Патријарх Викентије, у присуству епископа нишког Јована, шабачког Симеона, захумско-херцеговачког и будимљанско-полимског Макарија, примио је 27. маја реис-ул-улему Исламске верске заједница Хаци Ибрахима ефендију Фејића и његовог заменика Хаци ефендију Мурата Шећерагића.⁵

Рајмонд Максвел боравио је од 9. до 16. јуна у Београду и тих је дана, у неколико наврата, разговарао са патријархом Викентијем и члановима

1 Гласник..., 5/1955, стр. 70-71.

2 Гласник..., 5/1955, стр. 81.

3 Гласник..., 5/1955, стр. 81.

4 Гласник..., 6/1955, стр. 102.

5 Гласник..., 6/1955, стр. 102.

вима Синода. Посетио је манастир Војловицу, епископа бачког у Новом Саду и бискупа у Фекетићу.

„Г. Максвел се интересовао напредовањем рада на новом издању Требника који се штампа овде у Београду уз велику новчану помоћ Светског савета цркава. Госту су показани први отисци и био је такође пријатно изненађен да ће штампање Требника бити завршено крајем ове године и наше свештенство доћи до једне неопходне богослужбене књиге чији је недостатак све осетнији.“

Наредних дана Максвел је посетио Богословски факултет, предао новчану помоћ (2.500 америчких долара) за стипендије студентима и (2.000 долара) за богословије у Призрену и Раковици.

„Испраћен од стране ГГ. Архијереја Њ. Пр. Висариона и Њ. Пр. Германа г. Рајмонд Максвел је отпутовао 16. о. м. са земунског аеродрома авионом за Женеvu.“¹

Франклин С. Фрај, Пол Емпи и Игор Бел, истакнути челници Светског савета цркава и Светске лутеранске федерације, стигли су 11. августа у Патријаршију где су их дочекали патријарх Викентије и епископ будимски Герман.

Истога дана, нешто касније, у Патријаршију су дошли и Чарлс Т. Лебер и Чарлс В. Арботнон, свештеници Презвитеријанске цркве у Сједињеним Америчким Државама. На сусрету се углавном разговарало о помоћи коју Српска православна црква добија од Светског савета цркава. „Ова помоћ, истакли су др Лебер и др Арботнон, помоћ је напора хришћана широм света који су у могућности да потпомогну своју браћу у Христу којима је та помоћ потребна. Ово је израз љубави и наше заједничке молитве.“²

У Етиопији је постојала Црква, која је припадала групи такозваних дохалкидонских цркава. Њени великодостојници обратили су се почетком августа 1955. године Амбасади Југославије у Адис Абеби тражећи помоћ у успостављању контаката са Српском православном црквом. Амбасада је о томе обавестила Савезни секретаријат за иностране послове, а он 18. августа Савезну комисију за верска питања. Амбасада је тражила савет о евентуалној посети поглавара Етиопске цркве Југославији. Наглашено је да Црква у Етиопији има великог утицаја, да је патријарх Абуне по уважености одмах иза принчева, а испред свих осталих грађанских и војних лица. „Он је држећи старац и воли да путује по иностранству. Његове симпатије које би могли да придобијемо у Етиопији

1 Исто.

2 Гласник..., 7-8/1955, стр. 140.

прилично би значиле.^{“1} У архивама нема других докумената о томе.

Славко Зоре, југословенски посланик у Дамаску, Сирија, посетио је у августу антиохијског патријарха Александра III Тахана, који се похвално изразио о угледу Југославије и њеној спољној политици. Изразио је задовољство због добрих односа Југославије са арапским земљама, а нарочито са Сиријом, истичући значајну улогу Јосипа Броза Тита у успостављању таквих односа. Забележено је и да је патријарх критиковао, како је навео, нетолерантност Римокатоличке цркве оцењујући њену политику као цезаропапистичку.²

Као и на раније иницијативе антиохијског првосвештеника, ни на ову није било никаквих реакција. Антиохијска патријаршија помињана је следеће године као камен спотицања у односима Синода и Савезне комисије за верска питања!

Архиепископ атински Спиридон је 14. септембра телеграмом обавестио патријарха Викентија да су у појединим градовима у Турској, посебно у Смирни и Цариграду, хришћанске светиње изложене нападима, обесвећењу и скрнављењу. Молио је помоћ и подршку. Патријарх и Синод су одговорили писмом пуним речи утехе и саосећања, што су једино и могли.³

Румунска православна црква планирала је да између 7. и 29. октобра свечано обележи 75-годишњицу аутокефалности и седмогодишњицу враћања гркокатолика (унијата) у окриље православља, уз проглашење нових светаца, па је на свечаности позвала и патријарха српског.

Одговор је био кратак: „Братољубиви извештавамо Ваше Блаженство да веома жалимо што се због ангажовања у то време на другој страни не можемо одазвати позиву. Писмо следи.“⁴

Разлози одбијања били су оправдани: поводом 40-огодишњице од албанске голготе и доласка српске војске на грчко острво Крф, српска Патријаршија планирала је да у октобру једна делегације присуствује комеморативним скуповима на том острву. Стога је Синод 28. септембра известио Савезну комисију за верска питања да том приликом желе да

1 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 410564 од 18. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

2 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, од 20. августа 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

3 Гласник..., 9/1955, стр. 144.

4 Гласник..., 9/1955, стр. 144.

учине и званичну посету Грчкој православној цркви, манастиру Хиландар и Светој Гори. По одлуци Синода, делегацију би сачињавали патријарх Викентије, епископи банатски Висарион и будимски Герман, проте Александар Лазаревић, парох београдски; Душан Васић, такође парох београдски, Милан Д. Смиљанић, парох чајетински, Милан Радека, професор у пензији и свештеник Цветко Крстевски, парох прилепски, ђакон др Чедомир Драшковић, ванредни професор Богословског факултета, протођакон Ђорђе Жунић, секретар канцеларије патријарха. Планирано је да делегација из Београда крене 9. октобра, а врати се 1. новембра.¹ Савезна комисија за верска питања о свему томе обавестила је 30. септембра Државни секретаријат за иностране послове.²

Међутим, планирани дан поласка из Београда доведен је у питање. Наиме, архиепископ атински Спиридон обавестио је патријарха Викентија да предложеног датума не може да га дочека због бројних обавеза изван Атине, па је затражио да се долазак наше делегације одложи за две недеље.³

Милоје Дилпарић који је 4. октобра добио препис телеграма, забележио је испод текста да ће договорити о одласку 23. октобра, а повратку средином новембра.⁴

О новом датуму посете распитивао се и митрополит крфски Методије у југословенској амбасади у Атини која је о томе известила Савезну комисију за верска питања.⁵

Државни секретаријат за иностране послове 8. октобра упутио је амбасади у Атини допис са подацима о делегацији и планом посете: делегација има 10 чланова, посетиће Атину, Крф, Свету Гору и Солун, из Београда крећу возом 23. октобра..., враћају се 12. новембра, патријарх Викентије је 28. септембра тражио сагласност цариградског патријарха за посету Светој Гори, јер је она под његовом јурисдикцијом. На крају писма стајала је сугестија да треба водити рачуна да се та посета не одрази негативно на југословенско-турске односе.⁶

1 Писмо Синода, бр. 2286 од 28. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201; Исто – АМИП, Па/1955, 22-32-413051; „Пут делегације Српске православне цркве у Грчку“, *Гласник...*, 9/1955, стр. 144.

2 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 336 од 30. септембра 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-31-413212.

3 Телеграм архиепископа атинског Спиридона патријарху Викентију – АЈ, 144, 12-199.

4 Службена белешка Милоја Дилпарића, од 4. октобра 1955, на препису телеграма архиепископа атинског Спиридона патријарху Викентију – АЈ, 144, 12-199.

5 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 354 од 4. октобра 1955, Државном секретаријату иностраних послова – АМИП, Па/1955, 22-31-413212; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 413212 од 6. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-199.

6 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 413212 од 8. окто-

Да би посета била „покривена“ Државни секретаријат за иностране послове искористио је протојереја Милутина Петровића, планираног за место будућег чувара гробља и пароха при храму Светог Саве у Солуну.¹

Патријарх Викентије написао је два писмо митрополиту солунском Пантелејмону. У првом је најавио долазак молећи за право да одржи помен српским војницима на гробљу на Зејтинлику код Солуна.² Друго писмо је представљало својеврсно обавештење о постављењу свештеника Милутина Петровића за чувара поменутог српског гробља у Солуну.³

Грчка влада је уз то припремила посебан програм за боравак делегације из Београда, од дочека на граници па до доделе посебних одликовања патријарху Викентију, двојици архијереја и осталим члановима делегације.⁴ Државни секретаријат за иностране послове одговорио је дописом о конкретним задацима југословенске амбасаде.⁵

Посета је све у свему протекла по зацртаном протоколу.⁶ Амбасада у Атини послала је почетком новембра 1955. своје виђење посете делегације Српске православне цркве Атини, али не и Светој Гори. Свој део посла учинио је и Савезни секретаријат за иностране послове шаљући тај извештај Савезној комисији за верска питања.⁷

Државни секретаријат за иностране послове затражио је накнадно од амбасаде у Атини детаљнији извештај који би му могао послужити за писање елабората намењеног Савезној комисији за верска питања.⁸

бра, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-31-413212.

1 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, бр. 413425 од 10. октобра 1955, Генералном конзулату у Солуну – АМИП, Па/1955, 22-32-413425.

2 Писма патријарха Викентија, од 7. октобра 1955, митрополиту Пантелејмону – АМИП, Па/1955, 22-32-413051.

3 Патријарх Викентије одликовао је 6. октобра својом одлуком АЕМ бр. 869/55, Милутина Петровића чином протопрезвитера, а сутрадан је потписао уверење да свештеник није под забраном свештенорадњи и да може обављати парохијске дужности при храму Светог Саве и у метоху манастира Хиландара бити на услузи припадницима Српске православне цркве – АМИП, Па/1955, 22-32-413051.

4 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 381 од 20. октобра 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-32-413952. Телеграм амбасаде у Атини, бр. 369 од 14. октобра 1955, Државном секретаријату за иностране послове; Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 413688 од 18. октобра, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-31-413688.

5 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 413952 од 22. октобра 1955, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-32-413952.

6 *Гласник...*, 11-12/1955, стр. 193; Детаљан извештај о путу – *Гласник...*, 1-2/1956, стр. 7-37.

7 Телеграм амбасаде у Атини, бр. 399 од 3. новембра 1955, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-32-414804; Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 414804 од 7. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1955, 22-32-414804; Исто – АЈ, 144, 13-201.

8 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 414804 од 9.

Према елаборату Државног секретаријата за иностране послове, сачињеном 7. новембра, посета делегације Српске православне цркве Грчкој у потпуности је успела. Патријарху су, како је стајало, указане високе почести, како црквене, тако и државне и војне, а у грчкој штампи о томе је објављено неколико коментара. Уз то, у разговору са председником грчке владе затражио је помоћ поводом слања монаха у Хиландар, у сусрету са архиепископом говорио је похвално о положају Српске православне цркве у Југославији и о ставу власти према религији уопште. Једина замерка патријарху била је упућена поводом његовог пријема припадника старокалендараца, дела Грчке православне цркве који користи исти календар као и Српска православна црква. На Свету Гору, подсећа се у елаборату, нико из дипломатске мисије није ишао. „Делегација је одржавала сталан контакт са нашом Амбасадом.“¹

децембра 1955, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-32-414804. Детаљан извештај о путу српске делегације – АМИП, Па/1955, 33-39-18617.

1 Извештај Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 414804 од 7. новембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

Уз извештај приложено је виђење чланова српске делегације:

„Патријарх: Необично велике напоре, у првом реду психичке, уз сасвим нередован начин живота, а осетљиво здравље, сносио је успешно и углавном тако да чланови делегације нису могли осетити пролазне индиспозиције свог вође.

„Велика рутина, стечена дугогодишњом праксом придворног монаха, викарног и епархијског епископа члана Синода и Сабора испољавала се сада у брзом сналажењу у најразноврснијим новим ситуацијама (говори, здравице, поздрави, проповеди). Основне мисли биле су вековно пријатељство нашег народа и земље са грчким народом, духовна сродност и непокренута веза, заједничке патње у оба велика рата, заједнички задаци у миру...

„Еп. Висарион: Широка натура војвођанска зрачила је ведрином и помагала да се бриге и путни напори лакше носе. Врло разговоран и присан у односу на чланове делегације, а и на пратњу. Говори немачки.

„Еп. Герман: Као старатељ о материјалној и репрезентативној страни имао је доста бриге и посла. Свој задатак у делегацији схватио је и вршио у пуној озбиљности, али га то није омело да пријатно одржава везу у извесним разговорима са свима. Говори глатко француски и енглески.

„Прота Д. Васић: Врло вешт и окретан придворни свештеник, водио забелешке и прикупљао материјал за *Гласник*. Говори француски нешто енглески и руски.

„Прота Лазаревић: Присутни грађанин свештеник у делегацији без посебног задатка у активности.

„Прота Смиљанић: Необично заинтересован за све од археологије до пољопривреде, неуморно запиткивао и бележио, домаћински таленат да се присети кад што треба. На парастосима учествовао пуним срцем до суза, као члан делегације највише жив човек и присан друг. Споразумева се немачки.

„Прота М. Радека: Без икакве праксе у придворном животу и опхођењу, као да се није сналазио у средини овако високог нивоа, послужио донекле као неки 'зналац' успутних ситница и података. Говори руски и немачки, споразумева се француски и енглески, па чак покушава и грчки.

„Цветко Крстевски: Миран и повучен човек, ничим се не истиче, али као свештеник своје место достојно попуњавао. Врло марљиво бележио о свему.

О проблему боравка проте Милутина Петровића Државни секретаријат за иностране послове известио је амбасаду нагласивши да се то питање разматра на високом нивоу у грчком Министарству за иностране послове.¹ Амбасада је одговорила да су Грци одбили да проти дају дозволу за посету Светој Гори.² Случај проте Петровића био је актуелан и крајем децембра када је према телеграму Државног секретаријата за иностране послове упућеном конзулату у Солуну, требало да стигне у тај град.³ Делегација се вратила 14. новембра.⁴

Синод се 10. децембра 1955. захвалио Савезној комисији за верска питања на помоћи око путовања у Грчку.⁵ Два дана касније Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић примили су патријарха Викентија и епископе банатског Висариона и будимског Германа.⁶

Посебну врсту помоћи Српској православној цркви, то јест богословијама у Призрену и Раковици, представљали су 100 примерака Библија и 300 Новог завета. Поклонодавац је било Библијско друштво у Београду.⁷

1956.

После повратка делегације из Грчке, Српска православна црква планирала је да позове архиепископа Спиридона у узвратну посету. С

„Др. Чедо Драшковић: Веза са високошколским круговима с којима се делегација сретала, жив, присан и ведар сапутник, погодан за контакте са свим члановима од Патр. па наниже. Говори немачки и руски.

„Протођакон Ђ. Жунић: Врло оптерећен старањем за богослужбену опрему патријарха и епископа. Веза између Патријарха и чланова делегације, према томе и технички информатор о свему у вези са путем. Говори нешто руски и енглески.“

1 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416318 од 3. децембра, амбасади у Атини – АМИП, Па/1955, 22-32-416469.

2 Телеграм амбасаде, бр. 437 од 5. децембра 1955, Савезном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1955, 22-32-416469. Неко је на дну телеграма дописао белешку мастилом: „1. Погрешно је било што су обавештени на време да прати делегацију, 2. При тражењу визе није написано да је свештено лице, 3. Од патријаршије није тражено одобрење за његов одлазак у С. Гору.“

3 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 416469 од 29. децембра, посланству у Солуну – АМИП, Па/1955, 22-32-416469.

4 Гласник..., 11-12/1955, стр. 193.

5 Писмо Синода, бр. 2667/зап. 680 од 10. децембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

6 Службена белешка о посети архијереја Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201, Гласник..., 11-12/1955, стр. 208.

7 Гласник..., 9/1955, стр. 160.

тим у вези Синод се 9. марта обратио Савезној комисији за верска питања тражећи и средства за покриће трошкова и предлажући да у име Патријаршије, бригу о програму дочека преузму епископи банатски Висарион и будимски Герман.¹ Посета је договорана за средину године.

Патријарх Викентије је добио позив од руског патријарха да дође у посету на велики празник посвећен Светом Сергију (18. јул). О томе је патријарх 28. марта обавестио Савезну комисију за верска питања тражећи материјалну, моралну и дипломатску подршку.² Добивши одобрење истога дана, патријарх Викентије је руског патријарха обавестио да ће посета бити могућа тек на јесен. Руски патријарх је предложио да сусрет започне 20. новембра. У одговору је замолио да у делегацији буде и протојереј Виталиј Тарасјев, старешине подворја Московске патријаршије у Београду, у својству преводиоца.³

Бери, бискуп Јужног Велса Англиканске цркве посетио је о Васкрсу 31. марта Патријаршију. Домаћини су му били патријарх Викентије и епископ будимски Герман.⁴

А. Л. Хејг, секретар Библијског друштва у Лондону и Јеремић (у документу нема имена – прим. аутора), представник тог друштва у Београду, разговарали су 21. априла са патријархом Викентијем о цепном издању Светог писма на српско-хрватском језику (тираж 30.000) и о потреби доштампавања уобичајеног формата (40.000 примерака). Хејг је нагласио да ће ускоро започети штампање Новог завета на црквенословенском језику и да ће тако бити испуњене жеље и препоруке Српске православне цркве.⁵

Отац Филипос, секретар Синода Православне цркве Малабара у Јужној Индији, посетио је 10. августа 1956. српску Патријаршију у пратњи Лукоса, првог секретара Амбасаде Индије. После пријема код па-

1 Писмо Синода, бр. 483/зап. 107 од 9. марта 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

2 Писмо патријарха Викентија, П. бр. 47 од 28. марта 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 17-232.

3 Писмо патријарха Алексеја, од 30. априла 1956, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246.

4 Гласник..., 3/1956, стр. 55.

5 Гласник..., 5/1956, стр. 93.

тријарха, забележен је несвакидашњи догађај: „Приликом ове посете г. Лукос се срдечно захвалио Њ. С. Патријарху на љубазној дозволи да се у капели у Патријаршији обави крштење његове ћеркице која је рођена у Београду. Православни обред крштења обавио је о. Филипос. За нас је то пријатан догађај, изјавио је Њ. Светост, и са радощћу смо примили Вашу жељу да прво дете Ваше велике земље рођено код нас, дете родитеља православне вере, крсти се у нашем православном храму.“

Угледни великодостојник посетио је неколико манастира у Србији, потом је продужио за Букурешт и Софију. На повратку је опет свратио у Београд 4. септембра и том приликом патријарху Викентију пренео поздраве румунског и бугарског патријарха.¹

Патријарх Викентије упутио је у име Синода позив новоизабраном архиепископу атинском Доротеју да посети Српску православну цркву. (И о томе је обавестио Савезну комисију за верска питања уз молбу да се покрију трошкови, као и да им се обезбеди један брод и неколико аутомобила, уз издавање визе за свештеника Трајана Којића који ће бити преводилац на грчкој страни.)² Патријарх је 14. августа доставио Савезној комисији за верска питања писмо архиепископа Доротеја са детаљима посете планиране од 28. августа до 18. септембра и списак чланова делегације.³ Нешто касније, 30. августа, Савезној комисији за верска питања упућен је још један допис о жељи архиепископа Доротеоса да посети Јосипа Броза.⁴ Писмо Синода прослеђено је Кабинету председника Републике с препоруком да би то требало остварити.⁵

Савезна комисија за верска питања доставила је потом македонској Комисији за верске послове програм боравка грчке делегације и захтевала да при пропутовању кроз Скопље буде поздрављена од представника Извршног већа те републике.⁶

Тих дана Дилпарић је сачинио текст „Нека питања која треба решити у вези доласка грчке црквене делегације у нашу земљу“, на 10 куцаних страна. Садржај упућује на закључак да је државним органима

¹ Гласник..., 9/1956, стр. 164-165.

² Писмо Синода, бр. 1405/зап. 393 од 6. јула 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

³ Писмо патријарха Викентија, П.бр. 133 од 14. августа 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

⁴ Писмо Синода, бр. 1702 од 30. августа 1956, Савезној комисији за верска питања – АМИП, Па/1956, 45-12-423445; Исто – АЈ, 144, 18-233.

⁵ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 341 од 30. августа 1956, Кабинету председника Републике – АЈ, 144, 18-233.

⁶ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 341 од 30. августа 1956, Извршном већу Македоније – АЈ, 144, 18-233.

било веома стало да боравак грчке делегације у Југославији буде успешан и да ни случајно не буде пропуштена ни најмања ситница. У том смислу Дилпарић је у тексту „Списак потреба у инвентарским стварима, оправци инвентара и др. у Патријаршији“ истакао да је потребно набавити, између осталог, и шест слика Јосипа Броза.¹

Док су се припремали за дочек грчке делегације, архијерејима Српске православне цркве је 18. августа стигао позив од Руске православне цркве да посете Москву од 4. октобра. Патријарх Викентије је 1. септембра известио Савезну комисију за верска питања да је Синод прихватио позив. „Извештавајући о томе Савезну комисију за верска питања, част Нам је умотити за материјалну, моралну и дипломатску подршку ради обављања ове посете.“²

Синод је одлучио да поред патријарха Викентија у Москву путују митрополит дабробосански Нектарије, епископи шумадијски Валеријан, браничевски Хризостом и банатски Висарион, протe Милан Д. Смиљанић, парох чајетински, Тихомир Поповић, парох лесковачки и Петар Капичић из Цетиња, јереј Нестор Поповски из Скопља, протођакон Ђорђе Жунић, в. д. секретара канцеларије патријарха, и Милоје Дилпарић. Неколико дана касније, 29. септембра, Синод је замолио да им се одобри и путовање једног лекара у делегацији.³

Делегација Грчке православне цркве стигла је 4. септембра возом у Београд.⁴ Поред патријарха и неколико архијереја, дочекао их је и Милоје Дилпарић, секретар Савезне комисије за верска питања. У Саборној цркви одржана је доксологија и изречени поздравни говори... Сутрадан, угледне госте је примио Александар Ранковић, подпредседник Савезног извршног већа, у друштву Добривоја Радосављевића. Истога дана то су учинили и Петар Стамболић, председник Скупштине Србије и Милош Минић, председник Народног одбора Београда.

„У 13 часова Београдска православна црквена општина приредила је гостима свечан ручак у ресторану Стадион“, после којег су гости отишли у патријаршијску вилу на Дедињу. Наредних дана посетили су

1 Текст Милоја Дилпарића „Нека питања која треба решити у вези доласка грчке црквене делегације у нашу земљу“ – АЈ, 144, 19-246.

2 Писмо Синода, бр. 1739/зап. 491 од 1. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

3 Писмо Синода, бр. 1907/зап. 442 од 25. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања; Писмо Синода, бр. 1907 од 29. септембра 1956, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 18-233.

4 Гласник..., 9/1956, стр. 161.

Авалу, Раковицу, Музеј Првог српског устанка у Топчидеру, Нови Сад, Сремске Карловце, Крушевац... По плану посете путовали су и у Пирот, где је постојало гробље грчких војника страдалих у Првом светском рату.

На повратку 19. септембра делегација Грчке православне цркве зауставила се у Скопљу где их је дочекао Нестор Поповски, председник Иницијативни одбор за организовање православне цркве у Македонији. Госте и патријарха Викентија примио је Лазар Колишевски, председник Народне скупштине (Собрања). После подне на прелазу Ђевђелија испратили су их патријарх Викентије, митрополит дабробосански Нектарије, епископи будимски Герман и банатски Висарион и Милоје Дилпарић.¹

Роберт Максвел, секретар Светског савета цркава, стигао је 21. септембра још једном у Југославију где је боравио до 4. октобра. После посете Патријаршији, у богословији у Раковици обећао је финансијску подршку за поједине пропратне објекте, као и набавку извесне количине инвентара.

„Максвелу је показан *Требник*, који је недавно изишао из штампе, а који је као што је већ писао наш *Гласник*, издат уз знатну помоћ Светског савета цркава. Г. Максвел је обећао нових 180.000 динара како би *Требник* могао бити повезан у тврд платнени повез.“

Светски савет цркава слао је и у неколико наврата у Београд *Православну веронауку*, штампану у Паризу.

У оквиру програма боравка, домаћини су госта одвели у манастир Манасију на храмовну славу.²

Референт Савезне комисије за верска питања сачинио је крајем септембра 1956. службену белешку о одласку делегације Српске православне цркве у Москву: путоваће авионом, посета ће трајати 20 дана, састав делегације је одредио Синод. Према белешци, међу архијерејима и свештенством посета је различито тумачена. Група архијереја, коју је аутор именовао као реакционарну, јер она, како наводи, сматра да је та посета део државног плана компромитовања Српске православне цркве у очима Запада пошто неки архијереји нису желели да путују, али су морали да се повинују наредби. У прилог тврдњи о присили, „реакционарни црквени кругови“, истиче се у белешци, наводе како су у делегацију одређени представници свештеничког удружења и то они с којима Црква највише има проблема; у том контексту поменути су прота Милан Д. Смиљанић, свештеник Нестор Поповски, прота Петар Капичић, за

¹ *Гласник...*, 10-11/1956, стр. 170-191.

² *Гласник...*, 10-11/1956, стр. 211-212.

кога су тврдили да је допринео хапшењу и осуди митрополита црногорско-приморског Арсенија и то преко брата који је један од руководилаца Управе државне безбедности за Црну Гору.¹

Неколико дана касније, 29. септембра, у Савезној комисији за верска питања написан је још један документ о планираном путовању за Москву. У њему је стајало да је патријарх Алексије у току 1955. и 1956. године више пута упућивао позив патријарху Викентију за посету коју је овај одгађао, најпре правдајући се одласком у Грчку, а касније узвратном посетом делегације из Грчке. „Ова одгађања су одговарала и ради тога, јер се сматрало да до црквених посета не треба да дође пре посете Претседника Републике СССР-у.“ У документу је стајало и да ће пре одласка у Москву, Добривоје Радосављевић разговарати са патријархом о питањима за која се може очекивати да ће занимати архијереје Руске православне цркве.²

Уочи тог разговора и самог пута у Москву, састављена је листа питања о којима треба разговарати али и препорука за одговарајуће понашање. „Приговор за достојанственије држање у сусретима и контактима са иностраним црквеним функционерима, обзиром на то да често не одмерава где треба и како треба да говори, према коме и како да се поставља, како да наступа итд. Приликом боравка грчке црквене делегације, као и у још неким ранијим приликама, често је испадао сувише снисходљив, сувише се понизивао, говорио је и где треба и не треба, ишао у пратњу делегације на сваком кораку итд. То је веома запажено од осталих припадника СПЦ, а и других, чиме сам много доприноси рушењу свог ауторитета као црквеног поглавара, а и свог карактера и достојанства. Посебно је нужно да води рачуна о руским обичајима и гостопримству, о наваљивању са пићем и сл. да не би дошло до опијања, јер он онда потпуно губи главу. Добро би било да већ овде припреми важније говоре које ће тамо одржати или бар важније идеје које у њима намерава обрадити“, стајало је на почетку документа. У наставку је констатовано да руска страна инсистира на присуству проте Виталија Тарасјева: „Са стране Руса ту је чиста рачуница: он је њихов експонент и агент и желе осигурати контролу, а евентуално и утицај на делегацију и Патријарха, обзиром на лаку поводљивост овога. Патријаршија, мада иза леђа, неће да се окане контактизирања у питању одласка делегације у СССР баш са њим и свршавања послова преко њега, иако је Патријарху већ изричито скренута пажња на то. Треба обезбедити да се Тарасјев никако не укључује у делегацију, нити пак да заједно са њим путује у СССР. Он може

1 Службена белешка референта Савезне комисије за верска питања „Одлазак делегације СПЦ у посету Руској православној цркви“ – АЈ, 144, 16-231.

2 Службена белешка Савезне комисије за верска питања „Информација о посети делегације Српске православне цркве Руској православној цркви“, од 29. септембра 1956. године – АЈ, 144, 16-231.

ићи својим пословима кад хоће и како хоће.“

Према аутору поменутог документа, патријарх би морао водити више рачуна о компактности делегације. „Било би корисно и добро ако би он још овде у земљи, уочи одласка за СССР искупио све чланове делегације, одржао састанак са њима, упознао их са главним стварима о којима тамо треба водити рачуна, са питањима о којима тамо треба бити речи итд, како би они знали да подешавају своје држање, евентуално и ставове, да се лакше могу снаћи итд. Могао би их већ ту обавезати да не могу самовољно давати изјаве и сл.“

Што се тиче потенцијалних тема разговора две делегације, на првом месту је наведено да то могу бити односи државе и Српске православне цркве, нерешена питања и тешкоће Цркве, школство, и указано да би било пожељно да патријарх унапред припреми одговоре. „Он је, истина, за време боравка са делегацијом у Грчкој давао углавном позитивне изјаве о томе, али би требало да опет буде приправан на то.“ Могуће је покретање и разговора о односу Српске према Руској заграничној православној цркви, тим пре што је руска страна из Московске патријаршије већ тражила усаглашавање ставова, па се у вези с тим констатује: „Посебно треба водити рачуна о руској цркви у САД која је преко епископа Николаја имала и има одређене тенденције у односу на делове СПЦ у Америци и другим земљама у правцу утицаја на њихово расположење против Патријаршије у земљи и сл. Питање је колико је у то могла бити умешана и Православна црква из СССР, односно СССР као држава.“

Као трећа тема наведен је проблем Српске православне цркве у Мађарској и слања епископа у Сентандреју и став Руске православне цркве према свему томе.

Четврта тема била би однос са Бугарском и Румунском православном црквом с обзиром на то да је постојало неколико нерешених питања, на пример Епархије темишварске. „А што се тиче бугарске цркве СПЦ је још није званично ни признала. Не виде се неки битнији разлози који би учинили да је СПЦ не призна.“

Пета тема могла би бити однос са осталим православним црквама, првенствено са Цариградском патријаршијом и Грчком православном црквом.

Шеста тема која би могла да буде поменута у разговорима био би манастир Хиландар и тешкоће Српске православне цркве поводом слања монаха у ту светињу. Према последњим информацијама што су стигле у Југославију, грчка страна није се противила доласку српских монаха на Свету Гору, али се плашила преседана и могућности да то исто затраже у већем броју и Руска, Бугарска и Румунска православна црква које такође тамо имају своје манастире. „Патријарх не би требало да баш са тим наступа код руске цркве, али би можда било добро да се у разгово-

рима покрене и питање обостраних настојања за обнову манастирских братстава у светогорским манастирима“.

Седма тема био би однос Српске православне цркве према Светском савету цркава. Аутор белешке је подсетио да је руска страна својевремено од српске тражила да окарактерише ту заједницу као експозитуру империјализма. Ако то питање буде покренуто, патријарх би, како се сугерише, морао изнети јасан став да Српска православна црква неће учествовати раду те организације, нити ће приступити Светском савету цркава, али ће одржавати одређене контакте који не допуштају могућност мешања у унутрашња питања и у политику уопште. Такве односе, каже се у тексту, требало би гајити и са Англиканском црквом.

Неизбежна тема, како се истиче у осмој тачки, јесте и однос према Римокатоличкој цркви и Ватикану, његовој активности у свету и посебно наступима против Југославије. „СПЦ као највећа, најбројнија црква у земљи не треба да остане нема према антијугословенској пропаганди Ватикана о прогонима цркве у ФНРЈ, напротив, треба да прикаже стање онако како она осећа, не ради одбране ФНРЈ него ради истинитости приказивања стања по овом питању.“

На крају документа је записано и да треба упутити позив руском патријарху да посети Српску православну цркву.¹

Делегација Српске православне цркве отпутовала је из Београда авионом 5. октобра. У Москви су их дочекали патријарх Алексије са бројним свештенослужитељима. Гости из Југославије смештени су у хотел *Совјетскаја*. За свечаном вечером гостима је предочен програм боравка.

Посета је започела 6. октобра пријемом код патријарха Алексија, потом код Вељка Мићуновића, амбасадора Југославије, молитвом у Васкресењском храму у коме се налазила икона Богородице Иверске...

Планирани програм боравка је испуњен у потпуности.

На повратку у Београд делегација је путовала возом преко Букурешта где је стигла 30. октобра. Мада су намеравали да возом продуже за Темишвар, стицајем околности, готово 12 часова чекали су наредни полазак. У међувремену, позвао их је патријарх румунски у посету што су патријарх Викентије и остали прихватили. „Очарани гостољубљем, ведрином и необично природним држањем Њ. Бл. Патријарха Г. Јустинијана и свим оним што смо видели и чули, напустили смо те вечери Букурешт и преко Темишвара и Вршца вратили се у среду 31. октобра после подне у Београд.“²

По повратку делегације, посети Совјетском Савезу биће посвећено и специјално издање *Гласника* Српске православне цркве. Од аутора ин-

1 Службена белешка Савезне комисије за верска питања „Питања (тезе) за разговор а са Патријархом Викентијем пре његовог одласка за СССР“ – АЈ, 144, 16-231.

2 *Гласник...*, 1-2/1957, стр. 7-43; *Гласник...*, 7-8/1957, стр. 151.

тервјуа патријарх Викентије је добио четири питања, а своје одговоре је пре штампања послао Милоју Дилпарићу на увид!

Веома детаљан извештај о путу написао је и Милан Д. Смиљанић, на 42 стране, а слично је, наравно, урадио и Милоје Дилпарић.¹

Према још једном извештају који је упућен Савезној комисији за верска питања, избор чланова делегације био је одличан јер су односи између архијереја захладнели, пошто јер су се поделили на оне који су путовали, и на оне који нису. Та подела, како је наглашено, за државу је добра и тако би требало поступити и у следећој прилици када буде одређивана делегација за посету Румунији. Аутор извештаја предложио је том приликом и ко би требало да путује: „Дамаскин, као митрополит, затим Емилијан тимочки, зато што у његовој епархији има влаха, Висарион, јер је он надлежни Епископ тамо и да би јаз био још дубљи, поново одредити: Хризостома и Василија, тако да они имају исто два идења као делегати, као што имају Висарион и Герман. Раније смо указали да 4 Епископа треба увек држати и форсирати до смрти овог Патријарха, а све то због тога зато да би имали добру ситуацију у моменту избора Висариона за Патријарха, што ми сви хоћемо. И најзад њих 4 су најјачи и то и због јавности треба имати у виду и ту равнотежу одржавати. Како је сада Београд и реакција ћутао, а да је другачије било имала би и Влада трзавица и непотребних тешкоћа због јавности. Оне који нису ишли до сада не узимати у комбинацију, јер они ће у даном моменту бити уз нас, то ће се видети. Јер међу њима влада уверење да је Патријарх тако одлучио и Синод. Нипошто сада за Румунију да се одреди на пример: Емилијан пакрачки и Лонгин, јер би Влада тиме јавно рекла да их је за Москву сматрала непожељнима и да нису способни тамо да репрезентирају. То је и тачно, али нису ни за Румунију, јер треба знати како је изгледала њихова делегација, а како би изгледала наша са Емилијаном пакрачким и Лонгином! За случај да Дамаскин опет откаже, треба му рећи да он као Митрополит треба тамо да наступи и да је он из Хрватске. Румуни су отмени људи и да и са наше стране на то треба гледати и указати. Но за случај да је болестан, онда узети Макарија, пре него ли Никанора који није примио румунску делегацију и зато не би могао ићи.

„То је познато иначе. Макарије је ипак примио и он сада има првенство. Могао би ићи и Доситеј, па најзад и Јован, али свакако оставити опозицију која ће нам добро доћи, јер ако се сада заређа да се иде редом, да би сви ишли, онда је то циганшаг а не реномирана делегација. У делегацију треба да иду отменији људи који до сада већ имају праксе у томе, нарочито Висарион, Хризостом, затим Емилијан и др. Тако поступати и онда трака незадовољства и подозрења, остати и надале, јер људи су они и падају на почастии...“²

1 Материјали о путу у Совјетски Савез – АЈ, 144, 6-231.

2 Извештај Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 19-246.

Надбискуп кентербериски Џефри Фишер у писму од 9. октобра 1956. моли патријарха Викентија да прими бискупа гибралтарског, посећајући на посету епископа Германа српским заједницама у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама 1951. године, и на сарадњу са протом Милојем Николићем из Лондона. Изражава истовремено и наду да ће патријарх допутовати у британску престоницу, где би му био домаћин у Ламбет палати.¹ Није познато шта је патријарх одговорио на надбискупово писмо.

Бискуп гибралтарски Томас Краск из Англиканске цркве, у чијој је канонској надлежности била и Југославија, допутовао је у Београд 19. новембра. У Патријаршију је стигао у друштву секретара амбасаде Велике Британије. „Овом приликом др Краск је испоручио Његовој Светости Патријарху и позив Његовог Блаженства Архиепископа Кентербериског да га посети и буде Његов гост у Ламбет Палати у Лондону.“ Патријарх се захвалио на позиву обећаваши да ће се радо одазвати уколико му то прилике дозволе. Увече је амбасадор приредио вечеру за бискупа и патријарха. Наредних дана бискуп је посетио Нови Сад, Бечеј и Аду.²

1957.

Почетком 1957. године у Савезној комисији за верска питања начињена је „Информација о православној цркви“. После увода, који обилује идеолошким оценама, а односи се на унутрашњу политику државе према Цркви, следи део о спољним активностима Српске православне цркве. „Захваљујући чињеници да се спровођење политике СПЦ на спољњем плану (на везама са црквама и верским заједницама других земаља) налази у рукама патријарха Викентија – у току протекле године дошло је до низа контакта СПЦ и црква других земаља, који су се одвијали уз пуну и најтешњу сарадњу цркве са државним органима, а који контакти су по свему били на линији спољне политике наше земље, па су због тога били веома позитивни и корисни“, стоји у том документу. У наставку су набројани ти контакти. Очито не без разлога, наводи се и чињеница да су сви трошкови путовања подмирени из државне благајне.

У Информацији су побројана и извесна запажања добијена од поузданих људи у Патријаршији. Између осталог, посебно је указано на чињеницу да су припадници такозване групе реакционарних архијереја, непосредно пред одлазак делегације у посету Руској православној цркви, посебним каналом измењали поруке са политичком емиграцијом у циљу договора о даљем одређивању политике Српске православне цркве. „Упоредо са тим, развијена је акција реакционарних кругова у

1 Писмо надбискупа кентербериског Џефрија Фишера, од 9. октобра 1956, патријарху Викентију – АЈ, 144, 19-246.

2 Гласник..., 12/1956, стр. 248-249.

православном клеру против посете делегације СПЦ СССР-у, а у форми настојања да, ако се већ не може спречити њен одлазак, оно да се бар обезбеди да у њен састав не уђе нико од 'старих' епископа, тј. да та делегација буде састављена само од Патријарха и његове 'гарнитуре режимских људи' и да се затим то искористи за покушај још веће компромитације Патријарха као слуге режима и његово одвајање од цркве. Гајили су, наиме, сигурно уверење да ће митрополит Нектарије, који је члан Синода, одбити да уђе у делегацију, чиме би били створени неки услови за остварење горњих настојања. Међутим, Нектарије је прихватио да иде у СССР, што је изазвало разочарење тих кругова. После повратка делегације из СССР-а у реакционарном делу клера СПЦ покренута је (иницијатор Василије) кампања против посете делегације СПЦ Руској цркви, а под мотивацијом и изговором огромне штете коју ће угледу СПЦ донети полагање венца на Лењинов гроб, које ће се нарочито у иностранству тумачити као поступак цркве која 'пактира са комунистима' и томе слично. Очигледно је међутим да се не ради, о полагању венца него о кампањи против политике развијања односа са руском и осталим црквама у комунистичким земљама; који се сматрају 'нарученим' у интересу државе.¹

Кад је реч о другим збивањима у Патријаршији по повратка делегације из Совјетског Савеза, према сазнањима Савезн екомисије за верска питања, половином новембра гибралтарски бискуп Англиканске цркве посетио је патријарха као изасланик кентерберијског надбискупа Џефрија Фишера, али је његово писмо уручио током пријема у амбасади Велике Британије. Реч је, како се сазнало, о позиву проте Милоја Николића патријарху да посети Велику Британију и жељи кентерберијског надбискупа да га том приликом дочека. Патријарх, каже се даље, није показао готово никакво интересовање за тај позив, додуше ни Николићево писмо није примио, а у разговору са бискупом био је прилично уздржан. Такво патријархово понашање било је, према мишљењу аутора Информације, последица лошег искуства са поруком од Слободана Јовановића упућеном Сабору Српске православне цркве 1953. године. У контексту притиска представника Англиканске цркве регистрована је и посета амбасадора Велике Британије, који је у два наврата после повратка делегације Српске православне цркве из Совјетског Савеза посетио патријарха у намери да сазна више детаља о расположењу у Цркви али и у држави. „Из свега напред изложеног јасно се може закључити да се ради о покушају вршења организованог притиска на Патријарха из иностраних кругова“, закључио је аутор Информације.¹

Синод је упутио позив румунском патријарху Јустинијану да посети

¹ Службена белешка „Информација о Српској православној цркви“ – АЈ, 144, 21-257.

Српску православну цркву средином маја.¹ (О томе је, наравно, обавестио Савезну комисију за верска питања тражећи новчана средства за покриће трошкова боравка, осам аутомобила са возачима и горивом, ангажовање помоћног особља, „као и да се обезбеде потребни стручни репортери односно фоторепортери“. У прилогу је био предлог програма посете.²) Неколико дана касније, 23. маја Синод је известио Савезну комисију за верска питања да румунска делегација стиже 2. јуна.³ На програм посете није било примедби, новац и све остало што је Синод тражио је обезбеђено. „У вези државног одликовања румунског патријарха и румунских епископа који буду у његовој пратњи, потребно је да наш амбасадор у Букурешту тражи мишљење румунске владе с обзиром да ће Патријарх СПЦ узвратити са одговарајућом делегацијом ову посету Румунској православној цркви, па да ће доћи до реципроцитета. Поводом овога одликовања потребно је одмах упутити телеграм нашој Амбасади у Букурешту.“⁴

Делегација Румунске православне цркве предвођена патријархом Јустинијаном боравила је у Југославији од 2. до 11. јула. На граничном прелазу у Вршцу добродошлицу им је пожелело неколико српских архијереја и свештеника, а међу домаћинима били су и Милоје Дилпарих и Слободан Рељић, секретари савезне и србијанске Комисије за верска питања. Патријарх Викентије дочекао је госте на београдској железничкој станици.

Делегација Румунске православне цркве примљена је на највишем државном нивоу: примили су је Јосип Броз Тито и Александар Ранковић, председник и потпредседник Републике. Посета је имала запажен третман и у београдској штампи.⁵

Последњег дана гости су посетили Банатско Ново Село, и румунску цркву. Испраћај је организован у Вршцу.⁶

Српска православна црква упутила је почетком јула позив и руском патријарху Алексеју за посету од 6. до 27. октобра.⁷ Нешто раније Коми-

1 „Добро нам дошли“ – *Гласник...*, 5/1957, стр. 98.

2 Писмо Синода, Син. бр. 1021 од 16. априла 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо Синода, бр. 1348 од 23. маја 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

4 Службена белешка о доласку делегације Румунске православне цркве – АЈ, 144, 21-257.

5 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 350 од 22. јула 1957, Државном секретаријату за иностране послове – АЈ, 144, 22-258. У писму су наведени сви текстови објављени у дневнику *Политика*.

6 *Гласник...*, 7-8/1957, стр. 152-168.

7 Писмо Синода, бр. 1556/зап. 390 од 8. јула 1957, Савезној комисији за верска

тет за рад Руске православне цркве при Савету министара Совјетског Савеза обавестио је 12. августа Милоја Дилпарића о прослави Московске патријаршије и планираном састанку свих првосвештеника аутокефалних православних цркава. Уз то писмо био је приложен и позив руског патријарха великодостојницима поменутих цркава.¹ Потом је и Савет за прославу 40-годишњице Московске патријаршије доставио амбасади Југославије у Москви писмо за патријарха Викентија да присуствује тој свечаности. Потврђено је да су на прославу, која ће започети 4. децембра, позвани сви првосвештеници помесних православних цркава.²

Патријарх Викентије потврдио је 6. септембра у допису Савезној комисији за верска питања да делегација Руске православне цркве предвођена патријархом Алексијем стиже у Београд 11. октобра, а две недеље касније је доставио списак чланова делегације из Москве који му је стигао од Одељења спољних црквених односа Московске патријаршије.³

Да би долазак и боравак руске делегације добио на значају, Синод је 4. октобра затражио од Савезне комисије за верска питања списак личности која ће учествовати на дочеку на аеродрому, на свечаној вечери првога дана, на свечаном ручку другог дана, на промоцији патријарха Алексија за почасног доктора Богословског факултета и на опроштајном ручку. Одговор је стигао 15. октобра.⁴

Када је Синод 7. октобра затражио дупло више средстава, одобрен је и додатни износ за трошкове набавке поклона који ће бити уручени гостима.⁵ Три дана касније Синод је поново затражио додатна средства за два преводиоца, фоторепортере, фотографе, албуме и још неке издатке.⁶

Гости из Руске православне цркве стигли су у Београд 11. октобра

питања – АЈ, 144, 22-258.

1 Писмо Комитета за рад Руске православне цркве при Савету министара Совјетског Савеза, бр. 1910 од 12. августа 1957, у Дилпарићу – АЈ, 144, 22-258.

2 Писмо Државног секретаријата за иностране послове, Пов. бр. 417899 од 19. августа 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

3 Писмо патријара, П.бр. 136/57 од 6. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо патријара, П.бр. 146/57 од 24. септембра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

4 Писмо Синода, бр. 2403 од 4. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 397 од 15. октобра 1957, Синоду – АЈ, 144, 22-258.

5 Писмо Синода, бр. 2424 од 7. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 332 од 11. октобра 1957, Државном секретаријату за послове финансија; Писмо Државног секретаријата за послове финансија, бр. 20228/1957 од 14. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 332 од 14. октобра 1957, Синоду – АЈ, 144, 22-258.

6 Писмо Синода, Син. бр. 2424 од 7. октобра 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 22-258.

како је и предвиђено, специјалним авионом. На аеродрому су их дочекали патријарх са архијерејима и свештенослужитељима, а државне представнике је предводио Добривоје Радосављевић.

У Саборној цркви служена је доксологија, и следиле су речи добродошлице...

Гости су били примљени и у Савезном извршном већу где их је дочекао Александар Ранковић, док им је у србијанском Извршном већу домаћин био Милош Минић.

Заједничка архијерејска литургија служена је 14. октобра у Саборној цркви.

Наредних дана гости су посетили Сремске Карловце, Нови Сад, Богословију у манастиру Раковица, Калемегдан (цркву Ружицу и Војни музеј), Сарајево, Зеницу (осим осталог, и индустријски комплекс Железаре)...

Патријарх Алексиј који је тих дана промовисан за почасног доктора богословских наука Богословског факултета Српске православне цркве, био је гост на пријему код амбасадора Совјетског Савеза у Београду.

Делегација Руске православне цркве посетила је манастире Жича, Студеница, Љубостиња, Опленач, а на Новом гробљу у Београду у Иверској капели (поклонила се пред гробом митрополита Антонија Храповицког, првосвештеника Руске заграничне православне цркве), као и пред гробовима патријараха Варнаве и Гаврила...

Јосип Броз примио је двојицу патријараха и њихове најближе сараднике 28. октобра.

Међусобна размена поклона обављена је у Патријаршији.

Делегација Руске православне цркве добила је, непосредно пред повратак из Београда, и од Савезне комисије за верска питања пригодне поклоне. Да би се избегле формалности на граници, Дилпарић је 30. октобра 1957. обавестио савезну Управу царина да је делегација Руске православне цркве добила од Добривоја Радосављевића, Исе Јовановића и Владе Шегрта две уметничке слике (*Пејсаж Београда* од С. Лукић и *Бег са Козаре* од В. Димитријевића) и две копије фресака *Успење Богородице* из манастира Студенице и *Богородица са анђелима* из манастира Мораче.¹

Делегација Руске православне цркве отпутовала је авионом за Москву 31. октобра.²

После посете делегације Руске православне цркве Српској, српска Патријаршија је припремила специјално издање *Гласника*.³

1 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 424 од 30. октобра 1957, Савезној управи царина – АЈ, 144, 22-258.

2 *Гласник*..., 11/1957, стр. 244-277.

3 *Гласник*..., 11/1957. године – АЈ, 144, 23-273.

Архиепископ атински Теоклит одговорио је 23. октобра 1957. патријарху Викентију на питање да ли ће присуствовати прослави 40-годишњице обнове Московске патријаршије. Навео је да из неколико разлога (најважнији је тај што је тек недавно изабран за архиепископа) неће путовати на свечаност која је, првобитно, била заказана за 4. децембар али је одложена за 10. мај 1958. године, и да ће о свему томе обавестити патријарха Алексеја.¹

Како је патријарх московски Алексије посредовао између прво-свештеника Српске и Бугарске православне цркве, обавештавао је обе стране о предузетим корацим за успостављање односа. Забележено је да је 11. новембра потврдио патријарху бугарском Кирилу да је претходно пренео његову поруку патријарху Викентију којом га позива у госте. Подсетио је да је патријарх српски још пре две године тражио разјашњења у погледу новог Устава Бугарске православне цркве, али да одговор још није добио. Каже да би по добијању одговора, Сабор Српске православне цркве признао статус Бугарској православној цркви. Српска православна црква упозорава, указао је патријарх Алексије, на покретање пропаганде у Републици Македонији у циљу одвајања Македонаца од Српске православне цркве. У случају да се патријарх Кирил заузме за то да пропаганда престане, могуће су и међусобне посете.²

Цариградски патријарх Атинагора писао је патријарху Викентију крајем новембра 1957. о позиву кентерберијског надбискупа за предстојећу конференцију у Ламбету код Лондона, која се, иначе, одржава сваких 10 година и о намери англиканских бискупа да тада расправљају о односима Англиканске и православних цркава и наставку разговора започетих 1930. године. Подсетио је да се и раније за то интересовао али да није добио одговор. Додао је такође да је надбискуп одредио високопречасног Џона Сатервајта, помоћника Секретара комисије за спољне односе Англиканске цркве, да путује у Цариград и разговара са домаћиним о неким питањима (хиротоније, светих икона и свете евхаристије), која нису свеобухватније третирана у разговорима 1930. и 1931. године, као и о другим теолошким темама што су од тада биле тек спомињане у неким разговорима између претставника Англиканске цркве и помесних цркава (Румунске 1936, Грчке, Српске и Бугарске 1940, Руске 1956. године). Међу тим темама су, како је рекао, и односи Англиканске и Старо-

¹ Писмо патријарха Алексија, од 11. новембра 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 20-256.

² Писмо архиепископа Теоклита, од 23. октобра 1957, патријарху Викентију – АЈ, 144, 20-256.

католичке цркве и будући односи православних и англиканаца уопште. Патријарх Атинагора је на крају затражио ставове Српске православне цркве о свему томе.¹

Кентерберијски надбискуп Џефри Фишер обавестио је 16. децембра 1957. године патријарха Викентија о предстојећој конференцији у Ламбету, на којој ће се окупити око 300 бискупа. Изразио је жељу да конференцији присуствују и представници других цркава као што је то бивало и раније. „Ја према томе пишем Вашем Блаженству у својству претседника конференције и упућујем топао лични позив да присуствујете отварању конференције и да на тај начин пружите англиканском епископату част и задовољство. Ако би на жалост било немогуће Вашем Блаженству да лично дође, искрено се надам да ћете делегирати неког истакнутог члана Ваше цркве да Вас претставља.“ Мада је свечано богослужење заказано за 3. јул, надбискуп позива патријарха Викентија да дође нешто раније, 27. јуна, како би могли да разговарају о актуелним темама.²

Међу високо позиционираним личностима у Светском савету цркава била је и госпођица Луис Мајхофер, секретар те заједнице. Она је од 31. октобра до 7. новембра 1957. боравила у Југославији, и највише времена је, колико је познато, провела са домаћинима из Српске православне цркве, разговарајући о дотадашњој помоћи те заједнице и будућим плановима. Њу је примио и патријарх Викентије, присуствовала је литургији у манастиру Раковица, посетила београдске болнице, Богословски факултет, неколико београдских цркава...³

Према извештају Савезне комисије за верска питања за 1957. годину, Српска православна црква је претходних године забележила богату међуцрквену активност; 1955. делегација Српске православне цркве била је гост Грчке цркве, а следеће домаћин грчким великодостојницима; исте године била је гост Руске и Румунске православне цркве, а 1957. године су делегације Руске и Румунске дошле у узвратне посете Српској православној цркви; високи гости су посетили више места у Југославији, разгледали осим црквених објеката и установа и неке објекте у изградњи, а обишли су и социјално-здравствене установе. Констатовано је да су делегације Румунске и Руске православне цркве примили највиши званичници Јосип Броз и Александар Ранковић, поделивши члановима

1 Писмо цариградског патријарха Атинагоре патријарху Викентију – АЈ, 144, 20-256.

2 Писмо кентерберијског надбискупа Џефрија патријарху Викентију – АЈ, 144, 20-256.

3 Гласник..., 11/1957, стр. 283.

бројна одликовања. Док су гости из Румуније било отворени и срдачни, то се с друге стране не може казати за Русе. „Руска православна црква не само што се је хладно држала, већ је и у неким стварима некоректно иступала, као на пример, по македонском црквеном питању. Патријарх и епископи Српске православне цркве су на овакве и сличне покушаје правилно реаговали“, указао је аутор извештаја.

У наставку, кад је реч о контактима са Светским саветом цркава, указано је да се њени представници покушавају да уплету у унутрашње ствари Српске православне цркве и протестантских заједница у Југославији „покривајући“ те намере давањем хуманитарне помоћи. Да би се то спречило, дистрибуција помоћи се остварује посредством југословенског Црвеног крста. Светски савет цркава, поред одеће и хране, дао је 1957. године Српској православној цркви и помоћ у девизним средствима за богословије и поједине манастире, стипендира студијски боравак у западним земљама неколико студената и професора Богословског факултета и богословија, шаље лекова и плаћа трошкове опоравка и лечења појединих архијереја и свештенослужитеља у Швајцарској, шаље и литературу... „У задње време је нарочито уочено настојање Екуменског савета цркава да Српска православна црква посебно призна примат Цариградске патријаршије, која је члан Екуменског савета цркава, као и да Српска православна црква развија што већи контакт са оним православним црквама које су чланови Екуменског савета цркава.“ Аутор извештаја је указао да та протестантска заједница настоји да зближи Англиканску и Српску православну цркву и у самој Југославији, и на крају упозорава да би требало пресећи зависност Српске православне цркве од Светског савета цркава. „Такође је ствар стипендирања озбиљна, јер кроз ту форму се задобијају људи и у сваком случају на њима остаје траг тих веза.“¹

1958.

„Поглавар Исламске верске заједнице у Југославији Реис-Ул-Улема хаџи Сулејман ефендија Кемура, посетио је дана 22. јануара 1958. год. Његову Светост Патријарха српског Г. Викентија у пратњи својих сарадника.“²

Руски патријарх Алексеј писао је Добривоју Радосављевићу, председнику Савезне комисије за верска питања, о планираној посети Југославији Григорија Григоријевича Карпова, председника Савета за односе са Руском православном црквом. Та посета је најављена у време боравка руске црквене делегације у Београду. Комисија је затражила више детаља о томе од амбасаде у Москви напомињући да би о свему разговарали

¹ „Извештај за 1957. годину Савезне комисије за верска питања (Строго поверљиво)“ – АЈ, 144, 23-259.

² Гласник..., 2/1958, стр. 41.

са самим Карповом.¹ Сутрадан је тражила од амбасаде да саопшти Карпову да би најпогоднији датум за посету 19. или 20. јануар 1958. године.²

Тешко је са више података реконструисати боравак високог госта из Москве у Београду. Неколико детаља остало је забележено у следећој преписци: амбасада у Москви јавила је 11. фебруара Државном секретаријату за иностране послове да је патријарх Викентије остао дужан руском патријарху специјалну публикацију „Боравак делегације Руске православне цркве у Југославији“, коју је, иначе, добио Карпов од Савезне комисије за верска питања. Одговорено је да је књига послата и за патријарха.³

Средином фебруара 1958. године у Београд је требало је да дође руски митрополит Јаков. Патријарх Викентије је о томе 1. фебруара известио Милоја Дилпарића доставивши могући списак тема за разговор. „Не значи да о свему томе треба разговарати. Мени су дали списак и ја га Вама шаљем да би унапред знали о чему ћемо можда разговарати.“⁴

Одлуком Синода од 27. марта 1958. одређено је у делегацији за пут у Москву буду епископи нишки Јован, бањалучки Василије и жички Герман. Патријарх Викентије није могао да путује јер је имао много обавеза због предстојећег Сабора.⁵ Када је то јављено патријарху Алексеју, он је 17. априла изразио своје жаљење патријарху Викентију што га неће видети.⁶

На пут су чланови делегације Српске православне цркве кренули 3. у Москву су стигли 6. а вратили се 24. маја. Били су у неколико црка-

1 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 4355 од 8. јануара 1958, амбасади у Москви – АМИП, Па/1958, 120-25-4481.

2 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 4481 од 9. јануара 1958, амбасади у Москви – АМИП, Па/1958, 120-25-4481.

3 Телеграм Вељка Мићуновића, амбасадора у Москви, бр. 102 од 11. фебруара 1958. Државном секретаријату за иностране послове; Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 43201 од 22. фебруара 1958, амбасади у Москви – АМИП, Па/1958, 120-25-43201.

4 Писмо патријарха Викентија, од 1. фебруара 1958. године, Милоју Дилпарићу – АЈ, 144, 23-277.

5 Према објављеним документима, Г. Г. Карпов је рекао патријарху Алексију да му је епископ нишки Јован разјаснио разлоге недоласка патријарха Викентије. Он је, наиме, домаћинима у Москви саопштио да је лично Јосип Броз забранио патријарху Викентију да путује на прославу – *Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы 1939-1958. Дискуссионные аспекты*, Москва, 2003, стр. 345-350. Реч је о документу број 37 од 19. маја 1958. године: Записник разговора Г. Г. Карпова са патријархом Алексијем код Никите Сергејевича Хрушчова.

6 Писмо патријарха Алексија, од 17. априла 1958, патријарху Викентију – АЈ, 144, 23-277.

ва, служили литургије, посетили Савет за односе с Руском православном црквом и југословенског амбасадора Вељка Мићуновића.

Великој прослави Руске православне цркве присуствовале су делегације Цариградске патријаршије и Грчке православне цркве, александријски патријарх Христифор, антиохијски патријарх Александар III Тахан, патријарх-католикос грузијски Мелхиседек, румунски патријарх Јустинијан, бугарски патријарх Кирило, албански митрополит Пајсије, чехословачки митрополит Јован и фински епископ Павле. Као посматрачи били су присутни представници Јерменске цркве, предвођени католикосом Вазгеном.¹

Амбасада у Москви, по одласку делегације Српске православне цркве, упутила је опширан извештај Државном секретаријату за иностране послове. Наглашено је да су Руси дочекали веома хладно делегацију из Београда, којој је програм боравка дат када је свечаност већ увелико трајала. „Прекјуче на свечаном ручку код руског патријарха требао говорити и наш митрополит о чему патријарх био раније обавештен. Када дошао ред на митрополита патријарх устао и закључио ручак не извињавајући се и не објашњавајући ништа. Другом свечаном приликом, када преводиоц почео са преводом поздрава нашег митрополита устао руски митрополит Николај и рекао да превод није потребан, јер да они наводно разумеју српски, мада било странаца (Грци, Румуни, Албанци, итд.) који наравно не разумеју српски. И наша делегација мисли да онемогућили превод поздрава пошто у тексту била са захвалношћу поменута Влада ФНРЈ“, стајало је у извештају амбасаде у Москви²

Недељу дана касније, амбасада је доставила Државном секретаријату за иностране послове нове појединости, попут информације о томе да је дневник *Известија* 23. маја донео апел православних цркава у коме је констатовано њихово јединство у бризи за мир у свету. У апелу се осуђују рат, нагомилавање и експериментисање нуклеарним оружјем и позивају све владе које располажу тим оружјем да прекину са експериментима и да атомску енергију користе само у мирнодопске сврхе. Према том тексту, апел су потписали патријарси и архиепископи: александријски, антиохијски, руски, грузински, румунски, бугарски, албански, пољски, чешки и јерменски. Архијереји Српске православне цркве потписали су апел полазећи од чињенице да текст потпуно прихватљив јер је у складу са мирољубивом југословенском државном политиком што је донекле изненадило домаћине. Наредног дана *Известија* је донела други текст у коме међу потписницима овог пута није наведена Српска православна црква. „Неизвесно је да ли је фалсификат само направљен у штампи или су и на самом документу нешто мењали. Уколико су наши

¹ Гласник..., 6/1958, стр. 113-116.

² Телеграм амбасаде у Москви, бр. 335 од 16. маја 1958, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1958, 120-25-411624.

узели копију документа, тј. текста апела са потписима што смо им саветовали да траже од Руса, нека упореде текст са данашњим саопштењем у *Известији*. Молим да обавестите Верску комисију при СИБ-у.¹

Државни секретаријат за иностране послове одговорио је крајем маја амбасади у Москви да представници Српске православне цркве нису потписали поменути апел објављен у *Известији*, него само једну кратку заједничку изјаву о састанку претставника осталих цркава. „Наши су били обавештени преко Румуна да ће се објавити неки Апел у којем би се детаљније говорило о међународној ситуацији, односно о борби за мир, на што су наши одговорили да га не би могли потписати док не би добили претходно одобрење од св. Синода из земље, јер то није било ни предвиђено у програму. После тога наши уопште нису више били обавештавани о поменутом Апелу.“² На то је амбасадор Мићуновић узвратио да чланови делегације у честим разговорима с њим нису помињали два документа већ само један, и да је потписани текст у складу са канонима Српске православне цркве и државном мирољубивом политиком, као и да то нису урадили једино Грци, правдајући се да немају овлашћења.³

Савезна комисија за верска питања добила је крајем јуна 1958. из Патријаршије детаљан извештај о посети (потписали га епископи Василије, Јован и Герман 20. маја) и проследила га Државном секретаријату за иностране послове.⁴

На повратку из Москве, у српску Патријаршију 24. маја дошли су сви чланови делегација Цариградске патријаршије, Грчке православне цркве и Антиохијске патријаршије.⁵

3.16.2. Поклони Српској православној цркви

Светски савет цркава и друге верске организације, првенствено из

1 Телеграм амбасаде у Москви, бр. 360 од 23. маја 1958, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1958, 120-25-412257.

2 Телеграм Државног секретаријата за иностране послове, бр. 412257 од 28. маја 1958, амбасади у Москви – АМИП, Па/1958, 120-25-412257. Неко од референата написао је на дну телеграфа белешку мастилом: „Дилпарић мисли да су била 2 документа, 1. краћи-наши потписали; 2. дужи-наши нису потписали. Преко Румуна саопштити да постоји неки шири документ. Наши се сетили да овај шири документ не могу потписати док не добију сагласност Синода и да то није било предвиђено. Касније их више нису... (нечитко)“.

3 Телеграм амбасаде у Москви, бр. 388 од 31. маја 1958, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1958, 120-25-413165.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, Пов. бр. 97, 104 и 105 од 2. јула 1958, Државном секретаријату за иностране послове – АМИП, Па/1958, 120-25-415876; Исто – АЈ, 144, 23-277.

5 *Гласник...*, 6/1958, стр. 117.

Сједињених Америчких Држава, помагали су Српској православној цркви на разне начине. Није познато када и где је први пут о помоћи разговарано и како је први пут испоручена, али се зна да је већ у јануару 1948. године Роберт Тобијас посетио Патријаршију и распитивао се о најпречим потребама домаћина, да би почетком септембра у Београд стигла пошиљка од 400 бала употребљаваних одела.¹

Наредних година уследиле су и пошиљке помоћи и од других организација, попут Хришћанске обнове у Европи (Christian reconstruction in Europe), која је била чланица савеза нероманских верских заједница у Великој Британији, а чији је председник кентерберијски надбискуп, то јест првосвештеник Англиканске цркве.² Та организација је крајем 1948. поклонила српској Патријаршији канцеларијску опрему за потребе Богословског факултета, богословија у Призрену и Сремским Карловцима и Синоду.³

Синод је 6. јула 1950. обавестио Државну комисију за верска питања да је Роберт Тобијас оставио Синоду аутомобил марке *остин*, који је користио путујући по Југославији. Синод је том приликом молио ослобађање од царине, што је Државна комисија за верска питања после две недеље и одобрила.⁴

Светски савез цркава послао је Српској православној цркви октобра 1950. нешто помоћи у материјалу за одећу, а један део био је намењен манастиру Жича.⁵

Нови поклон Светског савета цркава („четири бале црног вуненог штофа у износу од 16 комада, односно 1.016 јарди дужине“), допремљен је новембра 1950. године Синод је и том приликом затражио од Државне комисије за верска питања помоћ у ослобађању плаћања царине.⁶ Одго-

1 Писмо Синода, бр. 1767/зап. 393 од 7. маја/24. априла 1948, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-26.

2 Писмо Министарства иностраних послова, бр. 417905 од 5. јула 1948, Државној комисији за верска питања – АМИП, Па/1948, 44-2-417905.

3 Писмо Министарства иностраних послова, Пов. бр. 424707 од 27. септембра 1948, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 1-13.

4 Писмо Синода, бр. 1240/зап. 366 од 6. јула 1950, Државној комисији за верска питања; Писмо Синода, бр. 1240/зап. 366 од 6. јула 1950, Управи државних царина Министарства спољне трговине; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 216 од 24. јула 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

5 Писмо Светског савета цркава, од 6. октобра 1950, Комисији за верска питања. Неко од надлежних референата је, после читања превода писма, написао, мастилом и латиницом, да се поклон мора оцаринити – АЈ, 144, 2-53.

6 Писмо Синода, бр. 2448 од 10. октобра 1950, Државној комисији за верска пи-

вор је био кратак: „Сходно Наредби Владе ФНРЈ о штедни материјалних и финансијских фондова обавештавамо Вас да не можемо интервенисати код Управе царина ради ослобађања од плаћања царине.“¹

Следећих година Синод је молио Државну комисију за верска питања или Министарство трговине за ослобађање плаћања царине приликом добијања поклона. Молба би понекад била одбијена, понекад не, и у томе није било правила.²

Светски савет цркава из Женева обећао је почетком 1953. године Патријаршији необичан поклон – пет сервиса шољица за кафу са патријаршијским грбом израђених у фабрици порцелана *Кристиан Зелтман, Вајден Оберфалц*. Синод је о томе известио Државну комисију за верска питања молећи за ослобађање од плаћања царине, објашњавајући да ће „шољице за кафу бити употребљене у репрезентативне сврхе од стране Њ. Св. Патријарха и Патр. двора, чији је инвентар за време окупације скоро потпуно уништен“. Синод, како се истиче, не би хтео да се нађе у неприлици да мора да извести дародавца и фабрику како не може примити овај поклон због царинских дажбина.³

Дилпарић је по пријему писма телефонирао руководству Управе царина, после чега је у допису навео да би поклон требало ослободити царине „обзиром на то да ће бити употребљена у репрезентативне сврхе за потребе Патријарха српске православне цркве“.⁴ У архиви нема других докумената, па је тешко закључити да ли је поклон ослобођен од плаћања царине.

Светски савет цркава желео је почетком 1954. да Српској православној цркви поклони 5.000 примерака књиге *Закон Божји*. Синоду ни за овај поклон није одобрено ослобађање плаћања царине.⁵

Синод је 14. маја 1955. обавестио Управу царине да је Презвителијанска црква из Сједињених Америчких Држава, чланица Светског савета цркава, послала 12 тона новинске хартије. „Хартија ће се употребити за потребе Светог Архијерејског Синода (штампање Божићних и

тања – АЈ, 144, 2-53.

1 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 297 од 7. новембра 1950, Синоду – АЈ, 144, 2-53.

2 Писмо Синода, бр. 3030/50 од 22/9. децембра 1950, Министарству трговине; Писмо Синода, бр. 98 од 11. јануара 1951, Државној комисији за верска питања; Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 9 од 12. јануара 1951, Министарству трговине; Писмо Министарства трговине, бр. 2138 од 25. јануара 1951, Синоду – АЈ, 144, 4-84.

3 Писмо Синода, бр. 803 од 27. марта 1953, Државној комисији за верска питања – АЈ, 144, 7-128.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 74/53 од 23. априла 1953, Управи царина – АЈ, 144, 7-128.

5 Писмо Синода, бр. 309/зап. 100 од 19. фебруара 1954, Савезној комисији за верска питања; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 144/54 од 5. априла 1954, Синоду – АЈ, 144, 9-162.

Ускршњих посланица), за израду лекција за ученике богословских школа и за канцеларијске потребе црквених надлештава. Цео овај контингент хартије биће бесплатно расподељен од стране Св. арх. синода црквеним надлештвима и црквеним школама. Како је ова хартија поклон и употребиће се искључиво за унутрашње потребе Цркве, то се моли Управа царина да свети Архијерејски Синод ослободи плаћања царинског коефицијента за ову хартију“, стајало је у допису Синода.¹ Истога дана о томе је обавештена и Савезна комисија за верска питања.² Дилпарић је на маргини молбе Синода написао: „По Уредби и тарифном правилнику не могу бити ослобођени“.

Месец дана касније, 15. јуна, Синод је написао ново писмо Савезној комисији за верска питања истакавши да папир стоји већ два месеца у царинском магацину на Сави у Београду, и да моле за ослобађање од дажбина или новац за царинске трошкове.³ Савезна комисија за верска питања проследила је писмо Државном секретаријату опште управе и буџета наводећи да она одобрава тражени новац.⁴ Међутим, из новог писма Синода Савезној комисији за верска питања састављеног два дана после првог, 17. јуна, сазнаје се да је Управа царина најпре погрешно обрачунала износ дажбина а потом доставила Синоду нови износ који је у односу на претходни био duplo већи.⁵

Није познато како је Синод решио проблем дуплираног износа, јер у архивама нема других докумената.

После двогодишњег коришћења аутомобила који је Синоду крајем јуна 1950. поклонио Роберт Тобијас, десио се и први квар на том возилу. Из писма Синода од 30. јула 1954. године Савезној комисији за верска питања сазнаје се да је Презвитеријанска црква из Сједињених Америчких Држава послала потребне делове за поправку аутомобила посредством југословенског Црвеног крста на име епископа Германа, главног секретара Синода. Пошиљка је упућена из Ријеке за Београд пошто су плаћени тражена царинска такса и трошкови превоза.⁶ Дилпарић је на

1 Писмо Синода, бр. 1077 од 14. маја 1955, Управи царина – АЈ, 144, 12-200.

2 Писмо Синода, бр. 1077 од 14. маја 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

3 Писмо Синода, бр. 1377 од 15. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

4 Писмо Државне комисије за верска питања, бр. 245-2 од 16. јуна 1955, Државном секретаријату за послове опште управе и буџета; Решење Државног секретаријата за опште послове и буџет, бр. 18363 од 18. јуна 1955. године – АЈ, 144, 12-200.

5 Писмо Синода, бр. 1394 од 17. јуна 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 12-200.

6 Писмо Синода, бр. 1663 од 30. јула 1954, Савезној комисији за верска питања

маргини молбе за ослобађање плаћање царине написао: „Герман ће поднети молбу Управи царина да се ослободи од плаћања коефицијента“.

Из писма Синода Савезној комисији за верска питања од 1. децембра 1954. сазнаје се о новом поклоњеном возилу Светског савета цркава. Приликом посете Патријаршији 4. новембра представници те заједнице су саопштили да посредством Роберт Тобијаса желе да поклоне Српској православној цркви нови аутомобил. Синод је опет молио Савезну комисију за верска питања за ослобађање од царине.¹ Дилпарић је по пријему писма написао кратко упутство за одговор: „Висина царине за један нови аутомобил износиће 500-600.000 динара. Црква није друштвена организација те према томе мора платити и царину и коефицијент. У колико се пошљка упуту лично на Патријарха може се ослободити од плаћања коефицијента а царина се мора платити. Одбити их од ослобађања царине, па макар исту платило и Савезно извршно веће, како се не би правио преседан.“²

Августа 1955. године Патријаршија је добила теренски аутомобил марке *виллис* од Светског савета цркава, овај пут је пошљка била упућена на име патријарха. Како је царина већ обрачуната, Синод је тражио новац од Савезне комисије за верска питања.³ После уобичајене процедуре, новац је уплаћен на рачун Патријаршијског управног одбора, који се захвалио на помоћи.⁴

Српска православна црква добила је крајем 1956. године од Британског библијског друштва 12.800 примерака Библије и 20.000 примерака Јеванђеља на српском језику, али су државне власти забраниле дистрибуцију тих књига. Стога се Синод 23. фебруара 1957. обратио Савезној комисији за верска питања истичући да се поменуте књиге свуда у свету слободно дистрибуирају и затраживши помоћ за укидање одлуке о забрани коју је донео Државни секретаријат за унутрашње послове.⁵

– АЈ, 144, 9-162.

1 Писмо Синода, бр. 2695/зап. 892 од 1. децембра 1954, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 9-162.

2 Белешка Милоја Дилпарића уз молбу Синода – АЈ, 144, 9-162.

3 Писмо Синода, бр. 2190 од 12. септембра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

4 Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 323 од 16. септембра 1955, Државном секретаријату за послове опште управе и буџета; Решење Државног секретаријата за послове опште управе и буџета, бр. 27370 од 27. септембра 1955; Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 323 од 7. септембра 1955, Синоду; Писмо Синода, бр. 2378/зап. 639 од 11. октобра 1955, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 13-201.

5 Писмо Синода, бр. 430/зап. 87 од 23. фебруара 1957, Савезној комисији за верска питања – АЈ, 144, 21-257.

У одговору од 30. априла стоји да Британско библијско друштво у Београду није поштовало прописану процедуру за уношење штампаних материјала из иностранства и њихово дистрибуирање у земљи коју је регулисао Закон о штампи. „Британско библијско друштво, ако је сматрало да ово решење није законито, имало је правну могућност да га нападне путем управног спора код Савезног Врховног суда. За укидање забране изречене решењем нема правне могућности, а тим решењем везан је и сам орган управе који га је донео (Закон о општем управном поступку).“¹ Шта се десило са поменутиим публикацијама није познато, јер о томе нема више писаних трагова.

¹ Писмо Савезне комисије за верска питања, бр. 181/57 од 30. априла 1957, Синоду – АЈ, 144, 21-257.

4. Личност и смрт патријархова

4.1. Болест и смрт

Епископ злетовско-струмички Викентије изабран је – без икакве сумње – на патријаршијски трон по вољи државних, комунистичких власти. Тога је он био веома свестан. Такође, био је свестан да ће га државне власти приморавати да прелази извесне границе, али и да постоји одређени праг који неће моћи да пређе, ни по цену живота.

За његова архипастирства дошло је до великих прекретница и у држави и у Цркви. Он је Цркву водио тако да је много тога што је требало урадити само одлагао за друга и боља времена. И донекле је успевао да се сналази у тадашњим приликама. Оно што је власт годинама тражила од њега, а он није могао да прихвати па је због тога и страдао; било је канонско признање одвајања три епархије – скопске, охридско-битолске и злетовско-струмичке – и њихово претварање у такозвану Македонску православну цркву.

Прва вест о болести патријарха Викентија забележена у Патријаршијеном *Гласнику* односила се на операцију обављену 21. јула 1957. године. Претходно је патријарх, на путу по Црној Гори, свратио у манастир Савина код Херцег Новог у намери да се одмори. Констатовано је да је оболео од запаљења слепог црева и хитно је пребачен у војну болницу у Мељинама где је успешно оперисан. Опоравак је трајао до 8. августа.¹

Друга вест о патријарховим здравственим тегобама гласи:

„Његова светост Патријарх српски Г. Викентије изненада је оболео 26. јуна 1958. год. и пренет је у београдску болницу 'Драгиша Мишовић' на лечење.

„Конзилијум лекара издао је саопштење да Његова Светост болује од парализе говорних органа. Болест је тешке природе, и стање његовог здравља је у знаку променљивости.

„Свети Архијерејски Синод упутио је распис свима гг. Епархијским Архијерејима, и умолио их да одрже молебан за оздрављење Његове Светости Патријарха.“²

¹ *Гласник...*, 7-8/1957, стр. 182.

² *Гласник...*, 6/1958, стр. 117.

Смрт патријарха Викентија до данас је остала загонетна, пошто није утврђено да ли је наступила услед погоршања болести, или, како се преносило међу народом, као последица тровања.

Божидар Ковачевић, добар познавалац прилика у Патријаршији, у једном раду помиње слабо здравље патријарха Викентија.¹

Прота Сава Банковић, један од свештенослужитеља Српске православне цркве (био је крајем 1944. ухапшен и осуђен на смрт, али му је казна преиначена у 15-годишњу робију, коју је одслужио до краја), био је парох у Бешкој, Епархија сремска, и иза њега је остало занимљиво сведочење. Становао је у кући са пензионисаним протом Јованом – Јоцом Живановићем, једним од најинтимнијих пријатеља патријарха Викентија још из времена школовања у Карловачкој богословији. Прота Банковић записао је неколико патријархових реченица које је поверио Живановићу: „Брате Јово, немам никога ближег од тебе са киме бих смео и могао да се консултујем, шта да радим? Имам врло тешку ситуацију. Ја када сам се примио да будем српски патријарх испред себе сам повукао линију и самом себи рекао – до ове линије можеш све да играш, али ако се буде затражило од мене да пређем преко те линије, не смем да пређем па ако буде требало глава да иде нека иде, али преко линије никако! Брате Јоцо, сада се тражи од мене да пређем преко те линије, тражи се одвајање Македонске цркве и рашчињење епископа Дионисија. Научи ме шта да радим?“ Познато је и то да је прота Живановић једном посетио патријарха Викентија у болници, али га други пут нису пустили да види пацијента. До краја живота био је убеђен да је патријарх отрован.²

Последњи патријархови посетиоци у болници „Драгиша Мишовић“, где је лечен због дијабетеса, били су његов секретар протођакон Ђорђе Жунџић и један од неидентификованих високих руководиоца Управе државне безбедности.³

Сава, епископ шумадијски, у књизи *Српски јерарси од девог до двадесетог века* (Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 77-79) наводи: „Патријарх Викентије умро је под врло загонетним околностима, убрзо после редовног заседања Светог архијерејског сабора, на коме није призната тзв. 'Македонска православна црква'. У сваком случају, његова смрт није била природна.“

¹ Божидар Ковачевић, „Српски патријарси последњих педесет година“, *Српска православна црква 1920-1970*, Београд, 1971, стр. 478-479.

² *Аутобиографија Саве Банковића, протојереја-ставрофора*, Чикаго, 2007, стр. 104-106. њњ

³ Т. Панџић, н. д, 88-89.

4.2. Савременици и историчари о патријарху Викентију

Ристо Грђић у књизи *Успомене* (Ваљево-Београд, 2002, стр. 340-352) истиче: „Ни до данас ми није јасно зашто је Викентијев избор толико форсиран. Ако се мислило да ће он решити питање отцепљења Македонске цркве, није га решио до своје смрти. Ако се веровало да ће он бити послушнији и давати мањи отпор од других, по среди је велика заблуда. Ниједном архијереју није било до борбе с властима, нити се наша власт имала бојати од ма кога ко би дошао на чело Цркве. У борби против туђина Црква је увек била снажна и велика, док у борби против сопствених режима, она се никад није истицала, па ма какви да су они били. Српска црква је народна и конструктивна, а као таква свесна, да сваки поремећај у земљи плаћа српски народ. Ја сам чак уверен да би један патријарх, изабран добром вољом изборног тела, и ненаметнут, боље могао послужити сређивању односа између Цркве и државе, и отклањању неповерења, од наметнутог. Ако се пак жели слаб патријарх да би се Црква лакше угушила, сматрам да је такав рачун сасвим ћорав. Може се Српска православна црква и угушити, али то иде у корист католичкој, а ту су наши мудраци и експерти – немоћни. Да је моје схватање исправно, то најбоље показује баш случај патријарха Викентија. Односи између Цркве и државе су се после његовог избора погоршали, а не побољшали. После хапшења Јосифа и Арсенија, митрополит Нектарије је 19. јула 1953. премлаћен од руље у манастиру Озрен и с пребијеном ногом насилно стрпан у воз, а три дана касније епископ бањалучки Василије је такође крваво изубијан. Баш за време Викентија Цркви је обустављена свака државна помоћ у периоду од три године...

„Патријарх Викентије је био бистар и способан човек. У млађим данима бавио се историјом и написао више запажених чланака у Српском књижевном гласнику и другим часописима. Као главни секретар Светог архијерејског синода стекао је велику праксу и постао врло способан административац. Као монах од своје младости, био је одличан познавалац богослужења и свих питања из тог круга. Био је, уз то, добар говорник. Могао је држати десет здравица за једним ручком, али је знао и при разним посетама и пријемима да увек каже оно што треба. Нервно је био лабилан, пргав и раздражљив. Рано је стекао шећерну болест па је то појачало његово раздражљиво стање. Из чистог мира знао је да падне у афекат и човек никад није био сигуран кад с њим почне какав посао или разговор како ће завршити...

„Но све његове мане, па и слабости о којима се много говорило – али нико ништа није видео – не умањују његове заслуге. Он је водио Српску цркву у једном од најтежих њених периода: када је из рата иза-

шла осакаћена и скоро уништена, када је изгубила скоро сваку помоћ државе и када је имала безброј тешкоћа и проблема. Он се борио колико је знао и могао да је сачува и унапреди. Многа питања је повољно решио, многе ствари поставио на своје место и Цркву учврстио. Када је умро, оставио је стање свакако боље од стања које је затекао.“

Ђоко Слијепчевић у књизи *Историја Српске православне цркве* (књига 3, Београд, 1991, стр. 202-214) за патријарха Викентија наводи да је био „виспrena духа, мудар и обазрив...“

Радмила Радић у књизи *Verom protiv vere* (Београд, 1995, стр. 269) истиче: „Bez obzira na pokazanu dobru volju i pružena obećanja državnim organima, patrijarh Vikentije nije u stvari povukao ni jedan od očekivanih poteza. Sinod je pokušavao da administrativnim začkoljicama i preteranom pažnjom prema formi i zakonima, dobije na vremenu i odloži donošenje odluka na kojima su državni organi insistirali, posebno u vezi sa priznavanjem udruženja. Taj predmet se redovno javljao na Saboru svake godine i svake godine je nalažen drugi izgovor da se priznanje odloži. Ponekad se činilo da su nesuglasice u Saboru oko priznavanja udruženja bile samo manevar da se maskira jedinstven stav i da se ne odstupi. Mnogi episkopi bili su duboko konzervativni, a neki su stekli u prošlosti navike otvorenog prkosa. Patrijarh Vikentije nikada nije glasao protiv priznanja udruženja, ali je uvek uspevao da bude nadglasan. U isto vreme jedan deo episkopata pokazivao je 'očinske gestove', prisustvujući otvaranju kongresa i plenuma Saveza, njegovim slavama, otvaranju zadruga i sl.

„Od patrijarha se očekivalo da reši pitanje episkopa Nikolaja Velimirovića i Irineja Djordjevića koji su se nalazili u Americi. Episkop Irinej poslao je patrijarhu čestitku povodom izbora 10.8.1950. a episkop Nikolaj je ćutao. Od patrijarha Vikentija Prodanova očekivalo se i rešenje pitanja makedonske crkve, ali on niti je penzionisao episkope u Americi, niti je rešio makedonski problem, niti je priznao Udruženje sveštenika.“

Драгољуб Р. Живојиновић у књизи *Српска православна црква и нова власт 1944–1950* (Србиње-Београд-Ваљево-Минхен, 1995, стр. 166 и 169-170) наводи: „Обављајући многе административне дужности у СПЦ, патријарх Викентије стекао је неопходно дипломатско искуство које му је омогућило да црквени брод проведе кроз бурна времена без великих оштећења. Успркос приметног страховања на многим странама, патријарх Викентије није начинио значајније уступке властима у питању свештеничких удружења и Македонске цркве, иако се очекивало да

ће то урадити. Истовремено, успео је да очува добре односе са властима, што није био лак задатак... Својом дипломатском вештином и тактом, патријарх Викентије је успео да неутралише многе насртаје и претерана очекивања власти. Он и Св. Синод су изванредно спретно маневрисали у намери да добију на времену и одложе доношење одлука које су власти од њих очекивале. Поред тога, патријарх Викентије није избегавао да се сретне са Јосипом Брозом; штавише, о тим сусретима и Брозовим обећањима отворено је говорио. Патријархово присуство на јавним свечаностима још више је умирило власт. Иако је Јосип Броз био мајстор политичке игре и дипломатске вештине, може се без претеривања тврдити да је у патријарху Викентију наишао на равноправног партнера, који, иако се налазио у неравноправном положају, није уступао ни корак од својих уверења и ставова. Таквим понашањем успео је да за СПЦ осигура више од свог борбеног претходника.“

ИМЕНОСЛОВ

Напомена: личности које се помињу у тексту сврстане су по презимену, а свештенослужитељи монашког реда по имену

А

Абуне, патријарх Етиопске цркве 555

Аврамовски, Димитар 532, 533

Агоштан, Шандор бискуп Реформаторске цркве 541

Адамовић, Илија протођакон 125

Ајзенхауер, Двајт 103, 113, 114

Алагић, Никола свештенослужитељ 90, 399

Алвир, Недељко свештенослужитељ 236

Александар III Тахан, првосвештеник Антиохијске православне цркве 403, 550–552, 556, 578

Алексеј (има и: Алексије), првосвештеник Руске православне цркве 73, 215, 318, 401, 504, 536, 553, 554, 561, 565, 567, 572–574, 576, 577

Алексиосос, првосвештеник Сиријске источне цркве у Индији 545

Ален, Џорџ 346, 348, 407

Анастасијевић, Драгутин Н. професор Богословског факултета 217

Анастасовић, Ђорђе свештенослужитељ 66

Ангеловски, Ђорђе свештенослужитељ 48, 472, 521, 523

Андрејевић, Сима Игуманов 195

Андреј, епископ Бугарске православне цркве 413

Андреј (Јанко Фрушић), свештенослужитељ и наставник богословије потом професор Богословског факултета 82, 151, 156, 165, 169, 197
Анђелковић, Милорад 312

Антић, Никола свештенослужитељ 457

Антоније, монах Бугарске православне цркве 536

Антоније, монах 323

Антоније (Абрамовић), свештенослужитељ 433

Антоније (Храповицки), митрополит Руске заграничне православне цркве 573

Антонић, Сретен свештенослужитељ 66

Апостоловић, Станислав свештенослужитељ 66

Арамбашић, Душан свештенослужитељ 293, 298

Аранђеловић, Јован свештенослужитељ 371

Арботнон, Чарлс 555

Аргировић, Душан свештенослужитељ 434

Арсеније (Светислав Брадваревић), епископ викарни моравички, потом епископ будимски па митрополит црногорско-приморски 39, 40, 46, 47, 49, 50, 70, 73, 80, 81, 85, 89, 90, 101–103, 109, 113, 114–117, 119, 129, 132, 133, 158, 159, 163, 165, 167, 174, 215, 270, 332, 387, 421, 422, 424, 439, 453, 458, 460–463, 492, 505, 533, 538, 541, 565

Арсеније (Тошовић), свештенослужитељ Руске заграничне православне цркве 423

Арсеније III (Чарнојевић), патријарх српски 227

Арсенијевић, Ђорђе свештенослужитељ 66

Арсов, Љупче 84, 170, 519, 520, 522, 523

Атинагора, патријарх цариградски 59, 60, 82, 93, 343, 345, 348, 575

Аћимовић, Драгољуб свештенослужитељ 227

Аћимовић, Милан 37

Ачесон, Дин 17

Б

Бабић, Никола 124

Бајић, Борисав студент Богословског факултета 202

Бајић, Бранко свештенослужитељ 260

Бајић, Предраг Д. свештенослужитељ 308

Бакић, Митар 47

Балтаков, 175

Бакарић, Владимир 295, 296

Бакнер, Џорџ Вокер првосвештеник протестантске секте Христови ученици 544

Банковић, Сава свештенослужитељ 257, 586

Бањац, Милан 506

Бартош, Милан 343

Басарек, Драган 243

Башић, Борислав студент Богословског факултета 211

Библер, Алеш 349

Бел, Игор 75, 555

Бендуз, Божо 254

Бергхуис, Т. Д. 545

Беређи, Андреј студент Богословског факултета 211

Бери, бискуп Англиканске цркве 561

Бешир, Драган 294

Бијељац, Крстан свештенослужитељ 46, 141, 150, 456, 492, 493

Бикицки, Милан студент Богословског факултета 211

Бисић, Слав. Н. свештенослужитељ

331

Бјелица, Божо 175

Бјелица, Никола ученик богословије 189

Бјелкановић, Боро 233

Благојевић, Благоје ученик богословије 192

Благојевић, Видан 235

Благојевић, Ђорђе студент Богословског факултета 211

Близнац, Миодраг 89

Богдановић, Милан свештенослужитељ 258

Богуновић, Никола свештенослужитељ 248

Бодловић, Милан 241

Божич, Стојан 310

Бојанић, Владан 446

Бојић, Љубиша ученик богословије 192

Бонцић, Драгомир 202, 208

Ботнер, Фрајхер фон 175

Боца, Стеван студент Богословског факултета, свештенослужитељ и наставник богословије 168, 169, 202

Бошњаковић, Илија Ст. свештенослужитељ 225, 226

Бранкован, Стеван студент Богословског факултета 202

Бранковић, Томислав 541

Брежанчић, Јанко свештенослужитељ 143, 171

Бркић, Арсеније свештенослужитељ и наставник богословије 156, 197

Бркић, Душко 246

Броз, Јосип Тито 16–21, 23, 59, 62–64, 73, 79, 80, 81, 84, 89, 90, 99, 103, 112, 115, 117, 119, 128, 131, 145, 153, 158, 163, 173, 175, 203, 205, 207, 252, 257, 308, 312, 313, 338, 341, 345, 421, 451–453, 457, 463, 489, 510, 512, 530, 535, 543, 544, 547, 556, 562, 563, 571, 573, 575, 577, 589

Будимир, Ђорђе свештенослужитељ 133

Булатовић, Панто свештенослужитељ 239, 365, 366

Булгањин, Александрович Николај 18

Булован, Илија свештенослужитељ 434

Бумба, Милорад 235

Буњевић, Душан студент Богословског факултета 211

Бурић, Богдан свештенослужитељ 246

Бурић, Владимир 232

Бућан, Павле ученик богословије 188

В

Вазген, првосвештеник Јерменске цркве 578

Валеријан (Василије Прибићевић), епископ викарни сремски 38, 86

Валеријан (Василије Стефановић), епископ шумадијски 41, 46, 81, 85, 87, 89, 90, 155, 165, 177, 260, 283, 306, 338–340, 370, 372, 377, 563

Валеријан (Штрбац), свештенослужитељ 434

Варнава (Војислав Насић), епископ викарни хвостански 40, 78, 85, 87, 95–101, 109, 156, 160, 409, 412, 414, 423, 424, 427, 492

Варнава (Росић), патријарх српски 31, 34, 37, 51, 57, 58, 404, 453, 573

Василије (Тихомир Костић), епископ бањалучки и потом жички 46, 57, 61, 78, 80–82, 83, 85, 89, 90, 106, 120–124, 126–129, 132, 137, 139, 140, 141, 144, 146–150, 153–155, 158, 159, 162, 165, 167, 169, 174, 206, 207, 215, 224, 228, 230, 231, 233, 236, 247, 250, 251, 253, 254, 294, 309, 310, 312, 318, 375, 390, 401, 452, 454,

456–458, 472, 487, 505, 514, 516, 520, 533, 534, 537, 568, 570, 577, 587

Василије (Стриљчек), свештенослужитељ 257

Васиљевић, Будимир 372

Васић, Душан свештенослужитељ 66, 244, 557, 559

Веловић, Петар 233, 234, 235

Вељановић, Милан студент Богословског факултета 211

Вељашевић, Војислав свештенослужитељ 271

Вељковић, Драгослав свештенослужитељ 257

Венијамин (Бошковић), свештенослужитељ 263, 267

Венијамин (Николић), свештенослужитељ 223

Венијамин (Владимир Таушановић), епископ браничевски 46, 73, 79, 85, 86, 111, 152, 153, 154, 223, 516, 533

Вереш, Владимир свештенослужитељ Словачке евангелистичке цркве 544

Веселинов, Јован 84

Вест, Канон свештенослужитељ Епископалне цркве 99, 412

Вехофер, Ото 175

Вивода, Марјан 490, 495

Видаковић, Витомир свештенослужитељ 49, 50, 455, 460, 493

Викентије (Витомир Проданов), епископ викарни марчански, потом епископ злетовско-струмички и потом патријарх српски 8, 9, 29–33, 37–41, 46–51, 55–63, 65–67, 69, 70, 73, 75–80, 82–90, 93–97, 99–102, 115, 118, 119, 120, 125, 126, 132, 140, 141, 150, 152, 157, 162, 171, 172, 177, 178, 179, 199, 200, 204, 206, 207, 208, 211, 215, 220, 222, 223, 231, 237, 258, 262, 269, 270, 272, 274, 286, 307, 308, 318, 343, 345–349, 359–361, 375, 376, 381, 394,

399, 402, 403, 407, 408, 410, 412, 415–441, 444, 451, 452, 454, 458, 461, 463, 470–472, 483, 495, 502–504, 511–514, 516–520, 524–541, 544–550, 552–578, 585–589

Виндер, Оливера 494

Висарион (Дејан Костић), епископ банатски 46, 57, 61, 63, 69, 73, 79, 81–85, 87, 89, 107, 115, 132, 139, 140, 144, 145, 151, 153, 155, 156, 161, 165, 169–171, 177, 215, 389, 452, 470, 505, 520, 521, 526, 542, 555, 557, 559–561, 563, 564, 568

Висарион (Пују), епископ Румунске православне цркве 553

Висарионович, Џугашвили Јосиф – Стаљин 14–18, 20, 430

Витковић, Бранко 354, 355

Вишњић, Петар 225

Владимир (Љубомир Рајић), епископ мукачевско-прјашевски и потом рашко-призренски 41, 46, 50, 56, 73, 76, 79, 80, 85, 86, 90, 105, 118, 153, 156, 161, 163, 178, 183–185, 229, 253, 259, 263, 267, 268, 290, 291, 322, 323, 330, 333, 406, 465

Владислав (Војислав Митровић), наставник богословије и епископ захумско-херцеговачки 60, 87–89, 107, 143, 147, 156, 164–167, 173, 202

Водамс, Херберт М. 82, 547–550

Врањешевић, Ђорђе свештенослужитељ 125, 233

Вратуша, Антун 503, 506

Вујановић Јане, 241

Вујаковић, Свето 128

Вујасиновић, Тодор 50, 262

Вујаш, Лука свештенослужитељ 103, 257, 258, 262

Вујичић, Душан свештенослужитељ 438

Вујновић, Бранко 241

Вујовић, Василије Васо свештено-

служитељ 246, 247

Вујшић (исправно је: Вујисић), Мирко), свештенослужитељ 420

Вукасовић, Милан 84

Вукелић, Ђуро свештенослужитељ 428, 429

Вуковић, Светозар студент Богословског факултета 211

Вукојевић, Милош ученик богословије 189

Вукота, Ђуро 294

Вукчевић, Никола 25, 41, 75, 90, 122, 134, 135, 198, 204–206, 322, 323, 330, 406, 418, 490

Вукчевић, Стеван 238, 239, 461

Вукшић, Милета ученик богословије 194

Вучковић, Душан протођакон 66

Вучковић, Миливој протођакон 66

Вучковић, Чедомир студент Богословског факултета 211

Вучовић Нинко Силвестар студент Богословског факултета 211

Вурдеља, Драгољуб Г. 47, 50, 51, 87, 95–98, 113, 117, 120, 126, 128, 173, 180, 309, 412, 436, 454, 456, 457, 481–485, 510

Г

Гаврила, монахиња 230

Гаврило (Ђорђе Дожић Меденица), митрополит црногорско-приморски и потом патријарх српски 8, 31, 36, 38–41, 45, 47, 51, 56, 58, 69, 75, 89–91, 96, 118, 122, 151, 152, 169, 203, 220, 230, 272–274, 306, 330, 359, 406, 412, 425, 431, 433, 440, 453–455, 511–514, 541, 573

Гавриловић, Иван свештенослужитељ 416

Гавриловић, Милан 114, 420

Гавриловић, Милијана 269

Гавриловић, Мирослав студент Бого-

словског факултета 211

Газивода, Михаило свештенослужитељ 103, 258

Гардашевић, Благота свештенослужитељ и професор Богословског факултета 66, 213, 215, 218, 542

Гарић, Милош свештенослужитељ 411

Гарић, Владимир свештенослужитељ 434

Гаћиновић, Војислав свештенослужитељ 47, 76, 344, 345, 410, 414, 418, 440–444

Гебелс, Јозеф 256

Георгије (Веселиновић), свештенослужитељ 251

Георгије (Ђокић), епископ канадски 8

Георгије (Ђонлић), свештенослужитељ 434

Георгије (Ђурађ Зубковић), епископ будимски 37, 45, 47, 49, 85, 92, 438, 439

Георгије (Ђорђе Летић), епископ банатски 29, 30, 439

Георгијевски, Трајко ученик богословије 187

Герасим (Чечур), свештенослужитељ 262, 332, 333

Герман (Хранислав Ђорић), епископ викарни моравички, потом будимски па жички (видети и: Ђорић, Хранислав) 57, 60, 61, 63, 64, 66, 70, 79, 80, 83, 84, 87–89, 99, 100, 104, 138–140, 150, 155–157, 165, 169, 171, 178, 194, 202, 204, 215–217, 268, 269, 285, 295, 304, 328, 329, 334, 336, 345, 346, 349, 357, 399, 407–412, 414–416, 431, 439, 452, 470, 472, 514, 517, 518, 520, 522, 526, 527, 543, 544, 547, 549, 552, 554, 555, 557, 559–561, 564, 568, 569, 577, 583

Гигов, Страхил 506

Глигоров, Киро 490

Глишовић, Рајко ученик богословије 189

Глумац, Душан професор Богословског факултета 99, 155–158, 163, 204, 206, 207, 209, 215–218, 406–414, 436, 534, 535, 542–544, 546, 547

Говедарица, Драго ученик богословије 188

Говедарица, Раде ученик богословије 188

Гојнић, Лазар свештенослужитељ 470

Горазд (Деклева), свештенослужитељ 133, 537, 538

Гошевић, Стојан наставник богословије 546

Граховац, Ратко свештенослужитељ 253, 254

Гргур, Младен ученик богословије 188

Грђић, Ристо 47, 49, 56, 57, 138, 194, 358, 380, 451, 480, 483, 587

Гржетић, Јосип 506

Грегорић, Данило 117

Грегорић, Павле 451

Гроздић, Милан 316

Громико, Андрејевич Андреј 18

Грујић, 351

Грујић, Радослав свештенослужитељ 61, 215, 351

Гузина, Јован свештенослужитељ 251

Д

Давидовић, Драган 309

Давитковски, Петар 521

Дајковић, Јован С. наставник богословије 197, 213, 215, 514, 547

Дајковић, Томо свештенослужитељ 118

Дакић, Владимир свештенослужитељ 66

Дакић, Драго 128
 Дамаскин (Вечански), свештенослужитељ 230
 Дамаскин (Драгутин Грданички), митрополит загребачки 46, 49, 50, 79, 80, 81, 83, 85, 89, 90, 102, 105, 118, 133, 161, 164, 165, 211, 246, 404, 468, 492, 534, 538, 542, 568
 Данило (Крстић), епископ будимски 439
 Данило (Цветков), свештенослужитељ 60, 435, 436, 486
 Даскаловски, Кирил ученик богословије 187
 Дашић, Михаило свештенослужитељ 258, 259
 Девић, Васо 232
 Деврња, Милутин 417
 Дејановић, Дејан свештенослужитељ 242, 243
 Дејановић, Ђорђе ученик богословије 192
 Дерић, Владимир свештенослужитељ 374
 Деспотовић, Раде свештенослужитељ 234
 Дилпарич, Милоје 25, 26, 41, 46, 48–50, 60, 61, 73, 76–84, 87, 90, 91, 93, 115, 116, 118, 119, 122, 126, 132, 134, 135, 139–141, 144, 145, 149, 150, 151, 155, 168–171, 206, 207, 209, 212, 216, 217, 234, 235, 249, 259, 308, 311, 328, 330, 337, 343, 350, 353, 360, 381, 385, 389, 395, 399, 406, 415, 419, 429, 436, 437, 440, 455, 457, 459–461, 464, 467, 468, 475, 480, 481, 487, 490, 493, 495, 498, 503, 504, 506, 511, 517–519, 524, 525, 534, 542, 544, 548, 549, 552, 553, 557, 560, 563, 564, 568, 571, 572, 574, 577, 579, 581–583
 Димевски, Славко 509, 510
 Димитрије (Бранковић), свештенослужитељ 349

Димитрије (Павловић), патријарх српски 51, 58
 Димитрије (Балаћ), свештенослужитељ 411
 Димитријевић, Андрија свештенослужитељ 151
 Димитријевић, В. 573
 Димитријевић, Димитрије свештенослужитељ и професор Богословског факултета 209, 213–215, 218
 Димитријевић, Марко 401, 574
 Димитријевић, Мића 175
 Димитријевић, Стеван свештенослужитељ и професор Богословског факултета 207, 344, 418
 Димовски, Томо 160, 512, 515, 522, 526, 527, 531–534, 537
 Динић, Љубиша М. свештенослужитељ 247, 248
 Дионисије (Драгољуб Миливојевић), епископ америчко-канадски 45, 46, 49, 50, 58, 76–78, 85, 86, 89–92, 95, 99–101, 108, 117, 118, 136, 140, 152–154, 157, 158, 162, 166, 169, 340, 341, 355, 404–435, 452, 453, 457, 490, 497, 553, 586
 Дожић, Душан, 41, 280, 480
 Доментијан (Павловић), свештенослужитељ 183
 Доментијан (Рашић), монах 355
 Доротеј (има и: Доротеус), архиепископ атински и целе Грчке 215, 402, 525, 562
 Доротеј (Прокић), свештенослужитељ 259
 Доситеј (Васић), митрополит загребачки 38, 100
 Доситеј (Димитрије Стојковић), епископ викарни топлички, потом митрополит скопски 61–63, 70, 82, 87, 100, 137, 151, 160, 164, 165, 169, 170, 178, 202, 215, 346–349, 458, 512–515, 518, 526, 528, 530, 532–

535, 537, 569

Драгин, Веселин студент Богословског факултета 211

Драгин, Љубиша студент Богословског факултета 211

Драгић, Младен 294

Дражилов, Сава свештенослужитељ 257

Дракулић, Вељко 301, 375, 376, 395

Драшковић, Чедомир С. свештенослужитељ и професор Богословског факултета 66, 202, 213, 215, 216, 218, 557, 560, 570

Дреновац, Ђорђе ученик богословије 500

Дринчић, Мирослав ученик богословије 188

Дробњак, Марко 240

Дубајић, Ђуро 301

Дукић, Дакан 297–300

Дукић, Петар 254

Дукић, Тодор 254

Дурковић, Љубомир Р. професор Богословског факултета 163, 205, 215, 216, 218

Дучић, Михајло 100, 412

Ђ

Ђилас, Милован 15, 17, 21, 256

Ђилас – Митровић, Митра 202

Ђоновић, Јован 419

Ђоновић, Милош 100, 412, 413

Ђорђевић, Боровоје свештенослужитељ 283

Ђорђевић, Петар 210

Ђорђеовски, Методије ученик богословије 187

Ђорић, Властимир студент Богословског факултета па потом наставник богословије 66, 211

Ђорић, Милан студент Богословског факултета 211

Ђорић, Хранислав свештенослужитељ

(видети и Герман, епископ викарни моравички, потом будимски, потом жички) 5, 7, 73, 87, 98, 202, 343, 406, 407

Ђујић, Момчило Р. 418, 419

Ђукић, Будимир свештенослужитељ 434

Ђурђевић, Никола свештенослужитељ 260, 376

Ђуреиновић, Љубо ученик богословије 189

Ђурић, Вељко Ђ. (видети и: Ђурић, Мишина Вељко) 118, 538

Ђурић, Љубисав свештенослужитељ 416

Ђурић, Љубодраг 25, 48, 50, 62, 73, 80, 81, 207, 257, 405, 481, 489, 495, 541

Ђурић, Миодраг студент Богословског факултета и свештенослужитељ 202, 416

Ђурић, Павле 446

Ђурић, Мишина Вељко 47, 87, 89, 90, 99, 220, 272, 345, 405, 421, 509, 541

Е

Евлогије, митрополит Грчке православне цркве 93

Евстратије (Петковић), свештенослужитељ 235

Елефтери, митрополит прашки Чехословачке православне цркве 160

Елефтериос, Георгијадис 351

Елизабета II, 63

Емил, епископ пакрачки 139 (исправно је: Емилијан, Мариновић)

Емилијан (Емил Мариновић), епископ викарни марчански и потом пакрачки 41, 46, 81, 85, 87–89, 110, 150, 156, 158, 164, 200, 393–395, 568

Емилијан (Недељко Пиперковић), епископ тимочки 85, 89, 105, 148,

149, 165, 176, 222, 388, 440, 505, 533, 534, 542, 568

Емпи, Пол 544, 555

Ердељан, Милош М. свештенослужитељ и професор Богословског факултета 169, 170, 208, 209, 213, 215, 216, 218, 439

Еремија, Рајко студент Богословског факултета 211

Еркман, Миле 241

Еркман, Никола 240

Ефросим (Шаулић), свештенослужитељ 349

Ж

Жданов, Александрович Андреј 15

Жежељ, Милан 73

Живадиновић, Бошко студент Богословског факултета 202

Живановић, 175

Живановић, Јован Јоца свештенослужитељ 505, 586

Живановић, Љубомир 356

Живановић, Тома 113

Живковић, Душанка студенткиња Богословског факултета 202

Живојиновић, Драгољуб Р. 47, 59, 69, 90, 96, 118, 151, 509, 588

Жижић, Љубивоје студент Богословског факултета 211

Жујовић, Сретен 15

Жунић, Ђорђе свештенослужитељ 436, 437, 557, 560, 563, 586

Журановић, Светозар студент Богословског факултета 202

Жутић, Ђорђе свештенослужитељ 238

З

Здравковић, Лазар студент Богословског факултета 211

Зељајић, Ђорђе свештенослужитељ 94

Зековић, Вељко 549

Зец, Славко 232

Зечевић, Драго 124, 125

Зечевић, Владимир Влада свештенослужитељ 39, 50, 80, 117, 489

Зимоњић, Константин 367

Зоре, Славко 556

Зубовић, Осман 231, 232

И

Иванковић Остоја, 253

Иванчевић, Владимир свештенослужитељ 257

Ивић, Симо свештенослужитељ 243

Ивичевић, Петар 84, 299, 395, 496, 503, 506, 549

Ивчић, Миливој 84

Ивковић, Драган 240

Игњатије (Марковић), 197

Идн, Антони 17

Иларион, монах 269

Иларион (Каназир), свештенослужитељ 257

Илиевски, Борче 512

Илиевски, Доне 506, 523

Илић, Василије ученик богословије 192

Илић, Војислав 131, 132

Илић, Јеврем 66

Илић, Јордан П. професор Богословског факултета 218

Илић, Милан 457

Илић, Никола 491

Илић, Павле 143

Илић, Тома свештенослужитељ 416

Иљич, Владимир Уљанов Лењин 570

Инђић, Војин свештенослужитељ 253

Инкиостри, Карло 386

Иринеј (Милан Ђорђевић), епископ далматински 45, 46, 49, 50, 76, 77, 78, 82, 85, 86, 90, 91, 95, 99, 100, 108,

136, 152, 153, 158, 404–406, 409–417, 457, 588

Иринеј (Ковачевић), свештенослужитељ 404

Иринеј (Ћирић), епископ бачки 37, 69, 85, 86, 104, 161, 174, 176, 178, 224, 225

Исакија, монах 269

Исаковић, Велимир свештенослужитељ 460

Ј

Јаворски, Михајло 350

Јагодић, Маца 446

Јајић, Сава 302

Јајчанин, 128

Јаков, митрополит Руске православне цркве 577

Јаковљев, Димитар 522

Јаковљевић, Милан студент Богословског факултета 211

Јакшић, Ђакон 175, 505

Јакшић, Димитрије Прохор 67, 202

Јакшић, Душан 189

Јанковић, Драгољуб Драго свештенослужитељ 141, 150, 470

Јанковић, Ђорђе Виктор студент Богословског факултета 211

Јанковић, Живорад 401

Јанковић, Милан Д. 197, 198, 200

Јанковић, Спасоје 189

Јевђевић, Доброслав 419

Јевремовић, Бранко Д. 129

Јевтовић, Методије 213

Јевтовић, Мито 349

Јевђенијевић, Миланка 213

Једнак, Љубан 316

Јездимир, 286

Јелић, 253

Јелић, Милан 295

Јелић, Ратко свештенослужитељ 46–49, 102, 129, 145, 231, 238, 239, 246, 401, 455, 457, 459–464, 466–471,

493, 495, 513, 542

Јеремић, 561

Јефтовић, Драгиња 215

Јефтовић, Никодије 215

Јоаким (Мијалковић), монах 349

Јован, митрополит Чехословачке православне цркве 578

Јован (Велимировић), наставник богословије и епископ шабачко-ваљевски 59, 60, 87, 91, 137, 165, 168, 169, 171, 197, 198, 199, 200, 215

Јован (Вулкановић), свештенослужитељ 222

Јован (Јордан Илић), епископ нишки 47, 81, 85, 89, 102, 104, 129–132, 137, 145–147, 149, 150, 165, 175, 176, 230, 237, 243, 331, 365, 388, 457, 458, 505, 530, 533–535, 554, 569, 577

Јован (Кухтин), свештенослужитељ и наставник богословије 183

Јовановић, 92

Јовановић, Ђока 146

Јовановић, Благоје свештенослужитељ 307

Јовановић, Блажо 70, 102

Јовановић, Драгољуб свештенослужитељ 211

Јовановић, Иса 84, 145, 375, 389, 506, 573

Јовановић, Љубисав свештенослужитељ 468, 494

Јовановић, Милан свештенослужитељ 77, 412, 414, 415, 416, 434

Јовановић, Милорад 189

Јовановић, Миодраг 364

Јовановић, Сава 389

Јовановић Слободан, 95, 97, 126, 127, 425, 453, 550, 571

Јовановски, Владимир 527

Јовић, Саво Б. 95

Јовић, Јован 235

Јоловић, Драгољуб свештенослужитељ 256

Локић, Божа свештенослужитељ 171
 Локсимовски, Стојко ученик бого-
 словије 72
 Јорговић, Властимир 145
 Јосиф (Стефановић), свештеносу-
 житељ 349
 Јосиф (Цвијовић), митрополит ско-
 плјански 38, 39, 47, 49, 50, 60, 72, 76,
 77, 79–82, 85, 87, 93, 111, 117–121,
 132, 133, 152, 153, 157, 158, 161, 178,
 340, 431, 453, 457, 459, 471, 511–514,
 521, 524, 527, 533, 587
 Јосиф (Ћирић), свештенослужитељ
 262
 Јосиф, Радивоје професор Богослов-
 ског факултета 205–208, 218, 493
 Јоцић, Драгутин 308
 Јустин (Поповић), свештенослужи-
 тел 78, 122, 123, 168, 177, 206, 216
 Јустинијан, првосвештеник Румун-
 ске православне цркве 73, 318, 553,
 567, 571, 578
 Јустинијан (Илкић) свештеносу-
 житељ 434

К

Кажих, Митар свештенослужитељ
 470
 Казимировић, Радован професор Бо-
 гословског факултета 203
 Калезић, Ђорђије – Ђорђе свеште-
 нослужитељ, 25, 70, 102, 462, 474,
 490, 491, 493
 Калић, Миладин Ж. свештеносу-
 житељ 224, 225
 Кантар, Симо свештенослужитељ
 233
 Капичић, Петар свештенослужитељ
 563, 564
 Карабеговић, Ирфан 125
 Карађорђевић, Александар краљ 348
 Карађорђевић, Александар краљевић
 91

Карађорђевић, Олга кнегиња 545
 Карађорђевић, Павле кнез, 37
 Карађорђевић, Петар I краљ 320
 Карађорђевић, Петар II краљ 37, 91,
 176, 252, 419, 420, 450
 Каракушевић, Ратко 322
 Кардељ, Едвард 15, 21, 496
 Карпов, Григоријевич Григорије 504,
 505, 576, 577
 Кашић, Душан свештенослужитељ
 215
 Кемура, Сулејман поглавар Ислам-
 ске заједнице 576
 Кесо, Божо 317
 Кирил, првосвештеник Бугарске
 православне цркве 82, 550, 574, 578
 Кирило (Врга), свештенослужитељ
 и наставник богословије 262
 Клипа, Душан свештенослужитељ
 416
 Кнежевић, Љубо 317
 Кнежевић, Цветко ученик богосло-
 вије 189
 Ковач, Вељко 235
 Ковачевић, Божидар 33, 586
 Ковачевић, Јелка 243
 Ковачевић, Саво 222
 Којић, Трајан 291
 Којић, Трајан свештенослужитељ
 562
 Костић, Трајан свештенослужитељ
 345, 546
 Колишевски, Лазар 511, 525, 531,
 564
 Кондић, Душан свештенослужитељ
 227, 229
 Константиновић, Григорије профе-
 сор Богословског факултета 218
 Константиновић, Танасије студент
 Богословског факултета 211
 Копривица, Лука, 332
 Корунковић, Момир 306
 Костић, Живко свештенослужитељ

470, 494
 Костић, Лазо М. 8, 143
 Костић, Милорад 356
 Котљаревски, Михаило свештено-
 служитељ 226, 227, 373, 374
 Котур, Крстивоје студент Богослов-
 ског факултета 202
 Крагуљ, Вукашин 294
 Крагуљац, Ђуро 240
 Крагуљац, Ката 240
 Крајачић, Стево 135
 Краск, Томас бискуп Англиканске
 цркве 569
 Кресо, Есма 285
 Крижановски, Георгије свештено-
 служитељ 269
 Крстевски, Цветко свештенослужи-
 тел 48, 521, 523, 527, 557, 559
 Крстић, Милош, 307
 Кундачина, Владимир свештенослу-
 житељ 66
 Кукавичић, Никифор свештенослу-
 житељ 122, 123
 Куртовић, Тодор 84, 150
 Кусовац, Марко свештенослужитељ
 103, 258
 Кухтин, Јован наставник богослови-
 је 183

Л

Лазар, свештенослужитељ 536
 Лазаревић, Александар свештено-
 служитељ 557, 560
 Лазаревић, Божидар студент Бого-
 словског факултета 211, 213
 Лазаревић, Велимир свештенослу-
 житељ 257
 Лазаревић, Владимир свештенослу-
 житељ 249
 Лазаревић, Душан 557
 Лазаревић, Небојша 218
 Лазић, Мане 240, 241, 315
 Лајовић, Владимир ученик богосло-

вије 194
 Лангхоф, Јохан 544
 Лапевски, Глигор ученик богосло-
 вије 187
 Ластавица, Стеван протођакон па
 свештенослужитељ 57, 77, 79, 156
 Лебл, А. 544
 Лебер, Чарлс 555
 Леонид, свештенослужитељ 73
 Леонтије, митрополит Руске загра-
 ничне православне цркве 433
 Леонтије (Митровић), свештенослу-
 житељ 262, 332, 333
 Леонтије (Павловић) свештенослу-
 житељ 66, 183, 206, 215, 218, 262
 Летић, Душан свештенослужитељ
 257
 Лилић, Томо свештенослужитељ
 434
 Лозо, Мара 351
 Лојд, Селвин, 63
 Лонгин (Љубомир Томић), епископ
 захумско-херцеговачки и потом звор-
 ничко-тузлански 57, 79, 81, 87–89,
 110, 138, 139, 144, 147–150, 156, 158,
 162, 164–169, 235, 238, 239, 330, 366,
 367, 487, 534, 552, 568
 Лончарић, Андрија 176
 Лоренц, Борисав Н. професор Бого-
 словског факултета 217
 Лотина, Светозар свештенослужи-
 тел 230, 231
 Лукић, Радиша студент Богослов-
 ског факултета 211
 Лукић, С. 573
 Луковић, Коста свештенослужитељ
 67, 463
 Лукос, 562

Љ

Љиљак, Милена 243
 Љотић, Димитрије 39, 95, 157, 412,
 417, 423, 500

Љујић, Велибор 130

М

Мајхофер, Луис 575

Макарије (Драгутин Ђорђевић), епископ будимљанско-полимски и потом сремски) 46, 49, 50, 56, 61, 77, 78, 81, 87–89, 102, 106, 129, 130, 134, 140, 141, 147, 152, 162, 164, 165, 169, 170, 174, 175, 207, 235, 311, 339, 360, 365, 366, 398, 458, 472, 492, 505, 520, 533, 568

Макарије (Новаковић), монах 223

Макарије (Поповић), свештенослужитељ 257, 258

Маки, Роберт 215, 548, 550

Максвел, Рејмонд Е. 195, 209, 210, 548, 550, 552, 554, 555

Максвел, Роберт 136, 157, 170, 215, 462, 564

Максимовић, Гојко 332, 333

Максин, Лазо 206

Мале(в)ски, Климе(нт) свештенослужитељ 493, 518, 521, 522, 529, 534

Малет, Ајвор 61

Маловразић, Марко студент Богословског факултета 211

Маљенков, Максимилијанович Георгије, 15, 18

Мандић, Пашага 149, 367, 490

Мандић, Петар свештенослужитељ 298

Мандушић, Анте 229

Манић, Љубомир 255

Мано-Зиси, Ђорђе професор Богословског факултета 218

Манојловић, Петар 294

Мансфилд, Валтер С. 419

Мањулов, Средоје свештенослужитељ 470

Мардарије (Ускоковић), свештенослужитељ и епископ америчко-канад-

ски 404, 427

Маријан, Милан 298

Марин, Остоја 375

Маринковић, Живан свештенослужитељ 163, 183, 200

Марић, 307

Марић, Богољуб Бата 226

Марић, Драгомир наставник богословије 197

Марић, Љубиша ученик богословије 192, 226, 307

Маричић, Мићан 299, 300

Маричић, Радојица студент Богословског факултета 211

Марјановић, Милосав свештенослужитељ 247

Марковић, Витомир свештенослужитељ 375

Марковић, Јелица 494

Марковић Миодраг ученик богословије 189

Марковић, Миодраг 543

Марковић, Радослав студент Богословског факултета 211

Мартиновић, Блажо свештенослужитељ 257

Мартиновић, Симо свештенослужитељ 70

Маршал, Џорџ 13, 17

Матерни, Иван 351

Матес, Лео 114, 495

Матковић, Богдан свештенослужитељ 246, 375, 378, 538

Матковић, Добрица 117, 494

Матковић, Лајчо 494

Мејак, Карл 506

Меловски, Милош 543

Мелхиседек, првосвештеник Грузијске православне цркве 578

Мелхиседек (Ђуровић), свештенослужитељ 262

Мекдоландс, Скот Џемс 61

Методије, свештенослужитељ Бугар-

- ске православне цркве 536
Методије, митрополит Грчке православно-славне цркве 545, 546, 547, 557
Методије (Дабић), свештенослужитељ 259, 260
Методије (Муждека), наставник богословије 87, 168, 169, 171, 183
Метцлер, Џон 554
Микојан, Иванович Анастас 18
Микуш, Фрањо 289
Милановић, Бранислав студент Богословског факултета 211
Милановић, Зорка 128
Милановић, Радивој студент Богословског факултета 202
Милатовић, Мојаш 185
Милетић, Драшко свештенослужитељ 257
Миленковић, Светозар Ј. свештенослужитељ 234, 259
Милин, Лазар Ј. свештенослужитељ и асистент на Богословском факултету 61, 206, 215
Милић, Дејан А. 96
Милићевић, Радмило свештенослужитељ 257, 258
Милов, Стеван 533
Миловановић, Драгомир 188
Миловановић, Светислав свештенослужитељ 370, 371
Милојковић, Добрић свештенослужитељ 230
Милосављевић, Слободан ученик богословије 189
Милошевић, Божидар свештенослужитељ 255
Милошевић, Војмир 356
Милошевић, Светозар студент Богословског факултета 202
Милошевић, Станојло ученик богословије 189
Милутиновић, Милован свештенослужитељ 336, 337
Миљатовић, Василије 143
Миљковић, Боривоје свештенослужитељ 222
Миљковић, Радован свештенослужитељ 434
Минић, Вукашин, 388
Минић, Милка 445, 446
Минић, Милош 50, 200, 563, 573
Минић, Рањел 388
Мирковић, Лазар Лаза професор богословије, 154, 207, 217, 542
Мирон (Јевтовић) монах 349
Мирон (Јовичић), свештенослужитељ 268
Мирон (Мирић), свештенослужитељ 222
Мисаиловски, Стеван ученик богословије 72
Митић, Слободан студент Богословског факултета 211
Митровић, Александар 193
Митровић, Војин 130
Митровић, Момчило 147, 494, 541
Митровић, Мирко 317
Митић, Бранко ученик богословије 189
Митић, Виден ученик богословије 189
Митић, Радосав свештенослужитељ 244
Митић, Слободан ученик богословије па студент Богословског факултета 188, 211
Михаиловић, Драгољуб Дража, 14, 24, 257, 404, 419
Михаиловић, Ђура 440
Михаиловић, Живота асистент Богословског факултета 206, 215, 218
Михаиловић, Миодраг ђакон 65
Михајловић, Мирко свештенослужитељ 396, 491
Михајловић, Милорад 294
Михаилов, Ванчо 430, 516

Мићуновић, Вељко 567, 578, 579
 Младеновић, Младен свештенослужитељ 66, 156
 Мојсије (Ђорђевић), свештенослужитељ 92, 93, 347, 355, 356, 440, 441 (има и: Мојсеј)
 Мратинковић, Милан професор Богословског факултета 211
 Молотов, Михаилевич Вјачеслав 15
 Мркшић, Милутин 240
 Мудреновић, Добривој свештенослужитељ 232
 Мука(ј)етов, Илија свештенослужитељ 518, 526
 Мутаповић, Драгослав 50

Н

Навала, Миле свештенослужитељ 259
 Најдановић Димитрије, свештенослужитељ 416, 434
 Насер, Гамал Абдал 63
 Наумов, Мирослав студент Богословског факултета 211
 Неал, 553
 Недељковић, Александар свештенослужитељ 183
 Недељковић Стојан Јустин студент Богословског факултета 211
 Недић, Милан 25, 39, 251
 Нектарије (Никола Круљ), епископ захумско-херцеговачки, потом зворничко-тузлански па митрополит дабро-босански 39, 40, 47, 78–80, 83, 85, 87, 89, 96, 109, 126–129, 132, 133, 141–144, 146–150, 158, 159, 162, 164, 165, 251, 366–368, 386, 454, 456, 486, 487, 492, 526, 534, 535, 563, 564, 570, 587
 Нехру, Џавахавал 62
 Нешковић, Благоје 273
 Никанор (Недељко Иличић), епископ горњокарловачки, потом сремски па

бачки 46, 57, 61, 69, 81, 82, 85–89, 106, 152, 164, 166, 167, 176, 215, 241, 242, 263, 321, 322, 373, 374, 383, 392, 401, 458, 492, 516, 533, 568
 Никодим (Бркић), монах 262
 Никодим (Матић) свештенослужитељ 434
 Николај (Никола Велимировић), епископ жички 32, 37, 39, 40, 45, 46, 49, 50, 75–77, 80, 84–86, 90–95, 99, 100, 108, 122, 135–137, 140, 142, 151–154, 157, 158, 162, 165, 168, 169, 177, 341, 347, 348, 405, 406, 409–421, 423, 427, 450, 457, 464, 490, 497, 524, 566, 578, 588
 Николић, 175
 Николић-Костић, Марко 333
 Николић, Милоје свештенослужитељ 77, 95, 405, 409, 413–417, 425, 434, 453, 547–550, 569, 570
 Николић, Михајло свештенослужитељ 66, 175
 Ницетин, Славко свештенослужитељ 434
 Новаковић, Мато свештенослужитељ 145
 Норман, Томас 61
 Нушић, Бранислав 446

О

Обрадовић, Мирко свештенослужитељ 232
 Обреновић, Александар краљ 340
 Оглобин, Антоније свештенослужитељ 237
 Орловић, Петар 243
 Осмец, Антоније свештенослужитељ 434
 Остојић, Чедомир свештенослужитељ 416, 434

П

Павковић, Милица 293

- Павле, епископ Финске православне цркве 578
- Павле (Гојко Стојчевић), епископ рашко-призренски 88, 89, 104, 147, 202
- Павловић, Владимир студент Богословског факултета 211
- Павловић, Драгољуб 302
- Павловић, Ђуро 294, 295
- Павловић, Милосав М. 286
- Павловић, Недељко 304
- Павловић, Павле 25, 489, 490
- Павловић, Симо 295
- Пајић, Марко студент Богословског факултета 211
- Пајкановић, Јован свештенослужитељ 366
- Пајсије, првосвештеник Албанске православне цркве 578
- Палмер, 523, 524
- Панић, Милорад 263, 320, 321, 323–326, 329, 350
- Панић, Радивоје 8
- Пантелејмон, митрополит Грчке православне цркве 441, 444, 558
- Пантић, Јордан студент Богословског факултета 202
- Пантић, Тихомир 95, 96, 117, 261, 262, 596
- Паровић, Василије свештенослужитељ 66
- Пауновић, Радисав свештенослужитељ 434
- Пезић, Анте 233
- Пејовић, Перо ученик богословије 189
- Пенезић, Слободан Крцун 49, 83, 183, 184, 306, 445, 452, 453, 471, 549
- Перић, Бућа 302
- Перић, Душан 302
- Перић, Димшо 94, 96, 117, 122, 420–422, 590, 491, 509
- Петакловић, Велимир студент Богословског факултета 211
- Петрић, Јакша 408
- Петровић, Вељко 292
- Петровић, Драгомир свештенослужитељ 248
- Петровић, Љубиша свештенослужитељ 234
- Петровић, Љубомир студент Богословског факултета 211
- Петровић, Милан Н. 320
- Петровић, Милутин свештенослужитељ 355, 356, 468, 470, 558, 560
- Петровић, Мићо свештенослужитељ 492, 493
- Петровић, Момчило 65
- Петровић, Ненад 86, 95
- Петровић, Нинко 76
- Петровић, Петар свештенослужитељ 370
- Пешевски, Ђакон 521
- Пешут, Милан 8
- Пијаде, Моша 129, 130, 235
- Пик, Чарлс 59
- Пимена, Драгица 128
- Пиплица, Миле 288
- Платон, свештенослужитељ 48
- Платон (Јовановић), епископ бањалучки 31, 32
- Подгорац, Живко студент Богословског факултета 211
- Попивода, Крсто 84
- Попов, Атанасије 518
- Поповић, А. свештенослужитељ 125
- Поповић, Александар свештенослужитељ 156, 261
- Поповић, Алимпије свештенослужитељ 457, 460
- Поповић, Арсеније свештенослужитељ 371
- Поповић, Богољуб 346, 347, 349, 442
- Поповић, Бошко свештенослужитељ 252, 253
- Поповић, Василије студент Бого-

словског факултета 211
 Поповић, Владан студент па асистент Богословског факултета 204, 211, 215, 415
 Поповић, Владимир 408, 415
 Поповић, Душан О. свештенослужитељ 460, 467
 Поповић, Јово свештенослужитељ 284
 Поповић, Константин Коча 63, 210
 Поповић, Милан 84
 Поповић, Никола 143
 Поповић, Новак ученик богословије 189
 Поповић, Павле 489
 Поповић, Радојица свештенослужитељ 434
 Поповић, Радомир свештенослужитељ 257
 Поповић, Радомир В. 545
 Поповић, Симо 295
 Поповић, Тихомир свештенослужитељ 563
 Поповски, Владимир 531, 537
 Поповски, Елисије свештенослужитељ 535
 Поповски, Нестор свештенослужитељ 48, 50, 72, 149, 160, 456, 492, 493, 496, 510, 515, 517, 518, 521, 522, 526, 527, 529, 531, 534, 535, 537, 563, 564
 Поповски, Спиро свештенослужитељ 531, 537
 Поповски, Тошо 496, 503
 Потапова, Олга студенткиња Богословског факултета 202
 Почек, Лука свештенослужитељ 103, 258
 Прерадовић, Јован свештенослужитељ 251
 Прица, Срђа 351
 Проданов, Ђорђе 29
 Проданов, Јелена 29

Продановић, Милутин свештенослужитељ 257, 258
 Протић, Милисав Д. 307, 308
 Пудл, Павле наставник богословије 66
 Пузовић, Предраг 49, 119, 120, 202, 205, 509, 511, 533
 Пурић, Радиша свештенослужитељ 416
 Пуриша, Драгољуб 233
 Пуцар, Ђуро 454

Р

Рафаило (Бабић), свештенослужитељ 263
 Радаковић, Миле 412, 414
 Радаковић, Станимир ученик богословије 189
 Радека, Милан свештенослужитељ 134, 466, 557, 559, 560
 Раденковић, Вучко студент Богословског факултета 211
 Радић, Богољуб 213
 Радић, Раде 240
 Радић, Радмила 8, 38, 47, 89, 95, 96, 97, 99–103, 147, 205, 254, 340, 341, 343, 421, 422, 444, 494, 511, 512, 533, 541, 588
 Радовановић, Јанко студент Богословског факултета 211
 Радовановић, Милош 490
 Радовановић, Предраг студент Богословског факултета 211
 Радовић, Вук 360, 506
 Радовић, Јово свештенослужитељ 491
 Радовић, Ристо ученик богословије 189
 Радоичић, Саво 132
 Радојевић, Рајко 185
 Радоман, Јово 420
 Радосављевић, Добривоје Боби 25, 26, 73, 84, 94, 100, 126, 135–138, 145,

160, 167, 168, 171–173, 196, 209, 212, 213, 216, 217, 238, 239, 299, 313, 336, 360, 366, 367, 375, 417, 420–422, 454, 461–463, 467, 469, 483–485, 495, 497, 498, 500, 501, 504, 506, 519, 520, 523, 535, 553, 560, 563, 565, 573, 577
 Радосављевић, Милоје студент Богословског факултета 202
 Радосављевић, Петар 338
 Радош, Петар свештенослужитељ 434
 Радошевић, Слободан студент Богословског факултета 211
 Радуловић, Љубомир ученик богословије 189
 Радуловић, Мато 84, 503, 506
 Радуновић, Симо свештенослужитељ 506
 Рађеновић, Урош 233
 Раичевић, Андрија свештенослужитељ 245, 251, 252
 Рајић, Милан Л. 117, 151, 258
 Рајчевић, Угљеша студент Богословског факултета 211
 Ракић, Радомир ученик богословије 189
 Ракочевић, Недељко свештенослужитељ 239
 Ранковић, Александар 21, 76, 84, 120, 127, 171, 172, 367, 368, 452, 465, 466, 495, 496, 501, 513, 564, 571, 573, 575
 Ранковић, Вујадин студент Богословског факултета 211
 Ратковић, Мика 304
 Рашковић, Душан свештенослужитељ 312, 313
 Регељац, Миленко свештенослужитељ 241, 242, 245
 Рељић, Слободан 225, 229, 259, 260, 506, 571
 Рибар, Иван 76
 Ристић, Борко 128

Рогановић, Крсто 416
 Романов, Павле I 545
 Родзјанко, Владимир свештенослужитељ 549, 550
 Рубчић, Никола 129
 Руфим (Жижић), свештенослужитељ 491

С

Сава, епископ шумадијски 33, 38, 39, 86, 91, 99, 101, 404, 586
 Сава (Гњатовић), свештенослужитељ 434
 Сава (Лисјук), свештенослужитељ 236
 Сава (Малетић), свештенослужитељ 262
 Савић, Александар свештенослужитељ 470
 Савић, Илија 229
 Савковић, Рајко свештенослужитељ 278
 Сајц, Алберт 419
 Самарџић, Ђорђије свештенослужитељ 376
 Самарџић, Јован свештенослужитељ 233
 Самарџић, Петар свештенослужитељ 468
 Самарџић, Стана 376
 Самуило (Врачаревић), свештенослужитељ 337
 Самуилов, Стеван свештенослужитељ 169
 Сарделић, Мирко 408
 Сатервајт, Џон свештенослужитељ Англиканске цркве 574
 Секулић, Никола свештенослужитељ 416
 Серафим, свештенослужитељ Бугарске православне цркве 536
 Сергије (Милутиновић), свештенослужитељ 260

Симеон (Грозданић), свештенослужитељ 434

Симеон (Злоковић), наставник богословије потом епископ горњокарловачки 38, 87, 89, 110, 134, 135, 147, 149, 156, 197, 198, 237, 241, 290, 293, 295, 296, 297–302, 305, 315, 316, 334, 335, 369, 375, 376, 384, 385

Симеон (Станковић), епископ шабачко-ваљевски 72, 80, 81, 85, 89, 111, 133, 154, 163–167, 173, 322, 323, 458, 514, 533, 534, 535

Симић, Владимир 84

Симић, Драгиша свештенослужитељ 234, 235

Симић, Миодраг студент Богословског факултета 211

Симић, Чедо свештенослужитељ 252, 253, 498

Сиханук, Нородом 63

Симовић, Миодраг 490

Сињкевић, Никола свештенослужитељ 249, 250, 251

Скеиф, 99, 100, 411, 412, 414, 415

Скрињик, Јован свештенослужитељ 373

Славић, Франц 506

Славковић, Велимир свештенослужитељ 257

Слијепчевић, Ђоко 8, 509, 588

Смиљанић, Милан Д. свештенослужитељ 40, 50, 60, 81, 94, 117, 141, 142, 145, 183, 204, 207, 231, 247, 259, 263, 291–293, 307, 308, 312, 336, 359, 370–373, 381, 382, 463, 464, 466, 470–473, 491, 494, 526, 527, 544, 557, 559, 560, 563, 564, 568

Смиљанић, Михаило М. свештенослужитељ 435

Софреновић, Рајко свештенослужитељ 251

Спасовић, Станимир 91, 407–409, 420, 428, 433, 434

Спиридон, првосвештеник Грчке православне цркве 345, 545, 546, 551, 556, 557, 561

Спиридон (Мифка), „епископ“ Хрватске православне цркве 553

Срећковић, Данило ученик богословије па свештенослужитељ 192, 222

Стамболић, Петар 76, 77, 81, 90, 207, 494, 563

Станивуковић, Богдан 310

Станисављевић, Љубомир свештенослужитељ 222

Станковски, Борис свештенослужитељ 48, 470, 471, 473, 493, 518, 521

Станковски, Трајко свештенослужитељ 72

Станковић, Миливоје студент Богословског факултета 202

Станковић, Мићо 133, 134, 384, 495, 537, 538

Станковић, Ристо 235

Станковић, Стојан свештенослужитељ 257

Станковски, Борис свештенослужитељ 470, 471, 473

Станојевић, Добривоје свештенослужитељ 434

Степинац, Алојзије надбискуп загребачки 18, 99, 118, 174, 441

Стефан (Илкић), свештенослужитељ 169

Стефан (Чакић), свештенослужитељ и наставник богословије 185, 252, 333, 334

Стефановић, Живан свештенослужитељ 66, 95, 96, 202, 399, 401, 509, 510

Стефановић, Миленко свештенослужитељ 434

Стефановић, Светислав 84, 495, 496, 513

Стевановић, Трифун протођакон 183
Стојадиновић, Милан 37

Стојановић, Живојин студент Богословског факултета 202
Стојанов(ски), Кирил свештенослужитељ 521, 522, 526
Стојаковић, Јован 163
Стојиљковић, Чедомир ученик богословије 189
Стојковић, Петар студент Богословског факултета 211
Стојовић, Драго 151, 395
Стојчевић, Гојко (видети и: Павле, Гојко Стојчевић епископ рашко-призренски) 202
Страњаковић, Драгослав професор Богословског факултета 216, 217, 431

Т

Тарасјов, Иван свештенослужитељ 160
Тарасјев, Василиј, студент Богословског факултета 211
Тарасјов, Виталиј свештенослужитељ 554, 561, 565
Тејић, Лука 233
Текла (Мићић), монахиња 166, 268
Теоклит, првосвештеник Грчке православне цркве 574
Тимотијевић, Милутин студент Богословског факултета 211
Тинкер, Ерик капелан Англиканске цркве 554
Тихомиров, Павел 95, 412
Тихон, првосвештеник Руске православне цркве 430
Тобијас, Роберт 155, 170, 207, 215, 410, 541, 543, 545, 547, 548, 550, 552, 580, 582, 583
Тодоровић, Алекса свештенослужитељ 416, 434, 490
Тодоровић, Жика 122
Тодоровић, Младомир студент Богословског факултета 211

Тодоровић, Стева 386
Тополовачки, Милан студент Богословског факултета 211
Трајковски, Никола 527, 533, 534, 537
Тривуновић, Милан 254
Трипковић, Божидар ђакон 70
Трипуновић, Тодор свештенослужитељ 257
Тркуљић, Саво А. свештенослужитељ 244, 312
Троицки, Сергије 165
Туфт, Висерт В. А. 170, 410, 543

Ћ

Ћирић, Александар радник па асистент на Богословском факултету 213, 215, 218
Ћирић, Стеван 37
Ћирковић, Богољуб наставник богословије 197
Ћоровић, Арсеније студент Богословског факултета 211
Ћук, Илија свештенослужитељ 46, 133, 300, 384, 385, 464, 465
Ћуковић, Мирко 25, 60, 73, 76–83, 120, 133, 134, 206, 257, 275, 385, 408, 415, 446, 495, 532
Ћуковић, Јован ђакон 66
Ћупић, 174
Ћућун, Данило свештенослужитељ 236

У

Увалић, Ђорђе свештенослужитељ 434
Улага, Томаж римокатолички свештенослужитељ 538
Улетиловић, Јован свештенослужитељ 236, 245
Умићевић, Момир свештенослужитељ 232
Унковић, Витомир 509

Урошевић, Миливоје 84, 139–141, 446, 447, 495, 503, 506

Ф

Фејић, Хаци Ибрахим поглавар Исламске верске заједнице 554

Фила, Филон 61

Филипос, свештенослужитељ Православне цркве Малабара у Индији 545, 561, 562

Фирјубин, Николај 63

Фирмилијан (Оцокољић), свештенослужитељ 169, 408, 411, 424, 425, 426, 427

Фишер, Џефри Френсис надбискуп кентерберијски Англиканске цркве 61, 114, 424, 554, 569, 570, 575

Флоровски, (Георгиј) 157

Фолић, Звездан 101

Фотић, Константин 91, 99, 100, 114, 409, 412, 413, 415, 419, 420

Фрадински, Викентије Ф. професор Богословског факултета 163, 215, 216, 218

Фрај, Франклин С. 555

215, 216, 218

Фрајхер, фон Ботнер 175

Фрол, Иво 490, 495

Х

Хазнадаревић, Сафвет 494

Хајдуковић, Петар свештенослужитељ 425

Хамершелд, Даг 63

Хапланов, Пантелејмон свештенослужитељ 269

Хашимбеговић, Селмо 84, 496, 503, 506

Хебранг, Андрија 15

Хејг, А. Ј. 561, 562

Хил, Елизабет 95

Хитлер, Адолф 256

Хован, Мирослав студент Богослов-

ског факултета 211

Хоеније, Сесил Даглас 61

Хранисављевић, Славко Д. 494

Хребелјановић, Лазар 159, 331

Хризостом (Љубисав Војиновић), епископ браничевски 46, 57, 61, 65, 78, 79, 80, 85, 87–89, 107, 115, 132, 149, 150, 151, 155, 169, 170, 171, 173, 177, 200, 215, 276, 307, 308, 331, 387, 470, 471, 505, 530, 563, 568, 569

Христифор, првосвештеник Александријске православне цркве 578

Хрњак, Љубомир 349, 352, 353

Хрушчов, Сергејевич Никита 18, 578

Хумо, Авдо 139, 239

Хуфт, Висерт 547

Ц

Цанкар, Исидор 340

Цанхаси Мустафа муслимански свештенослужитељ 494

Царевски, Виктор свештенослужитељ и наставник богословије 197

Цвејић, Бранко Ј. професор Богословског факултета 211

Цветковић, Драгиша 175, 176

Цветковић, Миодраг Ђакон 66

Цицмил, Обрад 114

Цопић, Стево 288

Црвчанин, Миливоје свештенослужитељ 118

Ч

Чаркић, Војислав ученик богословије 188

Чарнић, Емилијан професор Богословског факултета 204, 213, 215, 218

Чачић, Милан, 300, 506

Чекеревац, Ђорђе студент Богословског факултета 211

Челик, Драгутин бискуп бањалучки

124, 126, 454

Черчил, Винстон 13, 62

Черчил, Рандолф 62

Чорак, Дане 302

Ц

Цајић, Душан 233

Цајић, Стојан 233

Џомић, Велибор 95, 96, 258

Ш

Шаворика, Никола 254

Шарак, Томо 232

Шарик, Михајло свештенослужитељ 257

Шегрт, Владо 139, 143, 144, 148, 150, 330, 368, 506, 573

Шећерагић, Хаци Мурат 554

Шећеров, Светозар свештенослужитељ 284

Шипка, Василије – Васо, свештенослужитељ 435

Шкрбић, Ђорђе 367

Шмидингер, Иван ђакон 66

Шуклетовић, Душан свештенослужитељ 413

Шункић, Јован 244

Шућур, Драган 124, 126, 127, 224, 229, 309

Шчербаков, Виктор 59

Извори и литература

Необјављени извори:

Архив Југославије:

Председништво Владе

Савезна комисија за верска питања

Архив Јосипа Броза Тита

Архив Србије:

Председништво Владе

Земаљска комисија за верске послове

Министарство за аграрну реформу и колонизацију

Централни комитет Комунистичке партије Србије – Комисија за питања религије

Архив Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве

Архив Министарства иностраних послова: Политичка архива

Приватна архива: Досије патријарха Гаврила Дожића

Објављени извори:

Устав Српске православне цркве, Београд, 1957.

„Писма епископа америчко-канадског Дионисија митрополиту Јосифу“, *Хришћанска мисао*, 5-8/1998, стр. 38-39.

Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945-1978. године, Приредили Радмила Радић и Момчило Митровић, Београд, 2012.

Периодика:

Политика, Београд, 1950-1958.

Борба, Београд, 1950-1958.

Гласник Српске православне цркве, Београд, 1945-1958.

Шематизми:

Српска православна епархија бањалучка 1900-2000, Бањалука, 2000.

Српска православна епархија зворничко-тузланска, Бијељина, 2013.

Биографије, мемоари:

Аутобиографија Саве Банковића, протојереја-ставрофора, Чикаго 2007.

Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз 1974.

Мемоари патријарха српског Гаврила, II, Париз 1984.

Ристо Грђић, *Успомене*, Ваљево – Београд 2002.

Чланци:

Denis Bećirović, „Komunistička vlast i Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini (1945-1955) – pritisci, napadi, hapšenja i suđenja“, *Токови историје*, 3/2010, Београд, 2011, стр. 74-87.

Драгомир Бонцић, „’Нова власт’ и Богословски факултет у Београду 1944-1952“, *Српска теологија у двадесетом веку – Истраживачки проблеми и резултати*, Београд, 2007, стр. 126-144.

Katrin Boeckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944.–1953.; staljinizam u titoizmu“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb, 2006, str. 403-431.

Жарко Гавриловић, „Протојереј-ставрофор Сава Банковић (1905-1997)“, *Хришћанска мисао*, 4-8, Београд-Ваљево, 1997, стр. 61.

Ристо Грђић, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, *Српска православна црква 1920-1970*, Београд, 1971, стр. 239-253.

Вељко Ђурић Мишина, „Случај свештеника Војислава Гађиновића“, *Прилози за историју Српске православне цркве*, 1, Лепосавић, 2006, стр. 197-246.

Вељко Ђурић Мишина, „Случај викарног епископа хвостанског Варнаве Настића у контексту зачетка такозваног Америчког раскола у Српској православној цркви“, *Архив – часопис архивских радника Републике Српске*, бр. 4, Бањалука, 2012, стр. 293-308.

Атанасије Јевтић, „Савремени еклисиолошки подсетник (О америчком расколу: Увод – О дијаспори)“, *Загрљај светова*, Србиње, 1996, стр. 153-168.

Епископ Јован, „Цртице из живота владике Николаја“, *Глас Цркве*, 2, Ваљево, 1991, стр. 21-25.

Драгољуб Живојиновић, „Патријарх Гаврило и југословенска власт 1944-1950. године“, *Хришћанска мисао - Свечаник*, 1-3, Београд-Ваљево, 1995, стр. 37.

Ђорђе Зељајић, „Последње године владике Николаја у Америци“, *Глас Цркве*, 2, Ваљево, 1988, стр. 23-25.

Бора М. Карапанџић, „Ослобађање патријарха Гаврила и епископа Николаја“, *Искра*, Бирмингхем/Енглеска, 1. јануар 1997, стр. 26-27.

М. Д. Ј, „Пола века од почетка рада Богословије Светога Саве у манастиру Раковици – Стални напредак упркос невољама“, *Црква*, 1999, стр. 76.

Драган Новаковић, „Државно законодавство о Богословском факултету“, *Српска теологија у двадесетом веку – Истраживачки проблеми и резултати*, Београд 2007, стр. 61-76.

Margareta Matijević, „Religious communities in Croatia from 1945 to 1991“, *Časopis za hrvatsku povijest*, 2, Zagreb, 2006, str. 117-140.

Stevan K. Pavlovitch, „The Orthodox Church in Xugoslavia – The Problem of the Macedonian Church“, *Eastern Churches Review*, 4/1967-68, pp. 374-386.

Коста Ст. Павловић, „Разговори са Слободаном Јовановићем“, у: *Слободан Јовановић у емиграцији – Разговори и записи*, Београд, 1993.

Тихомир Пантић, „Епископ Варнава Настић“, *Гласник Српско историјског друштва „Његош“*, бр. 14, Чикаго/Сједињене Америчке Државе, 1964, стр. 4-5.

Димшо Перић, „Достојан наследник Светог Петра Цетињског“, *Светигора*, Цетиње, 1992, стр. 47-48.

Димшо Перић, „Иступи отвореног непријатељства против ФНРЈ“, *Хришћанска мисао*, 7-8, Београд-Ваљево, 1994, стр. 30.

Димшо Перић, „Страдање СПЦ у комунистичкој Црној Гори“, *Хришћанска мисао*, 4-6, Београд-Ваљево, 1994, стр. 52-53.

Димшо Перић, „Варнава Настић“, *Хришћанска мисао*, 9-12, Београд-Ваљево, 1997, стр. 51.

Димшо Перић, „Македонски раскол у Српској православној

цркви“, *Свети кнез Лазар*, 1–2(37-38), Призрен, 2002, стр. 157-177.

Ненад Петровић, „Пренос земних остатака владице Иринеја у отаџбину“, *Православље*, Београд, 1. 12. 1996, стр. 6.

Нестор Поповски, „Удружење православног свештенства Македоније“, *Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969*, Београд, 1969, стр. 117-122.

Милисав Д. Протић, „Изградња црква у поратном периоду“, *Српска православна црква 1920-1970*, Београд, 1971, стр. 253-291.

Предраг Пузовић, „Хапшење и смрт митрополита Јосифа“, *Српска православна црква – Прилози за историју* 2, Београд, 2000, стр. 150-167.
Предраг Пузовић, „Православни Богословски факултет 1945-1952; Од државне до црквене институције“, *Српска теологија у двадесетом веку – Истраживачки проблеми и резултати*, Београд 2007, стр. 145-169.

Радмила Радић, „Документи о односу народних власти и верских заједница у Југославији после Другог светског рата“, *Токови револуција*, 1, Београд, 1989, стр. 281-282.

Radmila Radić, „Episkop Varnava Nastić-Prilog za istoriju Srpske pravoslavne crkve“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd, 1996, 123-134.

Радмила Радић, „Суђење митрополиту Арсенију Брадваревићу 1954. године“, *Токови историје*, 1-2, Београд, 1998, стр. 190-198.

Radmila Radić, „Izbor patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd, 2009, str.17-36.

Живан Стефановић, „Варнава Нاستић, викарни епископ хвостански“, *Гласник Српско историјског друштва „Његош“*, 38, Чикаго/Сједињене Америчке Државе, 1979, стр. 52-55.

Живан Стефановић, „Митрополит скопски Јосиф“, *Гласник Српско историјског друштва „Његош“*, 33, Чикаго/Сједињене Америчке Државе, 1974, стр. 44-54.

Звездан Фолић, „Атеизам власти у Црној Гори 1945-1953“, *Историјски записи*, бр. 4, Подгорица, 1995, стр. 195-226.

Звездан Фолић, „Државно законодавство и вјерске заједнице у социјалистичкој Југославији 1946-1965“, *Историјски записи*, 1-4, Подгорица, 2006, стр. 163-191.

Зборници и споменице:

- Српска православна црква 1920-1970*, Београд 1971.
Споменица православног свештенства 1941-1945, Београд 1960.
Споменица Западноевропске епархије 1969-1984, Химелстир, Немачка, 1984.
У спомен владике Николаја, Чикаго, Сједињене Америчке Државе 1956.
Religija i društvo, Београд 1988.
Чакић Стефан, *Споменица о стопедесетогодишњици живота и рада Српске православне црквене општине Светога Саве у Бечу 1860-1970*, Беч 1971.
Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969, Београд 1969.
Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы 1939-1958. Дискуссионные аспекты, Москва 2003.

Монографије, студије итд.

- Владимир Бован, *Призренска богословија*, Ниш 2007.
Томислав Бранковић, *Протестантске заједнице у Југославији*, Београд 2011.
Драгољуб Г. Вурдеља, *Обезглављена Српска црква*, I, Трст 1964.
Dragoljub G. Vurdelja, *Obezglavljena Srpska crkva*, II, Trst 1964.
- Ристо Грђић, *Српска православна црква на историјској прекретници*, Београд 1969.
Драган Давидовић, *Саборна црква у Бањалуци 1925-1941*, Бањалучка 1991.
Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, II, Rijeka-Zagreb 1981.
Славко Димевски, *Историја на Македонската православна црква*, Скопје 1989.
Љубодраг Димић, *Историја српске државности – Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.

- Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Београд 1991.
Момчило Р. Ђујић, *Куда срља наш Краљ*, Сједињене Америчке Државе 1965.
Велько Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд 1997.

Вељко Ђурић Мишина, *Летопис Српске православна цркве 1946-1958. године – Време патријарха Гаврила (1946-1950) и Викентија (1950-1958)*, 1-3, Београд-Книн 2000-2002.

Драгољуб Р. Живојиновић, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998.

Саво Б. Јовић, *Свештеномученик епископ Варнава (Настић)*, Београд 2004.

Џон Корнвел, *Хитлеров папа – Тајна историја Пија XII*, Београд 2000.

Монах Игњатије Марковић, *175 година Богословије Светог Саве у Београду*, Београд 2011.

Тихомир Пантић, *Две деценије под комунизмом, Чикаго, Сједињене Америчке Државе* 1965.

Момчило Павловић, *Српско село 1945-1952 – Откуп*, Београд 1997.

Димшо Перић, *Црквено право*, Београд 1992.

Димшо Перић, *Законодавство Српске православне цркве од стварања Југославије до новијег времена*, Београд 1995.

Бранко Петрановић, *Историчар и савремена епоха*, Београд 1994.

Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу 1945-1950*, Подгорица 1998.

Радован Пилиповић, *Парохија великоселска и сланачка од XVI века до данас*, Београд 2005.

Милисав Д. Протић, *Читанка о Манастиру св. Стефана у Сланцима – Метоха хиландарског*, Београд 1972.

Предраг Пузовић, *Раскол у Српској православној цркви. Македонско црквено питање*, Београд 1997.

Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997.

Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*, 2, Београд 2000.

Radmila Radić, *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Београд 1995.

Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970*, Београд 1998.

Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I-II, Београд 2002.
Радмила Радић, Момчило Митровић, *Записници са седница Комисија за верска питања НР/СР Србије 1945-1978*, Београд 2012.

Милан Д. Рајић, *Српски пакао у комунистичкој Југославији*, Београд 1991.

Сава, епископ шумадијски, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891-1941. године*, Крагујевац 1994.

Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од X до XX века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996.

Ђоко Слијепчевић, *Македонско црквено питање*, Минхен 1960.

Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, III, Београд 1991.

Станислав Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1941-1991*, Београд 1997.

Станислав Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Западној Европи*, Београд 2002.

Живан Стефановић, *Српска црква под комунизмом*, Чикаго 1988.

Павел Тихомиров, *О крсту светог владике Николаја*, Београд 2010.

Епископ Хризостом, *Тихи глас*, Београд 1991.

Josip Hrnčević, *Svjedočanstva*, Zagreb 1984.

Vitimir Unković, *Vjerske zajednice u uvjetima nastanka i razvoja nove Jugoslavije 1941-1971*, doktorska dizertacija, Pravni fakultet u Beogradu, 1986.

Ivan Cvitković, *Savez komunista i religija*, Sarajevo 1989.

Велибор В. Џомић, *Страдање Српске цркве од комуниста*, Цетиње 1997.

Велибор В. Џомић, *Српска црква, Љотић и љотићевци*, Београд-Подгорица 2009.

Богољуб Шијаковић, *Огледање у контексту – О Цркви и држави, знању и вјери, предању и идентитету*, Београд 2009.

Драган Шућур, *Бањалучка епархија за вријеме епископа Василије (Костића), 1947-1961*, Бањалука 2009.

САДРЖАЈ

Предговор	7
Објашњења	9

I ПОГЛАВЉЕ ИСТОРИЈСКИ ОКВИР 11

А. Међународне прилике	13
Б. Унутрашње прилике	18

II ПОГЛАВЉЕ ЕПИСКОП 27

2.1. Биографија	29
2.2. Викарни епископ	37
2.3. Епископ злетовско-струмички	39

III ПОГЛАВЉЕ ПАТРИЈАРХ 43

3.1. Избор и устоличење	45
3.2. Патријаршка служба	55
3.3. Патријарх као епархијски архијереј Архиепископије београдско-карловачке	65
3.4. Патријарх као администратор	69
3.5. Разговори патријарха Викентија са представницима државних власти	73
А. Разговори са Јосипом Брозом Титом	73
Б. Разговори са представницима Државне касније Савезне комисије за верска питања и републичких комисија за верске послове	75
3.6. Архијереји	85
3.6.1. Епархијски архијереји 1950. године	85
3.6.2. Упокојени архијереји 1950-1958. године	85
3.6.3. Нови архијереји 1950-1958. године	87
3.6.4. Архијереји 1958. године	89
3.6.5. Судбине неколицине архијереја	89
А. Патријарх Гаврило	89
Б. Епископ жички Николај Валимировић	91
В. Епископ далматински Иринеј Ђорђевић	95
Г. Епископ викарни хвостански Варнава Настић	95
Д. Митрополит црногорско-приморски Арсеније Брадваревић	101
Ђ. Митрополит скопљански Јосиф Цвијовић	117
Е. Епископ бањалучки Василије Костић	121

Ж. Митрополит дабробосански Нектарије Круљ.....	127
З. Епископ будимљанско-полимски Макарије Ђорђевић.....	129
И. Епископ нишки Јован Илић.....	130
3.6.6. Разговори представника комисија за верска питања са архијерејима.....	132
3.6.7. Збивања уочи, током и после седница Светог архијерејског сабора.....	151
3.6.8. Карактеристике архијереја Српске православне цркве у службеним белешкама.....	173
3.7. Богословске школе	180
А. Богословија „Свети Кирило и Методије“ у Призрену.....	181
Б. Богословија „Свети Сава“ у Београду	196
В. Богословија у Сремским Карловцима.....	200
3.8. Богословски факултет	202
А. Наставно особље	215
Б. Студенти.....	217
3.9. Свештенослужитељи	220
3.9.1. Број свештенослужитеља.....	220
3.9.2. Кажњавања и рашчињења свештенослужитеља.....	221
3.9.3. Страдања свештенослужитеља.....	222
3.9.4. Новчана кажњавање	243
3.9.5. Протеривања свештенослужитеља.....	245
3.9.6. Хапшења и кажњавање затвором	254
3.9.7. Свештеноци на робији	256
3.9.8. Војне вежбе и разне масовне акције.....	258
3.9.9. Монаси и монахиње	261
3.9.10. Помоћ свештенослужитељима	270
3.10. Храмови Српске православне цркве	272
3.10.1. Храмови као магацини	272
3.10.2. Провале, скрнављења и пљачкање храмова.....	274
3.10.3. Рушење храмова	288
3.10.4. Паљење храмова.....	304
3.10.5. Нови храмови	306
3.10.6. Проблеми око привремених богомоља.....	310
3.10.7. Поправке храмова.....	311
3.10.8. Звонаре.....	318
3.11. Манастири	320
3.11.1. Манастири као споменици културе.....	320
3.11.2. Судбина манастирских храмова, објеката и имања.....	330
А. Војска у манастирима.....	330
Б. Ђаци и омладина у манастирима.....	332
В. Потапање манастира.....	334
Г. Проблеми око обнове.....	335
Е. Одузимање имовине.....	338
Ж. Порези	338
З. Разно	339
3.11.3. Манастир Хиландар	340
3.12. Имовина Српске православне цркве	357
3.12.1. Аграрна реформа и експропријација на имањима Српске православне цркве.....	357
3.12.2. Судбина епископских домова.....	364
3.12.3. Судбине парохијских домова	370

3.12.4. Судбина објеката и друге црквене имовине	378
3.12.5. Матичне књиге	396
3.12.6. Издаваштво Српске православне цркве	399
3.13. Дијаспора	404
3.13.1. Епархија америчко-канадска	404
3.13.2. Организовање парохија по земљама Западне Европе	433
3.13.3. Епархија будимска у Мађарској	437
3.13.4. Епархија темишварска у Румунији	439
3.13.5. Свештенослужитељи Српске православне цркве у Грчкој	439
3.14. Држава и Српска православна црква	445
3.14.1. Однос Комунистичке партије према религији и Цркви	445
3.14.2. Државно законодавство о верским заједницама	450
3.14.3. Свештеничка удружења	454
А. Набављачко-продајна задруга Савеза удружења православног свештенства	468
Б. Штампa Савеза удружења православног свештенства	468
3.14.4. Однос Синода, Сабора и архијереја Српске православне цркве према свештеничким удружењима	469
3.14.5. Разни порези	473
3.14.6. Материјална помоћ државе Српској православној цркви	479
А. Новчана помоћ од републичких органа	486
Б. Разно	487
3.14.7. Комисије за верска питања и послове	489
3.15. Нове црквене организације на телу Српске православне цркве	509
3.15.1. Македонска православна црква	509
3.15.2. Словеначка православна црква	537
3.16. Српска православна црква у хришћанском свету	540
3.16.1. Односи Српске православне цркве и других цркава и верских заједница	540
3.16.2. Поклони Српској православној цркви	579
4. Личност и смрт патријархова	585
4.1. Болест и смрт	585
4.2. Савременици и историчари о патријарху Викентију	587
Именослов	591
Извори и литература	612
Садржај	619

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-732.2:929 Викентије, српски
патријарх(093.2)
271.222(497.11)-9"1950/1958"

ЂУРИЋ, Вељко, 1953-
Викентије Проданов : патријарх у рђавом времену
/ Вељко Ђурић Мишина. - Београд : В. Ђурић, 2018
(Горњи Милановац : Графопринт). - 618 стр. : илустр.
; 24 см

Тираж 200. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр. 612-618. -
Регистар.

ISBN 978-86-905731-6-5

а) Српска православна црква - 1950-1958 б)
Викентије, српски патријарх, 1890-1958 - Биографије

COBISS.SR-ID 258108172